

REGINA

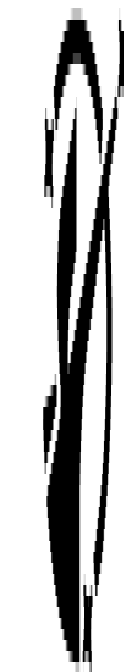
MATTHEW DENNISON

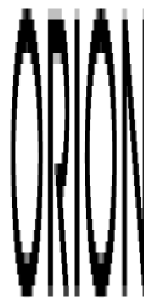
ORION

REGINA

MATTHEW DENNISON

ORION

ORION

Matthew Dennison este autorul a opt cărți de non-ficțiune foarte apreciate, printre care trei biografii regale și Behind the Mask: The Life of Vita Sackville-West, declarată cartea anului de The Times, The Spectator, The Independent și The Observer. Cartea lui cea mai recentă este Eternal Boy, o biografie a lui Kenneth Grahame.
Instagram: @matthewdennisonbiographer

MATTHEW
DENNISON

REGINA

Traducere din limba engleză de
Gabriela Nedelea

ORION

Colecție coordonată de Laurențiu DULMAN
Designul copertei: Leo NICKOLLS
Ilustrația copertei: inspirată de un tablou de Robin WATT
Prepress: Alexandru CSUKOR
Redactori: Oana IONAȘCU, Ioana BARBU, Ștefan IANCU
Lectori: Marilena BRÂNZAN, Andreea-Lavinia DĂDÂRLAT
Tehnoredactor: Antonela IVAN

Matthew Dennison
The Queen
First published in the UK in 2021 by Head of Zeus Ltd

ORION este un imprint al Grupului editorial **NEMIRA**

ISBN 978-606-43-1502-1

CUPRINS

Mamei mele

„Ei bine, e chiar ea, nu-i așa? Adică ea e Regatul…“

O doamnă din mulțimea adunată în fața Catedralei Westminster,
la nunta prințului Andrew cu Sarah Ferguson, pe 27 iulie 1986,
explicând că venise s-o vadă pe regină, nu pe miri

„M-am comportat totdeauna astfel încât, în fața lui Dumnezeu, mi-am încredințat întreaga putere și pază în inimile credincioase și în bunăvoința supușilor mei.“

Elisabeta I

„Precum înălțimea cerului și adâncul pământului sunt lucruri nepătrunse, tot așa și inima regilor.“

Pildele lui Solomon, 25:3

INTRODUCERE

Socotiți și dumneavoastră dacă ceea ce urmează este sau nu un basm.

Avem o copilă micuță, cu vârtejuri în părul ei bălai.

Îl avem pe prinț, tatăl ei: sensibil în aparență, însă fără să-și manifeste emoțiile; convențional în pasiunea lui pentru tir, pentru vânătoare și tenis; un bărbat emotiv care se bâlbâie, cu frică față de părinții săi, înveșmântat impecabil. Mama – o femeie zâmbitoare, cu gropițe în obraji, aristocrată până-n măduva oaselor. Piciorușele sale fac deliciul jurnalistelor, de genul editorialistei de la *Sunderland Daily Echo and Shipping Gazette* care, în iunie 1934, își informează cititoarele că puține femei pot concura cu ea „la delicatețea picioarelor și a gleznelor“[1]. Între ei, mama și tata își zic Bertie și Elizabeth, dar pentru toți ceilalți, sunt duce și ducesă regali[1], demni de admirație. Tonul principal al articolelor destinate lor în ziarele de mare tiraj, în publicațiile ilustrate și în mediul nou-înființat al buletinelor de știri este reverența searbădă. Și-așa va rămâne.

În fundal, un rege și o regină, bunicii paterni ai fetiței. Sunt exact așa cum trebuia să fie o pereche regală în 1926: onești, demodați, cu o încredere imperturbabilă în misiunea lor; respectuoși, modești, fără nimic remarcabil din punct de vedere intelectual; îngrijorați de barbaria epocii și de tentaculele întinse până peste poate ale puterii britanice ce șerpuiesc prin toată lumea; preocupați, într-un mod mai puțin constructiv, de detaliile veșmintelor și de ororile muzicii de jazz și ale unghiilor vopsite. Trăiesc în castele și palate, așa cum vor trăi și Bertie, Elizabeth și nou-născuta lor fiică. Milioane de oameni îi aclamă, pentru că acest rege e și împărat, un suveran la nivel planetar peste bărbați și femei de nenumărate credințe și etnii – așa cum are să fie și nepoata lor, deși ea va moșteni doar rămășițele unui imperiu și nădejdea în viitor.

Cu timpul, în cea mai bună tradiție a unui povestitor, fetița va dobândi, prin căsătorie, o mătușă cu părul șaten, denigrată și surghiunită: echivalentul unei maștere a cărei umbră îi înnegurează copilăria și îi schimbă cursul vieții. Mai târziu, ea însăși se va căsători cu un prinț arătos, de peste mări și țări. Numele lui, Philip, se tălmăcește ca „iubitorul de cai“, cealaltă pasiune a ei, iar mariajul lor, ce durează până-ntr-al optulea deceniu, îi va fi sprijin până la vârsta de nouăzeci și cinci de ani și mai bine. Va fi condusă într-o caleașcă aurită; în păr, îi vor scânteia diamante. Spitale, centre sportive, un iaht de lux, piața pariziană de flori, o ciocolată neagră cu cremă de mentă și un soi de azalee cu flori pale, precum și inițiativele privind educația viitorilor lideri, orbirea și conservarea pădurilor îi vor

purta numele. Fiii și nepoții ei se vor căsători cu femei frumoase. Și, spre apusul vieții, Vaticanul îi va acorda un epitet cu sonoritate medievală, „ultimul monarh creștin“, ce estompează granițele dintre sacru și profan, ca s-o înalțe mai presus de gâlcevile schimbătoare de epoci ale oamenilor de stat[2]. Se vor scrie cărți despre ea, se vor face filme și piese de teatru. Într-o dramă de televiziune numită *The Crown* („Coroana“), un scenarist ce-o etichetează ca fiind „o femeie de la țară cu inteligență limitată“, care ocupă „un parc de distracții“ plin de „bărbați în toată firea cu pinteni și platoșe“, îi va romanța domnia, denaturând faptele[3]. Încă din copilărie, ea avea să trăiască o viață publică și o viață privată. De-a lungul vieții, faima ei o va eclipsa pe cea a lui Augustus, a lui Napoleon, chiar și pe cea a lui Hitler; chipul ei va fi imprimat pe monede și pe timbre și, după cât se pare, va marca visurile națiunii. Moștenirea îi va fi mai puțin sângeroasă decât cea lăsată de „marii bărbați“ din istorie, mai puțin ambițioasă, fără emfază.

Ursitoarea venită la leagănul ei îi dăruiește o viață lungă, bogățiile pământului, o dispoziție cumpănită, vitalitate, smerenie și iubire; îi dăruiește instincte conservatoare. Odată cu vârsta, vin înțelepciunea și autoritatea morală. Într-o măsură mai mică, fetița moștenește stăpânirea de sine a mamei sale, toanele, precauția și încăpățânarea tatălui, convingerile religioase profunde ale amândurora.

Fetița născută prin operație cezariană, în primele ore ale zilei de 21 aprilie 1926, după o noapte ploioasă, avea să fie botezată, peste cinci săptămâni, în capela privată a Palatului Buckingham, ca Elizabeth Alexandra Mary. Este prințesă de York. Va deveni – prin jurământul depus la întrunirea Consiliului de Succesiune la Tron, pe 8 februarie 1952 – Elisabeta a II-a, prin grația Domnului, Regină și Apărătoare a Credinței, a Marii Britanii, a Irlandei și a Dominioanelor Britanice de peste mări. Poartă numele mamei, al străbunicii și al bunicii, o moștenire de familie, cărora le datorează și prima ei întâlnire (fără să-și fi dat seama) cu acea filozofie a continuității, atât de dragă regalității. George al V-lea și regina Mary îi sunt bunici. Numele mătușii hapsâne este Wallis și e greșit din multe puncte de vedere.

Dacă un basm începe cu o profeție, presa mondenă de la sfârșitul primăverii anului 1926 o intuiește la unison. Peliculele mute de la Pathé, cu buletinele de știri care consemnează nașterea ei, sunt filmate în alb-negru. Promisiunea e simplă, dar uluitoare: „Astăzi Regină a Inimilor, ea s-ar putea să ajungă, într-o bună zi, regină a Angliei“. *Daily Sketch* își informează cititorii că „ieri s-a născut o posibilă regină a Angliei“.

Și chiar așa avea să fie, după cum am văzut – în ciuda sexului copilei, a statutului tatălui de al doilea fiu al regelui și a stării bune de sănătate a unchiului, care ar fi trebuit să-i întreacă în longevitate atât pe fratele lui, cât și pe fiica acestuia: Edward, prinț de Wales, pentru o perioadă scurtă și dramatică, Edward al VIII-lea. Rugăciunea pentru regină care se găsește în însuși imnul

național e de data asta ascultată: ei îi e hărăzită domnia cea mai lungă din istoria națiunii. Ea perpetuează în mileniul al treilea un model de monarhie ce se trage de la stră-străbunica ei, regina Victoria.

*

Trebuie să stabilim de la început că povestea vieții Elisabetei a II-a nu este un basm. Eliberată de bombastica veacurilor precedente, retorica regală din timpul vieții Elisabetei celebrează ideea unei familii formate din oameni obișnuiți, în poziții extraordinare. Aceasta este Elisabeta a II-a, cea care, în 1982, le-a spus casnicelor din Sheffield că și pentru ea e greu să-și păstreze dușumelele curate. Cea care, în 1990, i-a cerut designerului John Anderson să scurteze gulerul unei haine, având în vedere statura ei minionă; care, într-un moment mai puțin favorabil pentru regalitate, a cerut clemență din partea presei și a publicului, iar în 2000, le-a spus telespectatorilor cu ocazia discursului de Crăciun că „modelul după care încerc să-mi conduc viața“ este același cu al multor milioane de oameni: învățăturile lui Isus. „Nu vrem ca regina să fie una dintre noi, ci alături de noi“, scria editorialista pentru rubrica pentru femei de la *Reading Evening Post,* în februarie 1994. Timp de șapte decenii, în ciuda indiscreției presei, fără precedent în toată istoria regalității, ea a reușit să echilibreze această cerință de a părea familiară cu distanța, întinzând mâna înmănușată, albă, în semn de salut.

La a treisprezecea aniversare a accederii ei la tron, *Daily Mirror* sublinia faptul că Elisabeta „a dus o viață plină de privilegii, însă n-a cunoscut niciodată privilegiul intimității de care ne bucurăm cei mai mulți dintre noi“[5]. Nu poți avea credibilitate dacă nu ai vizibilitate, sugerează ea: spre deosebire de regina văduvă, Victoria, Elisabeta a fost întotdeauna mai mult decât o funcționară sârguincioasă, ascunsă de ochii lumii în spatele scenei. Proclamată în 1953 ca „punctul focal al loialității, justiției, milosteniei și integrității“, s-a străduit constant să păstreze și să merite acest rol, după puterile sale, conștientă de faptul că statutul se moștenește, pe când respectul și afecțiunea se câștigă. A prețuit poziția ei de sursă de cinstire, răsplătind integritatea celorlalți prin titluri și onoruri acordate în cadrul ceremoniilor de la palat[6]. Autorii volumului *The Queen Elizabeth Coronation Book* („Cartea încoronării reginei Elisabeta“) au prezentat-o ca fiind „o combinație între stăpână și slujitoare a poporului“; prioritatea ei a fost să slujească. După cum se știe foarte bine, la vârsta de douăzeci și unu de ani s-a dedicat națiunii și „familiei sale imperiale“. „A fost ceva incredibil, să prevezi întreaga viață ce-ți stă dinainte, în care nu-ți urmezi alegerile, în care știi ce aveai să faci în fiecare zi a săptămânii în lunile ce urmează și în care nu are ce căuta spontaneitatea“, reflecta verișoara ei, Margaret Rhodes, în 2015.

După șaptezeci de ani, e posibil să vezi schimbări considerabile pe care le-a suferit monarhia sub egida Elisabetei. A fost o inovatoare precaută, care și-a tratat cu respect moștenirea unică. Nimic din educația sau instruirea pe care le-a primit de la tatăl ei n-a constituit o provocare pentru conservatorismul ei înnăscut: într-adevăr, atât de puternice erau așteptările din partea primilor săi sfătuitori, ale

politicienilor, ale presei și ale multora dintre supuși ca ea să continue principiile de domnie ale bunicului și tatălui ei, încât puține au fost oportunitățile inovative, chiar dacă ar fi avut această dorință. Una dintre consecințe a fost că, încă de la începutul domniei sale, a fost catalogată răutăcios ca fiind de modă veche. Odată cu trecerea timpului, părerea despre ea s-a schimbat. Mulți ani, fidelitatea Elisabetei față de valorile imuabile (sau demodate) a făcut din ea un simbol al echilibrului în existența noastră națională, un punct fix în vârtejul schimbării, iar atitudinile mai progresiste decât ale sale au pălit în fața predicilor ei morale directe, cum ar fi, de exemplu, aceea după care „chestiunile spirituale sunt mai importante și mai durabile decât simpla dezvoltare materială“[7]. A supraviețuit cutumelor naționale privind curtoazia și a ignorat cultura celebrității efemere și ipocrite. A susținut eminența Coroanei și, la fel ca predecesorii săi de succes, și-a umanizat propria suveranitate într-o măsură destul de mare: când, în aprilie 1960, Mary Smith, o femeie de douăzeci și doi de ani din Plumstead, i-a scris Elisabetei ca să-i solicite intervenția pentru a revoca sentința soțului ei pentru omor, s-a conformat „ca de la mamă la mamă“.[8] N-a șovăit în abordarea unui comportament impecabil, în credința religioasă profundă sau în simțul ferm al datoriei moștenit de la părinți și de la bunici, împreună cu soțul ei, până la moartea acestuia, astfel încât, așa cum comenta o televiziune la nunta lor de argint, ea e pentru multă lume „un monarh cu putere simbolică, la fel de puternică în influența sa spirituală și exemplară ca orice tiran absolut din trecut“.

Constituția nu-i favorizează pe monarhii aventurieri, exaltați. Elisabeta a acceptat în mare măsură constrângerile impuse de poziția sa. Neutralitatea ei politică e riguroasă, iar supușii sunt mulțumiți că rolul de șef al statului îi ocupă mai puțin din eforturile publice decât acela de conducător al națiunii. Totuși, nu e o figură cu totul pasivă. Probabil cu acceptul ei, consilierii cei mai apropiați au fost activi în a apăra puterile Coroanei care au supraviețuit până astăzi. Acestea includ convenția cunoscută drept Consimțământul reginei, care cere miniștrilor să pună în dezbatere parlamentară legislația ce ar putea afecta fie interesele private ale Coroanei, fie prerogativele regale. „Trebuie să protestez cum nu se poate mai ferm pentru că n-am fost consultat într-un stadiu incipient, conform cu regulile stabilite clar“, scria secretarul ei particular, într-o situație de genul acesta[9]. În ceea ce privește viața privată, nepoata ei, prințesa Beatrice de York, afirma despre „curiozitatea ei extraordinară“: „E curioasă să afle, să facă ceva nou în fiecare zi“. Arhitectul regal preferat, Hugh Casson, remarca „vederile sale bine definite“, în ceea ce privea munca lui, asupra tuturor lucrurilor, de la clanțe la abajururi[10]. Abordarea Elisabetei cu privire la tutela sa asupra Commonwealth-ului, de exemplu, a fost concepută de ea însăși. Afecțiunea și interesul stăruitor față de ansamblul global al fostelor teritorii imperiale, inspirate de credința că „apropierea cea mai importantă dintre națiuni înseamnă, de obicei, apropiere între oameni“, au fost cheia supraviețuirii acestuia și a creșterii de la nouă la 54 de națiuni. În prezent, 15 dintre aceste teritorii independente o consideră pe Elisabeta drept regina lor. Un caz singular printre monarhii lumii, prestigiul ei e global.

În 1972, Thames Television le-a spus telespectatorilor ei: „Dintr-o succesiune ce începe cu mai bine de o mie de ani în urmă, niciun monarh n-a fost mai iubit și mai stimat“. E o constatare ce provoacă neliniște în rândul publicului modern. În același timp însă, pentru mulți, foarte mulți supuși ai Elisabetei a II-a, este un adevăr.

1 Un duce regal este un membru al familiei regale britanice care are dreptul de a se intitula Alteța Sa Regală (ASR) Prințul – urmat de numele de familie – și căruia i-a fost de asemenea acordat titlul de duce (n. red.).

CAPITOLUL I

„Un descendent direct pe linia paternă a familiei noastre“

Casa în care s-a născut Elisabeta a II-a, la fel ca multe clădiri din lumea copilăriei sale, n-a supraviețuit. Aflată pe Bruton Street la nr. 17, clădirea ocupa doar o porțiune a unui drum de legătură, altfel cu nimic ieșit din comun, între Bond Street și Berkeley Square (pe atunci, o piațetă mai liniștită și mai exclusivistă decât acum). Fusese, din 1920, căminul încântătorilor săi bunici pe linie maternă, convenționali, familiști, aristocrați lipsiți de ambiții: al XIV-lea conte și contesă de Strathmore și Kinghorne. Faima acestuia îi precedase nașterea. Cu trei ani înainte, într-o zi de aprilie la fel de mohorâtă, mama ei, care pe atunci se numea lady Elizabeth Bowes-Lyon, ieșise dintr-o casă înaltă și cenușie pe un covor viu colorat, pentru a se căsători cu prințul ei oarecum arătos și, mai ales, cuminte, Albert Frederick Arthur George, duce de York, conte de Inverness și Baron Killarney. Grilajele negre țineau curioșii la distanță, ferestrele înalte erau acoperite de storuri din olandă. Nu era la fel de splendidă precum casa anterioară a familiei, de la Londra, din St James Square, nr. 20, însă era destul de impunătoare: pe cinci niveluri, cu pilaștri semeți, deasupra cărora se ridicau coloane corintice, tipice clădirilor din Mayfair ale familiilor latifundiare, precum demodații Strathmores, ce trăiau mai ales pe domeniile lor de la țară și care, în 1926, au pus mâna pe un procent disproporționat din averea națională.

În casă fusese pregătită o cameră pentru nașterea copilului. În 1926, membrii familiei regale nu se nășteau la spital. Regalitatea vizita spitalele în beneficiul altora: pentru a le inaugura, pentru a aplauda inițiativele de colectare de fonduri, într-o Mare Britanie în care încă nu exista un Serviciu Național de Sănătate, unde contribuțiile voluntare construiau saloane, cumpărau paturi, pături și bandaje și salvau vieți. Mamele regale nășteau acasă. Nici de data aceasta nu se făcea excepție. Până la descoperirea târzie a prezentației pelviene a fătului, care a avut nevoie de intervenția chirurgului Sir Henry Simson, sarcina decursese fără probleme. Pe la sfârșitul toamnei, ducele le dăduse vestea părinților. Pe 8 ianuarie, ducesa aprobase vizita lunară a unei asistente, Anne Beevers. Pe la mijlocul lui aprilie, confirmase că primise hăinuțe de bebeluș și multe țesături de pânză de in din cea mai fină, comenzi supravegheate atent de regina Mary. Multe dintre acestea constituiau truda aristocratelor pricepute, dar scăpătate, forța de muncă a Royal School of Needlework, patronată chiar de ducesă. Unele hăinuțe erau

făcute de ea însăși, de mama ei și de regina Mary – detalii familiale scăpate în presă. Odată terminate pregătirile pentru camera copilului, decizia luată înainte de sfârșitul de săptămână de către doctorul regal, Sir Bertrand Dawson, trebuie să fi fost o ușurare: Dawson îi ceruse permisiunea monarhului să provoace nașterea devreme. Într-o scrisoare din 12 aprilie, ducesa se plânsese de plictiseală, de neplăcerea de „a sta, pur și simplu, în așteptare“[1]. Peste trei zile și-a căutat o distracție pasageră: *RSVP* al lui Archie de Bear, un spectacol de revistă de la Vaudeville Theatre. Precum o libelulă, ducesa doar atingea suprafața vieții.

Pe atunci, la fel ca acum, nașterea unui copil regal stârnea vârfuri de fericire pe cardiograma națională: telegrame de felicitare de la primarii provinciali, de la guvernatorii coloniali, de la „Prinții domnitori din India“[2]. Buletinul emis de Simson și de obstetricianul Walter Jagger, consultant la Spitalul Samaritean pentru Femei, informa că „Alteța Sa Regală, ducesa de York, a dat naștere, fără probleme, unei prințese, în această dimineață, la ora 2:40 a.m.“ Anunțul din dimineața următoare, cum că „ambele au petrecut o noapte excelentă; progresul lor, din toate punctele de vedere, e normal și satisfăcător“, le-a oferit cititorilor și cititoarelor de jurnale bucurie, iar editorilor, un catalizator pentru o afluență de cuvinte mieroase. Cam atât însemna pentru majoritatea supușilor lui George al V-lea primul născut al ducelui și ducesei de York. Regele avea patru fii. Avea doi nepoți, născuți în 1923 și 1924 – George și Gerald Lascelles, fii ai singurei sale fiice, Mary, Prințesă Regală. Monarhia nu ducea lipsă de moștenitori.

Pentru Bertie și Elizabeth – „un cuplu tânăr atât de dulce și de plin de iubire“[3] –, nașterea fetiței a constituit un reper important într-o căsnicie deja fericită. Înduraseră cu multă nerăbdare cei trei ani de căsătorie fără copii. În luna august premergătoare, Bertie îi scrisese celui mai în vârstă frate, prințul de Wales, cunoscut în familie ca David: „Tânjesc încă după un lucru, pe care cred că-l ghicești“[4]. Simțămintele lui Elizabeth se potriveau cu ale soțului ei. Agitația și izbucnirile acestuia, așa-numitele „scrâșnete“, tulburau apele liniștite ale mariajului lor; Elizabeth îl caracteriza blând ca fiind „o persoană foarte emotivă“[5]. Bertie suspecta existența bârfelor legate de infertilitatea lui, atribuită oreionului din copilărie; a intuit presiunea din partea familiei regale, ca, de exemplu, atunci când a auzit reacția mătușii lui, prințesa Alice, contesă de Athlone: „Sunt foarte încântată de vestea ta în legătură cu speranțele lui Elizabeth: slavă Domnului!“[6] Însă frământarea lui din seara de 20 aprilie, neliniștea, felul în care umbla de colo-colo „foarte îngrijorat și anxios“, prin casa socrilor săi, nu erau doar o reflecție a devoțiunii lui față de soție. După cum îi scria mai târziu mamei sale, era convins că „un copil ne-ar desăvârși fericirea“[7]. Așa și avea să fie.

Oare poziția constituțională a fetiței lor, ce s-a plasat automat a treia pe linia succesiunii la tron, îi preocupa pe părinții care așteptau nerăbdători să se nască, în vreme ce seara aceea mohorâtă de aprilie își croia drum spre noaptea lipsită de culoare? Dar pe reporterii ce mișunau în frig pe Bruton Street, ținându-și recunoscător în mâini ceștile de cafea trimise dinăuntru? Aproape sigur că nu. Și nici altcineva, cu excepția snobilor exagerați, nu se sinchisea de moștenirea

eterogenă a nou-născutului: primul copil născut legitim de soția, ceva mai puțin titrată, a unui fiu de rege, în ultimele trei secole. Ca urmare a Primului Război Mondial, supușii lui George al V-lea aplaudaseră faptul că Bertie alesese o soție din țara sa, mai degrabă decât o prințesă străină, după cum prim-ministrul David Lloyd George îi dăduse asigurări regelui[8].

Arhiepiscopul de York le prezentase chiar celor doi situația spunând că „întreaga națiune se bucură de fericirea voastră", iar presa a sărbătorit ceea ce a numit „o alianță pe placul tuturor inimilor și gusturilor de la orice nivel și clasă, de acasă și de peste mări"[9]. Conform comentatorului preferat al familiei regale, Dermot Morrah, căsătoria lor „a marcat emanciparea regală [...] de la o tradiție a alianțelor politice și dinastice ce nu fusese întotdeauna pe placul poporului și care, în circumstanțele lumii moderne, devenise limpede demodată"[10]. Mai mult, presa a făcut mare caz de descendența nobilă a lui Elizabeth din Robert I al Scoției[2].

În aprilie 1926, orice nou-născut din familia York intra în linia directă de succesiune. Nu se născuse într-un palat, tatăl ei nu era primul moștenitor al regelui, însă cutuma cerea prezența unui membru al guvernului la venirea ei pe lume. În 1688, ca urmare a invidiei, a bigotismului religios sau a oportunismului, viitoarea regină Anne alesese să plece urechea la zvonurile cum că pruncul pe care catolica Maria de Modena, cea de-a doua soție a tătălui lui Anne, Iacob al II-lea, îl prezentase ca fiind cel născut de ea era de fapt un alt copil, un substitut sănătos trimis pe furiș în odaia de naștere, într-un încălzitor de pat[3]. De atunci, prezența unui ministru din guvern la nașterile regale împiedica escrocheriile.

Bertie nu era singur în veghea lui nocturnă, în casa înaltă de pe strada Bruton; era însoțit de Sir William Joynson-Hicks, ministrul de interne conservator. Spre deosebire de Bertie, Joynson-Hicks, care era epuizat, s-a plâns de această sarcină care pica în afara orelor de program. Până în 20 aprilie, o lungă dispută între mineri și patroni asupra tarifelor și orelor de lucru amenința activitatea industrială la o scară fără precedent. Copilul familiei York s-a născut într-o capitală aflată în pragul unei greve generale, într-o atmosferă pe care presa de dreapta a catalogat-o drept revoluționară: „o atmosferă bizară [...] nenaturală, o activitate intensă, dar fără viață normală", potrivit Virginiei Woolf [11]. Joynson-Hicks avea nevoie de toată energia lui pentru a se lupta cu lucruri mai presante – și mai greu de rezolvat – decât nașterea ducesei de York.

La fel ca toți cei prezenți acolo, începând chiar cu ducesa, și-a făcut datoria. În timp ce orașul încă dormea, l-a informat pe primar în legătură cu veștile bune, un gest de curtoazie cerut de tradiție. Alți mesageri trimiseseră știrile la Castelul Windsor; a fost transmisă o telegramă prințului de Wales, la Biarritz. Regina Mary a exclamat: „Câtă ușurare! Câtă bucurie!" atunci când ea și regele au fost treziți la patru dimineața și au aflat că „draga de Elizabeth avea o fiică".[12] Bertie îi împărtășea sentimentele, după cum i-a scris imediat mamei sale; la fel și „draga noastră Elizabeth". Tot astfel simțea și publicul despre care *Morning Post* relata cu o zi în urmă că aștepta „dinaintea fațadei mari, cenușii a casei cu numărul 17 de pe Bruton Street, fără să țină cont de ropotele ploii"[13]. „Vremea a fost cumplită

de o săptămână“, scria romancierul Arnold Bennett[14]. Chiar și într-o asemenea conjunctură fericită, scrisoarea pe care i-a trimis-o Bertie reginei Mary îi dezvăluia neliniștea, împărtășită de toți copiii lui George al V-lea, în legătură cu binecuvântarea părinților lui severi și impasibili. „Sper că tu și tata sunteți la fel de încântați ca noi că aveți o nepoată, dacă nu cumva v-ați fi mai dorit încă un nepot.“[15]

De data aceasta, părinții au împărtășit încântarea fiului lor. I-au vizitat pe el, pe nora și pe fetița lor, chiar pe Bruton Street, în după-amiaza următoare. Absența lor din timpul travaliului a fost o binecuvântare. Când născuse pentru prima oară prințesa regală, în 1923, George al V-lea, plin de neliniște, „pășea de colo-colo, blagoslovindu-i [pe cei prezenți] cu povești despre soțiile prietenilor săi care muriseră la naștere“[16]. Regina Mary o descrie pe prima ei nepoată drept „o drăgălășenie micuță, cu ten încântător și păr blonduț, frumos“[17]. Dar au trecut două zile până când i-a scris lui Bertie că e mândră de fetiță, pe care a etichetat-o ca fiind „cum nu se poate mai dulce și mai drăgălașă“[18]. Proaspeții părinți aleseseră probabil numele înainte să se nască bebelușul, având în vedere dorința lui Elizabeth de-a avea o fetiță și moartea recentă, în 1925, a mult-iubitei bunici a lui Bertie, regina Alexandra. Dorințele lor au fost în asentimentul celor exprimate în *Spectator* pe 24 aprilie, și anume că „va fi foarte plăcut pentru națiune cazul în care copilului i se va da un nume tipic englezesc“[19]. Chestiunea cu numele pruncului presupunea mai degrabă aprobarea regelui decât girul publicului. Cu toate acestea, abia după șase zile Bertie a solicitat aprobarea tatălui său. Tonul cu care i s-a adresat a fost insistent, dar precaut: „Nădăjduiesc că veți agrea aceste nume. Ne dorim atât de mult ca primul să fie Elizabeth!“[20] Regele a încuviințat. Ca de obicei, a informat-o pe regină înainte să-i răspundă fiului său.

Nu e limpede dacă regele și regina erau de acord cu sugestia romantică a lui Bertie că „Elizabeth de York sună și atât de frumos“; regele a observat, fără să obiecteze, absența prenumelui Victoria, asupra căruia matriarhul cu cea mai îndelungată domnie din dinastie insistase să fie acordat tuturor fiicelor, nepoatelor și chiar strănepoatelor. Evident, s-a trecut peste părerea reginei Victoria cum că Elizabeth ar fi „unul dintre cele mai urâte nume de *servitoare*“[21]. Ziarele au consemnat că „inițialele noii prințese sunt cele ale mamei sale, E.A.M., numele ducesei fiind Elizabeth Angela Marguerite“; au observat că trei erau mai puține decât se obișnuia pentru copiii regali, care primeau „nume creștine în exces“. Iar un ziarist de provincie s-a felicitat singur pentru bănuiala lui din 22 aprilie cum că „alegerea numelui de Elizabeth cu greu ar putea fi depășită“. Numele copilului a fost trecut oficial în registru în luna următoare. Domnul W.R.C. Walker, registratorul districtual, a fost chemat pe Bruton Street, unde a fost primit în bibliotecă de duce, asistat de secretara sa. Doar câteva jurnale au comentat asupra alegerii familiei York, care „readuce la viață, în familia regală, un nume vestit în istoria reginelor britanice“. Asemenea comparații s-au făcut mai târziu.

O scrisoare a unei doamne de onoare a reginei Mary indică, la instrucțiunile

acesteia, lumina în care regele și regina își priveau proaspăta nepoată. Cuplul regal, se spune, era „foarte mulțumit de copilă, găsind-o foarte drăguță". Îi stabilea cu fermitate viitoarea preeminență pe care presa se grăbise să i-o confere. „Din fericire, sexul nu contează, în cazul acesta", afirmă scrisoarea, iar tonul hotărât sugerează propriul glas al reginei[24]. Nu conta, pentru că, în ciuda faptului că-și manifestase bucuria față de Bertie prin cuvintele: „Abia aștept un descendent direct pe linie masculină al familiei noastre", regina Mary, cu gândirea ei dinastică, recunoștea că, în calitate de fiică a fiului său mai mic, mica prințesă avea să fie devansată la succesiune de un copil al prințului de Wales, încă necăsătorit, sau, eventual, chiar de propriul frate (ducesa de York nu avea decât douăzeci și cinci de ani). Din fericire, pentru liniștea lor, nici regina și nici soțul ei nu fuseseră informați despre conținutul unei scrisori pe care i-o scrisese prințul de Wales prietenului său, Piers Legh: „*Eu, unul, aș fi votat pentru un băiat!* Dar, se pare, toată lumea a fost mulțumită"[25]. Și nici nu exista încă suspiciunea ce începuse să se înfiripe printre apropiații prințului, cum că acesta „nu avea să ridice niciun deget ca să-și salveze viitorul sceptru. De fapt, mulți dintre prietenii lui intimi cred că ar fi mai mult decât bucuros să renunțe la el"[26].

Emfatica sintagmă „din fericire" a reginei Mary sugerează ușurarea ei la perspectiva unui bebeluș care o scăpa de povara tronului. Micuța prințesă moștenea mai puține certitudini victoriene decât înaintașii regali imediați. Criza constituțională de la începutul domniei lui George al V-lea – când Camera Comunelor a provocat cu succes Camera Lorzilor asupra măsurilor bugetare, o înfrângere simbolică a vechii ordini de către forțele democratice –, cataclismul Primului Război Mondial – care a detronat regii din toată Europa, incluzând oroarea revoluției din Rusia și uciderea verilor Romanov ai regelui – și dezlănțuirea iminentă a puterii muncii organizate sub forma grevei generale, toate acestea indicau schimbări ideologice care puneau monarhia la încercare. Direct, dintr-o bucată, plictisitor, dar mai ales benign, George făcuse tot ce-i stătuse în putință ca să scoată monarhia la un liman. În 1917, schimbase numele familiei din Saxa-Coburg și Gotha în Windsor și abolise titlurile germane deținute de membrii familiei regale britanice, printre care și frații soției sale. Încercase deliberat să creeze o punte între Coroană și popor și să asigure presa că regalitatea lui nu consta numai în fast și prestigiu; ei erau la fel ca majoritatea oamenilor.[27] „Va rămâne în memorie ca fiind cel mai mare rege și gentlemanul perfect al lumii", după cum scrisese un școlar într-un eseu, după moartea lui[28]. În ciuda formalismului său, a ororii față de schimbare și a urii sale față de anarhie, pe care nu o înțelegea deloc, atitudinea lui de-a lungul întregii greve generale a fost imparțială și moderată cu grijă. A grăbit, cu un oarecare succes, concilierea miniștrilor săi, după cum s-a exprimat, „în speranța unui popor unit"[29]. Soția lui a înțeles pe deplin că lumea de după război i-a indus neliniște regelui-împărat, colecționar de timbre și vânător. Și nici n-a îndrăznit să ia ca pe un fapt cert că,

așa cum spunea unul dintre verii lui George, prințul Christophor al Greciei, „în Anglia [...] întâlnești acea dragoste personală față de suveran și de familia acestuia – simțământ ce-l depășește chiar și pe cel de fidelitate, lucru perfect de înțeles. [...] Monarhia nu poate pieri din Anglia, oricare-ar fi soarta ei în alte țări. E prea adânc înrădăcinată în inimile oamenilor“[30]. Din motive lesne de înțeles, niciunul dintre bunici nu-i dorea copilașului de pe Bruton Street aceste cătușe ale suveranității.

Mica prințesă s-a născut sub acoperișul bunicilor ei, Strathmore. Structura anului sportiv și responsabilitățile lui ca latifundiar și lord-locotenent i-au modelat existența lui Claude Strathmore, iubitorul de cricket cu mustața stufoasă. Obiceiurile sale fixiste și gusturile fruste reies din alegerile făcute – era acasă zi de zi și mânca budincă de prune. În esență, viața sa a reflectat-o pe cea a omologului său regal, George al V-lea, descrisă de fiul cel mare al regelui ca fiind „o lecție magistrală despre arta de a trăi ordonat, elegant și fără ostentație“; budinca de griș cu prune confiate era preferata cuplului regal[31]. Muzica, grădinăritul, lucrul de mână, acțiunile de caritate locală, familia ei mare și câinii chow-chow – numiți, din lipsă de imaginație, Brownie și Blackie, Maroniul și Negriciosul – ocupau zilele Ceciliei, lady Strathmore. Preocupările soțului și ale soției erau tipice generației și clasei din care făceau parte. Lumea lor era una privilegiată; și nici nu râvneau la ambiții dincolo de sfera lor apropiată. Tăria de caracter a fiicei lor celei mai mici, Elizabeth, al nouălea copil din cei zece ai lor, pe care cineva care nu o simpatiza o găsise „nu cu mult superioară genului de femeie de la țară“[32], și servitutea recunoscătoare a soțului ei, Bertie, aveau să fie o asigurare că moravurile lor eduardiene își vor lăsa amprenta asupra micii prințese: concentrarea asupra familiei și atracția nebună pentru viața tumultoasă de la țară – câini, ponei, picnicuri –, indiferența față de speculația abstractă sau de cultura înaltă, paternalismul binevoitor și un atașament față de statu-quo, un fel de grandoare cumpătată, împărțită între casele mari din Hertfordshire, Londra și Angus. Ca modalitate de pregătire pentru statutul de lider din a doua jumătate a secolului XX și dincolo de acesta, avea să se dovedească oarecum ciudată.

Inițial, evenimentele au confirmat statutul regal al nou-născutei. Mulțimea adunată pe Bruton Street la 20 aprilie știa că nu asistă la o naștere oarecare. De-a lungul acelei zile, oamenii se perindaseră pe acolo și deveniseră din ce în ce mai numeroși. A doua zi dimineața, devreme, conform celor de la *Morning Post,* apariția unei „asistente impecabile, scrobite“ le-a răsplătit veghea în frig și umezeală. De la o fereastră de la etaj, „ea s-a uitat spre stradă. Fețele acelea privind în sus trebuie să fi pus întrebări, deoarece purtătoarea de uniformă medicală a dat din cap și a zâmbit încurajator înainte să se retragă“[33].

Unii dintre spectatori au mai zăbovit, ca să aclame prințesa regală și să-l vadă pe primul vizitator regal, care i-a adus cumnatei sale garoafe roșii, apoi pe rege și pe regină, care au sosit acolo după-amiaza. Alții și-au cumpărat ziare, care după ceva vreme au publicat o primă fotografie a ducesei și a fiicei sale. În această imagine diafană, dar patrician romantică, comandată de Bertie fotografului Richard Speaight, de la „Photographic Laureate of Children's Photographers", micuța se sprijină pe o pernă de dantelă, într-un așternut delicat, brodat; mama ei extaziată e îmbrăcată într-o rochie albă ca zăpada, împodobită cu puf de lebădă și poartă trei șiraguri lungi de perle. Fotografia reproducea aproape exact poziția pe care Speaight o alesese cu trei ani în urmă când îl fotografiase pe vărul prințesei, George Lascelle, cu mama lui, prințesa regală. Cea de-a doua imagine e mai diafană, mai teatrală, mai intangibilă; îi lipsește naturalețea fotografiilor făcute de Speaight lui Lascelle. În vremea când expedierea cărților poștale era un sport național, ajungându-se la un miliard pe an, J. Beagle & Company a emis două astfel de cartoline cu fotografii de la acea ședință foto. Chiar și în leagăn, copilul născut în obscuritate dinastică era disponibil pentru circuitul public.

În majoritatea cazurilor, ceea ce stârnea fascinația față de copil era afecțiunea față de ducesa pe care un biograf contemporan o descria ca fiind „o combinație fericită de demnitate delicată și bunăvoință radioasă"[34]. „Popularitatea ducesei a determinat națiunea să demonstreze un interes constant față de viața ei personală și domestică", scria *Yorkshire Post*[35]. Mai târziu, *Graphic* a explicat că „prestigiul copilei ca a patra doamnă a țării este accentuat de reflexele farmecului pe care îl exercită în public frumoasa ei mamă"[36].

Pe fondul grevei generale ce începuse pe 3 mai, dar, mai înainte de toate, al faptului că se întrevedeau zile întunecate, copila familiei York și vânzoleala membrilor familiei regale și a asistentelor în casa de pe Bruton Street ofereau diversiuni nevinovate. În Londra, incendiatorii au atacat redacția ziarului *Times.* Transportul public din capitală a încetat efectiv, taxiurile se căzneau să înlocuiască autobuzele și, în tot orașul, vehiculele „se înghesuiau unul într-altul ca într-un joc de puzzle, incapabile să înainteze mai mult de câțiva centimetri odată"[37]. Pe străzi domnea o liniște tulburătoare, „mai degrabă ca o duminică cu magazinele deschise, însă fără niciun cumpărător"[38]. Santinelele de la Palatul Buckingham erau îmbrăcate în kaki și purtau chipie, în locul tunicilor stacojii și al căciulilor din blană de urs: aspectul lor sugera o stare de asediu. Pentru a transporta spre Țara Galilor un ziar antigrevist, prințul de Wales și-a pus la dispoziție automobilul și șoferul. „Pulsul puterii britanice care a zvâcnit de-a lungul secolelor până în cele mai depărtate colțuri ale lumii aproape c-a dispărut", își amintea prințul, cuvinte ale alarmismului instituționalizat neîmpărtășit de toată familia lui George al V-lea[39]. Totuși, această „mișcare revoluționară" unică în amploare, despre care *Daily Mail* avertizase că țintea „destrămarea guvernului și subminarea drepturilor și libertăților poporului", n-a făcut nici una, nici alta și a luat sfârșit după nouă zile mai degrabă liniștite. Mulți au găsit antidotul acestui climat de nesiguranță și frică pe treptele familiei Strathmore. Erau hotărâți să o vadă pe micuța prințesă în brațele infirmierei sale sau, și mai bine, scoasă la

plimbare „în cărucior, o făptură mică și albă [...] cu grijă, decent, dând o tură prin Berkeley Square, unde covorul de iarbă era de un verde uimitor, iar mugurii începeau să-și țeasă dantelăria, precum un voal, peste scoarța întunecată a ramurilor“[40]. „Există totdeauna câțiva oameni care așteaptă s-o vadă“, i-a spus Bertie doamnei de onoare a mamei sale, Mabell, contesă de Airlie, când, pe 14 mai, în ajunul creștinării fetiței, aceasta a adus o sticlă cu apă din râul Iordan, trimisă special din Țara Sfântă, cu ocazia celei de-a doua vizite la mica prințesă. Despre micuța Elisabeta, contesa își amintește în memoriile sale, mulți ani mai târziu: „Nici nu mi-a trecut prin minte că-i aduc un omagiu viitoarei regine a Angliei, deoarece, pe vremea aceea, se așteptau cu toții ca prințul de Wales să se căsătorească într-un an sau doi“[41]. Punctul ei de vedere era împărtășit – și, cu siguranță, influențat – de angajatorul ei regal și de întreaga familie a copilei, cu excepția prințului de Wales însuși – fermecător, comod, cu bunul simț afectat de adulația celor din jur, în dezacord cu constrângerile dreptului său din naștere și, conform spuselor secretarului particular al tatălui său, „plictisit de funcțiile statale și de toate semnele «exterioare și vizibile» ale monarhiei“[42].

Pentru acea parte a publicului căreia îi păsa de asemenea lucruri, șansa prințesei de a moșteni tronul bunicului ei nu prea merita luată în considerare. Poate, așa cum avertiza *Daily Graphic,* nici nu le trecea prin minte să „împovăreze momentul luminos al Venirii pe lume a copilei cu speculații legate de destinul ei regal“[43]. Zi după zi, mulțimile se tot adunau – erau atât de mulți oameni deodată, încât bebelușul și bona plecau la plimbarea zilnică pe ușa din dos. Fotografiile au imortalizat mulțimea ce se înghesuia în fața porților și lângă balustradele de la curtea din față a Palatului Buckingham, pe 29 mai, la botezul copilei în capela privată. Majoritatea erau femei și copii, printre ei și bărbați în pardesie pentru a se feri de răcoarea primăverii târzii, mulți cu pălării. Unii se cățărau pe grilaj, ca să vadă mai bine. Când s-au deschis porțile, și automobilul ducelui și ducesei a ieșit pentru scurta călătorie de întoarcere în Bruton Street pentru a sărbători botezul, oamenii s-au strecurat voioși prin cordonul de polițiști îngăduitori. Dacă ar fi ridicat privirile, pretindea un întreprinzător fabricant de ceramică, ar fi văzut două coțofene. „Acest semn de cel mai bun augur a inspirat designul pentru vesela Creșei Regale, care a fost acceptat cu grație de ducesa de York și a încântat-o pe Maiestatea Sa, regina“ și a constituit modelul pentru porțelanurile din praf de oase înfățișând două coțofene, „Two for Joy“, care aveau să fie scoase pe piață în anul următor[44].

Botezul în sine s-a desfășurat sub supravegherea Arhiepiscopului de York, Cosmo Gordon Lang, prieten cu Bertie și cu Elizabeth, iar apoi un susținător credincios în timpul crizei produse de abdicarea pe care n-o anticipase nimeni. Instruit „să nu abordeze nimic elaborat în ceea ce privește decorațiunile“, floraru1 curții, Edward Goodyear, „se rezumase la plasarea pe altar a unui coronament deosebit de crini albi frumoși, alte inflorescențe albe, cu o idee de roz, și lăstari de calluna, «pentru noroc»“[45]. Toți cei patru bunici ai fetiței i-au fost nași. La fel și sora lui Bertie, Mary, prințesa regală, și sora mai mare a lui Elizabeth, lady Elphinstone, singura care mai trăia. Copila a avut un naș de-ai tatălui său, stră-

unchiul său de șaptezeci și șapte de ani, Arthur, duce de Connaught, favoritul și cel din urmă fiu supraviețuitor al reginei Victoria. Altfel, registrul sponsorilor săi a fost mai puțin ilustru decât cel al lui Bertie, al doilea fiu al unui viitor rege, care o inclusese și pe regina Victoria însăși și pe fiica sa mai mare, consoarta Împăratului Frederick al Germaniei.

La fel ca tatăl, ca bunicul și ca străbunica ei, prințesa de cinci săptămâni a purtat dantelă de Honiton și rochie de satin pentru botez, comandate de regina Victoria. De asemenea, la a patra generație în serviciul regalității s-a aflat și „cristelnița-crin“, poleită cu argint, creată de prințul Albert, în care a fost botezată conform ritualurilor Bisericii Anglicane, al cărei cârmuitor a fost bunicul ei. La nivel simbolic, a fost botezată într-o familie și într-un mod de viață. Ambele se supuneau unor reguli nescrise în ceea ce privește rangul, oportunitatea și comportamentul. Era mai ales o moștenire venită de la stră-străbunica ei, regina Victoria, al cărei crez, comunicat vehement familiei sale supuse, includea o subliniere a unicității regalității: „Poziția noastră, care e atât de diferită de cea a celorlalți oameni“[46]. Prea mică să se împotrivească la toate acestea, copila Elisabeta a plâns din răsputeri de-a lungul întregului proces. Fotografiile de la botez sunt sobre. Singurul chip surâzător e cel al reginei Mary, într-o fotografie în care apar bunica și nepoțica singure. Cu această ocazie, regina a purtat o broșă mare cu diamante și perle în stil baroc, pe care o moștenise de la propria bunică, prințesa Augusta, ducesă de Cambridge, bijuterie istorică ce lega cinci generații regale. Și această fotografie a devenit carte poștală. Legenda spunea „MS regina Mary cu Nepoata ASR Prințesa Elisabeta Alexandra Mary“, o trimitere la faptul că pretenția ca fetița să intre în atenția publicului deriva din apropierea ei de tron. Doar tortul de botez, etajat, minunat decorat cu amorași din zahăr, cu coronițe în mâini, făcea o concesie copilăriei. Deasupra trona „un leagăn din zahăr împodobit cu o coroană și cu inițialele fetiței“[47]. În leagăn se afla o păpușică ce semăna mult cu prințesa.

Și a mai primit și un al doilea tort, dăruit de „copiii săraci din Battersea“. În scrisoarea ei de mulțumire către cei ce se ocupaseră de acest cadou, ducesa le promitea că-i va povesti fiicei sale atât despre tort, cât și despre donatori, „când va crește destul ca să înțeleagă“[48].

În *The Story of Princess Elizabeth* („Povestea Prințesei Elisabeta“), publicată când aceasta avea patru ani și jumătate, fosta guvernantă a ducesei de York, Beryl Poignand, care scria sub pseudonimul Anne Ring, relata cu privire la botezul ei că micuța „a fost liniștită, chiar și în ziua în care s-a hotărât chestiunea importantă a numelor sale“[49]. Dar nu era deloc așa, relatarea lui Poignand/Ring fiind „infirmată de părinți“: „Bineînțeles că biata copilă a plâns“, nota regina Mary, iar doamna Beevers, la care ducesa de York se referă cu căldură ca fiind „draga noastră dădacă B“[50], i-a administrat cu mărinimie apă de mărar bebelușului care plângea, imediat după terminarea ceremoniei.

Încă din prima lună de la nașterea copilei, Anne Beevers impusese o rutină liniștită și eficientă în camera copilului de pe Bruton Street, cu vedere spre acoperișurile străzii învecinate, Grafton, situată chiar deasupra dormitorului ducesei. Metodele ei erau demodate – până și sexagenara Mabell Airlie le considera așa[51]; probabil din acest motiv cei de la *Times* au considerat mobila și aranjamentele din camera copilului ca fiind „tipic englezești"[52]. Ducesa nu s-a plâns. La plecare a gratulat-o pe doamna Beevers cu un ceas de aur și a numit-o în locul său pe vechea dădacă, de vârstă mijlocie, respingătoarea Clara Knight, la fel de demodată, poreclită Ala. La rândul ei, Dădaca B. a trimis daruri constând în botoșei tricotați în diferite culori, pentru cel mai cunoscut dintre copiii pe care-i îngrijise.

Inevitabil, relatările contemporane despre viața de bebeluș a prințesei, ce-au apărut în câteva zile de la naștere, aveau, fără excepție, un ton dulceag; fotografiile susțineau aceste refrene subliniind că fetița era un copilaș cu dispoziție senină, fericită și zâmbitoare, pe scurt, „o făptură micuță, neobișnuit de vioaie, plină de viață și caracter"[53]. Stilul demodat al Dădacei B. nu era în contradicție cu obiceiurile casei din Bruton Street de-a lungul sfârșitului de secol al XIX-lea ce caracterizase primii ani de căsătorie ai bunicilor sale. Principalul obiect de mobilier din camera copilului era pătuțul. La fel ca botezul Elisabetei, semăna cu acela al nou-născuților reginei Victoria; era aidoma cu pătuțul verilor ei, dar fără cununa conților ce împodobea leagănul băiețeilor Lascelles. Dar nu prea se compara cu minunatele așternuturi din damasc, tivite cu ciucuri, din fotografiile unchiului său David, din 1894, sau cu „leagănul pentru moștenitorul legitim" proiectat de arhitectul Edwin Lutyens pentru dormitorul copilului din casa păpușilor a reginei Mary, doar cu câțiva ani în urmă.

Pentru cititorul de astăzi, descrierea lui Anne Ring – „nici ostentativ, nici elaborat, ci moale ca puful și alb ca neaua" – pare contradictorie, cu note în același timp eufemistice și hiperbolizante: evident, autoarea voia să sugereze că această creșă regală era, simultan, remarcabilă și obișnuită[54]. Asta și așteptau cei mai mulți cititori ai vremii, cu viziunea lor asupra monarhiei conturată de hagiografia târzie victoriană, perspectiva lor socială schimbându-se în adierile democratice ale lumii postbelice. Pătuțul în formă de bărcuță, cu baldachin, etala straturi peste straturi de volănașe, ca niște fustițe de dantelă victoriene, de-o extravaganță hollywoodiană. Chit că, după cum pretindea Ring, fetița ce se lăfăia în acest troian de nea avea „pielea cea mai albă din lume", ea era oricum adorabilă. Până și regina Mary a spus-o. S-a transformat repede într-o copiliță drăgălașă, cu părul buclat. La fel ca statutul ei regal, întruparea simbolică a „continuității și a speranței față de viitor", și frumusețea ei amplifica valoarea de știre a oricărui lucru legat de ea, astfel că era ridicată în slăvi în scris, alături de fotografiile neclare din ziare și de pe cărțile poștale[55]. Interesul față de verii ei Lascelles s-a estompat. Curiozitatea publică pe vremea botezului lui Gerald Lascelles, în 1924, fusese atât de mare, încât „s-a hotărât să se țină secrete ziua și ora [ceremoniei]"[56]. Fără titluri regale și fiind niște băieței cu înfățișare obișnuită, care-l iritau adesea pe bunicul lor, regele, aceștia nu puteau rivaliza cu verișoara

lor, mica prințesă.

*

Prințesa Elisabeta, după cum le reamintea ziarul *Spectator* cititorilor săi, „s-a născut într-o casă de pe o stradă din Londra [...], automobilele, autobuzele și taxiurile – tot ce înseamnă viața rapidă și schimbătoare a capitalei – revărsându-se fără încetare pe sub ferestrele ei, zi și noapte“[57]. Pentru autorul acestor rânduri, așa se prezenta „confortul unui cămin englezesc“, lucru ce implica superioritatea țării sale, un lucru reconfortant în acel moment de cumpănă pentru națiune. Totuși, nu era casa ei. La vremea plecării lui Anne Beevers de pe Bruton Street, faptul că soții York nu aveau o locuință a lor amenința să umbrească prima vară a copilului lor.

Nu era de conceput ca fiii unui rege să nu aibă un cămin propriu. Era o dilemă pe care n-o rezolvaseră nici Bertie, nici Elizabeth la nașterea prințesei. La drept vorbind, aveau o casă, și încă una mare: White Lodge, din Richmond Park. Fusese casa unde copilărise regina Mary, a cărei intenție era s-o lase fiului ei mai mare. Mulțimile de vizitatori de sfârșit de săptămână, nivelul ridicat de disconfort, inclusiv instalațiile foarte vechi și existența unei singure toalete, la parter, cablurile electrice impredictibile și nesigure, cheltuielile mari cu personalul și distanța semnificativă până în centrul Londrei i-au determinat pe cei doi soți să locuiască în altă parte. Scuza lui Elizabeth, în octombrie 1925, față de soacra ei, a fost ceața și singurătatea din Richmond Park, odată cu instalarea toamnei; ea i-a lăudat „confortul“ de la Mayfair. Plină de tact și abilă, a amânat orice sugestie de a pleca la White Lodge până când vestea despre sarcina ei a ajuns pe buzele tuturor[58]. Neobișnuiți să se treacă peste planurile lor, nici regina Mary, nici soțul ei n-au reacționat constructiv. Pe termen scurt, generozitatea familiei Strathmore a constituit o soluție temporară. Cum părinții lui Elizabeth își păstraseră amândoi câteva camere în casa din Bruton Street, acesta nu putea fi un aranjament permanent și nici nu conferea un sentiment de stabilitate.

Soluția s-a arătat sub forma unei case în Piccadilly. Pe una dintre laturi dădea spre Green Park și, mai departe, spre Palatul Buckingham, pe cealaltă, spre arborii și întinderile din Hyde Park și Rotten Row, unde școlile de călărie își vedeau liniștite de treaba lor. Era descrisă într-o relatare contemporană ca fiind „inadmisibil de modestă între clădirile palatine din Piccadilly, un cămin plasat printre hoteluri, cluburi și magazine“. Dar, după standardele moderne, casa din Piccadilly nr. 145 era colosală[59]. Agențiile particulare din 1921 o catalogau ca fiind un „conac important“, pe care îl recomandau posibilului cumpărător ca fiind „o locuință spațioasă și luminoasă“, cu spații de primire la interior și la exterior, „o casă a scărilor secundară, cu lift electric pentru persoane, salon, sufragerie, sală de bal, oficiu, bibliotecă, vreo douăzeci și cinci de dormitoare, seră etc.“ Grădina „consta într-o pajiște [...] și câteva straturi cu mușcate“[60]. Era destul de mare pentru ca o infirmieră să plimbe un cărucior, iar mai târziu, un copil să se plimbe cu tricicleta prin casă; era înconjurată de gard cu zăbrele, care le ofereau curioșilor locuri în primul rând pentru timpul petrecut de copil în aer liber și

prin care, cel puțin o dată, o familie de rățuște a evadat din parc[61]. Bertie a părut să se teamă de chirie și de cheltuielile reparațiilor esențiale. Creșa avea nevoie de o ieșire de incendiu; perdelele de la White Lodge nu se potriveau niciuna acolo. Regina Mary s-a oferit să achite costul pentru aranjamentele dintr-o cameră, dar a atras atenția că nu va accepta cereri către rege pentru împrumuturi în vederea mobilierului sau a obiectelor de artă. Elizabeth s-a hotărât repede. Sigură de consimțământul soțului ei, la fel ca în multe alte privințe, a început să-și pună planurile în aplicare.

În ciuda subaprecierii cadourilor de nuntă ale celor din familia York, exprimată de Herbert Asquith, fiul fostului prim-ministru H.H. Asquith – „nu m-ar fi atras niciunul dintre lucrurile pe care le-am văzut, nici pentru mine, nici pentru a le dărui“[62] –, cuplul fusese norocos că primise la căsătorie echivalentul princiar al zestrei. Pe lângă ceea ce Asquith desconsidera ca „tot felul de lucruri aurite și argintate“[63], aceasta conținea un cufăr lăcuit pe un suport aurit, iar pentru Bertie, o presă de haine frumoasă din mahon, de la mai mulți nobili în frunte cu ducii de Devonshire și Southerland, un ceas vechi Chippendale și, de la lordul și lady Weir, un cufăr fermecător aurit și lăcuit, roșu-aprins. O casetă chinezească de bijuterii din secolul al XVII-lea, pe un suport „Queen Anne“, era un dar de la lordul și lady Waring; sculptat cu grijă și aurit, patul lui Elizabeth fusese pictat de artistul florentin Riccardo Meacci, cu îngeri în stil renascentist și cu blazoanele miresei și al ginerelui. Gândindu-se la viitor, lady Strathmore mai adăugă acum o masă de joc și, pentru fiica ei, căreia îi plăcea să scrie scrisori, un birou. Regele și regina au găsit un surplus de candelabre la Balmoral și la Osborne House.

Totuși, nu avea să fie o vară pentru aranjat un cămin și pentru plăcerile simple ale maternității. Se adunau nori negri. În parte, la sugestia lui, Bertie a fost ales să deschidă clădirile parlamentului, la începutul anului 1926, în noua capitală a Australiei, Canberra. Elizabeth avea să-l însoțească; mica Elisabeta avea să rămână acasă, după cutumele regale. În 1901, regele și regina lăsaseră în urmă patru copii, cel mai mic, la fel ca micuța Elisabeta, sub un an, pentru un turneu ce a durat opt luni. Perspectiva aceasta a oripilat-o pe Elizabeth. Sugestia reginei Mary ca fetița să-și petreacă trei din cele șase luni cu bunicii săi regali avea greutatea unei porunci. La începutul lui august, Bertie, Elizabeth și micuța Elisabeta au părăsit Londra și s-au dus la castelul scoțian al familiei Strathmore, în Glamis; Elizabeth a ocolit invitațiile soacrei sale la Balmoral. Nefiind dispusă să-și scurteze interludiul acesta prețios, dar fără nicio putere să schimbe ceva, sau măcar să pună la îndoială planurile guvernului în ceea ce-i privea pe ea și pe soțul ei, era singura modalitate de a-și acorda timp ei și bebelușului. La Glamis, s-a retras în rutina familiară a vechii case pe care Cecilia Strathmore o însuflețise cu o atmosferă de fericire aproape magică. „Într-o aripă întortocheată [...] cu lambriuri lustruite proaspăt cu ceară și cu ferestre cu vitralii, clipind încântată“, copila ei stătea în aceeași cameră în care dormise ea cândva, în grija aceleiași dădace, și își petrecea diminețile afară, în cărucior, printre straturile de dalii ale Grădinii Olandeze[64]. Cu o oarecare lipsă de eleganță, Elizabeth se plângea celor care o

ascultau cu mai multă sau mai puțină înțelegere în legătură cu „oribila călătorie“[65] de Anul Nou. S-a cufundat în amenajarea locuinței de la Piccadilly nr. 145, „acordând atenție deosebită fiecărui detaliu privitor la [...] decorațiuni, covoare, mobilă și aranjamente generale“[66]. A ales culori pale ca notă generală și a plasat caseta chinezească de bijuterii alături de șemineul din salonul de la parter. Dacă buzunarele lui Bertie ar fi fost mai adânci, ar fi completat darurile de nuntă cu achiziții noi de mobilier din secolul al XVIII-lea, pentru camerele înalte, luminoase. A copiat clasicismul rafinat al caselor de țară edwardiene din tinerețea sa, amintind, ca în toate interioarele sale, de acel interludiu patrician aureolat de dinainte de devastarea produsă de Primului Război Mondial. Casa avea să fie pusă la punct în timpul absenței familiei York, plecată peste mări și țări. Fotografiile realizate cu ocazia finalizării lucrărilor surprind încăperi splendide după standardele moderne și, cu excepția unei anumite parcimonii, comparabile cu casele aristocratice supraviețuitoare din capitală, dintre care câteva o întreceau în măreție (Brook House, de exemplu, casa ambițiosului văr al lui Bertie, lord Louis Mountbatten, avea o sufragerie cu o sută de locuri și patru portrete semnate de Van Dyck). Primul cămin al prințesei era foarte asemănător cu cele ale micului cerc de elită în care avea să fie crescută. Estetica acestuia a ancorat-o social și cultural, și toate camerele în care avea să locuiască mai târziu, chiar și interioarele de lucru ale lui Hugh Casson pentru iahtul regal *Britannia*, ce voiau să „dea impresia unei case de țară pe mare“, se conformau acestui model mai mult sau mai puțin moștenit[67].

În ciuda nefericirii lui Elizabeth că avea să stea departe de bebelușul ei, sfârșitul verii și începutul toamnei au fost punctate de vizite la prieteni. De fiecare dată, Elizabeth își lăsa fiica la Glamis, cu lady Strathmore. Așa făcea toată lumea, iar instinctele lui Elizabeth erau convenționale.

În ajunul plecării, mama, tata și fetița de șapte luni au vizitat Studioul copiilor de pe Dover Street, pentru o ședință cu fotograful Marcus Adams. Alegerea acestuia cu această ocazie, în defavoarea lui Speaight, se poate să fi fost o încercare hotărâtă de independență. În lunga sa carieră, Speaight îi fotografiase atât pe Bertie, cât și pe Elizabeth în copilărie, pe mama lui Bertie și pe frații și surorile lui, numeroase capete încoronate ale Europei și, în mod repetat, bebelușii surorii sale, Mary. Adams, în schimb, în cei șase ani de la deschiderea studioului Mayfair, produsese un efect modest printre contemporanii aristocrați ai familiei York. Acesta părea un inovator, împărțind incinta – cu sala aceea de recepție specială, prietenoasă cu copiii, zugrăvită în galben și albastru – cu amicul său fotograf, Bertram Park, pentru care pozase Elizabeth cu un an înainte de logodna sa; printre clienții lui Park se afla și regina Spaniei, născută britanică, verișoară a regelui. În 2 decembrie, Adams a fotografiat-o pe copilă cu fiecare dintre părinții ei, dar și singură. Cu obrăjori de veveriță și părul ca o aureolă pufoasă, purta o rochiță albă cu cordon și cu umerii bufanți. Era stilul de „rochie grațioasă, de

zână“ preferată de ducesă și lăudată de jurnalistele precum „Yvonne“ de la *Aberdeen Press & Journal*[68]. Două dintre fotografiile lui Adams, într-o mapă de piele, aveau să-i însoțească pe Bertie și Elizabeth în călătoria lor. Alte două au fost publicate drept cărți poștale.

Pentru Elizabeth, despărțirea s-a dovedit a fi o adevărată încercare, așa cum se și așteptase. „Mă simt foarte tristă c-am să-mi părăsesc copilul“, scria ea, iar pentru urechile moderne, în mod eronat, „copilul“ sugerează detașare. „Am urcat și m-am jucat cu ea și era atât de dulce! Din fericire, ea nu-și dă seama de nimic.“[69] Câteva săptămâni mai târziu, micuța Elisabeta s-a întors în studioul lui Adams, prima dintre cele patru vizite făcute fără părinții ei. În această ședință s-a făcut o fotografie plină de semnificații, în care Elisabeta se uită la portretele mamei și tatălui său, cărora le-a și fost trimisă imediat. Pe atunci, când stătea cu familia Strathmore la St Paul’s Walden Bury, în Hertfordshire, devenise „un copilaș iute, care mergea în patru labe“[70]. În salonul lui lady Strathmore, se distra „smulgând smocuri din blănițele dese“ ale cățeilor bunicii sale, „deșirând ghemele de lână ale bunicii sau împrăștiind cărțile ei de pasiențe peste tot pe covor; sau, cea mai mare distracție dintre toate, dacă exista cineva destul de drăguț s-o ia în brațe [...], izbea cu pumnișorii cât putea ea de tare pe clapele albe și negre ale pianului“[71].

După aceea, s-a mutat la Buckingham Palace, într-o vizită prelungită la rege și regină. Ducesa de York îi scrisese reginei Mary că-i era dor de fiica ei „cumplit de mult, iar cele cinci săptămâni de la plecare par cinci luni“[72]. Lipsa mamei se dovedi câștigul bunicii. O nouă fotografie făcută de Adams în martie confirmă spusele lui Anne Ring cum că „regina Mary era încântată s-o aibă pe nepoata sa la ea, instalată în încăperile aerisite din aripa de nord“[73]. La fel ca la botezul fetiței, fotografia înfățișează o Elisabeta zâmbitoare, pe genunchii bunicii. A fost publicată pe prima copertă a revistei *Tatler,* pe 13 aprilie. „Maiestatea Sa e devotată nepoțelei sale, care, după cum se poate observa, are zâmbetul luminos al mamei“, scria revista[74]. Această imagine își va găsi locul în dormitorul prințesei Elisabeta, din casa de la nr. 145, din Piccadilly. Devoțiunea reginei reiese din atenția deosebită față de nevoile micii prințese. Înainte de mutarea Curții la Castelul Windsor de Paști, ea „a supravegheat personal“ aranjamentul apartamentului micuței Elisabeta din Victoria Tower, inclusiv ca să se asigure ca dormitorul să fie „mereu vesel, cu multe flori din grădinile regale“[75].

Pe lângă fiecare consemnare a fotografiilor lui Adams, Ala a adăugat conștiincios noutăți în legătură cu progresele copilei. Un bilețel din 8 martie a fost scris la persoana întâi, ca din partea Elisabetei însăși: „Dacă mami se va uita în gura mea larg deschisă cu o lupă, îmi va vedea cei doi dințișori“[76]. În următoarele trei săptămâni, i-au apărut încă doi. Elisabeta a învățat să spună „Pa“; se căznea să se ridice în picioare, ținându-se de genunchii Alei. Scrisorile reginei Mary către nora sa se străduiau să transmită vioiciunea care lipsea acestei fotografii alb-negru. Ea descria interesul micuței Elisabeta față de papagalul Jako al regelui: „A fost încântată de papagalul Charlotte în dimineața aceasta la micul-dejun și a urmărit absorbită pasărea mâncând sâmburi de măr“[77]. Pe la începutul

lui aprilie, i-a povestit lui Bertie despre o călătorie cu automobilul împreună cu fetița, care a subliniat interesul ei ce va dura o viață întreagă: „Adorabila ta copilă [...] s-a comportat extraordinar, chicotind de încântare de fiecare dată când vedea un câine“[78].

Camera de joacă de la palat fusese redecorată pentru George și Gerald Lascelles; conform publicației *Westminster Gazette,* conținea „o comoară de jucării care odinioară îl amuzaseră pe prințul de Wales“[79]. Cu excepția micului-dejun sau a vizitelor de la ora ceaiului la bunicii ei, precum și a ieșirilor în Hyde Park într-o trăsură, la Grajdurile Regale, aici era locul unde își petrecea zilele. Cu o oarecare afecțiune rigidă care îl surprinse pe cel de-al doilea fiu al său, regele remarca încântat bucuria pe care i-o făceau micuței incursiunile ei, cu bonețica pe cap, acompaniată de Ala și, uneori, ca la prima sa aniversare, de băieții Lascelles și de Alexander Ramsay, cu șapte ani mai mare decât Elisabeta, un nepot al nașului ei, ducele de Connaught, și inspirația ulterioară pentru numele canarului ei, „Sandy“. „Afecțiunea națiunii pentru prințesa Elisabeta a fost evidentă încă de la prima ei apariție în public“, scriau editorii albumului comemorativ de cartonașe de țigări Wills în 1937. Simpatia populară era manifestă în acea primăvară londoneză, când micuța prințesă, temporar orfană, precum eroina unui basm, a plasat regalitatea la adăpostul ramurilor înmugurite ale platanilor cenușii. Ala a fost cea care a observat acest lucru, nu fetița, când trecea cu căruciorul pe lângă grupurile zâmbitoare de gură-cască ce le făceau cu mâna. Încet, încet și cu ajutorul Alei, Elisabeta a învățat să le întoarcă salutul, deși nu înțelegea semnificația. Nu-și dădea seama nici de nefericirea mamei sale, plecată peste mări și țări. Regelui, ducesa îi scria simplu: „Mi-e dor de ea toată ziua, neîncetat“[80]. Prințesa a apărut din nou pe cărți poștale publicate de Beagles & Co. Una dintre ele o înfățișa într-un cărucior, în parc. Aceeași fotografie a fost reprodusă în *Sketch.* Prințesa „se află în centrul discuțiilor și atenției mai mult decât oricare dintre domnișoare și poate fi mereu zărită plimbându-se prin parc, unde stârnește un interes nemaipomenit“, își informa ziarul cititorii[81]. O carte poștală apărută mai târziu înfățișa primele încercări ale prințesei de a lua aminte la cei ce-o priveau. Beagles scrisese dedesubt: „Prințesa făcându-le cu mâna admiratorilor“.

Nimeni nu a considerat-o vreodată pe Elisabeta un copil obișnuit: nici privitorii din Hyde Park, nici cumpărătorii sau destinatarii cărților poștale, nici mulțimile care i-au întâmpinat pe părinții săi în Jamaica, Fiji, Noua Zeelandă și Australia cu trei tone de daruri pentru copilul de departe. În vreme ce regele și regina îi dăruiau cărucioare și un papagal acasă, părinții ei strângeau de la simpatizanți, grupări civice și organizații de la antipozi o colecție atât de mare de „jucării, ornamente, podoabe, flecuștețe de tot felul [...] o mulțime de păpuși mult mai mari decât prințesa, însă și un întreg batalion de ursuleți de pluș uriași“, încât era nevoie ca locul unde erau depozitate pe vapor să fie păzit[82]. Era tributul plătit de dominioanele britanice față de prințesa pe care o aclamau, alintând-o „Betty“. Porecla duioasă a australienilor, niciodată folosită de familia ei, reflecta idealizarea copilei a cărei viață publică începuse încă de la naștere și le arăta limpede părinților nivelul interesului popular față de fetița lor, de care le era

îngrozitor de dor. „E extraordinar cât de populară e venirea ei pe lume, pe aici“, îi scria Bertie mamei sale. „Pe oriunde ne ducem, toată lumea o aclamă, până și copiii ne scriu despre ea.“[83]

„Betty“ era prea mică să conștientizeze această existență duală, publică și privată, sau să recunoască gratificările simpatizanților și să se lase răsfățată de ele. În orice caz, răsfățul era descurajat cu tărie. Regimul impus de Ala prevedea regula ca fetița să se joace cu o singură jucărie de fiecare dată: într-adevăr, atașamentul dădacei față de regulile stricte era firul conducător în îngrijirea copiilor. Camera de joacă a Elisabetei avea să fie exagerat de ordonată, obicei pe care copila îl va păstra până la vârsta adultă, și mai austeră decât ale altor copii din părinți înstăriți. Îi lipsea totuși orice element spartan, care îi era străin mamei sale iubitoare de confort. Aspectul încăperii conform standardelor aristocratice – jurnaliștii ridicau în slăvi firescul și decența camerei regale a copilului, mâncarea simplă, decizia ducesei de a o îmbrăca pe Elisabeta cu hăinuțe scurte, nu cu veșminte lungi, albe, de batist – venea să echilibreze nivelul neobișnuit de ridicat al interesului public.

Întoarcerea familiei York a fost celebrată în luna iunie de *Illustrated London News* cu o fotografie pe o pagină întreagă a prințesei Elisabeta, puternică și zâmbitoare, având ca titlu: *„Magnetul“ de acasă al ducelui și ducesei de York.* „După cum arată fotografia, e un copil fermecător“, comenta ziarul[84]. Îmbrăcată, ca întotdeauna, în alb, cu picioarele goale încrucișate ieșind de sub rândurile de volănașe, cu părul zburlit ca o aureolă luminată din spate, cu un șirag de mărgele de coral la gât, pe care îl purtase mama ei în copilărie, fetița se prezenta cititorilor cu o imagine irezistibilă. Reuniunea cu părinții săi s-a realizat în compania celor patru bunici și a membrilor personalului casei regale, în Sala Mare a Palatului Buckingham, și numai spontaneitatea ducesei a adus puțină culoare acestei adunări regizate de regina Mary, cu intimitate convențională. A urmat o apariție în balcon, când regina Mary le-a adăpostit pe mamă și pe copilă sub umbrela sa, apoi încă una, a doua zi, în noua casă a familiei York, din Piccadilly nr. 145. Acolo, balustrada balconului a fost împodobită cu o carpetă orientală; mama, tata și copila – o Sfântă Familie seculară – s-au arătat mulțimii ce saluta cu mâinile ridicate și azvârlea cu pălăriile în aer. Publicul i-a întâmpinat cu mult entuziasm; faptul că lipsiseră atâta amar de vreme sporea exuberanța privitorilor. „Mare parte din entuziasmul plin de afecțiune demonstrat la întoarcerea călătorilor regali se datora, fără nicio îndoială, bucuriei împărtășite de a pune capăt despărțirii lor printr-un final fericit“, susținea *Illustrated London News*[85]. Această focalizare asupra dimensiunii umane a regalității, pozitivă în acest stadiu, urma să fie nota dominantă în relația dintre Coroană și țară, de-a lungul vieții copilei. În primă instanță, era conturată de obârșia modestă a ducesei, care îi îndrituia pe cei din familia York să se prezinte ca o versiune idealizată a unei familii „obișnuite“, centrate pe „recunoașterea universală că mariajul lor fusese o uniune din dragoste“[86]. Apoi, de limitele ducelui de York în a se descurca în public, din cauza bâlbâielii lui emotive, care încuraja o celebrare a virtuților lui domestice și de distanța familiei York față de accederea la tron, care îi scutea pe jurnaliști de tonul

plin de venerație cu care îi tratau pe rege și pe regină și, într-o mai mică măsură, pe prințul de Wales. Până și ziarul *Times* a părut mișcat de bucuria fățișă a unei mame reunite cu copilul ei: „Ducesa, cu chipul radiind, a prezentat-o pe Prințesă de două ori“[87]. După o despărțire de aproape jumătate din viața bebelușului ei, neliniștea ducesei reiese dintr-o scrisoare către dădaca B. Elisabeta, scria ea, „a fost imediat drăguță cu mine, ceea ce mi-a adus o mare ușurare“[88].

La trei zile după întoarcerea lor, ducele, ducesa și prințesa de paisprezece luni au pozat pentru Marcus Adams. Intensitatea dorului părinților ei se vede limpede într-o fotografie cu Elisabeta stând lângă un taburet acoperit cu damasc. Într-un plic indigo, atelierul de cărți poștale Raphael Tuck & Sons a emis „șase studii fermecătoare, din portretele lui Marcus Adams“ ale mamei cu fiica sa[89]. Cele două Elisabete au apărut pe prima copertă a revistei *Tatler,* la sfârșitul lui iulie. Legenda specifica faptul că fotografia făcută de Adams și reprodusă de revistă era „un portret inedit, înfățișându-le pe două dintre cele mai populare doamne din țară, dintre care una s-ar putea să devină cândva regina Angliei“[90]. Nu era ceva anticipat de nimeni în mod realist. Prin repetiție neîncetată, lucrul acesta a jucat rolul său în conturarea percepției publice a copilei și în menținerea importanței sale.

La întoarcerea familiei York, cei trei s-au instalat în Piccadilly nr. 145, unde regina Mary și lady Strathmore îi mutaseră pe Elisabeta și pe angajații ce aveau grijă de ea. În slujba lor se aflau un majordom, domnul Ainslie, cunoscut pentru „bunele lui manierele“[91], doamna Evans, menajera, și o bucătăreasă, doamna Macdonald. Ei erau secondați de un ajutor de majordom, doi lachei, trei servitoare, trei ajutoare la bucătărie, un paznic de noapte, un camerist, un băiat bun la toate și un șofer. Mai erau o garderobieră pentru ducesă, valetul ducelui și un revizor, căpitanul Basil Brooke. Un cercetaș se ocupa de telefoane; un ceasornicar venea în vizită săptămânal. O tânără din Black Isle, Margaret MacDonald, fiica unui lucrător la căile ferate, căreia prințesa Elisabeta învățase să-i zică „Bobo“, se alăturase personalului ca ajutor de dădacă și a rămas în această slujbă vreme de șapte decenii. Dovada că manierele ducesei se potriveau cu cele ale domnului Ainslie a fost că ea s-a străduit să învețe numele tuturor. Ceva mai rar, se pare că găsea o clipă „să viziteze cămara, ca să reînvie talentul ei scoțian de a face fursecuri și prăjituri“[92].

Darurile de nuntă subapreciate de Herbert Asquith fuseseră mutate de la White Lodge în încăperile mari, proaspăt zugrăvite, la care s-au adăugat și o parte dintre cadourile destinate prințesei „Betty“ pe care Bertie și Elizabeth le aduseseră din turneul lor. Se găsiseră alte locuri pentru cei doi canguri, pentru „doi canari cântători și cei 20 de papagali Ara cârâitori“; în conacul din Piccadilly nu a fost instalat decât un papagal, pe nume Jimmy. Organizațiile caritabile și spitalele de copii au beneficiat din plin de prada aceea enormă[93]. Pentru camera de zi a Elisabetei, regina Mary a adăugat un dar din partea ei: un tablou de Margaret Tarrant, ilustrator cunoscut de scene pentru copii. Tarrant lucra mai ales pentru Societatea Medici, care furniza reproduceri artistice grădinițelor din toată Marea Britanie. Tablourile ei conturau estetica unei generații; reproducerile Societății

Medici după vechii maeștri îi familiarizau încă din fașă pe copii cu cele mai cunoscute lucrări ale artei occidentale. Unul dintre contemporanii prințesei își amintea coridorul ce ducea spre camera copilului din castelul ei scoțian „împodobit cu stampe ale vechilor maeștri, viu colorate, de la Medici, dar și stampe de culoarea cafelei ale pre-rafaeliților“[94].

Apartamentul de la etaj al Elisabetei consta dintr-o cameră de zi și una de noapte, o bucătărie și o cămară, precum și dormitoare pentru Ala și, cu timpul, pentru guvernantă. Toate erau simplu mobilate. Toate dădeau spre un hol circular mochetat în culoarea cireșii, deasupra căruia se afla un luminator mare, ca o cupolă de sticlă. Aici, cu vedere jos, pe casa scărilor, era „destul spațiu să împingi un cărut, să alergi sau să te prefaci că ești un tren“[95]. În fața casei, dând spre Piccadilly și spre polițistul călare de pe trotuar, camera de zi a copilului părea o versiune modestă, miniaturală, a saloanelor părinților ei: fotolii și două canapele acoperite neglijent cu creton vărgat, perdele asortate, cu lambrechin, mult lemn de culoare închisă, lustruit și, deasupra șemineului, aplice în stilul secolului al XVIII-lea, flancând o oglindă. Pe mese și pe polița de deasupra șemineului se aflau vaze de flori și fotografii înrămate în piele, înfățișându-i pe Bertie și pe Elizabeth. Doar căluțul ei de lemn și suportul pentru zvântarea cămășuțelor de noapte erau semne explicite ale copilăriei. Încă de la început, mica prințesă era pregătită să locuiască, fără tăgadă, în lumea părinților ei.

Acest imbold a jucat un rol determinant în copilăria ei. În același an, „cu aprobarea personală a Alteței Sale Regale“, lady Cynthia Asquith a scris o biografie a ducesei; ea le descrie pe fiică și pe mamă ca fiind „o pereche de Elizabeth zâmbitoare“[96]. Reprezentantă a clasei politice – nora unui fost prim-ministru, secretară a scriitorului J.M. Barrie și, la fel ca ducesa de York, fiică a unui nobil scoțian –, lady Cynthia afirma, în asentimentul cititorilor, că „fiica va semăna, când va crește, cu mama ei“[97]. Nimic mai mult. Era o aspirație circumscrisă convențional, tipică acelor vremuri; trebuie să fi părut potrivită pentru un copil căruia numai jurnaliștii exagerați îi anticipau un viitor strălucit. În copilărie și după aceea, Elisabeta avea să fie supusă în mod repetat unor asemenea presiuni: o așteptare ca ea să se conformeze tiparelor unui părinte sau bunic regal, ceea ce, la momentul potrivit, a modelat modul în care a abordat monarhia. În clipa aceea, fiind considerată jumătate din „perechea de Elizabeth zâmbitoare“, și un previzibil partener junior, nu avea deocamdată o identitate independentă. Doar mai târziu Elisabeta a ajuns să resimtă cerința de a semăna cu mama ei ca pe o constrângere. Aceasta își avea originea în concepția larg răspândită că viitorul nu va cere de la ea mai mult decât modestul program de angajamente desfășurat în prezent de ducesă, precum și în devotamentul nemărginit al tatălui său, care o transformase pe ducesă într-un ideal.

De-a lungul timpului, prezența Elisabetei se făcea simțită din ce în ce mai mult în casa din Piccadilly nr. 145 – prin jucăriile care își găsiseră drum în salonul de oaspeți, cu lambriuri pictate și aurite și cu tapiseriile de Bruxelles, sau prin Tommy, poneiul pe rotile, adăpostit după paravanul de Coromandel, din salonul matinal, prin portretul ei de Edmond Brock atârnat deasupra șemineului

din salonul de la parter al mamei sale, prin glăsciorul descris ca fiind cristalin, prim sunetul piciorușelor alergând, audibil chiar și din sanctuarul ei de la etajul al doilea, și prin proiectilele ocazionale (ursuleți de plus sau păpuși) aruncate de sus în capul vizitatorilor. În vara anului 1927, casa din Piccadilly era casa părinților ei. Fotografiile de pe măsuța din salon erau ale bunicilor ei și ale labradorilor aurii ai ducesei; cel mai important portret era cel al mamei ei, făcut de pictorul rus Savely Sorine în anul căsătoriei părinților, așezat pe un șevalet. Lumea copilăriei Elisabetei și tărâmul adult al părinților ei erau fizic diferite, chiar dacă stilul părintesc informal al familiei York estompa hotarele dintre cele două (ori de câte ori era posibil, ambii părinți participau la ceai și la băiță). În ciuda despărțirilor, precum turneul Australian din 1927, Elisabeta n-a trecut prin experiența distanțării emoționale, caracteristică multora dintre contemporanii ei în ceea ce privește creșterea copiilor. Nimeni dintre cei care erau în poziția de a-i influența copilăria n-a anticipat vreodată ce avea să devină ea. Până și regele, un zbir incapabil să-și exprime afecțiunea pentru soția și copiii lui altfel decât prin scrisori, era preocupat de fericirea celor din familia York. I-a scris fiului său despre reîntâlnirea lui Bertie și a lui Elizabeth cu fetița: „Am încredere că fetița voastră începe să-și cunoască și să-și iubească acum părinții“[98].

În vara aceea, când programul lejer în ceea ce privește angajamentele publice i-a permis ducesei să se concentreze asupra soțului și copilei ei, Bertie și Elizabeth au părăsit din nou Londra, pentru o călătorie în Scoția. Acolo, micuța Elisabeta a învățat să meargă. Ea i-a trezit mamei sale, care o adora, un simțământ pe care Elizabeth îl numea „mândrie“[99]. Continua să-i încânte pe bunicii ei regali. Regele îi spunea lui Bertie despre ea că e „mai încântătoare ca oricând“[100]. „Plăcerea pe care o afla în nepoata lui era înduioșătoare“, scria Mabell Airlie; „Lilibet era întotdeauna pe primul loc [dintre nepoții săi] în preferințe“[101]. La rândul ei, și ea îl iubea pe bătrânul morocănos. Cu ocazia Crăciunului ce a urmat, Elisabeta a reacționat plină de entuziasm la venirea colindătorilor. „Vă aducem vestea cea mare cu bucurie, vouă și întregii omeniri“, cântau ei, iar ea a exclamat: „Știu cine e Bunul Bătrân!“[4]; îl numea „Bunicul Anglia“[102]. La o serbare organizată la Balmoral, în vara anului 1927, procesiunea regală informală a fost condusă de prințesa Elisabeta, în căruciorul ei împins de Ala, urmată de bunicii și de părinții ei. Locul de onoare în afecțiunea regală a continuat. La fel și obiceiul verilor scoțiene, propriu fețelor regale și celor din familia Strathmore, izolarea copilei într-o lume a celor în vârstă și expunerea ei frecventă mulțimilor de adoratori.

În toamnă, mica prințesă a primit un vizitator mai puțin obișnuit. Înaintea unui bal de caritate, unde doamnele din înalta societate donau spre licitație păpuși îmbrăcate în versiuni miniaturale ale propriilor veșminte, la Piccadilly nr. 145 a sosit un fabricant de jucării. Ca oaspeți de onoare la bal, cei din familia York fuseseră de acord să prezinte o păpușă după modelul fiicei lor. Pentru păpușa „Prințesa Elisabeta“ în mărime naturală, „fabricantului i se permisese să-și vadă modelul în camera ei, ca să surprindă nuanța corectă a părului și a ochilor ei“[103]. O portretizare mai convențională era basorelieful din marmură ce le reprezenta pe Elisabeta și pe mama ei, terminat înainte de a împlini doi ani, de sculptorul

Arthur Walker. Lucrarea lipsită de frumusețe nu i-a plăcut regelui, care a văzut „o fotografie a basoreliefului într-un ziar și a ridicat problema într-o discuție dacă această lucrare chiar aduce cu micuța Elisabeta“[104]. Doar intervenția ducesei, în urma unei întrevederi dintre Walker și președintele Academiei Regale, Sir Frank Dicksee, a împiedicat aducerea basoreliefului la Palatul Buckingham, pentru o cercetare regală mai minuțioasă.

Dintr-o ședință foto din iulie 1928, cu Marcus Adams, au rezultat niște fotografii încântătoare ale prințesei, la vârsta de doi ani. Din nou, inspirația venea din trecut. În 1857, regina Victoria comandase unui fotograf florentin, Leonida Caldesi, un studiu al nașului lui Elizabeth, prințul Arthur, ca un îngeraș din „Madona Sixtină“ a lui Raphael. Adams a reluat același concept. Fotografia lui Caldesi a unui Arthur în pielea goală are o calitate puternică, solemnă, vulnerabilă. În schimb, imaginea blândă, dulce a Elisabetei, cu obrăjorii și brațele dolofane, cu rochiță vaporoasă, cu bucle blonde, cu zâmbetul ce-i dezvelea un șir complet de dințișori, sugerează o vitalitate neastâmpărată, pe care jurnaliștii i-o atribuiau cu atâta drag. Desigur, imaginile au fost făcute publice. Una dintre cărțile poștale se intitula „Un zâmbet regal. Alteța Sa Prințesa Elisabeta“. *Illustrated London* a ales pentru coperta numărului din 27 octombrie o fotografie din aceeași ședință foto, cu Elisabeta stând pe un covoraș de frunze. Legenda a împrumutat o etichetare din biografia ducesei semnată de Cynthia Asquith: „Mica prietenă încoronată a întregii lumi“. Cititorilor săi, ziarul le sublinia că prințesa „lăsase în urmă perioada de pruncie“[105].

Totuși, nu era încă sigură pe picioarele ei. În august, la Glamis, ducesa i-a făcut cunoștință fiicei sale cu un tapițer care lucrase la castel mulți ani. „Tapițerul a avut onoarea să-i fie prezentat micuței Altețe Regale, care i-a strâns mâna uriașă și nu-i mai dădea drumul.“[106] În septembrie, Elisabeta, ducesa și Ala i-au însoțit pe rege și pe regină la Balmoral. Fotografiile din albumele private ale reginei Mary înfățișează o copiliță în rochiță albă privind de pe malurile Lacului Muick la rege, care ajută la scoaterea unui năvod din apă. Ala stă aproape de ea, iar regina Mary stă aplecată, ca și cum ar susține-o pe prințesă din spate. În fotografiile făcute în fața castelului, atenția Elisabetei oscilează între Charlotte, papagalul, și Snip, un Cairn Terrier dăruit regelui de prințesa regală. În ciuda atașamentului monarhului față de țigara lui într-un portțigaret lung, regele și regina se apleacă asupra micuței siluete din fotografie. Când Cynthia Asquith a făcut o vizită la Piccadily nr. 145, în toamnă, a întâlnit o copiliță hotărâtă și vorbăreață. „Îmi amintesc că în momentul acela era încă la stadiul de a-și planta piciorușele, pe rând, pe aceeași treaptă, până cobora scara, clătinându-se“, scria ea mai târziu[107]. Sporovăiala copilăroasă i-a însoțit progresul: la doi ani și jumătate, Elisabeta începuse să vorbească despre ea însăși la persoana a treia. Asquith observa trăsături ce aveau să se păstreze de-a lungul vieții: independența, „un zâmbet fermecător“, un talent mimetic, „o capacitate de observație izbitoare

privind orice nu era la locul lui: o copcă neîncheiată, un șiret nelalocul lui, un ac de siguranță supărător“[108]. Cynthia Asquith a observat și o poreclă autoinventată, stâlcirea copilărească a numelui Elizabeth: „Lilibet“. Acesta avea să fie numele cu care cei din familie aveau să i se adreseze, nu Betty.

Copila descrisă ca fiind „strălucitoare ca un atom de radiu“ a fost prezentă la o recepție pe care familia York a dat-o în cinstea jucătorilor de cricket din Australia, la Piccadilly nr. 145[109]. A participat, în rochie de un alb imaculat, și la petrecerea de Crăciun pentru muncitorii de pe domeniul de la Sandringham. „Copilița era cum nu se poate mai dulce și azvârlea cu surprize de Crăciun5 și participa la distracție“, nota regina Mary, după ce le aruncase musafirilor surprizele înmânate de mama ei[110]. După această vizită de Crăciun, regina Mary îi scria lui Bertie cu dragoste de bunică ce avea să rămână mereu aceeași: „Nu cred că tu și Elizabeth vă dați seama ce mare bucurie e copila voastră pentru noi și cât de mult ne place s-o avem alături tot timpul, în casă; e atât de dulce, de naturală și de amuzantă“[111]. Fără vreun efort conștient, copila își făcuse admiratori devotați din cuplul regal care, cu o generație în urmă, dăduse greș atât de spectaculos ca părinți. Împărtășeau părerea lui Winston Churchill, care, întâlnind-o pe Elisabeta în anul acela la Balmoral, decretase că era „o figură“ și consemnase profetic: „Are un aer de autoritate și de reflecție uimitoare la un copil“[112]. Rezultatul a fost o apropiere de rege și de regină, care au obișnuit-o pe micuța Elisabeta încă din fragedă copilărie cu formalitățile de la Curte, cu complexitatea ceremoniilor, a etichetei, a ierarhiei și a loialității, cu cultura deferenței aduse în pragul reverenței, cu structura de stup, centrată pe rolul de matcă al suveranului, în conformitate cu opinia lui George al V-lea, cum că poporul voia ca el „să-și mențină statutul de rege“[113]. Înainte de cea de-a doua sa aniversare, învățase deja să facă reverențe. Creștea în două feluri: ca un copil și ca prințesă. Nu și-a dat seama de asta decât mai târziu. Pentru moment, se pare că trecea ușor de la camera de joacă la salonul regal.

Elisabeta n-a participat la ceremonia Zilei Armistițiului6, la Cenotaf, pe 11 noiembrie, unde regele a căpătat ceea ce avea să numească el peste zece zile „o răceală cu frisoane“, iar doctorii, „o vătămare a plămânului“: o infecție toracală cu streptococ ce s-a dezvoltat într-o septicemie, cu spasme bronhice, cu otrăvirea sângelui și cu un abces toxic, plin de puroi, în spatele diafragmei[114]. Săptămâni întregi, viața lui George al V-lea a atârnat de un fir de ață. Sandringham a rămas gol de Crăciunul acela. Supușii regelui s-au rugat pentru însănătoșirea lui în bisericile rămase deschise special pentru această ocazie. La Londra, Bertie și frații lui mai tineri s-au strâns în jurul mamei lor. Ducesa de York îi descria surorii ei mai mari anxietatea ce-o cuprinsese, ca fiind „foarte epuizantă pentru minte și trup“[115].

În timpul lungii sale convalescențe, avea să vină și vremea Elisabetei. Pe 9 februarie 1929, regele a părăsit Londra pentru a se retrage la Craigweil House, situată pe coasta Sussexului, lângă Bognor, găzduire oferită de Sir Arthur du Cross. În același timp, regina le-a adresat ducelui și ducesei de York o rugăminte care dezvăluie amploarea atașamentului cuplului regal față de singura lor nepoată:

o invitație către prințesa Elisabeta să li se alăture, pentru ca prin veselia ei să ajute la recuperarea regelui. Răspunsul a venit din partea lui Bertie: mama și fiica se luptau cu o infecție pulmonară. Abia în a doua săptămână a lunii martie prințesa Elisabeta a făcut călătoria la malul mării – nerăbdătoare, după cum povestea mama ei, „să sape în nisip“[116]. Înainte de sosirea ei, regina Mary cumpărase „forme pentru nisip“, din Burgess's Bazaar din Waterloo Square, cu model de banană, ananas, portocală și măr. „Mi se spune că imediat ce prințesa Elisabeta a sosit la Bognor, aceasta i-a spus regelui: «Vino să sapi cu mine, bunicule! Îți împrumut eu o lopățică»“, scria un editorialist de la *Sheffield Daily Telegraph* cu ingenuitate[117]. Fiind cam răcoare în martie, Elisabeta, îmbrăcată cu un jerseu, își petrecea câte jumătate de oră în bătaia vântului, pe nisip și pietriș, însoțită de Ala și de servitoarea ei. „Spre satisfacția regelui“, se plimba alături de scaunul lui cu rotile pe terasa acoperită ce dădea spre nord-vest, de la Craigweil[118]. Atunci când vânturile reci îl țineau pe monarh în casă, el „își petrecea dimineața în dormitor și discuta îndelung cu nepoata lui“[119]. Conversația ei, susținea *Sunday Dispatch,* era presărată de „cele mai amuzante și mai originale comentarii despre oameni și evenimente“[120]. Alteori, „marea bucurie“ a prințesei era „să fie cu regina, față de care manifesta o afecțiune deosebită“[121]. Au fost emise cărți poștale cu ocazia vizitei: prințesa cu bunicii în grădina de la Craigweil, prințesa făcând castele de nisip. Cea din urmă se intitula „Mica noastră prințesă“, ceea ce sugera afecțiunea și mândria unei întregi națiuni. Câtă vreme a lipsit de acasă, apartamentul ei a fost reamenajat. „Se va întoarce într-un apartament cu mobila de culoare crem, cu pereți bleu, cu covoare trandafirii și cu scaune acoperite cu creton roz și albastru. S-a adus și o pendulă, astfel încât prințesa să învețe să citească ora“, scria cineva cu încântare, străduindu-se să sublinieze că în jurul prințesei era îmbinat utilul cu plăcutul[122]. După demonstrația de la malul mării a calităților sale terapeutice, despre care au relatat ziarele din tot regatul bunicului ei, Elisabeta avea să se întoarcă la Londra cu o notorietate și un prestigiu sporite.

În momentul nașterii Elisabetei, editorialistul monden care semna Mariegold profețise „pe cea de-a patra doamnă a țării o așteaptă o grămadă de adulație, atunci când va ajunge destul de mare ca s-o primească“[123]. Amploarea acestei adulări, care a început încă din leagăn și s-a manifestat câteva luni mai târziu în cele trei tone de daruri din Noua Zeelandă și din Australia, a părut să-i alarmeze pe părinții săi în primăvara anului 1929. În timp ce Elisabeta a rămas cu bunicii ei la Castelul Windsor, ducele și ducesa își îndeplineau sarcinile la Edinburgh. Primirea făcută de scoțieni a fost deosebit de entuziastă, dar au remarcat cu regret absența „dragii noastre prințese Elisabeta“. „Aproape că mă înspăimântă faptul că oamenii o iubesc atât de mult“, i-a scris ducesa reginei Mary. „Presupun că e un lucru bun și sper că va fi vrednică de asta, mititica!“[124] Ideea că publicul ar putea lua de bune cuvintele Cynthiei Asquith despre Elisabeta cum că ar fi „mica prietenă încoronată a întregii lumi“ i-a indus mamei sale neliniștea aceea

întârziată. Din când în când, aceasta revenea.

Nu e limpede cât de mare a fost îngrijorarea ducesei cu această ocazie. Propria copilărie în afara sferei regale a devenit un reper pentru a compara toată agitația legată de educația Elisabetei. Relatările presei erau exagerate, ca în cazul editorialistului american care afirma că „fetița își petrece viața în luminile rampei. Ori de câte ori apare, e aclamată de mulțime. Când iese cu bona ei, gărzile și soldații sunt numai ochi și urechi. Ea ridică mânuța, ceea ce înseamnă că se pot relaxa“[125]. În bogăția aceasta de detalii exagerate, existau și adevăruri parțiale. Ziarele descriau casa din Piccadilly nr. 145, ca fiind o „Mecca a femeilor“: „Într-adevăr, de-a lungul anotimpurilor, aproape tot anul admiratorii săi așteaptă în fața casei ducelui de York, cu speranța s-o vadă ieșind sau intrând“[126]. Scrisoarea ducesei către soacra ei dezvăluie provocările perene ale vieții regale: neputința părinților de a potoli fascinația publică față de copila ei și obligația pe care o resimțea ca fetița să merite această „iubire“ nețărmurită din partea unor străini. Regina nu-i putea oferi, bineînțeles, nicio soluție.

Era perioada în care aristocrații erau celebritățile zilei, iar membrii familiei regale, obiectul suprem al atenției. Deși cei din familia York se aflau mai puțin în lumina reflectoarelor decât prințul de Wales, conform biografului interbelic Hector Bolitho, „erau totuși capabili să-și ferească viața particulară de grandoarea și fastul caracteristice statutului lor de înaltă clasă“[127], având în vedere că Elisabeta, fiind singura și prima nepoată a regelui, ocupa prin naștere o poziție unică. Nimic din viața ei nu era prea banal pentru a fi publicat: felul în care arăta, mediul sau rutina din odaia copilului, giumbușlucurile etichetate ca fiind „nostime“ sau „ștrengărești“, rochițe de gală, „albastre ca safirul“, „galbene ca primula sau de un roz dulce, floral“[128], răul ei de automobil, gustul pentru caramele, bucuria de a lipăi prin bălți, împroșcând apa în dreapta și-n stânga, personalitatea ei „strălucitoare“, „scânteietoare“, „efervescentă“, „solară“, „vivace“, „molipsitoare“, „ca argintul-viu“. Totul era prezentat cu o obsesie grețoasă, sub o formă ce oscila între ridicarea în slăvi a vioiciunii ei și insistența asupra purității (sau a sinonimului contemporan al „dulceții“). Elisabeta avea patru ani când primul ei biograf sugera că „nu mai e mult până când prințesa Elisabeta își va da seama că ochii celorlalți copii sunt ațintiți asupra ei, că se uită la ea cu dragoste și cu admirație – ca la un Exemplu“[129]. „Deoarece imaginile noastre nu apar prea des în presă, nu suntem recunoscuți pe stradă“, a declarat unchiul Elisabetei, prințul de Wales, în legătură cu generațiile precedente de copii regali[130]. Cărțile poștale, jurnalele de cinema și, mai presus de toate, fotografiile din ziare și din reviste scădeau șansele ei la o existență anonimă; comentariile precum cele ale lui Ring îi impuneau un comportament exemplar, chiar și pentru un copil de patru ani. Ducele și ducesa au făcut ceea ce părea un compromis pragmatic, în colaborare cu scriitoare precum Cynthia Asquith și Beryl Poignant („Anne Ring“), pe care ducesa le cunoștea din copilărie; amândouă și-au prezentat manuscrisele spre aprobarea regală. Rezultatul a fost un nivel mai înalt de acuratețe în vorbăria aceea grețoasă și, bineînțeles, un imbold pentru curiozitatea pe care căutau s-o domolească.

Totuși, contemporanii considerau că membrilor familiei York le reușea cum nu se poate mai bine creșterea unui copil demn de adorația publicului, fără a fi răsfățat de atenția ce i se acorda. „Dacă prințesa Elisabeta ar fi fost destul de mare ca să i se urce la cap această adulare absolută a unei națiuni întregi, atunci s-ar fi întâmplat deja demult", comenta *Tatler* la cea de-a șasea aniversare a prințesei[131]. „Britanicii sunt înțelepți, iar Regalitatea britanică [...] e și mai înțeleaptă", a fost concluzia la care a ajuns un american. El a argumentat că modestia lui George al V-lea și a reginei Mary și lipsa lor de aroganță însemnau că „prințesa Elisabeta e mai ferită de răsfăț decât orice fiu sau fiică de om bogat din America"[132]. Cititorii britanici ar fi fost de acord cu acest punct de vedere flatant. Faptul că prințesa invita la asemenea atitudine aprobatoare stătea mărturie a ancorei emoționale oferite vizibil de cei din familia York fiicei lor și a bunului simț sever al Alei. Pentru moment, seninătatea ei înnăscută a făcut-o pe Elisabeta să ia ca de la sine înțelese constrângerile extraordinare ale lumii copilăriei sale. Verdictul dat de revista *The Times* în 1929, cum că „ea nu știe că se află la numai trei pași de tron", era corect și a rămas astfel încă un timp[133]. În 1932, un vizitator la Academia Regală caracteriza portretul ei pictat de Edmond Brock, pe când avea cinci ani, ca „având un aer destul de natural"[134].

Interesul public – fluturările de mâini din Hyde Park, adulatorii de la „Mecca femeilor", curioșii ce-și băgau nasul printre balustradele de la Hamilton Gardens, din spatele clădirii din Piccadilly nr. 145, ca să urmărească prințesa la joacă – nu era decât un episod din viața ei. Nu de puține ori, sugerau ziarele, ea a demonstrat încă din copilărie că supunerea îi era a doua natură. În februarie 1930, Elisabeta se juca împreună cu o prietenă, lady Mairi Vane-Tempest-Stewart. Mama acesteia din urmă, cu aproape cinci ani mai mare decât Elisabeta, era cea de-a șaptea marchiză de Londonderry. Faptul că părinții se cunoșteau și că grădinile lor erau apropiate a înlesnit prietenia fetelor: grădinile somptuoasei Case Londonderry de pe Park Lane erau vizibile din Piccadilly nr. 145. „Prințesa Elisabeta manifestă un interes prietenos față de cei ce se uită la ea cum se joacă în grădină", relata *Lancashire Evening Post.* „A doua zi, ea a adoptat atitudinea cuiva care avea o surpriză plăcută pentru ei. A plecat în fugă și s-a întors cu lady Mary [sic] de mână, aducând-o mândră lângă gard. «Ea e Mary», a zis. Așa, ca să se cunoască cu toții."[135] La o primă vedere, o schiță de portret nesemnificativă, posibil inventată, denota o fire deschisă și o curtoazie instinctivă asupra cărora scriitorii insistau cu acuratețe, pentru un model de prințesă.

În 1930, presa avea altă poveste despre prințesa cu păr auriu, al cărei optimism îl ajutase pe bunicul ei să se vindece: Elisabeta creștea. În afara basmelor, nici măcar prințesele nu puteau opri trecerea timpului. Pentru Elisabeta, copil unic înconjurat de adulți, evoluția a început prin imitație. „Mereu îi plăcea să pretindă că a crescut", scria Cynthia Asquith. Îi plăcea să intre într-un dulăpior și să converseze îndelung, la un telefon imaginar, pe tonuri afectate, imitând glasurile adulților familiari ei. De asemenea, îi plăcea s-o imite

pe mama ei la măsuța de toaletă sau să facă pe servitoarea, înmânându-i agrafele, puful de pudră și așa mai departe.“[136] Îi plăcea să scotocească prin poșeta lui lady Cynthia, de unde scotea bomboane de tuse, mărunțiș; „își punea ochelari pe năsuc, arunca ocheade în oglindă și se pudra cu dexteritate“[137]. Marcus Adams a fotografiat-o pe genunchii mamei ei. Cele două purtau rochii înflorate și un șirag de perle al ducesei le înconjura gâturile amândurora, într-o legătură puternică. În mai, *Yorkshire Post* relata o anecdotă despre dragostea Elisabetei pentru telefon. Preocuparea ziarului nu era credibilitatea poveștii, ci dorința de a sublinia un atribut-cheie pentru o prințesă: politețea de doamnă. „Prințesa Elisabeta dovedește deja o independență fermecătoare“, se scria, iar schimbarea de la ștrengărie la independență indica ieșirea din prima etapă a copilăriei. „Când a aflat vestea că onorabila doamnă David Bowes-Lyon (cumnata mamei sale) tocmai dăduse naștere unui copil, s-a dus la telefon și a sunat-o ca s-o felicite personal.“[138] Călătoria de vară în Scoția i-a oferit copilei de patru ani cea mai bună ocazie să-și demonstreze maturitatea. La sosirea în gara Glamis prințesa a parcurs pentru prima dată scurta distanță între peron și ieșire, peste pasarelă, ținând-o pe mama ei de mână. „Traversarea pasarelei a fost o adevărată aventură pentru prințesa Elisabeta, care, până atunci, fusese totdeauna purtată în brațe de șeful de gară Buchan“, relata *Forfar Herald*[139]. Ziarul insista: „Cu această ocazie, a fost tratată ca o prințesă în toată firea și a pășit cu succes, nefiind ajutată decât de strângerea de mână a mamei sale.“ De parcă escaladarea pasarelelor n-ar fi fost de ajuns, a doua zi Elisabeta s-a ocupat de cumpărături, pe care le-a și plătit singură, într-o librărie locală. Prilej ce nu putea fi trecut cu vederea de noua narațiune călăuzitoare dezvoltată de presă. „Ieri, prințesa Elisabeta a demonstrat într-o manieră hotărâtă că nu mai e micuța prințesă, când a făcut o vizită de cumpărături la Forfar, împreună cu bunica ei, contesa de Strathmore.“ Reportajul punea accentul pe firea binevoitoare a prințesei și pe cumpătarea ei din punct de vedere financiar; atrăgea atenția și asupra cunoștințelor ei despre și a dragostei ei pentru natură. După ce „zâmbise dulce“, a cerut să i se arate cărți despre animale. „A examinat mai multe cu un ochi expert, și unele au fost respinse cu remarca: «Pe-asta am văzut-o deja!» Până la urmă, a descoperit una care s-o satisfacă, dar sângele ei scoțian, poate, o făcea precaută, așa că, înainte să se decidă s-o cumpere, a întrebat de preț.“[140]

Pasiunea micii prințese pentru câini și ponei, ieșirile cu bunica la Forfar ca să cumpere cărți sau la Peter Reid’s Rock Shop, pe Castle Street, pentru ciocolată sau dulciuri, precum și o anumită vigilență în ceea ce privește banii de buzunar, erau caracteristici ce o apropiau de supușii bunicului său mai mult decât orice invenție a presei. În februarie 1931, la Târgul British Industries de la Olympia, mama i-a ales Elisabetei un cadou ieftin, constând „într-un mic terrier Aberdeen

de jucărie, cu un papion ecosez"; i-a mai cumpărat o tablă mică, de copil, și un șevalet din acelea foarte populare în grădinițele din toată țara[141]. Însă, din multe puncte de vedere, Elisabeta era departe de a avea o copilărie obișnuită. În 22 mai 1929 i-a trimis mamei sale un bilețel vesel, la Edinburgh, scris de Ala pentru ea: „Vino aici (la Castelul Windsor) să vezi soldații și fanfara; sunt foarte bine și foarte ocupată."[142] Printre fotografiile din albumele reginei Mary făcute în luna aceea se regăsesc și cele cu Elisabeta în curtea pătrată a castelului. Într-una dintre ele, o siluetă micuță, neînsoțită nici de dădacă, nici de vreun bunic, salută ofițerul comandant al unei companii de gardă. Soldații și fanfara lor aparțineau bunicului ei, iar poziția ei în rândul întâi era privilegiată, însă salutul trebuie să fi fost o sarcină grea pentru o copiliță. La Windsor, cu ocazia celei de-a patra aniversări, se aflau și atunci soldați pe care a trebuit să-i salute; mai erau mulțimi de gură-cască și verii ei Lascelles care-i țineau companie. Spectatorii au observat noua modalitate de a-și aranja părul, „micii cârlionți [...] se transformaseră în bucle mari, aurii, strălucitoare"[143]. Evenimentele zilei au început la zece și jumătate, când au apărut soldații pentru schimbarea gărzii. „Simultan, a ieșit și prințesa din curtea interioară pătrată alături de verișorii ei, acum lordul Lascelles și onorabilul Gerald Lascelles. După ceremonie, s-a apropiat de cimpoieri și i-a admirat, apoi s-a întors la locul ei și, în vreme ce gărzile mărșăluiau înapoi, spre barăci, ea s-a pregătit cu mare seriozitate să primească salutul ofițerului."[144] După aceea, prințesa sărbătorită a trebuit să ia seama la „sutele de oameni care râdeau și aclamau, îmbulzindu-se la Norman Gate și la St George's Gate". Ea s-a apropiat de ei și le-a făcut cu mâna: le-a transmis sărutări. Abia atunci a fost pusă în cărucior și a plecat. „Prințesei Elisabeta [...] nu i se permite niciodată să ia parte la ceremoniile publice", replicase doamna de onoare a ducesei, lady Helen Grahame, în iulie 1929[145]. În copilăria timpurie a Elisabetei, granița dintre viața publică și privată s-a dovedit foarte permeabilă, și puține ceremonii private puteau să fie la fel de publice ca parada anuală a gărzilor cu ocazia sărbătoririi zilei ei de naștere, cu mulțimile bulucindu-se la porțile castelului.

La cea de-a patra aniversare, printre alte daruri de la tatăl ei pentru „adorabila lui Lilibet", erau încă două perle de înșiruit pe lănțișorul subțire de platină pe care i-l dăruise la prima ei zi de naștere[146]. Ca multe alte lucruri din copilăria ei, tradiția ca o fiică regală să primească două perle cu ocazia fiecărei aniversări data încă de pe vremea reginei Victoria; acest precedent o plasa între descendenții marii regine. Micuța Elisabeta, care se prefăcea că e mama ei, coafată, pudrată și plină de bijuterii, însoțită de o servitoare imaginară, își purta colierul cu mândrie. Se juca ascultătoare cu cuburile dăruite de regina Mary: erau făcute din cincizeci de soiuri diferite de lemn, adunate din tot imperiul. La trei luni după prima ei lecție de călărie, la școala particulară de hipism de la Grajdurile Palatului Buckingham, niciun dar nu putea rivaliza cu ceea ce-i oferise regele anul acela. E vorba de primul ei ponei, un Shetland pe nume Peggy, de-o șchioapă și „plină de zburdălnicie latentă"[147]. Peggy împreună cu călăreața ei a inspirat un nou exponat la muzeul Madame Tussaud's, dezvăluit în vară: o Elisabeta cu capul gol, călare pe un ponei întunecat, însoțită de un rândaș: „Grupul acesta a atras un public

uriaș“, scria *Daily Mirror.* „E o dulceață“, a fost singurul comentariu critic, rostit într-o mulțime de dialecte[148].

În vara anului 1930 existau motive presante pentru noua narațiune impusă Elisabetei, a maturizării exprimate prin iubirea pentru ponei. De mai multe luni, ducesa de York nu jucase niciun rol în viața publică a familiei regale. Faptul că era însărcinată explica retragerea ei. Perioada în care Elisabeta era unicul copil al părinților ei se apropia de sfârșit. O nouă maturitate și impulsul implicit de a răsfăța și de a îngriji, implicit în dragostea ei pentru câini și ponei, constituiau caracteristici potrivite pentru o soră mai mare. În joc era statutul ei ca având rangul cel mai înalt între nepoții regelui, moștenitoarea lui de a doua generație. „Dacă nou-sositul e băiat, el va ajunge pe locul trei în succesiunea directă la tron, după prințul de Wales și ducele de York“, explica *Western Gazette,* pe 8 august 1930[149]. Era, după cum afirma *Gazette,* „poziția din prezent a prințesei Elisabeta“.

2 Robert a Briuis (1274–1329) – erou național al Scoției, care a condus țara în Primul Război de Independență împotriva Angliei (n. red.).
3 Recipient în formă de tigaie cu capac mobil și cu perforații, umplut cu tăciuni aprinși, care se introducea sub așternuturi pentru a încălzi patul (n. red.).
4 Joc de cuvinte intraductibil, versul original fiind: „Glad tidings of great joy I bring to you and all mankind“, Elisabeta înțelesese în loc de *all mankind* („întreaga omenire“) *Old Man Kind* („Bunul Bătrân“) (n. red.).
5 Este vorba de *Christmas crackers*, pachețele foșnitoare ce conțin o coroană de hârtie, o jucărioară și o panglică pe care este scrisă o urare sau o ghicitoare, oferite în timpul mesei de Crăciun (n. red.).
6 Zi în care se comemorează semnarea Tratatului de armistițiu de la Compiègne (1918) dintre Imperiul German și puterile Antantei, prin care s-a pus capăt Primului Război Mondial (n. red.).

CAPITOLUL II

„Doi boboci de trandafir discreți și cuminți, mugurei ai primăverii regale“

Copilul, desigur, s-a dovedit a fi tot o fetiță. Fără nume vreme de trei săptămâni, după ce George al V-lea s-a opus sugestiei familiei York de „Ann Margaret“, fetița s-a născut cu mare întârziere, la Castelul Glamis, pe 21 august 1930. Ziariștii și-au imaginat ce-a urmat: „Ducesa, cu un zâmbet fericit pe chip, asculta ploaia ce bătea în ferestrele cu menouri ale străvechiului castel regal, iar fulgerele de vară brăzdau cerul, luminându-l“[1]. Această fantezie viza un scop: să șteargă orice sugestie de dezamăgire parentală în legătură cu nașterea unei a doua fiice. Nu era tocmai adevărat.

Ducesa simțise, cu siguranță, că bebelușul ei nenăscut avea să fie fată. Îi scria, pe 21 iulie, reginei Mary: „Eu [...] nu nădăjduiesc decât că noua noastră fiică (?) nu va întârzia *prea* mult“[2]. O scrisoare a ducelui pentru soția lui sugerează că amândoi sperau să aibă un băiat: „Mi-ar fi plăcut un băiat și știu că și tu ți-ai fi dorit la fel“. S-a consolat cu ideea că proaspătul membru al familiei avea să-i fie tovarăș de joacă Elisabetei.[3] Regina Mary, monarh până-n măduva oaselor, n-a avut o atitudine clară. Ca în toate cele, se lăsa călăuzită de reacția regelui, acesta fiind încântat, pentru că după părerea lui te puteai juca mai mult cu fetele decât cu băieții.

Concluzia ducelui a fost că „avem încă destul timp, suntem încă tineri“ și avea, probabil, intenția de a diminua reproșul pe care soția sa și-l făcea; de asemenea, sublinia faptul că erau amândoi oarecum conștienți că responsabilitatea următoarei generații regale stătea pe umerii lor. La treizeci și șase de ani, prințul de Wales nu părea să aibă de gând să se căsătorească; actuala lui amantă, Thelma, Vicontesa Furness, era la al doilea mariaj. Nici Bertie, nici Elizabeth nu uitaseră o conversație cu regele, cu un an în urmă, în timpul convalescenței sale, când tatăl îi spusese fiului său: „Ai să vezi, fratele tău nu va deveni rege niciodată“. „Ne-am uitat amândoi unul la altul și ne-am zis: «Ba bine că nu!»“, își amintea, mai târziu, Elizabeth.[4] Că avea să fie așa sau nu, pentru moment copiii lor erau următorii în linia de succesiune. Publicul se bucura de asta. După nașterea fetiței care pe 30 octombrie a fost botezată Margaret Rose, *Morning Post* afirma fără echivoc: „Să zicem că oamenii de pe acest tărâm se bucură că ducesa de York a născut o a doua fiică. În felul acesta, succesiunea la

tron, deja asigurată, se întărește și mai mult“[5].

Pentru prințesa Elisabeta, nașterea surorii ei a adus unele schimbări în camera copilului și nu numai. Dădaca B s-a întors la familia York, fiind apoi înlocuită, după plecare, de Ala, iar îngrijirea Elisabetei a rămas, cu precădere, în responsabilitatea lui Bobo MacDonald. În dormitorul copiilor din Piccadilly nr. 145, a apărut un al doilea lavoar înflorat, cu urcior, pe suportul special pentru spălat: la fel ca lucrușoarele celor trei ursuleți din poveste cu Bucle-Aurii, cel al micuței Margaret era, așa cum se cuvenea, mai mic decât al Elisabetei.

La fel de semnificativ, sosirea lui Margaret a încurajat predicțiile în legătură cu viitorul Elisabetei, care fuseseră exprimate în cuvinte, pentru prima oară, la nașterea acesteia. „Prin nașterea (lui Margaret) au crescut șansele ca, într-o bună zi, în cursul natural al evenimentelor, o altă regină să poarte Coroana Britanică“[6]. Cum în continuare lipsea un moștenitor pe linie masculină, a apărut un amănunt tehnic din legile succesiunii ce a produs o diversiune. „Se ridică o întrebare, și anume [...] dacă legea oferă întâietate unei surori asupra celeilalte, sau dacă devin co-moștenitoare. S-a convenit, la modul general, că, dintre cele două surori, cea mai mare va fi moștenitoare, la fel ca în cazul fraților, însă această presupunere poate fi contestată.“[7] George al V-lea a cerut clarificări; spre satisfacția lui, precedența i-a fost atribuită prințesei Elisabeta. Pentru cei ce au luat notă de aceste lucruri, având în vedere dificultatea celor din familia York de a concepe copii – faptul că așteptaseră trei ani pentru Elisabeta și alți patru, după aceea, până la Margaret –, existau dubii în legătură cu probabilitatea unei a treia sarcini, astfel încât un fiu s-o înlocuiască pe Elisabeta la succesiune.

Încă de la început, Elisabeta a fost încântată de surioara ei. Regina Mary o descria ca fiind „vrăjită“ de Margaret, care avea doar patru zile; „chiar dacă nu i se permitea să spele bebelușul“, se uita cum o fac alții.[8] Umbla vorba că Elisabeta își găsise un nou joc, „imită bebelușul“: „jocul consta în imitarea cu ajutorul păpușii ei favorite a tuturor mișcărilor pe care le făcea doica Beever cu prințesa mai mică.“[9].

Elisabeta era dornică să-i țină companie. O anecdotă consemnată de Cynthia Asquith, despre un băiat cârlionțat, invitat la Castelul Windsor să se joace, demonstra bucuria pe care o resimțea în prezența altor copii. „Atrasă de cârlionții aceia irezistibili, și-a scos imediat mănușile ca să-i pipăie părul.“ Odată împlinită cu succes această inspecție personală, gheața s-a spart [...], după care ea l-a condus la domnul Baldwin (prim-ministrul) și-a zis: „Foarte drăguț, nu-i așa?“[10] Micuța Margaret a provocat o reacție similară. „Minunata copilă Elisabeta e foarte încântată“, scria un oaspete de la Glamis. „La început a crezut că era o păpușică minunată, după care a descoperit că era vie. Apoi i-a luat pe fiecare dintre cei doi doctori de mână și-a zis: «Vreau să vă prezint surioarei mele»“[11]. La fel ca atunci când o prezentase pe Mairi Vane-Tempest-Stewart mulțimilor de gură-cască, în Hamilton Gardens, comportamentul prințesei era călăuzit de o curtoazie instinctivă, chiar dacă exprimată într-o manieră formală.

La sfârșitul primei săptămâni din septembrie, ducele a luat-o pe Elisabeta cu el la Balmoral, lăsându-le la Glamis pe ducesă și pe prințesa cea mică. I-a trimis

soției sale o scrisoare dictată de Elisabeta, ce se termina cu o pagină plină de inimioare desenate cu creionul: jumătate „Pentru mami“, jumătate „Pentru noul nostru bebeluș“.[12] Scrisoarea în sine nu se referea la Margaret: Elisabeta relata cât de fericită era să-l hrănească cu biscuiți pe terrierul regelui, Snip, la ora ceaiului. Două zile mai târziu, Elisabeta zicea, într-o a doua scrisoare, că abia aștepta să se întoarcă la „mămica și la bebelușa mea“, însă ducesa era cea de care, recunoștea ea, îi era „tare, tare dor“.[13]

Părinții ei avuseseră grijă să nu se instaleze gelozia încă dinaintea venirii pe lume a lui Margaret, oferindu-i Elisabetei tot felul de diversiuni. Au organizat, la Glamis, o petrecere pentru copii în grădină, Elisabeta fiind gazda, cu 20 de musafiri, baloane și jocuri de-a v-ați ascunselea; ideea a venit chiar de la Elisabeta ca după-amiaza să culmineze cu o vizită în apartamentul surorilor, ca să le-o prezinte musafirilor pe Margaret.

În săptămâna următoare, Elisabeta a jucat iar rolul de gazdă pentru o petrecere pentru copii, de data aceasta, în casă. Printre oaspeți au putut fi zăriți nepoții și nepoatele ducesei, incluzându-i pe copiii surorii ei Rose – Mary și Granville Leveson-Gower – și pe fiicele fratelui ei, Jock, care murise de pneumonie de tânăr, la patruzeci și trei de ani, la începutul acelui an. Jocul de-a v-ați ascunselea n-a lipsit nici acum din program „și de-a lungul coridoarelor lungi, de piatră și prin încăperile întunecate au fost descoperite tot felul de cotloane“.[14] Peste o săptămână, la castel au venit și mai mulți tovarăși de joacă: Andrew și Jean Elphinstone, copiii nașei Elisabetei, Mary, altă soră de-ale ducesei.

Un cerc de prieteni dominat de verișorii ei aristocrați, Strathmore, reprezenta pentru mica prințesă expunerea socială în cerc restrâns. Până la confirmarea poziției sale de moștenitoare a tronului, aceasta era lumea pe care părinții o anticipau pentru viața ei, cu puține speranțe de contact în afara acestei colivii aurite. Disponibilitatea ei spre lipsa de formalitate, firea ei vijelioasă, dezordonată și veselă i-au oferit Elisabetei o contrapondere față de experiențele regale.

Elisabeta era conștientă deja că în afara porților castelului exista o altă lume. În plimbările ei cu Ala prin sat, cerea să se oprească pentru a-i privi pe copiii de pe terenul de joacă al școlii.[15] Ala îi făcea pe plac, iar ea continua să se uite. În cea mai mare parte a timpului, ea era obiectul atenției. Chiar și în îndepărtatul Forfar în jurul ei se îmbulzeau privitorii. Când Elisabeta își alegea cărți în librăria domnului Shepherd, „pe lângă automobil se adunau o mulțime de orășeni și de copii [...], dornici sa fie învredniciți cu o privire a prințesei, iar când ieșea din librărie cu bunica ei, o urmau de-a lungul străzii, până la cofetărie“[16]. Statutul și celebritatea au transformat-o pe Elisabeta într-un spectacol de privit și de urmărit; dorința oamenilor de a-i surprinde o privire se transforma într-o adevărată vânătoare. Chiar la vârsta de patru ani, contactul social „normal“ era imposibil.

Pe termen scurt, promovarea ei la statutul de soră mai mare nu i-a umbrit cu totul bucuria sau zburdălnicia – a rămas o fetiță „poznașă“. Într-o după-amiază umedă de septembrie a fost descoperită în toaleta tatălui său, cu o sticluță goală de briantină în mână. „Buclele ei aurii erau leoarcă, iar pe măsuța de toaletă se

aflau patru păpuși și un ursuleț de pluș, supuși aceluiași tratament."[17] Cele mai recente fotografii cu Elisabeta, realizate de Marcus Adams pe 22 ianuarie 1931, prima ședință la care participa după mai bine de un an, sugerează că nu-și pierduse niciun pic din ghidușie. Zâmbește dezvelindu-și toți dinții. Are ochii strălucitori, îmbrăcată, ca întotdeauna când poza, într-o rochiță cu volănașe deschise la culoare.[18]

Următoarea vizită la Studioul Copiilor a avut loc la doar două săptămâni, pe 2 februarie. Cu această ocazie a fost fotografiată cu mama și cu bebelușul Margaret. Era o imagine obișnuită, ce sugerează strădania lui Adams de a realiza o compoziție care să aibă magia pozelor lui „rafaelite" de mai demult, deziderat pe care l-a îndeplinit cu adevărat abia câțiva ani mai târziu. Pe la începutul verii, i-a fotografiat, oarecum cu succes, pe toți cei patru din familia York. Una dintre fotografiile din acea ședință, cea cu ducesa împreună cu fiicele sale, a fost transformată în carte poștală.

Ceea ce îi atrăgea pe cei din familia York la Marcus Adams atât de des era faptul că se bucurau de fiicele lor. Fotografiile rezultate contribuiau indubitabil la imaginea publică de familie ideală. S-a renunțat la portretele regale tradiționale, care presupuneau pozatul îndelung, în favoarea fotografiilor ce subliniau afecțiunea pe care cei doi o aveau unul față de altul și față de copilele lor. În parte, și ca să-și arate reticența de a se considera potențial suverani, în ciuda predicției regelui din timpul convalescenței. „Mă irită mereu presupunerea aceasta că prințul de Wales nu se va căsători – e destul de tânăr și e nepoliticos față de el", scria ducesa doamnei ei de onoare.[19] De asemenea, era hotărâtă să recreeze pentru fiicele lor fericirea simplă a propriei copilării, inclusiv legăturile de iubire dintre părinți și copii și simțămintele dintre frații Bowes-Lyon. Notase într-un carnețel sub titlul „Sugestii către Bertie, în caz că mi se întâmplă ceva", cândva, înaintea nașterii lui Margaret, trei sugestii ce vizau maximizarea afecțiunii și „minunata încredere" dintre părinți și copii.[20] „Te rog să-i dai [lui Lilibet] scrisoarea aceasta, din partea lui Margaret Rose – ea a ținut în mână creionul, pe care l-a sărutat special pentru Lilibet. Vrei să i-o dai și să-i spui asta?", îi scria ducesa soțului ei, pe când Margaret avea trei săptămâni.[21] Încă de la început și-a propus ca fiicele ei să fie apropiate.

La suprafață, eleganța lipsită de emfază a fotografiilor lui Adam – colierul de perle al ducesei, volănașele prințeselor – era accesibilă multora dintre familiile britanice înstărite din clasa de mijloc. Pe la începutul anilor '30, preferința familiei York pentru simplitatea rafinată avea un sens, având în vedere distanța lor față de tron și modestia mijloacelor, în comparație cu cele ale regelui și ale prințului de Wales. În circumstanțe economice nefavorabile, ca urmare a căderii bursei din 1929, impulsul lor era să aibă un comportament plin de tact și abil (și fără niciun risc, odată ce puțini dintre contemporani aveau să-i trateze ca pe niște oameni obișnuiți); caricaturistul Osbert Lancaster identifica în perioada aceea „un simțământ neplăcut față de clasele superioare" printre cei mai puțin

norocoși.[22] Această afirmație discretă era în acord cu cerința celor doi ca Elisabeta să renunțe la jucăriile abandonate sau care îi prisoseau și să le dea societăților de caritate, pentru copii nevoiași.

Pe 27 februarie 1931, *Rugby Adviser* răspândea informația unei petreceri dansante a copiilor, organizată pentru a strânge fonduri pentru Casa de Copii Hamilton, din oraș. „Una dintre trăsăturile remarcabile ale acestei petreceri va fi vânzarea jucăriilor Alteței Sale Regale Prințesa Elisabeta de către Lordul Cromwell", anunța ziarul.[23] Chiar dacă publicul favorabil observa că „simplitatea" familiei York, datorită lui Marcus Adams, era mai aproape de perfecțiune – niciun fir de păr nelalocul lui, niciun strop de oboseală sau de nervozitate –, puțini au avut ceva de criticat. Pentru viitorul previzibil, scopul comun al ducelui, al ducesei și al celor două prințese era acela de a crea iluzia unei familii obișnuite.

Ala era responsabilă cu educația timpurie a Elisabetei. Apartamentul copiilor se transforma în fiecare dimineață, timp de două ore, într-o sală de clasă. Elisabeta a fost învățată să citească, să scrie și să socotească prin intermediul cărților cu poze, al alfabetarelor și al abacelor. Era încurajată abordarea unei atitudini de muncă intensă.

Elisabeta purta o uniformă de dimineață, constând într-o „rochie de bumbac înflorat, cu buzunare încăpătoare și cu nasturi de perle în față, de sus până jos", „piesele din mătase cu design floral" erau păstrate pentru după-amiază, pentru ieșiri, pentru ceaiul luat împreună cu părinții.[24] „Capabilă și curioasă", înainte să împlinească cinci ani, învăța repede.[25] Informațiile oferite cu parcimonie prietenilor de familie excludeau orice sugestie de bucurie excesivă față de lecțiile ei; intelectualismul inspira neîncredere unanimă, chiar și în familia ei. Era, mai degrabă, vorba de sârguința Elisabetei ce provenea dintr-un simț al datoriei înnăscut, explicație care avea să devină, în mai multe privințe, piatra de hotar a imaginii sale publice, iar apoi i-a definit abordarea domniei. „Când adunările devin cam plictisitoare, iar lecțiile de ortografie par prea lungi, domnișoara Knight [...] nu trebuie decât să-i reamintească faptul că nicio prințesă adevărată n-ar putea crește fără să știe să socotească și să scrie corect, iar eleva regală devine imediat atentă."[26]

Lecțiile erau pentru ea o rutină zilnică. Afirmațiile că programul s-a respectat indiferent unde s-ar fi aflat familia York au servit drept dovezi ulterioare, în ciuda lipsei sale de educație formală, ale comportamentului părintesc sensibil al ducesei, înțelegerea ei că „o prințesă care, mai târziu, avea să participe la viața publică trebuia să fie instruită încă din copilărie"[27]. Din nou, lucrul acesta nu era tocmai adevărat.

Pe lângă lecții de citire, scriere și matematică, mai lua și ore de franceză. Dovada modernității apartamentului regal al copiilor erau și plăcile de gramofon ce contribuiau la instruirea Elisabetei. Se spunea că progresează „rapid". Se spunea că a putut scrie curând „chat" și „jardin" cu aceeași ușurință cu care scria „pisică" și „grădină". Le-a demonstrat aceste lucruri bunicilor ei. Trecând cu tact

peste limitele regelui în materie de lingvistică, ziarele l-au prezentat ca fiind „deosebit de mulțumit s-o audă repetând ultima lecție de la Linguaphone7 ascultată la gramofon".[28]

Mai erau și lecțiile de pian: profesoara Elisabetei era Mabel Lander, printre ai cărei elevi se numărase și pianistul rus de concert, prințul George Chavchavadze. Prima lecție a constat în „a ajusta taburetul pentru a-l ridica sau a-l coborî".[29] Relatările publicate preferau să se axeze pe dovezile privind talentul Elisabetei și, cu timpul, prințesa și pianista s-au împrietenit, copila referindu-se la profesoara ei cu numele de „Goosey". La șase ani, Elisabeta nu avea să se descurce la fel de bine cu un cimpoi miniatural.

În același timp, Elisabeta a fost educată să fie ordonată și austeră. Bobo MacDonald a încurajat-o să păstreze panglici și hârtie de împachetat, frumos împăturite, într-o cutie. Ala s-a concentrat pe jucăriile și pe hainele Elisabetei. Îi aranja fetiței șifonierul mare, din mahon, astfel încât rochițele să-i fie agățate alături de hăinuțele și pălărioarele corespunzătoare, cu pantofii asortați chiar dedesubt. „Pentru a-i imprima simțul ordinii, prințesa Elisabeta trebuie s-o ajute pe dădaca ei să pună de-o parte hainele ori de câte ori și le schimbă."[30] Și în această privință, Ala o considera pe Elisabeta un învățăcel dornic, chiar zelos. Mai târziu, guvernanta ei, Marion Crawford, a catalogat-o ca fiind un „copil foarte ordonat", care „sărea din pat de mai multe ori seara ca să-și aranjeze pantofii cum trebuie, la fel și hainele"[31]. Printre jucăriile sale preferate erau căluții pe rotile, din care cele două prințese au strâns, până la urmă, vreo 30. În fiecare seară, aceștia erau „puși în grajd", pe palierul apartamentului copiilor, plasați cu precizie absolută, la fel de ordonat ca pantofii lustruiți de sub scaun și ca hainele bine călcate.

În ultimul stadiu al „instruirii" Elisabetei, lecțiile Alei constituiau doar un element al zilei. Viața ei a continuat să includă aspecte și evenimente care o deosebeau de majoritatea privilegiaților de același rang cu ea. Multe dintre acestea erau rezultatul timpului petrecut alături de bunicii regali: Crăciunul la Sandringham, în Norfolk, Paștele la Windsor, vizitele la Balmoral din timpul verii, unde Elisabeta „se bucura de libertatea [dată] spiritului ei exuberant", un răgaz la lumea ei de peștișor auriu într-un bol, privită de tot felul de gură-cască.[32] De Crăciunul din 1931 lua lecții de dans sau „țopăia" împreună cu mama ei și cu regina Maria în sala de bal de la Sandringham; toate trei au învățat polca. După aceea, în timp ce stătea în pat, cum spunea cineva în cunoștință de cauză, „a auzit acordurile tulburătoare ale cimpoaielor, deoarece cimpoierul scoțian al regelui venea întotdeauna în sufragerie, la sfârșitul cinei, îmbrăcat în costumul specific, și pășea cu kiltul fluturând în jurul mesei, interpretându-și muzica sălbatică"[33].

În iunie, când regina a luat-o pe Elisabeta la Turnirul Regal, de la Olympia, au fost escortate de oficiali în uniformă, vizita fiind consemnată pe o pagină întreagă în *Country Life*. În toamna aceea, cele două prințese au fost menționate în Buletinul Curții Regale, documentul formal al activității familiei regale. Pe vremea aceea, la fel ca acum, nu li se întâmpla multor copii ca activitățile să le fie consemnate în *The Times*. Totuși, prietena ducesei, Anne Ring, afirma, în

octombrie 1932, că Elisabeta nu știa „absolut nimic despre cealaltă fațetă a vieții sale, despre statutul ei de Prințesă Regală“[34]. Având în vedere atenția neobosită a publicului, afirmația era nefondată. De asemenea, era puțin probabil să fi fost așa, având în vedere și darul din partea părinților, constând în articole de papetărie ce aveau imprimat un „E“ sub o coroană și într-o gentuță decorată și ea cu o monogramă încoronată.[35]

Dincolo de hotarele căminului și ale vieții de familie, micuța prințesă avea o altă existență. Aceasta era viața ei ca plăsmuire a imaginației colective, o „figură fermecătoare cu părul auriu, un idol național“: „Prințesa Elisabeta“ a poporului.[36] Atitudinea publicului față de această copilă de aur nu era sub controlul ei și, în acest stadiu, se afla dincolo de puterea ei de înțelegere. Această „prințesă Elisabeta“ era o creație imaginară, inventată și reinventată de presa de senzație și de fotograful Marcus Adams, o metaforă pentru perfecțiunea copilăriei, un narcotic, iar numele ei se răspândea în legătură cu activități de mai multe feluri: caritabile, comerciale, patriotice. Expoziția Mătăsii, de la Victoria & Albert Museum, din februarie 1932, includea o prezentare comercială de la Edmund Halstead Ltd, cu taftale ale prințesei Elisabeta: un design cu „o pleiadă de flori de piatră în tonuri pastelate pentru hăinuțe și lenjerie de copil, din mătase artificială sută la sută“[37]. În luna următoare, ducesa de York a inaugurat un nou salon de douăzeci și șase de paturi pentru copii sub vârsta de cinci ani, la Spitalul de copii al reginei, de la Bethnal Green, sub numele de Salonul prințesei Elisabeta. În aceeași săptămână, s-a stabilit oficial și numele unui teritoriu nou descoperit în Antarctica. Sir Douglas Mawson, conducătorul expediției care l-a descoperit, l-a botezat Tărâmul prințesei Elisabeta. De partea cealaltă a globului pământesc, prințesa și-a făcut apariția pentru prima dată pe un timbru poștal. Timbrul de șase cenți, apărut în Newfoundland, un stat din Canada, un teritoriu îndepărtat al imperiului bunicului ei, reprezenta o imagine a Elisabetei realizată pe baza unei fotografii a lui Adams, în noiembrie 1929. Era încadrată de desene cu un trandafir englez și cu un ciulin scoțian. Neluate în seamă de mica prințesă, asemenea onoruri stăteau mărturie a importanței sale. Implicit, acestea au contribuit la așteptările privind comportamentul ei exemplar.

Acest amestec continuu dintre lumea privată și cea publică s-a limpezit în timpul vizitei părinților ei la Cardiff, în martie 1932. În numele fiicei lor, ducele și ducesa au participat la formalitățile de acceptare a unui dar remarcabil. *Y Bwthyn Bach to Gwellt* („căsuța cu acoperiș de stuf“) era o căsuță de joacă pentru copii, acoperită cu stuf și zugrăvită în alb, un cadou oferit prințesei cu ocazia împlinirii a șase ani de viață, din partea supușilor din Țara Galilor. Lordul primar din Cardiff le-a explicat părinților ei: „Ideea acestui dar se datorează, în parte, dorinței de a exprima într-o manieră concretă loialitatea plină de dragoste și afecțiunea resimțite de locuitorii principatului față de mica prințesă. În aceeași măsură, oamenii consideră că această căsuță ar trebui să reprezinte plenar și să ducă mai departe artele și meseriile națiunii galeze și să-i facă să simtă motivația de care au nevoie și pe care o merită“[38]. Darul pentru Elisabeta era, în egală măsură, și o întreprindere comercială: făuritorii ei mizau pe alchimia asocierii cu

regalitatea.

Cu cele patru încăperi ale sale, un salonaș și un etaj, „bine încălzită și luminată, echipată cu sonerii, cu telefon și orice alt echipament modern pentru gătit și pentru întreținerea gospodăriei“, *Y Bwthyn Bach* era un loc de joacă perfect.[39] Includea un șemineu electric, o pendulă și, în baie, un suport încălzit pentru prosoape. Deasupra poliței șemineului era agățat un tablou al ducesei, realizat de Margaret Lindsay Williams, care îi pictase înainte pe regina Alexandra și pe prințul de Wales. Pe pătuț avea lenjerie cu stemă și cu monogramă, lângă chiuvetă era un săpun parfumat, iar modelul perdelelor din creton albastru fusese micșorat, la nivelul ferestrelor cu cercevele rombice. În bufetele de la bucătărie, porțelanul era galben, ca untișorul; rafturile de cărți adăposteau poveștile lui Beatrix Potter, inclusiv una în galeză. Totul funcționa, de la ceasul care ticăia la difuzor; casa avea propria poliță de asigurare împotriva incendiilor și un act de donație în miniatură.

Y Bwthyn Bach era un cadou costisitor și extravagant pentru un copil a cărui viață includea, cum era firesc, toate binecuvântările materiale; pe măsuța de toaletă se aflau perii de argint încrustate. Într-o perioadă de greutăți economice considerabile în comunitățile miniere și industriale din Țara Galilor, era ca o vitrină de expoziție pentru forța de muncă ce se căznea să supraviețuiască, iar creatorii ei s-au străduit ca darul acesta să fie promovat cât mai mult posibil; toate ziarele menționau „căsuța galeză“. „Ducesa și cu mine suntem deosebit de plăcut impresionați să aflăm că această căsuță a constituit un mijloc de a aduna fonduri pentru ușurarea bolilor și a disperării teribile care bântuie în aceste timpuri dificile“, i-a informat ducele pe donatori.[40] Elisabeta nu și-a primit darul până la mijlocul lunii mai. Până atunci, a fost expusă în mai multe locuri, între Cardiff și Londra. Ultimul popas înainte de a intra în posesia prințesei a fost la Empire Hall, în cadrul Expoziției Casei Ideale. Cei un milion de vizitatori au contribuit cu 5.000 de lire pentru cauze caritabile.

În 1933, în magazinele de jucării a apărut o versiune miniaturală a căsuței, fabricată de Lines Bros; regina Maria a afirmat că Elisabeta stabilise o modă pentru căsuțele de jucărie. Fiecare încăpere era cablată pentru iluminat și includea câte un beculeț alimentat de baterii. Aceste căsuțe *Y Bwthyn Bachs* în miniatură le ofereau copiilor norocoși din întreaga Mare Britanie ocazia ispititoare de a arunca o privire asupra unui colțișor al lumii prințesei. În anii ce-au urmat, au apărut numeroase fotografii cu Elisabeta la căsuță, uneori singură, uneori cu Margaret, cu părinții, cu bunicii. La fel ca portretele fotografice ale lui Adams, darul galez a ajuns să simbolizeze simplitatea rafinată a familiei York: un cadru la o scară redusă pentru viața de familie, perfect în fiecare detaliu, lipsit de ostentație și neapărat informal, având în vedere restricțiile impuse de dimensiunile sale. Însuși aspectul construcției – o căsuță de țară, replică a clădirilor în stil Tudor, nefinisată, din suburbiile interbelice – era în acord cu aspirațiile contemporane. În imaginația populară, castelana regală a căsuței a devenit imaginea principiilor sănătoase ale vieții de familie britanice, o asociere care avea să fie problematică

peste șaizeci de ani, odată cu dezvăluirea vieților de familie ale propriilor copii. Ceva mai puțin mediatizat de către familia York a fost cadoul ce se găsea în fața căsuței cu acoperiș de stuf a Elisabetei, la Expoziția Casa Ideală: un automobil în miniatură, „construit pe un sistem cu pedale, în ciuda exteriorului inspirând forță“: un Rolls Royce ce aparținea prințesei.

La început, Elisabeta se juca singură în căsuță, ștergând praful și spălând vasele; Margaret era prea mică să intre în jocul ei. Și în camera copiilor se juca singură de-a școala, preluând rolul de învățătoare, cu jucăriile pe post de elevi, folosindu-se de tabla și de șevaletul cumpărate de mama ei. După cum povestea cineva, „când nu avea la îndemână «elevi», un terrier de jucărie lățos, cu papion cadrilat, trebuia să stea cu spatele drept și să se lase «instruit»“[42].

Margaret o însoțea din cărucior pe sora ei la plimbările ei zilnice în Hyde Park și în Windsor Great Park; o luau pe jos, împreună cu Ala și Bobo MacDonald, să vadă rațele din St James's Park. Aceste ieșiri continuau să trezească interesul, se pare, fără ca niciun detaliu, oricât de neimportant, să fie trecut cu vederea. A fost menționată până și noua pălărioară „galbenă ca untișorul, cu borul lat“ sau accesoriile pentru costumația nouă de călărie („niște pantaloni bufanți cafenii, o jachețică și o șapcă din catifea“).[43] Beagles a emis o carte poștală cu Elisabeta la cinci ani, într-o trăsurică, îmbrăcată cu o haină tivită cu blană și cu o beretă; vizavi de ea stătea Margaret cu o bonețică, în brațele Alei. Beagles a scris dedesubt: „Un instantaneu fermecător cu copilele Altețelor Lor Regale ducele și ducesa de York, realizat la Windsor, în timpul unei plimbări“. În 1932, farmecul lor era dreptul lor din naștere ca prințese. Fotografii și editorii de cărți poștale erau prețul pe care îl plăteau pentru o publicitate pe care ele nici nu și-o doreau.

Socializarea Elisabetei continua să se limiteze mai ales la membrii familiei. În afară de Margaret, principalul contact cu generația ei erau verii săi, Lascelles, și, într-o mai mică măsură, pleiada de nepoți și de nepoate ale ducesei. Participa în fiecare toamnă, în Scoția, la ziua de naștere a vărului ei de-al doilea, James, moștenitorul domeniului Carnegie, stră-strănepot al lui Edward al VII-lea, la fel ca Elisabeta. În octombrie 1931, a fost una dintre cele 12 domnișoare de onoare la nunta din Sussex a nepoatei reginei Mary, Lady May Cambridge. Celelalte domnișoare erau membre ale familiei regale extinse: prințesa Ingrid a Suediei, o nepoată a nașului Elisabetei, ducele de Connaught, și prințesa Sybilla de Saxa-Coburg-Gotha, strănepoată a reginei Victoria. Încă din copilărie, comuniunea aceasta de prințese nu a jucat un rol atât de mare în viața Elisabetei precum în cele ale predecesoarelor sale. Majoritatea prietenelor ei apropiate fuseseră britanice, mai degrabă decât vlăstare regale – în primă instanță, o consecință a preferinței pentru propria familie a mamei sale, care nu era de stirpe regală. Preocupată de genealogia regală, regina Mary a fost foarte atentă la relația complicată a nepoatei sale cu celelalte domnișoare de onoare. Asumarea regalității și recunoașterea acestui statut constituiau unul dintre aspectele educației Elisabetei, și o contribuție semnificativă în dezvoltarea acestui aspect a avut-o bunica ei. Elisabeta se mai juca și cu copiii vecinilor ei aristocrați, cum ar fi Lady

Mairi Vane-Tempest-Stewart sau Mary Anna Sturt, fină a ducesei, ai cărei părinți locuiau în Londra, pe Brunton Street nr. 13. În mai 1932, când vecinii familiei York – Vicontele Allendale, șambelanul, împreună cu familia – s-au întors de la țară la casa din Piccadilly nr. 145, ziarele au relatat evenimentul din perspectiva micuței prințese: „Vor fi vești bune pentru Elisabeta. Copiii Allendale (onorabilii Wentworth, Ela și Richard Beaumont) îi sunt tovarăși de joacă pentru sezonul londonez. Se joacă împreună în grădina împrejmuită care dă spre Hyde Park“[44]. La petrecerea Elisabetei dată cu ocazia împlinirii vârstei de șase ani, la Windsor, în luna precedentă, toți oaspeții fuseseră din familie: părinții și sora, regele și regina, prințul de Wales (unchiul ei preferat), prințesa regală, precum și George și Gerald Lascelles. Elisabeta trimisese ea însăși invitațiile: partea specială pentru ea a fost „să scrie pentru prima dată [...] scrisorele de mulțumire pentru bunicul și bunica ei și pentru ceilalți care îi trimiseseră daruri“, cu un „scris foarte citeț, rotunjit“[45]. Din fericire, tortul glazurat cu roz, ornat cu șase lumânări, pregătit de bucătarul regelui, a compensat perspectiva unei după-amieze destul de monotone.

Printre darurile oferite Elisabetei de familia ei erau și o păpușă mare – în rolul ei de reprezentantă universală, sărbătorita era inevitabil creditată cu „toată dragostea unei fetițe pentru păpuși“–, precum și câteva cărți pe care să le citească singură; dădaca B i-a trimis un fular tricotat.[46] Cadourile de la persoane necunoscute părinților ei, „în conformitate cu regula imuabilă a Familiei Regale“, le-au fost returnate expeditorilor. În anul acela, accentul a fost pus pe cartea *Alice în Țara Minunilor,* semnată pentru prințesă de modelul lui Lewis Carroll pentru Alice, acum bătrâna doamnă Alice Hargreaves, însă Elisabeta cea vioaie și iubitoare de ponei n-a fost prea încântată de fantezia aceea complicată.[47] În 1947, Betty Spencer Shew scria că prima carte pe care a citit-o Elisabeta de una singură a fost o antologie de povești simple, cu titlul *Tales for Me to Read to Myself* („Povești pentru mine, pe care să mi le citesc singură“).[48] Ca multe alte lucruri din copilăria Elisabetei, cartea era un dar victorian târziu, fiind scrisă, după cum zicea prefața, „pentru a satisface nevoia pe care copiii o simt uneori de a citi ceva suficient de simplu și totuși mai distractiv decât propozițiile scurte din abecedare“. Cu mult mai incitantă a fost noua bicicletă, înlocuind tricicleta cu care prințesa se plimbase singură prin Hamilton Gardens. Era un cadou din partea Sindicatului Producătorilor și Comercianților Britanici de Biciclete și de Motociclete, iar Elisabeta mergea pe ea în compania unei noi prietene de-ale ei. Sonia Graham Hodgson era fiica radiologului lui George al V-lea, Harold Hodgson. Elisabeta a întâlnit-o pentru prima oară pe când se juca în Hamilton Gardens. „Într-o zi, fetița a venit la mine și mi-a zis: «Vrei să te joci cu mine?»“ își amintește Sonia.[49] Au jucat cricket francez vreme de o oră, iar Sonia a devenit „prietena specială a Elisabetei [...], fiind mereu invitată de Prințesă la ceaiuri și [...] însoțind-o adesea în diverse ocazii, cum ar fi plimbările prin St James's Park sau jocurile din grădina din spate de la Piccadilly nr. 145“[50]. Între fete era o diferență de vârstă de doar opt luni. Sonia era mai mare, mai înaltă și, după spusele ei, mai autoritară. Prințesa și fiica doctorului au început curând să se vadă

„practic în fiecare zi, cu excepția sărbătorilor", până când Sonia a plecat la școală.[51] Sonia purta mănuși albe când mergea pe bicicletă, hainele ei semănând cu ale Elisabetei, însă, în ciuda legăturii profesiunii tatălui ei cu familia regală, originea ei, spre deosebire de cea a verilor Bowes-Lyon, o plasa în afara cercului de aur.

La Balmoral, la sfârșitul verii anului 1931, regina Mary o prezentase pe nepoata ei celei mai noi doamne de onoare, lady Victoria Forester. Se zice că Elisabeta a reacționat astfel: „Victoria? Parcă am mai auzit acest nume!", cuvinte adesea citate ca un exemplu de istețime din partea prințesei de numai cinci ani.[52]

Era imposibil, chiar și la cinci ani, ca Elisabeta să nu fi auzit despre stră-străbunica ei, regina Victoria. Bătrâna regină care murise în urmă cu numai treizeci de ani intrase în conștiința descendenților săi în foarte multe privințe. Balmoral rămăsese limpede locul de retragere al Victoriei în Scoția, calendarul anului regal se întocmea după modelul ei, doctrinele corectitudinii morale și atitudinea imperială incontestabilă continuau să nuanțeze viziunea regală. Pentru rege și regină, precum și pentru generația de curteni și pentru lucrătorii de la palat, amintirile redutabilei lor predecesoare erau încă vii. Prințul de Wales afirma că „(regele) o privea ca pe un model de conduită pentru un suveran. Curtea lui a păstrat o atmosferă victoriană până la sfârșit"[53], în vreme ce vărul prințului, lordul Louis Mountbatten, îl descria pe rege drept un „bigot cu idei de la începutul epocii victoriene"[54]. Însă nu era cazul ca familiaritatea tinerei Elisabeta cu numele Victoria să fie interpretat drept o referire codificată la o conștientizare a destinului ei. Prințesa sigură pe sine, despre care se spunea că-și „conduce tovarășii de joacă cu o voință fermă", i-a făcut pe mulți dintre cei pe care îi întâlnea să se gândească la domnia fostei regine.[55] Ducele și ducesa de York au negat posibilitatea accederii lor la tron, dar ducele a fost cel care i-a declarat scriitorului Osbert Sitwell, aruncându-i, „în același timp, o privire foarte directă, să se convingă că am înțeles aluzia pe care o făcuse la regina Victoria: «Din primul moment al discuției, fata a dovedit o asemenea personalitate, încât era imposibil să nu te întrebi dacă istoria nu avea să se repete»"[56].

Ducesa nu avea nicio intenție să încurajeze o asemenea suspiciune care să întunece orizontul Elisabetei. Ambiția ei pentru cele două fiice ale sale era cât se poate de simplă: „O copilărie fericită de care să-și amintească mereu cu drag [...], cu multe amintiri plăcute acumulate, ca să le ostoiască zilele ce aveau să vină"[57]. Era hotărâtă, scria Cynthia Asquith într-o altă relatare publicată cu acordul regal, ca „nicio umbră a viitorului să nu le invadeze prezentul strălucitor"[58]. Cu toate că nu i-a mai împărtășit reginei Mary îngrijorările în ceea ce privește interesul public față de Elisabeta, circulau tot felul de zvonuri despre neliniștile ei în această privință. „Ducesa de York [...] e mai degrabă îngrijorată de publicitatea inevitabilă legată de orice mișcare a micii prințese Elisabeta", scria un editorialist în vara anului 1932, fără să menționeze vreo sursă. „Fetița e acum destul de mare să-și dea seama și devine oarecum conștientă de atenția ce i se acordă. De fiecare dată când iese prin parc, pare că toți trecătorii o recunosc și își scot pălăria și îi fac

semn cu mâna, din toate părțile."[59] E posibil ca ducesa să-i fi oferit explicații fiicei sale, deși prefera să evite subiectele dificile. Poate Ala, care, încă din fragedă pruncie, o instruise pe Elisabeta când să facă semn cu mâna privitorilor omniprezenți, încercase să-i ofere explicații similare, sau poate o făcuse regina Mary însăși, autointitulată custodele moravurilor regale. Comportamentul ulterior al Elisabetei – refuzul, pe parcursul lungii sale vieți petrecute la curte, al uralelor sau al publicității – sugerează că a învățat devreme că interesul public nu era ceva esențial pentru statutul ei regal. Stânjeneala ei nu era întotdeauna detectabilă. În iulie, a vizitat studioul portretistului Philip de László, în timpul ședințelor cu ducesa. „Nici urmă de timiditate și s-a arătat interesată de portretele părinților săi, făcând chiar câteva remarci amuzante", a comentat de László.[60] Dar Elisabeta *era* timidă, la fel ca tatăl ei, dar, tot ca el, era foarte temperamentală. Avea să învețe să-i copieze eforturile de a-și stăpâni ambele slăbiciuni.

Pe termen scurt, au rezultat două aspecte care o îngrijorau pe mama ei: discuțiile privitoare la următorul stadiu al educației Elisabetei și decizia deliberată ca, în ciuda diferenței de vârstă, cele două surori să fie instruite împreună. Se spunea că ducesa spera ca începutul educației Elisabetei să ajute, într-o oarecare măsură, „la a o feri pe prințesă de la atât de multă adulare", ceea ce s-a dovedit a nu fi adevărat.[61] A doua consecință a fost semnalată vizual. În mai, cineva care semna în ziare ca Sylvia Mayfair le prezentase cititorilor săi „o tendință a modei regale care avea să fie, cu siguranță, urmată de multe mame": decizia ducesei să le îmbrace la fel pe cele două fiice ale sale. „Când le-am văzut prin parc, cele două mici prințese erau îmbrăcate în exact aceleași hăinuțe, de un roz-zmeuriu, din serj, cu bonete paspoalate cu boboci de trandafiri, însă fără mănuși", zicea domnișoara Mayfair.[62] Aveau să continue să poarte haine identice încă mai bine de un deceniu; o prietenă nota în jurnalul ei, la 7 iunie 1940, că le-a văzut pentru prima oară pe Elisabeta și pe Margaret îmbrăcate diferit.[63] A fost o decizie menită să le apropie pe cele două surori; ca prințese, lucrul acesta sugera egalitatea dintre ele. Într-adevăr, a apărut o modă ca surorile să fie îmbrăcate la fel, așa cum prevăzuse Sylvia Mayfair, deși garderoba comună a celor două se deosebea totuși de a altor fetițe din anii '30. Sugestia parității dintre nepoatele regelui, în ceea ce privește vârsta și statutul, nu era decât o iluzie plăcută. În calitatea sa de al doilea fiu, ducele de York deplânsese impactul diferenței de vârstă de optsprezece luni dintre el și fratele său, pe când era copil. Chiar înainte de a accede la tron, nici el, nici soția lui nu voiau ca fiica lor mai mică să trăiască sentimente similare de lipsă de însemnătate. Faptul că, pe termen lung, au dat greș n-a fost în totalitate vina lor, chiar dacă efortul exagerat de a-i oferi compensații a răsfățat-o pe Margaret, și avea să aibă consecințe nefaste atât pentru ea, cât și pentru Elisabeta.

Cele două prințese nu numai că se îmbrăcau la fel, dar făceau și aceleași lucruri; și asta nu numai acasă. În iulie, Elisabeta a participat la o petrecere dată de Vicontesa Astor la Londra. Ea a fost însoțită de Ala și de Margaret. Pentru Margaret, care știa să meargă și să vorbească înainte să împlinească doi ani, a fost prima petrecere în afara cercului familial. De atunci încolo, toate invitațiile au fost făcute invariabil pentru ambele prințese. Încă de la început, Elisabeta avea

două preocupări: să se distreze și să aibă grijă de sora ei. Pe cea din urmă avea s-o împlinească, mai mult sau mai puțin continuu, până la moartea lui Margaret, rolul ei de soră mai mare fiind una dintre fațetele identității sale. În parte, lucrul acesta îi fusese impus. Anticipând plecarea celor din familia York la Glamis în vara aceea, ziarele sugerau: „Prințesa Elisabeta îi explică surorii ei despre bucuriile vacanței în Scoția, unde se pot juca așa cum le place“[64]. Dincolo de aluzia la restricțiile impuse fetelor în viața lor de la Londra, această explicație și altele similare îi impuneau prințesei mai mari, la vârsta de șase ani, rolul de tutore; cel de protectoare și de gardian avea să-i fie atribuit mai târziu. Felul în care s-a distrat la Astor a fost caracterizat ca fiind mai „cumpătat“ decât al lui Margaret, „cu demnitatea unei domnițe de șase ani“.[65] Observatorii au conchis că Margaret era „natural mai impetuoasă și mai iresponsabilă decât fusese vreodată meditativa ei soră mai mare“.[66] Din prima manifestare a personalității capricioase, de argint-viu, a lui Margaret, această polarizare a atributelor surorilor își avea rădăcinile și se justifica prin apropierea mai mare de tron a Elisabetei, ce implica obligația unui comportament frumos și autodisciplină. Fusese stabilit un model.

Elisabeta a conștientizat acest lucru pas cu pas: existența ei a rămas senină. „N-am întâlnit niciodată un copil care să iubească viața mai mult decât ea“, scria Cynthia Asquith.[67] La începutul lui iunie, pregătirile pentru parada aniversării bunicului său, supranumită Trooping the Colour, au constituit o schimbare incitantă. Dragostea Elisabetei față de cai, împărtășită de rege, era deja bine înrădăcinată în sufletul ei. De la fereastra camerei de zi a apartamentului copiilor, fata urmărea cum trec gărzile călare traversând Piccadilly, în drum spre locul de repetiție, după cum spunea cineva, „cu fața lipită de geam. Era atât de entuziasmată, încât nu contenea să le facă semn cu mâna și să le zâmbească soldaților“[68]. Două săptămâni mai târziu, familia York și-a petrecut șapte zile la Ascot, pe coasta din Kent. Prințesa s-a jucat pe plaja cu pietriș de la Sandwich Bay și s-a plimbat cu bicicleta.[69] Se făceau planuri ca fetele să aibă „propriile grădini pe care să le îngrijească“.[70] Iată care era adevărul despre viața „obișnuită“ de familie: cai, litoral, biciclete și grădinărit. Elisabetei îi plăceau toate acestea.

Totuși, una dintre tradițiile familiei York a luat sfârșit în 1932. Ducele își vânduse toți cei șase cai de vânătoare. În martie precedent, părinții ei o duseseră pe Elisabeta, care era în al nouălea cer, la o întrunire de vânătoare a organizației Pytchley Hunt, la Kelmarsh Hall; petrecuseră câteva săptămâni la Thornby Grange, lângă Rugby. Însă în toamna aceea, ca urmare a faptului că Marea Britanie se confrunta cu probleme economice, renunțând la standardele ei de aur, precum și din cauza declinului lirei sterline, George al V-lea ceruse o reducere cu cincizeci la sută a banilor primiți de la guvern pentru lista civilă, cu tăieri și pentru alți membri ai familiei, inclusiv pentru fiii săi. Vânătoarea a devenit prea scumpă pentru ducele de York. El a renunțat la cai și la domeniile de vânătoare, precum cel de la Thornby Grange, pe care le închiriase în Northamptonshire și Warwickshire.

Pentru Elisabeta, deși era prea tânără ca să înțeleagă situația, era un indicator

neobișnuit de schimbare în existența așezată și confortabilă a părinților ei. Educația ei prefigura dăinuirea unui statu-quo, a lumii de ierarhii stricte a bunicilor săi, a proprietăților funciare, a servitorilor: toate cele cuvenite și privilegiile unei elite aristocrate. Decizia regelui ca familia lui să participe la strânsul curelei națiunii implica ideea responsabilității monarhului și a recunoașterii că libertățile regale, mai ales cele legate de cheltuieli, erau limitate. De-a lungul deceniilor ce-au urmat, lumea celor din familia York și cea rarefiată de la Pytchley – la întâlnirea de la Kermash mai participau și marele duce Mihail al Rusiei, contele și contesa de Rosebery și vecinii familiei York de la Londra, familia Allendales – aveau să se intersecteze continuu, însă hegemonia socială, politică și financiară a claselor deținătorilor de pământuri, în declin de decenii întregi, se clătina serios. Era o schimbare pentru care nimeni din familia Elisabetei nu se gândise să o pregătească.

Totuși, pentru cei din familia York declinul economic a avut o consecință fericită: le-a adus o casă numai a lor, la țară. Aceasta era Royal Lodge, din Windsor Great Park. Le fusese dăruită ducelui și ducesei de către rege, în toamna anului 1931, în urma morții ultimului său ocupant, administratorul hergheliei de cai de rasă, maiorul Fetherstonhaugh. Era o casă mică după standardele regale: cel care o construise, George al IV- lea,o considerase o reședință de vară. În 1931 era dărăpănată, prost împărțită, lipsită de confort, în parte demolată, cârpită și modificată, atracția ei principală – salonul lung al lui Sir Jeffrey Wyatville, sau salonul de oaspeți – fiind împărțită oarecum arbitrar în trei. Se înălța în mijlocul unei grădini mari, neîngrijite, la trei mile de Castelul Windsor și cam la aceeași distanță de conacul prințului de Wales, Fort Belvedere; impresia generală era jalnică. Ducesa i-a descris-o reginei Mary ca fiind „un loc fermecător, cu o grădină absolut încântătoare“. A conchis că „ar fi minunată pentru copile, și sunt sigură că vor fi foarte fericite acolo“.[71] Regina a protestat, dar a cedat repede. Chiar dacă regele ceruse reducerea cheltuielilor, ducele a autorizat un program costisitor de demolare și de reconstrucție. Scopul lui, conform biografului regal, era să facă o „casă adevărată“ pentru familia lui bine închegată, formată din patru persoane.[72] Era o întreprindere potrivită pentru prințul promovat tot mai mult ca fiind „familistul“ casei regale“[73].

De Anul Nou, în 1933, lucrarea a fost terminată, „în stilul anilor ’30, toată în nuanțe de crem și de verde-mazăre“, după cum remarca un vizitator, mai târziu.[74] Pe locul unei sere vechi fusese adăugată o aripă nouă, în partea de sud a Royal Lodge, unde se amenajaseră două camere speciale, pentru Elisabeta și pentru Margaret.[75] *Y Bwthyn Bach* a fost plasată într-un colțișor ferit dintr-o curticică frumos împrejmuită cu gard viu. Ducesa făcea planuri pentru o grădină de plante medicinale, după modelul celei de la Glamis; au fost săpate mici loturi pentru prințese. Aici și-au găsit locul cei cincisprezece peruși albaștri ai celor două surori. Asemenea căsuței galeze a Elisabetei, Royal Lodge a oferit un cadru pentru simplitatea rafinată a familiei York: doar numele casei trăda rangul ocupanților. Era grandoarea în miniatură, iar dimensiunile mici și pasiunea ducelui și a ducesei pentru grădină au perpetuat mitul că cel de-al doilea fiu al regelui, soția și

fiicele lui erau arhetipul familiei interbelice. Editorialiştii care sugerau că „ducesa de York intenţionează ca ambele ei fetiţe să aibă o instruire temeinică în toate artele casnice“ îşi bazau presupunerile doar pe aparenţe convenţionale.[76] Elisabeta era mai fericită să călărească decât să pună masa. Printre cadourile pe care le primise la cea de-a şaptea aniversare era şi un nou ponei, pe nume Gem („Nestemată“). „Şi chiar e o nestemată!“ a exclamat ea.[77] Un cadou pentru întreaga familie a fost Rozavel Golden Eagle, un căţeluş corgi din Pembroke, cunoscut sub numele de Dookie; curând după el, a urmat un al doilea căţeluş, Rozavel Lady Jane, căruia i se zicea Jane. Vreme de optzeci de ani, alături de Elisabeta s-a aflat cel puţin un corgi. Dookie şi Jane s-au alăturat mastifului tibetan Choo-Choo şi labradorilor aurii ai ducelui. Toţi apăreau frecvent în fotografiile familiei făcute atât la Royal Lodge, cât şi la *Y Bwthyn Bach*, un aspect al Vieţii lor private relaxate, ce reflecta influenţa familiei Strathmore.

În toamnă, proaspăt renovata Royal Lodge a primit un nou oaspete, o absolventă recentă a colegiului pedagogic din Edinburgh. I-au fost repartizate un dormitor şi un salon numai ale ei. O chema Marion Crawford. Avea douăzeci şi doi de ani, era fiica unui funcţionar, inginer mecanic din Ayrshire, şi a rămas alături de membrii familiei York vreme de cincisprezece ani. Îi ziceau Crawfie. Tot acest timp, s-au plăcut foarte mult şi foarte sincer.

Inevitabil, educaţia Elisabetei a devenit subiect de speculaţii asidue: orice aspect al Vieţii ei era demn de a fi considerat o ştire. Ziarele s-au grăbit să anunţe vestea alegerii unei şcoli primare particulare de pe coasta Suffolk, la Southwold; zvonul a fost repede negat. „Nu există nicio intenţie ca instruirea elementară a prinţesei să se facă într-o şcoală privată“, scria autoarea rubricii „Mayfair Gossip“. „I se predau deja lecţii simple de citire, scriere şi de aritmetică, iar, la timpul potrivit, va fi angajată o guvernantă, pentru o educaţie extinsă. Planul acesta e aprobat de regină, care e foarte interesată ca nepoatele ei să fie bine instruite şi să le meargă bine.“[78]

Crawfie era guvernanta în cauză. Ea le-a făcut o vizită viitorilor ei angajatori de Paşte, înainte să înceapă munca propriu-zisă, ceva mai târziu, în acelaşi an. În ciuda tinereţii ei, recomandările cu care venea păreau să-i fie pe plac ducesei: lucrase înainte ca guvernantă temporară pentru nepoata ducesei, Mary Leveson-Gower. „Cu siguranţă, nu mi-am dorit niciodată să devin guvernantă“, scria Crawfie mai târziu; sperase să se specializeze în psihologie infantilă.[79] Dar nu anticipase capriciile sorţii sau hotărârea zâmbitoare a ducesei. Cunoştinţele sale de limbă engleză şi de discipline umaniste erau adecvate, chiar entuziasmante. Era mai puţin pricepută la matematică, lucru pe care regina Mary l-a catalogat ca fiind nerelevant în circumstanţele date, insistând asupra faptului că Elisabeta şi Margaret „nu-şi vor ţine niciodată socotelile gospodăriei“[80]. Ducesa apela cu măsură la capacităţile lui Crawfie şi la cunoştinţele ei imperfecte. Chiar şi după încoronarea soţului ei, ea s-a concentrat asupra fericirii şi a bunăstării fizice a fiicelor ei. Îşi dorea pentru ele o educaţie la fel ca a ei, în vederea unei căsătorii potrivite, ceea ce intra fără probleme în aria de expertiză a lui Crawfie. În orice caz, curriculum lipsit de ambiţie al lui Crawfie avea să fie probabil cum nu se

poate mai potrivit pentru viitorul Elisabetei ca monarh constituțional în a doua jumătate a secolului XX, o sarcină care nu lăsa loc curiozităților nepotrivite sau imaginației nestăvilite. Dacă avea să fie așa, era în aceeași măsură o întâmplare fericită ca și un plan bine pus la cale. Ca abordare, avea să se dovedească mai frustrant pentru Margaret, al cărei viitor era mai puțin captiv decât cel al surorii sale. Printre lucrurile pe care Crawfie a învățat-o pe Elisabeta a fost să citească repede. Tinerețea făcea din ea o profesoară greu de intimidat: nu era decât cu șaisprezece ani mai mare decât eleva ei. Se pare că s-a străduit mult s-o facă pe Elisabeta să-și păstreze încredere în sine.

La început, apariția lui Crawfie în viața prințeselor a ajutat la menținerea distincției dintre cele două fete, ce se impunea și prin diferența naturală de vârstă, precum și la sublinierea faptului că Elisabeta se maturiza. În 1933, doar ea era eleva lui Crawfie, nu și Margaret. În ciuda dorinței lor ca fiica cea mică să nu se simtă în dezavantaj, chiar soții York erau cei ce subliniau această discrepanță. Compozitorul regal Sir Edward Elgar le dedicase Elisabetei, lui Margaret și ducesei o nouă compoziție, la aniversarea fiicei celei mici. Aceasta a fost „Suita copilăriei“, interpretată la un concert, pe 4 iulie 1931, în fața unui public ce-i includea pe Elisabeta și pe părinții ei, dar, bineînțeles, nu și pe micuța Margaret. În toamna următoare, Elisabeta a participat la un matineu caritabil, împreună cu ducesa, cu care s-a dus și la biserică, la slujbele de duminică dimineața. *Daily Mail* a caracterizat aceste ieșiri ca fiind „semipublice“.[81] Pentru cei inițiați, ele erau o evidențiere a preeminenței Elisabetei între nepoții regelui. Ziarelor le făcea mare plăcere să le vadă pe mamă și pe fiică împreună; nu pridideau să sublinieze felul în care ducesa își punea fiica în valoare. Și, invariabil, Elisabeta se achita de sarcinile sale senină și politicoasă: „Mica prințesă, care a fost instruită de mama ei în arta comportamentului impecabil, se bucură foarte mult de faptul că e «scoasă în lume» în felul acesta“, afirma „Observatorul“ de la *The Mail.*[82] Fotografiile cu o Elisabeta zâmbitoare în brațele mamei sale subliniază acuratețea acestei prime evaluări. Așa era copila fericită, cu părul auriu, pe care o preluase Crawfie. La vârsta de trei ani, Margaret rămăsese în grija Alei.

Crawfie a consemnat primele impresii în legătură cu prințesa Elisabeta în 1950, în *The Little Princesses* („Micile prințese“). Trecuseră deja douăzeci de ani de la seara la care se referea ea. Deja de mult timp, inclusiv la momentul consemnării, Elisabeta fusese ferm confirmată ca urmașă la tron a tatălui său. Faptul că lucrul acesta nu era valabil și în 1933 n-o împiedica pe Crawford s-o prezinte retrospectiv cu căldură ca pe un „trupșor cu păr cârlionțat“, stând în capul oaselor pe pat, conducând o herghelie imaginară „o dată sau de două ori în jurul parcului“, folosind cordonul halatului ca substitut al frâielor.[83] „Încă de la început, am avut simțământul că Lilibet era «specială» [...], cu o personalitate puternică la o vârstă atât de fragedă“, își amintea Crawfie, iar versiunea ei în legătură cu prințesa de șapte ani se potrivește cu alte relatări la prima mână.[84] Henry Owen, grăjdarul ducelui responsabil cu lecțiile de călărie ale Elisabetei, îi scria Cynthiei Asquith: „Chiar nu-mi găsesc cuvintele ca să exprim cum trebuie cât de drăguță e prințesa Elisabeta“[85]. În anul acela, Philip de László a pictat

portretul Elisabetei și a fost uimit de copila pe care o descria ca fiind „cea mai inteligentă și frumoasă fetiță". A relatat că prințesa i-a mărturisit că, asemenea lui, pictează și ea, „și sunt un pictor foarte bun. Data viitoare, am să vă aduc câteva dintre lucrările mele, ca să vi le arăt". De László a mai dezvăluit că „e extrem de populară și că [...] în prezent e privită ca viitoarea regină a Marii Britanii".[86] Această ultimă opinie nu era încurajată de ducesă, în casa din Piccadilly nr. 145 sau la Royal Lodge, iar portretul familiei York realizat de Philip de László, un exercițiu romantic înduioșător, asemănător cu cele mai bune fotografii ale lui Marcus Adam, excludea explicit însemnele rangului.

Provocarea lui Crawfie era să profite la maximum de numărul relativ mic de ore pe care le petrecea cu Elisabeta, timpul acordat mamei, tatălui și surorii ei fiind sacrosanct: o zbenguială după micul-dejun în dormitorul ducesei, jocuri de societate după ceai (Racing Demon, Rummy, Familii fericite, Păcălici), baia, jocuri de copii, cum ar fi bătaia cu perne, apoi culcarea, nu înainte de ritualul cititului de povești. Orice altceva, mai ales lecțiile, putea fi imediat întrerupt. Erau chemate la Piccadilly nr. 145 coafeze și croitorese, se respectau vizitele la stomatolog. În iarna aceea, ziarele scriau că întreaga casă „devenise locul de întâlnire al unor omuleți care participau acolo la orele de dans, iar apoi luau ceaiul cu mica prințesă".[87] Aceste sesiuni, împărtășite cu vecinii familiei York și cu cei trei fii ai prietenei ducesei, lady Plunket, erau conduse de Marguerite Vacani, „vestita profesoară de comportament în societate pentru copii", recomandată de regina Ena a Spaniei, născută britanică. Vacanti a învățat-o pe eleva ei regală „să pășească frumos, să facă plecăciuni cu grație [...] și să danseze pe poante", iar mai târziu își amintea prima impresie: „O fetiță cu ochii albaștri luminoși, cu chip surâzător și bucuroasă că te vede"[88].

Faptul că lecțiile lui Madame Vacani ocupau întreaga după-amiază nici nu a fost luat în seamă. După-amiezile erau menite timpului liber și erau, de preferință, petrecute afară: plimbări prin parc, hrănirea de către Elisabeta a țestoasei japoneze, Madame Butterfly, mersul cu bicicleta prin grădină, inclusiv, după cum amintește cineva, un joc pe care cele două fete îl numeau „Pietonii", în care Elisabeta mergea de colo până colo pe tricicletă pe aleea cu pietriș, sub privirile lui Margaret, până când, „brusc, Margaret face un pas înainte și ridică mâna. Prințesa Elisabeta încetinește ascultătoare, apoi se oprește, iar prințesa Margaret pornește liniștită pe o trecere de pietoni imaginară, traversând în siguranță".[89]

Mai erau și lecțiile de muzică, la Princes's Gate, casa contesei de Cavan, doamna de onoare a ducesei și a prințesei regale. Elisabeta făcea lecțiile de canto împreună cu fiica mai mare a contesei, Lady Elizabeth Lambart, cu doi ani mai mare, care purta numele ducesei. Crawfie nu avea încotro și își făcea treaba în răstimpurile dintre aceste distracții. Mai întâi, în cele două ore și jumătate-trei pe care le avea la dispoziție în fiecare dimineață, o instruia pe Elisabeta în istorie, literatură și aritmetică, „primele două fiind de departe preferatele ei, la fel ca în cazul tuturor copiilor".[90] A obținut un abonament la *Children's Newspaper* (ziar conservator, fără niciun risc, cu mantra sa privind bunătatea imperială și

creștină); exemplare din *Punch* erau mereu la îndemână. „Inovațiile“ sale includeau momente de joacă „murdară“: de-a v-ați ascunselea, sardelele și indienii roșii, prin tufișuri mânjite de funinginea londoneză. Crawfie scrie cu dezaprobare despre „jocurile liniștite, de doamnă, din Hamilton Gardens, doar pe alei“, încurajate de Ala, pentru care prințesele „ar trebui să rămână totdeauna prințese [...], niște figuri drăgălașe, de păpușă“, și era în natura ei să le încurajeze pe elevele sale să fie mai mult decât niște „păpuși prințese“.[91] La Londra, lecțiile lui Crawfie aveau loc într-o mică încăpere de lângă salon. Existau multe pretexte pentru a le întrerupe, printre care și gustările de la ora 11: în cazul Elisabetei, o budincă specială, care nu-i plăcea deloc. La Royal Lodge, sala de clasă era însorită, cu perdele din creton luminoase, în concordanță cu concepția ducesei privind bucuriile vieții. Ocazional, răsplata Elisabetei „pentru sârguința ei la ore și [...] pentru o săptămână de lucru bună“ era permisiunea de a-și invita o prietenă la Royal Lodge, la sfârșit de săptămână.[92]

Ducele și ducesa nu se amestecau („Nimeni n-a mai avut vreodată angajatori care să se amestece atât de puțin“, comenta Crawfie[93]): valoarea pe care ei o atribuiau educației fiicei lor, sugera Crawfie, nu-i era mereu limpede. Odată ce Elisabeta era singură, nici ea, nici părinții ei nu aveau cum să-i evalueze progresul: la fel ca în cazul altor copii educați similar, comparația directă era imposibilă. Lucrul acesta nu-i preocupa pe duce și pe ducesă. Elisabetei i s-a oferit o rară ocazie de a se compara cu alți copii de seama ei – la tricotat. Contribuția ei consta într-un fular portocaliu cu gri, pe care îl făcuse pentru Needlework Guild al reginei Mary, și a fost consemnată de ziare sub titlul „Vărul ei a făcut trei“. Elisabetei nu-i plăcea să tricoteze, la fel cum îi repugna pasiunea de a coase a familiei, domeniu în care tatăl și bunica ei excelau; fularul era „rezultatul unei trude minuțioase“. A fost eclipsată de eforturile lui Gerald Lascelles. „Nu numai că tricotase trei fulare, dar le făcuse și niște ciucuri elaborați“, scria *Daily Telegraph,* în dezavantajul ei.

Șederea lungă a lui Crawfie la Royal Lodge e o dovadă că o plăceau toți patru din familia York. Ca profesoară, a insinuat ea, a trăit unele frustrări. Ea i-a portretizat nedrept și deliberat pe părinții fetei ca nefiind interesați de educația ei, fiind preocupați, mai degrabă, de faptul că Elisabeta „promite să devină cândva o dansatoare excelentă“ și că „grația și entuziasmul cu care interpreta dansurile scoțiene“ stârnea „admirația tuturor prietenilor ei“.[95] Educația fiicelor de aristocrați făcută, în perioada aceea, de guvernante particulare, viza rareori distincția academică. Preponderența în orarul fragmentat al Elisabetei a unor activități specifice domnișoarelor – dansul, desenul, călăria – era un lucru obișnuit pentru acea vreme și mai puțin surprinzător decât în zilele noastre. Pretenția binecunoscută a regelui George al V-lea în legătură cu instruirea Elisabetei și a lui Margaret era ca ele să învețe „să scrie decent de mână“, ceea ce făceau amândouă.[96] Nicio surpriză că scrisul lor semăna foarte mult cu al mamei, pentru că pe acesta îl văzuseră ele cel mai des. Câtă vreme Elisabeta a fost în afara competiției la tron, presupunându-se că indolentul prinț de Wales avea să-și facă datoria și să producă un moștenitor pe linie masculină, națiunea în ansamblul său

împărtășea plăcerea ducesei în diversiunile „extracurriculare“ ale Elisabetei. Iar Crawfie nu avea cum să știe că, nu o dată, dansul se va dovedi, mai târziu, un talent esențial în arsenalul Elisabetei. Ea observa doar că timpul pe care fetița terbuia să-l petreacă în clasă era micșorat și că progresul îi era încetinit de îngăduința părinților. Talentul evident al Elisabetei nu făcea decât să dubleze iritarea guvernantei. Crawfie îi lăuda „iuțimea strălucitoare a minții“; declara că fata „prindea foarte repede orice și nu trebuia să-i explici prea mult“.[97] Remarca și o anumită docilitate, „încă de la început [...], o anumită deschidere, o cooperare rară la cineva atât de tânăr“: în alte circumstanțe, lucrul aceasta ar fi fost ideal. Avea să rămână docilă față de ceea ce se aștepta de la ea. Crawfie nu și-a dus bătălia singură. A găsit un aliat în regina Mary. Atașamentul pe care îl simțeau atât regele, cât și regina față de nepoata lor mai mare era sincer. Nici în fața propriilor copii sau a altor nepoți, suveranul, îmbătrânit, nu se pusese în patru labe să-i caute agrafele pierdute pe sub sofalele regale; îi explica nenumăratele detalii din panorama de sărbătoare a lui William Powell Frith, *Ramsgate Sands,* agățată în biroul său. În cazul reginei Mary, atenția pe care i-o acorda Elisabetei era mai mult decât afecțiune. Devoțiunea față de monarhia britanică dragă acestei stră-strănepoate a lui George al III-lea era filozofia călăuzitoare a vieții ei. Chiar și cea mai mică posibilitate ca Elisabeta să moștenească tronul o plasa, în ochii bunicii sale, pe cel mai înalt piedestal; destinul ei olimpian presupunea pregătiri adecvate. „Ar fi fost imposibil pentru cineva atât de devotat monarhiei precum regina Mary să nu vadă viitoarea regină în nepoata ei preferată“, scria Lady Airlie.[98] Regina era „foarte grijulie ca prințesa Elisabeta să citească cele mai bune cărți pentru copii și le alegea adesea ea însăși“: Robert Louis Stevenson, Kipling, Austen.[99] S-a trezit că era „mai interesată de educația celor două prințese decât fusese de cea a propriilor copii“.[100] Lecțiile de franceză au preocupat-o încă de la început. Pentru a supraveghea cursul ascultat de Elisabeta la gramofon, părinții ei au angajat o domnișoară străină; aceasta a insistat asupra „scrierii coloanelor nesfârșite de verbe“. „Exasperată și plictisită de asemenea măsuri aprige“, Elisabeta s-a revoltat. Și-a turnat în cap o călimară mare, de argint, plină cu cerneală. Drept urmare, „cerneala a început să i se scurgă pe față și, încet-încet, i-a vopsit buclele aurii în albastru“, iar domnișoara a fost nevoită să plece.[101] Regina Mary a recomandat o guvernantă de vacanță; ducesa a ales-o ea însăși pe Georgina Guérin, care, începând cu 1935, a rămas alături de familie, la Birkhall și la Balmoral. Reacția Elisabetei a fost mai puțin entuziastă. „Mademoiselle a ajuns cu bine, ceea ce e păcat“, scria ea de la Birkhall.[102] Regina o încuraja să învețe poezii pe de rost ca „un exercițiu minunat pentru memorie“.[103] Repertoriul Elisabetei includea „Zăpadă londoneză“, scrisă de poetul laureat Robert Bridges, mort de curând, „Odă narciselor“, de Wordsworth, și vreo câteva poeme de Walter de la Mare. Dar cea care a solicitat lecții de latină pentru Elisabeta a fost ducesa, începând cu 1935, și tot ea a insistat ca prințesa să compună epistole de mulțumire de îndată ce a învățat să scrie. În 1934, i-a scris bunicii ei, cu naivitate copilărească: „Ne-a plăcut foarte mult să stăm cu tine, la Sandrigham. Ieri-dimineață mi-a căzut un dinte din față, de sus. Margaret și cu mine am fost la un

bal mascat acasă la Lady Astor“[104].

În ceea ce-o privește pe Elisabeta, ea nu era conștientă de tensiunile din jurul educației ei, politicos ascunse vederii. Ducesa și ducele au creat, realmente, pentru fiicele lor o viață de familie lipsită de griji, pe care acestea au luat-o ca atare. Crawfie comenta ironic: „Nu exista decât un singur anotimp: primăvara“[105]. Fericirea era prioritatea numărul unu a ducesei. În acest scop a avut loc și prima incursiune la circ, în ianuarie 1934; cu același gând alegea cărțile și poeziile pe care le citea cu voce tare Elisabetei și lui Margaret: „Basme [...], *Black Beauty, At the Back of the North Wind, Peter Pann* – tot ce putem găsi despre cai și despre câini, precum și versuri vesele ca «Veniți pe-aceste nisipuri galbene»“. Le citea și povestiri din Biblie, așa cum îi citise și mama ei – primul impuls pentru credința religioasă puternică a Elisabetei.[106] Fetele au citit împreună distopia regală fantastică a lui Thackeray, *Trandafirul și inelul.* Printre cadourile făcute nepoatelor sale de prințul de Wales se numărau poemele lui A.A. Milne pentru Christopher Robin. Preferatul ei era „Palatul Buckingham“, despre schimbarea gărzilor, cu întrebarea finală, cea mai amuzantă dintre toate, pentru cititor: „Credeți că regele știe totul despre mine?“ Pe termen scurt, regina Mary s-a mulțumit mai ales cu bucurii de bunică, cum ar fi după-amiaza de iarnă scăldată în soare când ea și Elisabeta au călătorit de la Sandringham până la plaja de la Hunstanton, iar „mica prințesă echipată cu o găletușă de jucărie a început să strângă scoici, ajutată de regină, care i le arăta, după care au pășit prin bălți, ca să le pună la adăpost“.[107] Tot ea i-a supravegheat pe duce și pe Elisabeta la smulgerea iederii de pe zidurile din jurul domeniului.[108]

Părinții, bunicii, Margaret, Ala, Bobo MacDonald, Owen, grăjdarul, Crawfie, Elizabeth Lambart, împreună cu care făcea orele de canto, băieții Plunket din clasa de dans – aceasta era lumea bine închegată a Elisabetei, în siguranța copilăriei. Pentru moment, toate mergeau lin, fără surprize. Cea de-a șaptea aniversare a Elisabetei din primăvara aceea fusese sărbătorită la fel ca înainte, la Windsor. După micul-dejun, a primit cadouri, în dimineața aceea fiind scutită de lecții, și a asistat la schimbarea gărzilor galeze din curtea interioară a castelului, nu numai împreună cu verii ei, Lascelles, ci și cu „o mare de oameni [...], inclusiv un grup de două sute de belgieni care vizitau castelul și Eaton College“.[109] După o partidă de călărie de o oră, s-a luat ceaiul în familie – cu regele și regina, cu prințesa regală, cu prințul de Wales –, unde s-a servit inclusiv tortul glazurat pregătit de bucătarul regelui. Și s-a făcut și un anunț, o acțiune preventivă de a mai salva un an de copilărie: „Astăzi ducele și ducesa de York au hotărât că fiica lor e încă mult prea mică pentru a aborda activitatea publică. Cel puțin încă un an, prințesa nu va putea fi văzută în public în afara ocaziilor cum ar fi turnirul regal sau spectacolul hipic regal, când o însoțește pe mama ei“.[110]

7 Companie britanică înființată în 1901 la Londra care oferă cursuri de limbi străine și materiale ajutătoare pentru învățarea acestora pe cont propriu (n. red.).

CAPITOLUL III

„Un tablou încântător al copilăriei englezești“

Prințesa străină pe care a salutat-o Elisabeta „evident entuziasmată“, în compania părinților ei, pe peronul din gara Ballater, în 17 septembrie 1934, era Marina a Greciei. Elisabeta n-a contenit să se tot învârtă pe covorul roșu, „până când prințesa Marina [...] s-a lăsat pe vine, ca să-și sărute viitoarea nepoată“.[1] Verișoară a detronatului rege George al II-lea, Marina se logodise de curând cu cel mai tânăr dintre frații lui Bertie, George, duce de Kent. Cu șapte ani mai devreme, mama ei trufașă și ambițioasă, fosta mare ducesă Helena Vladimirovna, nepoată a țarului Alexandru al II-lea, se entuziasmase, pentru o clipă, la atenția pe care prințul de Wales i-o acordase fiicei sale mai mici. Afecțiunea lui David s-a îndreptat însă apoi spre amanta lui căsătorită, Freda Dudley Ward; i-a întors spatele Marinei, așa cum o făcuse și cu alte mirese „potrivite“.

Elisabeta și Margaret erau singurele persoane de la întrunirea de familie din toamna aceea, de la Balmoral, cu scopul de a o întâmpina pe Marina și pe părinții ei, care habar n-aveau de „problema“ unchiului David. Încă din 1924, regele îl descrisese pe fiul său cel mare ca fiind „foarte încăpățânat“.[2] În deceniul care a urmat, exasperarea s-a transformat în ceva mai rău: pe jumătate temător, pe jumătate convins, el le-a comunicat celui de-al doilea fiu și nurorii sale că David, care declarase fățiș că se săturase de statutul de „prinț“, nu avea să acceadă vreodată la tron. Timpul avea să demonstreze că George al V-lea nu a fost departe de adevăr. Asimilarea acestei profeții era dureroasă și dramatică și a schimbat viețile multor membri ai familiei lui David, mai ales pe cea a Elisabetei.

În ceea ce-l privea pe David, acesta n-a simțit niciun regret că Marina se căsătorea cu George. „Știi părerea mea despre «căsătoriile regale»“, îi scria el unui prieten; iată cum a caracterizat perioada lor de curtare: „atât de al naibii de scurtă, încât te întrebi cât o să țină relația“.[3] Cu toate acestea, în 29 noiembrie, împreună cu Bertie, l-a însoțit pe mirele George la Westminster Abbey. Acolo, alaiul îi includea și pe Ernest Simpson, „un englez foarte urât și banal“, și pe soția lui, Wallis, „americancă 150%“, „o femeie minionă, voioasă, modestă, inteligentă, liniștită, fără pretenții și neatrăgătoare [...], care avea deja aerul unui personaj care se așteaptă ca lumea să i se închine de cum intră undeva“ .[4] Această superamericancă aflată la al doilea mariaj era, desigur, cea mai recentă amantă a lui David.

Pentru Elisabeta, rolul ei de domnișoară de onoare în cadrul celor două nunți regale din anul ce-a urmat a fost un lucru memorabil. În alaiul Marinei se afla și un grup de prințese europene adulte, toate, cu excepția prințesei Juliana a Țărilor de Jos, vlăstare princiare ale unor tronuri pierdute. Elisabeta și verișoara ei de gradul al doilea, lady Mary Cambridge, o strănepoată de-ale reginei Mary, aveau sarcina să țină trena paspoalată cu argintiu a miresei. Erau îmbrăcate cu rochii de tul, de genul celor pe care le purta Elisabeta pentru ședințele foto. Elisabeta îmbrăcase prima ei rochie lungă la nunta lui May Cambridge, cu trei ani înainte. Ca să marcheze ocazia, ea i-a pozat atunci „artistului ceramic“ Phyllis Simpson pentru o sculptură în lut comandată de părinții ei.[5] De data aceasta, înfățișarea ei nu a mai stârnit același interes în rândul supușilor. În schimb, toată lumea și-a concentrat atenția asupra comportamentului Elisabetei. Trecând în revistă alaiul Marinei, ziarele i-au fost favorabile Elisabetei, prezentând-o ca pe „cea mai devotată dintre toate“, serioasă în sarcinile pe care le avea de îndeplinit, atât la repetițiile pentru petrecerea de nuntă de la Palatul Buckingham, cât și la nunta propriu-zisă.[6] Comportamentul ei a scos încă o dată în evidență diferența de vârstă dintre Elisabeta și Margaret. Stând împreună cu părinții, Margaret „s-a încumetat o dată să-i adreseze un salut ca-ntre surori. A ridicat ușor mâna și a fluturat degețelele în direcția prințesei Elisabeta. Aceasta, adoptând un aer demn în armonie cu toți participanții la ceremonia maiestuoasă și plină de fast, a înălțat din sprâncene într-o tăcere dojenitoare“[7]. Fiecare soră își juca deja rolul ce i se atribuise – Margaret, ghidușă și spontană în zburdălnicia ei, Elisabeta, serioasă și maturizată înainte de vreme. Cuvintele de laudă față de seriozitatea și de demnitatea ei – în urechile moderne, virtuți discutabile la o copilă de opt ani – au conturat inevitabil asumarea corectă a atitudinii „regale“. „Tăcerea dojenitoare“ avea să-i devină expresia caracteristică a dezaprobării.

După 11 luni, în 6 noiembrie 1935, Elisabeta era din nou domnișoară de onoare. S-a întâmplat cu ocazia căsătoriei fratelui mijlociu al lui Bertie, Henry, duce de Gloucester, cu lady Alice Montagu-Douglas-Scott, care, asemenea ducesei de York, era fiica unui nobil scoțian. Margaret, care avea cinci ani, și-a însoțit sora. Ambele purtau pentru prima oară creațiile lui Norman Hartnell, cel care a creat mai târziu rochiile fetelor de la încoronarea părinților, la nunțile lor și chiar vestimentația Elisabetei la urcarea pe tron. În viziunea lui Hartnell, rochiile trebuiau să fie lungi, „într-un stil sofisticat, imperial“; regele, care voia să vadă „genunchii micuți și drăgălași“ ai nepoatelor sale, a încercat să-i zădărnicească planurile. În van a protestat Maiestatea Sa că au să arate ca niște „afurisite de zâne în miniatură“[8]: chiar ca niște zâne își dorise ducesa să arate fiicele ei încă de când se născuseră. Zânele ocupau un loc proeminent în programul cultural al creșelor interbelice: apăreau în povești și în poeme, în acuarelele lui Margaret Tarrant, precum cele din camera de zi a copiilor din Piccadilly nr. 145. Darul de Crăciun al Elisabetei pentru regina Mary, în 1933, a fost o pictură cu zâne, realizată de ea însăși; în ianuarie 1935, Elisabeta a primit un macat de lână de la 11.000 de fete australiene, intitulat chiar „Elisabeta“, cadoul fiind însoțit de o carte „cu ilustrații cu zâne și cu animale care se jucau printre flori și copaci autohtoni“, ce includea

și un desen cu „zâne care tundeau oițe și le sortau lâna de zor“.[9] Zânele erau gingașe, uneori bizare, alteori nebunatice, tipice tărâmului inocenței copilăriei: faptul că-i plăceau zânele și voia să le semene era o dovadă a integrității morale a Elisabetei. În această calitate a fost fotografiată de Marcus Adams, la fiecare nuntă. O fotografie din noiembrie 1934 s-a dovedit una dintre cele mai de succes ale lui Adams. Aceasta confirmă opinia diplomatului Miles Lampsom, când a întâlnit-o pe fetiță la Balmoral, în septembrie, și anume aceea că văzuse „rareori un copil atât de încântător ca prințesa Elisabeta“, dar și părerea unei slujnice, Mollie Moran, care, de pe puntea de sus a unui autobuz supraetajat din Park Lane, le-a zărit pe cele două prințese jucându-se în grădina părinților lor și „s-a uitat fermecată la fețișoarele lor de piersică, încadrate de bucle aurii și fine“[10]. Cu fața culcată pe mâna stângă, sprijinită de o pernuță pufoasă, Elisabeta surprinsă în imaginea lui Adams are ochii îndreptați la același nivel cu ai privitorului. Privirea ei directă sugerează o evaluare detașată, pe care mulți o vor observa adesea. E o imagine a încrederii și, posibil, a stăpânirii de sine, calități ce aveau să-i fie atribuite în mod constant în anii ce-au urmat.

Decizia guvernului de a sărbători cea de-a douăzeci și cincea aniversare de la încoronarea lui George al V-lea, sub forma jubileului de argint – prima comemorare de genul acesta din istoria britanică –, a conferit anului 1935 o semnificație aparte în viața familiei regale. În timpul ceremoniilor, Elisabeta s-a aflat adesea alături de bunicii ei. A avut ocazia să observe la prima mână ceea ce regele numea „această legătură personală între mine și poporul meu“, „o ofrandă spontană de loialitate și de dragoste“[11] – evenimente și reacții ce n-aveau cum să nu lase o amprentă de durată asupra unui copil serios și cu spirit de observație, conștient încă de la o vârstă fragedă că bunicii îi erau și suverani, iar viața lor se afla în vizorul tuturor.

În ianuarie, Elisabeta s-a revanșat pentru darul primit de la „bieții copii de la Battersea“ la botezul ei: a glazurat și a ornat un tort pentru băieții de la Juvenile Instruction Center, din orașul Blaina, din sudul Țării Galilor.[12] Peste câteva săptămâni, ca urmare a unei vizite făcute de tatăl lor la fabrica din New Southgate, ea și Margaret au primit propriile telefoane de la compania Standard Telephones and Cables: „de culoarea fildeșului și placate cu aur două aparate în mărime naturală, fiecare cu câte un disc“ și perfect funcționale.[13] Iată cele două fațete ale vieții regale – ofrandele obținute fără efort, acordate de stat, ca privilegiu, și considerația față de cei mai puțin norocoși – din ce în ce mai identificabile ca temei al unor asemenea daruri. La opt ani și jumătate, Elisabeta n-avea cum să recunoască aceste gesturi ca atare. Ea avea să demonstreze de-a lungul întregii sale vieți înțelegerea „contractului“ dintre familia regală și popor.

La 1 martie, un oficial de la BBC a declarat că societatea lor „ar trebui să salute cu mult elan oportunitatea de a împărtăși copiilor glasul prințesei“.[14] Era pentru prima oară când pregătirile jubileului o vizau și pe Elisabeta. „Lumea simțea că ar fi bine să li se arate o considerație, un interes special copiilor, în cadrul manifestațiilor închinate jubileului“, explica un jurnal.[15] Însă ideea

apariției Elisabetei în cadrul unei emisiuni pe tema jubileului, într-o ediție specială a *Orei copiilor*, n-a fost dusă până la capăt, fie din cauza părinților, fie a bunicilor.

Totuși, sugestia a scos în evidență importanța Elisabetei. Cum canadienii o aleseseră pentru imaginea de pe un timbru comemorativ de un cent, cu ocazia Jubileului de Argint, tot așa a identificat-o și BBC-ul ca pe nepoata regală cea mai potrivită pentru a stârni interesul copiilor națiunii. Dintre toți nepoții regelui, Elisabeta era cel mai adesea asociată cu bunicul ei: compania aleasă de el în timpul convalescenței la mare, vizitatorul frecvent la Castelul Windsor. În primăvara aceea fusese prezentă, pentru prima oară, la ceremonia de distribuire a banilor regali în Joia Mare, la Westminster Abbey; s-a spus despre ea că „s-a molipsit de pasiunea bunicului ei și a început o colecție de timbre numai a ei“, la care a contribuit el însuși. La 6 mai, după slujba de mulțumire de la St. Paul's Cathedral, Elisabeta a stat între bunicii ei în balconul de la Palatul Buckingham, ca să asculte uralele ce izbucneau din piepturile unui sfert de milion de oameni. Trăsura familiei York a fost prima din procesiunea regală. Îmbrăcată la fel ca sora ei în roz pal, „prințesa Elisabeta, senină și reținută, făcea semn mulțimii, cu mânuța ei înmănușată albă“, luând aminte la ceea ce parlamentarul Chips Channon numea „aplauze furtunoase“.[16] În ziua aceea, soarele strălucitor, mulțimile uriașe, steagurile și decorațiunile fluturând le-au stârnit multora euforia: un spectator le-a descris pe Elisabeta și pe Margaret ca fiind „un tablou încântător al copilăriei englezești“.[17] În catedrală, Elisabeta a urmărit, sau poate nu, ritualurile, cu „ochii mari de uimire“. Poate nici n-a ținut minte panegiricul arhiepiscopului de Canterbury. Dar felul în care îl vedea prelatul pe George al V-lea inspirând „respectul și încrederea“ compatrioților săi, „demnitatea tăcută, potrivită rangului“ și „dăruirea generoasă în serviciul [națiunii]“ înfățișa o formulă de monarhie ce constituia un model pentru domnia tatălui Elisabetei și, bineînțeles, a ei înseși. Peste o săptămână, regele și regina au făcut o vizită-surpriză în cartierul East End. Cea care i-a însoțit în călătoria prin zonele cele mai sărace ale Londrei era nepoata lor mai mare. „Peste tot pe străzile înguste, unde veștile venirii lor s-au răspândit ca o pălălaie, regele, regina și mica prințesă au fost întâmpinați cu o demonstrație înflăcărată de afecțiune cum nu se mai văzuse în niciun alt cartier.“[18] Nu o dată densitatea mulțimii a făcut ca automobilul regal să se oprească; lumea se îngrămădea în jurul lor; bărbați, femei și copii încercau să sară pe treapta automobilului, „aclamând și făcând semne cu mâna cuprinși de frenezie“. Cuplul regal era mișcat, dar nu alarmat. Pentru Elisabeta, a fost o demonstrație extraordinar de puternică, dovada unei dimensiuni foarte personale a legăturilor dintre Coroană și țară. De-a lungul străzilor sărăcăcioase, împodobite cu steaguri și cu fanioane înșirate, se propaga loialitatea pe care se bizuiau capetele încoronate, în primă instanță, o loialitate îndreptată nu spre monarhie, ci personal spre bunicii ei.

În dimineața de după călătoria din East End, Buletinul Regal a consemnat simplu: „Prințesa Elisabeta de York le-a vizitat pe Maiestățile lor și a rămas la masă“. Ziarele au prezentat cu acuratețe relația dintre rege și prințesă, ca fiind a

unor „prieteni veseli".[19] Era o aserțiune ce nu i se putea aplica niciunuia dintre copiii lui George al V-lea. În jurnalul său, regele a notat simplu, în vara aceea: „Toți copiii arătau atât de frumos, dar niciunul nu era ca Lilibet și ca Margaret"[20]. Ca să marcheze evenimentul, le-a dăruit ambelor prințese coliere de perle: trei rânduri Elisabetei și două lui Margaret.

Pentru George al V-lea, evenimentele acelui mai scăldat în razele soarelui s-au dovedit a fi cântecul lui de lebădă. În iunie, a făcut un catar bronșic. O recuperare neplanificată, de două săptămâni, la Sandringham, i-a restaurat, oarecum, sănătatea; și-a reluat itinerarul de la regata Cowes Week, apoi la Balmoral. În Scoția, printre oaspeți s-a aflat și arhiepiscopul de Canterbury, cu care a vorbit „foarte mult despre «această ultimă prietenie a prințului de Wales» [cu Wallis Simpson] și de care era foarte îngrijorat".[21]

Familia York a rămas la Londra sau la Royal Lodge. În iulie, un spectacol tradițional cu domnul Punch și cu soția lui, Judy, la Mount Clare în Roehampton, le-a oferit Elisabetei și lui Margaret un moment de distracție copilărească pură, prin comparație cu formalitățile de dinainte. La sfârșitul verii, au călătorit spre nord, la Birkhall, casa de pe domeniul Balmoral, încă luminată cu lămpi cu gaz și încălzită cu sobe cu parafină, pe care regele le-o împrumutase începând cu 1929. Niciunul dintre părinți nu i-a oferit informații Elisabetei despre starea din ce în ce mai precară a bunicului ei. Printre diversele distracții a fost și o petrecere aniversară, la Castelul Abergeldie din apropiere. Era organizată de contele și de contesa de Shaftesbury pentru nepoata lor, Mary Anna Sturt. În ciuda unui public intimidant – regina Mary, ducesa Elizabeth, regele Greciei – un animator pentru copii, pe nume A. Hay Prestowe, a oferit un spectacol ca magician și ventriloc. El a invitat-o pe Elisabeta să-i fie asistentă. Debutul ei ca magician a fost, inevitabil, „de înaltă clasă".[22] La Londra, la sfârșitul lui noiembrie, și-a însoțit părinții la un matineu, răspunzând apelului Teatrului Național pentru o strângere de fonduri – trei ore de scene din Shakespeare; însă părinții au scos-o de acolo înainte să înceapă scena omorului din *Othello.* Momentul ei preferat a fost interpretarea comicului de varieteu George Robey a unui monolog din *Henric al V-lea.* La fel ca faptul că îi plăcuse spectacolul cu Punch și Judy, lucrul acesta dovedea că, lăsând de-o parte demnitatea și seriozitatea, era încă un copil, cu instinctele și gusturile vârstei.

La Crăciunul din 1935, după o raită pentru cadouri la Woolworth („ornamente de porțelan, dulciuri și foi de abțibilduri")[23], Elisabeta și Margaret s-au dus la Sandringham neînsoțite de părinți. Ducesa suferea de pneumonie și a rămas la Royal Lodge împreună cu ducele. Ducesa i-a scris fiicei mai mari, sfătuind-o să fie „foarte politicoasă cu toată lumea. Ai grijă cum răspunzi când ți se pun întrebări, chiar dacă s-ar putea să fie prostești!". Aceste sfaturi vădesc formalismul Casei Regale și importanța atribuită bunelor maniere.[24] La fel ca în alți ani, surorile și-au ajutat bunicii să împartă cadouri muncitorilor de pe domeniu, anul acesta îmbrăcate cu rochițele de „zână" pe care le purtaseră la nunta familiei Gloucester. Împreună cu restul familiei, au ascultat discursul de

Crăciun al regelui, prezentarea „familiei de popoare“ a Imperiului și speranțele pentru „binecuvântarea păcii“; erau prea mici să înțeleagă neliniștea bătrânului rege în legătură cu Mussolini și cu Hitler. De Anul Nou, incapabil să mai tragă cu arma, regele a participat totuși la câteva partide de călărie domoale, cu poneiul lui de vânătoare. „Din cețuri s-a ivit regele, călare pe poneiul lui alb, Jock“, își amintea un fost angajat despre o după-amiază de iarnă, după Crăciun. „Pășind alături de capul poneiului, de parcă îl conducea, era silueta micuță a prințesei Elisabeta. Îl ducea pe bunicul ei înapoi, acasă.“[25] Cu ceva timp înainte, pe litoralul de lângă Bognor, Elisabeta se bucurase de însănătoșirea regelui. Însă de data aceasta nu avea să se mai facă bine. Inima regelui slăbea, el avea greutăți de respirație, mergea cu dificultate și făcea eforturi să nu adoarmă. Poate atunci, știind, după cum le spunea el vechilor prieteni, că era pe ultima sută de metri, își găsea alinarea în fetița ce-l însoțea la plimbare și îl conducea în siguranță acasă. Vorbea la superlativ despre capacitățile ei. După cum i-a mărturisit lui lady Algernon Gordon Lennox, „Mă rog lui Dumnezeu ca fiul meu cel mare să nu se căsătorească niciodată și să nu aibă copii, ca nimic să nu se interpună între Bertie, Lilibet și tron“[26]. Pentru un om atât de convențional în vederi, atât de convențional în ceea ce privește monarhia, un asemenea sentiment neobișnuit demonstrează deznădejdea pe care i-o inspira prințul de Wales.

Elisabeta a respins cu hotărâre eforturile arhiepiscopului de Canterbury să stea de vorbă cu ea între patru ochi. Reacția ei la invitația de a-l însoți la o plimbare a fost: „Nu-mi spuneți nimic mai mult despre Dumnezeu. Știu deja totul despre el“[27]. Pe 17 ianuarie, i s-a părut mai interesant să facă un om de zăpadă împreună cu Margaret decât să se afle în compania bătrânului arhiepiscop Lang sau, a doua zi de dimineață, când, „sub un soare primăvăratic, bine îmbrăcate, s-au zbenguit prin nămeți și, râzând cu poftă, și-au bombardat“ opera.[28] Era o dovadă că regina Mary a reușit cu succes să păstreze aparențele, astfel încât Elisabeta să nu suspecteze iminența morții bunicului ei: primul buletin ce anunța înrăutățirea stării de sănătate a regelui a fost emis la câteva ore de la momentul în care prințesa a făcut omul de zăpadă. Fetelor le-a fost adusă la cunoștință vestea abia a doua zi dimineața. În după-amiaza aceea ele au plecat de la Sandringham la Londra, cu trenul, îmbrăcate în paltonașe roșii-cireașă, cu pălăriuțe, Elisabeta neputându-și ascunde tristețea.[29] Regele s-a stins peste două zile. O injecție letală cu cocaină și morfină în vena jugulară, administrată de doctor, i-a grăbit sfârșitul. Era o chestiune de coordonare temporală: familia lui a preferat ca anunțul morții lui să nu apară în ziarele de seară, cu aerul lor de superficialitate, ci în paginile serioase din *The Times.* Elisabeta și Margaret au fost informate după micul-dejun. Mai târziu, în ziua aceea, unchiul David, care nu mai era prinț de Wales, și-a anunțat intenția de a domni sub numele de Edward al VIII-lea. Își alesese același nume cu al bunicului său, Edward al VII-lea, escapade se numărau de mult timp printre preocupările sale.

La trei săptămâni după moartea lui George al V-lea, Kinara Kestyn, o fetiță de nouă ani din Derby, a primit o scrisoare de la doamna de onoare a ducesei de

York, Lettice Bowlby. „Alteța Sa Regală ducesa de York mă roagă să-ți mulțumesc foarte mult pentru înduioșătoarea ta scrisoare de condoleanțe pe care i-ai trimis-o prințesei Elisabeta“, scria ea. „Înțelegi cât de mult înseamnă pentru prințesă, având în vedere că și-a iubit foarte mult bunicul.“[30]

Moartea regelui a fost o cumpănă pentru toți cei din familia York, cu excepția lui Margaret, care, având doar cinci ani, era ocrotită de vârstă. „Viața mea a fost atât de legată de a ta, în ultimii 12 ani“, îi scria ducesa reginei Mary.[31] Timp de 11 din cei 12 ani de căsnicie fusese singura noră a regelui și a reginei, dar avusese abilitatea unei bune comunicări cu acel cuplu exigent, pe care niciunul dintre copiii lor n-o avea, având astfel o poziție privilegiată la curte. Nașterea Elisabetei, și apoi a lui Margaret întăriseră această apropiere. Însă, în vreme ce ducesa îi măsura pe rege și pe regină după etalonul propriilor părinți și îi găsea deficitari – ca *pater familias,* regele fiind uneori tiranic și față de fiii săi –, Elisabeta, „fără să înțeleagă și plină de solicitudine“, nu simțea asemenea rezerve în legătură cu „Bunul Bătrân“. Îi împărtășea iubirea pentru cai, timbre și pentru Scoția; avea să ajungă să-i împărtășească simțămintele față de religie, „impresionante și emoționante în simplitatea lor“;[32] între nepoată și bunic exista o legătură afectivă simplă. Se pare că făcuseră un aranjament: în fiecare dimineață, într-un moment stabilit dinainte, Elisabeta apărea la fereastra camerei ei din Piccadily nr. 145 și flutura o batistă albă în direcția Palatului Buckingham, unde și bunicul ei se așeza la geam, așteptându-i salutul.[33]

Printr-o telegramă, ducesa a rechemat-o pe Crawfie mai devreme la Royal Lodge, din vacanța ei de Crăciun. Fiind absentă în momentul întoarcerii guvernantei, i-a lăsat acesteia un mesaj: o solicitare să nu îngăduie ca evenimentele să le „întristeze [pe Elisabeta și pe Margaret] mai mult decât e absolut necesar. Sunt atât de micuțe“[34]. Intențiile ei bune au estimat greșit nefericirea Elisabetei. După cum nota Crawfie, fetița, „sensibilă cum era, fusese afectată profund“.[35] Nu putea fi păcălită să nu sufere. Nici măcar căluții de jucărie nu prea reușeau s-o aline. „Îmi amintesc cum se oprea șovăielnică, în timp ce se îngrijea de câte unul [...], și ridica privirea o clipă spre mine. «Ah, Crawfie [...] se cuvine, oare, să ne jucăm?» mă întreba.“[36]

Elisabeta a participat la unele dintre funeraliile regelui, inclusiv la slujba de înmormântare de la Westminster Hall. Ziarele sugerau că „a fost dorința expresă a reginei Mary“: văduva a ținut-o alături pe nepoata ei înveșmântată în negru tot timpul de-a lungul priveghiului, până seara târziu. „Mica prințesă privea cu tristețe catafalcul și la grupurile nemișcate de santinele alese dintre Gărzile de Corp ale Maiestății Sale, dintre yeomeni și dintre Gărzile Brigăzii Palatului“. Cei din alaiul regal au fost prezenți la schimbarea gărzii, „la care regina a dorit să asiste și nepoata ei“: înlocuirea ofițerilor cu cei patru fii ai defunctului rege, așa numita „veghe a prinților“.[37] Regina Mary i-a explicat Elisabetei semnificația expunerii publice a decedatului și alte detalii regale din jurul sicriului. Prezența Elisabetei a fost interpretată ca un semn al iubirii deosebite a reginei față de ea, însă motivele acesteia erau amestecate. Ceremonialul morții regale reprezenta un fapt istoric. Pentru copila ce se afla acum a doua în ordinea de succesiune, istoria

regală, așa cum o vedea bunica ei, era, cu precădere, una dintre sarcinile ei viitoare. Elisabeta nu căuta explicații pentru favorul acordat de bunica ei; ceea ce i-a rămas stăruitor în minte a fost rigiditatea unchiului David de-a lungul întregii vegheri a celor patru frați și liniștea copleșitoare din clădirea aceea străveche, ca și cum, a zis ea, „regele ar fi dormit".[38]

Pe 28 ianuarie, Crawfie a dus-o pe prințesa de nouă ani la gara Paddington, ca să aștepte sosirea afetului de tun, în drum spre înmormântare, la Windsor. În această incintă mohorâtă și boltită, „înțesată de oameni tăcuți, adesea lăcrimând", Elisabeta se lupta cu ea însăși. Era „foarte palidă [...], fețișoara ei tremura". „Nu prea îi plăceau toate acestea, dar era hotărâtă să reziste, fără ifose", își amintea Crawfie.[39] De câte ori n-avea să se comporte astfel copila aceasta crescută într-o lume în care rezerva și autocontrolul erau sinonime cu buna-cuviință! Dar astfel avea să supraviețuiască acestei lumi. Șaizeci de ani mai târziu, în urma morții Dianei, prințesa de Wales, atitudinea rezervată a Elisabetei, deprinsă încă din copilărie, și instinctul ei de a evita ostentația au făcut ca mulțimile și media ostilă să se întoarcă împotriva ei și s-o lovească la modul cel mai răutăcios.

După moartea regelui, familia York a continuat s-o ferească pe Elisabeta de speculațiile privind viitorul ei. Având în vedere burlăcia lui Edward al VIII-lea, asemenea speculații erau inevitabile. În ziua de după funeralii, *Tatler* publica pe o pagină întreagă imaginea Elisabetei în rochia ei de domnișoară de onoare de la nunta familiei Gloucester. Revista le reamintea cititorilor că Elisabeta mai făcuse un pas către tron; ceea ce dovedea cât de mult i se potrivea poziția aceasta înaltă, pe care, poate, avea s-o ocupe într-o zi: „Mica domnișoară încântătoare și mult-iubită ca fiică mai mare a prezumtivului moștenitor al tronului e acum a doua în ordinea succesiunii. Deja o personalitate marcantă, prințesa Elisabeta posedă un discernământ remarcabil pentru cineva atât de tânăr, iar grija ei față de ceilalți este neclintită"[40]. Nu exista nicio îndoială că era iubită de toată lumea. Făcând abstracție de noul rege, a cărui carismă de star de cinema stârnea admirație, revista *Sphere* le spunea cititorilor săi că, „din familia regală, prințesa Elisabeta are probabil cel mai mare număr de «fani» înfocați".[41] Puțin probabil ca ducele și ducesa, Crawfie, cea atât de dornică să impregneze educația celor două surori cu normalitate, sau protectoarea Ala să țină cont de acest verdict. La dezvelirea lui, în primăvara aceea, nici ducele, nici ducesa n-au comentat simbolismul vizual al tabloului oficial al lui Frank Salisbury, ce reda ceremonia de întâmpinare din cadrul Jubileului de Argint. În pictura lui Salisbury, doar doi dintre membrii familiei regale se uită la privitor: un prinț de Wales cârcotaș și, în spatele lui, urmașa lui din noua generație, prințesa Elisabeta.

Prea tânără ca să reflecteze asupra implicațiilor mai ample, Elisabeta n-a putut să scape de impactul pe termen scurt provocat de moartea lui George al V-lea. Chiar și garderoba ei s-a schimbat. În locul paltonului de culoarea cireșelor purtat la joaca cu bulgări de zăpadă la Sandringham purta acum o haină din flanel cenușiu, iar rochițele de vară erau din in, într-o combinație de mov cu alb.[42] Ca de obicei, veșmintele lui Margaret erau identice. Tot așa și ale lui Mary de Cambridge: noul ei sacou cenușiu era „croit în stil milităresc, la două rânduri" și

îl purta cu o beretă în ton. Rochițele mov cu alb ale prințeselor erau o concesie, deși erau destul de lipsite de strălucire în comparație cu cele din bumbac înflorat, alese de obicei de ducesă: regina Mary își „exprimase dorința ca toți copiii regali să poarte, de Paște, culori discrete, de semidoliu“[43]. Câteva săptămâni mai târziu, când i-a însoțit pe părinții ei la un angajament, Elisabeta era îmbrăcată într-un sacou cenușiu și o pălărie de pai mov.

Totuși, înainte de Paștele din 1936, a avut loc o evadare din doliul de la curte. La începutul lui martie, ducele și ducesa au plecat într-o călătorie la Eastbourne, pe coasta de sud, pentru o lună de recuperare a ducesei. Deși regina Mary declarase că, în tristețea ei, „bucuria cea mai mare [...] era compania nepoatelor sale“, în scurtă vreme, Elisabeta și Margaret li s-au alăturat părinților.[44] Vizitele lor la mare nu erau prea dese; în primăvara aceea, la Eastbourne, vremea care „ar fi făcut cinste lunii iunie“ și o vilă pe plajă numai a lor au fost combinația perfectă.[45] Însă ducesa s-a plâns de mulțimile de gură-cască, inevitabile la orice ieșire. Reginei Mary i-a scris pe un ton de protest: „Ieri a fost divin, așa că dimineața am coborât la «viluța» de pe plajă, iar soarele era minunat. Oamenii au fost foarte plictisitori și, deși se uitau la noi destul de politicos, nu conteneau cu PRIVITUL“[46]. Lumea voia s-o vadă pe prințesă, nu pe părinții ei. Biserica parohială a fost plină la prima lor vizită de duminică, pe 8 martie, „iar afară numărul curioșilor a crescut când s-a aflat că prințesa a venit împreună cu părinții la slujbă“[47]. Cu un an în urmă, Mollie Moran, servitoarea de la spălătorie, aflându-se într-un autobuz care trecea pe lângă Hamilton Gardens, unde se jucau prințesele, spusese despre ele că „păreau să ignore atenția celorlalți“[48]. Nepoata lui lady Astor, Joyce Grenfell, le descria, la o petrecere pentru copii, ca fiind „naturale [...], mereu urmărite și în centrul atenției“.[49] Ducesa nu putea să se bucure de liniște. Organiza ieșiri prin împrejurimile rurale, inclusiv la Winchelsea, unde parohul i-a arătat Elisabetei biserica. S-au dus la Cooden Beach, unde „copilele s-au amuzat enorm“, și la Beachy Head. Uneori, drumul lor era presărat cu întlniri cu oameni binevoitori. În intimitatea de la Compton Place, pe care le-o închiriase ducele de Devonshire, ducesa și-a implicat fetele în activitățile lor obișnuite, care au fost totdeauna o prioritate pentru ea, ferecând ușa în fața lumii prădătoare de afară.

Nu a putut să le apere nici pe Elisabeta, nici pe Margaret de atenția sufocantă a publicului, dar a reușit să-și ascundă propria nefericire față de ceea ce numea ea „efectele destrămării familiei“, ca urmare a morții regelui, și să păstreze nealterate unele aspecte ale copilăriei lor.[50] La sfârșitul lui mai, Elisabeta s-a dus cu părinții ei, cu bunica, cu regele și cu un alai ce-i includea pe prințul George și pe prințesa Marina, pe ducele și pe ducesa de Kent, să inspecteze pachebotul *Queen Mary*, înainte de a porni în prima călătorie transatlantică, din Southampton. „Înnebunită“ să vadă vaporul, Elisabeta s-a bucurat atât de mult de vizită, inclusiv în sala motoarelor și în bucătării, încât a uitat de ceai; a petrecut o oră întreagă în apartamentul copiilor de pe vas. „Inspecția“ ei n-a fost nicidecum superficială; ea sugera „încântarea firească“, după cum observau cei prezenți. „A probat toate jucăriile, s-a dat pe tobogan, a folosit telefoanele de jucărie, a cântat un pic la

pian, și apoi, văzând cinematograful, a întrebat dacă se putea uita la un film. I s-a prezentat un desen animat cu Mickey Mouse, iar ceilalți participanți au stat acolo cu ea și s-au uitat și ei."[51] La sfârșitul vizitei, regina Mary i-a cerut Elisabetei să aleagă un suvenir. S-a oprit la o păpușă în costum de marinar, din catifea albastră, cu numele vaporului pe panglica de la beretă.[52] Mai târziu, în același an, într-un magazin de jucării din Dundee, atât Elisabeta, cât și Margaret au primit cu încântare niște baloane, din partea patronului.[53] Privilegiile materiale și adorarea publicului nu le făcuseră pe niciuna dintre surori să și-o ia în cap.

În iunie, familia York a făcut fotografii cu cei doi corgi, Dookie și Jane, cu Choo-Choo, micul câinele-leu tibetan, și cu labradorii ducelui, Mimsy, Stiffy și Scrummy, la Royal Lodge și în fața căsuței *Y Bwthyn Bach*, pentru un album care a fost publicat la sfârșitul anului, intitulat *Our Princesses and Their Dogs*. Cu o lipsă marcantă de formalism, fotografa Lisa Sheridan i-a imortalizat pe cei patru membri ai familiei în timpul liber, acasă. Iată imaginile de impact asupra contemporanilor lor: tata, mama și copiii, fiecare jucându-și rolul său convențional, fericiți împreună, alături de câinii lor. Într-una dintre imaginile cele mai cunoscute ale lui Sheridan, Elisabeta îmbrățișează un corgi îndatoritor, ținând capul culcat pe al cățelului. Fetița are o expresie mulțumită pe chip. Privitorii s-ar putea s-o fi catalogat, la fel ca aparițiile prințeselor din vara precedentă, ca pe un alt „tablou încântător al copilăriei englezești". Mai târziu, amintirile Lisei Sheridan cu privire la prima lor întâlnire menționau și reținerea marcantă a Elisabetei. După părerea lui Crawfie, era o trăsătură pe care o moștenise de la tatăl ei.[54]

În vara aceea, tablourile expuse la Royal Academy includeau portretul de grup al lui Edmond Brock, *Alteța Sa Regală ducesa de York alături de copiii săi, prințesa Elisabeta și prințesa Margaret Rose*. Era realizarea unei comenzi inițiate cu trei ani în urmă, când ducesa îi scrisese artistului despre „un portret de familie cu mine și cu cele două fiice ale mele [...]; dacă ne pictezi pe toate, sunt sigură că va fi un tablou minunat"[55]. Brock s-a bucurat de patronajul marchizei de Londonderry, o gazdă politică formidabilă dintre cunoștințele familiei York, și a pictat-o de două ori pe fiica ei mai mică, prietena Elisabetei, Mairi Vane-Tempest-Stewart. Lipsit de formalism și plin de afecțiune, triplul portret al familiei York este totuși un studiu de mare stil. Mai puțin difuzat decât fotografiile lui Sheridan, te atenționează că, în ciuda „firescului" lor afișat în public, cei din familia York trăiau totuși într-un mediu cultural cu precădere aristocrat.

În 1936, întrebarea dacă Wallis Simpson îi oferea lui Edward al VIII-lea vreun motiv sau vreun pretext pentru abdicare nu avea nicio importanță în viața prințesei de York. Mai semnificativă, pe lângă schimbările tectonice din sânul familiei regale, era lumina prin care bunica și mama ei au ales să interpreteze acțiunile regelui și implicațiile tălmăcirii lor. În ianuarie, Nancy Astor îi scrisese unei mari ducese exilate din Rusia despre George al V-lea: „A fost realmente foarte iubit, pentru că niciun bărbat nu și-a făcut vreodată datoria așa ca el"[56]. Un eseu scris de un băiat de 15 ani relata că „a fost popular în rândul tuturor claselor

sociale, pentru că atunci când acționa, o făcea în serviciul Angliei“.[57]

În schimb, faptele fiului său cel mare erau condamnate pe scară largă, inclusiv de familia regală, ca fiind o uzurpare a datoriei, un simțământ pe care Virginia Woolf îl clarifica prin articolele ei din *The Times*: „Fiii și frații noștri și-au sacrificat soțiile, iubitele și chiar viețile pentru țară. Iar regele nu poate face nici măcar atât…?“[58] Abdicarea amenința stabilitatea Coroanei și unitatea țării. Într-un moment critic în situația Europei, lucrul acesta îi făcea pe britanici să nu conștientizeze pe deplin amenințarea reprezentată de Germania nazistă și, pe de altă parte, schimba viețile celor de la curte pentru totdeauna, mai ales pe a lui Bertie și pe a Elisabetei. A devenit avertismentul moralizator al Casei de Windsor: abdicarea, baubaul dinastiei, era o poveste despre ce se putea întâmpla când preferințele personale erau puse înaintea datoriei față de popor.

Explicația cea mai simplă a acțiunilor lui Edward era că o prefera pe Wallis Simpson singurătății regale. Oficial, regele a ales iubirea în locul domniei. Opțiunea lui, stigmatizată de arhiepiscopul Lang ca fiind „poftă de fericire personală“, a aruncat o umbră îndelungată asupra vieții Elisabetei și a pecetluit definitiv felul în care ea privea obligațiile monarhice.[59] În familia Elisabetei, alegerea lui a făcut ca împlinirea dorințelor personale să fie demonizată. Era confirmată spaima acestei familii scorțoase față de emoțiile necontrolate. De asemenea, au condamnat-o pe doamna Simpson.

Abdicarea impusă lui Edward al VIII-lea de acțiunile prim-ministrului său, Stanley Baldwin, care s-a opus constant căsătoriei dintre rege și doamna Simpson, ostilitatea premierilor dominioanelor britanice și atacurile presei au pus în lumina reflectoarelor inseparabilitatea existenței publice de cea privată a fețelor regale. Regele era rege în orice clipă și în orice situație de viață. Având în vedere poziția lui ca guvernator suprem al unei Biserici care nu recunoștea divorțul, alegerea partenerului de viață era la fel de restricționată ca orice altă activitate a sa. Într-adevăr, toate opțiunile sale erau aparent circumscrise, orice putere pe care ar mai fi avut-o fiind o himeră fără susținere publică oficială. În ceasul al unsprezecelea, regele, pornit să modernizeze curtea „victoriană“ a tatălui său, a căzut pradă concepțiilor populare ale regalității. După cum nota Woolf: „Nu putem avea o femeie Simpson regină, asta e! Nu e mai regală decât mine și tine, iată ce-a zis nevasta băcanului“[60]. De la cei mai în vârstă, mai ales de la bunica ei, care, conform lui Osbert Sitwell, „vedea problemele morale și sociale ale lumii în termeni de alb și negru, fără nuanțe“, Elisabeta a învățat „lecțiile“ abdicării.[61] Nu-și permitea să le uite în nicio situație. Fragilitatea monarhiei fusese expusă sarcasmului. Cât de firave se dovediseră magia și mistica acesteia în fața unui moft personal!

La o lună după moartea lui George al V-lea, *Yorkshire Evening Post* își informase cititorii că „nu e decât o coincidență că [prințesa Elisabeta] nu și-a văzut unchiul, noul rege, de la urcarea lui pe tron“.[62] La fel ca alte apologii de genul acesta, remarca a căzut ca nuca-n perete. Doamna Simpson era cauza principală a tensiunii în relațiile dintre familia York și unchiul preferat al

Elisabetei și cea care le-a limitat timpul petrecut împreună; antipatia ducesei data dinaintea întronării cumnatului său. Și nu s-a estompat odată cu trecerea timpului. Discutând despre „o anumită persoană“, într-o scrisoare către regina Mary, ducesa zicea: „Simt că nu pot să fac pasul spre ea și s-o chem în căminul nostru, după cum cred că i-ar fi pe plac, și lucrul acesta pare să îngreuneze relațiile“.[63] Nu era nevoie să-i explice mai mult soacrei sale. Încă de la început, relația regelui cu doamna Simpson stârnise disprețul părinților lui. În 1936, nepotrivirea statutului de consoartă regală al unei americance divorțate, ce urma să aibă curând doi foști soți în viață, nu merita să fie pusă la socoteală. Demnă, regina nu-și putea arăta mai limpede dezaprobarea decât printr-un act de omisiune. Pe la începutul anului 1936, ea a împărțit bijuteriile din colecția surorii necăsătorite a lui George al V-lea, prințesa Victoria, duceselor de York, Kent și Gloucester. Noului rege, „care s-ar putea să i le paseze doamnei Simpson“, nu i-a dat nimic.[64]

În cursul anului, își amintea Crawfie, au fost „ocazii mai rare când [regele] venea să se hârjonească cu nepoatele“[65], motive pentru prințesa Margaret – cu patru ani mai mică decât sora ei și cu mai puține amintiri de dinainte – să-i spună biografului Christopher Warwick, în 1981, că apropierea dintre Edward și prințesele York era apocrifă: „Noi nu-l cunoșteam“.[66] În mod excepțional, regele a lipsit de la petrecerea de ziua de naștere a Elisabetei, din aprilie: când a tăiat tortul, a pus o felie deoparte, să-i fie trimisă. Totuși, în seara aceea a venit la Royal Lodge, aducându-i în dar o cravașă. Mai puțin fericită a fost vizita dintr-o după-amiază la Royal Lodge, făcută cu scopul de a se împăuna cu automobilul lui combi american, din suita care-l însoțea făcând parte și doamna Simpson. Oricare ar fi fost pretextul acestei vizite, doamna Simpson a fost cercetată cel mai atent de ducesă și de Crawfie. „Am plecat cu impresia limpede că, în vreme ce ducele de York era absorbit de aspectul automobilului, ducesa n-avea ochi decât pentru celălalt «obiect de interes» american al lui David“, scria ea, iar vizita, nota Crawfie, n-a mai fost menționată vreodată după aceea, nici de angajatorii ei, nici de copile.[67] Elisabeta l-a mai văzut pe rege când a vizitat pachebotul *Queen Mary*, la sfârșitul lui mai. Deși nu s-a vorbit despre asta, n-a fost singura care s-a dat pe toboganul din apartamentul copiilor de pe vas: l-a încercat și unchiul ei. Desigur, Elisabeta nu știa, în continuare, nimic despre îngrijorările regale în legătură cu influența doamnei Simpson asupra regelui, despre care se spunea în luna aceea că era „sclavul ei absolut“.[68]

Toamna avea să se dovedească „destul de stânjenitoare“ pentru adulții din viața Elisabetei: Crawfie o numea un interludiu al unei „tensiuni nervoase“.[69] Metaforic impermeabile, zidurile apartamentului pentru copii au ferit-o pe Elisabeta de multe dintre semnalele de avertizare. Zilele ei și-au păstrat fondul familiar: orarul cât se poate de lejer al lecțiilor cu Crawfie, orele de joacă mereu la fel, cu Margaret, obișnuitele hârjoneli cu părinții, partidele de călărie, orele de canto și de dans. Presa străină era în delir, avidă să afle despre relația regelui cu dama lui din Baltimore; acasă, ziarele păstrau o liniște fragilă. Oficialii de la curte au reacționat fulminant la noile metehne ale regelui, la lenea sa, la neglijarea

documentelor oficiale, la grosolănia lui calculată. Jucătorii-cheie favorizau soluția tatălui său de a oferi coroana lui Bertie, apoi Elisabetei. La Birkhall, ducesa l-a invitat pe arhiepiscopul de Canterbury, deținătorul neliniștilor lui George al V-lea. Clericul a privit-o cu o expresie binevoitoare pe Elisabeta, care se juca împreună cu sora și cu verișoara ei, Margaret Elphinstone. „Au cântat cântece vesele, cum nu se poate mai fermecător“, își amintea el. „Era ciudat să te gândești la posibilul destin ce-o aștepta pe micuța Elisabeta, devenită acum a doua în succesiunea la tron. Ea și surioara ei vioaie sunt, cu siguranță, cele mai încântătoare copile.“[70] Până la urmă, Lang n-a jucat niciun rol în procesul de abdicare, în ciuda partizanatului său din culise și a vânzătorului de ziare la care se referea Chips Channon, care striga în ziua abdicării: „Biserica i-a pus [regelui] pistolul la tâmplă“[71]. Atât în particular, cât și public, arhiepiscopul îi susținea pe părinții Elisabetei.

Elisabeta era încă o fetiță preocupată de ponei. Față de prieteni afișa o tendință oarecum autoritară; față de sora ei era protectoare; nu o interesau aproape deloc hainele, cu excepția unei mantii de operă din catifea, de culoarea safirului. După cum o descria Crawfie, era încă „foarte atrasă de natură“ și atașată de ferma ei de animale de jucărie, cumpărată de la Woolworth – aceeași fetiță plină de suflet care îi spusese guvernantei sale: „Dacă voi fi vreodată regină, voi face o lege prin care să interzic călăria duminica. Și caii trebuie să se odihnească“[72]. La Turnirul Regal, un eveniment anual cu cai și soldați, ea și Margaret „stăteau sprijinite pe coate, urmărind fiecare mișcare“.[73] Fotografiile o înfățișau pe Elisabeta stând în fața lojii regale: bătea din palme, se prăpădea de râs, era „în al nouălea cer“, „încântată“. Crawfie a fost desemnată să participe la jocurile cu poneiul de acasă: prințesa îl călărea sau îl plimba, cu un șirag de perle de la Woolworth drept frâu. Elisabeta însăși era un ponei; lovea în podea cu „copita“ bocăncelului ei, fornăia și necheza; la fel ca un ponei, ignora întrebările ce i se adresau. Seara, ea și Margaret se îngrijeau de căluții de jucărie din apartamentul copiilor; lustruiau totul și făceau o curățenie imaculată. În cele din urmă, îl cita pe Henry Owen, grăjdarul; se minuna la cât era de curajos. Resimțea acut comportamentul nedrept față de Ginger din *Black Beauty.* Caii dominau amintirile ei de la nunta familiei Kent: „A zis că nu putea suporta să vadă cum fuseseră aranjate coamele cailor, și nici strânsoarea frâielor“.[74] În septembrie, în Scoția, călăria alterna cu cățăratul în copaci și cu instruirea într-ale patiseriei, cu doamna McDonald, menajera de la Birkhall. Verii Elphinstone au venit și au rămas acolo mai mult. Jocurile cu caii le umpleau zilele lungi, Elisabeta fiind inițiatoarea lor. „Țopăiam la nesfârșit, ca niște cai“, își amintea Margaret Elphinstone. „Galopam în cerc. Eram cai de tot felul: de tracțiune, de curse și de circ. Petreceam mult timp făcând pe caii de arenă și era obligatoriu să nechezăm.“[75] Mai erau și picnicurile, pe o insulă de pe râul Muick, cu concursuri de mâncat cât mai multă pâine neagră cu melasă. Când ploua, verii se jucau în casă, într-o anexă cu o singură încăpere, sub răpăielile picăturilor pe acoperișul de tablă.[76]

Chiar și când domnia regelui a intrat febril pe ultima sută de metri, puține

dintre obiceiurile din apartamentul copiilor s-au schimbat în casa de la numărul 145, din Piccadilly sau din Royal Lodge. Elisabeta și Margaret și-au împrumutat păpușile pentru o expoziție ce urma să se organizeze la magazinul universal Whiteley, pentru ajutorarea Caselor Razelor de Soare, ce se ocupau de bebelușii orbi. Au tricotat amândouă fulare pentru colecta anuală de îmbrăcăminte, organizată de Ghilda Cusătoreselor a reginei Mary, iar Elisabeta era ocupată cu darul de Crăciun pentru bunica ei: o linogravură a unui desen, pe care ea îl terminase deja, cu un cal de circ ridicându-se pe picioarele din spate, în centrul unui ring. Planurile în desfășurare pentru încoronare, stabilită pentru 12 mai 1937, prevedeau un rol pentru Elisabeta, dar o excludeau pe Margaret: ceremonia de durată era considerată „o îndatorire prea mare pentru răbdarea micuței prințese“[77]. Relatările de atunci negau că Elisabeta avea să călătorească în Olanda, în ianuarie, ca domnișoară de onoare a prințesei Juliana, ce-i fusese tovarășă, cu doi ani în urmă, în aceeași ipostază, la nunta familiei Kent. Mai dramatic, deși mai puțin menționat, era zvonul că regina Mary agrease să joace rolul regentului pentru nepoata ei.[78] Pe 17 noiembrie, David le-a spus ducelui și reginei Mary despre hotărârea lui de a abdica, în cazul în care nu i se permite să se însoare cu doamna Simpson. Peste trei zile, un duce și-o ducesă de York tulburați au părăsit Londra, pentru un weekend de vânătoare în Wiltshire, la Wilton House, invitați de lordul și lady Pembroke, lăsându-le, ca de obicei, pe fiicele lor acasă.

Discuțiile periodice cu regele și probabilitatea din ce în ce mai mare de a accede la tron în locul lui David au impus o presiune aproape intolerabilă asupra părinților Elisabetei. Ducesa deplângea oroarea prin care trecea: Sunt „nevoită să vorbesc și să mă comport de parcă nu s-a întâmplat nimic în neregulă în timpul acestor zile dificile“. Dar o făcea atât în public, cât și în scrisorile trimise mamei sale și acasă.[79] Prima ei grijă era ca fiicele sale să fie ferite de orice tenebre. Privind în urmă, spre anul 1950, Crawfie scria: „Nu știu ce-am fi făcut, pe vremea aceea, fără lecțiile de înot. [...] Ieșirile la clubul de înot erau evenimentul săptămânii [...] și au fost de mare ajutor să ne distragă mintea de la norii ce se adunau deasupra noastră, a tuturor“[80]. Elisabeta nu știa mare lucru și înțelegea și mai puțin în legătură cu adunarea norilor. Până când presa britanică a rupt tăcerea, pe 3 decembrie, și a pus pe tapet dilema regelui, e posibil ca singurele avertismente că lucrurile nu erau în regulă să fi răzbătut din înfățișarea răvășită a tatălui său și, probabil, dintr-o atmosferă inefabilă; în ceasul al unsprezecelea, ducesa s-a îmbolnăvit iar de gripă – ca totdeauna, aceasta era reacția ei la lucrurile neplăcute. La începutul lui decembrie, ambele prințese începuseră să observe un du-te-vino frecvent la Piccadilly nr. 145. La o întrebare a lui Margaret, Elisabeta a răspuns evaziv: „Cred că unchiul David vrea să se căsătorească cu doamna Baldwin, iar domnului Baldwin nu-i place asta“[81]. Altă versiune o prezintă pe Margaret întrebând-o pe Elisabeta, la procesiunea încoronării părinților ei: „Îl vom vedea astăzi pe unchiul David?“ Răspunsul acesteia a fost: „Sigur că nu. S-a căsătorit cu doamna Baldwin!“[82] A fost mai explicită în răspunsul ei emoționat de la Bath Club, de lângă Dover Street, la ora de înot sub îndrumarea lui Amy Daly. La sfârșitul lui noiembrie, o editorialistă ce-și zicea „O femeie din Londra“ scria că

prințesele erau „deseori văzute la club. Fac progrese excelente, așa îmi spune instructoarea lor, și, din câte am văzut, se pare că experiența le amuză imens pe amândouă“.[83] Uneori le însoțeau și părinții. Ducele se minuna de progresul lor; se minuna de cât erau de îndrăznețe în costumele acelea de baie albastre, cu monogramă albă, care o încântau pe Elisabeta, iar pe Margaret o făceau să arate ca „un pește bleumarin dolofan“; probabil că îl surprindea implicarea fetelor.[84] Așteptându-se la ce era mai rău, a ales numele regal de „George al VI-lea“, o legătură deliberată cu tatăl său și cu vremuri mai stabile.

„Șansa Elisabetei de a urca pe tronul britanic în viitor e una destul de îndepărtată“, le spunea revista *Sphere* cititorilor săi, pe 22 februarie 1936. Pe neașteptate, în 10 decembrie, aceste șanse au crescut vertiginos. La vremea amiezii, Actul de Abdicare a primit acordul regal. Ducele de York i-a urmat fratelui său mai mare ca rege. Fostului Edward al VIII-lea el i-a conferit ducatul de Windsor. A inițiat discuții asupra unei înțelegeri financiare ce-a devenit iute resentimentară. Fostul rege a plecat pe Continent. Fantoma lui a rătăcit ani de zile – motiv de anxietate, furie și frustrare pentru cei lăsați în urmă. Mânia lui se concentra asupra unei omisiuni calculate: refuzul noului rege de a-i conferi ducesei de Windsor statutul regal.

Elisabeta a aflat despre ce s-a întâmplat de la un valet. Vacarmul uralelor de la Piccadilly, al șirului de automobile ce veneau și plecau, mesagerii cu telegrame, curierii cu buchete și vizita neașteptată a ducesei de Kent au făcut-o să-și pună întrebări. I-a spus despre asta lui Margaret, în apartamentul copiilor.

— Asta înseamnă că va trebui să fii următoarea regină? a întrebat-o sora ei.

— Da... într-o bună zi.

— Biata de tine! a comentat Margaret.[85]

De la fereastra apartamentului lor, cele două surori priveau cum se aduna lumea, ținându-se de braț; gestul acesta a fost instinctiv. Nu conteneau să se întoarcă la punctul de observație. Pe la jumătatea după-amiezii, când a venit regina Mary în vizită la mama lor, mulțimea de pe stradă ajunsese la câteva mii. De fiecare dată când surorile apăreau la fereastră, oamenii izbucneau în urale.

CAPITOLUL IV

„Domnița încântătoare și mult-iubită e acum a doua în succesiunea la tron"

În 1932, într-un discurs aplaudat frenetic de public, cu ocazia inaugurării noului sediu al Colegiului Britanic al Obstetricienilor și Ginecologilor, profesorul William Blair-Bell ridicase în slăvi contribuția ducesei de York la viața Marii Britanii. „Alteța Voastră Regală ne-a oferit tuturor o viziune a fericirii în căsnicie, și asta într-o modalitate încântătoare; prin mica prințesă, oamenilor li s-a permis să împărtășească bucuriile voastre și să-și arate devoțiunea față de Coroană."[1] În ziua abdicării, ziarele au retipărit cuvintele elogioase ale lui Blair-Bell. Forța remarcilor sale, comenta cineva, „e astăzi și mai plină de măreție".

Frumusețea unității unei familii era una dintre temele centrale ale domniei noului rege, care a început într-un spirit de improvizație și cu intenția de a drege ce se mai putea, după cum a fost descrisă din primul moment chiar de către acesta într-o scrisoare de scuze către prim-ministrul său: „Sper că timpul îmi va permite să repar ceea ce s-a întâmplat".[2] Un rege holtei își abandonase datoria pentru o *mésalliance;* în locul lui, a apărut o familie închegată, de genul celor care populau abecedarele copiilor. Pentru prima oară în istorie, un nou suveran și consoarta lui erau cel mai bine cunoscuți supușilor lor ca soț și soție, tată și mamă: oameni de bază ai unei familii model, fericirea fiind steaua ei călăuzitoare. În această lumină, o națiune dezamăgită l-a primit, cu ezitare, pe cel de-al doilea fiu „mai puțin dăruit, în aparență, cu arta și harul de a se face plăcut", pe care îl recomandau mai ales perseverența în a se face util și succesul în viața privată.[3] În câteva săptămâni, loiala Cynthia Asquith a produs un nou episod din povestea despre eroina sa; a fost publicat sub titlul *The Family Life of H.M. Queen Elizabeth* („Viața de familie a Majestății Sale Regina Elisabeta"). „Niciodată nu s-a mai întâmplat să urce pe tron o familie atât de unită precum cea a ducelui și ducesei de York", remarca *Daily Mirror,* pe 11 decembrie; pentru noul rege George al VI-lea, simplitatea a înlocuit dreptul divin. Elisabeta și Margaret, susținea ziarul, moșteniseră „ideile simple și firești" ale mamei lor.[4] Urmăritorilor unui buletin de știri de la Pathé Gazette li s-a spus că, „mai presus de toate, regele George al VI-lea și regina Elizabeth primesc afecțiunea noastră sinceră și smerită, pentru că sunt adevărați iubitori ai familiei, în respectul profund al tuturor bărbaților și femeilor din lumea civilizată".

Familia regală s-a raliat unei cauze ce părea la început lipsită de eroism. În cuvântul de bun-rămas difuzat, David a evocat unica virtute care îl recomanda pe Bertie pentru regalitate: „O binecuvântare fără pereche, dragă atâtora dintre voi și de care eu n-am avut parte, un cămin fericit, cu soția și cu copiii săi". Regina Mary i-a ținut isonul printr-un mesaj ostentativ de mulțumire adresat națiunii, pentru susținerea și atitudinea amabilă față de ea personal. În cuvintele pe care i le scrisese arhiepiscopul Cosmo Lang, văduva regală se angaja să-l sprijine pe cel de-al doilea fiu al său; a elogiat-o pe soția lui, reamintindu-le noilor supuși de iubirea deja manifestă față de fiicele celor doi. Ziarele au publicat o fotografie care clarifica rolul ei de șefă a familiei regale, după cum o numea nora sa, „o stâncă de neclintit":[5] bătrâna regină stătea în mijloc, flancată de Elisabeta și de Margaret, cu prințul Edward de Kent pe genunchi, cel mai mic nepot regal, o verigă între trecut și viitor – fostele glorii și speranțele viitoare. Lui Bertie, vărul lui oportunist, lordul Louis Mountbatten, i-a formulat limpede perspectiva loială monarhiei: „Din fericire, atât tu, cât și copiii tăi aveți chiar acele calități necesare să treceți această țară prin criza teribilă de acum"[6].

Cu timpul, o națiune debusolată a acceptat trucul abdicării, prin care probitatea domestică a înlocuit legitimitatea primogeniturii ca bază a regalității; chiar David achiesase. Astfel, la fel ca în alte situații, continuitatea succesiunii ducelui de York, cel iubitor de familie, a fost restaurată, și nu distrusă. Concentrarea asupra familiei ce caracterizase discursurile lui George al V-lea, în ultima parte a vieții, întrunise o largă aprobare, materializată, de exemplu, în scrisorile primite de rege, după discursul său de Crăciunul din 1934, cu referințe la „căsătoria iubiților noștri fiu și fiică", ducele și ducesa de Kent: „Cred că a fost frumos și bine din partea Majestății Voastre [...] să vă gândiți la îndrăgiții voștri fiu și noră"; „a fost cum nu se poate mai plăcut să auzim cu toții remarcile Majestății Voastre pline de iubire cu privire la Altețele lor Regale ducele și ducesa de Kent".[7] Reacțiile de felul acesta au stat la baza reeditării de succes, la o lună după abdicare, a albumului *Our Princesses and Their Dogs,* ilustrat cu fotografiile Lisei Sheridan, reprezentând noua familie regală, făcute în zilele ceva mai lipsite de griji. La această ofrandă subțirică și la alte exerciții similare presa a reacționat sărindu-le în ajutor. „Vedeți ce stil de viață vesel și natural duc aceste două fetițe?" comenta o editorialistă care semna Wendy. „Le place să se zbenguie și să se joace pe afară. Iubesc circul, le place să urmărească spectacole de pantomimă și adoră, pur și simplu, petrecerile. Știu să călărească și să danseze, iar prințesa Elisabeta învață să patineze. Bineînțeles, trebuie să facă și lecții, deși nu știu dacă sunt prea încântate!"[8] Acestea erau fiicele regale – simboluri ale gândirii conservatoare britanice: fericite în aer liber, populiste în alegerile culturale, iubitoare de câini, viguros neintelectuale. „Trăiesc o viață fericită, în mijlocul împrejurimilor încântătoare de la Royal Lodge, în aer liber", remarca un cartonaș de țigarete Wills din colecția dedicată încoronării. Ca și cum defectul lui Wallis Simpson ar fi fost statul în casă! De fapt, nu putea concura cu aerul inspirat de cei din familia York în grădină sau cu încântarea fetelor față de câinii și de poneii lor.

Cu toate că era încă prea tânără să-și dea seama, această abordare

compensatorie în a promova noua domnie impunea presiuni suplimentare asupra Elisabetei: trebuia să fie fericită tot timpul și cu precădere în compania familiei. În mod convenabil, fericirea a fost un element central al imaginii sale publice încă de la naștere. Cu penița de fier a propagandistului, Anne Ring o lăuda ca fiind „mulțumită de dimineața până seara" și „iubindu-și cu ardoare părinții", ambele afirmații fiind adevărate.[9] Pentru un public care încă aștepta de la familia regală ceva ieșit din comun, conținutul cărții de poveste a familiei York îi ridica deasupra vieții lor obișnuite. Unchiul David își pierduse tronul, întrucât nu reușise să-și găsească fericirea într-o formă acceptabilă; în decembrie 1936, după cum explica viitorul ex-rege, o asemenea fericire era asul din mâneca ducelui de York. Rațional, implicațiile acestui lucru aveau să fie împărtășite de ambele fiice, precum și de soția sa. Timpul va demonstra că erau bine dotați ca să satisfacă asemenea cerință. „Bucuria pe care și-o află unii în ceilalți e totală și perfectă", le spunea *Sunday Express* cititorilor, înainte de încoronare.[10] Neobișnuit de precisă pentru o hiperbolă, aceasta era o viziune asupra căreia ar fi căzut toți patru de acord.

Au revenit la Marcus Adams. La patru zile după ce ducele de York a devenit rege, familia a pozat pentru fotograful lor preferat, cu scopul de a semnala transformarea lor într-o „Familie Regală". Din nou, rochițele prințeselor sunt elegante, din muselină fronsată. Niciuna dintre ele nu pare degajată. Pe fundalul întunecat, o aureolă luminează cele patru chipuri. Patru perechi de brațe unite stau mărturie afinității lor. Curând după aceea, la sosirea familiei într-o gară, reporterii ce nu-i scăpau din ochi au consemnat că „în momentul în care au coborât din caleașcă, prințesa Elisabeta o ținea de mână pe sora ei, Margaret".[11] Înlănțuirea aceasta era un gen de metaforă a nesiguranței specifice începutului. Elisabeta și-a dat toată silința s-o țină pe sora ei de mână tot restul vieții acesteia.

Totuși, nimeni cu excepția Elisabetei înseși nu le vedea pe aceste surori ce se țineau de mână ca fiind egale, cu atât mai puțin în decembrie 1936; prin felul în care se comporta, chiar și ea considera că rolurile lor erau diferite. Același reporter consemna, la King's Cross, înainte de plecarea din gară: „Prințesa Elisabeta a părăsit-o pe sora ei, s-a îndreptat spre grupul oficialilor [din gară] și le-a strâns mâna fiecăruia".[12] Avea zece ani; era acum moștenitoarea tronului, cu școala bunelor maniere absolvită. Elisabeta, nu Margaret, era cea fotografiată de Adams singură – un portret cap-umeri, uimitor în maturitatea sa. În poză nu zâmbește și are privirea neclintită – o imagine care a înctântat-o pe bunica ei. Participarea Elisabetei, și nu a lui Margaret, la apropiata încoronare, stabilită pentru data cândva fixată pentru unchiul David, îi umplea pe curioși de întrebări în legătură cu rochia, cu diadema, cu însoțitorii ei, dacă „avea să conducă procesiunea prinților și prințeselor de sânge regal".[13] Apoi erau zvonurile că Elisabeta avea să participe la petrecerea oficială din Delhi. Toate acestea nu o vizau și pe Margaret. Educația Elisabetei avea să fie remodelată; pentru Margaret, nu era nevoie de nicio schimbare. Elisabeta, nu Margaret, avea să studieze istoria constituțională și teoria economică, cu tutori speciali; Margaret urma să rămână în responsabilitatea lui Crawfie. În perioada de după abdicare, scria Virginia Woolf,

în pofida „fotografiilor ducelui de York și ale prințeselor care (înainte) umpleau orice spațiu, cât de mic, din ziare“, Elisabeta era cea care se afla acum în centrul celui mai avid interes public.[14] Viața Elisabetei se schimbase irevocabil; „cu urările sincere de bine care se revarsă către părinții ei dinspre milioane de vorbitori de limbă engleză din toată lumea, se năștea speranța că [Elisabeta] poate totuși să aibă o copilărie plină de bucurii, în ciuda seriozității vieții ce-o așteaptă“, scria *Birmingham Daily Gazette,* pe 11 decembrie.[15] Așa sperau și părinții ei. Datorită diferenței de vârstă de patru ani, viața lui Margaret nu era amenințată de asemenea „lucruri serioase“. Ce gândea Elisabeta rămâne o necunoscută. Față de sora ei, nu se referea nici acum la viitorul ei rol și nici nu se pronunța, asemenea reginei Victoria, în momente similare, cu privire la modul în care intenționa să-l îndeplinească. Poate, în decembrie 1936, momentul acesta părea departe. Chiar și așa, sângele ei rece avea s-o ajute să se stăpânească. „Mă tem că vor avea loc schimbări mari în viețile noastre“, i-a mărturisit lui Crawfie noua regină.[16] Ambele fete erau prea mici ca să aibă o viziune reală a naturii impactului unor asemenea schimbări, amândouă fiind, pentru moment, prea tinere pentru a se putea implica cu adevărat în chestiunile prezentului.

Comportamentul Elisabetei în lunile următoare sugerează că spusele lui lady Strathmore cum că nepoata ei începuse „să se roage ardent pentru un frățior“ – așa cum susținea, la a doua mână, lady Airlie – erau o reacție pasageră.[17] Nimic nu părea să indice vreun sentiment de anxietate din partea Elisabetei sau că ar avea ceva împotriva unui destin pe care nu-l putea controla. „Acceptarea inevitabilului“, după cum spunea una dintre verișoarele sale, se pare că jucase mereu un rol important în formarea caracterului ei fundamental pragmatic.[18]

Poziția Elisabetei era unică. Tatăl ei moștenise coroana întâmplător. Educația și firea lui nu se potriveau cu sarcina cu care se confrunta; aceasta era părerea lui și, unanim, a celor implicați în sondajele de masă.[19] Prima reacție la schimbare fusese să izbucnească în lacrimi pe umărul reginei Mary – un disconfort de o oră între o mamă și fiu inhibat afectiv. Într-un moment de liniște, el a susținut că, fiind ofițer naval, nu se pricepea decât la marină. Era sfios și neîncrezător în sine. Cu toate că terapia logopedă îi atenuase mult bâlbâiala, vorbitul în public îl înspăimânta; îi lipsea fluența. Îi lipsea și talentul actoricesc și, cu zâmbetul lui timid, subțirel și cam bolnăvicios, după cum știa toată lumea, nu deținea niciunul dintre atributele unui rege. Pe termen scurt, norocul lui era că le avea alături pe carismatica sa soție – o femeie „atât de drăguță și [...] care îl ajută atât de mult pe Bertie“, după cum o caracteriza regina Mary – și pe fiicele sale drăguțe.[20]

În schimb, Elisabeta, la zece ani, părea înzestrată cu toate calitățile unei prințese. Era un copil frumos, cu părul păstrând încă sclipiri aurii, cu o poftă contagioasă de viață, înțelegea repede, avea o demnitate înnăscută și, în ochii multor contemporani, tot magnetismul care îi lipsea vădit tatălui ei. Speculațiile cum că va moșteni, într-o bună zi, tronul, ce începuseră încă de la naștere, păreau să întărească legitimitatea educației ei post-abdicare. Asocierea cu bunicii regali

ducea spre aceeași concluzie. În 1937, *Illustrated London News* publica într-un număr special dedicat încoronării o fotografie a Elisabetei din 1929, la Bognor, construind castele de nisip, în vreme ce, în apropiere, un George al V-lea aflat în convalescență citește ziarul; un scriitor mai inventiv o asocia pe Elisabeta cu regina Mary, la aceeași vârstă. „Ea e astăzi imaginea bunicii sale, prințesa May de Teck, în 1877. Aceeași colorație luminoasă vădind sănătate robustă. Aceiași ochi albaștri ce par mai mari, datorită dispunerii pe chip, și, mai presus de toate, aceeași gură fermă și același maxilar hotărât."[21] În vreme ce noul rege era comparat cu Edward al VIII-lea și ieșea în dezavantaj, fiica lui – moștenitoarea forței bunicilor ei – devenea un semnal de speranță în care comentatorii găsiseră liniștea de care avea nevoie o societate frământată. Fidelitatea față de valorile tatălui său avea să fie un principiu călăuzitor al domniei lui George al VI-lea și, ulterior, avea să contureze aspecte ale domniei Elisabetei. În 1936, insistența asupra asemănării prințesei cu bunicii ei părea să sugereze sustenabilitatea pe termen lung a consfințirii abdicării. Pe 28 ianuarie 1937, în Camera Comunelor, ca răspuns la o interpelare a unui membru al parlamentului, ministrul afacerilor interne, Sir John Simon, a exclus necesitatea introducerii unei legislații care să oficializeze dreptul Elisabetei la tron, ca fiică mai mare, printr-un amendament la Actul de instalare. Nu era niciun dubiu, sugera Simon, că „în circumstanțele date, Alteța Sa Regală prințesa Elisabeta va urma la tron, ca unic moștenitor". Nu era o chestiune care să provoace îndoieli rezonabile.

La zece ani, Elisabeta era prezumtiva moștenitoare a tronului și a unui imperiu global care, în 1937, se întindea încă pe un sfert din mapamond. Doar nașterea unui frățior mai putea să-i anuleze pretențiile. La vremea respectivă, preocupările temporare privind vocația părinților ei pentru suveranitate au distras atenția de la reacția ei la acest destin descurajator, discutat cândva cu sora ei, Margaret, apoi pus deoparte, fără a mai fi amintit. Dezbaterea parlamentară ulterioară a subliniat statutul său special. Noua intenție a regelui de a face un depozit pentru Elisabeta, din venitul lui personal provenit din Ducatul de Cornwall, a fost prezentată în fața membrilor parlamentului în contextul unei dezbateri a listei civile. Nu era decât calea prin care George al VI-lea își desemna fiica mai mare drept moștenitor. În ceea ce-o privește, îngrijorările Elisabetei erau obișnuite. Moartea tatălui lui Bobo în ianuarie o determinase să traseze un chenar negru pe colile de scris de la Sandringham. „Suntem cu toții foarte triști", îi scria ea unei prietene. A semnat cu propria mână: „Lilibet (îndoliată)".[22]

„Dragii de Bertie și de Elizabeth vor îndeplini lucrurile la fel cum a făcut-o regele George al V-lea", îi scria regina Mary lui lady Strathmore, la câteva zile după plecarea lui David.[23] Această presupunere larg răspândită s-a dovedit în mare parte corectă; s-a extins la toate aspectele activității de conducător a lui Bertie. O petrecere de la Palatul Buckingham la începutul domniei a fost descrisă ca fiind „pe aceeași linie cu cele tipice Palatului Buckingham din timpul lui George al V-lea"[24]. „Popularitatea de netăgăduit a fratelui meu, Bertie, a cărui viață e atât de asemănătoare cu aceea dusă de tatăl meu", reflecta ducele de

Windsor în 1951, „sugerează că [...] poporul britanic e pe bună dreptate mulțumit cu continuarea fidelă a felului de a acționa al tatălui meu“.[25]

Pe 18 mai 1937, noul rege i-a scris lui Winston Churchill „Îmi dau seama foarte bine de marile responsabilități și de grijile pe care le-am preluat ca rege“.[26] Soluția, în măsura în care era capabil, era să abordeze problemele la fel cum o făcuse tatăl lui. Doctrina continuității dezaproba cum nu se poate mai limpede derapajele lui David. Potențial, oferea mai mult: o cale pentru fiu de a moșteni popularitatea tatălui său. Așa cum scria un băiat de paisprezece ani în compunerea lui: „Sper că dragostea regelui George [al V-lea] va rămâne în inimile supușilor săi multă vreme și că aceștia se vor strădui să-i iubească pe succesorii lui“.[27] Și succesorii lui nădăjduiau asta. Una dintre consecințele abdicării în cercurile de la curte a fost întărirea convingerii că nu exista decât o abordare funcțională a regalității. Prețul pe care trebuia să-l plătească Bertie pentru măreția impusă lui era necesitatea de a se comporta ca tatăl lui. În cazul său, impulsul se potrivea cu conservatorismul ce-l caracteriza și cu nesiguranța, însă nici nu-i trecea prin minte să se comporte altfel. Un contemporan îl descria favorabil, dar nu tocmai exact – căci Bertie era mai sensibil și mai puțin încrezător în sine –, ca fiind „aproape copia fidelă a tatălui său, atât în comportament, cât și în gândire“.[28]

Iar această așteptare s-a extins și asupra fiicei lui. Dedesubtul unei fotografii a Elisabetei de o solemnitate ce nu-i era caracteristică, un ghid de încoronare opina sentențios: „În cazul în care va succeda la tron într-o zi, nu există dubii că va putea să continue tradiția frumoasă menținută un sfert de secol de bunicul ei“.[29] Nu e de mirare atunci că, peste două decenii, Elisabeta, ca regină, avea să fie criticată ca fiind intangibilă. Între timp, regina Mary le scria fiului și nurorii ei: „Ce bucurie a fost pentru mine să simt că [...] voi doi, oameni dragi și mult-iubiți, veți continua tradiția pe care Papa și cu mine ne-am străduit s-o instituim“.[30]

Elisabeta era prea mică, iar în viața ei de până atunci avusese parte de fericire pură, de aceea încă nu a simțit pe deplin teama de umbrele destinului. Abdicarea i-a determinat viitorul: după cum explica *Western Mail* cu răceală, „atât de devreme în viață, a fost hărăzită servituții față de un imperiu“.[31] Atitudinea jucătorilor-cheie cei mai apropiați de mica prințesă căutau și ei să contureze stilul acestui viitor.

Noul rege și regina au plecat din Piccadilly nr. 145 la Palatul Buckingham, în februarie, urmați de fiicele lor, de Ala, de Bobo MacDonald și de Crawfie.

Deși nu-și amintea, Elisabeta mai locuise cândva la palat, pe vremea turneului părinților săi în Australia și Noua Zeelandă, în 1927; încăperea aleasă atunci drept creșă a devenit acum sala de clasă; era însorită în zilele mai calde și avea vedere spre grădina principală. Dormitoarele fetelor erau la etajul al doilea, deasupra celor ale părinților, cu vedere spre bulevardul The Mall, și erau complet diferite de dormitorul Elisabetei din Piccadilly nr. 145, cu un bovindou mare, deasupra grădinii liniștite. Pe lângă încăperile de zi și de noapte („rezugrăvite și

aranjate, luminoase și vesele“[32]) și de camerele Alei și ale lui Crawfie, mai era un salon al Elisabetei. Mai târziu, Margaret își amintea mutarea ca fiind minim deranjantă, deși perspectiva ei era a unui copil de șase ani pe vremea aceea, după zile întregi în care au fixat șeile pe căluții de jucărie și-au împachetat periile de țesălat și cârpele de lustruit într-un coș mare. Amintirile lui Crawfie erau mai întunecate. Cititorii cărții *The Little Princesses* nu pot sări peste șocul pe care palatul l-a avut asupra ei; distanțele „epuizante“; „amenințările“ dăunătorilor, mai ales șoarecii; delăsarea din culise; instalațiile, iluminatul și încălzirea deficitare. Scriind după eveniment, fosta guvernantă proiectează asupra sarcinilor sale propria-i lipsă de maleabilitate, dar e limpede că fetele erau încântate de coridoarele destul de lungi cât să se plimbe cu bicicletele, de grădina în care, după cum le spunea prințesa regală, mătușa și unchii lor participau la jocuri de vară, precum și de foișor, folosit de George al V-lea ca birou, devenit acum sala lor de clasă în aer liber. În mijlocul grădinii se întindea un lac mare. Rațele de acolo le fascinau pe fete. Căutând un cuib, Elisabeta a căzut în apă. Udă leoarcă, cu alge agățate de haine, a zbughit-o înapoi în palat, înainte ca mama ei și Ala să o observe. Cu altă ocazie, Crawfie descria picioarele Elisabetei ca fiind bronzate și pline de julituri. Noua grădină se potrivea cu înclinațiile ei băiețoase. În după-amiezile umede de iarnă, surorile se distrau mai puțin zgomotos, urmărind prin perdelele de dantelă de la ferestrele de la etaj chipurile întoarse spre ele din mulțimea de trecători.[33]

În 1937, Cynthia, contesa Spencer, una dintre noile însoțitoare de seară ale reginei, descria palatul ca fiind „sumbru“, dar atmosfera din cel puțin o parte dintre cele 700 de încăperi s-a schimbat surprinzător de repede.[34] „Copilelor li se impuneau foarte puține restricții“; însoțite sau nu de cățelușii corgi, acestea alergau pe coridoare, „una dintre fetițe strigând, abia ținându-și răsuflarea: «Așteaptă-mă, Lilibet!»“. Iar inspirația reginei, aplaudată de soțul ei și de lady Airlie, de a imprima locurilor o atmosferă „de cămin primitor“ a avut un impact semnificativ. În primăvara anului 1937, mai mult ca oricând, regina se concentra asupra vieții de familie, ceea ce presupunea, în accepțiunea ei ca aristocrată și a soțului ei regal, amenajarea unui cămin plăcut. „Oricare-ar fi exigențele poziției sale înalte, gustul natural [al regelui] pentru simplitate și viață de familie nu va fi cu totul neglijat“, sugera Cynthia Asquith, „deoarece, în ciuda imensității sale și a personalului foarte numeros, Palatul Buckingham va rămâne un cămin la fel de veritabil ca orice căsuță din țara asta“[36]. La fel ca la Piccadilly nr. 145, organizarea casei cădea în sarcinile soției sale.

Regina a fost de acord ca Margaret Lindsay Williams, cea care o pictase și pe ea în *Y Bwthyn Bach*, să le facă fiicelor sale un dublu portret. Prințesele, însoțite de Ala, au vizitat studioul artistei de trei ori, la St John's Wood, fiind distrase și amuzate în timpul ședințelor de terrierul ei Sealyham, Harriet. Ziarele au interpretat greșit intențiile reginei, sugerând că îi ceruse lui Lindsay Williams un tablou al celor două prințese ca parte a planurile ei de decorare: „Draperia albă, din satin, din spatele siluetelor și rama discretă, argintată, vor face din acest tablou o decorațiune potrivită în salonul reginei de la palat, care e rezugrăvit într-

o combinație de alb și culoarea piersicii“[37]. De fapt, tabloul nu era destinat Palatului Buckingham, ci unei galerii din Africa de Sud. Totuși, regina a cerut ca acest din urmă portret să nu facă referire la statutul fiicelor sale. „La dorința specială a reginei, niciuna dintre copile nu poartă bijuterii, nici măcar o fundă în păr [...] În vreme ce prințesa cea mică strânge în mâini un buchet de primule, cea mare are câteva flori căzute pe rochie.“[38] Noua regină – prietenoasă, dar ageră – comandase o reprezentare a fiicelor sale ca vestitoare ale primăverii. Vreme de un deceniu, iconografia Elisabetei a fost ecoul acestei teme. Pompos până la nivel de kitsch pentru ochiul modern, tabloul lui Lindsay William – intens reprodus în revistele pentru femei – a devenit instantaneu popular. Asemenea fotografiilor Lisei Sheridan, a jucat un rol important în consolidarea susținerii noului regim, ce se concentra „simplu“ asupra familiei și asupra căminului; le glorifica pe fetițe ca pe niște icoane ale speranței – imagine regăsită și în „Prințesele“, poemul lui Christopher Hassal datând din aceeași perioadă: „Doi boboci de trandafir/ Muguri ai primăverii regale“, pe care poetul le cataloga, fără echivoc, „mândria Angliei“.[39]

Totuși, la Palatul Buckingham, iluzia obișnuitului, cultivată cu grijă de regină pe vremea când era ducesă de York, nu mai putea fi susținută. Aici, până și viața privată era publică, trăită sub privirile personalului administrativ și ale servitorilor, într-o clădire care era simultan sediul unui imperiu mondial, cabinetele monarhiei și rezidența oficială a Coroanei. Aici nu exista șansa unor cunoștințe întâmplătoare, așa cum o întâlnise Elisabeta pe Sonia Graham Hodgson în Hamilton Gardens, și era aproape imposibil să faci ceva nereglementat sau neplanificat. Aici nu existau vecini, ca familia Allendale, pe care să-i întâlnești ca de la egal la egal – nimic care să sugereze paritate între cele două prințese și oricare alți copii. În Piccadilly nr. 145 și la Royal Lodge, în viziunea lui Crawfie, familia York își crease un turn de fildeș – termen pe care ea îl impregna cu nostalgie. Însă abia la Palatul Buckingham și la Castelul Windsor fetele au devenit prințesele din turn. Nici de data aceasta Elisabeta nu a părut tulburată; o prietenă de vârsta ei o descria pe scurt astfel: „Mai presus de toate, nu-și pierdea cumpătul“.[40] Probabil înțelesese dintotdeauna, chiar inconștient și doar până la un punct, că viața ei de familie „obișnuită“ era cel mult un adevăr parțial – această fetiță fotografiată ori de câte ori ieșea din casă, în fața căreia își fluturaseră batista și își scoseseră pălăria toți trecătorii încă de la prima ei plimbare prin Hyde Park, care străbătuse drumul prin mulțimea adunată cu ocazia Jubileului de Argint și mersese cu automobilul de-a lungul străduțelor înguste din East End ce răsunau de aclamațiile în cinstea lui George al V-lea și a reginei Mary, care știa să salute mulțimile înainte să învețe să meargă și să facă plecăciuni înainte să știe să citească, care pozase portretiștilor și sculptorilor, ale cărei zile de naștere erau marcate de mesaje de felicitare de la necunoscuți, cum ar fi cei de la Chalfont St Giles Methodist Sisterhood, care i-au transmis „calde salutări la aniversare și toată dragostea“, în aprilie 1937.[41] Elisabeta știa că nu era deloc o fetiță obișnuită.

La un capăt al grădinii Palatului Buckingham se afla un deal. Din vârful lui,

Elisabeta, Margaret și Crawfie „puteau să privească afară, în lumea largă".[42] În fața ochilor le apăreau automobile, autobuze, „trecători și alți copii, cu bonele lor, îndreptându-se spre parc". Uneori, de dincolo de gardul grădinii, cele trei auzeau frânturi de conversație. „Copiii aceia erau un punct de interes", comentează Crawfie, la fel ca mulțimile la care se uitau fetele de la ferestrele palatului în după-amiezile ploioase. Dar nu se avântă în mai multe detalii. Elisabeta a rămas și acum interesată de cei de dincolo de grilajele palatului. „Îmi plăcea să mă uit la oamenii și la automobilele de pe The Mall", îi mărturisea ea portretistului Pietro Annigoni, în 1954. „Păreau cu toții atât de ocupați! Mă întrebam cu ce se îndeletniceau și încotro se duceau cu toții, precum și la ce se gândeau când treceau prin fața palatului."[41]

Comentariul cel mai cunoscut al Elisabetei despre întronarea părinților săi la Westminster Abbey, în mai, e „ceața miraculoasă" pe care a zărit-o acoperind arcadele și grinzile tavanului în momentul încoronării regelui. Această reacție mistică sugerează măsura în care evenimentul influența imaginația sa ori, poate, ușurarea pe care a simțit-o fata de unsprezece ani la schimbarea destinului familiei ei odată ce-a concluzionat că a fost „totul foarte, foarte uimitor". Viețile regelui și reginei, precum și ale celor două fiice ale lor fuseseră marcate de gândurile la încoronare încă din decembrie. Pe lângă pregătiri, exista o listă întreagă de evenimente importante. La un concert pentru copii organizat de filantropul Robert Mayer, la 6 aprilie, prințesele au audiat o fantezie orchestrală nouă, „Big Ben Looks On", dedicată lor de compozitorul Sir Walford Davies. A început cu „două mici melodii, câte una pentru fiecare prințesă"; Elisabeta radia de fericire când a fost interpretată partea închinată ei.[44] La fel ca dedicația lui Davies, mulțimea numeroasă adunată la Castelul Windsor mai târziu, în luna aceea, de ziua ei, reflecta importanța din ce în ce mai mare a Elisabetei ca prezumtivă moștenitoare. Cu această ocazie, mai bine de o mie de oameni s-au adunat la porțile castelului. Aceștia au urmărit schimbarea gărzii și le-au aclamat pe Elisabeta și pe Margaret când, neînsoțite de părinți, au pășit în curtea interioară și „s-au oprit în mijlocul pajiștii, răspunzând salutului".[45] Elisabeta luase parte la câte o variantă a acestei ceremonii mărețe încă de când împlinise trei ani; fotografiile sugerează că nu o resimțea ca pe o corvoadă. Înțelegea astfel că face parte din spectacolul public: rolul ei era să reacționeze corespunzător la urale, pe măsura rangului ei. Evident, chiar asta făcea. Privitorii au fost de acord că afișa „o demnitate pe care, se pare, a moștenit-o de la bunica ei, regina Mary, o demnitate foarte plăcută, însoțită de o oarecare prudență"[46]. „Are o atitudine liniștită, care o face să se remarce atunci când se află printre alți copii", scria alt observator"[47].

Din fericire, demnitatea nu-și punea amprenta pe întreaga existență a Elisabetei; n-avea s-o facă niciodată. Cu ocazia încoronării, ea le-a scris părinților săi pe foi de hârtie liniată, legate cu panglică roz – un sentiment de venerație combinat cu entuziasmul copilăresc și cu o sârguință prozaică ce trebuie să fi fost opera lui Crawfie: o cerință ca Elisabeta să noteze și să înregistreze fiecare impresie, indiferent de relativa sa semnificație. Ea consemnează cum a fost trezită

de fanfara Marinei Regale, cum s-a cuibărit comod la fereastră cu Bobo, înfășurată în plapumă să nu-i fie frig, și amândouă „au privit dimineața rece, cețoasă“ și au urmărit cum se adună primii spectatori pe platformă, cum n-a putut mânca micul-dejun, de prea multă emoție. Își descrie rochia: „din mătase albă, cu dantelă crem și [...] cu fundițe aurii de sus până jos [...], mâneci bufante strânse cu câte o fundiță aurie. Apoi, mantiile din catifea mov, tivite cu fir de aur“. A descris trăsura „care te hurduca foarte tare“, cu care au călătorit ea și Margaret, împreună cu prințesa regală și cu ducesele de Kent și de Gloucester. Descrie apoi primele momente ale zilei, când prințesele au luat contact cu publicul, când „ne-am înfățișat vizitatorilor și servitoarelor“ – încă un spectacol. În relatarea Elisabetei, detaliile se amestecă. Fermecată, simțea că încoronarea părinților ei e un fel de epifanie. „Când a fost încoronată mami, și toate nobilele și-au pus diademele, era minunat să vezi cum flutură brațele și diademele prin aer, după care brațele dispar ca prin farmec. Și muzica era frumoasă, iar fanfara, orchestra și orga cea nouă – toate cântau minunat.“

Foarte repede, minunea, magia și frumusețea s-au unit pentru a crea un moment deosebit. Pentru un copil în pragul adolescenței, era o demonstrație a puterii extraordinare a teatrului regal la superlativ și, pentru Elisabeta, gloria acestuia strălucea cum nu se poate mai tare, când, cu falsă modestie, regina Mary i-a dezvăluit nepoatei sale cât de puțin își amintea despre propria încoronare. I-a plăcut prânzul frugal, într-un dressing, înainte să plece la biserică, mai mult decât rugăciunile nesfârșite de la sfârșitul slujbei. În balconul palatului, „la baza căruia așteptau milioane de oameni“, înflăcărarea ei era cât se poate de evidentă.[49] În jurnalul lui, Chips Channon a consemnat impresia lui în legătură cu sosirea prințeselor la catedrală, „entuziasmate de coronițele și de mantiile lor“. Entuziasmul era pentru Elisabeta la ordinea zilei. Spre deosebire de bunica ei, nu avea de gând să uite nici măcar un singur detaliu. Viziunea ei semăna cu cea a autorului articolului din *Times*, care le prezenta pe Elisabeta și pe Margaret în drum spre Royal Gallery, cu „toți ochii [...] îndreptați asupra lor, mici siluete înaintând cu o încântătoare uimire într-o realitate la fel de frumoasă ca orice poveste“.[50] Dar filmările și fotografiile dezvăluie mai mult decât uimire în comportamentul Elisabetei. Avea „un aer de seriozitate neobișnuită și de demnitate senină“. Așa cum sugera un observator, ceremonia a făcut-o să înțeleagă, cu siguranță, ceva din „destinul ce-o aștepta“.

Pentru Elisabeta, încoronarea părinților ei a avut loc într-un moment cum nu se putea mai potrivit pentru a-i crea o impresie puternică. Era încă destul de mică încât să se lase fermecată de magia aceasta, dar și destul de mare cât să înțeleagă ceva din semnificația evenimentului ce avea să le schimbe viața. Asistând la transformarea rituală a părinților săi în suverani binecuvântați, i-a văzut, cu siguranță, în clipa aceea eroică, mai mult decât pe „mami“ și „tati“. Din când în când, în relația lor se strecura o urmă de reverență, un respect mai profund decât acela al unui copil față de părinții săi, mai ales față de tatăl său. Cu timpul, lucrul acesta i-a întărit predispoziția de a le urma pașii, valorile lor devenind și ale ei, împrumutându-le atitudinea, viziunea ei asupra monarhiei conturându-se după

exemplul lor. Admirația sa pentru regele-tată a rămas neclintită. În discursul de încoronare, difuzat la radio, noul rege le-a spus supușilor lui că „cea mai mare distincție e să te pui în slujba celorlalți, iar eu, în fața dumneavoastră, mă dedic slujirii regalității [...] prin aceste cuvinte de profundă solemnitate", un simțământ ce avea să reverbereze în concepția Elisabetei despre regalitate pentru totdeauna.[52]

Totuși, regina Mary nu intenționa să lase nimic la voia întâmplării. S-a angajat într-un proces, în parte tainic, de a aduce ceva în plus în educația Elisabetei: s-a concentrat asupra moștenirii regale a prințesei. Prin intermediul unei doamne de onoare, lady Cynthia Colville, i-a solicitat lui Crawfie detalii despre orarul Elisabetei. Mai multă istorie, inclusiv genealogică și dinastică, lectura Bibliei, învățarea de poeme și de geografie fizică, mai ales aceea a ținuturilor imperiale – acestea erau sugestiile distinsei bătrâne doamne. În ajunul încoronării, Crawfie i-a citit Elisabetei o istorioară despre propria încoronare, scrisă de regina Victoria; regina Mary dăduse dispoziție să se afișeze o panoramă colorată a procesiunii încoronării lui George al IV-lea în sala de clasă a palatului și le-a explicat ambelor surori rolul celor 700 de participanți și tradițiile pe care le reprezentau.[53] Astfel că, la slujba propriu-zisă, Elisabeta era la curent cu istoria încoronării. Această experiență pitorească, pe lângă apoteoza părinților săi și emoțiile mai puțin nobile date de purtarea coroniței ușoare, special confecționată pentru această ocazie, și a propriei mantii tivite cu blană de hermină, contribuia la puterea vrăjii sub care se afla.

După tevatura verii încoronării, care a inclus și o vizită la Edinburgh – „Arcașii Companiei Regale sunt foarte pitorești în uniformele lor verzi și cu penele mari, de vultur", scria Elisabeta, cu ochiul format al familiei pentru detaliile uniformei[54] –, ținutul îndepărtat al Balmoralului i-a oferit un moment de respiro de la atenția constantă ce i se acorda. Elisabeta avea prietene la îndemână: pe fiicele membrilor angajaților regali, Diana Legh și Winifred, precum și pe Elizabeth („Libby") Hardinge, din casele de pe domeniul regal. Numele ales pentru revista pe care prietenele au „fondat"-o împreună era *The Snapdragon.* Elisabeta a scris un articol despre cum se uita ea pe fereastră la schimbarea gărzilor, alt prilej de a-și arăta curiozitatea în legătură cu lumea de afară sau, poate, perceperea de sine, ca observator de dincolo de geam.[55] Fetele se bucurau de timpul petrecut împreună, fără adulți în preajmă. „Winifred a făcut papară, iar noi, celelalte, tot felul de treburi ciudate", scria Elisabeta. „Libby și cu mine am prăjit cartofi cu cârnați."[56] Când au stat la familia Elphinstone, la Carberry Tower, s-au bătut cu perne și au luat ceaiul împreună.

Întoarse la Londra, ambele prințese au vizitat împreună cu regina Mary tot felul de obiective istorice, inclusiv Hampton Court, Palatul Greenwich și Royal Mint. Intenția bunicii lor era să le facă pe fete să înțeleagă mai bine trecutul regal, de care erau legate ele însele prin consangvinitate și prin tradiția vie. Despre ieșirea la London Tower, regina i-a scris soacrei sale cu tact: „Copilele au fost foarte încântate de excursia la turn și sunt sigură că au adorat vizita alături de dumneata".[57] Regina Mary descria aceste escapade de luni ca pe niște „amuzamente instructive". Mai puțin devotată bunicii ei decât Elisabeta,

Margaret își amintea mai degrabă de aspectul instructiv decât de cel amuzant, fetele fiind nevoite să alerge în urma reginei, „absolut epuizate de ore întregi de mers și de stat prin muzee și prin galerii“[58]. Efectul vizitelor asupra Elisabetei rămâne neclar. Peste mulți ani, scuzându-l pe firavul Frederick Ashton că nu stătea în picioare în prezența ei, a explicat: „Bunica noastră ne-a învățat să stăm în picioare. Suntem obișnuite.“[59] Ieșirile acestea nu i-au diminuat dragostea față de istorie, pe care i-o descria prințesei Marie Louise, nepoata reginei Victoria, pe care o știa sub numele de „Verișoara Louie“, ca fiind „atât de incitantă“. Totuși, tablourile care o atrăgeau cel mai tare (și posibil și pe regina Mary), la vizita de la National Portrait Gallery, au fost acelea ale apropiaților săi: portretul de grup al familiei lui George al V-lea, de Lavery, și un bust de bronz al lui George al V-lea, o comandă pentru Jubileul de Argint, realizată de Felix Weiss.[60] În același timp, inspirată de caleidoscopul strălucitor al încoronării și al evenimentelor ce i-au urmat – o cină la palat pentru prințesele monarhice indiene, o vizită navală la Spithead, unde i s-a dăruit, ca suvenir, o broșă HMS *Victory* –, Elisabeta nutrise un entuziasm romantic pentru lumea pe care o zărea în jurul ei: distorsiunea luxuriantă a timpului la curtea tatălui său în plină sărbătoare. Crawfie descria entuziasmul celor două surori la recepțiile de seară, când debutantele le erau prezentate regelui și reginei. Îi urmăreau de la fereastră pe cei care soseau în curtea din fața palatului; îmbrăcate în halate matlasate, cu boboci de trandafiri roz, îi urmăreau pe părinții lor în plină glorie, cum conduceau alaiul regal spre Sala Tronului. Ceea ce Elisabeta numea „vedere panoramică“ era o amăgire inadecvată. Cu promisiunea că „într-o bună zi, tu și cu mine vom fi acolo, jos, bucurându-ne de toată distracția“, a încercat să o consoleze pe sora ei, și chiar pe ea însăși. „Și voi avea o trenă perfectă, de câțiva metri lungime“, a adăugat ea – o mică prințesă care tânjea să fie mare.[61]

La Royal Lodge, unde familia regală își petrecea pe cât era posibil sfârșitul de săptămână, aveau ocazia să reînvie atmosfera de odinioară. „Uitam de eticheta de la Curte și lăsam în urmă ceremonia. Eram iar doar o simplă familie“, scria Crawfie, sugerând temelia solidă a narativului imagistic, realizat de Lisa Sheridan cu un an înainte, la *Y Bwthyn Bach*.[62] Regele și regina se ocupau de grădină; fetele adunau uscăciunile în grămezi cărora li se dădea foc, asistate de majordom, de șofer și de Crawfie. Prințesele călăreau poneii, înotau în piscina exterioară, terminată în 1938, de Paște, se jucau cu câinii, în *Y Bwthyn Bach* și pe lângă căsuță și, cel mai important, se jucau împreună. În zilele ploioase, stăteau călare pe cei doi cai de piatră de la intrarea cabinetului regelui, pictau, desenau, citeau și tricotau; făceau puzzle-uri și, la vremea ceaiului, jucau, ca de obicei, Racing Demon și, așa cum se cuvenea, Familii fericite. Elisabeta și Margaret erau devotate una alteia, așa cum își dorise mama lor. Ceea ce prevala în simțămintele Elisabetei față de sora ei era instinctul protector. Avea cinci ani, iar Margaret un an și jumătate, când a trecut pe la Royal Lodge un preot cu dinți de iepure, ceea ce prințesei îi stârnise îngrijorarea. Hipnotizată, Elisabeta se uitase lung la mișcarea maxilarelor lui, în timp ce vorbea. La sfârșit, ceruse s-o vadă pe

Margaret, un gest de politețe nepotrivit. Elisabeta a refuzat ferm, oferindu-i și o explicație: „Cred că dinții dumneavoastră ar speria-o“.[63]

Din povestea lui Crawfie deducem, din când în când, o atitudine de superioritate exasperantă: „La urma urmei, e prea tânără pentru Încoronare, nu-i așa?“ se presupune că a întrebat-o ea pe guvernantă.[64] În ciuda acestei condescendențe vădite, la șapte ani Margaret o privea pe sora ei cu un soi de venerație a eroului și cu o încredere înduioșătoare. În viețile lor publice stresante și neobișnuite, Elisabeta era cea care o îndruma, părinții lor fiind ocupați cu alte treburi, iar regina Mary era o figură intimidantă, de care Margaret nu prea era atașată. Băgăcioasa Crawfie a consemnat instrucțiunile Elisabetei pentru Margaret despre cum să se comporte la o petrecere în grădina palatului: „Dacă vezi cumva vreo persoană cu o pălărie caraghioasă [...], *nu* ai voie să arăți cu degetul și să râzi. Și nu ai voie să grăbești pasul prin mulțime, spre masa de ceai. Nici asta nu e politicos“.[65] Surorile se ciondăneau și se păruiau uneori, certuri firești între copii; se băteau pe jucării. Nu suporta niciuna să poarte pălărie; trăgeau de elasticele de sub bărbie care le ciupeau dureros. Moștenind temperamentul aprig al tatălui său, Elisabeta nu se sfia să dea cu pumnul. Margaret reacționa mușcând-o. Deși Crawfie și regina Mary detectau intenția din poznele neastâmpărate ale lui Margaret, părinții lor plasau pe umerii Elisabetei întreaga responsabilitate privind armonia. „Nu uita că [Margaret] e realmente prea mică și uneori trebuie să te controlezi când te provoacă puțin. Știu că e greu, dar poți s-o faci și știu c-o vei face“, îi scria regina Elisabetei pe când Margaret avea opt ani.[66] Cynthia Asquith a spus, la o întrunire de la Institutul Femeilor din Sussex, că: „din momentul în care s-a conturat poziția ei viitoare, [prințesa Elisabeta] a fost învățată să se pregătească din toate punctele de vedere, mai ales în ceea ce privește stăpânirea de sine“.[67] Rarele izbucniri necuviincioase ale Elisabetei iscau din ce în ce mai multe atenționări, în sensul că ar trebui să se comporte ca o soră mai mare. Marchiza de Cambridge a mustrat-o cu blândețe că trișa la cărți. „Am voie [să trișez], pentru că sunt prințesă“, i-a replicat ea.[68] A fost una dintre puținele ocazii în care a făcut uz de rangul ei. Deprins încă de mică, autocontrolul a devenit caracteristica ei definitorie.

Surorile erau unite prin izolare. Formalitatea, eticheta de la curte, măsurile de securitate și interesul public inepuizabil în legătură cu toate aspectele vieții diferențiau experiența lor de zi cu zi de cea a contemporanilor lor aristocrați. Trăiau într-o lume cu totul diferită, până și de cea a verilor lor regali cei mai apropiați, Edward și Alexandra de Kent, care, când au crescut îndeajuns, au urmat școli cu internat și au locuit într-o casă de țară modestă din zonele limitrofe ale Londrei. Fiicele regelui au fost copleșite de tradiționalismul de la curtea lui George al VI-lea: prințese de sânge, ele au fost izolate într-o cultură a deferenței, tratate mai degrabă ca fețe regale decât reale. În aprilie 1937, un jurnalist a scris că Elisabeta stăpânea deja „abilitatea de a dezvolta un fel de dublă personalitate [...], aceea de a-și păstra cele două aspecte ale sinelui separat: unul se referă la sarcinile ei importante ca prințesă, celălalt, la viața particulară, ca fetiță normală și fericită“; desigur, jurnalistul nu avea acces la gândurile Elisabetei și

nici nu-i putea observa viața privată.[69]

Dar ciudățenia existenței ambelor fete de după încoronarea tatălui lor a determinat dezvoltarea unei astfel de personalități scindate, un mecanism de înțeles și, aproape sigur, necesar. Pentru ea și familia ei, Elisabeta era „Lilibet", pentru restul lumii, pe măsură ce devenea tot mai conștientă, era urmașa la tron. În martie 1937, „Mr. Gossip" de la *The Sketch* dezvăluia un zvon potrivit căruia existau planuri ca prințesa Josephine-Charlotte de Belgia, care vorbea cinci limbi la nouă ani, „să fie educată în particular cu propria noastră prințesă", fiind considerată o prietenă „potrivită".[70] Dacă au existat vreodată asemenea planuri, acestea nu s-au materializat niciodată. Nici Elisabeta, nici Margaret nu au avut prieteni regali apropiați, a căror copilărie să fie asemănătoare cu a lor. Însă, într-o tentativă de a menține cât de cât normalitatea, secretarul privat al regelui – Alan „Tommy" Lascelles – îi scria editorului ziarului *The Times,* cerând să se facă „un demers concret", pentru a preveni ca atenția presei „să influențeze negativ aceste două copile, acum încântătoare și sensibile".[71] Interesul presei nu s-a diminuat și este numai meritul Elisabetei că nu s-a lăsat influențată negativ, rămânând la fel de încântătoare și sensibilă.

Cele două aspecte ale vieții Elisabetei se întrepătrundeau: „prințesificarea" ei se desfășura în cadrul familial. La sfârșitul lui octombrie, a participat la prima deschidere oficială a parlamentului de către rege. Părinții ei au sosit acolo cu caleașca și-au ocupat locul pe tron în Camera Lorzilor, în veșminte regale; Elisabeta a mers cu automobilul și a urmărit discursul tatălui său din loja marelui lord șambelan ca spectator, nu ca participant. Relatările de la ceremonie au remarcat că ea n-a ocupat scaunul oficial, rezervat moștenitorului la tron; participarea a fost numai în nume personal și pentru că regele era tatăl ei. De asemenea, ea a fost cea care a glazurat tortul pe care mama ei l-a trimis tinerilor șomeri din orașul galez Blaina. Scrisoarea care însoțea tortul, deși scrisă de o doamnă de companie, transmitea ceva din vioiciunea și din curiozitatea Elisabetei: „Prințesa Elisabeta mi-a cerut să vă spun că Alteța Sa Regală a făcut glazura cu mâna ei, la fel și decorațiunile. Alteța Sa Regală ar dori să știe câte persoane vor primi câte o felie de tort la ceai și vă dorește distracție plăcută. Sunt sigură că a pus multe gânduri bune în prăjitură, deoarece i-a făcut mare plăcere s-o facă pentru voi".[72]

Când Elisabeta și mama ei au asistat, de Crăciun, la un spectacol cu piesa pentru copii *Where the Rainbow Ends* („Unde se sfârșește curcubeul"), la Holborn Empire, publicul a cântat o versiune specială pentru copii a imnului național, în onoarea ei: „Noi ce suntem doar copii/ Pentru viitor noi vom vorbi".[73]

Astfel, de multe ori limitele dintre public și privat se estompau. În septembrie 1937, la casa lui părintească din Kincardineshire, Elisabeta a plantat un frasin „în onoarea împlinirii a opt ani a moștenitorului domeniului Carnegie".[74] Asistată de grădinarul-șef și de oaspeții ei, momentul fiind imortalizat de un fotograf, acțiunea ei a fost o încheiere ieșită din comun a unei petreceri de familie. Mai înainte, în primăvară, prietena și verișoara Elisabetei, lady Mary Cambridge, inaugurase Princess Elizabeth Boating Pool, la Bognor Regis. Bazinul aniversa

vizita ei în orașul de la mare, împreună cu bunicii ei, cu opt ani în urmă.[75]

Multe dintre acestea se întâmplau ca urmare a noii condiții a familiei ei. Încă de la început, în parte din cauza convingerii regelui că nu era pregătit pentru poziția lui înaltă, părinții Elisabetei erau conștienți de importanța pregătirii ei pentru ceea ce o aștepta: nimic n-a diminuat hotărârea reginei de a-și face fiicele fericite. Aerul curat și animalele au continuat să umple cu prisosință zilele prințeselor. Le-au dăruit câte un iepure pentru fiecare; în 1937, pentru felicitarea ei de Crăciun, Elisabeta a ales un pastel de Lucy Dawson, cu Dookie, cățelușul corgi. În 10 decembrie, fetele împreună cu mama lor au savurat „o prelegere cinematografică“ despre viața în sălbăticie din Canada, de un naturalist „indian cu piele roșie“, pe nume Gray Owl [„Bufnița Cenușie“], care s-a dovedit, până la urmă, a fi Archibald Belaney, din Hastings.[76] Iar apoi Elisabeta a devenit Girl Guide, iar Margaret, Brownie[8]. Crawfie și-a atribuit meritul pentru această idee. Cum prințesa regală era președinta asociației Girl Guides și, în 1920, regina a inițiat o trupă de Girl Guides la Glamis, sugestia putea să vină, în aceeași măsură, de la mătușă, de la mama lor sau să fi fost chiar ideea celor mici. Planul aproape c-a eșuat. Căpitanul ales al companiei, viitorul înalt comisar al Ghidelor, Violet Synge, și-a exprimat îndoiala în legătură cu posibilitatea admiterii prințeselor, având în vedere principiul democratic al organizației: „Ghidele trebuie să se trateze între ele ca niște surori“, a obiectat ea.[77] Nu s-a ținut cont de îndoiala ei. Elisabeta și Margaret au fost înrolate de mătușa lor în Prima Companie a Ghidelor de la Palatul Buckingham, Elisabeta fiind a doua în patrula Pescărușul Albastru, după o verișoară, Patricia Mountbatten. Se întâlneau miercurea, la cinci după-amiaza, în diverse locuri din sau de lângă palat, inclusiv la piscină sau în foișorul lui George al V-lea; exersau aprinderea focului și lăsarea semnelor pe traseu. Mai târziu, au făcut expediții în Marele Parc de la Windsor. Dovadă că ambele surori erau încântate de ceea ce făceau a fost supraviețuirea îndelungată a companiei.

Lumea a privit cu un ușor dispreț această companie de ghide ce constituia o încercare de a duce o copilărie „normală“. Chiar una dintre membre le-a catalogat pe colegele ei ca fiind „toate fiice de duci și de Mountbatteni – nu era deloc democratică“.[78] Incluziunea socială, așa cum e înțeleasă în mod curent, nu intra în preocuparea regelui și a reginei: ei se concentrau asupra integrării fiicelor lor, țel îndeplinit cu succes. Familia, prietenii și fiicele membrilor angajaților au format o trupă. Statutul de elite, comun tuturor, le-a ajutat, fără îndoială, pe aceste ghide să se trateze una pe alta ca „surori“, deși renunțarea la cerințele curtoaziei față de Elisabeta și de Margaret era un obstacol greu de trecut, iar Crawfie a observat în rândul acestor fiice de curteni „o tendință de a le lăsa [pe prințese] să aibă un avantaj, să câștige câte un joc sau să le scutească de sarcinile mai sordide“, cum ar fi spălatul vaselor.[79] Printre tovarășele lor se aflau verișoarele Elisabetei, lady Mary Cambridge, Margaret Elphinstone și Patricia Mountbatten, fosta ei vecină, Ela Beaumont, lady Elizabeth și lady Joanna Lambart, cu care prințesele împărtășeau orele de canto de la Prince's Gate, Alathea Fitzalan Howard, Winifred și Libby Hardinge, fiicele secretarului particular al regelui, și

Diana Legh, fiica șefului personalului, precum și prietena Elisabetei, Sonia Graham Hodgson. *Tatler* descria trupa regală cu acuratețe ca fiind „o companie specială, formată din prietenele personale [ale prințeselor]". Îi informa pe cititori că „ele găseau foarte captivantă această ocupație jucăușă".[80] Patricia Mountbatten o caracteriza pe ghida Elisabeta ca fiind „cu adevărat eficientă, foarte organizată și foarte responsabilă, energică și entuziastă", o descriere care, în alte contexte, aveau s-o repete și alții de-a lungul unei vieți îndelungate, cu responsabilități mai mult decât numeroase.[81]

În 1938, la funeraliile bunicii lor, lady Strathmore, la Glamis, a apărut o coroană de iriși și garoafe albe, din partea Elisabetei și a lui Margaret; prințesele au rămas la Londra. De la Birkhall, mama lor le-a trimis un mănunchi de Calluna, într-o scrisoare către Elisabeta, însă avea să fie o vară care avea să pună la încercare tendința reginei de a-și proteja fiicele de umbre.

Zi după zi, soarele era tot mai strălucitor. Regele a vizitat Cowes Week, regina le-a arătat fetelor sale Osborne House. La Portsmouth, s-au îmbarcat toți patru pe iahtul regal *Victoria and Albert*, pentru o călătorie pe mările liniștite, spre Aberdeen, și, de acolo, în sus, până la Balmoral. „În toată săptămâna aceasta, au existat temeri în legătură cu războiul", nota Chips Channon în jurnalul său, pe 8 august[82], agresiunea nestăvilită a lui Hitler față de Cehoslovacia amenințând cu izbucnirea conflictului în întreaga Europă. Despre criza evitată, la 28 septembrie, prin Acordul de la München și despre promisiunea premierului Neville Chamberlain de „pace pentru zilele noastre", regina a scris că a fost „un coșmar de groază și îngrijorare".[81] A reușit cu oarecare succes să-și ascundă anxietatea față de fiicele ei. Crawfie a menținut orarul lecțiilor de dimineață, urmate de lectură; i s-a alăturat din nou guvernanta franțuzoaică din perioada vacanței, Georgina Guérin. Elisabeta și Margaret își călăreau poneii. Câtă vreme le era aproape, îl însoțeau pe rege și pe alți vânători să ia prânzul pe dealurile din împrejurimi. Se jucau în picioarele goale prin căpițele de fân; cu vărul lor, moștenitorul domeniului Carnegie, participau la Întrunirea de la Braemar, un eveniment regal anual de la care nu lipseau niciodată. Expedițiile lor la cumpărături erau urmărite de mulțimile pline de respect, până la Ballater și Aberdeen.

După lungi aranjamente, pe 27 septembrie, regina trebuia să lanseze, la Glasgow, cel mai mare vapor din lume, *Queen Elizabeth*, botezat astfel după ea. Și-a îndeplinit angajamentul împreună cu fiicele sale. Regele, care s-ar fi cuvenit să fie cu ea, era la Londra, unde se inițiau pregătirile de război: erau evacuați elevii, în Hyde Park se săpau adăposturile pentru raidurile aeriene, a fost convocat Consiliul de Stat ca să aprobe mobilizarea flotei. O întreagă națiune copleșită de spaimă își ținea respirația.

La Glasgow, ceremonia botezului navei era filmată de Pathé. Comentariile informau privitorii că pentru mulți era prima oară când auziseră glasul duios al reginei. Era un moment în care blândețea și duioșia erau cum nu se poate mai potrivite. Pe malurile fluviului Clyde au venit 300.000 de oameni să asiste la ceremonie: un spectacol al mândriei în orașul șantierului naval, animat de

simțământul liniștitor că erau împreună. Zgomotoasa ceremonie de primire a fețelor regale era una încărcată de multă emoție. „Marele eveniment pentru care venise regina pe pământul ei natal era umbrit de gândurile ce încolțeau în mințile tuturor, însă le oferea supușilor ei un moment și o ocazie să-și exprime emoțiile", scria *Northern Whig*.[84]

După Jubileul de Argint și după încoronare, Elisabeta pășea acum alături de mama ei, aparent nederanjată de amploarea mulțimii. Discursul reginei includea un mesaj de la rege: „Oamenii acestei țări [...] să aibă moralul ridicat, în ciuda norilor negri abătuți asupra lor și, cu siguranță, asupra întregii lumi". „N-avem cum să prefigurăm viitorul, dar, pregătindu-ne să-l întâmpinăm, ne arătăm încrederea în providența divină și în noi înșine", a citit ea. O retorică asemănătoare avea să caracterizeze discursurile regale de-a lungul întregului conflict ce-a urmat. Prințesele, pe care mama lor le adăpostise la Balmoral, au aflat chiar de pe buzele ei despre „norii negri abătuți [...] asupra întregii lumi".

Peste cinci luni, regele a lansat la apă prima navă de război britanică construită în ultimul deceniu. A fost botezată după tatăl său, *King George V.* Elisabeta și Margaret au participat la un marș de mii de ghide, la Castelul Windsor. Elisabeta purta tunica albastră a Companiei Pescărușul Albastru și fusta plisată bleumarin, iar Margaret, echivalentul uniformei de la Brownie. În concordanță cu vremurile, atenția presei s-a concentrat asupra înfățișării surorilor, îmbrăcate pentru prima oară în uniforme oficiale.

Elisabeta a resimțit iminența războiului într-o manieră asemănătoare abdicării, prin impactul pe care l-a avut asupra părinților ei. Povara muncii de pe umerii regelui era tot mai mare, părea obosit, dar neșovăielnic; a existat o temă comună pentru o serie de angajamente regale, precum și vizite reciproce cu aliații sau cu posibilii aliați. Pe la începutul verii anului 1938, regele și regina au făcut o vizită oficială la Paris, scopul fiind relațiile de prietenie anglo-franceze; Elisabeta și Margaret au rămas acasă. Francezii le-au pregătit prințeselor un cadou splendid: două păpuși, France și Marianne, de câte un metru înălțime, cu accesorii, printre care un stand de florărie cu stropitori și cu flori artificiale, precum și cu o garderobă ce rivaliza prin somptuozitate cu a reginei: „rochii de dimineață, pentru ora ceaiului, pentru aperitivele de la ora cinci, pentru Ascot, pentru operă, teatru, veșminte făcute la comandă pentru mersul la cumpărături, haine robuste pentru mersul la țară, pijamale pentru diminețile leneșe pe plajă, pelerine pentru zilele ploioase, costume de baie, lenjerie, fustițe pentru sport, apărători de soare și umbreluțe".[86] Păpușile aveau opt haine de blană, inclusiv un pardesiu din pui de leopard, douăzeci de sticluțe de parfum, evantaie din pene de struț, eșarfe brodate, mănuși în zeci de culori și câte o casetă de bijuterii pentru fiecare: în total, finețuri franțuzești de jucărie, în valoare de 5.000 de lire. Elisabeta și Margaret au primit cadourile oficial, din partea ambasadorului francez, la Palatul Buckingham, în noiembrie. După cum sublinia *Daily Mirror,* erau la prima lor recepție oficială dedicată unui ambasador al unei puteri străine.[87] I-au mulțumit

domnului Corbin în limba franceză; el a complimentat-o pe Elisabeta pentru accentul ei. „Va trebui acum să vorbesc franțuzește cu păpușile mele de la Paris", i-a replicat ea cu tact. S-au făcut planuri în legătură cu expunerea păpușilor, peste o lună, la Palatul St James, pentru ajutorarea Spitalului pentru copii „Prințesa Elizabeth de York", din Shadwell. Elisabeta a amintit această întâlnire în treacăt, într-o scrisoare către bunica ei: „M[onsieur] Corbin a venit ieri să ne înmâneze păpușile, în numele poporului francez, iar noi i-am arătat toate hainele lor".[88]

Vizitele străine la palat condimentau agenda regală; părinții lor le prezentau adesea pe Elisabeta și pe Margaret oaspeților. Au fost alături de mama lor când l-au întâmpinat pe regele Carol al II-lea al României și pe fiul acestuia, prințul moștenitor al Coroanei, Mihai, la începutul vizitei oficiale, din iarnă, a regelui la Londra. În primăvara ce-a urmat, Elisabeta i-a însoțit pe rege și pe regină la prânzul cu ministrul de externe polonez, colonelul Beck; a vorbit cu colonelul în limba franceză. Tot în franceză a ținut și discursul cu grijă pregătit, la întâmpinarea președintelui Lebrun și a soției sale, care, în martie, au întors vizita părinților fetelor. Ceva mai puțin formal, prințesele se întâlneau, când și când, la Castelul Windsor cu ambasadorul american, Joe Kennedy. Participarea lor la viața oficială a părinților a devenit o trăsătură distinctivă a activității noii curți regale. În parte, instruirea pe care regele și regina i-o făceau Elisabetei, cu care tatăl ei începuse să discute problemele curente și politică, era și o reflectare a viziunii lui despre familie ca unitate indivizibilă, „noi patru", după cum s-a exprimat el după aceea – un cvartet strâns întrețesut.

Nimeni nu se îndoia de puternicele legături afective dintre ei. În 20 decembrie 1938, Marcus Adams i-a fotografiat pe cei din familia regală, pentru prima dată, la Palatul Buckingham. Într-o țară și un imperiu în pragul războiului, imaginea rezultată a câștigat o mare popularitate. Elisabeta și Margaret îi flancau pe părinții lor în cadrul unei uși, cu Dookie la picioare. Toate siluetele sunt înlănțuite, ținându-se de braț și de mâini – o replică a portretului de familie făcut de Adams cu doi ani înainte. Veșmintele pale ale reginei și rochiile de zână ale fiicelor ei par că radiază pe fundalul splendorii palatului – candelabrele în cascadă, coloanele cu capiteluri aurite. Înainte, Adams își învestise modelele sale regale cu un oarecare firesc; cu această ocazie, aveau un aer senin. Pentru contemporani, era o imagine ce inspira mândrie, dar și îmbărbătare.

În cadrul aceleiași ședințe, Adams a fotografiat-o pe Elisabeta singură, cu Dookie. La fel ca în fotografia Lisei Sheridan făcută la *Y Bwthyn Bach*, atenția prințesei este în întregime și cu bucurie absorbită de cățel. Peste timp, asemenea imagini aveau să fie interpretate ca dezvăluind singurătatea poziției Elisabetei, întoarcerea ei la compania câinilor și a cailor, fără complicațiile barierei impuse de rang. Dar nu era așa, nu încă.

8 Organizații de fete asemănătoare celei a Cercetașilor, Boy Scouts (n. red.).

CAPITOLUL V

„S-a îndrăgostit cu adevărat încă de la început“

Ciorapii de mătase pe care Elisabeta i-a purtat în martie 1939 au făcut valuri printre jurnalistele entuziasmate. Îi asortase cu un pardesiu din „catifea de culoarea mușcatei“, cu o beretă în ton și cu pantofi cu tocuri joase; Margaret rămăsese la șosete albe și la bonetă.[1]

Mai erau câteva săptămâni până la ziua de naștere a Elisabetei. „Cât de fermecătoare este această copilă!“ scria Joyce Grenfell după ce a văzut-o îmbrăcată în țărăncuță olandeză la o petrecere pentru copii, la mătușa lui Grenfell, lady Astor, în St James's Square. „S-a înălțat mult și are acum o fețișoară foarte drăgălașă, brațe cu adevărat grațioase și e, în general, foarte atrăgătoare.“[2] Ciorapii erau cadou din partea reginei, o recunoaștere că, deși era îmbrăcată ca sora ei mai tânără cu patru ani, Elisabeta se maturiza.

În alte privințe – apartamentul copiilor, sala de clasă, chiar obiceiurile familiale – totul a rămas auster. Având un program foarte lejer, Elisabeta dobândise competențe la limba franceză vorbită și un entuziasm pentru istorie, materia de care dădea la tot pasul și care a inspirat-o pe Crawfie să depună eforturi extraordinare și dramatice. Așa cum sperase bunicul ei, avea un scris de mână citeț, sigur. „Distracțiile instructive“ ale reginei Mary au continuat, în după-amiezile de luni; conversația bătrânei regine mustea de informație, în cea mai mare parte referitoare la subiectul ei preferat, regalitatea. În Bethnal Green Museum, Elisabeta și Margaret au văzut câteva dintre jucăriile bunicii ei, care fuseseră încredințate curatorului Arthur Sabin. Au mai vizitat Oficiul Poștal General, în Mount Pleasant, și Docurile din Londra, inclusiv birourile centrale ale Autorității Portuare din Londra. Entuziasmul lui Margaret pentru aceste excursii de categorie grea n-a crescut deloc; Elisabeta își impunea să-și mențină treaz interesul, antrenându-se pentru ceea ce o aștepta în viitor. În mai, după ce regele și regina s-au îmbarcat pentru o vizită de durată în Canada și în Statele Unite, Crawfie le-a dus pe fete la Young Women's Christian Association Club, Clubul Asociației Tinerelor Creștine de pe Great Russell Street. Partea cea mai incitantă nu a fost ceaiul de la cafeneaua cu autoservire, o noutate în sine, ci prima lor călătorie mult-așteptată cu metroul, de la stația St James's Park la Tottenham Court Road, într-un compartiment de clasa a treia, pentru fumători. În general, grupul format din cele două prințese, Crawfie și doamna de companie

a reginei, lady Helen Grahame, președintă a Asociației Tinerelor Creștine, a trecut neobservat, semn că în Londra interbelică niște fete îmbrăcate elegant, din clasa superioară, cu dădacele lor, erau o imagine obișnuită; având în vedere și calitatea precară a fotografiilor din ziare, surorile aveau o oarecare libertate de acțiune.

Într-una dintre scrisorile Elisabetei către părinți, le-a povestit despre o vizită la grădina zoologică din Londra; le-a descris un pui de panda gigant și le-a spus că a mers călare pe un elefant. Răspunsurile afectuoase, pline de iubire ale mamei sale abundau în descrieri de peisaje și de animale sălbatice. „Cât de nostim că ai văzut un panda“, îi scria. Ea citea *Mein Kampf* a lui Hitler, dar în scrisorile adresate Elisabetei, care omiteau să menționeze politica europeană, îi descria munții canadieni, asemuindu-i cu dealurile din jurul Balmoralului, întâlnirea cu castori, cu pui de urs negru și cu „o formă uriașă, într-un mic lac – un elan ce se hrănea cu bulbi de nufăr“. S-a interesat de rododendronii din grădina împădurită de la Royal Lodge și de noile plantații de tufișuri înmiresmate. „Mi-e realmente dor să vă revăd pe tine și pe Margaret. Cât de tare am să vă îmbrățișez la întoarcere!“, i-a spus ea fiicei sale.[3]

În ciuda eforturilor ei de a scrie numai despre lucruri plăcute, misivele reginei atingeau și subiecte serioase. Entuziasmul canadienilor i-a convins pe cei doi suverani de valoarea vizitelor lor în dominioane. „Poți simți cât e de important ca oamenii să-și vadă regele și să nu-l considere doar un simbol“, scria ea pe 27 mai.[4] Peste o săptămână, îi descria Elisabetei mulțimile din zona rurală de dincolo de Toronto: „Sunt atât de fericiți că-și au regele alături și uneori îmi dau lacrimile când le văd emoția pe chipuri. Înseamnă atât de mult pentru ei să-și vadă suveranul față de care sunt cum nu se poate mai loiali.“[5] Cu timpul, vizitele peste ocean aveau să joace un rol esențial în promovarea Commonwealth-ului de către Elisabeta și a rolului ei internațional, inclusiv cel de regină a Canadei. Înțelegerea implicațiilor unor asemenea călătorii a început cu exemplul părinților ei și cu fidelitatea față de principiul imperial al Coroanei ca fiind veriga vie dintre diverse teritorii și popoare.

Scrisorile reginei au influențat și educația Elisabetei. În aprilie, la împlinirea vârstei de treisprezece ani, Elisabeta și-a început lecțiile de istorie generală și de istorie a constituției cu vicerectorul de la Eton, Henry Marten. Marten făcea parte din generația reginei Mary, cu care împărtășea admirația față de regina Victoria, și era prieten cu strămătușa Elisabetei, prințesa Alice. Lecțiile se desfășurau la sfârșit de săptămână, în prezența lui Crawfie, pe când familia regală se afla la Windsor. La început, Elisabeta nu s-a arătat foarte entuziasmată: Marten își amintea de „o fetiță timidă [...] care, când i se punea vreo întrebare, căuta să fie încurajată și susținută de draga ei guvernantă“.[6] A început să-i placă tot mai mult odată cu familiarizarea celor doi. Vreme de șase ani, prințesa și rectorul au citit împreună cele trei volume ale lui Sir William Anson din *Law and Custom of the Constitution* („Legea și cutuma Constituției“). Marten i-a explicat viitoarei regine relația dintre monarh, parlament și națiune. El a dezvoltat subiectul pe exemplul reginei Victoria, cu ilustrații și cu digresiuni; i-a recomandat o biografie

a secretarului acesteia, Henry Ponsonby. I-a schițat elevei sale o recapitulare a istoriei milenare a monarhiei, începând cu Egbert. I-a atras atenția asupra evoluției curente a comuniunii dintre suveran și supuși: rolul discursurilor difuzate la radio, inițiate de bunicul ei prin adresările de Crăciun, pe care *Daily Express* le asocia unor „convorbiri de la o inimă la alta"; emergența Commonwealth-ului după Statutul de la Westminster din 1931, care stabilea „comunități autonome în cadrul Imperiului Britanic" și făcea din George al V-lea, separat, rege al Canadei, al Australiei, al Noii Zeelande, al Africii de Sud, al Newfoundland și al Statului Irlandez Liber.[7] Convingerea lui că „în general, educația trebuie să-l ajute pe elev să evalueze ambele aspecte ale unei chestiuni, și în felul acesta să-și folosească propria judecată" stătea la baza modului lui Marten de a preda – o lecție în sine pentru viitoarea regină.[8] „Sper *din toată inima* că-ți plac după-amiezile de sâmbătă cu domnul Marten", îi scria regina în 23 mai, subliniind intenționat cuvintele. „Străduiește-te și observă cum introduce elementul uman în toată istoria prezentată de el – nu trebuie uitat că, fără doar și poate, istoria e făcută de oamenii obișnuiți."[9]

Rezultatul acestei despărțiri familiale de șapte săptămâni – cea mai lungă în care au stat departe unii de alții – a fost că regele s-a apropiat de viziunea reginei în ceea ce privește maturitatea Elisabetei. În relatarea lui Crawfie despre reîntâlnirea lor pe *Empress of Britain,* înainte de sosirea vaporului la Southampton, regina comentează faptul că fetele s-au făcut mari, în vreme ce regele se uită lung, fără să zică nimic, la Elisabeta. „Regele nu și-a putut dezlipi ochii de la Lilibet."[10] Totuși, prânzul de reîntâlnire a fost o combinație liniștitoare de copilărie și rafinament, conform unui membru al suitei regale, „un prânz absolut debordant, splendid [...], un adevărat talmeș-balmeș"[11]. Spre încântarea fetelor, sufrageria zugrăvită în roz de pe vapor era împodobită cu panglici și cu baloane. Orchestra de pe vas, căreia regina îi zicea „mica formație", interpreta melodii cunoscute peste tot: „Jeepers Creepers" și „Umbrella Man".[12] La sugestia regelui, un moment improvizat înainte de debarcare a inclus și preferatele lui, „Underneath the Spreading Chestnut Tree", cu mișcări scenice, și „The Lamberth Walk". Prințesele au dat drumul baloanelor pe hublouri; din magazinele de pe puntea principală, ele au cumpărat păpuși reprezentând călărețe canadiene, precum și bricege gravate. Membrii echipajului le-au dăruit cutii de cămăși de noapte în formă de panda. Elisabeta a vorbit în numele ambelor surori. „Are toate binecuvântările care o recomandă pentru poziția înaltă pe care o va ocupa cândva", explica un „prieten de familie" rămas anonim.[13] Ziarele au prezentat atmosfera „de gală". Era tipică pentru amuzamentul efervescent al familiei, atât de important pentru ambii părinți ai Elisabetei.

La țărm, alaiul regal a fost întâmpinat cu entuziasm, la capătul unei călătorii considerate un triumf diplomatic („Dacă ar fi bombardată Londra, s-ar implica și SUA [în război]", a scris regele despre convorbirea lui cu președintele Roosevelt).[14] Asemenea vizitei reginei la Glasgow pentru botezul lansării la apă a navei *Queen Elizabeth,* și aici nesiguranța intensifica atmosfera, un „simțământ oribil, de tensiune, rumoare și anxietate acută", a scris ea.[15] Un număr *Welcome*

Home Pathé Gazette Special saluta întoarcerea acasă a regelui și a reginei, la care se referea drept „bărbatul și femeia care au venit să reprezinte toată credința și idealurile noastre – de libertate, de pace, de toleranță și de libertate“, în puternică antiteză cu beligeranța necinstită a lui Hitler și a lui Mussolini. Ceva din aceste sentimente înălțătoare colora reacția gălăgioasă a mulțimii, în timp ce familia regală străbătea cu automobilul străzile înțesate de lume, spre gara Southampton, să ia trenul de Waterloo. În vagon, Margaret s-a așezat jucăușă între părinții ei. Elisabeta a stat singură, pe locurile din față, liniștită, în ciuda euforiei: după cum au recunoscut părinții săi, era mai matură.

Totuși, niciunul dintre ei nu bănuia cu adevărat cât de matură. În mai puțin de o lună, o combinație de frumusețe, de bărbăție, de apetit eroic pentru creveți și, poate, de briza mării, a făcut-o pe Elisabeta să pornească pe cărarea unei iubiri care se va dovedi remarcabil de longevivă.

Obiectul admirației ei era un exilat regal văduvit de moștenire, cu cinci ani mai mare decât ea, „un băiat cu părul blond, semănând cu un viking, cu fața ascuțită și cu ochi albaștri, pătrunzători“: prințul Philip al Greciei și Danemarcei și, asemenea Elisabetei, stră-stră-strănepotul reginei Victoria.[16] Drumurile lor se mai încrucișaseră și înainte, la nunta verișoarei lui Philip, Marina, cu unchiul Elisabetei, George, pe vremea aceea, Philip fiind unul dintre „prințișorii din străinătate, în uniformă de la Eton“, iar ea, o mică domnișoară de onoare.[17] Cu acea ocazie nici măcar nu s-au observat unul pe altul. Privind în urmă, Elisabeta scria în anul 1947: „S-ar putea să ne fi întâlnit înainte de Încoronare sau la nunta ducesei de Kent, dar nu-mi aduc aminte“.[18] Pe 22 iulie 1939, Philip studia la Royal Naval College din Dartmouth și o considera pe Elisabeta prea mică, la câteva luni după ce împlinise treisprezece ani, îmbrăcată la fel ca sora ei. Ceea ce-l impresionase pe Philip, conform unei conversații auzite întâmplător de verișoara lui, regina Alexandra a Iugoslaviei, era timiditatea ei.[19] Impresia pe care i-o lăsase Philip Elisabetei era cu totul alta.

Momentul vizitei familiei regale la colegiu a fost favorabil pentru începutul acelei iubiri. Descoperită în ultimul moment, o epidemie de varicelă și de oreion le-a împiedicat pe micile prințese să-i însoțească pe părinții lor la o slujbă de la capela colegiului. În schimb, în casa căpitanului colegiului li s-a oferit spre distracție o garnitură de tren de jucărie; erau acolo turtă dulce și limonadă și, pe lângă toate acestea, era Philip. El a mâncat, a băut, s-a jucat, s-a plictisit, le-a sugerat să meargă pe terenul de tenis. Pe Crawfie a deranjat-o agilitatea lui, dar Elisabeta și-a făcut o altă impresie. Philip avea optsprezece ani, nu era o vârstă ideală să-i cânte în strună unei fete de treisprezece ani timide, serioase, retrase, la care se referea invariabil ca fiind „mititică“. Pe terenul de tenis, el s-a distrat în felul lui, sărind peste fileu. Crawfie considera că tânărul se dădea în spectacol: spre întristarea ei, „fetițele au fost foarte impresionate“.[20] Philip o tachina pe Margaret. Elisabeta se uita lung la Philip. „Nu și-a dezlipit o clipă ochii de la el“, își amintea Crawfie cu amărăciune.[21] Elisabeta și-a exprimat mirarea în fața guvernantei: „Cât e de formidabil, Crawfie! Ce sus poate sări!“

Philip făcea încă pe grozavul în fața audienței când a venit ora prânzului.

Seara, el a luat cina pe iahtul regal. N-a văzut-o pe Elisabeta, care s-a dus devreme la culcare, după cum era obiceiul casei. S-au întâlnit din nou a doua zi. La ora ceaiului, Elisabeta a făcut pe gazda. Întrebările ei – „Ce-ai dori să mănânci? Ce ți-ar plăcea?“ – sunau îmbietor. Nimic din atitudinea ei nu l-a descurajat pe Philip: el a mâncat „mai multe porții de creveți și o banana split“. Elisabeta s-a cufundat într-o tăcere mulțumită, „îmbujorată, simțindu-se foarte bine“ privindu-l.[22] Crawfie strângea material pentru cartea sa, *The Little Princesses.*

Ultima ei șansă de a o convinge pe Elisabeta că Philip era „un băiat fudul“ a fost retezată printr-un gest de rămas-bun plin de bravadă impetuoasă.[23] La sfârșitul vizitei, „în vreme ce Maiestățile Lor, însoțite de prințesa Elisabeta și de prințesa Margaret Rose, s-au oprit pe puntea superioară ca să le facă tuturor cu mâna, iahtul regal a fost escortat spre Canal de o flotă de 400 de ambarcațiuni, inclusiv de toate cele disponibile de la Royal Naval College, care erau conduse de aproximativ 500 de cadeți“. Pe una dintre aceste ambarcațiuni ușoare se afla și Philip. „În vreme ce valea înverzită a fluviului Dart răsuna de ropote de urale, iahtul regal se îndrepta încet spre mare, înconjurat de bărci cu vele, de bărci cu vâsle, de ambarcațiuni de agrement, de șalupe, de bărcuțe și de bărci cu motor.“[24] O mică ambarcațiune a continuat să plutească în urma iahtului regal mult timp după ce toate celelalte făcuseră cale întoarsă. În ea era un singur vâslaș: Philip. „Ce tânăr bezmetic!“ a strigat regele. „Trebuie să se întoarcă!“

Prin binoclul ei, Elisabeta se uita la eroul ei cum înainta. Pentru ea nu avea să existe cale de întoarcere.

Cel puțin un clarvăzător era de părere că lucrul acesta fusese scris în stele. Astrologul nenumit citat în *Woman's Magazine,* în martie 1932, prevăzuse totul. Predicția lui sau a ei pentru Elisabeta cea de șase ani era „o alianță după placul inimii, la vârsta de optsprezece ani, care, în cele din urmă, va duce la ocuparea unuia dintre cele mai vechi scaune de domnie din Europa“[25].

Elisabeta s-a căsătorit cu Philip, care se trăgea dintr-o ramură cadetă[9] a Casei Regale daneze Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg, la câteva luni după împlinirea a douăzeci și unu de ani, în noiembrie 1947. Pe atunci Philip fusese deja naturalizat ca supus britanic. Dacă ar fi primit consimțământul părinților, ar fi făcut-o mai devreme. Chips Channon considera legătura aceasta ca fiind hotărâtă încă din ianuarie 1941, pe când Elisabeta nu avea nici cincisprezece ani, o idee întărită de bârfele din cercurile regale continentale.[26] În amintirile lui, Philip evita astfel de insinuări. Mai târziu, a negat că ar fi avut întâlniri sporadice în timpul războiului cu prințesa: „Nu mă prea gândeam la asta. Corespondam ocazional. Când ești rudă cu cineva [...], nu e un lucru extraordinar să te afli în relații amiabile cu cei din familie. Nu te gândești neapărat la căsătorie“.[27] Era o eschivare fermă, caracteristică unui bărbat ce nu era înclinat să se confeseze cuiva, la polul opus față de Elisabeta, care, în 1958, îi mărturisise biografului oficial al tatălui ei că se îndrăgostise de Philip încă „de la prima lor întâlnire“.[28] „S-a îndrăgostit într-adevăr încă de la început“, își amintea verișoara ei, Margaret Elphinstone.[29] „Mami nu s-a gândit niciodată serios la altcineva după întâlnirea

[lor], pe când ea avea 13 ani!“ povestea cineva din familia lui Philip, mai târziu.[30] Astrologul avusese dreptate cel puțin în predicția sa că avea să fie „o alianță după placul inimii“.

Relatările despre căsătoria Elisabetei cu Philip îl identifică drept maestru sforar pe unchiul lui, lordul Louis Mountbatten, cunoscut ca Dickie, fratele mai mic al mamei ei, prințesa Alice de Battenberg. În timpul vizitei regelui la Dartmouth, la 22 iulie 1939, Mountbatten apare din această versiune a evenimentelor ca fiind un bărbat cu o ambiție colosală, care a orchestrat întâlnirea acestor adolescenți de rang înalt, cu singurul scop de a satisface mândria arogantă a familiei sale, cei doi tineri neavând nicio putere împotriva uneltirilor sale. Într-adevăr, o scrisoare ulterioară, adresată de Philip unchiului său, îl avertiza să nu sară peste cal: „E limpede că-ți place să fii regizorul acestui mic spectacol și mă tem că ea s-ar putea să nu înghită ideea ta atât de docil ca mine. [...] Nu uita că nu te-a avut ca unchi *loco parentis*, sfătuitor și prieten de-atâta vreme ca mine“.[31] Până în 1947, anul în care Philip a scris această scrisoare, Mountbatten era mult prea de nerăbdător să se realizeze căsătoria respectivă. Iar mândria familiei sale era și ea excesivă, după cum dovedește și faptul că el s-a dedicat vreme de 11 ani tipăririi în privat a lucrării *The Mountbatten Lineage: The Direct Descent of the Family of Mountbatten from the House of Brabant and the Rulers of Hesse* [„Filiația Mountbatten: descendența directă a familiei Mountbatten din Casa de Brabant și din Cârmuitorii din Hesse“]. În 1939, s-ar putea ca lui Mountbatten doar să-i fi încolțit ideea. În jurnalul său, el face o referire scurtă la legătura lui Philip atât cu Elisabeta, cât și cu Margaret: „Philip s-a întors la bordul *V&A* [*Victoria and Albert*] la ceai și a avut mare succes la copile“.[32] Faptul că nu făcea deosebire între cele două surori, în ciuda diferenței de vârstă și de potențial, nu sugerează că, în acest stadiu, a identificat-o pe vreuna dintre ele ca protagonistă romantică într-o dramă imaginată de el însuși. Poate că pe vremea aceea scopul lui era ceva mai simplu: să-l facă pe nepotul lui scăpătat să avanseze cumva. Mountbatten a fost cel care, încă dinaintea vizitei regale, sugerase rolul de „mesager“, care să-l mențină continuu în vizorul suveranilor.

Nu există niciun motiv să presupunem că Elisabeta ar fi avut nevoie de imboldul versatei rude a tatălui ei ca să se îndrăgostească de Philip. Băieții jucaseră un rol neînsemnat în viața ei: aceștia erau, după cum îi spunea Crawfie, creaturi din altă lume.[33] Adolescenții se îndrăgostesc: Elisabeta nu avusese nici ocazia, nici față de cine să-și manifeste interesul. Philip era arătos, nostim și fanfaron. „Făt-Frumos, din toate punctele de vedere“, după cum se exprima verișoara mai mare a Elisabetei, prințesa Marie Louise.[34] Față de sobra prințesă, nu era plin de respect și nici nu-și ținea gura timid. Era de neam regal, o rudă mai depărtată. Mai târziu, lady Glenconner îl descria ca fiind „ideal – un chipeș prinț străin“.[35] Opinia ei că apartenența lui Philip la o familie regală îl califica drept partener pentru Elisabeta putea să fie împărtășită de fata de treisprezece ani. Până la generația părinților ei, cei mai mulți din familia ei se căsătoriseră în interiorul clanului. Doar cu cinci ani în urmă fusese domnișoară de onoare la nunta fratelui mai mic al tatălui ei cu fermecătoarea prințesă Marina, verișoara lui

Philip. În 1939 „căsătoriile regale“ erau încă obișnuite printre dinastiile europene, motiv ca Philip să fie inclus, în ianuarie 1937, pe o listă alcătuită de *Literary Digest* cu posibili pețitori pentru Elisabeta, atunci în vârstă de 11 ani. Adesea cei doi soți erau înrudiți, așa cum a fost în cazul bunicilor Elisabetei, amândoi stră-strănepoți ai regelui George al III-lea.

Chipeșul și agilul „viking“ era, mai mult sau mai puțin, regal, la fel ca Elisabeta, a cărei mamă era o nobilă britanică: deși era superior ei ca sânge regal, Philip avea perspective de moștenire a unui tron neglijabile în comparație cu cele ale prezumtivei moștenitoare. Istoria recentă a familiei lui îl lega pe Philip de dinastiile domnitoare sau exilate din toată Europa. Din partea tatălui, era nepotul de unchi și de bunici al regilor Greciei, strănepot al regelui Christian al IX-lea al Danemarcei, iar regina Alexandra a Marii Britanii îi era strămătușă; din partea mamei, era nepot de unchi, prin alianță, al lui Gustav al VI-lea Adolf al Suediei, strănepot de mătușă al ultimei țarine a Rusiei și stră-strănepot al reginei Victoria, prin căsătoria celei de-a doua fiice ale sale, Alice, cu marele duce Louis de Hesse. Când Philip a împlinit doisprezece ani, directorul școlii sale primare l-a declarat „apt să fie rege“, pentru că avea „două calități vitale – autoritate și personalitate“. Își baza opinia pe trecutul familiei lui Philip: se gândea pe atunci la el, a explicat directorul ulterior, nu ca la un potențial soț pentru Elisabeta, ci „ca la un rege al Greciei“.[37]

Era un rezultat puțin probabil, mai ales pentru fiul cel mai mic al unui nefericit al patrulea fiu. În prima jumătate a secolului trecut, puține tronuri erau atât de instabile precum cel al Greciei. O valiză gata făcută, afirma un membru al familiei lui Philip, constituia premisa obligatorie pentru fiecare membru al familiei regale grecești. Chiar exilul lui Philip începuse pe când avea câteva luni: în 1922, familia lui fusese salvată de o navă de război britanică, la cererea lui George al V-lea. Își petrecuse prima parte a copilăriei lui peripatetice la St Cloud, lângă Paris, într-o căsuță modestă de țară, pusă la dispoziție de o mătușă bogată, prințesa Marie Bonaparte. Cu șapte ani mai tânăr decât cele patru surori ale sale, Philip a trăit într-un cămin dominat de femei și plin de neliniști financiare. A fost educat la Paris, în Anglia, în Germania, apoi în Scoția și și-a petrecut vacanțele pe tot continentul, la rudele lui regale române, germane și britanice. Părinții lui, prințesa și prințul Andrew al Greciei, nu aveau averi și nici influență și avuseseră noroc că scăpaseră cu viață din Grecia revoluționară. În termeni materiali, „regalitatea“ lui Philip avea o calitate învechită, fiind fragilă ca o pânză de păianjen. Lăsând deoparte conexiunile splendide și previziunile astrologice, cadetul naval de optsprezece ani care sărea peste fileu în fața prințeselor britanice avea puține perspective; până și garderoba lui sărăcăcioasă îi fusese furnizată de familia lui extinsă. Moștenirea lui principală era emoțională și pestriță. Mare parte din copilăria sa, mama fusese absentă, fiind internată într-un ospiciu, ca urmare a unei căderi nervoase în 1929, când s-a declarat sfântă și „mireasă a lui Cristos“; nu încerca să comunice cu fiul ei deloc, nu-i trimitea nici măcar felicitări de ziua lui. Tatăl lui s-a retras pe Riviera Franceză, mai târziu stabilindu-se pe un iaht, cu o amantă actriță, care-și zicea contesa Andrée de la Bigne. Spre

deosebire de Elisabeta, Philip era propria lui creație: supraviețuitor al unei familii naufragiate și deposedate de regalitate, fără țară, fără tron și fără casă, rămas orfan printr-un concurs de împrejurări, ajunsese să fie hotărât, puternic și cu privirea îndreptată spre viitor, închis într-o carapace cum nu se poate mai solidă, independent, un fanfaron sensibil, gata de iconoclasm. Reginei i-a explicat eliptic că „jucase totdeauna pe mâna lui și trebuise să-și ducă singur toate bătăliile“.[38]

În iulie 1939, la Londra, Elisabeta și Margaret s-au întors în Piccadilly nr. 145. Vizita lor împreună cu Crawfie și cu una dintre doamnele de onoare ale reginei la o expoziție a „comorilor regale“, deschisă în beneficiul Școlilor de Meserii din Chailey, a durat o oră. Ca un detaliu într-o poveste pentru copii, Elisabeta a luat o brățară a reginei Victoria și a constatat că i se potrivea perfect; a recunoscut că, înainte de asta, încercase și ochelarii bătrânei regine. Surorile și-au vizitat vechiul dormitor. În fosta ei cameră, situată în spatele casei, era colecția ei de jucării preferate. Exponatele fuseseră asigurate pentru suma de un milion de lire.

Pentru prințese, jucăriile la care renunțaseră de curând, expuse acum ca piese de muzeu, le ofereau încă o dovadă cu privire la aspectul public al copilăriei lor – la fel ca jucăriile reginei Maria aranjate în vitrinele de la Bethnal Green Museum, pe care îl vizitaseră în februarie. Pentru o sumă modică, se puteau vizita până și fostele lor dormitoare. Însă fuga de privirile indiscrete nu era singurul motiv al preocupării lor deosebite pentru vacanța scoțiană ce urma, ca de obicei, anul acela. Balmoral le inspira simțăminte de siguranță, departe de Londra și de umbrele ce continuaseră să se adune toată vara. Europa se cutremura în prag de război. După o perioadă de nesiguranță, familia regală a plecat de la Londra către Scoția, unde au sosit pe 7 august. Din păcate, pentru rege avea să fie o ședere scurtă.

9 O ramură cadetă este formată din descendenții pe linie masculină ai fiilor mai mici ai unui monarh sau patriarh (cadeți) (n. red.).

CAPITOLUL VI

„O viață de familie unită și simplă, indiferent de cele impuse de datorie“

„Am primit cel mai frumos cadou de ziua mea“, îi scria Betty Murphy, la 11 ani, mamei ei, în noiembrie 1939. „Haina prințesei Elisabeta. Mi-a spus că i-a rămas mică și, dacă e bună de mine, pot s-o iau. E cafenie și are niște legători micuțe, care se prind pe dinăuntru. Are două rânduri de nasturi, jumătate de cordon în spate și cută dublă. E căptușită cu satin cafeniu și are două buzunare, dar nu să-ți bagi mâinile. Am să-i scriu prințesei ca să-i mulțumesc pentru cadoul ei minunat.“[1]

Betty Murphy era o tânără care fusese evacuată. În vreme ce mama ei rămăsese la gospodăria familiei din Glasgow, ea locuia la Craigowan Lodge, pe domeniul scoțian al regelui, într-un grup mare de evacuați, în unele cazuri, mame și copii deopotrivă. Separate și ele de părinți, deși asemănările se opresc aici, Elisabeta și Margaret se mutaseră de la Balmoral în casa mai mică de la Birkhall. Convins până în ultima clipă că războiul avea să fie evitat, regele fusese totuși forțat să-și scurteze vacanța scoțiană și să se întoarcă la Londra, urmat, pe 28 august, de regină; în 27 august, el îi scrisese exilatei regine Ena a Spaniei în legătură cu vizita acesteia în Scoția.[2] În locul ei, cea care le-a ținut companie fetelor a fost verișoara lor, Margaret Elphinstone. Când s-a declarat războiul, pe 3 septembrie, erau toate trei la biserica Crathie. „Preotul, un omuleț firav pe nume Dr. Lamb, a ținut o predică foarte emoționantă și le-a spus celor din turma lui că pacea instabilă care domnise încă de la sfârșitul Primului Război Mondial se terminase acum“, își amintea Margaret Elphinstone.[3] Seara, regele a vorbit națiunii la radio. În ciuda avertismentelor care continuau să sosească de la o vreme, probabil că Elisabeta a fost totuși surprinsă, fiind indusă în eroare de convingerea tatălui ei că Hitler avea s-o lase mai moale și de strădania ambilor părinți de a le ascunde fiicelor „sentimentul lor tot mai acut al crizei“.[4] În orice caz, îngrijorările Elisabetei le oglindeau pe cele ale surorii sale, a cărei reacție la întoarcerea părinților lor la Londra fusese întrebarea firească: „Crezi că nemții o să pună mâna pe ei?“ „Sper că n-o să vină la noi“, a răspuns Elisabeta, referindu-se la Hitler.[5] Regina i-a scris surorii ei, Rose Granville, rugând-o să aibă grijă de Elisabeta și de Margaret în cazul în care li se întâmplă ceva ei și regelui – o scrisoare pe măsura îngrijorării sale. „Aș lăsa totul la o parte ca să încerc să le fac pe cele două drăgălașe fericite“,

i-a răspuns lady Granville pe 6 septembrie.[6] La fel ca după moartea regelui George al V-lea, Crawfie a fost chemată mai devreme din vacanță. Ea i s-a alăturat Alei, guvernantei franțuzoaice, Georgina Guérin, și doamnei de companie, Lettice Bowlby; prezența ei a mai potolit animozitatea dintre mademoiselle și curteni.

Elisabeta și Margaret, împreună cu micul lor alai de slujitori, au rămas la Birkhall până la Crăciun, în ciuda nopților care erau atât de reci în casa neîncălzită încât, spre încântarea fetelor, bureții și flanelele înghețau bocnă, iar ferestrele sclipeau acoperite de o dantelărie de gheață. Uneori se îmbrăcau cu uniformele lor de ghide; participau la întrunirile ghidelor, însoțite de evacuații din Glasgow. Crawfie s-a întrecut pe sine ca să le umple zilele fetelor, să le risipească pe cât posibil neliniștea în legătură cu părinții lor. A luat inițiative pe care le-a catalogat ca „activități de război", inspirate de inovații similare ale reginei, la Palatul Buckingham. La ședințele de cusut din sala de clasă alături de soțiile micilor arendași, ale fermierilor și ale angajaților pe domeniu, prințesele împărțeau cești cu ceai și prăjituri, „sporovăiau fericite cu toate femeile" și le distrau punând muzică la un gramofon demodat, zgomotos, cu pâlnie. Tricotau pentru Crucea Roșie și mai organizau „excursii și întâlniri la ceai și plimbări", acesta din urmă incluzându-le pe evacuate.[7] Crescute printre adulți și instruite în bunele maniere, surorile se simțeau mai bine la adunările liniștite pentru ceai. „Suntem înconjurate de sute de copii din Glasgow", îi scrisese Elisabeta lui Crawfie, înainte ca aceasta să li se alăture.[8] E posibil să se fi simțit copleșită de acești copii ale căror vieți erau atât de diferite de ale lor, disconfortul companiei lor fiind reciproc. Au avut mai mult succes cu donațiile de haine și de jucării de-ale prințeselor, cum a fost paltonașul dăruit lui Betty Murphy. Din scrisoarea fetiței către mama ei reiese mirarea, căci se oprește asupra fiecărui detaliu al cusăturii de mână. Buzunarele decorative ale paltonului stau mărturie formalității vieții Elisabetei. Abia pe la 90 de ani a fost fotografiată cu mâinile în buzunar. Dar și atunci își dădea seama că, dacă ar mai fi trăit, mama ei n-ar fi fost de acord.

Părinții i-au explicat Elisabetei necesitatea războiului, pe care regina îl prezenta într-o scrisoare către prințul Pavel al Iugoslaviei ca fiind „o luptă spirituală: gândirea malefică, aroganța și materialismul împotriva adevărului, libertății și justiției".[9] Crawfie „le citea copilelor ziarele, după ceai, străduindu-se cât putea ea să le ajute să-și facă o idee cu privire la ceea ce se întâmplă, fără a le da prea multe detalii oribile". Le citea Milton, din patriotism, inclusiv „At a Solemn Musick", cu invocarea „sirenelor", ceea ce dădea prilej să se iște neînțelegeri amuzante. Ascultau radioul. Își băteau joc de lordul Haw-Haw10, aruncând cu perne și cu cărți în aparat; le plăcea comicul Arthur Askey, dintr-un program săptămânal numit *Band Waggon*. La cererea reginei, Crawfie și-a dat toată silința să reintroducă rutina școlară, la sfârșitul unui an zbuciumat.[10] Depărtarea prințeselor de părinți și distragerile de la viața din Londra în timp de pace s-au dovedit benefice. Au continuat chiar și lecțiile Elisabetei cu Henry Marten, prin corespondență, eseurile fiind corectate și trimise înapoi la Elisabeta.

Și Hanni Davey, profesoara de germană a prințeselor, le trimitea exerciții prin poștă. Georgina Guérin s-a întors în Franța să se alăture Rezistenței, orele de franceză fiindu-i încredințate doamnei Montaudon-Smith, zisă „Monty". Regele și regina telefonau în fiecare seară, la ora șase, cele două surori abia așteptând convorbirile cu ei. La mijlocul lui septembrie, regina le-a vizitat pentru o săptămână. Ea a mers să-i vadă pe evacuați și a învățat-o pe Elisabeta cum să ruleze bandajele pentru ambulanță.[11] La rândul ei, Elisabeta o învăța pe Margaret. Îi scria regulat bunicii ei, regina Mary, aflată într-un exil neplăcut la Badminton House, împreună cu nepoata ei, ducesa de Beaufort. Elisabeta se poate să fi știut că lista ofițerilor activi, pentru care regina Mary tricota fulare și pulovere, îl includea și pe Philip al Greciei.[12]

Crawfie organiza picnicuri, fetele călăreau un ponei pe nume George, în plimbările lungi, de toamnă, căutau iepuri și gâște, hoinăreau pe coclauri și, uneori, prin pădurile întunecate; au rămas încântate de prima brumă de pe miriște și de primele ninsori. În serile speciale, cu ajutorul unui proiector împrumutat, vizionau filme cu Stan și Bran și cu Charlie Chaplin și, uneori, primeau vizitatori, la sfârșit de săptămână. Un dentist din Aberdeen se ocupa de aparatul dentar al Elisabetei; surorile au cumpărat cadouri de Crăciun din Woolworths. La adăpostul din nordul Scoției, despărțite de părinți, dar alintate de dădaca și de guvernanta lor, „evacuarea" prințeselor se deosebea marcant de cea a copiilor precum Betty Murphy, trimiși în locuri cu care nu erau familiarizați, în condiții nesigure, departe de orice știau ei până atunci. Unele aspecte din experiența ei de război au format-o pe Elisabeta: toamna aceea de la Birkhall i-a întărit dragostea pentru munții Scoției și apropierea de Margaret. Însă șederea ei acolo nu a făcut-o să-i înțeleagă mai bine pe cei care, într-o bună zi, aveau să-i devină supuși. Mai degrabă, primele luni de conflict au intensificat izolarea Elisabetei. Ziarele deplângeau „restricția de a interacționa cu fetele de vârsta ei, de care prințesa Elisabeta se bucura în libertate când locuia la Palatul Buckingham", o exagerare a libertăților ei de odinioară, care le excludea pe fetele din Glasgow eșuate în vecinătate.[13] Zidurile turnului de fildeș al surorilor nu se năruiau încă.

După Crăciunul de la Sandringham, datorită lipsei de evenimente din Războiul Ciudat[11], Elisabeta și Margaret s-au mutat la Royal Lodge. Peste cinci luni, pe 12 mai, s-au mutat din nou, de data aceasta chiar la Castelul Windsor. „Apartamentul copiilor" din Augusta Tower, compus din cinci încăperi, a rămas locuința lor până la sfârșitul războiului. Elisabeta și-a împărțit dormitorul cu Bobo MacDonald. Ala și Margaret stăteau alături, iar Crawfie era cazată la distanță, în Victoria Tower. Ziarele le-au explicat cititorilor lor dezavantajele pe care le prezenta Birkhall, fiind prea departe ca să fie vizitat de regele prins în atâtea treburi de stat; „un alt loc, mai aproape de Londra, dar într-o «zonă sigură»" era, desigur, mai practic.[14] Mutările prințeselor – „evacuarea din casa lor de la țară" – au fost ținute secrete.[15]

În jurnalul său, regele consemna că „la vârsta lor, educația e prea importantă ca să fie neglijată".[16] De fapt, programul lui Crawfie la Windsor nu diferea cu

mult de rutina pe care o restabilise la Birkhall, în primele săptămâni ale războiului, deși acum Henry Marten se afla în apropiere, iar lecțiile Elisabetei au fost reluate, uneori în încăperile acestuia de la Eton, în care se afla și corbul lui de companie. Uneori Marten li se adresa distrat Elisabetei și lui Crawfie cu apelativul „Domnilor"; studiile lor includeau și mari exploratori ai lumii, începând cu Columb, precum și istoria Americii. Mai aveau și o oră de dans săptămânal, cu domnișoara Vacani. În locul orelor de canto de dinainte de război au fost introduse lecții de gătit, după-amiaza[17], „amuzamentele instructive" ale reginei Mary fiind înlocuite de tururi ale castelului în compania librarului regal, Owen Morshead. În locuința sa din claustrul castelului, Elisabeta și Margaret l-au vizitat pe organistul de la St George's Chapel, Dr. Harris, pentru conversații săptămânale despre viețile și lucrările compozitorilor de seamă. Pe lângă acestea, Crawfie s-a referit și la „numeroși alți copii ce stăteau în sau aproape de Windsor", inclusiv la fiica lui Owen Morshead, Mary, și la Libby Hardinge.[18] În special una dintre ele a fost adesea alături de prințese în perioada războiului. „Una dintre cele mai apropiate companioane ale prințesei Elisabeta – fiica de șaisprezece ani a unei vechi prietene de familie – locuiește în vecinătate", scria *Sunday Mirror.*[19] Aceasta era Alathea Fitzalan Howard, care fusese și ea evacuată din casa părinților de la Londra și, la fel ca Libby Hardinge, era membră a companiei de ghide de la palat. Ea și-a petrecut perioada războiului la Cumberland Lodge, din Windsor Great Park, cu bunicul ei, vicontele Fitzalan de Derwent, și cu o strămătușă nemăritată, care abia aștepta să părăsească acea casă bătrânească, apăsătoare, pentru lumea însorită a prințeselor și a lui Crawfie, atât de dragă ei.

Aflată oficial la adăpost, Elisabeta a avut parte de mai multă intimitate decât îi fusese dat până atunci. Ascunsă de lumea mare, scăpa temporar de veșnic prezenții gură-cască și fotografi, izolată în mica, dar agitata lume populată doar de Crawfie, Monty, Ala și Bobo, de prieteni precum Alathea Fitzalan Howard, de servitori și de oficiali de la castel. Ziarele relatau, de la distanță, detalii ale izolării lor, ca să demonstreze participarea copiilor regali la efortul colectiv de război. La fel ca pe tot parcursul dificililor ani '30, cu sau fără părinții lor, Elisabeta și Margaret întruchipau un ideal de familie, care era și unul național. Se povestea despre grija lor pentru angajamentele față de ceilalți, despre mici amabilități, despre austeritate patriotică și, ori de câte ori era posibil, despre reuniunile cu părinții: partide de călărie cu regele, un ceai luat la iarbă verde în Windsor Great Park, un film vizionat împreună, ca în seara aniversării lui Bertie, când s-au uitat la *Marele Dictator* al lui Charlie Chaplin.

În public, regele și regina se dedicau întreținerii moralului națiunii; în privat, după cum spunea Lisa Sheridan, se luptau „să mențină o viață de familie simplă, unită, indiferent de cele impuse de datorie".[20] Contribuțiile prințeselor la efortul de război erau intens mediatizate: daruri constând în ciocolată pentru copiii francezi evacuați, donații către Fundația Over-Seas League Tobacco, ca să aprovizioneze soldații cu 18 milioane de țigarete, în 1940, de Ziua Imperiului, „un dar constând în dulciuri [...] primite la Depozitul de Efecte pentru Armată

din Reading, pentru a fi distribuite trupelor britanice și franceze care se întorseseră de la Dunkirk", pomul de Crăciun regal ce-i fusese dat primarului din Windsor, ca să-l folosească la petrecerile pentru copii.[21]

În mod surprinzător, un apel pentru aluminiu făcut de Serviciul Voluntar al Femeilor a adunat o veritabilă feronerie regală: „cratițe și tigăi în care au fost gătite multe mese regale" și ustensile de la *Y Bwathyn Bach*: un cântar de bucătărie în miniatură și o oală pentru ciorbă.[22] La sugestia reginei Mary și cu ajutorul unei scheme de ajutor guvernamental, surorile au devenit „vrednice colecționare de folie de aluminiu", un impuls de parcimonie în concordanță cu anii în care Elisabeta strângea hârtie de împachetat și panglici.[23] Nimic din toate acestea nu-i lua prea mult timp Elisabetei, deoarece devenea din ce în ce mai realistă. Viața ei își păstra ritmul molcom. Crawfie a scris despre „zilele monotone" și „lunile lungi și domoale"[24]; Marcus Adams le-a fotografiat pe surori preocupate de un joc de puzzle uriaș, într-un interior de o splendoare nepotrivită, o imagine publicată drept carte poștală de război. Aceeași copilă conștiincioasă care sărea din pat ca să-și aranjeze pantofii, Elisabeta purta masca de gaze, după instrucțiunile oficiale, vreme de zece minute pe zi, după care „îi ștergea vizorul cu grijă, în fiecare seară, cu loțiunea prevăzută pentru acest lucru".[25] Surorile conduceau o șaretă trasă de ponei. *The Times* a explicat că șareta fusese repusă în uz „ca să se facă economie de combustibil".[26] Fotografiile sugerează bucuria pe care le-o aducea noul lor mijloc de transport, pe care îl conduceau ele însele, însoțite de un corgi. Supravegheată de un rândaș, Elisabeta a luat câteva lecții de condus trăsura cu un instructor regal de la grajduri, Horace Smith, patronul unei școli de călărie din apropiere, care a învățat-o și să călărească pe-o parte a șeii. Smith a fost cel căruia i-a făcut mărturisirea atât de des citată cum că „dacă n-ar fi fost cine era, i-ar fi plăcut să fie o femeie de la țară, înconjurată de o mulțime de câini și de cai", o afirmație invariabil interpretată ca sugerând nostalgia față de viața obișnuită. Dar la fel de bine putea să fie doar conversație politicoasă, ca să sublinieze punctele comune – iubirea lor pentru viața la țară – dintre instructor și eleva sa.[27] Experiența Elisabetei în ceea ce privește viața la țară – la Royal Lodge, la Balmoral și la Sandringham – era departe de a fi tipică, odată ce era destul de mare ca să poată înțelege.

În 1940, revista mondenă *Queen* deplângea faptul că „nu le-am mai văzut pe prințese de multă vreme, așa că noi fotografii de-ale lor ar fi foarte apreciate de toată lumea".[28]

O ședință cu Marcus Adams din aprilie reflecta dispoziția schimbată a timpului. În locul rochițelor lor vaporoase de zână, fetele purtau jachete de tweed și kilturi. Elisabeta părea serioasă, după cum și era, și „foarte firească", după cum dădea verdictul Alathea Fitzalan Howard.[29] Examinând fotografiile lui Adams, *Sunday Mirror* a enumerat cu acuratețe schimbările din viața surorilor regale din timpul războiului: „Mai puține rochițe, mai puține petreceri și mai puține ieșiri [...]. Jerseurile și fustele sunt la ordinea zilei, mai puțin când vremea prea călduroasă le face să le schimbe cu veșmintele adecvate din bumbac".[30] Pentru albumul *Our Princesses at Home,* Lisa Sheridan le-a fotografiat pe surori afară, la

Royal Lodge, „în mediul lor natural, departe de ochii publicului“[31]: grădinărit, tricotat, joc cu câinii, îmbrăcate tot la fel, deși Elisabeta poartă ciorapi lungi, iar Margaret, șosete până la gleznă, și în rest, picioarele goale. Chiar și cea de-a paisprezecea aniversare a Elisabetei s-a conformat noului mesaj de stoicism vesel: tortul a constat într-un simplu blat, iar printre cadouri era și un cec de 100 de lire care era al ei numai cu numele. În scrisoarea alăturată, guvernatorul din Jamaica preciza: „Copiii din Jamaica îi doresc Alteței Sale Regale Prințesa Elisabeta la mulți ani [...] și depun, alături de smerita lor urare, un cec de 100 de lire, pe care, nădăjduiesc ei, Alteța Sa Regală îl va dona societății sale caritabile preferate“.[32] În august, când a venit ziua de naștere a lui Margaret, s-a făcut mare caz de absența glazurii de pe tortul ei. Frances Towers, autoarea altui panegiric, *The Two Princesses*, scria că surorile „încearcă să fie de folos, își aranjează patul singure, fac pachete și scriu adresa destinatarului“, din nou, scurte incursiuni în zilele lungi.[33]

În cursul anului 1940, pe măsură ce războiul escalada odată cu căderea Danemarcei, a Norvegiei, a Olandei, a Belgiei și a Franței, regele și regina veneau adesea la Windsor, petrecându-și nopțile la castel, deși drapelul regal flutura la Palatul Buckingham, ca să mențină iluzia prezenței lor în capitală. În ceea ce le privește pe Elisabeta și Margaret, „nu mai aveau voie să apară în public, ca să nu le fie periclitată siguranța“, iar viața lor semăna cu a aristocraților contemporani lor: educați de guvernante, într-o casă mare de la țară, cu mult aer curat, petrecându-și mai mult timp cu bona decât cu părinții.[34] Instinctul nestăvilit al Alei pentru regalitate se materializa în menținerea, într-o oarecare măsură, a nivelului ceremonial de dinainte de război, inclusiv mesele servite de valetul copiilor, Cyril Dickman, cu punctualitate rigidă. De-a lungul timpului, budinca din prune din compot, servită în grădină, era mereu aceeași, regimul alimentar fiind din ce în ce mai spartan, în ciuda cărnii de căprioară și de vânat pentru a suplimenta rațiile, iar încăperile, adesea deranjant de reci. Nimic nu părea s-o facă pe Ala să coboare ștacheta. Niciuna dintre surori nu protesta. Atitudinea Alei o reflecta pe cea a reginei, care, la rândul ei, urma viziunea reginei Mary în ceea ce privește comportamentul regal adecvat. Asta-i tot ce știau prințesele.

Sugestia ca fetele să petreacă războiul în Canada, asemenea membrilor familiilor regale olandeze și norvegiene și a multor prieteni de-ai lor, a fost ferm respinsă de regină – o decizie populară, nu mai puțin împărtășită de fetele ei. Dar planul nu vizase doar siguranța lor. „Dacă naziștii ar pune mâna pe ele ca persoane, li s-ar da posibilitatea să pună o presiune imensă pe rege și pe regină, obligându-i să accepte intimidarea prin amenințări cu moartea sau și mai rău de-atât“, îi scria un fost lord cancelar lui Winston Churchill.[35] Mințind cu nerușinare, radioul german a anunțat că surorile s-au mutat la Montreal și, mai târziu, la New York.[36]

În schimb, a fost construit un adăpost antiaerian sub Brunswick Tower, cu ziduri întărite și cu un acoperiș de peste un metru grosime, din beton și grinzi de fier și, cu timpul, dormitoare și băi subterane pentru întreaga familie regală. Peste tot în castel, becurile de iluminat economice au luat locul celor mai luminoase

din timp de pace („părea să fie un amurg perpetuu“, își amintea Margaret Elphinstone)[37], candelabrele au fost coborâte, ca să se elimine pericolul spargerii cristalelor și, așa cum se cuvenea într-o clădire de o mie de încăperi, s-a impus stingerea luminii. Picturile au fost scoase din rame și puse la păstrare în loc sigur, cabinetele și vitrinele au fost golite sau întoarse cu fața la perete, ca să le protejeze conținutul. Străvechea cetate era încercuită cu sârmă ghimpată. În adăpostul lor subteran, Elisabeta și Margaret și-au ascuns comorile personale, folosind casetele de bijuterii roz cu albastru ce aparțineau păpușilor Marianne și France. Au mai ales și niște cărți pe care le-au pus pe rafturi, precum și jurnalele în care scriau zilnic. După ce au întârziat să coboare sub pământ în timpul primului raid aerian la Windsor, din cauza Alei care insistase să se schimbe din cămășile de noapte, li s-au comandat costume create special în acest scop.

În ciuda spaimelor serioase – în mod neobișnuit, în perioada aceasta se trezea devreme și se culca plină de griji –, regina reușea cu succes să se dedice fericirii fetelor sale. Ca tânără femeie, Elisabeta avea să-i mărturisească biografului regelui George al V-lea, Harold Nicolson, că „toate amintirile ei cele mai fericite din copilărie erau legate de Castelul Windsor și de parc“.[38] Surorilor războiul li se părea deopotrivă incitant și alarmant. Într-o vizită la craterele de bombardament în toamna anului 1940, amândouă „și-au exprimat dorința de a avea un suvenir al raidurilor“; fiecare a primit câte un fragment din coada bombei.[39] Câteva luni mai târziu, la comandamentul de coastă al Royal Air Force, au admirat avioanele decolând și aterizând, au explorat o navă Hudson cu pilotul ei neozeelandez și au ascultat în căști mesajele aviatorilor. În octombrie 1940, când bombardierele au vizat Castelul Windsor în fiecare noapte, ambele fete se purtaseră „minunat“, scria mama lor. A fost „pentru prima oară când copilele auziseră, de fapt, șuieratul și geamătul bombelor“.[40] Niciuna nu părea înfricoșată. Dimpotrivă, Crawfie o descria pe Elisabeta ca fiind „neastâmpărată“ în timpul raidurilor: „«Hai, lasă-mă să văd ce se întâmplă!» se ruga ea, cu ochii mari“.[41]

S-a format din nou o companie de ghide. Evacuații din Stepney încartiruiți la Windsor au mărit numărul acestora. Crawfie a detectat un spirit democratic în vreme de război în strigăte de „Așteaptă-mă, Lilibet!“, cu accent cockney, și în faptul că fetele din cartierul East End nu le tratau diferit pe prințese; a remarcat fascinația din reacția surorilor, ca atunci când stăteau pe movila din grădina Palatului Buckingham și erau absorbite de lumea de afară, auzind fragmente de conversație de dincolo de zidul împrejmuitor.[42] La un concert pentru ajutorarea Fundației Dragorilor de Mine, acest spirit democratic a eșuat. Elisabeta și Margaret au fost aclamate ca niște „staruri“; ceilalți performeri erau copii din sat și evacuați de la Londra.[43] Fiecare prințesă a interpretat câte un dans, apoi au dansat împreună, după care, împreună cu „alți interpreți“, au luat parte la o scenă scrisă pentru ele de Hubert Tanner, directorul Școlii Regale de la Windsor. În „Un măr pentru profesoară“, Elisabeta juca rolul unei profesoare cu robă și tocă, amintind de joaca ei cu table în miniatură, cu un deceniu în urmă, iar Margaret făcea parte din cvartetul de step. La Crăciun, surorile au apărut în sceneta nativității, *The Christmas Child*. O mamă anonimă, citată în *Daily Herald*, a

lăudat-o pe Elisabeta că a dat un exemplu: „În timpul repetițiilor, prințesa Elisabeta s-a străduit să vorbească perfect, și toți ceilalți copii i-au urmat exemplul“.[44] Era rolul pe care i-l bagase pe gât Anne Ring, cu zece ani în urmă. Firesc, ea a interpretat un crai. Tatăl ei a plâns tot timpul, în public. Bărbatul acesta modest vedea în ambele sale fiice ceva miraculos. Liantul emoțional care îi lega pe cei patru din familie era cum nu se poate mai puternic.

Totuși, un rol important pe o scenă mult mai mare i-a revenit Elisabetei în toamnă. La o săptămână după ce-a fost anunțat și după multe repetiții de frazare și de respirație, pe 13 octombrie, Elisabeta a apărut în prima ei emisiune la radio, *Ora copiilor* de la BBC. De la o oarecare înălțime, palatul respinsese invitațiile anterioare. În toamna anului 1940, părerile s-au mai schimbat. În septembrie a început Blitzkriegul – 76 de nopți consecutive de bombardament german al porturilor și al orașelor de-a lungul și de-a latul Marii Britanii, omorând 40.000 de civili și distrugând mai bine de un milion de case, inclusiv pe cele din Piccadilly nr. 145 și Prince's Gate nr. 32, unde Elisabeta și Margaret luaseră lecții de canto împreună cu Elizabeth și Joanna Lambart. Discursul Elisabetei s-a adresat copiilor trimiși de acasă de familiile lor în locuri mai sigure, inclusiv celor plecați în străinătate; le-a vorbit ca o persoană care știa „din experiență ce înseamnă să fii departe de cei pe care îi iubești cel mai mult“. Ea a chemat-o pe sora ei, „Margaret Rose [...], aici, lângă mine“, și Margaret i s-a alăturat ca să le ureze noapte bună milioanelor de copii nevăzuți. Curtenii mai vechi au considerat totul exagerat de sentimental. Reacția globală a ascultătorilor a fost copleșitor de favorabilă. Joyce Grenfell i-a scris mamei sale: „A fost unul dintre cele mai frumoase lucruri pe care le-am auzit vreodată. Atâta tinerețe, atâta sinceritate – atât de emoționant prin inocență și înțelepciune. [...] Cine s-a gândit la această idee a fost un geniu; cine a scris micul discurs nu putea s-o facă mai bine [...]; nu e posibil să te opui esenței acestei alocuțiuni pline de iubire, de generozitate și de căldură“.[45]

În jurnalul ei, romanciera sud-africană Sarah Gertrude Millin a catalogat discursul ca fiind „perfect realizat“ și profețea: „Dacă vor mai exista pe lume regine încă o generație de acum încolo, copila aceasta va fi una dintre cele mai bune“.[46] Chiar și cei de la *International Women's Suffrage News* au felicitat-o pe Elisabeta „pentru felul în care și-a îndeplinit prima sarcină publică“, pe care l-au considerat „tipic unei generații de copii ce se confruntă cu grijile adulților“.[47] Anul următor, în februarie, Spitalul „Elizabeth de York“ din Shadwell a primit un cec de 25 de guinee din câștigurile adunate în urma apariției unei plăci de gramofon cu discursul.

Ascultătorii emisiunii Elisabetei, inclusiv tatăl ei, au observat cât de mult semăna la voce cu regina, „glăsciorul acela, atât de asemănător cu al mamei sale, atât de puternic și de limpede“; la fel ca Joyce Grenfell, toată lumea a remarcat că părea foarte tânără.[48] Ca și până atunci, dubla viață a Elisabetei ca prințesă și ca fiică o obliga să fie, simultan, adult și copil, ca la trei ani, când îl hrănea cu biscuiți pe terrierul Cairn al regelui George al V-lea și, pe de altă parte, cu ocazia aniversării ei, primea salutul la schimbarea gărzilor în onoarea ei. Alathea Fitzalan

Howard descria o duminică din iulie 1941 tipică pentru copilăria de poveste a celor două prințese: cu barca pe apă, în apropiere de Frogmore, un picnic cu Crawfie, Monty, cățeii și berea de ghimbir băută direct din sticlă; hrănirea cu muște a cameleonului de companie al prințeselor. Peste zece zile, Elisabeta era la paradă, ca gazdă regală. Și-a însoțit părinții la Palatul Buckingham, la o petrecere cu 200 de șefi și de reprezentanți ai statelor aliate care trăiau în Marea Britanie și i-a ajutat pe rege și pe regină să primească oaspeții, inclusiv pe conducătorii Norvegiei, al Iugoslaviei și al Olandei, pe președinții Poloniei, al Cehoslovaciei și pe ambasadorul Uniunii Sovietice. Ca de atâtea ori în trecut, interesul public și privat s-au întrepătruns. Fotografiile publicate pentru a marca a unsprezecea aniversare a lui Margaret, în august, le prezentau pe fete îmbrăcate identic, cu rochițe vaporoase de vară și cu pălării de pai, jucându-se cu cameleonul lor în grădină și pe Elisabeta îngrijind straturile de salată și de căpșuni. Prințesele erau simbolul speranței; o Elisabeta îmbrăcată imaculat săpa, plivea și proteja plantele pentru victorie. Rochiile identice subliniau relația lor: ca totdeauna, surorile întruchipau legăturile familiale pline de afecțiune, un mesaj puternic într-o vreme când nenorocirile, mobilizarea, munca de război a femeilor și evacuările contribuiseră atât de mult la dispersarea familiilor. Fotografiile excludeau notele discordante. Ele le prezentau pe prințese în lumea lor însorită, ocupate cu treburile zilnice, firești, ce sfidau tumultul războiului, după cum se exprima regina, „o atmosferă de educație și de învățătură, care, în aceste zile de restriște, e foarte tămăduitoare“.[49]

Regina le lua pe Elisabeta și pe Margaret cu ea în vizitele la spital, conștientă de calitățile tonice ale fiicelor ei drăgălașe, bine-crescute. Deși starul trioului era regina, Joyce Grenfell a declarat, după ce a fost martora unei asemenea vizite, în august 1940, că Elisabeta i-a stârnit imaginația. „Prințesa Elisabeta o să fie minunată. Îți dai seama pe loc cum va fi. Are zâmbetul mamei și tenul reginei Mary, așa că va ajunge departe“, i-a scris ea mamei ei.[50] Regina a fost de acord ca Elisabeta să dea numele ei unei noi zile a drapelului pentru organizațiile caritabile pentru copii. În iunie, cu ocazia primei Zile a prințesei Elisabeta, au fost strânse 19.962 de lire, un record în cadrul inițiativelor de genul acesta, cu trei milioane de embleme specifice evenimentului – predecesoare ale fundițelor sau ale brățărilor de conștientizare din zilele noastre – vândute doar în zona Londrei.[51] În anul următor s-a ajuns la un total de 23.588 de lire. La fel ca de-a lungul întregii sale copilării, marca prințesei a adus profituri pentru ceilalți.

La o zi după ce Elisabeta a împlinit șaisprezece ani, *Tatler* a publicat o fotografie cu lady Mary Cambridge în uniformă de voluntar sanitar, pe o pagină întreagă. Lady Mary, „deși are doar șaptesprezece ani [...], lucrează de ceva vreme pentru Crucea Roșie, la o casă de recuperare din Gloucestershire“.[52] La optsprezece ani, George Lascelles se înscrisese în Gărzile Grenadierilor. Așteptând să împlinească vârsta pentru a-i călca pe urme, fratele lui, Gerald, cu un an mai tânăr, își petrecuse timpul lucrând la o fabrică de muniție, sub un nume fals. „N-a mai așteptat să atingă vârsta (oficială!) să-și aducă obolul“, scria revista

ilustrată.[53] Winifred Hardinge, care editase *The Snapdragon* în timpul verilor dinainte de război la Balmoral, era în Women's Royal Naval Service; prietena și partenera de canto a Elisabetei, lady Elizabeth Lambart, lua lecții de franceză și de gătit în Oxford. La Castelul Windsor se mai afla și Margaret Elphinstone, care călătorea zilnic cu autobuzul la Queen's Secretarial College, în Egham, având intenția să se înscrie și ea la WRNS când avea să termine cursul (avea să se înscrie, de fapt, la MI6); sora ei cea mai mare, Elizabeth, era membră a voluntarilor sanitari. La câteva săptămâni de la aniversarea Elisabetei, Wentworth Beaumont, cel mai mare dintre cei șase copii ai vecinilor familiei regale de pe Piccadilly, familia Allendale, a fost dat dispărut în teatrul de operații și, la scurtă vreme, s-a confirmat că fusese luat prizonier de război de către germani. Era ofițer pilot, în rezerva de voluntari a Royal Air Force. Sonia Graham Hodgson avea să-și ia o slujbă la un birou al guvernului polonez din Londra.

Elisabeta creștea. Nu mai departe de 1940, editorialele o numeau „cea mai vestită fetiță din lume", însă nu mai era deloc o fetiță.[54] Fotografiile făcute de Lisa Sheridan în 1941 arătau că era la fel de înaltă ca mama ei.[55] Una câte una, prietenele ei părăseau școala, făcând primii pași către maturitate și, în majoritatea cazurilor, către treburi de război. Nu acesta era planul regelui pentru fiica sa mai mare, pe care o iubea foarte mult. Elisabeta, comenta o prietenă, era „relativ tânără [ca vârstă]".[56] Faptul că părinții lor hotărâseră să le trateze pe cele două fiice ale lor în mod egal îi convenea regelui.

În schimb, pe 28 martie 1942, Elisabeta a primit confirmația în capela privată de la Castelul Windsor, de la același arhiepiscop Lang care o și botezase. Congregația le includea pe mătușa ei, prințesa regală, și pe bunică. Regina Mary a lăudat atitudinea Elisabetei: slujba a fost un ritual de o semnificație deosebită pentru o persoană care primește euharistia și al cărei destin este să devină conducătorul suprem al Bisericii. Plină de entuziasm, Mabell, contesa de Airlie, a observat ceva mai mult la prințesa Elisabeta, o calitate pe care ea a identificat-o ca fiind regală. „Am văzut o fețișoară gravă, sub un voal alb, micuț, și o siluetă suplă într-un veșmânt simplu, de lână", scria ea. „Felul în care își ținea capul era de neegalat și avea acel ceva indescriptibil în ținută, ceva ce puteai vedea doar la regina Victoria. Deși era absolut simplă, modestă și pură, dădea impresia unei mari personalități."[57]Regele făcuse aceeași comparație, cu ani în urmă, față de Osbert Sitwell. Acum era destul de sigură poziția ei. Nimeni nu se mai aștepta ca regina să mai dea naștere vreunui copil la vârsta de patruzeci și unu de ani. Dacă vreun viciu de procedură ar fi forțat etichetarea Elisabetei cu titlul de moștenitor prezumtiv, și nu cu acela de moștenitor evident, nu mai puteau exista dubii reale în legătură cu faptul că avea să-i urmeze tatălui ei ca prima regină de după stră-străbunica ei.

În februarie, regele i-a oferit fiicei sale anticipat un dar de aniversare, numind-o colonel al Gărzilor Grenadierilor, după moartea stră-străunchiului și nașului lor comun, ducele de Connaught. Elisabeta a inspectat regimentul pentru întâia oară de ziua ei. A trecut trupele în revistă „încet și cu demnitate", urmată de părinții ei și de Margaret, după care a pornit-o spre un podium, ca să asiste la un marș, totul

sub ochii inevitabilei flotile de reporteri și de fotografi.[58] Un reporter de la *Daily Mail* n-a detectat „niciun semn de emotivitate“[59]; fotografii au arătat altceva. Elisabeta însăși și-a descris experiența ca fiind „cam înfricoșătoare [...], dar nu atât de rea pe cât mă așteptam să fie“.[60] A mai efectuat o a doua inspecție câteva săptămâni mai târziu, când a purtat un chipiu stilizat, pe care fusese prinsă o insignă de grenadier, iar la rever își pusese o broșă cu cifra trei, a regimentului, dăruită de ofițerii de brigadă. Micile detalii sugerau dorința onestă cu care își aborda sarcina (precum și meticulozitatea „inspecției“ sale, care n-a omis niciun amănunt, cât de mic, în legătură cu îmbrăcămintea și cu decorațiunile). În octombrie, Cecil Beaton a fotografiat-o purtând pălărie, insignă și broșă, imagine simpatică și atrăgătoare, acesta fiind efectul primei sale întâlniri cu adolescenta de șaisprezece ani, iar pălăria Elisabetei a făcut senzație, fiind copiată, după cum scria *Sunday Post,* în „zeci de mii“ de exemplare.[61] „Am fost atât de entuziasmat să observ cum a devenit prințesa Elisabeta mult mai fermecătoare decât în orice fotografie pe care am văzut-o vreodată. Are zâmbetul mamei sale“, scria Beaton în jurnalul său.[62] În aceeași ședință, el le-a mai fotografiat și pe Elisabeta și pe Margaret împreună. Poza copia un portret realizat de Gainsborough ce le înfățișa pe fiicele sale. Sunt imagini romantice, chiar teatrale. Mai mult decât portretul „grenadierei“, cu drăgălășenia ei de ghidă, ele o prezintă pe Elisabeta în pragul feminității.

La sfârșitul de săptămână de după aniversare, însoțită de mama ei și purtând uniforma de ghidă, Elisabeta a dat raportul la Agenția de Plasare a Forței de Muncă și s-a înregistrat pentru schema guvernamentală pentru tineret. Era pentru prima oară, ziceau ziarele, când „o prințesă a casei domnitoare și o viitoare regină“ a procedat așa (era pentru prima dată când unei viitoare regine i se oferea această ocazie).[63] Desigur, nu s-a dat curs serviciilor sale. Abia peste trei ani s-a angajat la un fel de muncă de război întreprinsă de prietenele ei, ca Elizabeth Alexandra Mary Windsor, al doilea om în Serviciul Teritorial Auxiliar. Pe atunci, regele îi marcase cea de-a optsprezecea aniversare propunându-i o muncă de o cu totul altă natură. A numit-o consilier de stat, a autorizat-o să îndeplinească multe dintre sarcinile lui oficiale, atunci când era plecat peste mări și țări. Odată ce funcția de consilier fusese înainte restricționată celor de sub douăzeci și unu de ani, lucrul acesta a presupus un amendament la Actul de Regență, pe care regele a reușit să-l impună guvernului lui Churchill. Reacția tatălui său la dorința Elisabetei de a presta muncă de război „la fel cum fac și alte fete“ și la faptul că s-a alăturat organizațiilor de femei de felul acesta sugerează una dintre rarele neînțelegeri dintre ei: regele vedea destinul Elisabetei eminamente regal, educația ei pentru regalitate fiind mai importantă decât orice rol posibil într-un serviciu național obișnuit. În primăvara anului 1942, tatăl și fiica au fost fotografiați împreună de Lisa Sheridan, în cabinetul regelui de la Royal Lodge. Alături de o vază cu forsiția, se aflau cutiile roșii cu corespondența guvernului. Elisabeta citește un document peste umărul tatălui său – moștenitoarea se instruiește. Fusese încurajată să asculte cu atenție buletinele de știri de la BBC. Regele discuta cu ea despre mecanismele regalității. Și a continuat s-o prezinte vizitatorilor de

rang înalt. „O parte – foarte importantă – a instrucției prințesei Elisabeta e cum să se întâlnească cu personalitățile marcante ale zilei“, explica *The Tatler*.[64] Printre cei pe care i-a impresionat cu cunoștințele și cu seriozitatea gândirii a fost soția președintelui Statelor Unite, Eleanor Roosevelt, care a stat cu regele și cu regina în toamna anului 1942. Elisabeta „i-a pus multe întrebări despre mișcările de tineret din America“ și i-a arătat filmări făcute de ea cu aparatul de filmat „cu scene din viața domestică a familiei regale“, inclusiv cu perioada în care îl urmase pe rege la Balmoral, împreună cu Margaret.[65] „Mi-a pus o mulțime de întrebări despre viața din Statele Unite, și erau unele serioase “, consemna doamna Roosevelt.[66]

Regele și regina considerau că războiul le stricase fiicelor lui petrecerea. „Ce cumplit să te maturizezi în astfel de vremuri!“ scria regina.[67] De asemenea, avea rezervele ei în legătură cu Castelul Windsor ca reședință permanentă pentru prințesele adesea fără părinții lor alături, prezentându-l ca nefiind „realmente un loc bun pentru ele, unde zgomotul armelor e apăsător, și apoi mai sunt, bineînțeles, mulțimea bombelor căzute în jur, și unele atât de aproape“.[68] Nu era nici părerea Elisabetei. „O, Crawfie, crezi că suntem prea fericite?“ a întrebat ea în primăvara anului 1941.[69]

Faptul că Elisabeta putea pune asemenea întrebări – caracteristice dorinței ei de a se comporta într-o manieră absolut „corectă“ – indică succesul cu care curtea în miniatură de la Windsor supraveghea viețile prințeselor. „Uneori inima pare să-ți explodeze sub stresul atâtor tristeți și anxietăți“, îi scria regina lui Eleanor Roosevelt.[70] Nu le comunicase nimic din acestea fiicelor sale. Le cultivase fericirea încă din fragedă copilărie; și-a dat toată silința să nu-l lase pe Hitler s-o devieze acum de la scopul ei. Fără nicio îndoială, existaseră tristețe și anxietate: dificultățile implacabile ale primilor ani de război; bombele care au distrus Piccadilly nr. 145 și, în atacuri repetate, Palatul Buckingham, inclusiv capela privată unde fusese botezată Elisabeta. Și, în august 1942, moartea într-o prăbușire accidentală a cumnatului său, George, duce de Kent, cu doar șapte săptămâni după nașterea celui mai mic copil al lui, Michael. „Nu pot și nu voi accepta ideea de înfrângere“, îi scria ea soacrei sale, bravura ei fiind întărită de credința religioasă profundă pe care o împărtășea cu soțul ei.[71] Acest spirit războinic marcat de bunătate colora viețile fiicelor sale. Când Elisabeta jelea moartea cameleonului ei de companie și a cățelușei corgi Jane, omorâtă de un automobil în Windsor Great Park, regina a încurajat-o să păstreze proporțiile la nivelul cuvenit, comparativ cu dimensiunile unui război mondial. Dacă viața Elisabetei ar fi fost mai puțin fericită, această observație n-ar mai fi fost necesară, „dar nu exista niciun sentiment de sfârșit de lume și de întristare“, conform unui membru al palatului.[72] În mai 1943 artistul plastic Rex Whistler îi descria pe rege și pe regină ca lăsând impresia că „n-au nicio grijă pe lumea asta“.[73] Lucrul acesta nu le reușea fără un efort considerabil.

Dacă războiul permitea doar câteva dintre evenimentele distractive de la Curte

pe care Elisabeta și Margaret le urmăriseră cândva, îmbrăcate în halate, de la înălțimea apartamentului lor, sau la prânzuri, cocktailuri și baluri în sezonul londonez, acum erau ocazii ceva mai intime. Printre acestea, erau micile baluri, din două în două săptămâni, ce se țineau în Bow Room, la Palatul Buckingham, și serata dansantă organizată de rege și de regină la Windsor, pe 26 martie 1943, înainte ca Elisabeta să împlinească șaptesprezece ani, pentru ofițerii Gărzii, inclusiv grenadieri și vreo câțiva ofițeri americani. Viața la țară oferea momente mai liniștite. În toamna anului 1942, la Balmoral, regele a luat-o pe Elisabeta la vânătoare. La întoarcere, avea în tolbă trei trofee, printre care unul de zece puncte, și a stârnit entuziasm, neîmpărtășit însă nici de Margaret, nici de Crawfie. A prins primul ei somon, a vizitat caii de curse regali ce se antrenau la Beckhampton, iar în anul următor a vânat cu ogarii Garth pentru vulpi și cu ogarii ducelui de Beaufort. „Dragostea aprinsă și înnăscută față de viața la țară e o caracteristică marcantă a prințesei Elisabeta", comenta un buletin de știri de la Pathé. Deși marea casă de la Sandringham a fost închisă la izbucnirea războiului, familia regală o folosea pe cea din vecinătate, Casa Appleton, fosta locuință a surorii lui George al V-lea, regina Maud a Norvegiei. Elisabeta s-a înscris la Institutul pentru femei din localitate în martie 1943, după ce și-a plătit abonamentul anual de doi șilingi. După cum informa Pathé, distracția ei preferată era „să se plimbe călare pe poneiul ei Jock prin împrejurimile minunate de la Sandringham". Fotografiile idilice de sfârșit de vară înfățișează familia inspectând recolta și pe regină conducând o șaretă trasă de un ponei de-a lungul câmpurilor împânzite de arbori, Elisabeta, Margaret și regele mergând pe biciclete, în urma ei. La Windsor, ofițerii Companiei de Grenadieri ai Castelului, însărcinați cu paza familiei regale, asigurau compania masculină a Elisabetei și a lui Margaret, trăgându-se din aceeași elită ca verii lor de la Strathmore. Acest grup de bărbați, cărora regina Mary le zicea „gărzi de corp", îl includea și pe contele de Euston, moștenitorul ducelui de Grafton, mai târziu pretendent la mâna Elisabetei, pe lordul Rupert Nevill și pe Mark Bonham Carter. Ofițerii le însoțeau pe prințese la masa de prânz și la ceea ce Crawfie numea „petrecerile la grămadă", când se jucau de-a v-ați ascunselea, vânau comori, mâncau sardine și cântau madrigale cu prințesele; lor li se alăturau etonienii și, uneori, membrii corului de la Eton.

Odată ce un lucru îi stârnea interesul, pretindea Horace Smith, acesta nu-i „dispărea cu trecerea timpului sau cu alte lucruri noi supuse atenției sale".[74] Era sârguincioasă, meticuloasă, conștiincioasă. Ceea ce era adevărat pentru chestiunile ecvestre s-a dovedit la fel de valabil și în ceea ce privește afecțiunea Elisabetei.

Elisabeta nu l-a uitat pe mândrul cadet blond de la Dartmouth. După aceea, a urmat un schimb de scrisori sporadic, ca între veri, din partea lui Philip, pentru că Elisabeta nu avea decât cincisprezece ani când, în iunie 1941, la Cape Town, propria lui verișoară, prințesa Alexandra a Greciei, l-a împiedicat să mai corespondeze. Tot prea tânără pentru a privi-o în altă lumină era și când el și-a petrecut o permisie, la sfârșit de săptămână, la Windsor, în octombrie. Mai

târziu, vorbea despre weekendurile din timpul războiului cu familia regală ca fiind „simple bucurii de familie și distracție“.[75] Era o amintire plină de căldură, dar nicidecum romantică.

Probabil că Elisabeta avea o cu totul altă viziune asupra lucrurilor. Philip a fost o *idée fixe* pentru ea, fidelitatea față de obsesia ei fiind alimentată de fragmente de amintiri: participarea lui la înmormântarea ducelui de Connaught, în ianuarie 1942, menționarea, cu o lună mai târziu, într-un comunicat a „studentului Academiei Navale, prințul Philip al Greciei și Danemarcei, aflat în serviciu pe nava HMS *Valiant*“[76], vizitele regulate la verișoara lui, prințesa Marina, la Coppins, în Buckinghamshire, după mutarea lui în interes de serviciu la „E-boat Alley“, în iunie 1942, unde patrula pe coasta de est, de la Sheerness la Rosyth. În acel an, în septembrie, Elisabeta luase hotărârea: într-o scrisoare către Crawfie, i-a sugerat că Philip era „alesul“. Avea 16 ani. Îi mărturisise Alatheei Fitzalan Howard că „P[hilip] era «băiatul» ei, încă din aprilie, anul precedent.[77]

Piesa de teatru de Crăciun a prințeselor a fost urmată de pantomima anuală, care a început în 1941 cu *Cenușăreasa*, pusă în scenă în Sala Waterloo a castelului. Suma astfel strânsă a fost folosită pentru a cumpăra lână, cu care au fost tricotate diverse articole de îmbrăcăminte pentru trupe. Elisabeta juca rolul băiatului în travesti, prințul Florizel; Margaret era Cenușăreasa. Această distribuție avea să fie repetată. Se pare că reflecta părerea Elisabetei cu privire la care dintre surori era mai atrăgătoare („Prințesa Margaret atrage toată atenția, iar Elisabeta îi permite lucrul acesta“, scria Crawfie îngrijorată)[78]. Mai puțin flatant, Alathea Fitzalan Howard s-a trezit distribuită în rolul uneia dintre surorile urâte, Agatha Blimp. Dacă e să ne luăm după ea, relatarea lui Crawfie despre dezacordul dintre cele două surori în legătură cu prețul biletelor ilustrează neasumarea, în acest sens, a Elisabetei, o caracteristică pe care și-o va păstra și o măsură a lipsei ei de materialism. „Nu le poți cere oamenilor să plătească 30 de penny, Crawfie. Nimeni n-o să dea atât numai ca să ne vadă!“ a protestat Elisabeta. Margaret, din relatarea lui Crawfie, i-a dat o replică atotștiutoare: „O să plătească oricât numai ca să ne vadă!“[79] În 1942 a urmat *Frumoasa adormită*, apoi, în 1943, îmbrăcată în pantaloni bufanți și cu ciorapi de mătase, Elisabeta a jucat rolul principal din *Aladin*. În ultima seară, pe rândul din față s-a așezat Philip.

Pentru Elisabeta, care avea șaptesprezece ani, a fost un dar deosebit. Gripa îl împiedicase pe Philip să participe la serata dansantă pe care regele și regina o dăduseră în cinstea fetelor lor cu câteva zile înainte; și-a revenit la timp pentru ultima seară de pantomimă. Nu și-a putut ascunde entuziasmul. „Cine crezi c-a venit să ne vadă jucând?“ a întrebat-o ea pe guvernantă; Crawfie a descris-o ca fiind „destul de îmbujorată“.[80] Vioiciunea ei a dat culoare interpretării. Crawfie a consemnat că „[Elisabeta] avea o strălucire pe care niciunul dintre noi n-o mai văzuse. Multă lume a remarcat lucrul acesta“. Philip râdea în hohote la fiecare glumă proastă; cu multă rezervă, Lisa Sheridan își amintea că „el s-a lăsat pradă cu totul distracției și că a fost bine primit de prințese, ca un verișor plin de farmec“.[81] Apoi a rămas acolo tot weekendul. Iar mai apoi, și de Crăciunul acela, un interludiu furtunos, efervescent, cu totul diferit de Crăciunurile de dinainte

de război; „momente foarte vesele“, după cum le descria Elisabeta, cu filme, petreceri la cină și dans pe muzica plăcilor de gramofon.[82] A doua zi de Crăciun a fost dedicată șaradelor; tinerii „s-au zbenguit și au petrecut“ până la primele ore ale dimineții; Philip și-a reproșat, după aceea, că întrecuse măsura.[83] Invitația regelui și a reginei adresată acestui aventurier cu sânge regal contestă, probabil, evaluarea lui Harold Nicolson cu privire la prima lor reacție: „Cei din familie au fost [...] oripilați când l-au văzut pe prințul Philip că-i făcea ochi dulci prințesei Elisabeta. Considerau că era necioplit, fără maniere, needucat și că probabil nu-i va fi credincios“.[84] O vreme, cu siguranță verdictul curtenilor avea să fie de „necioplit, fără maniere [și] needucat“. „Era un inovator [...], fără respect față de statu-quo“, își amintea unul dintre ei.[85]

Elisabeta a rămas netulburată, indiferentă sau insensibilă la părerile lor. Era îndrăgostită și fericită. Regina Mary i-a simțit afecțiunea încă de la prima ședere a lui Philip la Windsor.[86] La Dartmouth nu fusese un simplu *coup de foudre*, iar sentimentele Elisabetei s-au consolidat în timp. Crawfie descria un Philip schimbat, în decembrie 1943; serios și fermecător, nici urmă de îngâmfarea de odinioară. Schimbarea mai mare a fost în cazul Elisabetei. La Dartmouth, Philip cunoscuse o copilă. Strălucitoarea Elisabeta pe care a văzut-o Philip la Windsor era mai aproape de „dulcea mică prințesă Elisabeta“ pe care pictorul Rex Whistler o descria scriitoarei Edith Olivier, în mai, anul următor, „*fermecător* de dulce [...] și cam pudică din timiditate, dar nu *prea* rușinoasă, și cu un fel delicios de a privi în ochi – foarte serioasă și solemnă – când discuta cu cineva, dar cu un râs cristalin când subiectul era foarte amuzant“[87]. Unul dintre grenadieri a fost și el încântat, după cum spunea secretarul particular al reginei, Arthur Penn – soldatul fusese transportat „într-o stare căreia i-aș spune exaltare“: „Era o experiență nouă [...] să afli caracterul prietenos contopindu-se atât de mult cu demnitatea și cu bunătatea într-un mod absolut firesc.“[88] Philip avea să constate că nu era de acord cu părerea scriitoarei Rebecca West în ceea ce-o privea pe Elisabeta, opinie formulată în urma întâlnirii ei cu întreaga familie regală la Palatul Buckingham, cu un an înainte. West o considera pe Elisabeta „prea bună, prea nesenzuală“, opinând că „ea e cea care s-ar putea îndrăgosti, dar e prea inocentă pentru a fi iubită“.[89]

Însă viața romantică a Elisabetei încă nu constituia o preocupare pentru părinții ei. În martie 1944, regele îi scria mamei sale că Elisabeta era „prea tânără pentru asta acum, pentru că n-a cunoscut niciun băiat de vârsta ei“.[90] În schimb, s-au concentrat asupra vocației regale a Elisabetei. Zvonurile din 1942, potrivit cărora numirea unei doamne de onoare numai a ei era iminentă, ceea ce ar fi semnalat intrarea sa în viața publică, nu s-au adeverit decât după doi ani. La optsprezece ani, Elisabeta era o „fată serioasă, cu ochi albaștri-cenușii onești“, președintă a Societății Naționale pentru Prevenirea Cruzimii asupra Copiilor și a Colegiului Național de Muzică, consilier de stat, colonel al Gărzilor Grenadierilor și o ghidă navală entuziastă.[91] Era încă elevă a lui Henry Marten, ale cărui ultime lecții analizau evoluția „guvernului responsabil“ și detalii de procedură

parlamentară; subiectele includeau „Cheltuielile naționale înaintea războiului, în 1939“ și „Cheltuielile naționale din timpul războiului“; înainte de discuțiile lor despre treburile curente, Marten îi trimitea Elisabetei tăieturi din ziare.[92] În plus, Elisabeta studia istoria continentală cu o emigrantă belgiană aristocrată, vicontesa de Bellaigue. Antoinette de Bellaigue, cunoscută surorilor sub numele de Toni, se alăturase casei în 1942, pentru a le perfecționa Elisabetei și lui Margaret conversația în franceză. Ea și-a interpretat sarcina ca fiind o modalitate de a le face „să conștientizeze existența, modul de gândire și obiceiurile altor țări“, un comentariu indirect cu privire la insularitatea regimului Crawfie/Ala.[93] Henry Marten îi dădea de făcut eseuri pe baza celor predate de Toni: Elisabeta scria răspunsurile în franceză. Pe 30 ianuarie 1945, când Elisabeta a transmis un mesaj de mulțumire radiodifuzat către copiii belgieni pentru jucăriile trimise în Marea Britanie, a vorbit în franceză, sub îndrumarea lui Toni. Horace Smith considera că prințesa adolescentă poseda „o minte ascuțită și receptivă“;[94] făcea adnotații cu creionul, luându-și sarcina considerabilă de a reține cât mai mult posibil din ceea ce-i spunea Marten, pentru viitor. Ziarele se refereau la „ucenicia sa adecvată pentru când va păstori Marea Britanie“, un simțământ ce oglindea prin seriozitatea lui viziunea ei înseși și pe a părinților săi despre pregătirea pentru regalitate, primită atât de la Marten, cât și, prin puterea exemplului, de la perseverentul ei tată.[95] Învățătura lui Marten viza cu precădere importanța flexibilității regale. Din activitatea epuizantă și suprasolicitantă, Elisabeta a învățat lecțiile datoriei. Chiar și pantomimele făceau parte din instruirea ei. „Cât sunt de recunoscătoare și acelor pantomime!“ reflecta ea mai târziu. „M-au învățat atât de mult cum să vorbesc în public!“[96]

Restricțiile din timpul războiului și austeritatea patriotică a regelui au temperat petrecerile la aniversarea celor optsprezece ani ai Elisabetei, în aprilie 1944, în ciuda noianului de telegrame de felicitare și a omagiilor precum acela al lui F.H. Shilcock, „Pentru prințesa regală Elisabeta“, care o asemuia, din nou, cu primăvara: „O, glorioasă primăvară,/ Dulcile-ți flori s-aducă în dar/ Fericire și desfătare/ Prințesei noastre regale!“[97] Zvonurile cum că prințesa avea să facă un „turneu independent“ prin toată țara nu s-au materializat și, în februarie, regele a respins definitiv sugestiile ca Elisabeta să fie unsă prințesă de Wales, exprimându-și încredințarea, în jurnalul său, că „propriul ei nume e foarte frumos“. În ziua cu pricina, George și Gerald Lascelles fiind plecați peste mări și țări, Margaret a fost singura persoană apropiată ca vârstă la un prânz în familie organizat la Windsor. Serata dansantă oferită de rege și de regină pe la începutul lui mai a fost considerată „relativ de mică anvergură“, cu doar 150 de invitați.[98] Faptul că Elisabeta și Margaret au dansat „de le-au sfârâit călcâiele“ până pe la trei dimineața reflecta bucuria lor și raritatea unor asemenea ocazii.[99] Reginei Mary, mama ei îi scrisese: „Îi dau lui Lilibet o mică diademă cu diamante dintre ale mele, când va împlini optsprezece ani [diadema în formă de aureolă, dăruită reginei de soțul ei, în 1936], iar Bertie îi face cadou o brățară pe care s-o poarte acum“.[100] Deși regina i-a explicat că e imposibil să cumpere „ceva bun“, cei doi au găsit o broșă Cartier cu acvamarin și diamante, pe care Elisabeta a continuat s-

o poarte; i-au mai dăruit și un cățeluș corgi, Susan, ca să-i ia locul lui Jane. Printre darurile de la oamenii de rând era o fotografie trimisă de un locuitor din Newton Abbot cu bunicii ei pe vremea când erau doar duce și ducesă de York și vizitaseră orașul în 1899, un nou memento al locului ei în linia regală neîntreruptă. În același spirit, revista *Sketch* a publicat un montaj de fotografii cu Elisabeta și cu mama ei la vârste similare, de când erau bebeluși până la 18 ani, intitulat „Cele două Elizabeth ale noastre, în copilărie și la tinerețe“, cu scopul de a da cititorilor posibilitatea „să observe asemănarea dintre mamă și fiică“.[101] Un buletin de știri filmat de Pathé, intitulat „La mulți ani!“, o prezenta pe Elisabeta ca pe „grațioasa domnișoară în care se regăsește atât de îndrăgitul farmec al părinților ei“. Din nou, s-au făcut comparații cu regina Mary.[102] Mai exact, echipajul de pe *President III,* vas de patrulare a coastei al cărui șef era Elisabeta, i-a dăruit un exemplar din *A Sailor's Garland* („Cununa unui marinar“), de John Mansfield.

Părinții Elisabetei au marcat evenimentul împărtășind cu ea, pentru prima oară, îngrijorarea față de propria lor siguranță, după ce Germania a lansat bomba V-1 fără pilot, în iunie, în raidurile din centrul Londrei. Regele a redactat o scrisoare lămuritoare cu privire la termenii testamentului său, destinată Elisabetei, în vreme ce regina, recunoscând că „pare o prostie“, se preocupa de cum să-și împartă cel mai cinstit bijuteriile între fiicele ei.[103] Mai puțin morbid, i-au îndrumat primii pași în viața publică, sfătuind-o inclusiv cum să țină discursuri la Spitalul de Copii „Regina Elisabeta“ și în numele Societății Naționale pentru Prevenirea Cruzimii asupra Copiilor. Apoi, în iulie, regele a confirmat numirea primei doamne de onoare a Elisabetei, lady Mary Palmer – asemenea prințesei, era o fostă ghidă, căreia îi plăcea să danseze. Fiica mezină a contelui de Selborne, lady Mary, în vârstă de douăzeci și trei de ani, se trăgea din același cerc aristocratic ca prietenii din copilărie ai Elisabetei. Nimic surprinzător, avea o legătură cu Strathmore: lordul Selborne lucra, alături de fratele reginei, David Bowes-Lyon, la Ministerul Economiei. „Pare cum nu se poate mai fermecătoare, bine educată, cu ținută, inteligentă și încântător de naturală și deloc timidă“, scria regina.[104] Cu aproape șase ani mai mare decât Elisabeta, și deja logodită, ea a însoțit-o la primele întâlniri. Cu aceste ocazii, garderoba publică a prințesei era asemănătoare cu a mamei ei, în parte din lipsă de interes („accepta veșmintele ca pe un atribut al datoriei sale oficiale, dar îți dădeai seama că nu era preocupată de haine în sine“, scria Norman Hartnell referindu-se la una dintre primele ei rochii de seară)[105]. Combinațiile creațiilor din anii ’40, materialele grele pentru veșminte și bustul mare al prințesei nu prea-i dădeau un aer tineresc. „Acum, că prințesa Elisabeta e îmbrăcată cam cu zece ani peste vârsta ei, zici că e regina-mamă“, consemna o casnică din Sheffield, Edie Rutherford, în jurnalul ei.[106] Plini de tact, reporterii au atras atenția asupra pălăriilor ei. După o serie de apariții autumnale în Scoția, *The Perthshire Advertiser* scria: „Drăgălășenia și farmecul prințesei Elisabeta sunt cunoscute și recunoscute în Nord. Din fotografii, din povestirile și din prezentările celor care au văzut-o, nu există nicio îndoială în acest sens. E bălaie și frumoasă, proaspătă și cu totul și cu totul

încântătoare“.[107] O doamnă de onoare o descria pe atunci ca fiind „foarte fermecătoare, dar extrem de tăcută și de timidă“.[108] După părerea comentatorilor contemporani, timiditatea o făcea și mai fermecătoare, având în vedere vârsta și sexul.

Elisabeta a fost lăudată pentru sârguința remarcabilă cu care își îndeplinea sarcinile ce i se trasau, onestitatea dorinței sale de a-și da toată silința de fiecare dată; era mereu pregătită. Printre sarcinile ei de consilier de stat, în timpul vizitei tatălui său din iulie 1944 la Armata a VIII-a, în Italia, era și aceea de a face o grațiere într-un caz de omor. În discuțiile cu Crawfie de după aceea, reacția ei a fost una de nedumerire amestecată cu hotărârea de a înțelege mai bine, o decizie echivalentă cu hotărârea reginei Victoria din adolescență de a fi „bună“. „Ce-i face pe oameni să facă asemenea lucruri groaznice?“ a întrebat-o ea pe guvernantă. „Trebuie să aflu. Trebuie să existe ceva care să-i ajute. Am atâtea de învățat despre oameni!“[109]

Dificultatea de a învăța ceva despre oameni – atunci și de atunci încolo – consta în imposibilitatea de a-și întâlni contemporanii de la egal la egal. Expunerea socială a Elisabetei fusese sporadică, cu mult mai redusă decât în cazul tatălui sau al bunicului său, ambii aflându-se în adolescență în compania unor băieți din diferite pături sociale. Elisabeta și Margaret crescuseră într-o lume aristocratică, în care codul curteanului ce presupunea o deferență artificială domina interacțiunea socială. Chiar și în timpul activității de ghidă, Elisabeta a rămas tot prințesă, înconjurată de copii de curteni și de aristocrați, și niciuna dintre tovarășele sale nu o tratase tocmai ca pe o soră, așa cum prevedea regulamentul. Nu era vorba că Elisabeta ar fi impus, prin distanțare, o barieră între ea și cele cu care se întâlnea, deși educația o împiedica să se zbenguie cu fetele din afara familiei: în taberele pentru ghide de la Frogmore găsea scuze ca să evite să doarmă în același cort cu cineva, retrăgându-se în apartamentele private. În albumele ei avea fotografii de la tabăra pentru ghide navale, din anul 1944. Elisabeta o etichetase pe una astfel: „În tranșee, în timpul unei alerte cu bombe zburătoare“. În aceasta, le identifica pe fiecare dintre cele opt fete care-i stăteau alături, de parcă această consemnare meticuloasă a numelor lor ar fi apropiat-o de ele.

Tot un fel de camaraderie a fost cea experimentată în anul următor, când, în martie, regele a cedat rugăminților stăruitoare, conștient acum că războiul era pe sfârșite, și ea a început un curs de subofițeri, pentru Serviciul Teritorial Auxiliar, la Centrul de Instrucție al Transportului Mecanic nr. 1, Camberley. Crawfie a consemnat cât de mândră se simțea Elisabeta de uniforma ei kaki, cu centură, și „de faptul că făcea ceea ce trebuiau să facă și celelalte fete de vârsta ei“; Elisabeta însăși i-a mărturisit mai târziu politicianului Barbara Castle că instruirea de la Serviciul Teritorial Auxiliar a constituit singura ocazie din viața ei de a se testa pe sine în raport cu persoane de aceeași vârstă.[101] Cam așa stăteau lucrurile. Inițial, ofițerii peste măsură de atenți au izolat-o pe Elisabeta față de celelalte unsprezece fete de la cursul de întreținere a vehiculelor; își lua prânzul la popotă și se întorcea la Castelul Windsor în fiecare seară, în vreme ce colegele ei de clasă

rămâneau în dormitoarele din barăci. Raportările răutăcioase din *Daily Mail* despre tratamentul special aplicat prințesei prefigura un cutremur. „E foarte interesată de noi“, scria caporalul Eileen Heron, o observație care n-ar fi surprins-o pe Crawfie.[111] Cincizeci de ani mai târziu, Elisabeta își amintea: „Învățasem foarte puțin despre șofat și despre funcționarea motorului cu ardere internă, dar foarte mult despre puterea și fericirea pe care ți le oferă camaraderia“.[112] Desigur, colegele ei de clasă erau la fel de interesate de ea. La fel ca *The Perthshire Advertiser*, au ajuns la concluzii flatante în privința înfățișării ei: „Frapantă [...], cu părul scurt, frumos, șaten, sârmos, buclat. Ochi albaștri-cenușii minunați și un zâmbet extrem de fermecător; *și* se dă cu ruj!“[113] Elisabeta se relaxa cu ele, lucru mai lesne pentru ea decât pentru celelalte fete, iar caporalul Heron consemna că „vorbește mult mai mult acum, că s-a obișnuit cu noi, și nu e timidă deloc“.[114] Peste cinci ani, în timpul unei vizite la o fabrică de țigarete Wills, din Bristol, în martie 1950, Elisabeta s-a întâlnit cu una dintre camaradele ei de la Serviciul Teritorial Auxiliar, Elsie Huff, care muncea ca operator la mașina de produs țigări cu filtru.[115]

Ala scria că „Prințesa E. s-a bucurat de fiecare minut al cursului de la Serviciul Teritorial Auxiliar“. Scrisoarea ei exprima propria neliniște față de sarcina matură în care se aventurase: „Îți închipui cât m-am îngrijorat când și-a dat testele de conducere în timpul nopții, sub proiectilele ce cădeau în jur!“[116] Elisabeta îi scria unei prietene: „Tot ce-am învățat era absolut nou pentru mine – toate ciudățeniile din interiorul unui automobil și toate dificultățile de citire a unei hărți. Însă mi-au plăcut toate foarte mult și am considerat-o o experiență extraordinară“.[117] Regina îi spunea soacrei sale, regina Mary, că „munca grea la Motor Company“ depusă de Elisabeta a fost „de mare succes“, adăugând destul de vag: „Experiența îi va fi de folos în viitor“.[118] Nici mama, nici fiica n-au comentat asupra numărului de poze făcute de-a lungul celor trei săptămâni ale cursului: fotografii erau ceva obișnuit în programul lor zilnic. Un portret dintr-un studio, în uniformă, realizat de Dorothy Wilding – cea care îi făcuse Elisabetei unul similar cu doi ani în urmă, în uniforma de ghidă navală –, o prezenta pe prințesă în chip de femeie-soldat cum nu se poate mai șic. Ziarele preferau instantanee cu Elisabeta în ipostaze puțin studiate ce nu-i erau caracteristice, în pantaloni, cu părul nearanjat, cu o cheie franceză în mână sau trebăluind la motor. Iar ea a învățat, pragmatică, mai mult decât întreținerea unui automobil. În timpul vizitelor făcute de prințesa regală și observându-i pe părinții ei, a văzut și cealaltă fațetă a experienței regale. Lui Crawfie îi spunea: „Mătușa Mary vine într-o inspecție. Nu-ți dai seama ce agitație s-a stârnit. Toată lumea s-a dat peste cap – au scuipat și-au lustruit toată ziua. Acum îmi dau seama ce se întâmplă când se duc mami și tata undeva. N-am să uit niciodată lucrul acesta“.[119]

Instruirea Elisabetei la Serviciul Teritorial Auxiliar nu a avut consecințe. Regele și regina i-au marcat cea de-a nouăsprezecea aniversare cu un cadou deosebit de feminin, o broșă Cartier, sub formă de floare de primăvară, cu petale de safir roz și albastru, iar la câteva săptămâni după întoarcerea ei la Windsor,

secretarul particular al reginei, Arthur Penn, i-a scris frumoasei văduve de douăzeci și doi de ani a căpitanului gărzilor de ofițeri, On. Vicary Gibbs, invitând-o să devină doamnă de onoare a prințesei. Invitația era simbolică, semn că îndatoririle regale ale Elisabetei urmau să se extindă: era sfârșitul carierei sale în Serviciul Teritorial Auxiliar. La o zi după ce Jean Gibbs s-a alăturat prințesei, Marea Britanie a sărbătorit victoria în Europa. Pe 8 mai, în mijlocul unei mulțimi cum nu s-a mai văzut, ce deborda de ușurare și de bucurie, familia regală a apărut în balconul Palatului Buckingham, alături de prim-ministrul Winston Churchill. Elisabeta a purtat uniforma de subofițer.

În noaptea aceea, Elisabeta și Margaret și-au părăsit părinții ca să se alăture mulțimii, dincolo de grilajul palatului. Împreună cu ele erau Margaret Elphinstone și Jean Gibbs, Toni de Bellaigue, o mână de ofițeri ai gărzii și ofițerul palatului regal, Peter Townsend. Printre mulțimile înghesuite ca sardelele, cârdul format din 16 persoane dansa conga, Lambeth Walk și hokey-cokey pe St James's Street și pe Piccadilly, „cu toții", după cum se exprima Elisabeta, „eram purtați de valurile fericirii și ale ușurării"; mai târziu i-a mărturisit romancierului Hammond Innes că i-a șterpelit cascheta unui polițist.[120] Au înaintat spre curtea din față a palatului și cineva, probabil Townsend, le-a dus pe furiș un mesaj regelui și reginei, care au reapărut pe balcon, dând curs scandărilor „Îl vrem pe rege! O vrem pe regină!", la care s-au alăturat și glasurile fiicelor lor. „Era o imagine a propriilor părinți pe care prințesele n-o mai văzuseră", presupunea Margaret Elphinstone că gândeau fetele uitându-se de la depărtare la siluetele firave de pe balcon.[121] De fapt, li se confirma imaginea eroică a regelui și a reginei, ieșită din comun, supraomenească, pe care și-o conturase Elisabeta la încoronare. Decenii mai târziu, își amintea de toate acestea ca fiind „una dintre cele mai memorabile nopți din viața mea".

Precum prințesele dintr-un basm, care au gustat cândva libertatea, surorile au evadat încă o dată în seara următoare. „Din nou în mijlocul mulțimii", scria Elisabeta în jurnalul ei. „Trafalgar Square, Piccadilly, Pall Mall, kilometri întregi. Părinții în balcon, la 12:30 a.m. – mâncat, distrat; la 3 a.m. – somn!"[122] În prima seară, după cum spunea Madame de Bellaigue, n-au fost recunoscute, în ciuda faptului că un ofițer din grupul lor a refuzat categoric ca Elisabeta să încalce regulile regelui și să-și tragă casca pe ochi, ca să se deghizeze. Pe 9 mai, Ronald Thomas, un băiat de cincisprezece ani, a recunoscut-o pe prințesă. A dansat cu Elisabeta pentru câteva secunde, în Trafalgar Square. Ea și-a negat identitatea; el i-a promis că n-o să spună nimănui. Tovarășii ei au tras-o iute pe prințesă de acolo. Polițiștii, a scris *The Times*, le-au spus petrecăreților că prințesele „doreau să fie tratate ca persoane private și să fie lăsate să-și vadă de treaba lor"[123]. Margaret Elphinstone și-a descris experiența ca pe „o izbucnire unică de libertate" față de verii ei, „un moment de Cenușăreasa pe dos, în care se puteau preface că erau oameni obișnuiți și necunoscuți".[124] În Ziua Victoriei și în noaptea ce a urmat, Elisabeta și Margaret și-au retrăit aventura, incluzând și o trecere pe la Ritz.

Recunoscută de străini, protejată de intervenția poliției, însoțită de doamna ei de onoare și de ofițerul palatului regal, chiar și așa, împiedicată să-și poarte

cascheta cum dorea ea, Elisabeta nu s-a putut amăgi singură că era necunoscută sau liberă. Disponibilitatea ei la vârsta de nouăsprezece ani să trăiască o scurtă clipă de „explozie de libertate“ e dovada acceptării destinului ce-i fusese hărăzit în decembrie 1936. Vreme de un deceniu, viața ei s-a așezat pe făgașul construit de părinți. În numele ei, regele sau regina hotărau asupra sarcinilor sale sau asupra nominalizării doamnelor de onoare; secretarul particular al regelui îi accepta sau îi respingea angajamentele. I-au fost aleși slujitorii cei mai apropiați, viața i-a fost organizată de Bobo MacDonald și de Cyril Dickman, valetul din apartamentul copiilor promovat în serviciul Elisabetei. De haine se ocupau croitorii mamei sale, inclusiv Miss Ford de pe Albermarle Street, care le făcuse prințeselor rochiile în copilărie, iar camerele erau decorate după alegerile mamei (în salonul ei de la Palatul Buckingham, chiar și garoafele și vaza de pe birou se potriveau schemei de culori preferate: roz și bej). „Cea mai mare parte a zilei o petrecea îndeplinind ceea ce, adesea, trebuie să fi fost sarcini destul de plictisitoare, și făcea acest lucru în mod firesc. La fel ca părinții săi, considera că era datoria ei și nu i-a trecut niciodată prin minte să încerce s-o evite“, reflecta Crawfie.[126] Ala o descria pe Elisabeta, în 1945, ca pe „o fată drăguță, cu un caracter frumos“[126]. Ascultarea era cheia caracterului acestei tinere, încurajată din copilărie să-i imite pe părinții și pe bunicii săi. Doar într-o singură privință avea să le sfideze așteptările.

10 Poreclă aplicată lui William Joyce, propagandist radio nazist născut în SUA care a transmis propagandă nazistă în Marea Britanie din Germania în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial (n. red).
11 Fază de la începutul celui de-Al Doilea Război Mondial, marcată de foarte puține operațiuni militare pe frontul de vest, în lunile care au urmat invadării Poloniei de către Germania nazistă și înainte de invadarea Franței (n. red.).

CAPITOLUL VII

„Oare suntem pregătiți pentru logodna moștenitoarei la tron?“

În mai 1946, domnișoara de onoare Elisabeta era fotografiată cu prințul Philip al Greciei la nunta lui Jean Gibb cu nepotul reginei, On. Andrew Elphinstone. Cu o lună înainte îl inclusese pe Philip în trupa de șase persoane pe care și le-a ales pentru drama lui John Patrick, *The Hasty Heart* („Inima grăbită“), montată la Aldwych Theatre. Zvonurile despre logodna regală se răspândiseră atât de mult, încât în toamnă, pe 7 septembrie, secretarul particular al regelui, Sir Alan Lascelles, cunoscut ca Tommy, a emis o dezmințire categorică: „Prințesa Elisabeta nu e logodită. Ceea ce se spune e incorect“.

În vremea aceasta, Philip era oaspete al regelui și al reginei, la Balmoral. Înainte ca șederea lui de trei săptămâni să se încheie, se pare că îi ceruse mâna, iar Elisabeta acceptase, după spusele verișoarei lui Philip, Alexandra, „pe malul unui lac mult-îndrăgit, cu nori albi plutind pe cer și cu țipătul unei corle undeva, în ascunziș“[1]. În scrisoarea de mulțumire către regină, Philip scria: „Sunt sigur că nu merit toate acele lucruri bune care mi s-au întâmplat. [...] Ospitalitatea generoasă și căldura prietenească au contribuit mult ca să-mi recapăt credința în valorile nemuritoare. [...] Firesc, există o anumită circumstanță care a însemnat pentru mine mai mult decât orice altceva în viața mea“.[2] Inevitabil, dezmințirea lui Lascelles s-a dovedit contraproductivă. O casnică din nordul Angliei comenta asupra „zvonului de logodnă cu Philip al Greciei: îmi imaginez că nu au prea multe opțiuni în a-i găsi un soț care să fie considerat demn de funcția asta“.[3] Ajunsese la propria concluzie, luând în considerare veșmintele Elisabetei. „Există comentarii de ambele părți despre modul prea matur în care a apărut la parada victoriei“, scria ea. „Oare suntem pregătiți, ca Imperiu, pentru anunțul logodnei moștenitoarei tronului? Și ea e făcută intenționat să arate ca și când ar avea vârsta căsătoriei, astfel încât să nu creadă nimeni că e o fetișcană, ca un miel dus la tăiere?“[4]

Regele și regina obosiseră – după spusele reginei, erau „absolut *frânți*“.[5] Șase ani de război își puseseră puternic amprenta asupra monarhului și a consoartei sale. Răsplata lor a fost popularitatea până aproape de adulare, dar îndreptată mai mult către Elisabeta și Margaret decât către părinții lor, a unei națiuni sleite de austeritate al cărei subiect principal de conversație se limita la „mâncare,

combustibil și haine“, în cuvintele regelui, iar acum căuta o atracție alternativă.[6] Reacția palatului a fost emiterea unei serii de fotografii cu surorile regale. Lisa Sheridan a fotografiat-o pe Elisabeta în grădinile de la Royal Lodge, imaginea unei fete obișnuite, și în salonul ei de la Palatul Buckingham, citind, absorbită de clasoarele de timbre, dar zâmbitoare la biroul ei mare, ordonat, și a subliniat noi ingerințe în viața publică a Elisabetei: „Întreruperi constante [...] în timp ce lucram, maldărul de colete, de pachețele și de scrisori creștea încet-încet, pe o masă de lângă ușă“.[7] Total diferite au fost fotografiile cu aspect oniric făcute de Cecil Beaton, în martie 1945, ținute ascunse până la terminarea războiului: Elisabeta în aceeași rochie Hartnell cu crinolină, antebelică, a reginei, pe care o purtase în rolul lui lady Christina Sherwood, în pantomima din 1944, *Old Mother Red Riding Boots* – din șifon înflorat, cu mâneci lungi, pe un fundal pictat cu o scenă de iarnă, ea fiind din nou vestitoare a primăverii; cu Margaret în fața unei scări a palatului, prințese fluturași, în mijlocul poleielilor sclipitoare, o rememorare a viziunii diafane a lui Marcus Adams.

Popularitatea familiei regale din timpul războiului confirmase statutul Elisabetei ca iubită a națiunii – după cum o numea ducesa de Windsor cu dispreț, o Shirley Temple regală. Spre deosebire de actrița-copil americancă, Elisabeta nu-și pierduse farmecul odată cu înaintarea în vârstă. În 1946, *The Times* estima o mulțime enormă alcătuită din 40.000 de oameni care veniseră să asiste la celebrările tradiționale de ziua de naștere a Elisabetei, la Castelul Windsor, în vreme ce vizita ei de două zile la Exeter în noiembrie a atras cea mai mare mulțime pentru un oaspete regal din istoria orașului. În aprilie, Harvey Blackett, de treisprezece ani, a întâlnit-o pe Elisabeta când a inaugurat unitatea medicală Sir John Priestman Durham County and Sounderland Eye Infirmary. Cu ochii bandajați după o operație de corectare a strabismului, iată ce le-a spus el reporterilor după aceea: „Mi-ar fi plăcut să o văd, glasul ei era atât de minunat“.[8] Violet Bonham Carter o descria pe Elisabeta ca fiind „mult mai drăguță decât în orice fotografie, pentru că e în floarea tinereții“.[9] În lumea sărăcită, epuizată, cenușie în vreme de pace, Elisabeta s-a trezit o eroină romantică din întâmplare.

Sau, poate, nu. Încă din copilărie existase la un nivel de plăsmuire a imaginației populare un construct al mitologiei jurnalistice și al fotografiilor care făceau deliciul publicului. În 1945, această „prințesă Elisabeta“ deținea toate binecuvântările, afară de iubirea romantică: singura necesitate a viitoarei regine era un soț. Chiar și momentul era potrivit. În ianuarie 1946, moartea Alei, la o vârstă relativ tânără, la șaizeci și șapte de ani, a rupt forțat legăturile cu copilăria. S-au încheiat și lecțiile particulare. În mai, regele i-a întărit statutul fetei sale mai mari ca membru al casei regale, numindu-i o a treia doamnă de onoare, pe lady Margaret Egerton, una dintre cele șase fiice ale contelui de Ellesmere. Elisabeta, scria Dermot Morrah, „și-a ocupat locul în fluxul principal al Vieții naționale, ca fiică a victoriei“.[10] Pentru cârcotași și pentru jurnaliști, atingerea maturității prezenta o provocare irezistibilă.

Nu avea să treacă prea mult până au legat numele Elisabetei de al lui Philip, însă mai erau mulți pași de făcut pentru cuplul în sine. În primăvara anului

1944, unchiul lui Philip, George al II-lea al Greciei, a discutat cu regele șansele prințului de a fi pețitorul Elisabetei, o idee nefericită din partea regelui Greciei, care i-a confirmat convingerea lui George al VI-lea că Elisabeta era prea tânără și lipsită de experiență. Reacția regală la manevrele viclene ale lui Dickie Mountbatten în numele nepotului său arătos și dezrădăcinat a fost similară. Cu toate acestea, ideea fixă a Elisabetei i-a obligat pe părinții ei să recunoască relația și, în martie 1945, la mai bine de un an de când presa „dezvăluise“ o logodnă, regele i-a dat instrucțiuni lui Tommy Lascelles să afle de la Ministerul de Interne stadiile prin care trebuie să treacă Philip ca să ajungă supus britanic (ca parte a „campaniei“ pentru Philip, de care se ocupase de-o vreme și Mountbatten). În mai 1946, Philip i-a mărturisit surorii sale mai mici, Sophie, că „se gândea să se logodească“.[11] Odată cu întoarcerea sa din Orientul Îndepărtat în Marea Britanie și cu desfășurarea cu tam-tam în timp de pace a instrucției navale din nordul Țării Galilor, Philip devenise conștient atât de sentimentele Elisabetei, cât și de ale sale.

Naturalizarea lui Philip, care, la sfârșitul lui februarie 1947, l-a transformat oficial dintr-un prinț străin, în linia de succesiune la tronul Greciei, în locotenentul Philip Mountbatten RN, supus al Coroanei Britanice, i-a ținut ocupați pe cei interesați, inclusiv pe cei de la College of Heralds, care îl porecliseră primii „Philip Oldcastle“, și pe secretarul privat, James Chuter Ede, care insista pentru ceva „mai grandios și mai strălucitor“;[12] în ultima vreme, lucrul acesta o preocupa și pe Elisabeta. Mai târziu, Philip sugera că nu fusese vorba de nicio cerere formală în căsătorie la Balmoral în toamna aceea, ci că „lucrurile au venit unul după altul. S-au aranjat de la sine“.[13] Dacă-i așa, părea un impas nesatisfăcător, mai ales pentru o fată foarte îndrăgostită, iar lucrul acesta ar putea să explice de ce Elisabeta dădea atâta importanță schimbării naționalității lui Philip, considerând-o ca pe o pregătire preliminară necesară pentru logodna lor oficială. Ca urmare a plănuirii, în primăvara lui 1947, a unei vizite regale în Africa de Sud, regele i-a cerut lui Philip ca aranjamentul să rămână secret cel puțin până la întoarcerea lor, la care prințul a reacționat cu pragmatism.

Condiția pusă de rege nu însemna opoziția lui la această legătură și nici față de Philip, despre care spunea că este „inteligent, [cu] simț al umorului și privește lucrurile corect“.[14] Ulterior, a ținut să precizeze că nu a fost lipsit de inimă când a forțat-o pe Elisabeta să aștepte. Mai degrabă, omul acesta devotat soției, afectuos, simțea o aversiune copleșitoare față de schimbările în familia lor atât de unită și încurajatoare, pe care o descria față de Elisabeta ca „noi patru – Familia Regală“. Instinctiv conservator și dependent de soție și de fiice, în ceea ce privește fericirea și susținerea emoțională de zi cu zi care-i făceau domnia suportabilă, scria, considerând toate acestea ca fiind un imperativ să „rămână împreună“.[15]

Dinamica lor confortabilă împărtășită era amenințată de orice membru în plus – mai ales a unui tânăr direct, cu vederi independente, ce-i distrăgea atenția Elisabetei și, încă de pe atunci, vădea o sugestie de nesupunere față de victorianismul curții. Deși regele nu înceta să se arate uluit de fiica lui mai

tânără – frumusețea ei răpitoare încă din adolescență, neastâmpărul surâzător și aerul general de *enfant terrible* –, la reticenta și așezata Elisabeta căuta ceva mai substanțial. Elisabeta, consemna lady Airlie, era „însoțitoarea lui constantă la vânătoare, la plimbare, la călărie – de fapt, la toate. Afecțiunea față de ea era înduioșătoare";[16] un oaspete la Sandringham le descria fericirea de a fi împreună: „Stăteau de vorbă amândoi cu nesaț, plini de însuflețire".[17] „Așa ne bucurăm noi, ca familie, și avem acel dar salvator al râsului, care ușurează orice povară", a informat-o regina pe Ena von Coller, câteva luni mai târziu.[18] Pentru rege, familia care îi aducea bucurie și veselie și care îi ușura povara era o resursă prea prețioasă ca s-o pună, pur și simplu, în pericol. Portretul de grup al lui James Gunn, *Conversation Piece at the Royal Lodge, Windsor*, i-a fost cum nu se poate mai pe plac. Deși în momentul în care îl comandase, în 1950, regele avea deja un ginere și un nepot, tabloul îi prezintă numai pe „noi patru", așezați sau în picioare în jurul mesei de ceai, reconstituind un ritual domestic pe care îl îndepliniseră împreună de nenumărate ori, la sfârșit de săptămână.

Fără îndoială, existase totuși opoziție la această uniune, mai ales în cercurile de la Curte. De obicei, relatările vizau ostilitatea reginei și a unei coterii de curteni. Conform acestei teorii, regina spera la un candidat autohton la mâna Elisabetei, un aristocrat de sorginte britanică și cu viziune asemănătoare cu a ei, cum ar fi membrii „gărzilor de corp" de la Windsor, și era susținută în acest sens de fratele ei preferat, David Bowes-Lyon, și de curteni precum contele de Eldon și lordul Cranborne. Regina, susținea asistentul privat al regelui, Edward Ford, „voia să-și prezinte fiica unui lung șir de posibili candidați, începând cu straturile înalte ale aristocrației britanice. [...] Ea voia ca Elisabeta să vadă mulți tineri, dintre care să se găsească vreunul potrivit, în cazul în care se plac unul pe altul".[19] Regele era cel care aprecia obârșia regală a lui Philip. Câțiva factori dădeau greutate acestei teorii. Având în vedere antipatia reginei față de germani, situația lui Philip în fața viitoarei lui soacre avea foarte puțin de câștigat prin faptul că toate cele patru surori ale lui erau căsătorite cu prinți germani, inclusiv cea mai tânără, al cărei fost soț era Christoph de Hesse, un ofițer nazist de rang înalt, despre care se spunea că se lăudase că vrea să bombardeze Palatul Buckingham.

Pe Philip nu-l avantaja nici faptul că regina avea o atitudine ambivalentă față de verișoara lui, ducesa de Kent, care era înclinată s-o trateze de sus pe cumnata ei non-regală și, asemenea lui Dickie Mountbatten, încuraja legătura dintre cei doi tineri. Obișnuită cu consimțământul tacit, regina zâmbitoare, dar foarte hotărâtă nu a gustat provocarea unui prinț vioi și direct, care depunea puține eforturi pentru a-i face o impresie bună și care nu avea bunele maniere îmbietoare ale favoriților ei. De fapt, scrisorile reginei nu oferă premise pentru această interpretare: scria că era de părere că Elisabeta luase decizia corectă; față de Arthur Penn, glumea: „Cât de supărați vor fi grenadierii!"; față de Osbert Sitwell, îl descria pe Philip ca fiind „o persoană foarte drăguță".[20] Oricare ar fi fost adevărul în legătură cu părerea ei, aceasta a fost înfrântă de o combinație între hotărârea Elisabetei și emoțiile pasagere ale tinerilor pe care i-ar fi putut alege în locul lui Philip: în cursul anului 1946, mica speranță se îngustase odată cu

căsătoriile contelui de Euston, a contelui de Dalkeith (moștenitorul ducelui de Buccleuch) și a ducelui de Northumberland; „garda de corp" lord Rupert Nevill se însurase cu prietena Elisabetei, lady Camilla Wallop, cu un an în urmă. De Anul Nou, la Sandringham, lady Airlie remarcase natura glumeață a relației dintre Elisabeta și Margaret și tinerii aleși pe sprânceană din jurul lor, surprinsă de felul în care „ambele surori îi tachinau și erau tachinate de tinerii gardieni".[21] Asemenea tachinări voioase nu constituiau o caracteristică a comportamentului Elisabetei față de Philip. Această intimitate superficială era dovada detașării sale.

S-ar putea să fie adevărat sau nu că, la întrunirea aranjată de Mountbatten, în noiembrie 1946, Philip le-a spus celor din conducerea de la Express Newspapers „cât de profundă era afecțiunea lui pentru prințesă și a ei pentru el" (Mountbatten a negat vehement această afirmație făcută de John Gordon, editorul de la *Sunday Express*).[22] Dacă așa stăteau lucrurile, Philip n-a mai menționat-o din nou, în public, iar ziariștii au fost la fel (și surprinzător) de tăcuți. Elisabeta a tăcut și ea, față de toți, în afară de Crawfie și de familia ei.

„Ești totdeauna un înger atât de generos și de atent față de papa și de mine!", îi scria regina Elisabetei, la sfârșitul anului 1947.[23] Pe la începutul anului, Elisabeta își dovedise generozitatea. Pe 31 ianuarie, împreună cu părinții ei și cu Margaret, pornise cu vaporul spre Africa de Sud. Scopul turneului era un răgaz pentru rege și pentru regină după tensiunea creată de anii de război și un gest de mulțumire față de dominion, pentru contribuția la victoria alianței; faptul că Elisabeta avea să-și sărbătorească aniversarea a douăzeci și unu de ani în Africa de Sud era un compliment în plus. Totuși, Crawfie observa lipsa de entuziasm a Elisabetei pentru acest turneu. În vreme ce pe rege îl rodea faptul că abandona Marea Britanie într-o stare aproape de faliment, lipsa severă de combustibil înrăutățind cea mai friguroasă iarnă din câte fuseseră înregistrate, Elisabeta își lua inima-n dinți făcând efortul de a se separa de Philip și de a-și analiza sentimentele vreme de trei luni departe de ochiul public, logodna lor fiind încă secretă. În ajunul plecării, a avut parte de un bonus convențional: un cadou anticipat, sub forma unor cercei în formă de ciorchine, din diamante și perle, din partea bunicii ei, ce fuseseră inițial doar un fragment dintr-o pereche mai mare de cercei moșteniți de regina Mary în 1897. Elisabeta avea să-i poarte în ziua nunții, cu zece luni mai târziu, și în luna de miere. De-a lungul turneului, ea i-a scris reginei Mary, precum și lui Philip, a cărui fotografie cu ramă de argint o luase cu ea; i-a scris și lui Crawfie – obicei pe care și-l păstrase din copilărie.

Dacă regele și regina nu s-au prea relaxat în timpul vizitei în lungul și-n latul Africii de Sud, cu un program aglomerat în care au străbătut 11.000 de kilometri aproape continuu, într-un tren vopsit în auriu și alb – Trenul Alb –, măcar au avut satisfacția de a fi laolaltă, după separarea din timpul războiului. Plăcerea pe care o aflau fiind împreună ca familie era sinceră și din toată inima. Undele de afecțiune, observa ofițerul de palat al regelui, erau palpabile „între tată și mamă, între surori, între părinți și fiicele lor".[24] Pentru Elisabeta, promisă solemn, în secret, lui Philip, precum și pentru părinții și sora ei Margaret, care avea

șaisprezece ani, această comuniune lipsită de griji era, cu siguranță, nuanțată cu o ușoară amărăciune: siguranța că aceasta avea să fie o ultimă aventură în patru. Și totuși, în ciuda presimțirilor rele ale Elisabetei, prima călătorie peste mări și țări a avut și momente de încântare și relaxare. I-a conturat întreaga viață. Mulți ani mai târziu, zicea amintindu-și: „Africa de Sud e în sângele meu“.[25] A luat cunoștință de un imperiu fragmentat și un Commonwealth emergent; îi dezvăluia o societate fisurată și nefericită, deși nerostită, o politică rasială omniprezentă, africani negri și albi segregați, afrikaneri naționaliști vehement ostili vilegiaturiștilor regali; a observat la prima mână afecțiunea pe care o inspira familia ei în rândul multora dintre diversele comunități ale dominioanelor.

Chiar și călătoria pe marea după furtună oferea sclipiri de bucurie. Plutind către tropice, familia regală „dansa sub o marchiză de pe puntea superioară de la pupa și sub cerul țintuit de stele“; Elisabeta a făcut pereche cu doamna ei de onoare, Margaret Egerton, „jucând viguros tenis de masă“ cu regele și cu un ofițer de la palat; au tras la țintă pe un mic poligon de pe vapor s-au jucat de-a vânătoarea de comori, joc la care Elisabeta și partenerul ei marinar au ieșit pe locul doi.[26] În locul ceremoniei tradiționale de scufundare în apă și de bărbierit la Ecuator, marinarii le-au pudrat nasurile Elisabetei și lui Margaret. Una dintre cele mai bune fotografii de tinerețe ale Elisabetei o înfățișează într-o rochie înflorată, cu briza fluturându-i părul, rotindu-se într-un joc antrenant de pe punte, cu ofițerii îmbrăcați în uniforme albe, printre care a identificat „vreo doi“ despre care i-a mărturisit lui Crawfie că ar fi „trăsnet“, cu ochii închiși, zâmbind mai fericită ca niciodată.

Când au înconjurat Cape Town, ea și Margaret au deschis hubloul și-au fost udate leoarcă de un val ce se năpustea spre ele. În timpul turneului în sine au existat câteva interludii relaxante similare, chiar dacă smulse cu greu dintr-un itinerariu obositor, pe care părinții ei îl găseau prea dur. Astfel de momente de respiro au fost călătoria pe o platformă de pe șasiul locomotivei, călăritul la galop, dimineața devreme, împreună cu Margaret, pe cai împrumutați, prima oară la Sandfontein, „timp de o oră, pe câmpia pustie, presărată cu cactuși *Opuntia*“, cu fetele îmbrăcate din nou identic, în „pantaloni de călărie, cămăși galben-strălucitor și pălării cu boruri largi“, sau de-a lungul țărmului, la Bonga Bay.[27] În apropiere de Port Elizabeth, adolescenta a înotat împreună cu tatăl ei în Oceanul Indian. Descrierea Elisabetei în costum de baie, făcută de un reporter, cum că are rotunjimi acolo unde trebuie, i-a tulburat retrospectiv plăcerea regelui.[28] „Ooo, bietul rege și biata prințesă, îmbăindu-se sub ochii a sute de oameni“, comenta casnica Edie Rutherford. „Ei bine, aș numi-o management defectuos. Sunt o grămadă de locuri frumoase de îmbăiere de-a lungul coastei și imposibil să nu fi putut să-i ducă repede pe toți cei din familia regală cu automobilul la un golfuleț ferit. [...] Natura umană e aceeași în toată lumea, *trebuie* să căscăm gura la familia regală“.[29] Reflectând asupra contrastului dintre căldura din Africa de Sud și iarna aspră din Marea Britanie, Elisabeta îi spunea reginei Mary despre senzația de disconfort: „Am plecat la soare, în vreme ce toți ceilalți îngheață de frig. [...] Auzim povești atât de cumplite despre vreme și despre situația combustibilului

acasă. [...] Chiar sper că nu suferiți prea tare".[30]

Pentru prințesă erau rigori de altă natură. „Prințesa Elisabeta va prelua sarcini și angajamente și le va ușura o parte din munca grea regelui și reginei, angajați într-un program atât de aglomerat", anunțau ziarele britanice în ziua plecării.[31] În cea mai mare parte a timpului, rolul surorilor era să pășească în umbra părinților lor, îmbrăcate la fel, în rochii Molyneux, în culori contrastante, cu chipurile vesele și zâmbitoare dintr-un basm regal. Totuși, pe 3 martie, Elisabeta a inaugurat, fără părinții ei, un nou doc de reparații, în partea de est a Londrei, în fața unei mulțimi de 30.000 de oameni (și, drept mulțumire, a primit, pe lângă „urale sincere de încântare", cinci diamante mari, „nestemate fără cusur, elegant prelucrate").[32] Și apoi, pe 21 aprilie, la Cape Town, și-a sărbătorit cea de-a douăzeci și una aniversare printr-o zi de angajamente publice. Era un majorat printre străini, oferit consumului public, ca multe alte evenimente majore ce-o așteptau. Sărbătoririle au culminat cu două serate dansante: un bal public cu 3.000 de persoane, la primărie, și unul mai select, în clădirea guvernului. La al doilea, Elisabetei i s-a dăruit ceea ce bunica ei iubitoare de bijuterii numea „cel mai mare și cel mai uluitor" dar de ziua ei, un colier de 21 de diamante de mărime graduală.[33] Însă evenimentul cel mai semnificativ al zilei a avut loc înainte ca Elisabeta să se schimbe în orbitoarea ei rochie de seară Hartnell, din tul cu paiete. La ora șapte, a ținut un discurs special la radio. Ascultat de un număr estimat de 200 de milioane de oameni din toată lumea, acesta va deveni discursul definitoriu al vieții ei. Vreme de mai bine de șapte decenii, avea să rămână credincioasă legământului ei ferm de a se pune în slujba poporului.

În seara aceea, în sala de bal de la guvern, Elisabeta i-a răspuns partenerului ei de dans care o întrebase dacă se simțea copleșită de portretele strămoșilor ei: „Absolut deloc".[34] Acest răspuns firesc se poate să fi fost dat cu scopul de a preîntâmpina alte întrebări de acest fel; totodadă, a fost reacția unei tinere ce se simțea în largul ei cu propriile perspective. Elisabeta i-a mărturisit unei prietene: „Eram lungită în cadă, înainte de cină, și mă gândeam, of, oare lângă cine voi sta și despre ce se va discuta. Mă îngrozește să stau alături de oameni care vorbesc despre lucruri de care n-am auzit niciodată".[35] Își făcea griji în legătură cu lipsa ei de cunoștințe; sarcinile regale n-o nelinișteau atât de mult. „Fiica dumneavoastră pare deja regină, pentru că are atâta demnitate", îi spusese reginei regentul de Basutoland, Mantsebo Seeiso, cu câteva zile mai devreme.[36] Fericită în familie și în dragoste, școlită pentru destinul ei regal de însăși regina Mary și de Henry Marten, în mijlocul privirilor, salutată și aclamată încă din copilărie, la douăzeci și unu de ani, Elisabeta nu mai era școlărița serioasă care, cu cinci ani în urmă, făcuse ezitant prima ei inspecție a Gărzilor Grenadierilor. Nu avea carisma extraordinară a mamei sale și nici spontaneitatea ei veselă, numită de lady Harlech „al șaselea simț" al reginei „pentru cineva [...] care se simte jignit sau neglijat sau este înspăimântat".[37] „Era o fată timidă, căreia viața socială nu i se părea ușoară", după cum spunea o prietenă; „greu să-i vorbești, cu excepția momentelor când stăteai alături de ea, la cină", conform viitorului ei secretar privat – verdict împărtășit și de alții; în 1949, fotograful Cecil Beaton consemna

„ezitarea“ ei.[38] Se simțea cel mai în largul ei la întrunirile mici, private, cum a fost serata dansantă a Laurei Grenfell, într-o casă din Chesam Place, în februarie 1946: Laura a descris-o atunci ca „absolut naturală – foarte demnă în timpul prezentărilor etc.; apoi se deschide cu câte o glumă facilă și plăcută, după care te trezești vorbind mai firesc decât la orice cină elaborată. I-a făcut pe toți să se prăpădească de râs, povestind despre o santinelă care își pierduse chipiul în timpul prezentării armelor pentru onor“.[39] Pe lângă strălucirea originii sale regale, poseda calități abil rezumate de prim-ministrul sud-african Jan Smuts, care o prezenta ca fiind „atât de umană, de sinceră și de modestă“[40]. Era limpede că poseda și o fermitate de neclintit, la fel ca tatăl și bunicul ei.

Deși scris pentru ea de Dermont Morrah de la *The Times,* un fost membru al unui colegiu de la Oxford transformat în scriitor pentru casa regală, discursul radiodifuzat cu ocazia aniversării fusese ideea ei. Acesta exprima și contura deopotrivă convingerea misiunii sale regale. După aceea, Elisabeta i-a scris reginei Mary: „M-am întristat când mi-am dat seama că nu-mi voi petrece majoratul acasă, dar acum cred că lucrul acesta a creat o legătură fericită cu Africa de Sud“.[41] Chiar și în scrisorile particulare, datoria prevala deja asupra sinelui. Cu câtă precizie îi judeca Morrah caracterul, îmbinând bucuria cu obligația: „E o zi fericită pentru mine; dar e și una care mă pune serios pe gânduri“, le-a spus ea milioanelor de oameni invizibili.

Fusese gata-gata să piardă discursul printre pernele de pluș ale Trenului Alb, fiind descoperit până la urmă printre sticlele de băutură. Cu un an înainte, regele îi spusese lui lady Airlie că Elisabeta îl ajutase cu discursurile de Crăciun. Cu această ocazie, regele și regina, împreună cu Frank Gillard, însărcinat cu transmisiunile pentru BBC ale turneului, și-au petrecut două ore lucrând cu Elisabeta la prima versiune a lui Morrah, îmbunătățindu-i expresivitatea. Erau cu toții încântați de versiunea finală; la fel ca mulți dintre ascultătorii Elisabetei, erau profund mișcați. „Vorbitoarea însăși mi-a spus că o făcuse să plângă“, îi scria Tommy Lascelles lui Morrah, în 10 martie; Lascelles însuși, „cât aș fi eu de prăfuit de cinic“, a simțit la fel. „Are strălucirea celuilalt discurs, de la Tilbury, combinat cu simplitatea nemuritoare a vorbelor reginei Victoria: „Voi fi bună“.[42]

Faptul că Elisabeta a fost mișcată până la lacrimi de textul discursului radiodifuzat dovedește măsura sincerității sale și unul dintre motivele pentru care declarațiile sale au rezonat foarte puternic cu ascultătorii, inclusiv cu atât de reținuta regină Mary, care consemna în jurnal: „Bineînțeles că am plâns“[43]. „A lăsat o impresie de sinceritate și de hotărâre, dar și de profundă emoție, mai ales când te gândești că această tânără este în pragul unei vieți ce necesită extrem de multă precizie în ceea ce i se cere“, comenta un ziar de acasă[44]. Elisabeta s-a adresat unui auditoriu de toate rasele și naționalitățile. S-a simțit la fel de acasă în Cape Town, a zis ea, ca în țara ei natală. A cerut să i se permită să solicite locul ei ca reprezentant al „tinerilor din familia națiunilor britanice“. Și-a exprimat iubirea pe care o simțea pentru „acest străvechi Commonwealth“ și viziunea pentru „influența puternică, pentru totdeauna, în întreaga lume“. Apoi, s-a poziționat cu emoție în lungul șir al monarhilor britanici, invocând motto-ul

multora dintre strămoșii ei: „Slujesc“. Nu putea, a zis, să facă o „promisiune cavalerească“ similară cu ale înaintașilor ei, însă a continuat cu ceva remarcabil, precum: „Declar dinaintea voastră, a tuturor, că îmi voi dedica întreaga viață, fie ea lungă sau scurtă, în slujba voastră și a familiei noastre imperiale mărețe, cărei îi aparținem cu toții“. Era o promisiune simplă de sacrificiu de sine. În 21 aprilie 1947, puțini se îndoiau de onestitatea dorinței ei de a o face bine. O viață mai târziu, e încă o promisiune pe care nu și-a încălcat-o.

Aproape sigur Elisabeta s-a bucurat mai mult că emisiunea ei importantă fusese realizată cu succes decât de strălucitoarele, dar mult prea aglomeratele baluri de la Cape Town. La sfârșitul unei zile de felicitări cu ocazia aniversării ei, din partea unor străini bine-intenționați, s-a reunit cu Margaret și cu părinții ei. Regele și regina au părăsit sala de bal a guvernului la miezul nopții. După aceea Elisabeta a fost văzută împreună cu Margaret pe casa scărilor de la sala de bal. Cele două surori chicoteau, scoțându-și pantofii ca să-și odihnească picioarele obosite după o zi la paradă și o seară în care o călcaseră pe degete toți partenerii de dans emoționați, trecuți în revistă de soția guvernatorului general, doamna Van Zyl. Era în zorii zilei de marți. Peste alte două zile, alaiul regal avea să pornească spre casă.

Călătoria, scria Lascelles, a fost „un succes imens și și-a îndeplinit cu prisosință obiectivul unic [...] de a convinge poporul sud-african că monarhia britanică e o investiție ce merită să fie menținută“.[45] Secretarul privat al regelui greșea. În anul ce-a urmat, victoria în alegeri a naționaliștilor conduși de afrikaans a deschis ușile republicanismului și crimelor apartheidului, deopotrivă. Ceva mai precisă a fost sugestia lui Lascelles că „trăsătura cea mai satisfăcătoare a întregii călătorii e progresul remarcabil al prințesei Elisabeta“.[46] El consemna „simțul ei sănătos al umorului“ și „solicitudinea uimitoare când era vorba de bunăstarea celorlalți“, o asemenea lipsă de egoism, comenta el sec, „nu era caracteristica obișnuită a acelei familii“.[47] În mai multe sensuri, Elisabeta atinsese majoratul.

Regina Mary o descrisese față de lady Airlie, subliniind că exista „ceva foarte constant și hotărât [la Elisabeta] – la fel ca la tatăl ei“; Rebecca West concluzionase că era „înduioșător de îndatoritoare, posibil, cu obstinația tatălui ei“.[48] În vară, constanța și hotărârea aveau să-i fie recompensate. În 8 iulie, la miezul nopții, Palatul Buckingham a anunțat logodna ei cu Philip. (În aceeași zi, palatul a informat-o pe lady Serena James că nu era nevoie să-l invite pe Philip s-o însoțească pe Elisabeta la serata dansantă de majorat a fiicei sale din seara aceea, având în vedere că logodna „nu va fi oficială până la miezul nopții“.[49]) „S-a gândit mult la asta și s-a hotărât acum ceva vreme“, scria regina.[50] Reacția publicului și a presei, după îndelungi speculații destul de agitate, a fost, în cea mai mare parte, pozitivă. „Peste tot, afecțiunea dădea pe dinafară“, scria Mary Grieve, editor la revista *Woman*.[51] „Există un loc special în inimile englezilor pentru marinar și pentru soția marinarului“, comenta *Spectator*, iar noul cuplu a apărut pe balconul Palatului Buckingham pentru a confirma logodna în fața mulțimilor exaltate, care așteptaseră întreaga după-amiază ca să-i vadă măcar o clipă.[52] Reporterii citau

opiniile cele mai prețioase de pe tot globul: *New York Times, Melbourne Herald, Sydney Sun.* Mulți au trecut peste părerile celor de la *Chicago Tribune* că logodna era „încărcată de implicații politice întunecate", deși cel puțin un sondaj de opinie a înregistrat dezaprobarea semnificativă față de Philip pentru că era „un străin".[53] Comentariile mai vulgare se concentrau asupra aspectului cuplului, catalogându-i ca figuri extravagante de staruri de cinema. „Se pare că viitoarea noastră regină va fi o femeie remarcabilă în ceea ce privește aspectul fizic", scria casnica Edie Rutherford din Sheffield.[54]

„Nu cu mult înainte să fie anunțată logodna", după cum îi mărturisea Elisabeta lui Betty Spencer Shew, Philip i-a dăruit un inel cu diamante din diadema ce aparținuse mamei lui, dispuse în jurul unui diamant mare, de trei carate. „Nu cunosc istoria acestei pietre, știu doar că are o prelucrare fină și veche", scria ea cu mândrie.[55] Proveniența nestematei era o aluzie la faptul că Elisabeta se căsătorea cu cineva de sorginte regală, indiferent de titlul de prinț al lui Philip. Regina Mary a calculat natura exactă a consangvinității: veri de gradul III prin regina Victoria, veri de gradul IV prin descendenții colaterali ai lui George al III-lea și veri de gradul II prin Christian al IX-lea al Danemarcei.[56] Iată și detaliul care a fost păstrat sub tăcere: în 1917, familia Elisabetei a căutat să nu atragă atenția asupra originii sale germane, și nu intenționa s-o trâmbițeze nici pe a lui Philip. *Scotsman* și-a informat cititorii că logodnicul Elisabetei era „tânăr și frumos, sportiv și bun dansator, modest prin natura sa, aliat însă, prin naștere, cu mai multe familii regale din Europa și cu un serviciu activ în Marina Regală în vreme de război. [...] Și-a petrecut cea mai mare parte a vieții în această țară".[57] Relatări scurte de genul acesta despre Philip se mulau pe emoția predominantă a unei populații încă în suferință, după șase ani de război împotriva Germaniei naziste. Nu se făcea tam-tam nici cu rudele apropiate ale lui Philip, printre care de curând decedatul rege al Greciei, George al II-lea, cu regimul lui autoritar nepopular, și nici cu numele de Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg. Un corespondent de la Asociația Presei citat intens spunea „cum nu se poate în mai mare cunoștință de cauză" că „atunci când prințesa Elisabeta se va căsători, își va păstra numele de Windsor, ca fiică a casei regale domnitoare. Astfel că toți copiii proveniți din această căsătorie [...] aveau să devină prinți sau prințese ale Casei Regale de Windsor".[58] Cele trei surori supraviețuitoare ale lui Philip, toate măritate cu prinți germani, nu aveau să fie invitate la nuntă. Și nici ducele de Windsor, cu care relațiile se împotmoliseră în reproșuri dureroase, ambele părți fiind incapabile să ierte sau să treacă peste ele. „Acest subiect al abdicării pare să nu contenească să ne producă angoasă și nefericire", scria regina.[59]

Marea Britanie postbelică rămânea în cel mai adânc marasm economic. Guvernul laburist al lui Attlee, la putere de la înfrângerea electorală a lui Churchill, în 1945, se angajase la reforma pe termen lung, costisitoare din punct de vedere social, care a creat statul social. În parte subvenționat din taxarea imperioasă a celor bogați, spiritul său era în contradicție cu pompa regală. Regele a trecut prin crize de nervozitate, neliniștit de propriile spaime față de republicanism. În ciuda acestui lucru, Elisabeta, fericită și jovială, nu mai era

dispusă să aștepte promisiunea de vreme bună din primăvara următoare și l-a presat pe tatăl său să facă nunta mai devreme. Regele și prim-ministrul au convenit locul cununiei la Westminster Abbey, au dat undă verde la ceremonii pe scară largă și au stabilit data de 20 noiembrie. Palatul a ținut cont de austeritatea curentă prin decizia Elisabetei de a purta pentru fotografiile de logodnă făcute de Dorothy Wilding în cadrul unui mic dejun modest după standardele regale, la care s-a servit vânat de pe domeniul regal, aceeași rochie pe care o avusese la Cape Town la trecerea în revistă a trupelor de ziua ei. În general, avea să fie, după spusele lui Churchill, „o pată de culoare pe drumul greu pe care îl avem de parcurs". „Doar un cârcotaș ne-ar putea face să asociem o asemenea ocazie cu cenușiul vremurilor", zicea un ziar.[60] Edie Rutherford a consemnat părerea cinică a soțului ei, cum că „[logodna] e făcută doar pentru a crește moralul publicului în iarna grea ce va veni".[61] Prințesa a cărei naștere oferise o distragere de la greva generală de la vremea respectivă te ducea din nou cu gândul la escapism, cu acoperire extinsă, un narcotic pentru popor. Din nou, Elisabeta întrupa o concepție de basm asupra regalității, îndrăgostită de prințul ei viking cu chipul cioplit, de peste mări și țări, radiind de fericire. Duff Cooper scria „că o prințesă de basm se cuvine să arate astfel în ajunul nunții sale".[62] Și ea a jucat un rol în promovarea palmaresului remarcabil al „britanicității" sale entuziaste. În octombrie, a lansat pachebotul *Caronia* al companiei White Star, la Glasgow, cu Philip alături. Prin discursul ei, i-a informat pe ascultători că „El a slujit în Marina Regală în vreme de război și de pace, așa că nu e nevoie să insist asupra afecțiunii lui pentru mare și pentru tot ceea ce ține de ea", cuvinte primite cu urale de recunoștință.[63]

În primăvară, „cu permisiunea binevoitoare a Maiestății Sale regele", autorul celebrului discurs marcase cea de-a douăzeci și una aniversare printr-o variantă ilustrată a poveștii vieții prințesei. Dermoth Morrah a prezentat o versiune a Elisabetei accesibilă cititorilor postbelici: el a pus accentul pe firescul ei, într-o poziție nefirească. În relatarea lui Morrah, Elisabeta e modestă, prietenoasă, cumsecade, timidă, plină de umor, simplă, sârguincioasă și, mai presus de toate, neiubitoare de fast. „Regele și regina nu au încurajat-o niciodată să se considere mai mult decât o persoană obișnuită și, în această privință, se consideră tot așa și acum", scria el. „Știe că poziția, și nu personalitatea ei, e excepțională și înțelege plenar capacitatea unei femei obișnuite de a juca un rol extraordinar în viața unei națiuni, față de care se achită cum nu se poate mai bine de sarcina ei regală." Pentru orice eventualitate, Morrah a subliniat faptul că această calitate a Elisabetei era genetică. „Înainte de ea, tatăl și bunicul ei au dovedit că oamenii cu capacități obișnuite, cu gusturi obișnuite și cu instruire obișnuită pot să facă față celor mai înalte cerințe solemne ale rangului lor, cu condiția să se dăruiască neprecupețit slujirii publice; și e deja limpede că, având acest caracter direct și simplu, prințesa Elisabeta le va călca pe urme."[64] În vara anului 1947 dăinuia încă amintirea discursului radiodifuzat al Elisabetei, această filozofie a neremarcabilului, a regalității dedicate câștigând mult teren. Numirea în iunie a primului secretar privat al Elisabetei, John Colville, zis „Jock", fiul doamnei de

onoare a reginei Mary, lady Cynthia Colville, a părut să-i confirme onestitatea în ceea ce privește îndatoririle publice.

De-a lungul a patru luni de logodnă, cititorii nesățioși au devorat bârfele regale picante: numele celor opt domnișoare de onoare ale Elisabetei, inclusiv verișoarele ei, prințesa Alexandra de Kent, Margaret Elphinstone și lady Mary Cambridge, precum și prietena ei din copilărie, Elizabeth Lambart, destinația lunii de miere din Broadlands, casa lui Mountbatten de pe râul Test, mătasea special țesută în Scoția și în Kent pentru rochia de mireasă a Elisabetei creată de Hartnell, ingredientele pentru tortul de nuntă donate de Ghidele Australiene. Violet Bonham Carter și-a exprimat oroarea față de cadoul regelui pentru fiica lui, constând în dreptul de a folosi o casă masivă de lângă Ascot, referindu-se la ea, ironic, ca Sunninghill Park; alții au fost mai puțin cârcotași.[65] Ca un făcut, casa a ars din temelii două săptămâni mai târziu. Poveștile despre darurile primite din toată lumea nu conteneau: „o mantie australiană bleu, din lână pură", promisă în timpul logodnei de 84.000 de asistente medicale din Sidney[66], de la cel mai bogat dintre prinții Indiei, nizamul de Hyderabad, un colier și o diademă magnifice, cu diamante, create de Cartier, un scaun Happlewhite, din mahon, măiestrit lucrat, de la Asociația Ghidelor, și o tabacheră din abanos și argint din Zanzibar pentru mireasa care nu fuma. Acasă, achiziționarea de cadouri prin subscripție publică umfla mândria publică. Despre serviciul de desert din porțelan din secolul XVIII, dăruit de locuitorii din Cheltenham, primarul orașului scria: „Cu siguranță este un cadou de care putem fi mândri. [...] Serviciul nu pare să fie unul dintre acele cadouri care, după inspecția inițială, sunt lăsate să zacă în cutiile lor – așa cum se întâmplă cu multe dintre darurile de nuntă".[67] De la „cetățenii din York" au venit nouă piese de argintărie istorică, făcute cadou de nuntă mai demult, pentru altă prințesă Elizabeth, cea de-a doua fiică a lui George al III-lea; darul celor din Edinburgh a constat din 450 de piese din cristal în stilul celor folosite la Holyroodhouse.[68] Ca semn al timpurilor revenite la normal, erau și cadouri practice: un frigider din Statele Unite, un balot de stofă de mobilier, la alegerea Elisabetei, și „material pentru un palton din păr de cămilă", țesut de domnișoara Gertrude Frimstone și de domnișoara Edith Williams de la Holywell Textile Mills, pachete de alimente ce se ridicau până la greutatea uluitoare de mai bine de 900 de tone.[69] Vreo câteva daruri erau explicit politice, o aluzie că mireasa mai era și un conducător în așteptare, cum ar fi cupa gravată din argint, umplută cu pământ din Independence Square, din Philadelphia, de la comunitatea evreilor din orașul american. Editorul de la *Philadelphia Jewish Times*, Philip Klein, a dat lămuriri cum că intenția darului era „să prezinte viitorului conducător britanic, în mod dramatic, actuala criză din Palestina".[70] Alte cadouri aveau scop caritabil, cum ar fi darul de 100 de lire, primit de Elisabeta la a paisprezecea aniversare, pentru a fi donat cauzelor din timpul războiului: 5.500 de lire de la guvernul din Bahamas, pături din Kenya pentru paturi de spital în Marea Britanie. Din cele 25 de rochii făcute cadou prințesei de New York Institute of Dress Designers, 20 au fost oferite unor mirese pe nume Elizabeth, și ele de douăzeci și unu de ani, și care se căsătoreau pe 20 noiembrie;

Serviciul de Voluntariat al Femeilor s-a ocupat de loterie. De peste mări și țări au venit o mulțime de conserve: din Toronto, din Ontario și de la comunitatea britanică din Buenos Aires; guvernatorul din Queensland a trimis 500 de cutii cu conserve de ananas. Distribuirea acestora celor nevoiași – cum era doamna Stanton, o văduva din Lincolnshire, care a primit nouă conserve de fructe, de supă și de carne, sau domnul și doamna Kenyton, pensionari din Brierfield, Pendle, al căror pachet includea cozonac cu fructe, prune uscate, sirop de porumb, tocăniță de pui și spanac – a fost insoțită în fiecare caz de o scrisoare de la Elisabeta: „Mulți prieteni amabili de peste ocean mi-au trimis daruri în mâncare, pentru nuntă. [...] De aceea, vă rog să acceptați acest pachet, împreună cu cele mai bune urări".

Cadourile de nuntă au fost catalogate și expuse la Palatul St James. De la părinți și de la bunica ei, Elisabeta a primit o arvună a moștenirii sale strălucitoare. O cascadă de bijuterii de la regina Mary conținea piese pe care le primise la nunta ei, în 1893: o broșă mare, cu diamante și diadema „Fetele din Marea Britanie și Irlanda", pe care Elisabeta continuă s-o poarte. De la părinți au venit perlele Coroanei, două coliere simple de perle, care aparținuseră reginei Ann și soției lui George al II-lea, regina Caroline, cercei cu diamante, un colier victorian de rubine și diamante și un altul, cam de aceeași vechime, de safire; regele i-a dat fiicei sale o pereche de puști Purdey. La fel ca inelul de logodnă pentru Elisabeta, cadoul lui Philip, constând într-o brățară cu diamante, era făcut din nestematele dintr-o diademă ce aparținuse mamei lui.

Desigur, erau și voci în dezacord: membri laburiști ai parlamentului, casnice amețite intervievate de precursoarele sondajelor moderne, Mass Observation, și, după cum aflăm din jurnalul lui James Lees-Milne, o companie a Gărzilor Coldstream, dintre care o jumătate au refuzat să contribuie la un cadou pentru Elisabeta, pe motiv că „Familia regală n-a făcut nimic pentru nimeni și [...] familia regală nu a contribuit la un cadou pentru nunta nimănui".[71]

Pe măsură ce se apropia ziua cu pricina, cârcotelile s-au făcut din ce în ce mai puțin auzite. Avalanșa de detalii și fleacuri din toamnă ațâțase interesul public. Când Elisabeta a participat la un bal la Hotelul Savoy, cu o săptămână înainte de nuntă, în beneficiul Colegiului St Loye's din Exeter pentru Educarea și Reabilitarea Persoanelor cu Dizabilități, au fost desfășurate mai multe forțe polițienești, ca să controleze mulțimile de la intrarea în hotel; înainte de publicare, *Daily Post* din Liverpool raporta „nevoia acută" de imortalizare vizuală a nunții. Pentru Elisabeta, tam-tamul la o asemenea scală făcea parte din spectacolul regal, alături de amintirile despre Jubileul de Argint al bunicului său ori de încoronarea părinților ori de Ziua Victoriei. De la Philip nu te puteai aștepta să se adapteze atât de repede, și nici n-a făcut-o.

Din toată Europa și nu numai, a apărut o cavalcadă de fețe regale străine, regi ai Norvegiei, României și Irakului, regele și regina Danemarcei, regina grecilor, fostele regine ale Spaniei și României, fostul rege și fosta regină ai Iugoslaviei, prințesa regentă a Olandei cu soțul ei, prințul regent al Belgiei, membri ai marelui ducat de Luxemburg, rubedenii care mai de care, o adunare rară în lumea

postbelică, care adăuga strălucire (așa prăfuită și jerpelită cum era) serbărilor oficiale. „Oamenii care făcuseră foamea prin mansarde prin toată Europa au reapărut brusc“, comenta Margaret; regele și regina au contribuit la cheltuielile lor de călătorie.[72] Pleiada regală s-a îmbulzit zgomotos pe coridoarele și în sala de mese de la Claridge. În cuferele lor de călătorie se aflau obiecte specifice rangului: bijuterii, uniforme, ordine și medalii. Lucrurile nu erau ca altădată – a exclamat Juliana a Olandei, referindu-se la bijuteriile „murdare“ ale unora dintre oaspeți. „Trebuie să fi fost o ocazie plăcută de a ieși în lume pentru toate acele fețe regale bătrâne și scăpătate – bieții iugoslavi amărâți au fost în al nouălea cer și au petrecut câteva săptămâni fericite purtându-și din nou giuvaierele“, scria Nancy Mitford; reunirea lor i-a plasat ferm pe Elisabeta și pe Philip într-o rețea de rubedenii regale.[73] Mai mult, întrunirea a fost un prilej de a sublinia preeminența familiei Elisabetei printre dinastiile în funcție sau exilate: așa cum îi spunea Jan Smuts reginei Mary, statutul lor era de cartofi mari printre cartofi mici, calitate caracterizată de dramaturgul Noël Coward la un bal înainte de nuntă, de la Palatul Buckingham, ca fiind „ceva indestructibil“.[74] La timp, înainte de nuntă, regele i-a conferit lui Philip o listă întreagă de titluri: duce de Edinburgh, conte de Merioneth, baron Greenwich. După niște discuții care au inclus, desigur, investigarea precedentelor, i-a acordat statutul de Alteță Regală; l-a făcut cavaler al Jartierei, exact cu o săptămână după admiterea Elisabetei în străvechiul ordin cavaleresc, având grijă să-i mențină fiicei sale senioritatea. Față de regina Mary a comentat, cu încredere îndreptățită în hotărârea lui, că era mare lucru pentru un bărbat să primească atâtea onoruri dintr-un foc.

Această adevărată renaștere regală, ca a pasării phoenix, la câteva luni de la renunțarea la titlul de prinț al Greciei, pe care îl primise la naștere, nu a diminuat cu nimic circumspecția față de Philip a curtenilor din spița Eldon/Cranbourne: cei de la palat i-au pus la îndoială sinceritatea sentimentelor. Ceva inefabil în legătură cu ambii parteneri încuraja speculațiile. La Balmoral, Jock Colville nota „soare și veselie [...], picnicuri în ținutul mlăștinos, în fiecare zi; sieste desfătătoare [...], cântece și jocuri“[75], dar rezerva fizică era înrădăcinată în psihicul Elisabetei, deși crescuse înconjurată de afecțiune – trăsătură pe care o împărtășea cu bunica ei. Margery Roberts observase că Elisabetei îi displăcea contactul fizic, în timpul vizitei prințesei la Brighton, în decembrie 1945. Roberts, al cărei tată era curatorul conacului Preston, își amintea: „În timp ce mergeam pe coridor [la ceai], primarul și-a trecut brațul peste talia ei. N-a comentat, dar s-a crispat“.[76] Era o aversiune pe care i-o împărtășea și Philip. În jurnalele filmate care au rezistat peste timp, zâmbetul incandescent al Elisabetei spune cu totul altă poveste.

Așa cum făcuse în dimineața încoronării părinților ei, în ziua propriei nunți, Elisabeta s-a uitat pe fereastră la The Mall, care colcăia deja de lume, de data aceasta străbătută de umbrele argintii ale unei zile reci și întunecate. Pe la șase, „nici cel mai mare escroc nu ți-ar mai fi putut vinde un centimetru de bordură“: mii de oameni își petrecuseră noaptea sub arborii golași de noiembrie și „multe femei au dormit liniștite în rigolă, pe saltele gonflabile, în saci de dormit,

înfășurate în rogojini sau în pături de călătorie".[77] Bobo MacDonald își făcea de lucru, Crawfie plutea, după cum povestea ea însăși, surescitată în dorința ei de a se termina totul mai repede. Ala nu mai era acum, iar Margaret, mereu cea mai apropiată însoțitoare a Elisabetei, și principala domnișoară de onoare, e absentă din înregistrările din această ultimă dimineață de fată nemăritată. Sursele disponibile nu dezvăluie dacă gândurile Elisabetei se îndreptau spre încoronarea părinților, dacă amintirile despre Ala sau despre vreo nuntă din familie unde ea își jucase rolul de domnișoară de onoare îi întunecau privirea. În versiunea lui Crawfie, Elisabeta e emoționată, ciupindu-se ca să-și demonstreze că visul ei a devenit realitate.[78] Scrisorile pe care le-a scris după aceea mamei ei spuneau limpede că realiza că apropiata ei căsătorie avea un impact asupra celor apropiați din familie. „Așa cum spui, «noi patru» ne-am distrat și am râs mult, chiar și în timpuri grele".[79] Îmbrăcatul, ajutată fiind de croitoresele lui Hartnell, i-a luat mai bine de o oră; a purtat cerceii pe care îi primise de la regina Mary la cea de-a douăzeci și una aniversare și pe care cel puțin una dintre acele *vendeuses* ale lui Hartnell îi găsea „atât de solemni".[80] Mama ei i-a dat o diademă cu franjuri, confecționată pentru regina Mary, în 1919, folosindu-se diamante dintr-un cadou de nuntă de la regina Victoria: ceva împrumutat12. Împreună cu diadema, Elisabeta a purtat coroana de perle. Bijuteriile sale formau o legătură cu mama, bunica și străbunica ei, cu ultimii Stuart și cu primul și cel mai măreț dintre consorții hanovrieni.

Piccadilly, Regent Street, Trafalgar Square, Whitehall „și mulți kilometri de străzi ale traseului [erau] înveselite de steaguri și de fanioane", în timp ce Elisabeta trecea împreună cu tatăl său, în Caleașca Statului Irlandez, spre Westminster Abbey.[81] Regele era copleșit de emoții: nu era pregătit cu adevărat să-și piardă fiica preferată, care îi semăna atât de mult fizic și temperamental, a cărei companie i se potrivea cum nu se poate mai mult. Pășind alături de ea în biserică, s-a simțit, după spusele lui, mândru și emoționat, iar Elisabeta era „atât de calmă și de netulburată"; Crawfie n-a detectat niciun semn de neliniște la niciunul dintre ei. Razele firave de soare ce treceau prin ferestrele abației au transformat-o pe Elisabeta într-o apariție albă, strălucitoare. „Nunta a fost cum nu se poate mai emoționantă și frumos organizată", scria Noël Coward.[82] „Primesc scrisori realmente emoționante și minunate de la oameni care îmi spun cât de profund mișcați au fost, chiar și de la cei de la care nu te-ai fi așteptat să fie impresionați de simțăminte frumoase sau religioase", îi scria ulterior regina Elisabetei.[83] Atât regele, cât și regina Mary aproape că au izbucnit în lacrimi în timpul cântărilor: regele i-a explicat arhiepiscopului de Canterbury: „E un lucru mult mai emoționant când îți dai fata cuiva decât când te căsătorești tu însuți".[84] Anumite aspecte ale acestor emoții înălțătoare au influențat mulțimile înșiruite pe străzi, însetate de spectacol și de speranța neumbrită de aproape un deceniu de lipsuri și de teamă. Rochia Elisabetei i-a fermecat, „un veșmânt ce era o boare înviorătoare de mătase [...], cu perle și cristale minuscule arzând și scânteind în lumina blândă [...], cu poalele învolburate, creată cu toată măiestria pe care Botticelli ar fi putut-o conferi unei pânze": o învestea pe cea care o purta cu

aceeași aură magică.[85] Cu această ocazie, verișoara mai mare a Elisabetei a fost aceea care a făcut inevitabila comparație: „Nicio prințesă din basme n-ar fi putut fi mai fermecătoare decât această tânără, cu frumusețea ei de mireasă“.[86]

„E minunat să te gândești că fericirea ta i-a făcut fericiți și pe alte milioane de oameni, în aceste vremuri grele, și pentru țară e minunat de tonic ca, din când în când, să ne simțim ca o mare familie“, scria regina.[87] Pentru rege era o fericire dulce-amară. În scrisoarea pe care i-a trimis-o Elisabetei după plecarea ei în luna de miere, i-a spus că, în momentul în care i-a dat mâna arhiepiscopului, a simțit că „pierduse ceva foarte prețios“[88]. Dimpotrivă, Elisabeta și-a cerut iertare că a fost „atât de fericită și m-am distrat atât de tare“, temătoare că fusese egoistă în bucuria ei.[89] Dar a fost foarte sinceră când i-a spus reginei: „Cred că am cei mai buni părinți din lume și nu sper decât că-mi voi crește copiii în atmosfera fericită de dragoste și onestitate în care am fost crescute Margaret și cu mine“.[90] În anul următor, le-a spus ascultătorilor din Cardiff: „Pot să vă vorbesc din suflet despre avantajele pe care o viață de familie fericită le aduce unui copil“.[91] Dacă ar fi citit jurnalul unui scriitor de vreo treizeci de ani din Berkshire, n-ar fi avut nicio umbră de anxietate: „Li se urează o viață lungă și fericită împreună, ca să dea națiunii un exemplu de cum *poate* fi o căsătorie“[92]. Elisabeta știuse că trebuia să fie un exemplu de când se știa ea.

În dimineața de după nuntă, cu mai bine de trei ore înainte să se deschidă publicului, începuseră să se formeze cozi de mii de oameni în fața Catedralei Westminster. Au venit și a doua zi, și în săptămâna următoare, ca să vadă semnăturile soțului și soției din registrul abației și să admire buchetul de orhidee albe al Elisabetei, depus la cererea ei la Mormântul Soldatului Necunoscut. Până la sfârșitul lui februarie, s-au adunat zilnic mii de oameni la St James's Palace pentru expoziția cadourilor regale de nuntă. Erau fascinați de rochia Elisabetei și de bijuteriile sale, precum și de ustensilele casnice și de bucătărie menite, în spiritul vremurilor, să scurteze munca.[93]

Mania nunții n-a pierit cu ușurință: Elisabeta avea să rămână prințesa de basm a acelui spectacol strălucitor și măreț de noiembrie mulți ani de atunci încolo. Fusese adesea asemuită primăverii: prin căsătoria ei, părea să întrupeze, pentru milioane de oameni, spiritul primăvăratic al reînnoirii și al renașterii, flamura speranței. La Broadland, privitorii au asediat casa și grădinile. Philip a reacționat printr-o atitudine caracterizată de Jock Colville ca fiind cârcotașă. Dacă nu era exasperarea lui, poate că Elisabeta i-ar fi putut ignora pe băgăcioșii din tufe și din gardul viu și pe cei cocoțați pe pietrele de mormânt, scaune, scări, chiar pe un bufet din cimitir, special pentru deservirea lor de duminică de la Romsey Abbey; mai târziu, Elisabeta a achiziționat pentru Colecția Regală o fotografie făcută de băgăcioși: ea, Philip și Susan, cățelul corgi, plimbându-se în soarele iernatic, cu palimpsestul argintiu de frunze moarte sub picioare. În scrisorile către părinți, își exprima mulțumirea și bucuria de a fi pentru prima oară împreună: „Philip e un înger – e atât de drăguț și de atent, iar faptul că trăiesc împreună cu el și avându-l tot timpul alături e pur și simplu perfect“.[94] Și-a exprimat recunoștința față de

viața de familie – „noi patru“ – în care, zicea Crawfie, „nu se trântea nicio ușă, iar vocile nu se ridicau furioase“.[95] „Niciun părinte n-a mai avut o fiică atât de bună, și noi suntem atât de recunoscători pentru toată bunătatea și dulceața ta“, i-a răspuns regina din suflet. Scrisoarea reginei confirma extraordinarul poziției Elisabetei, în care alegerea unui consort implicase considerații unice: „Papa și cu mine suntem atât de încântați că ești fericită, pentru că dorința noastră cea mai fierbinte a fost totdeauna să ai o căsătorie după inima, dar și după mintea ta“.[96]

Hărțuiți de gură-cască, cei doi au stat în Broadlands mai puțin de o săptămână, după care au plecat spre nord, la un Birkhall acoperit de zăpadă, oprindu-se, în drum, la Londra. De la palat, Elisabeta a luat lesa ei preferată; de asemenea, au făcut o declarație: „Vrem să vă spunem că primirea ce ne-a fost făcută în ziua nunții, precum și interesul plin de dragoste arătat de compatrioții noștri și de cei ce ne-au urat de bine ne-au lăsat o impresie care nu se va stinge vreodată. Nu găsim cuvintele pentru a exprima ceea ce simțim, dar putem măcar să aducem mulțumiri milioanelor de oameni care ne-au ajutat să pornim cu dreptul în viața de familie“.[97] Declarația purta amprenta lui Philip. Acel „interes plin de dragoste“ ironic nu avea niciun corespondent în dulcegăriile formale din declarațiile publice ale regelui și ale reginei sau în îngăduința manierată a Elisabetei. Faptul că biciul se afla în mâna soțului nu era o surpriză. În vreme ce inaugura un nou colegiu pentru fete la Universitatea din Durham, în octombrie, Elisabeta le-a reamintit ascultătorilor de „datoriile tradiționale dintr-o casă“ ale femeilor, atrăgând atenția asupra sexului ei: „Nu trebuie să uite că suntem femei, înainte de toate“.[98] Instinctiv conformistă într-o eră conservatoare, Elisabeta ceda în căsătorie. La o privire ulterioară, declarația din timpul lunii de miere a celor doi are o nuanță de avertisment. Faptul că Elisabeta accepta supusă țâfna lui Philip risca să compromită atitudinea ei respectuoasă, căci subtextul ei era ostil, un fel de mentalitate de „ei și noi“ pe care nimeni din familia Elisabetei n-ar fi putut-o cultiva fără să se teamă. Așa cum jurase la ceremonia religioasă de la nuntă, ea intenționa să se „supună“. Declarația era semnată „Elisabeta și Philip“. Însă ea, nu Philip, era moștenitoarea tronului.

12 Trimitere la superstiția apărută în epoca victoriană potrivit căreia, penru a avea o căsătorie de succes, o mireasă trebuie să poarte în ziua căsătoriei „Something old, something new, something borrowed, something blue, a sixpence in your shoe“: un lucru vechi, un lucru nou, un lucru împrumutat, un lucru albastru și o monedă de șase peni în pantof (n. red.).

CAPITOLUL VIII

„O existență nouă, îngemănată“

„Uneori se întâmplă, chiar și atunci când tristețile noastre sunt copleșitoare, ca necazul să fie o oportunitate mascată.“ Era în 22 mai 1948, iar Elisabeta se afla la Coventry – oraș devastat de bombardamentele din timpul războiului – ca să inaugureze prima etapă a reconstrucției centrului urban. Discursul ei combina balsamul liniștitor cu încurajarea energică, sfârșindu-se cu nădejdea că, nu peste multă vreme, avea să se întoarcă să vadă o nouă lucrare „cum nu se poate mai frumoasă, în stilul și cu iscusința modernității“.[1] Ziua a fost un succes răsunător. *Coventry Telegraph* scria că „de la mic la mare, inimile a mii de oameni care au venit s-o salute au fost cucerite de prințesa Elisabeta“. Au reacționat cu toții la acea combinație instinctivă a Elisabetei de bunăvoință și de gravitate, „o mixtură cum nu se poate mai fermecătoare din expresia dorinței sale de a se face plăcută și totodată din conștientizarea cât se poate de serioasă a rangului și responsabilității sale“, după cum dăduse verdictul soția unui diplomat.[2] În scrisoarea de mulțumire către primar – redactată, precum discursul, de Jock Colville –, Elisabeta vorbea în termeni elogioși despre „aranjamentele fără cusur care au făcut din ceea ce ar fi putut să fie o zi lungă și obositoare o adevărată plăcere“. Își amintise, după cum le și promisese părinților ei, de eforturile copleșitoare depuse de organizatori cu ocazia vizitei prințesei regale la tabăra de instruire a Serviciului Teritorial Auxiliar.

Proprietarul ziarului *Coventry Telegraph,* lordul Iliffe, i-a comandat Laurei Knight un tablou cu Elisabeta în momentul ceremonial al tăierii panglicii; prințesa i-a pozat lui Knight în câteva ședințe, la Palatul Buckingham. Artista a plasat-o în mijlocul unei camarile de personalități civice, pe fundalul ruinelor orașului. Apare ca o figură mesianică, cu o foarfecă într-o mână, cu cealaltă făcând un gest de salut, însă chipul îi e lipsit de expresie: grav, reținut, impasibil.

Avem aici un șablon la care Elisabeta avea să adere pentru tot restul vieții sale publice: cuvinte de îmbărbătare și empatie, precum și o mărinimie ce nu era mai puțin sinceră, în ciuda unei anumite detașări în felul ei de a fi. În același an cu vizita de la Coventry, guvernul laburist al lui Attlee a adoptat Legea Serviciilor de Sănătate și Legea privind Asistența Națională, care prevedeau îngrijire medicală gratuită pentru toată lumea și asistență financiară pentru cei în nevoie. Noul stat al bunăstării sociale își asuma responsabilitatea față de prosperitatea națiunii. A

fost un pas cu consecințe pentru familia regală. Filantropia privată de până atunci, mai ales strângerea de fonduri pentru spitale, viza patronajul regal pentru andosare și susținere. Dintr-odată, acest potențial rol a dispărut. Abordarea Elisabetei în ceea ce privește îndatoririle sale publice, în formare, n-a înregistrat nicio modificare: părea să nu-și reconsidere nici interesele, nici maniera angajamentelor, într-o lume schimbată. Într-un oraș devastat, ceea ce „a impresionat inima celor din Coventry a fost surâsul triumfător al unei tinere femei – și nenumăratele semne sincere ale interesului ei profund și atașat față de oameni".[3] Era o rețetă de modă veche a manifestărilor regale, care dăduse roade vreme de generații, într-o societate ierarhizată în care membrii familiei regale erau văzuți ca având legătură cu divinul, în strălucirea nașterii lor de mare clasă. Iar în 1948, pentru mulți lucrul acesta era încă suficient. În martie, o scrisoare redată în *Sunday Mirror*, un ziar cu mulți cititori din clasa muncitoare, sugera că Elisabeta „ar trebui să viziteze câteva dintre zonele foarte sărace, să arate cum farmecul și buna creștere pot aduce o rază de soare în viețile lor cenușii", o confirmare a paternalismului feminizat adus de o reprezentantă a beneficiarilor săi.[4]

Lordul Iliffe i-a dat lămuriri Laurei Knight în legătură cu comanda: inaugurarea de către Elisabeta a noului Broadgate simboliza renașterea orașului Coventry. La două săptămâni de la vizita regală, Palatul Buckingham a anunțat că Elisabeta însăși a rămas însărcinată. Avea să nască înainte cu o săptămână de prima aniversare a nunții ei.

Philip îi scrisese cu afecțiune soacrei sale, referindu-se la tânăra lui mireasă: „Aspirația mea este de a ne contopi amândoi într-o existență nouă, îngemănată"[5]. Câtă vreme a rămas ofițer naval în funcțiune, ocupat în timpul săptămânii, traiul cuplului presupunea activități diferite; anumite obligații ale Elisabetei au fost îndeplinite fără soțul ei. La fel ca în Coventry, exercita un efect hipnotic asupra multora dintre cei pe care îi întâlnea. „Vizita unei tinere prințese cu niște minunați ochi albaștri și cu un ten natural superb a adus strălucirea soarelui dogoritor pe cele mai mohorâte străzi ale celor mai triste orașe", observa Jock Colville.[6] Nu era de acord că acest „efect al prințesei" învestea viața publică a Elisabetei cu un scop sau cu o valoare deosebită. În momentul logodnei celor doi, regina Mary avusese discuții cu el despre cât de puțin fusese expusă Elisabeta din punct de vedere social, indicându-i „necesitatea călătoriilor, a imixtiunii cu toate clasele sociale (Alteța Sa e înclinată să se asocieze cu junii din gardă, excluzând straturi mai reprezentative ale comunității) și pe aceea de a-i cunoaște pe tinerii membri ai Partidului Laburist".[7] Colville nu putea să-i organizeze Elisabetei viața socială: el era dornic s-o familiarizeze mai mult cu treburile guvernării și cu aceia care se ocupau de ele. Cu acordul regelui, el a stabilit ca ea să primească telegrame de la Ministerul de Externe. Le citea sârguincios, dar fără vreun interes marcant: după cum spunea Dermont Morrah, cu loialitate și docilitate: „I se părea destul de dificil, pentru că nu avea o atracție naturală față de politică; însă își ducea sarcina la bun sfârșit cu perseverență".[8] Colville i-a sugerat să se ducă la o dezbatere de politică externă din Camera Comunelor. „Aceste vizite ale

moștenitorilor tronului fac parte din educația pentru responsabilitățile superioare pe care va trebui să și le asume până la urmă“, notau conștiincios reporterii.[9] Din păcate, dezbaterea aceea a fost „probabil cea mai neinteresantă care se ținuse vreodată în existența prezentului parlament“.

Descumpăniți de politețea impenetrabilă de care Elisabeta dădea dovadă în Galeria Vorbitorilor, atenția tuturor s-a concentrat asupra capei de blană pe care o purta peste rochia albastră.[10] Mai mult succes a avut o vizită la un tribunal juvenil, peste trei săptămâni. Audierea privea un caz al unei fete de cincisprezece ani, găsită beată pe stradă, „îmbrățișând un stâlp de iluminat“. Elisabeta a fost vizibil mișcată de nefericirea fetei, care a izbucnit în lacrimi, strigând: „Adevărata mea problemă e viața de acasă“.[11] Colville vedea acest gen de expunere ca fiind constructivă. La fel ca numeroase scrisori adresate Elisabetei, lucrul acesta dezvăluia inegalități puternice între supușii tatălui său și necazurile reale din viețile multor oameni.

Grija lui Colville ca Elisabeta să se implice vizibil în viața dinafara palatului fusese acutizată de problemele legate de alocația acordată cuplului prin lista civilă, în momentul căsătoriei. La cea de-a douăzeci și una aniversare, venitul Elisabetei crescuse de la 6.000 de lire la 15.000. Abia după discuții aprinse și după demisia la timp a ministrului de finanțe, Hugh Dalton, care se opusese chiar și unei sume considerabil mai mici, a fost și parlamentul de acord cu dorința regelui de a crește alocația respectivă la 50.000 de lire, dintre care 10.000 îi reveneau prințului Philip. „O familie regală care nu păstrează un anumit ceremonial ar crea neplăcere unui popor care iubește spectacolul, așa cum e englezul de rând“, comenta *Spectator* cu ușurare, amintindu-le cititorilor că scopul listei civile era susținerea pâinii și circului regal.[12]

Cum până și *Spectator* observa, perspectiva lumii postbelice se schimbase. „Faptul că lumea și, uneori, presa le zic pur și simplu Philip și Elisabeta când se referă la cuplul regal e simptomatic. [...] Spiritul egalitarismului plutește în aer. La acest fapt până și regalitatea trebuie să se adapteze“.[13] „Educația“ făcută de Colville Elisabetei constituia contribuția lui la acest proces de adaptare. Pe termen scurt, a avut succes; mai târziu, Elisabeta pur și simplu a ignorat egalitarismul, ca să poată supraviețui într-o societate sedusă de pretențiile de principiu ale meritocrației (nu și de realitatea acestuia). Întoarsă la Londra în toamnă, Eleanor Roosevelt observa interesul acut al Elisabetei față de de reacțiile guvernului la problemele sociale, însă la o cină festivă oferită de prim-ministru, Hugh Gaitskill, ministrul combustibilului și al energiei, care a stat de vorbă cu ea vreo 15 minute, a remarcat că Elisabeta „avea un glas foarte drăgălaș și un fel de a fi foarte plăcut, dar nu e, cred eu, foarte interesată de politică sau de chestiuni curente, în general“.[14]

Noroc că, după cum a demonstrat cu ocazia vizitei de patru zile făcută alături de prințul Philip la Paris, în mai, Elisabeta era capabilă să fie la înălțime fie și numai datorită frumuseții ei tinerești, a bunelor intenții evidente și a statutului ei de prințesă. Cu această ocazie, hotărârea Elisabetei de a face față cât putea ea de bine a învins o combinație de greață matinală acută și cele mai ridicate

temperaturi înregistrate vreodată în luna mai. Cuplul regal a fost însoțit de „mulțimi care aclamau zgomotos"; Pathé a vorbit despre „demonstrația spontană de afecțiune" a parizienilor și de un număr estimat la jumătate de milion de oameni adunație pe maluri când Elisabeta și Philip au pornit pe Sena într-o șalupă cu motor.[15] La rândul lui, președintele Vincent Auriol a tratat-o de asemenea pe Elisabeta deosebit de ceremonios și cu multă deferență, anticipând ceea ce avea să urmeze și, poate, explicația pentru „atitudinea" mai „regească" pe care membrii anturajului Elisabetei au observat-o ulterior.[16] Elisabeta și-a folosit cum nu se poate mai bine lecțiile de franceză predate de Monty și Toni de Bellaigue. Când a inaugurat o expoziție despre Viața în Marea Britanie, la Musée Galliera, și-a ținut discursul în franceză. „În patru zile agitate, prințesa a cucerit Parisul", a conchis Jock Colville.[17] Era o concluzie care avea să fie reiterată de-a lungul întregii sale vieți, peste tot în lume.

La fel ca părinții ei, Elisabeta și Philip nu aveau o casă a lor pe vremea când se apropia momentul nașterii, în noiembrie; și tot asemenea lor, erau în al nouălea cer. Philip i-a scris cu sinceritate reginei: „Lilibet este singurul «lucru» de pe lumea aceasta cu adevărat important pentru mine".[18] Verdictul lui Chips Channon, după ce a văzut-o pe Elisabeta însărcinată dansând „până aproape de ora cinci dimineața", la o petrecere a ducesei de Kent, a fost că soțul și soția „păreau cum nu se poate mai fericiți".[19] Casa Clarence, aproape de Palatul St James, fusese aleasă ca reședința lor londoneză. 18 luni de renovări au întârziat mutarea lor până în vara anului 1949. Între timp, tinerii au locuit, la fel ca familia York, pe strada Brunton, și împreună cu părinții Elisabetei, la Palatul Buckingham, în apartamentul Buhl; o vreme, au stat în Clock House a familiei Athlone, la Palatul Kensington, înțesată de trofee mari de vânătoare. Își petreceau sfârșitul de săptămână într-o „casă de mărime potrivită, acoperită cu iederă, la vreo 400 de metri depărtare de drum, lângă Sunningdale": Windlesham Moor, în parte mobilată, era închiriată de la o oarecare doamnă Warwick Bryant. „După gustul modern și [...] cu două niveluri și un pod mare, folosit pentru depozitare", era un înlocuitor adecvat pentru Sunningdale Park, care fusese lăsată aproape goală.[20] Philip a agățat tablouri pe pereți, Elisabeta i-a dat instrucțiuni cum să mute mobila. Deși casa era mai mică decât cele cu care era ea familiarizată, cei șase servitori, printre care se găseau doamna Barnes, bucătăreasa, și un valet pe bună dreptate numit King, le asigurau traiul fără asperități, așa cum era Elisabeta obișnuită. La Londra și-a încercat mâna străduindu-se să obțină o nuanță de verde pentru noua ei sufragerie. Soțul și soția se delectau în intimitatea conferită de aranjarea casei, la care Elisabeta participa asumat, dar care pentru Philip era ceva cu totul nou. Dacă amândoi își făceau cumva griji în legătură cu criticile referitoare la costurile renovării de către o echipă de 55 de muncitori, nu au arătat-o, în afara faptului că păstrau o tăcere prudentă despre oferta lui Mountbatten de a le face un cinematograf privat. În martie 1949, la vizionarea restrânsă a emisiunii Case Ideale, o ceată de protestatari i-a întâmpinat pe cei doi cu strigăte de „Case pentru clasa muncitoare, nu pentru bogați". De la un balcon

au azvârlit o droaie de pliante făcute de Liga Tineretului Comunist din Londra, intitulate „Case ideale – Visuri ideale – Doar dacă“. Elisabeta nu a reacționat. S-a uitat împreună cu ministrul Aneurin Bevan la încăperile mobilate dintr-o casă expusă de Ministerul Sănătății. A avut o reacție pragmatică: „Da, dar unde ținem căruciorul?“[21]

Fericirea celor doi se datora mult stăpânirii de sine a lui Philip. Palatul Buckingham nu era doar casa socrilor săi, ci și a unui mare număr de curteni și servitori care încă nu-l plăceau pe Philip, printre care și influentul Tommy Lascelles. Posesivă, neînduplecată și, conform ofițerului de palat al lui Philip, tiranică, Bobo MacDonald continua să-i dea neobosit „domniței“ directivele ei autoritare. „Când Elisabeta se schimba pentru cină sau se îmbăia, Bobo intra și ieșea din baie, așa că Philip nu putea să se spele împreună cu ea. Elisabetei nu-i venea să-i spună: «Bobo, te rog nu intra», așa că Philip era nevoit să plece și să facă baie singur“, își amintea Patricia Mountbatten.[22] El nu se plângea. Era cu siguranță conștient că dacă viața lui se schimbase prin această căsătorie, nu era si cazul Elisabetei, activitatea ei rămânând aceeași, înconjurată acasă de aceiași slujitori familiari, tot sub aripa părinților cu care, pretindea Crawfie, „își continua obiceiurile din copilărie și se ducea mereu la regină s-o întrebe: «Să fac asta?» sau «Ești de acord?»“[23]. În cazul lui, experiența nu-l pregătise pentru noua lui realitate. Fiu al unor exilați regali sărăciți, cu anii săi de formare marcați de o incertitudine omniprezentă, de deteriorarea sănătății mintale a mamei sale și de destrămarea căsniciei părinților săi, el nu era obișnuit nici cu formalitatea extremă a vieții familiei regale, nici cu atmosfera ei plină de armonie și afecțiune; trecutul lui, care includea castele germane, școala Gordonstoun și activitatea în marină, îl făcea diferit de curtenii absolvenți de Eton, foști gardieni; singurătataea și sărăcia îl învățaseră să se bazeze în primul rând pe el însuși încă din copilărie. Elisabeta observase ceva din toate acestea. Într-o scrisoare din luna de miere către mama ei, îi spunea clar că recunoștea anumite motive de fricțiune: „Philip e teribil de independent și îi înțeleg foarte bine dorința, bietul de el, de a demara cum se cuvine, fără să ni se pună *totul* la picioare“; i-a spus reginei cât de mult nădăjduia ca Philip să fie „șef în propria-i casă“[24]. Din multe puncte de vedere lipsită de imaginație, Elisabeta poseda un oarecare grad de șiretenie, cu toate că nu a reușit să creeze sub acoperișul părinților ei cadrul pentru viața lor de familie pe care o anticipaseră amândoi, iar dorința lui Philip să-și „contopească“ existențele într-una singură, cu tot ceea ce implica alegerea acestui verb, avea să fie forțată să mai aștepte.

Viața publică a Elisabetei punea obstacole în plus pe cărarea fericirii în căsătorie. Dezbaterea dintre politicieni și din afara Parlamentului în legătură cu tipul cel mai potrivit de monarhie în lumea postbelică nu schimbase modul în care înțelegea Elisabeta regalitatea sau misiunea acesteia, așa cum o concepuseră părinții și bunicii. Nu mai departe de logodna ei, regele scrisese: „Tatăl meu ne-a pus în față, mie și familiei mele, un standard înalt al datoriei. Sunt sigur că fiica noastră va păstra mereu dinaintea ei idealurile superioare ale lui George al V-lea și se va strădui să-i urmeze necontenit exemplul de a servi“[25]. În practică, fidelitatea

față de exemplul lui George al V-lea i-a fost inculcată pe toată perioada formării ei, punând serviciul public mai presus de cerințele vieții private (lecția pe care o învățase familia regală din episodul abdicării). Lucrul acesta a constituit piatra de temelie a ceea ce Colville cataloga „interpretarea semidivină a monarhiei“ a familiei, pe care o considera diferită de abordarea de tip „ne tragem de șireturi“ a lui Philip.[26] Chiar pe când era doar o copilă, observatorii îi aplaudaseră demnitatea, iar cei mai apropiați, precum Crawfie, apreciaseră hotărârea ei de a face la superlativ ceea ce se aștepta de la ea; căsătoria nu i-a risipit nici rezerva publică, nici acribia. Această combinație i-a încântat pe contemporanii ei. Soție de diplomat, Cynthia Jebb se referea la „timiditatea fermecătoare“ a Elisabetei ca fiind „foarte atrăgătoare“; ea conchidea că „nuanța de gravitate veritabilă a constituit totdeauna bariera care separă regalitatea de hoarda comună, avertizându-o că nu ar trebui să-și aroge nicio libertate. Însă toate acestea cu un surâs dulce, cu un glas subțirel foarte drăgălaș și cu o anumită stângăcie când pășea, ceea ce trăda faptul că nu era decât o simplă fată“[27]. „Semidivinitatea“ implica o prăpastie între familia regală și supușii regelui – „bariera“ lui Jebb. În ședințele de la Palatul Buckingham, Elisabeta i-a spus Laurei Knight: „Îmi place nespus să mă uit cum se adună mulțimile, fără să fiu văzută“, o afirmație care amintește de fascinația ei din copilărie, când oamenii se îmbulzeau la grilajele din fața palatului, și care întruchipează această separare noțională. În primul an de căsătorie, Elisabeta a pozat pentru fotografi la Palatul Elysée din Paris, îmbrăcată într-o rochie lungă, de seară, cu diadema bunicii sale și cu colierul de la aniversarea din Africa de Sud; a mai pozat pentru On. Mountstuart Elphinstone, în blănuri, cu brățara de diamante de la Philip. Pe la jumătatea lui decembrie, a pozat pentru Cecil Beaton, pe un fundal negru, de pânză, într-un jilț aurit ce semăna cu un tron. Tot fără casă, dar fericit, Philip nu putea avea niciun dubiu că femeia cu care se căsătorise era și o prințesă, ale cărei identitate, model de comportament și hotărâre onestă de a-și atinge scopul erau toate învăluite în statutul ei regal.

Într-o perioadă mai lejeră, Elisabeta a luat parte la ultima ei obligație în iulie. Pe măsură ce i se apropia sorocul, a tot primit torente de daruri și de sfaturi, din țară și din străinătate. Printre cadourile nereturnate au fost o hăinuță de bebeluș, un jerseu, botoșei și mănuși, tricotate de o oarecare doamnă Seager, care locuia într-un renumit azil de săraci, din lână furnizată de tovarășele ei de acolo. În scrisoarea ei de mulțumire, doamna de onoare a Elisabetei îi spunea că aceasta le-a acceptat cu plăcere, „ca pe o expresie a urărilor dumneavoastră de bine“.[28]

A născut primul ei copil, un fiu, pe 14 noiembrie 1948, la ora nouă și 14 minute noaptea, într-o încăpere special pregătită, de la primul etaj al palatului, ce dădea spre The Mall, „după un travaliu dur [...], 30 de ore cu totul“.[29] Părinții ei au așteptat veștile bune prin preajmă. Philip a jucat squash, ca să se elibereze de nerăbdarea care îl făcea agitat, în timpul a ceea ce mama lui numea „orele de încordare epuizantă a facerii“.[30] În apropiere se aflau și Bobo MacDonald, și doamna de onoare a Elisabetei, cunoscută acum, după căsătorie,

ca lady Mary Strachey. Regele și regina au întâmpinat venirea pe lume a primului nepot în veșminte de seară, Philip, în schimb, înfierbântat de pe terenul de squash – aparent, atitudini aflate la poli opuși: pe de o parte, formalitatea și tradiția, pe de alta, energia fără astâmpăr. Ca în fiecare moment de cotitură din viața ei, Elisabeta a procedat conform așteptărilor, fără să se agite prea mult; secretarul de presă al tatălui ei comenta: „Știam că așa va face! Nu ne-a dezamăgit niciodată“. De parcă sexul copilului ar fi fost pur și simplu o chestiune de alegere pentru obedienta Elisabeta.[31] În ajunul nașterii, regele s-a depărtat de tradiție, contramandând asistența secretarului de casă, James Chuter Ede; aprobase *Litterae patentes*13, ca să se asigure că nou-născutul avea să dețină rangul de prinț sau prințesă regală. În schimb, ziarele au relatat că Chuter Ede „a fost prima persoană anunțată despre naștere, printr-un mesaj telefonic“ (de Tommy Lascelles) și că apariția copilului a fost prima naștere regală din Palatul Buckingham de la cea a prințesei Patricia de Connaught, în 1886; au fost imediat anunțate și regina Mary și Margaret, care era plecată. Proaspăta străbunică a sosit la palat cu o oră mai târziu, însoțită de fratele și de cumnata sa, în urale puternice. Ovații din partea mulțimilor au continuat până spre dimineață, în ciuda apelurilor la liniște. După o lună și o zi, în Trafalgar Square apa din fântâni s-a colorat în albastru, în onoarea botezului prințului, și, după cum pretindeau părinții lui, fără vreun motiv anume în afară de faptul că le plăcea cum sună, Philip „a vrut să se desprindă de tradiția numelor celebre din familie“ și i-au zis Charles Philip Arthur George.[32] Ca să marcheze evenimentul, regele și regina i-au dat fiicei lor o broșă sub forma unui coșuleț cu flori din diamante. A purtat-o când a făcut primele fotografii oficiale cu fiul ei.

Crawfie i-a sugerat Elisabetei să aibă o atitudine profesionistă față de iminenta maternitate, opinie respinsă firesc: „La urma-urmei, asta ne e menirea“[33]. Elisabeta i-a scris profesoarei ei de pian, Mabel Lander, pe care o cunoștea de-o viață, descriindu-i mâinile copilului: „Destul de mari, dar fine, cu degete lungi – oarecum diferite de ale mele și, cu siguranță, diferite de ale tatălui său. Va fi interesant de văzut ce vor deveni“. A adăugat, cu un amestec de îndoială și uimire: „Încă mi-e greu să cred că am un bebeluș“.[34] La fel ca părinții ei în 1926, a autorizat publicarea fotografiilor cu ea și copilul, de data aceasta făcute de Cecil Beaton. *The Times* a comentat evenimentul cu mare entuziasm, catalogându-l drept unul „național și imperial care poate, pentru moment, să devieze gândurile oamenilor de la acrimonia controverselor interne și de la anxietățile scenei internaționale“, învestindu-l pe fiul Elisabetei cu rolul pe care ea însăși îl întruchipase adesea, de panaceu național și chiar internațional. În același timp, ziarul explica faptul că nașterea întărea legătura dintre Coroană și țară, numind-o „o bucurie simplă [...] ce urma să fie împărtășită de toată lumea“.[35] După o lună, regina Louise a Suediei, mătușa lui Philip, zicea despre Elisabeta că „arată atât de frumos și de proaspăt, și-a revenit bine“.[36] Fotografiile îi susțineau părerea. *Illustrated London News* a ales o fotografie a Elisabetei și a bebelușului ei, care e descrisă ca „nu numai una dintre cele mai fermecătoare care i s-au făcut vreodată

prințesei Elisabeta, ci și unul dintre cele mai strălucitoare studii ale unei tinere mame cu fiul ei. Nicio mamă, fie ea de sorginte regală sau umilă, care păstrează cu grijă prima fotografie a copilului ei pentru amintirile pe care i le stârnește, nu se poate uita la ea fără să fie mișcată“[37]. Maternitatea a apropiat-o de supușii tatălui ei; bucuria maternă nu ținea cont de rang, iar Elisabeta a marcat nașterea lui Charles, la fel ca nunta ei, cu pachete de alimente distribuite altor mame de copii născuți în aceeași zi. Dar nimeni din familia lui Charles nu a trecut peste statutul lui unic. Printre cei invitați să-i fie nași micului prinț au fost regele, regina Mary, regele Norvegiei și prințul George al Greciei, cu toții înrudiți. Regina Mary a sesizat o asemănare cu prințul consort; nu s-a referit la tizul prințului, singurul rege englez care avea să fie executat de supuși. Elisabeta scria că a spus despre copil că era „o făptură adorabilă“.[38]

Vreme de două luni, Elisabeta l-a alăptat la sân, până când, la sfârșitul lui ianuarie, a făcut pojar, la Sandringham, așa că mama și copilul au fost separați. Cu toate că Elisabeta a catalogat-o ca fiind o „boală oribilă“, recuperarea ei a fost rapidă, cu ajutorul asistentei Turner, și nu i-a transmis-o lui Charles, care fusese mutat la Windlesham Moor, fiind vizitat de părinți la sfârșit de săptămână.[39] Mai îngrijorătoare era sănătatea regelui. În ultimele ei luni de sarcină, la cererea lui, Elisabeta a fost protejată de îngrijorările doctorilor în legătură cu starea din ce în ce mai precară a tatălui ei. La curent cu diagnosticul dat de ei de arterită cauzată de o viață întreagă de fumat intens și cu opinia lor că amputarea piciorului drept oferea cea mai sigură metodă de a evita cangrena, regina i-a vorbit lui Winston Churchill despre „experiențele și emoțiile din ultimele luni, care au fost mult prea solicitante și au secătuit-o de o parte din bucuria de a trăi“.[40] Opt ore pe zi cu picioarele prinse într-un dispozitiv au restaurat oarecum circulația regelui și au mai amânat amputarea. I s-a cerut să se odihnească. Turneul regal în Australia și în Noua Zeelandă a fost anulat: în viitorul apropiat, regele avea să îndeplinească numai obligațiile publice ușoare. Implicațiile pentru Elisabeta și pentru Philip erau clare. Philip și-a redus din sarcinile navale. Dintr-o relatare contemporană, aflăm că el „a împărțit cu ducele de Gloucester multe îndatoriri, pentru a-l suplini pe rege“.[41]

Regina comandase modelatoarei Doris Lindner o statuetă de porțelan a Elisabetei în uniforma de colonel al Gărzilor Grenadierilor, călărind pe-o parte a șeii, la parada de ziua regelui din anul precedent. Pe la sfârșitul toamnei din 1948, Royal Worcester a realizat o sută de siluete ecvestre în copie, create de Lindner. Poate regina regreta alegerea momentului acestei realizări ce o punea vădit în lumină pe Elisabeta ca viitor suveran, într-o perioadă atât de nefericită din viața regelui. Elisabeta a preluat o parte dintre obligațiile mai simbolice ale regelui, inclusiv serviciul de a împărți bănuții în Joia Mare a Paștelui ce-a urmat. Era îngrijorată pentru starea de sănătate a tatălui său și pentru neliniștea mamei, palpabilă, deși, după cum observa un curtean, regina păstra aparențele și refuza să permită oricui să „se gândească măcar că regele ar fi bolnav“.[42] Nimic nu-i diminua fericirea. Și-a sărbătorit cea de-a douăzeci și treia aniversare în aprilie printr-o ieșire la teatru, apoi la o cină la Café de Paris, urmată de dans la un club

de noapte. I-a scris lui Vivien Leigh, care fusese la petrecere împreună cu soțul ei, Laurence Olivier: „M-am distrat foarte bine la «Școala scandalului» și a fost o petrecere minunată de ziua mea – sunt atât de bucuroasă că ați putut veni amândoi“.[43]

Cu timpul, recuperarea parțială a regelui a mai înseninat dispoziția de la Curte și, pe la începutul lui iulie, la un an și jumătate după nuntă, Elisabeta și Philip, împreună cu bebelușul Charles, s-au mutat în Clarence House. Aici aveau, în sfârșit, un cămin al lor, a cărui renovare îndelungată fusese supravegheată de amândoi, mobilându-l mai ales cu cadourile de la nuntă și cu tablouri împrumutate din Colecția Regală. Au depășit semnificativ bugetul de 50.000 de lire de la guvern. După cum povestea cineva, rezultatul a fost „o casă veselă, luminoasă și modernă, fără a fi prea aglomerată, însă toate încăperile erau mobilate cu gust și distincție“.[44] Asupra istoricului arhitect Christopher Hussey, care a venit în vizită în toamnă, efectul a fost năucitor și copleșitor deopotrivă. El a descris într-un mod poetic schema de culori aleasă de Elisabeta pentru salonul ei privat: „Surprinde senzația unor zori de zi din septembrie, când cerul e senin, azuriu, însă soarele e încă învăluit de o perdea subțire de ceață, și pajiștea e argintată de rouă“.[45] Plin de tact, a explicat calitatea impersonală a decorațiunilor, ce putea fi doar parțial atribuită restricțiilor curente: „Pe măsură ce trec anii, Altețele Lor Regale au răgazul de a-și exersa gusturile prin suplimentarea actualei colecții compuse mai ales din cadouri; fără îndoială, preferințele personale vor deveni mai marcante“[46]. Pentru pasiunea lui Philip față de noua tehnologie, erau aparate de radio și un „televizor alb, lucios și foarte futuristic“ în camerele personalului, cotloanele noii case sugerând atemporalul patrician al interioarelor mamei sale: mândrul mahon de secol XVIII, fotoliul acoperit cu creton, în fața unui antic paravan chinezesc, cadou de nuntă de la regina Mary, biblioteca Hepplewhite, cu geam, dăruită de un grup de veri, incluzându-le pe prințesa Marie Louise și pe sora ei, Helena Victoria și pe regele Norvegiei, un cvartet de cocoșei chinezești din porțelan roșu, darul unui regiment de armată. La fel ca părinții lor și ca multe alte cupluri din clasa aristocrată a vremii, Elisabeta și Philip aveau dormitoare alăturate. Acestea erau aranjate foarte diferit, conform părerilor despre rolurile diferite ale bărbaților și ale femeilor – al lui Philip, lambrisat cu platan scoțian alb, lucios, al Elisabetei, decorat cu albastru și roz, cu un pat cu baldachin. În fiecare încăpere se afla câte o măsuță de toaletă lângă ușa dintre cele două dormitoare, ceea ce înlesnea comunicarea între soț și soție în vreme ce se îmbrăcau. Philip și-a pus pe perete un nou portret al Elisabetei făcut în acuarelă de rusul Savelij Sorin; tabloul comandat de regină semăna foarte mult cu portretul lui Sorin al reginei, pe vremea când era ducesă de York, expus cândva în salonul din Piccadilly nr. 145. Acceptarea tacită a acestei comenzi pentru o imitație spunea multe despre indiferența Elisabetei față de elaborarea unei noi iconografii regale. Un an mai târziu, în ciuda faptului că Benedict Nicolson, custodele adjunct al tablourilor regelui, a informat-o pe Elisabeta că moda portretului a dispărut în Europa, Edward Halliday i-a pictat pe cei doi proaspăt căsătoriți, făcându-le câte un tablou în mărime naturală, amintind, ca încadrare,

de *Ducele și Ducesa de Gloucester* al lui Gainsborough.[47] În schimb, Nicolson i-a recomandat „fotografi excelenți“.[48]

Elisabeta s-a instalat în Clarence House, adoptând un stil de viață asemănător cu acela al părinților săi, ca duce și ducesă de York. În cazul ei, rezidența într-un conac solid din Londra, cu personal dedicat, o deosebea de contemporanii săi. Taxarea neiertătoare a grăbit agonia clasei aristocrate, și micul Charles va avea puțini prieteni din familii precum Allendale, Cavan sau Londonderry, familii cu statut superior. Fără ranchiună, soția de diplomat Cynthia Jebb a identificat această impenetrabilitate la schimbare ca pe unul dintre aspectele regalității postbelice: „Continuă să trăiască așa cum au făcut-o totdeauna, păstrând pompa atât cât le permit timpurile moderne“.[49] Elisabeta era asistată de secretarul ei particular, de doamnele de onoare, de revizorul sau trezorierul ei, generalul Sir Frederick „Boy“ Browning, recomandat de Mountbatten, care era căsătorit cu populara romancieră Daphne du Maurier, precum și de secretare, cunoscute sub numele de „funcționare“. Bobo MacDonald era indispensabilă. La Clarence House erau patru valeți, domnul Bennett, majordomul, un ajutor de majordom, patru menajere, personal separat la bucătărie, doi șoferi și paznicii Elisabetei, un ofițer al lui Philip (Michael Parker, un prieten australian de-ai lui din marină), valetul lui John Dean, doica lui Charles, Helen Lightbody, moștenită de la familia Gloucester, servitoarea de la apartamentul copilului, Mabel Anderson, și un valet, John Gibson, care îi aducea mâncarea lui Charles și avea grijă de căruciorul lui bleumarin, să-l spele, să-l șteargă, inclusiv roțile, cauciucurile și capota, zi de zi. Acest habitat „princiar“ perpetua aspecte ale lumii antebelice în care crescuse Elisabeta: nivelul serviciilor era superior – se lustruiau până și tălpile pantofilor –, și treburile pe care trebuiau să le facă slujitorii nu prea le ofereau momente de răgaz: doar o jumătate de zi pe săptămână și câte o duminică la două săptămâni. Regulamentul după ceas al vieții Elisabetei se baza la fel de mult pe un personal bine instruit cât pe îndatoririle sale regale: micul dejun constând în biscuiți, ouă și șuncă, servit de un valet în livrea albastră și cu epoleți verzi Edinburgh, luat în paralel cu cititul ziarelor. Urma o jumătate de oră cu Charles, care era deja spălat, îmbrăcat și hrănit, apoi timp pentru corespondență, împreună cu doamna ei de onoare, și o plimbare cu câinii, în St James's Park, urmată de garda de corp, iar dacă-i permiteau obligațiile, o oră și jumătate cu Charles în fiecare seară, „zbenguială pe dușumeaua camerei copilului, băiță și, în final, culcarea lui în pat“.[50] Plimbarea câinilor nu ținea cont de vreme. Purta o pelerină veche de ploaie și un batic, învățată încă din copilărie cu convingerea celor din clasele superioare că timpul petrecut în aer liber avea virtuți indiscutabile. După cum îi scria unei prietene, „acum, că avem vreme bună, trebuie să profităm“.[51] Mentalitatea aceasta făcea Balmoralul suportabil. La ora ceaiului, Elisabeta hrănea căţeii corgi, combinând carnea cu legume și cu sos, din vase aduse de un valet pe o tavă de argint.

Deși nu avea obligații politice, Elisabeta își înfăptuia îndatoririle publice cu asiduitate. Îi explica lui Helen Hardinge, ale cărei fiice, Winifred și Libby, fuseseră membre ale companiei de ghide de la palat, că „viața e foarte agitată când

fiecare zi e programată la secundă".[52] Ea și Philip făceau vizite împreună: în Insulele Canalului, la West Riding în Yorkshire, la Macclesfield, la Nottingham, Harlech și, cu semnificație personală mai mare, la Dartmouth. Peste tot veneau mulțimi uriașe să-i vadă, fermecate de această extrem de rară uniune din iubire. Interesul pentru această pereche era atât de mare, încât înainte să se întoarcă de la Harlech la Paddington, cu trenul, *Banbury Guardian* și-a informat cititorii că trenul planificase o oprire la Banbury – „Vineri seara, la 8:41 p.m. [...], timp de patru minute" –, așa că oamenii și-au croit drum pe peron, în speranța să-i vadă pe cei doi, deși „nu ne așteptăm ca pasagerii regali, să descindă".[53] Chiar și Chips Channon, cel mai urban dintre paraziții regali și viespea de Cecil Beaton erau fascinați de Elisabeta și de soțul ei. „Arătau divin", scria Channon în legătură cu „apariția lor cam târzie" la un bal de la Castelul Windsor, în iunie 1949. „Ea purta o diademă foarte înaltă și Ordinul Jartierei. [...] Aduceau cu niște personaje de basm".[54] Beaton preamărea, în cazul Elisabetei, „efectul tenului ei uluitor de proaspăt, privirea limpede din ochii aceia albaștri de peruzea și dulceața blândă, pătrunzătoare a zâmbetului ei".[55] Nimic din toate acestea nu li s-a urcat celor doi prinți la cap. Timida Elisabeta i-a mărturisit Laurei Knight că singura modalitate de a ține piept atenției constante a mulțimilor era „să-ți scoți asta din minte cu totul, deoarece altfel e imposibil să continui", precum și că nici ei, nici lui Philip nu le plăcea să vorbească în public.[56] „Când se pregătesc de un eveniment împreună", i-a spus lui Dermot Morrah cineva din personal, „sunt capabili să stea în automobil, ținându-se de mână, într-o tensiune nervoasă severă care ar putea izbucni la orice incident minor de pe drum".[57] Elisabeta se străduia să nu omită pe nimeni implicat oricât de puțin într-un eveniment. Organizatorii vizitei sale la Plymouth, în octombrie 1949, au omis să i-l prezinte pe organistul bisericii, dr. Harry Moreton. Mai târziu, a aflat că octogenarul dr. Moreton compusese muzica pentru Jubileul de Diamant al reginei Victoria, precum și pe cea de la vizita ei. Elisabeta a corectat omisiunea printr-o scrisoare mai lungă decât de obicei, dictată doamnei sale de onoare: „Prințesa a fost cum nu se poate mai impresionată de frumusețea imnului pe care l-ați compus dumneavoastră special pentru această ocazie și [...] ar dori să vă mulțumească pentru plăcerea pe care i-ați adus-o. Prințesa Elisabeta a fost foarte interesată să audă îndelungata dumneavoastră asociere cu Familia Regală și mă însărcinează să vă trimit toate cele bune".[58] Mai aproape de casă, „amabilitatea" aceasta sugera limitele conștientizării ei sociale, deplânsă de bunica sa. Plină de bijuterii și îmbrăcată pentru un eveniment de seară, a remarcat față de audiența feminină invitată să se înșiruie pe casa scării de la Clarence House ca să-i aprecieze bijuteriile: „Uneori e amuzant să te îmbraci frumos, nu-i așa?"[59]

Fotografia pe care Elisabeta și Philip au oferit-o presei în septembrie a fost făcută la Clarence House. Elisabeta purta o rochie simplă de mătase, Philip, uniforma lui de locotenent; și el, nu ea, era centrul atenției în fotografie. Ca urmare a ameliorării sănătății regelui în timpul verii, eliberarea de anumite sarcini l-a făcut pe Philip să se întoarcă la îndatoririle lui navale cu normă întreagă în

octombrie, ca prim locotenent pe un distrugător numit *Chequers*, staționat în Malta. Elisabeta avea să-l urmeze mai târziu, la o săptămână după prima aniversare a lui Charles, lăsându-și copilul în grija dădacei Lightbody și a lui Mabel Anderson. Înainte de plecarea lui, mama, tata și bebelușul au fost fotografiați de Baron (Sterling Henry Nahum). Publicate de Raphael Tuck & Fiii sub formă de cărți poștale, fotografiile lui Baron surprind încântarea genuină a Elisabetei față de bebelușul ei. Înainte de propria plecare, la fel ca părinții ei în 1927, ea și Charles au pozat pentru Marcus Adams. Oricum, ea a fost plecată vreme de cinci săptămâni, inclusiv de Crăciun. Spre deosebire de mama ei, se pare că n-a fost deranjată de această despărțire, deși una dintre gazdele Malteze căreia îi arătase filme domestice cu Charles făcute chiar de ea a consemnat cât era de mândră de băiețelul „care mergea acum și era tare dulce".[60] În Malta a stat cel mai mult cu familia Mountbatten. Deși era însoțită de o doamnă de onoare, de Bobo și de un gardian, a fost întâmpinată de o salvă de tun la sosirea pe insulă, „Adunarea Legislativă aprobând cu o majoritate covârșitoare o rezoluție de a i se face o primire entuziastă", și de câteva obligații, inclusiv o vizită la Expoziția Industrială din Malta și un prânz cu arhiepiscopul Gonzi, iar Elisabeta s-a apropiat mai mult ca niciodată de modul de viață al altor soții de ofițeri de marină.[62] Doar Mountbatten părea incapabil să-i uite rangul: a fost predictibil atent față de oaspetele regal și rapid cucerit. „Lilibet e foarte încântătoare și nu pot decât să spun că mi-a furat inima, atâta cât o mai am", i-a spus el fiicei sale mai mari.[62] Prințesa și ambițioasa ei rubedenie regală și-au jucat fiecare rolul. „Cred că e atât de dulce și de atrăgătoare", a continuat zelosul Mountbatten. „Uneori, mi se pare că mă place și ea, cu toate că e mult prea rezervată să trădeze vreun semn."[63]

Posibil ca această rezervă să-i fi dat putere să gestioneze separarea când de Philip, când de Charles. Îi scrisese mamei ei că-și dorea să recreeze în propria familie atmosfera „fericită de iubire și de corectitudine" cu care fusese obișnuită din vremea copilăriei. În același timp însă era înrobită soțului ei ferm și adorat și, așa cum subliniase într-un discurs controversat la un congres al Uniunii Mamelor, puțin înainte de a părăsi Londra, nu era de acord cu instituția divorțului. Mai târziu, avea să fie criticată ca părinte. În toamna anului 1949, punând totul în balanță, probabil că a estimat că Philip avea mai multă nevoie de ea decât copilul de un an, îngrijit de propriul personal format din trei membre, precum și de bunicii regali iubitori. Cu siguranță, regina n-a perceput niciun pic de răceală în atitudinea Elisabetei față de Charles și a părut să-i încuviințeze decizia. „Bebelușul e atât de drăgălaș, iar Lilibet și Philip sunt încântați", în vreme ce însăși Elisabeta zicea, în 21 decembrie, despre decizia ei de a-și petrece zilele de Crăciun cu Philip, ca „este foarte corect să fii alături de centrul universului tău!"[64]. Elisabeta s-a întors peste o săptămână în Marea Britanie. A rămas singură la Clarence House până în ajunul Anului Nou, când s-a dus la curse, la Hurst Park, ca să-și vadă calul Monaveen câștigând Competiția „Regina Elisabeta". Copleșită de succes, ea s-a dus la Sandringham, împreună cu părinții și, mai târziu, cu Charles. Edwina Mountbatten avea să relateze că plecarea

Elisabetei din Malta spre casă fusese ca și cum „ai pune o pasăre înapoi într-o colivie foarte mică".[65] Peste trei luni, Elisabeta s-a întors pe insulă. Regina Frederica a Greciei, soția de origine germană a vărului lui Philip, regele Paul, spusese că Elisabeta se deplasa de la Londra la Malta ca și cum ar fi avut „un apartament la Londra și o casă de vacanță la mare", constatare care sugera ușurința cu care Elisabeta se adaptase unei vieți domestice compartimentate.[66]

Și de data aceasta l-a lăsat pe Charles acasă. Și de data aceasta s-a bucurat de reîntâlnirea cu Philip. Și de data aceasta s-a lăsat înfiorată de savoarea de-o clipă a normalității. „E minunat s-o vezi, în sfârșit, atât de radioasă și ducând o viață mai mult sau mai puțin umană", scria Edwina Mountbatten.[67] Valetul lui Philip, John Dean, își amintea de cei doi pe insulă ca fiind „atât de relaxați și de liberi, plecând și venind după voie"; retrospectiv, prietenii lor au considerat-o cea mai fericită perioadă din viețile lor.[68] Cadoul lor de nuntă de la guvernul chinez, constând în porțelan verde, auriu și violaceu, a fost decorat cu cinci lilieci, ce simbolizau cele cinci fericiri supreme, în jurul caracterului Hsi, simbolul bucuriei în căsătorie.[69] În Malta, presimțirile le-au fost îndeplinite. Elisabeta a șofat de-a lungul străzilor întortocheate, zgomotoase, a vizitat magazinele și saloanele de coafură; a înotat cu Philip sau cu cei din familia Mountbatten în golfulețe tainice și a făcut picnicuri la umbra portocalilor. L-a urmărit pe Philip jucând polo. Din punctul ei de observație de la Fort St Elmo, a filmat flota cu aparatul ei de filmat, cu ochii mijiți îndărătul ochelarilor de soare, ca să distingă silueta lui Philip pe punte. Ea și el au dansat în restaurantele locale. La Hotelul Phoenicia, formația Jimmy Dowling le-a interpretat cântecul preferat, „People Will Say We're in Love" („Oamenii vor spune că suntem îndrăgostiți"), din *Oklahoma!*. „Ea și ducele dansau mult. Era mereu atât de frumoasă și mereu drăguță și cumsecade", își amintea un membru al trupei.[70] Proprietarii maltezi de magazine au remarcat încetineala cu care mânuia banii. A stat acolo șase săptămâni. În acest timp, Elisabeta a rămas pentru a doua oară însărcinată.

Elisabeta avea și alte motive de fericire decât Philip pentru faptul că era departe de casă, în primăvara anului 1950. Revista bilunară atât de populară *Woman's Own* începuse prezentarea în foileton a unei versiuni sentimentale și adorabile a copilăriei Elisabetei, care i-a înfuriat și i-a uluit pe părinții ei. Nefericita autoare a acestuia era recent pensionata Crawfie, cartea *The Little Princesses* fiind trâmbițată ca o relatare „iubitoare, umană, autentică" a poveștii lor. Relatarea episodică a început întâi într-o revistă americană, *Ladies Home Journal,* ai cărei editori ca niște rechini, Bruce și Beatrice Blackmar Gould, au fraierit-o pe Crawfie să creadă că putea spune totul fără consecințe, că-și va păstra prietenia cu Familia Regală și chiar că va promova relațiile anglo-americane, consolidând respectul și afecțiunea americanilor față de monarhie. Regina credea că își exprimase limpede oroarea ei față de un asemenea proiect, când i-a scris lui Crawfie, în 1949: „Cred din toată inima că trebuie [...] să spui nu, nu și iar nu ofertelor în dolari pentru articole despre ceva atât de intim și de prețios ca familia noastră".[71] Nu-și dăduse seama cât de determinați erau cei doi Gould sau cât era

de autoritar și de lacom bărbatul cu care se căsătorise Crawfie în toamna anului 1947, maiorul George Buthlay. Crawfie și-a terminat manuscrisul în august 1949; soții Gould și-au dedicat o lună rescrierii acestuia, iar Crawfie l-a prezentat reginei. Așa cum intenționaseră totdeauna soții Gould, publicarea avea să se înfăptuiască inexorabil, indiferent de supărarea sau îndoiala celor de la palat. Lady Astor o descria pe Elisabeta ca fiind „profund șocată, rănită și furioasă".[72] N-a mai adăugat, pentru că era inutil, și că era neputincioasă în mânia ei.

Copil fiind, Elisabeta nu avea cum să fi înțeles ramificațiile unei vieți atât publice, cât și private. Prin 1950, învățase să navigheze prin existența ei hibridă. Philip și ea reușiseră să ascundă cu succes secretul logodnei lor; fusese de acord, fără să protesteze, cu planurile de căsătorie stabilite de guvern și de camarila regală: cu invitați pe care ea nu-i cunoștea, cu expunerea darurilor primite la nuntă și, la timpul potrivit, cu rochia și cu băgăcioșii din luna de miere. Din ce în ce mai versată în comportamentul public, a rămas totuși timidă și neobișnuit de rezervată. Acorda mare valoare intimității, atât cât i se permitea. Cu toată acea ridicare în slăvi plină de sentimentalism a Elisabetei, *The Little Princesses*, făcea publică viața de familie pe care ea, Margaret și părinții lor o considerau sacrosanctă și concentra și mai mult atenția publică asupra celor două surori. Crawfie le prezentase viețile ca petrecându-se într-un turn de fildeș, însă chiar ea fusese cea care, lipsită de orice simț artistic, dărâmase zidurile. Reacția reginei la actul de trădare al lui Crawfie avea să se dovedească fără echivoc, la fel ca aceea față de abdicare. Având în vedere șocul, jignirea și furia remarcate de lady Astor, Elisabeta nu avea cum să contrazică părerea mamei sale.

După trei luni de foileton în *Ladies Home Journal*, altă revistă americană, *Pageant,* a plasat-o pe Elisabeta pe locul opt în topul femeilor din lume care „exercită cea mai mare influență în viața modernă".[73]

Mai pe placul Elisabetei în vara aceea a fost gestul comandantului unei unități de forțe aeriene americane staționate lângă Londra, care și-a instruit piloții să nu zboare pe deasupra Clarence House până când nu se naște bebelușul Elisabetei. Unica ei fiică s-a născut pe data de 15 august 1950, Elisabeta fiind asistată din nou de moașa Helen Rowe, căreia i se zicea, inevitabil, „Rowie" și care fusese prezentă și la nașterea lui Charles; econoamă, ea a folosit același trusou făcut pentru băiat. Polițiștii au dispus mulțimile care se adunaseră în fața Clarence House de zile întregi, ordonat, ca la școală: doi câte doi, oamenii au fost înșiruiți, în așteptarea buletinului oficial. În Biroul Oval, anunțul nașterii copilului a întrerupt al patrulea meci de antrenament împotriva Indiilor de Vest, înainte ca jocul să se oprească pentru masa de prânz. Philip era lângă soția lui; regina rămăsese la Londra după plecarea regelui la Balmoral și a sosit aproape imediat după aceea. La fel ca în cazul nașterii Elisabetei, ziarele au atribuit interesul pentru micuța Anne Elizabeth Alice Louise afecțiunii pe care o aveau față de mama ei regală: „Motivul pentru căldura salutului londonez către cea mai tânără prințesă este, într-o oarecare măsură, mândria și plăcerea cu care privim toate amintirile acestei fiice a unei regine scoțiene" îi informa *Scotsman* pe cititorii săi.[74]

Elisabeta s-a declarat „în culmea fericirii cu noul bebeluș“: „Suntem foarte încântați și mândri că avem o fetiță și un băiat – și ne vom distra mult când vor fi mai mari“[75]. Grija ei cea mare era pentru Charles, până de curând singur, fără frați și surori și, uneori, fără vreun părinte alături, ca „să se bucure de companie“.[76] A anunțat că „pare fascinat de ea și o tratează cu mare atenție și afecțiune – cel puțin așa stau lucrurile acum!“.[77]

La fel ca după nașterea lui Charles, recuperarea Elisabetei s-a făcut în tihnă. Pe 20 septembrie, Casa Clarence a emis un comunicat: „Prințesa Elisabeta a fost avertizată de doctorii săi că programul de participări la evenimente din toamnă e prea dificil, așa că a găsit de cuviință să facă schimbări în planurile sale“. Prima participare anulată a fost inaugurarea Expoziției Internaționale de Motoare, programată pe 18 octombrie; comentatorii au consemnat că era la doar două luni de la nașterea lui Anne și că, în cazul lui Charles, prințesa se odihnise vreme de trei luni și jumătate. În schimb, după trecerea toamnei, Elisabeta i s-a alăturat lui Philip în Malta. Avea să fie iar plecată de Crăciun, lăsându-i pe Charles și pe Anne cu bunicii, la fel cum, în 1935, ea și Margaret își petrecuseră sărbătorile separate de părinți din cauza bolii mamei lor; asistenta Lightbody a considerat că deplasările lungi îi deranjează pe copiii mici. Vizita aceasta a inclus șase zile petrecute la Atena, împreună cu regele Pavel și cu regina Frederica. La fel ca acasă, nivelurile de interes au fost ridicate. Ziarele britanice vorbeau de mulțimea adunată în fața palatului regal, muncitorii din fabrici grăbindu-se să se alinieze pe marginea drumului pe unde trecea alaiul, iar „presa grecească [...] plină de relatări ale vizitei. Sunt publicate fotografii de-ale prințesei Elisabeta, cu articole pe tema copilăriei și a căsătoriei sale“.[78] În ciuda – sau datorită – originii grecești a lui Philip, Elisabeta s-a dovedit atracția principală. Urmărindu-i pe cei doi îndeaproape, ambasadorul britanic Sir Clifford Norton a sesizat rolul lui Philip în succesul soției sale, consemnând că, în vreme ce ea era „foarte timidă, destul de retrasă, sfioasă ca o floare“, Philip era „tânăr și viguros și o lua mereu peste picior. Nu-i spunea chiar «Hai, bătrânico!», dar nu era departe de asta“.[79] Combinația dintre smerenia Elisabetei și „voioșia“ lui Philip a creat un tipar care nu avea să se schimbe. În decembrie, Margaret li s-a alăturat în Malta, aducând cu ea fotografii cu Charles și cu Anne; a zburat împreună cu sora ei la Tripoli, unde Elisabeta a inspectat Primul Batalion al Gărzilor Grenadierilor. „Margaret a *adorat* pur și simplu vizita la tine“, îi scria regina, preocupată să mențină apropierea dintre cele două fiice ale sale, cu toată separarea cauzată de căsătoria Elisabetei.[80]

Elisabeta nu s-a întors la Clarence House până la mijlocul lui februarie 1951. Fusese departe de copiii ei timp de 11 săptămâni. În vreme ce, în cea mai mare parte, presa păstra tăcerea în ceea ce privește acest aspect al absenței ei, comentariile de dincolo de graniță erau mai puțin favorabile. Ca să se spele pe mâini, *Sunday Mirror* atribuia critica ziarului francez *Samedi Soir*. „O anumită parte a opiniei britanice a început să comenteze pe la colțuri că e o mamă rea“, cita jurnalul. *Samedi Soir*, spuneau ei, pretindea că Philip trebuia să renunțe la comanda navală și să se întoarcă în Anglia, „ca nu cumva Elisabeta să ajungă o mamă rea“.[81] Cinci luni au trecut până când Philip a renunțat la comanda lui

navală. Cauza n-a fost comportamentul parental al Elisabetei, ci declinul sever al sănătății regelui, căruia i se descoperise o tumoră malignă care avea să necesite, până la urmă, extirparea plămânului stâng, pe 23 septembrie 1951. Între timp Elisabeta s-a întors în Malta, de Paște, din nou fără copii. Apoi au plecat împreună în Italia, unde au stat la verișoara lui, regina Elena a României, lângă Florența, și la Ambasada Marii Britanii de la Roma. „Trăim ca țiganii", le scria Elisabeta fericită celor de acasă.[82] La întoarcere, ea i-a dăruit lui Philip o pictură cu portul de la Valetta.

Elisabeta a preluat o mare parte din munca tatălui ei, pentru Philip asta însemnând sfârșitul unei cariere independente și începutul sarcinii de a o susține pe soția lui, lucru care avea să continue pe parcursul lungii sale vieți. „Prințul care a câștigat mâna [Elisabetei] s-a dovedit un susținător prompt și inimos al îndatoririlor ei diversificate", intona un prezentator de la Pathé câteva luni mai târziu; promptitudinea exceda, aproape sigur, disponibilitatea, având în vedere că renunțase la viața de navigator pe care o iubea.[83] Cei doi au luat locul regelui și reginei într-un turneu în Canada, în toamna anului 1951. A fost același stil de vizită ca în turneul precedent, din Africa de Sud: aproape jumătate din itinerariul de 16.000 de kilometri a fost parcurs cu un tren privat, prevăzut cu o platformă de observație la capăt, ca să le ofere „miilor de canadieni șansa s-o vadă pe prințesă când trece, iar lor, pe aceea de a le primi ovațiile".[84] Elisabeta luase cu ea supărarea pentru sănătatatea tatălul ei; noul ei secretar particular, onorabilul Martin Charteris, succesorul lui Jock Colville și nepot al Cynthiei Asquith, purta cu el ciornele documentelor de succesiune la tron. Spectrul morții regelui plutea în aer. Elisabetei nu-i venea ușor să se debaraseze de amintirea Sfintei Împărtășanii cu arhiepiscopul de Canterbury, de la Lambeth Palace, în dimineața operației tatălui ei: ea, Margaret și regina. Pe 10 octombrie, le-a spus ascultătorilor ei de la un banchet oficial din Ottawa: „Neliniștea din aceste ultime două săptămâni mi-a părut fără sfârșit", înainte de a-i liniști, adăugând că starea regelui se ameliora încet-încet.

În punctele de oprire erau stabilite convorbiri telefonice cu tatăl ei, la Palatul Buckingham, de parcă îl putea face bine încurajându-l sau prin forța voinței. Cu toate acestea, turneul a fost presărat și de momente luminoase. Probabil la baza acestor clipe frumoase prin care treceau cei doi stătea strategia struțului, ei refuzând să admită posibilitatea ca regele să moară. Elisabeta a descris călătoria de 20 de kilometri dintre Yates și Peers, în Alberta, ca pe o „experiență magnifică, când ea și Philip au condus trenul – ea în rol de conductor, iar el, de fochist – spre nedumerirea mulțimilor înșiruite de-a lungul căii ferate, care s-au chinuit în zadar să-i zărească pe platformă, deoarece călătorii regali erau ocupați în locomotivă"[85]. În cea de-a doua noapte a lor la Otawa, au dansat până la miezul nopții, „la o adunare informală, într-o piață", când Elisabeta a purtat haine de „Cenușăreasă": „o bluză maro cu pătrățele, o fustă albastră tiroleză, brodată cu mărgele și pantofi cubanezi, cu toc pătrat", un omagiu adus ingeniozității lui John Dean, care a mai cumpărat blugi, o cămașă în carouri, mocasini și o centură de cowboy pentru Philip.[86] Acesta a „amuzat-o" pe Elisabeta în privat, dar și în

public, alergând-o pe coridorul trenului cu dinți falși sau păcălind-o cu o așa-zisă cutie de alune, din care, când o deschideai, țâșnea un șarpe de jucărie. Elisabeta a protestat la criticile din ziarele canadiene că nu zâmbea destul; expresia ei „bosumflată“ avea să rămână motivul comentariilor negative, explicată mai târziu de un ministru din cabinet ca apărând „atunci când este profund emoționată și încearcă să se controleze“: „Adesea, când e profund mișcată de aplauzele mulțimii, pur și simplu pare că e într-o dispoziție proastă“[87]. De cele mai multe ori, mulțimile imense – estimate la 170.000 de oameni la sosirea celor doi la Otawa și 500.000 la Quebec – au reacționat cu entuziasm, mai ales față de Philip, care „zâmbea și făcea semne cu mâna mai mult, era mai relaxat“. Într-o gară, la plecarea trenului, mulțimile au cântat „Will ye no come back again?“ („Vă veți întoarce, oare?“).[88] Acasă, regina se refugia în scrisori dezinvolte, pline de noutăți despre Charles și Anne; își făcea griji în legătură cu stilul declamatoriu de discurs al Elisabetei: „Nu uita să adaugi puțină *emoție* în discursurile tale, mai ales în cele de la radio, draga mea“, îi scria ea.[89] Elisabeta și Philip au călătorit spre sud, pentru o scurtă vizită la președintele Truman, ducându-i cadouri din partea regelui. La Washington n-au existat obiecții legate de expresia morocănoasă a Elisabetei. *New York Herald Tribune* ovaționa „cuplul cel mai interesant din lume“ și era entuziasmat că „Prințesa Elisabeta, la fel de atrăgătoare ca în fotografii, e o persoană cu totul și cu totul răvășitoare“.[90] „Cu siguranță, ca-n filme“, îl descria *Washington Daily News* pe Philip, despre care se spunea că le făcea pe stenografe să leșine. Truman a recurs la o vorbă de duh familiară. „Când eram mic, am citit despre o prințesă ca o zână, și acum iat-o!“, a zis el.[91] Adularea la această scară, deși exprimată mai puțin vulgar acasă, devenise o trăsătură a participărilor la evenimente împărtășite de Elisabeta și de Philip și avea să coloreze primii ani ai domniei ei. Înapoi pe pământul Marii Britanii, comportamentul compatrioților săi l-a oglindit pe al canadienilor. *Rugby Advertiser* relata că, la întoarcere, când trenul regal a trecut prin gara Rugby, cu 50 km/h, în drum spre Londra, „mai multe sute de oameni s-au înșiruit pe peronul de sud“ și au fost recompensați „pentru o clipă cu imaginea Alteței Sale Regale luând prânzul“.[92]

În timpul absenței Elisabetei, regele a anulat pentru a doua oară un turneu în Ceylon, Australia și Noua Zeelandă, plănuit pentru primăvară. N-a fost o surpriză pentru Elisabeta, care făcuse planuri pentru această eventualitate înainte de plecare, scriindu-i croitorului ei, Norman Hartnell, pe 24 septembrie: „Mi-ar plăcea foarte mult să-mi pregătești câteva schițe să le văd [...], ca să fim pregătiți în cazul în care va fi nevoie să mergem în locul regelui“.[93] Până la urmă, nici Elisabeta, nici părinții ei nu aveau să viziteze Australia în 1952.

„Din 3 până în 7 februarie, odihnă la Royal Lodge“, acesta era programul vizitei în Kenya al Elisabetei și al lui Philip, la începutul turneului lor de patru luni în străinătate. Royal Lodge, darul de nuntă din partea coloniei, se afla pe povârnișurile muntelui Kenya, deasupra râului Sagana, pe zece pogoane de pajiști ugandeze înverzite. Fotografiile o înfățișează pe Elisabeta zâmbind în pragul unei

case din lemn pe un singur nivel: așteptase patru ani să vadă ridicată această versiune a casei *Y Bwthyn Bach*, cu soldați de pază în uniformă, cu apartament pentru doamna de onoare și, în salonul lui Philip, cu perdele imprimate cu nave celebre din istorie.

De la Royal Lodge, în seara de 5 februarie, Elisabeta și Philip, împreună cu doamna de onoare Henriette Palmer și cu Michael Parker, au pornit spre casa din copac, ridicată pe piloni într-un smochin bătrân din pădurea Aberdare. Hotelul Treetops era un post de observație cu trei dormitoare, o sală de mese și o platformă de supraveghere, construit lângă un lac cu săruri minerale, unde veneau animalele mari să se adape. Era un loc fantastic, retras și primejdios. „Vizitatorii sunt aduși cu mașina cam la patru sute de metri de post, apoi se merge pe jos printr-o junglă plină de rinoceri, elefanți, leoparzi și tot felul de șerpi veninoși“, explica *Illustrated London News*. „De-a lungul potecii, sunt numeroase scări de frânghie, în caz de atac. Din postul de observație, un «hotel» confortabil, vizitatorii pot urmări viața din junglă de aproape, însă în perfectă siguranță.“[94] Pe măsură ce se înnopta, Elisabeta se uita fascinată, înregistrând imagini cu aparatul ei de filmat până se întuneca de tot. După aceea, discutau despre ce-au văzut. Vorbeau despre rege; Elisabeta le povestea despre îmbunătățirea stării sale de sănătate. „Din tonul conversației, era limpede că nădăjduia ca el să-și revină complet“, își amintea proprietarul de la Treetops, Eric Sherbrooke Walker.[95]

Numai că George al VI-lea a murit în somn din cauza unei tromboze coronariene, în zorii zilei de 6 februarie, la Sandringham, în vreme ce Elisabeta se afla departe, în cuibul ei de vulturi. Circumstanțele ascensiunii ei, odată cunoscute, aveau să adauge încă un detaliu de basm existenței ei, oricum fabuloase: tânăra care a urcat în copac ca prințesă și a coborât ca regină. S-a întâmplat fără să-și dea seama de statutul ei schimbat, fiind izolată, în pădurea africană, de radio sau de telegrame. S-a trezit devreme, a urmărit un vultur cum plutea pe deasupra și se prăvălea în picaj, babuinii, un rinocer venit să lingă sare. Cei din grup și-au luat micul-dejun constând în ouă, șuncă și cafea și s-au întors la Royal Lodge, Elisabeta „arătând minunat în blugi, discutând despre rinoceri“.[96] Înainte de prânz, au pescuit; apoi s-au odihnit. Cel care a auzit primul vestea, la un hotel din apropiere, a fost Martin Charteris, de la un jurnalist local. El i-a telefonat lui Michael Parker la Royal Lodge. Parker i-a spus lui Philip. Philip i-a spus Elisabetei, acum suveran și soție a lui, deopotrivă. A scos-o în grădină, unde s-au plimbat agale, „în vreme ce n-a contenit să-i vorbească“ – prevenitor, după cum își amintea Cynthia Jebb că stătuseră de vorbă la o petrecere de la Sandringham, cu trei ani în urmă.[97] Elisabeta nu plângea când s-au întors în casă: Henriette Palmer o descria ca fiind „magnifică și puternică“.[98] „Și-a purtat durerea cu un curaj regesc (reportajele publicate în unele jurnale cum că a izbucnit în lacrimi fiind nefondate)“, conform autorilor cărții *The Coronation Book of Queen Elizabeth II* („Cartea încoronării reginei Elisabeta a II-a“), publicată anul următor; autocontrolul ei semăna cu al mamei sale, pe care o doamnă de onoare îl numea „suprem“.[99] Când a sosit Martin Charteris la Royal

Lodge, ea „stătea la birou, dreaptă, îmbujorată, fără urmă de lacrimi“[100] și i s-a părut „absolut stăpână pe destinul ei“.[101] Elisabeta și-a cerut iertare de la doamna ei de onoare, lady Pamela Mountbatten, fiica cea mai mică a lui Dickie, pentru anularea imediată a ceea ce mai rămăsese din turneu, un exemplu, în circumstanțe extraordinare, al acelei „solicitudini față de confortul celorlalți“ pe care o remarcase Tommy Lascelles în Africa de Sud; la birou a scris scrisori prin care își cerea iertare față de ceilalți participanți la turneu. Charteris a întrebat-o ce nume avea să-și aleagă. „Propriul nume, desigur – ce altceva?“ i-a replicat ea. Era singurul răspuns posibil al tinerei al cărei destin regal, acceptat cu seninătate cu mult înainte, a fost esențial pentru identitatea ei, o tânără, după cum avea să afirme un vechi curtean, care „făcea totdeauna ceea ce trebuie, din instinct“.[102]

13 Instrument juridic sub forma unui ordin emis de un monarh, președinte sau alt șef de stat, care acordă, în general, o funcție, drept, monopol, titlu sau statut unei persoane sau corporații (n. red.).

CAPITOLUL IX

„Mireasă a istoriei, unsă, binecuvântată“

„Sunt sigur că va rămâne de-a pururi un model de inspirație“, scrisese Arthur Grenfell despre Elisabeta în februarie 1946, după ce observase efectul ei asupra celorlalți la petrecerea dansantă cu ocazia debutului în societate al fiicei lui.[1] Spunea atunci că, la nici jumătate de oră de la sosirea ei, „toată lumea îi era la picioare“.

Cu același entuziasm a fost salutată și accederea Elisabetei la tron, șase ani mai târziu. Doliul după rege era sincer și general. Cât a fost depus în Sala Westminster, mai bine de 300.000 de oameni au stat la rând să treacă prin fața sicriului. Alte 200.000 au străbătut pajiștile de la St George's Chapel, Windsor, ca să vadă aranjamentul de coroane și de flori de la persoane individuale, de la comunități și organizații mari și mici; „luminile reflectoarelor discrete“ au atenuat dezamăgirea celor veniți mai târziu, în după-amiezile întunecate de februarie.[2] Fără exagerare, Elisabeta îi descria unei prietene a Alei, de pe vremea când locuiau în Piccadilly nr. 145, „uriașul val de afecțiune față de rege din toată lumea“. Soția directorului de școală Hubert Tanner, participantă la pantomimele de la Windsor, remarca „nenumăratele persoane care ne-au scris pentru a ne spune că simt cu toții pierderea unui prieten, a regelui lor“.[3] Totuși, nerăbdarea a temperat această tristețe, înlocuind-o cu o așteptare efervescentă. „Cu o regină la cârmă, Marea Britanie a cunoscut totdeauna măreția“, le spuneau cei de la Pathé spectatorilor unui buletin de știri dedicat ascensiunii, apărut pe 1 februarie; ea purta „numele care își pusese cândva pecetea gloriei asupra Marii Britanii“[4]. Sentimentul acesta a avut ecou în discursul difuzat la radio, la întoarcerea Elisabetei, al lui Winston Churchill, din nou prim-ministru la vârsta de șaptezeci și șapte de ani: „Faimoase au fost și sunt domniile reginelor noastre! Unele dintre cele mai mărețe perioade din istoria noastră s-au desfășurat sub sceptrul lor“. O națiune în doliu, stârnită de grandilocvență și de o nerăbdare irezistibilă de a alunga tristețile postbelice prin realizarea unei legături nominale cu mărirea de altădată, o îmbrățișa pe „prințesa Elisabeta“, care îi oferise, prin naștere, în nenumărate editoriale și reviste ilustrate, o diversiune luminoasă de la monotonie și mundan: așa cum o preamăreau cei de la Pathé, ea era „prințesa pe care am cunoscut-o ca fetiță și care a crescut la statura de azi sub ochii noștri“. Așteptările erau din inimă, însă nerealiste. Comentatorii vorbeau despre „noii elisabetani“.

Bătrânul poet laureat John Mansfield îl invoca pe *Richard al II-lea* al lui Shakespeare: „Fie ca âst vechi pământ să reînvie/Și steaua mării iar să fie“[5]. Faptul că Elisabeta ajunsese să simbolizeze reînnoirea, generația victoriei și integritatea unui mod idealizat de a fi britanic era prea puțin opera ei. Înflorise ca soție și ca mamă, în vreme ce regele se stingea sub ochii tuturor. Când a inaugurat Festivalul Marii Britanii, în mai 1951, George al VI- lea părea că se stinge și piere. În aceeași seară, în schimb, Elisabeta strălucea optimist la concertul inaugural de la Sala Regală a Festivalului. Tenul ei neasemuit, bustul generos și talia subțire, accentuate de rujul intens, diamantele Nizam și rochia de seară somptuoasă au fost tot ceea ce-au admirat contemporanii. Pentru mulți dintre noii săi supuși, obișnuiți cu maiestatea severă a reginei Mary și cu timiditatea răposatului rege, seriozitatea și gravitatea Elisabetei – ulterior catalogate drept indiferență – constituiau demnitatea potrivită înaltei sale chemări. O treime dintre cei chestionați o considerau sorocită divin pentru regalitate, și un parlament cooperant a votat suma de 475.000 de lire pe an pentru lista civilă a Elisabetei, în plus, a noua parte din venitul net al Ducatului de Cornwall, pentru a-l oferi moștenitorului ei.

Pentru Elisabeta, sugera Philip, moartea tatălui ei, în mai puțin de o săptămână de când îi făcuse cu mâna la plecare, a fost „cel mai cumplit șoc“; regele Petru al Iugoslaviei i-a auzit pe cei doi soți „[spunându-mi] că se simțeau anesteziați“.[6] La fel ca mama ei și ca Margaret, Elisabeta îl considera pe „rege cum nu se poate mai bine“, „plin de idei și de planuri pentru viitor““; era de părere că „a murit când începuse totuși să se simtă mai bine“.[7] Povara regalității a surprins-o prea puțin ca un corolar imediat al decesului. Simțise inevitabilul acestui moment, poate vag, aproape tot timpul cât crescuse: schimbarea gărzii la Castelul Windsor, în onoarea zilei ei de naștere, dinasticismul fetișist al bunicii ei, lecțiile cu Henry Marten, uns cavaler de către rege pentru eforturile sale, ieșirea regelui din sintagma „noi patru“ sau „familia regală“, desemnarea ei ca „moștenitor“ sau „moștenitoare prezumtivă“ și, mai la urmă, telegramele Ministerului de Externe asupra cărora a insistat Jock Colville, precum și, începând cu vara anului 1950, la inițiativa lui Martin Charteris, minutele și memorandumurile de cabinet, la fel și înlocuirea regelui câtă vreme acesta a fost bolnav. Mai presus de toate au fost conversațiile dintre tată și fiică, acea ucenicie blândă, dar sârguincioasă pe care Lisa Sheridan își propusese s-o surprindă la Royal Lodge, în 1942 – regele fotografiat la birou, Elisabeta citind peste umărul lui cutii de documente oficiale, aranjate cu grijă. Dincolo de sacrificiul de sine din discursul Elisabetei de la Cape Town, nu exista siguranța frivolă că această chemare de a sluji era la decenii depărtare, deși, în mod rezonabil, putea să presupună măcar atât și, cu siguranță, aceasta îi era speranța. Moartea regelui la cincizeci și șase de ani, după cum spunea mai târziu Elisabeta, s-a întâmplat la o vârstă „mult prea tânără“; această dispariție prematură n-a făcut decât să grăbească un destin de care ea luase cunoștință și de la care nu s-ar fi sustras vreodată. Atât „teatrul“, cât și „mecanica“ monarhiei îi erau familiare: primise salutul la ceremonia „Trooping the Colour“, fusese martoră la împărțirea bănuților din Joia Mare, depusese coroane la Cenotaf

de Ziua Armistițiului; la 18 ani activase în funcția de consilier al statului.

Ceea ce implica exact destinul regal era, pe alocuri, imperfect definit. Dincolo de rolul său executiv și constituțional, scopul mai puțin tangibil al monarhiei nu îl preocupase pe Henry Marten. Pentru familia Elisabetei, regalitatea era un amalgam de idealuri abstracte reclamate prin naștere și prin precedent, o moștenire foarte serioasă; experiența abdicării și-a pus puternic amprenta în ceea ce privește datoria. Formula familiară a fost reiterată, la câteva zile de la moartea regelui, de văduva lui, acum supranumită „regina-mamă Elizabeth", într-un mesaj către națiune: „Niciun om n-a avut un simțământ mai profund al datoriei și al abnegației [decât regele] și niciun om n-a fost mai plin de compasiune față de semenii săi"; ea a reamintit „măreața îndatorire de a servi care ne revine"[8]. În februarie 1952, „măreața îndatorire" i-a revenit Elisabetei. Ascultătoare, după o viață de instruire, era de neconceput ca ea să fi interpretat lucrurile altfel decât ca pe o continuare a exemplului tatălui său, în esență, o extensie deliberată a modelului de regalitate al lui George al V-lea, îmbrățișat în incertitudinea traumatică din decembrie 1936.

Observarea tatălui ei, stăruitor, dar foarte cumpănit, îi arătase povara impusă de regalitate și afirmația sa că a „presupus dintotdeauna că oamenii o voiau solemnă aproape tot timpul" dezvăluie atât strictețea reginei Mary cu privire la demnitatea regală, cât și părerea împărtășită de Elisabeta și de tatăl ei că poziția lor înaltă implică seriozitate și devotament.[9] În discursul ei de Crăciun de la sfârșitul anului, Elisabeta a amintit de „tatăl meu și bunicul, înainte de el": „Am să mă străduiesc să le continui munca", a promis ea. Făcuse același jurământ în Declarația ei de Suveranitate, în fața a 175 de consilieri privați, la întrunirea de pe 8 februarie, ora zece, când a cerut ajutorul lui Dumnezeu pentru „această sarcină împovărătoare care mi s-a pus pe umeri la o vârstă atât de tânără". În această primă declarație publică din domnia ei, și-a punctat obiectivul, acceptat de practica familiei: „Voi munci mereu, așa cum a făcut și tatăl meu de-a lungul întregii sale domnii, să aduc fericirea și prosperitatea popoarelor mele, răspândite cum sunt ele, peste tot în lume."[10] Promovarea fericirii și a prosperității era scopul marii sale misiuni de a servi, precum și viziunea acestei fiice și nepoate că Imperiul era global. Secretarul colonial, lordul Chandos, l-a descris ca fiind „unul dintre cele mai mișcătoare discursuri pe care l-am auzit vreodată, iar eu, la fel ca mulți alții, abia îmi mai controlam emoțiile". În locuri de pe tot cuprinsul Londrei, ea a fost proclamată, după întrunire, „regina Elisabeta a II-a, prin grația lui Dumnezeu, regină a acestui tărâm și a tuturor celorlalte tărâmuri și teritorii, conducătoarea Commonwealth-ului, apărătoare a credinței".

Semnele fidelității față de ce se întâmplase înainte au ieșit repede la iveală. Pe 26 februarie, Elisabeta a pozat pentru portrete ce au stat la baza timbrelor, a monedelor și a bancnotelor; a urmat alegerea fotografei Dorothy Wilding, la fel ca în cazul tatălui său, și a purtat aceeași diademă cu diamante aleasă de regina Victoria pentru portretul ei de pe timbrul de un penny (portretul Penny Black). Peste o săptămână, s-a anunțat data pentru ziua de naștere oficială a reginei. „Prin decizia ca ziua de naștere să se sărbătorească oficial în iunie, regina repetă obiceiul

tatălui ei“, explica *Daily Telegraph*.[11] În săptămâna următoare a venit știrea că va prelua reședința de la Windsor, „urmând practica regelui George al VI-lea de a face vizita tradițională de Paște la castel“.[12] Pe 2 aprilie, a învestit 360 de soldați și marinari, implicați în desfășurarea funeraliilor regelui, „ca un gest în amintirea tatălui ei“.[13] În ciuda ploii și îmbrăcată în negru ca tăciunele, Elisabeta și-a sărbătorit cea de-a douăzeci și șasea aniversare ca de obicei, la Windsor, printr-o trecere în revistă a Gărzilor Grenadierilor. A făcut noi numiri, aducând-o inclusiv pe Mary, lady Elphinstone, sora mai mare a mamei ei, pe postul de doamnă de onoare personală. Funcțiile de la Curte au rămas în familie.

Deși doliul curtenilor a cauzat amânarea seratelor dansante pentru ieșirea în societate a debutantelor, planificate pentru luna mai, pe la începutul verii Elisabeta a ținut petrecerile tradiționale de prezentare, inclusiv la Holyroodhouse, în Edinburgh, la care fiicele celor din clasele superioare făceau reverențe în fața monarhului, printr-un ritual oficial de trecere la alt statut, care semnala, ca totdeauna, majoratul și disponibilitatea pentru o căsătorie potrivită. În fața Consiliului de Ascensiune, a clarificat faptul că ea înțelegea că, în ciuda primilor pași spre destrămarea Imperiului – independența Indiei și a Birmaniei, în 1947, și retezarea oricăror legături cu Irlanda, un an mai târziu –, a moștenit coroana imperială. Mesajele ei de „bune urări“ transmise noii Camere Nigeriene a Reprezentanților, la deschiderea oficială din Lagos, pe 10 martie, și, în aceeași lună, „profunda simpatie“ față de administratorul guvernului din Ceylon, ca urmare a morții prim-ministrului, Don Stephen Senanayake, sugerau conștientizarea rolului ei internațional, ca un simbol al asocierii cu noul Commonwealth, așa cum îi explicaseră tatăl ei și Henry Marten.

Noua regină nu simțea nimic din nerăbdarea lui Edward al VIII-lea în ceea ce privește moștenirea ei regală. În vara anului 1952, arhitectul Hugh Casson a considerat-o „interesată și incitată de toate, fără să-și facă griji în legătură cu povara responsabilității ce-i revenea“.[14] Mai târziu, Elisabeta și-a descris accesiunea ca pe „o formă de a-mi accepta soarta“[15]. Instinctiv conservatoare, purta amprenta unei educații demodate. Prințesa Marie Louise observase, încă de la Crăciunul din 1946, „valoarea pe care [Elisabeta] o acorda tradiției și tuturor lucrurilor ce contribuie la viața unei națiuni“.[16] Elisabeta îi fusese devotată tatălui ei, pe care îl admira; obiceiul de a ține cont de ultraconservatoarea ei mamă era adânc înrădăcinat și avea să persiste în chestiunile majore și minore: Hugh Casson descria o dispută între cele două surori asupra dilemei dacă participarea mamei lor la un picnic necesita sau nu și cești, pe lângă farfurii, Elisabeta respingând pretenția vehementă a lui Margaret printr-un: „Fără fasoane!“[17] Deși avea să se adeverească înainte ca deceniul să se sfârșească, în primăvara anului 1952, că atenția față de înțelepciunea primită de la generația mai în vârstă nu era o concepție menită să invite la critică.

Conservatorismul caracteriza puternic curentul principal de gândire postbelică, o reafirmare a năravurilor sociale, sexuale și religioase, după furtuna războiului. Era o concepție în care supunerea femeii a rămas normă, și cultura

tinerilor încă nu contestase vârsta și cunoașterea ca termeni ai ecuației. Într-o carte intitulată *Britain's Royal Family at Home* („Familia Regală britanică la ea acasă"), publicată în 1950, scriitoarea Margaret Saville declarase: „Asemenea multor soții tinere, prințesei Elisabeta îi place să țină cont de gusturile soțului ei și să se plieze după ele atunci când sunt împreună".[18] (Philip însuși avea să confirme mai târziu ceea ce presupunea Saville cu atâta siguranță.) Conformarea față de ceea ce se aștepta de la ea venea firesc în cazul Elisabetei. De când își amintea, fusese încurajată să urmeze exemplul părinților și bunicilor ei, ca pe niște stele călăuzitoare – și o făcuse cu succes: dramaturgul Christopher Fry o descria ca „moștenind simplitatea proprie atât tatălui, cât și bunicului ei".[19] Fusese lăudată pentru asemănarea cu mama ei și cu regina Mary, precum și pentru că păstrase statornicia tatălui ei; regina Mary o încurajase să iubească tronul la fel ca ea, un simțământ deopotrivă intens și reverențios.

Așa cum se așteptau cei mai apropiați, ea a abordat sarcina regalității hotărâtă să stăpânească formula pe care o moștenise, și asta din toate puterile ei. Acorda prea puțin interes inovației; aprobator, secretarul ei particular nota că nu era „pusă pe reforme".[20] Avea să fie asistată de prim-ministrul ei mai în vârstă și de cabinetul acestuia, precum și de membrii Curții, cu toții apropiați ca vârstă de tatăl ei: lordul șambelan Clarendon, de șaptezeci și patru de ani, nepotul unui domn de onoare al reginei Victoria, Lascelles, care avea șaizeci și cinci de ani, secretarul ei particular adjunct, Michael Adeane, nepot al secretarului particular al lui George al V-lea, lordul Stamfordham, care, în 1917, sugerase noul nume al dinastiei, acela de Windsor. Însărcinați cu treburile casnice erau cei numiți „personalul" (niciodată „servitorii"), familiari încă din copilărie, inclusiv Bobo și valetul din apartamentul copiilor, Cyril Dickman, pe care mai târziu Elisabeta l-a promovat ca maestru de ceremonii la palat. Amândoi fuseseră desemnați de părinții ei.

În atmosfera de tristețe provocată de moartea regelui și de entuziasm la promisiunea, prin Elisabeta, a unui nou început, au apărut tot felul de ajustări și nesiguranțe. Dacă Elisabeta era surprinzător de pregătită pentru inevitabila povară, mama, soțul și sora ei au fost, o vreme, în derivă. Suveranismul schimba neașteptat identitatea și idealul Elisabetei și îi ocupa lacom zilele, însă rolurile publice și viețile private ale reginei Elisabeta și ale lui Margaret orbitaseră în jurul regelui. În vreme ce Elisabetei nu i se acorda destul timp să jelească, fiind obligată să recurgă la autocontrolul despre care vorbea cândva Cynthia Asquith ca fiind pregătirea principală a rolului ei, pentru Margaret și pentru mama lor era prea mult. Margaret și-a amintit mai târziu „simțământul cumplit că te afli într-o gaură neagră"; la vicariatul de la St Paul's, Knigtsbridge, frecventase orele de după confirmare și avusese o serie de discuții despre viața eternă cu episcopul de Kensington.[21] Mama ei oscila între disperare și, mai provocator pentru Elisabeta, reticența dușmănoasă de a renunța la rangul ei de regină.[22] În cazul lui Philip, existau puține sarcini clare pentru un consort masculin. Nu i s-a acordat vreo autonomie aparentă sau vreo sferă de activitate într-o existență în care, practic, toți cei cu care intra zilnic în contact se concentrau exclusiv asupra Elisabetei,

tratându-l pe el de sus și, în unele cazuri, abia tolerându-l.

În poziție de regină domnitoare, Elisabeta și-a asumat atât rolul bărbatului, prin puterea regală (atâta câtă era), cât și pe acela de femeie sau de consoartă cu puteri limitate, cu treburi casnice și farmec vizual. Philip era, din fire, superfluu; își îndeplinise funcția de reproducere, oferindu-i Elisabetei garanția succesiunii, prin nașterea lui Charles și a lui Anne. Informat primul de moartea regelui, Philip avusese senzația că „se prăbușește toată lumea peste el". De fapt, mare parte din lumea lui a dispărut, pur și simplu – „totul s-a schimbat foarte, foarte mult", a zis el mai târziu –, iar reacția lui la moartea regelui a fost mult mai intensă decât a Elisabetei.[23] Premonitoriu, mama lui îi scrisese: „Cred că aceasta înseamnă o mare schimbare în viața ta. Presupune mult sacrificiu personal din partea ta".[24] Chiar dacă Philip știuse ce-l așteaptă, impactul n-a fost mai mic. Regele Petru al Iugoslaviei îl asemuia unui vulcan ce fusese acoperit: „Nu știu cât va rezista [...] așa, băgat la cutie!"[25] Resimțea acut renunțarea la cariera lui navală, și lucrul acesta avea să continue. În noiembrie, cadoul lui pentru Elisabeta la cea de-a cincea aniversare a nunții lor a fost o brățară creată de el, făurită de Boucheron. Era decorată cu flori și cu cruciulițe de rubine, safire și diamante, dar la mijloc se afla emblema lui navală, o ancoră de diamante, cu o coroană. Pe lângă durere, Elisabeta era neliniștită pentru cei de lângă ea. Se gândea cu îngrijorare la mama și la sora ei. Verișoarei sale Margaret Elphinstone-Rhodes i-a mărturisit după căsătorie că absența sa în clipa morții regelui a fost „groaznică": „Sentimentul că nu puteam să le ajut sau să le alin pe mami sau pe Margaret și că nu se putea face nimic".[26]

Ușurarea ei e palpabilă într-o scrisoare scrisă cu cinci luni mai târziu, ca urmare a primei întoarceri la Sandringham a reginei-mame: „Am fost foarte neliniștită ca nu cumva să se dovedească prea mult chin pentru tine".[27] Cea față de care mama s-a îndreptat să-și dezvăluie simțămintele a fost Elisabeta, nu Margaret. „Nici nu-ți pot spune cât mi-e de dor de tine, draga mea, e îngrozitor să n-ai pe nimeni cu care să discuți", îi scria regina-mamă într-una dintre absențele sale.[28] Elisabeta era îngrijorată și pentru Philip. Nu și-a dat seama din primul moment de măsura în care, după cum vedea Michael Parker, era „constant pus la respect, luat peste picior, enervat, muștruluit" de curteni: îngrădit, frustrat și ignorat.[29] „Mi se spunea «Nu te amesteca», asta era tot", își amintea Philip mai târziu.[30] Și, fără să-și dea seama, Elisabeta contribuia și ea la nemulțumirea lui. Familia s-a mutat la Palatul Buckingham la începutul lui mai, la insistența lui Churchill și a membrilor superiori ai Curții, dar, oricum inevitabil, lucrul acesta a însemnat pierderea singurei case pe care o avusese Philip vreodată. În locul unui mediu modelat după propria concepție, condus ca o navă, conform propriilor idei, venea o clădire cu mai bine de 600 de încăperi, încă tributară socrilor lui. Sugestia lui ca Elisabeta să folosească palatul ca birou, continuând să trăiască la Clarence House, îi demonstrează oroarea; lacrimile ei când au plecat pentru ultima oară de acolo stau mărturie cât de asemănătoare erau simțămintele ei cu ale lui. Philip n-a căutat nicicum s-o frustreze de rolul ei de suveran, opunându-se limpede oricărui titlu ce i s-ar fi putut acorda, de genul

„prinț consort“. Pedantismul Elisabetei și al oficialilor seniori, inclusiv al rigidului Tommy Lascelles, pe care îl moștenise ca secretar particular, îl excludeau, cu necesitate. De exemplu, în dimineața de 18 martie, Elisabeta l-a primit pe ambasadorul Italiei; seara a avut audiența săptămânală cu Churchill. La prima, Philip a fost prezent pentru remarcile lui diplomatice glumețe, dar a absentat la treburile mai serioase pe care le presupunea a doua întâlnire. De asemenea, Elisabeta n-a schimbat obiceiul regelui de a discuta cu soțul ei reacțiile pe care le avea la astfel de întruniri. Această separare chiar din inima existenței sale demonstrează autodisciplina ei – sau motivele ce stăteau la baza părerii despre Elisabeta, exprimate, mai târziu, de lady Selina Hastings ca fiind „rece, competentă și incoruptibilă“.[31] Nu putea fi detectată nicio urmă din „impostura“ de altădată, ca să compromită integritatea suveranului.

Dojana pe care o verișoară o cataloga ca fiind „insulta finală“ adresată lui Philip s-a datorat, în parte, fanfaronadei lui Mountbatten. Părea să ilustreze imposibilitatea ca Elisabeta să împace rolul public cu superioritatea lui Philip în mariajul lor, pe care ea i-a recunoscut-o totdeauna, și costul personal de a adera la cerințele constituționale, ca urmare a sfatului ministerial.[32]

Unchiul lui Philip a acționat nesăbuit, lăudându-se, la doar câteva zile de la moartea regelui, că „acum domnește Casa de Mountbatten“. Reacția reginei Mary, informată despre lăudăroșenia lui de către prințul Ernst August de Hanovra, a forțat intervenția prim-ministrului. Churchill nu-l plăcea pe Mountbatten și nici nu avea încredere în el; regina Mary era loială față de soțul și de fiul său, responsabili de schimbarea numelui dinastiei în „Windsor“. Churchill a informat cabinetul, în legătură cu vanitatea lui Mountbatten; și-a exprimat limpede propria părere. Cabinetul reunit „a fost ferm pe poziție să se păstreze numele Windsor ca nume de familie“.[33] La fel au fost și regina Mary, regina-mamă și, cu siguranță, mulți dintre membrii Casei Regale, părerea acestora fiind transmisă și Elisabetei. Persuasiunea prim-ministrului, un memorandum de la lordul cancelar care îi reamintea Elisabetei că „permanența și continuitatea sunt factori prețioși în menținerea unei monarhii constituționale“[34], precum și indiscreția lui Mountbatten, combinată cu animozitatea pe care o inspira printre jucătorii de seamă, au forțat-o pe Elisabeta să declare, la începutul lui aprilie, că numele ei de familie rămâne neschimbat. Degeaba a sugerat Philip supărat „Edinburgh“ ca alternativă; se considera, probabil, victima unei nedreptăți. Pentru Elisabeta, în sufletul căreia se ducea o luptă, lucrul acesta era foarte supărător. A considerat-o ca primă loialitate pe cea față de predecesorii săi: atât înclinația, cât și preferința ei au fost de a le păstra moștenirea. Era de neconceput ca în primele săptămâni ale domniei ei să fi întinat amintirea bunicului, opunându-se deschis bunicii sale. Confruntată, nu pentru prima oară, cu un conflict între familie și regalitate, Elisabeta a onorat-o pe cea din urmă. Mai târziu avea să sugereze că decizia fusese luată în numele ei, iar ea „a acceptat-o“, dar nu și „în spirit“.[35]

Oricum, decizia odată luată a câștigat aprobarea unanimă. Valentine Heywood, autorul lucrării *The Use and Misuse of the Titles of Peers and*

Commoners, publicată în anul precedent, scria că „proclamația reginei a eliminat rapid argumentul [...] că avea să fie ultimul suveran al Casei de Windsor și că numele de familie al Familiei Regale era acum Mountbatten. Cei care au avansat această controversă au ignorat spiritul evident al proclamației emise de George al V-lea în 1917, care se referea la numele și standardele familiei regale".[36] Pentru aceia dintre contemporanii săi preocupați cu asemenea chestiuni, Elisabeta acționase în concordanță cu „simțul ereditar al datoriei Maiestății Sale".[37] A început să-l copleșească pe nemulțumitul Philip: l-a învestit cu însemnele de cavaler al Ordinului Ciulinului14, apoi l-a susținut la președinția Comisiei de Încoronare, care s-a întrunit pentru prima dată în mai. Pe 18 septembrie, a „binevoit cu bucurie să declare și să-l sorocească pe ASR ducele de Edinburgh de acum încolo, să ocupe Locul, Preeminența și Precedența alături de Maiestatea Sa"; în cursul anului, l-a numit colonel la comanda Forței Armate a Cadeților, amiral al Corpului de Cadeți Maritimi și comandor-șef al Corpurilor Aeriene de Antrenament, cu denominații mai serioase, deși nedobândite, pentru anul următor: amiral al flotei, feldmareșal, mareșal al Forței Aeriene Regale. În noiembrie 1953, într-un mesaj către Camera Comunelor, ea a solicitat ca el s-o înlocuiască pe Margaret ca regent-desemnat pentru Charles, în termenii Actului de Regență din 1937. Provocarea lui Philip, similară cu aceea a reginei-mame și a lui Margaret, a fost să găsească o supapă pentru energia lui considerabilă și pentru instinctele sale frustrate de conducător. Oricare i-ar fi fost intențiile, Elisabeta n-a putut restabili statu-quoul de altădată, în care, după propriile-i cuvinte, Philip ocupa „poziția principală".[38]

La sfârșitul lui mai, jurnalul medical *Lancet* a publicat un avertisment împotriva suprataxării puterii Elisabetei. Ironia acestuia nu avea cum să-i scape lui Philip. „Ca mamă a unei tinere familii și ca stăpână a unui cămin, ea are o viață a ei, a cărei împlinire e pe primul loc în fața supușilor. [...] Ca doctori, ar trebui să avem un motiv special de a întâmpina o asigurare că, prin decizii deliberate luate în avans, sănătatea și vitalitatea Maiestății Sale vor fi ocrotite."[39] Dar regalitatea i se potrivea Elisabetei. Înflorea, după cum zicea ea însăși, „puternică precum un cal". Unei prietene îi povestea, oarecum surprinsă, despre schimbările pe care le-a observat la ea însăși și le atribuia ascensiunii sale: „Nu mă mai simt neliniștită sau îngrijorată. Nu știu ce e – dar mi-am pierdut timiditatea și am devenit cumva Suveranul care trebuie să-l primească, de exemplu, pe prim-ministru [...]".[40] Nu mai era tânăra „drăgălașă, dar cam timidă", pe care soția lui Boy Browning, Daphne du Maurier, o descria astfel la scurtă vreme după căsătorie.[41] Aprobator, personalul i-a observat schimbarea; i-au remarcat și eficiența, o meticulozitate metodică, ordinea, răbdarea, perspicacitatea – aceleași calități pe care Patricia Mountbatten le văzuse la ea pe când era ghidă. Instruită de tatăl său, „era conștiincioasă, bine informată, serioasă", își amintea Martin Charteris.[42] Pentru prințesa Marie Louise, acestea erau calitățile regelui, inclusiv „profunzimea cu care se adapta în orice situație nou întâlnită".[43] Niciodată sub supravegherea Elisabetei documentele de la guvern nu erau returnate cu colțurile îndoite, cu urme rotunde de pahare de cocktail sau cu întârziere, așa cum soseau

de la Fort Belvedere în scurta domnie a unchiului David. Secretarul ei particular adjunct, Edward Ford, o numea „visul birocraților": nu se împotmolea la masa de lucru a monarhiei. Ford o considera hotărâtă și „cu opinii foarte clare".[44] Faptul că părea să-i placă rutina era alt aspect al autodisciplinei încurajate încă din copilărie și reflexul ordinii care o făcea să sară din pat ca să-și aranjeze perechea de pantofi în apartamentul copiilor, în Piccadilly nr. 145.

Primele păreri despre Elisabeta cum că ar fi doar ceva mai mult decât o „fetiță dulce", precum cea a politicianului Harold Nicolson, au fost repede spulberate.[45] Chiar Churchill, care deplângea moartea regelui, avea să concluzioneze că „toți oamenii de film din lume, de-ar fi cutreierat tot globul în lung și-n lat, n-ar fi găsit pe nimeni atât de potrivit pentru rolul acesta"; o numea splendidă, amintindu-și probabil de „aerul ei de autoritate și de luciditate" copilărească ce-l uimise la Balmoral, cu un sfert de veac în urmă.[46] În vara anului 1952, Philip, nu și Elisabeta, a fost tratat de un icter și a stat trei săptămâni la pat, la Palatul Buckingham, în vreme ce ea a plecat spre nord, în Scoția. Din fericire pentru Elisabeta, Ford afirma că, „exceptând marile turnee și discursuri, ea nu depindea de el" – o părere de acuratețe discutabilă.[47]

Era o zi frumoasă de noiembrie, cu cer senin deasupra Londrei, când Elisabeta a deschis sesiunea parlamentului pentru prima dată. A călătorit oficial de la Palatul Buckingham, cu Philip alături. Purta o rochie de brocart auriu și diadema de diamant moștenită la moartea tatălui ei, pe care, de atunci încolo, avea să și-o pună de fiecare dată când se ducea la deschiderea oficială. Din garderoba regală, tânăra care tânjise cândva după „o trenă realmente *enormă*" și-o alesese pe cea a stră-străbunicii ei. Pe fundalul roșu cu auriu al Camerei Superioare, „ea era persoana asupra căreia se concentra tot ritualul tradițional", după cum scrisese Helen Harding despre apariția ei ca locțiitoare a regelui la ultima paradă Trooping the Colour din timpul vieții tatălui său; în veșmintele ei victoriene, greutatea moștenirii era liniștitoare și dezamăgitoare în aceeași măsură.[48]

În comparația de acum familiară, reporterii asemuiau cuplul regal cu „două personaje de basm, cu regina într-o rochie de dantelă de aur [...] și cu mantia cu trenă lungă pe care a purtat-o regina Victoria la ocaziile oficiale".[49] În Camera Lorzilor, liniștea era, după cum povestea cineva, plină „de respect, pe alocuri, fermecătoare".[50] Nemulțumit de asigurările ei pe această temă, Churchill inclusese în discursul de întronare al Elisabetei o declarație de intenție care i-a provocat singura șovăială: „Tatăl meu a dat un exemplu pe care mă voi strădui în permanență să-l urmez". Pathé a filmat procesiunea venind și plecând, precum și momentul culminant al apariției pe balcon. În fața Palatului Buckingham, 20.000 de spectatori ovaționau. În vuietul acela triumfător, părinții erau însoțiți de Charles și de Anne. Comentariul buletinului de știri era fără echivoc: „Chiar și procesiunea spectaculoasă de dinainte e învăluită în strălucirea iubirii din familia lor". „Strălucirea" era conceptul favorit asociat cu noua regină. Sugera fericirea cu care și-a îmbrățișat destinul și o calitate mai-mult-decât-umană care îi lumina frumusețea personală, dar și lipsa continuă a perspectivei postbelice. Perioada

aceea conservatoare îi solicita monarhului ei feminin să combine rolurile de suveran cu modelul domestic, „mamă, soție și regină înțeleaptă“, după cum era ridicată în slăvi în poemul unui amator, publicat în ajunul încoronării.[51] Adulația avea să se estompeze spre sfârșitul deceniului. Imaginea unei familii-model radiind afecțiune urma să se fisureze. Dezvăluirile teribile aveau s-o confrunte pe Elisabeta cu unele dintre cele mai serioase încercări din domnia ei.

Între timp, regina Mary s-a stins din viață pe 24 martie 1953. Ea însăși simțise momentul, lăsând instrucțiuni ca doliul de la curte să nu zădărnicească planurile de încoronare. În ajunul morții regelui, făcuse un nou testament. Îi lăsase Elisabetei o grămadă de bijuterii magnifice, inclusiv broșa de perle și diamante pe care o purtase la botezul nepoatei sale și în prima fotografie împreună; i-a dăruit o mare parte din ceea ce numea ea „lucrurile mele interesante“: *objets de vertue* prețioase, cum ar fi un coupe-papier Fabergé cu diamante roz, care aparținuse risipitoarei sale mame. La câteva săptămâni de la moartea regelui, ea și-a ocupat timpul vizitând Palatul Kensington pentru a examina veșmintele de încoronare ale reginei Victoria ca model pentru cele ale nepoatei sale. În ultima ei scrisoare, cu șase zile înainte să moară, s-a oprit asupra unui portret realizat de Goya, al nepotului său. „Îmi place în mod deosebit portretul lui Marianito Goya, cu pălăria de mătase – după cum se vede, pictat cu multă dragoste.“[52] Mare fusese iubirea reginei Mary față de prima ei nepoată regală, care a vizitat-o, împreună cu Philip și cu Margaret, la scurtă vreme înainte să moară. Influența ei avea să se dovedească semnificativă și de lungă durată: temerile revizorului ei, Sir John Coke, că „acum, că ea nu mai era, nu mai exista niciun membru al Familiei Regale care să-i țină pe ceilalți la respect, nimeni s-o oprească pe regină să ia masa cu oameni de genul lui Douglas Fairbanks, să conducă un jeep fără să poarte pălărie etc.“ aveau să se dovedească, în cazul Elisabetei, în cea mai mare măsură nefondate.[53] Cea mai importantă moștenire lăsată Elisabetei de văduva lui George al V-lea, inculcată încă din copilărie, a fost reverența față de Coroană și convingerea indestructibilă că regalitatea e unică. Elisabeta i-a împărtășit afecțiunea: „Nu-mi pot imagina o lume fără ea“, a zis simplu.[54] A aprobat ca bunica ei să fie depusă pe un catafalc de onoare, prima consoartă din istorie căreia i se acorda o asemenea onoare. La Balmoral, în vară, a învestit-o pe lady Airlie, doamna de onoare a bunicii vreme de jumătate de secol, pe care și ea o cunoștea de-o viață, cu Marea Cruce a Ordinului Regal Victorian, tributul ei personal de respect familial.

„Încoronarea reginei Elisabeta pe 2 iunie avea să fie evenimentul cel mai important al secolului XX“, scria un astrolog popular, explicând că, „din configurația planetelor la nașterea ei, regina Elisabeta se arată a fi o adevărată regină a destinului“[55].

Totul acum era exagerat. Eforturile din timpul războiului depuse de părinții Elisabetei întăriseră legăturile între Coroană și țară; din copilărie, Elisabeta fusese subiect de afecțiune al iubitorilor de cinema și al publicului cititor. Acum, fără nicio reținere, *Daily Express* o sărbătoarea ca fiind adorată universal, cu o miză în

fiecare impuls de iubire: „Fiecare flăcău britanic o vede pe regină în mândra lui, și pe mândră în regină, fiecare tată își vede fiica în ea, fiecare prunc își vede în ea mama“.[56] Churchill le-a spus ascultătorilor lui, la un dineu din Westminster Hall, că monarhia constituie „un fundament solid în viața noastră modernă și mereu schimbătoare [...], o temelie pe care se bazează loialitatea noastră până la moarte“; a descris, de asemenea, tronul Elisabetei ca fiind „bazat temeinic pe iubirea oamenilor și pe voința națiunii“.[57]

În vara anului 1953, monarhia a constituit un motiv de mândrie pentru o națiune încă zbătându-se să plătească scump prețul victoriei. Împăunarea celor de la *Yorkshire Post* era tipică: „Monarhia noastră astăzi, într-o perioadă când coroanele au căzut toate în jur, rămâne probabil mai sigură ca oricând în lunga noastră istorie“.[58] La euforia națiunii contribuia și faptul că ocupantul tronului era o tânără descrisă de verișoara ei mai mare, prințesa Alice, ca „o regină și-o suverană tânără și frumoasă, ce pare debutantă“,[59] căsătorită cu un erou de război întreprinzător, cu doi copii mici, care pentru oamenii de rând reprezenta mitul familiei regale idealizate. În jurnalul său, comentatorul BBC Richard Dimbleby avea să-și amintească „orele acelea din Westminster Abbey când întreaga națiune era pătrunsă de aceleași simțăminte de iubire și de mândrie ce ne-au copleșit pe noi toți cei care stăteam atât de aproape de regină“.[60] Pe la începutul anilor ’50, această combinație de dragoste și mândrie era mai ușor de digerat pentru Elisabeta decât pentru un omolog masculin. Din rugăciunea de mulțumire pentru încoronarea ei, inclusă în slujbele bisericești din duminica de dinaintea încoronării, răzbătea speranța că ea „va avea pentru totdeauna inima supușilor“.[61] În aer mai plutea ceva: un sentiment al renașterii, pe care Margaret îl numea „timpul păsării phoenix“. Imediat după încoronare, istoricul C.V. Wedgwood sugera că „Marea Britanie a recâștigat în ultimele zile acea ascendență spirituală și morală, într-o lume care, în 1940, era a ei“.[62] Era o iluzie și, în timp, chiar „simțămintele de iubire și mândrie“ aveau să se schimbe, diminuându-se în fervoare. Scurt, încoronarea conferea un tonic magnific unei țări ce se lupta cu impalpabilul anxietății economice mistuitoare și, după toate aparențele, cu eclipsa inexorabilă pe scena mondială. „Ce zi pentru Anglia și pentru forțele tradiționale ale lumii“, jubila Chips Channon.[63] Însă imperialismul din a doua jumătate a secolului XX avea să aparțină Statelor Unite, adesea o chestiune nesăbuită de comercialism expansionist și de nevroză capitalistă. Încoronarea n-a făcut nimic să-i oprească progresul colosal. O clipă, le-a oferit supușilor Elisabetei din toată lumea euforia uitării. Punctul central al emoțiilor lor înălțătoare nu era un concept abstract – națiune, Coroană, Imperiu sau Commonwealth –, ci Elisabeta însăși.

Era menită să fie o sărbătoare națională și patriotică. În noiembrie, un purtător de cuvânt de la Ede & Ravenscroft, cărora li se încredințase mantia de încoronare a Elisabetei, a anunțat că „toate materialele folosite vor fi britanice“: catifea de mătase făcută de Stephen Walters & Sons, din Sudbury, și, într-o interpretare laxă a cuvântului „britanic“, „blană albă din herminele canadiene cele mai bune“.[64] Compania Grădinarilor a propus flori englezești pentru buchetul

Elisabetei: „Mici orhidee albe care vor veni din Crowbrough și din Tunbridge Wells; lăcrămioare din Bromley, Kent; trandafiri albi din Cheshunt, Hertfordshire; și garoafe albe din Eton, Buckinghamshire“.[65,66] Covorul pentru Westminster Abbey a fost special țesut la Glasgow, plușul pentru taburetele și scaunele congregației, comandat din Bradford. Primele opt schițe pentru rochia Elisabetei încredințate lui Norman Hartnell înfățișau emblemele florale ale Angliei, Scoției, Irlandei și Țării Galilor. (Solicitarea Elisabetei de a include emblemele din noul Commonwealth – simboluri ale Ceylonului, Pakistanului, Africii de Sud, Canadei, Australiei și Noii Zeelande – l-a trimis pe Hartnell înapoi la planșeta de lucru.) Satinul alb al lui Hartnell, precum și catifeaua mantiei Elisabetei erau de fabricație britanică, de la ferma de mătase a lui lady Hart Dyke, de la Castelul Lullingstone. Specialiștii englezi în broderie aveau să lucreze 3.500 de ore pentru a coase firul de aur pe mantia ei de catifea. Astfel de pregătiri minuțioase satisfăceau ochiul Elisabetei pentru detaliu la fel de mult ca simțământul de renaștere patriotică.

Pentru contestatari, pregătirile de un an pentru ceremonie au fost prea lungi. Romanciera Ivy Compton-Burnett se plângea după aceea: „Parcă am încorona-o un an întreg. M-am plictisit de mult și am răsuflat ușurată când am aflat că s-a terminat, în sfârșit“.[67] Însă viziunea lui Compton-Burnett era ieșită din comun: faptul că prietena ei, romanciera Elizabeth Taylor, remarca lipsa de decorațiuni de încoronare la femeia mai în vârstă sugerează neobișnuitul acestei păreri. Pentru majoritatea, interludiul sarcinii, urmărit de jurnale, de reviste și de radio, dospea niveluri uluitoare de așteptare; o ediție comemorativă a jurnalului *Radio Times* a vândut 9 milioane de exemplare. „Niciodată n-a mai existat asemenea entuziasm“, scria Jock Colville.[68] Acest simțământ era împărtășit pe tot globul, chiar în țări din afara Imperiului și Commonwealth-ului, dându-i posibilitatea lui Christopher Fry să pretindă, în narațiunea sa din filmul încoronării, *A Queen Is Crowned*, că „Ziua Încoronării [...] e întâmpinată de un popor și de o lume în așteptare“. Colville sugerează că niciun monarh n-a avut parte vreodată de asemenea adulare. În predicile lor din ajunul încoronării, doi vicari din West Sussex și-au invitat enoriașii să-i ofere „susținere prin rugăciune“ „celei mai prețioase doamne din lume“.[69] Romancierul Paul Gallico scria un serial de relatări pentru cititorii americani; el a subliniat „extraordinara și aproape fără precedent revărsare de iubire a oamenilor din Marea Britanie față de regina lor. Această Încoronare e denumită cea mai mare poveste de dragoste din istorie și poate că așa e“.[70] Nici măcar familia Elisabetei nu era imună. Un fost ofițer de palat al reginei Mary susținea că atitudinea reginei-mamă față de fiica ei era „de admirație adoratoare“.[71]

Pe măsură ce se apropia ziua și începuseră repetițiile în abația reamenajată special, mulțimile se strângeau afară, ca să arunce măcar o privire asupra intrării sau ieșirii Elisabetei. Fără apetit pentru alte povești, ziarele i-au înregistrat vizitele în detalii telenovelistice: pe 21 mai, într-un „costum de șantung cafea-cu-lapte din două piese, cu o fustă cloș cu un model cu buline albe“, cu o pălărie de pai asortată cu două pene albe, ducând în mână un exemplar al predicii, acoperit cu

roșu; peste cinci zile, purta „un costum de tafta din două piese, de culoarea turturelei, cu buline albe, cu o fustă foarte cloș“.[72] Când Elisabeta a sosit cu Philip la o repetiție a 40 de băieți aleși să joace rolul de paji – „cu toții între doisprezece și cincisprezece ani și nu mai înalți de un metru șaptezeci și cinci“[73] –, polițiștii au format un lanț care să țină la respect mulțimile de fani, estimate la mai bine de 2.000 de persoane.

Mare parte din pregătirea Elisabetei s-a făcut în privat. Soția lui Michael Parker, Eileen, își amintea că, la Palatul Buckingham, „sala de bal era marcată cu bandă adezivă, ce contura forma aproximativă a Westminster Abbey. Membrii personalului și-au asumat rolul actorilor principali“, și regina însăși, cu un cearșaf prins pe umeri, a parcurs obositoarele repetiții la nesfârșit.[74] Elisabeta a ascultat înregistrările de la încoronarea tatălui ei; a exersat purtarea coroanei grele a Sfântului Edward. Arhiepiscopul de Canterbury a sugerat rostirea de rugăciuni. El și-a explicat viziunea exaltată a menirii ei printr-o serie de predici înainte de încoronare, în care sărbătorea „posibilitatea puterii spirituale“ a tronului: „Puterea de a conduce, de a inspira, de a uni, prin caracterul personal al suveranului, a convingerii sale personale, a exemplului personal“.[75] Arhiepiscopul le-a spus enoriașilor că Elisabeta, prin sporirea poverii de pe umerii ei cu fiecare perioadă intensă, avea să părăsească abația, după încoronare, „ca să se confrunte tot restul vieții cu cerințele îndatoririlor creștine, în menirea ei înălțătoare“. Acordând o asemenea greutate așteptărilor, cum ar fi putut simțămintele Elisabetei să difere de acelea ale milionului de vizitatori la Londra sosiți pentru a trece în revistă decorurile încoronării, sau de ale miilor de nerăbdători care își cumpăraseră periscoapele comemorative pliante, numite Coronation Copescopes, sau de ale loialiștior temerari care, vreme de 48 de ore, au urmărit totul, afară din casele lor, de-a lungul rutei de procesiune, dormind în pelerine de plastic și înfășurați în ziare, să se apere de frigul nefiresc în acea perioadă a anului? Sentimentele Elisabetei oscilau între euforie și neliniște; se gândea cu îngrijorare la recentele timbre poștale, la noua pasiune a lui Philip pentru avioane, la cheltuielile cu perdelele și cu covoarele din noile apartamente regale.[76] Își amintea de la încoronarea tatălui ei „aburul fermecat“ pe care îl zărise pentru o clipă în momentul încoronării; și-a amintit recitalul ulterior al regelui despre gafele și scăpările de la slujbă.

În cea mai importantă zi din viața regală a Elisabetei, aleasă ca dată tocmai pentru că se presupunea că va fi senină, ploaia rece, fără oprire, arunca un lințoliu peste toate. „Nici că se putea o vreme mai haină, deoarece, pe lângă umezeală, mai era și foarte frig“, scria Violet Bonham Carter, ce se afla deja, la 7 dimineața, în locul ei dintr-o gheretă de cherestea dintre cele construite de-a lungul arterei The Mall.[77] Nici ploaia, nici frigul n-au împiedicat mulțimile. Printre cei 13.000 de soldați din procesiune se aflau britanici, trupe coloniale și din Commonwealth, scoțieni, irlandezi, pakistanezi și cimpoieri Gurkha, polițiști din dominioane și siluete îmbrăcate în roșu de pantomimă, dintre barcagiii reginei: așa cum comenta Noël Coward, „Baletul englez de stat, la superlativ“.[78] În trăsuri

împrumutate veneau sultani înveșmântați exotic, din teritorii minuscule aproape uitate: Lahej, Selangor, Johore, Perak, Kelentan. Un curcubeu de chipuri și de uniforme de peste mări și țări adusese uralele pe străzile umede ale Londrei. Mulțimile jilave îi aplaudau pe toți. Îl aplaudau pe Churchill; aplaudau silueta umedă, de mamut, a reginei din Tonga, care a refuzat să se ascundă privirilor sub coviltirul trăsurii; ploaia i-a transformat pana din părul coafat într-o antenă țeapănă murată. Procesiunea se încheia cu remarcabila caleașcă aurie, făcută cu două secole în urmă pentru încoronarea lui George al III-lea. Să-l lăsăm pe cronicarul James Lees-Milne să facă inevitabila comparație cu această ocazie, urmărind la televizor în sala de dimineață de la Brooks. El își amintea că totul „părea ca de basm. [Caleașca] Cenușăresei, trasă de șase armăsari [suri], cu vizitii în livrele de secol XVIII; iar înăuntru, regina [...], alături de chipeșul duce, cu o pălărie țanțoșă".[79] „Odată cu ea călătorește și o undă uriașă de urale, revărsându-se de-a lungul Mall-ului, de parcă ar înălța-o și ar purta-o pe drumul său", așa continua narațiunea din *A Queen Is Crowned*; „o înconjoară tumultul iubirii".

Cronicarii, epistolarii și jurnaliștii au inventariat strălucirea bizantină a încoronării Elisabetei precum copiii pofticioși de dulciuri. Printre podoabele descrise în detaliu se găseau sfitele albastru cu auriu purtate de preoții de la Westminster, toate imprimate cu imagini ale leului și unicornului de pe stema regală, cadou de la Elizabeth. În centrul acestei bufonerii strălucitoare se afla o figură solitară, într-un veșmânt pe care Hartnell însuși îl descria astfel: „Scânteietor și pâlpâitor [cu] aurul, cristalele, diamantele și culorile ostoite ale curcubeului lui Dumnezeu de pe blazoanele care festonau fusta generoasă";[80] sau cămașa albă simplă în care, în momentul cel mai sacru al slujbei și parțial ascunsă de acoperământul de pânză și aur, ea a fost unsă cu mir pe mâini, pe frunte și pe piept. Sau supertunica purtată pentru a primi însemnele regale, precum și mantia aurie strălucitoare, numită Mantia Imperială, în care a fost încoronată cu Coroana Sf. Edward, în strigătele tunătoare de „*God Save the Queen!*" ale unei congregații în cea mai mare parte aleasă dintre nobili. O însoțeau șase domnișoare de onoare în rochii lungi albe și cu mănuși asortate – fiice ale pairilor. Era escortată de „susținătorii" ecleziaști, episcopii de Durham, de Bath și de Wells. Principala ei însoțitoare era maestra mantiilor, ducesa văduvă de Northumberland, magnifică, plină de diamante, ea însăși purtând o trenă lungă. Precedentul stabilise coregrafia lor complexă; într-o întâlnire anterioară de pregătire, s-a sugerat: „Hai să ne uităm la un număr vechi din *Illustrated London News*, să vedem cum au făcut la ultima încoronare".[81] Într-o emisiune la radio adresată națiunii, Elisabeta a vorbit despre ceremoniile străvechi „ale căror origini sunt învăluite în ceața trecutului [...], tradiții splendide [...] de mai bine de o mie de ani". Pentru toți cei prezenți și pentru milioanele de oameni care se uitau la televizor sau, mai apoi, la cinema, harababura aceea de *Alice în Țara Minunilor* nu putea distrage atenția de la noua regină, mare preoteasă în veșmintele ei sacerdotale, ofrandă de sacrificiu, în timp ce îngenunchea în rugăciune sau primea, de la cei mai bătrâni, însemnele de aur ale regalității, „încovoindu-se sub greutatea coroanei strălucitoare [...], aproape o jertfă vie", scria Edna Healey,

„foarte firavă și fragilă", după cum și-o amintea o domnișoară de onoare sau, după cum scria mai târziu un poet laureat, „mireasă a istoriei, unsă, binecuvântată".[82]

Pentru Elisabeta, la fel ca pentru tatăl său, experiența încoronării, cu actul acesta de consacrare pe viață, a fost transformatoare; a abordat totul cu smerenie și cu mare seriozitate, calități ce vor caracteriza conduita ei regală pentru totdeauna. Privind-o, verișoara ei, prințesa Alice, martoră a încoronărilor de altădată, îi lăuda „demnitatea și modestia", combinația ei de maiestate și simplitate; Arthur Grenfell îi observase cu mult înainte capacitatea „de a sta drept, cu demnitate și naturalețe".[83] Alți observatori au fost impresionați că „tânăra regină era atât de calmă, gravă și sigură în mișcări și atât de vizibil serioasă și zeloasă".[84] „Cât de serioasă, cât de preocupată, cât de conștientă de sine părea!", remarca vicontesa Pakenham, aceeași impresie pe care o consemnase și la căsătoria Elisabetei.[85] Acum Elisabeta era de două ori căsătorită: nu numai cu un bărbat, ci și cu o națiune. Seriozitatea ceremoniei și rezonanța personală intensă pe care aceasta a trezit-o Elisabetei nu le-au scăpat telespectatorilor. O secretară din Bournemouth îi scria unei prietene: „Spre apogeul Comuniunii, am început să mă simt cum nu se poate mai rușinată, de parcă aș fi tras cu urechea sau m-aș fi uitat pe gaura cheii".[86] Urmărind procesiunea de la fereastra etajului întâi de pe St James's Street, Sonia Graham Hodgson o descria pe fosta ei tovarășă de joacă drept „foarte calmă, fericită și devotată, ca totdeauna".

Există o fotografie alb-negru cu nou-încoronata Elisabeta intrând în Palatul Buckingham, din curtea interioară, la sfârșitul procesiunii de la abație, ducând încă în mâini globul și sceptrul, surâzând, în vreme ce înainta cu pași mărunți. La un moment dat, după întoarcere, a trecut pe la o petrecere la care Charles invitase copiii servitorilor. O fetiță de patru ani a fost întrebată cum arăta Elisabeta. Aceasta a răspuns simplu: „Mami, *strălucea*!"[87] Și chiar așa era. Stând, în momentul ungerii, în apropierea jilțului regelui Edward, Dermot Morrah juca rolul de armurier extraordinar. Își amintea de „senzația de exaltare spirituală pe care o emana".[88] Pe balconul palatului, purtătoarea de trenă a ducesei de Gloucester, lady Caroline Gilmour, se „uitase de-a curmezișul terasei și o văzuse pe regină strălucind – era realmente remarcabil că, așa înconjurată de toate domnișoarele de onoare foarte drăguțe, reușea să le eclipseze cu totul".[89] În noaptea aceea, Churchill o prezenta națiunii pe Elisabeta a II-a ca fiind „figura luminoasă pe care ne-a dăruit-o Providența".[90]

14 Ordinul Ciulinului: principalul ordin cavaleresc scoțian (n.red.).

CAPITOLUL X

„Un parcurs răsunător luminat până la incandescență de afecțiunea și entuziasmul supușilor devotați“

„Curajosul spirit de aventură, care e cea mai frumoasă trăsătură a tinereții“ i-a adus laude Elisabetei la primul discurs de Crăciun din timpul domniei, televizat și radiodifuzat. În circumstanțele date, era un atribut cu două tăișuri.

Un Philip pragmatic separase repede frustrările rolului său de consort de iubirea față de Elisabeta, domolind pentru moment corabia maritală. În discursul de la încoronare, ea le-a prezentat milioanelor de ascultători felul în care vedea acest parteneriat: „Îl am pe soțul meu ca sprijin. El îmi împărtășește toate idealurile. „Regina-mamă se dădea de ceasul morții“ să intre din nou în viața publică și, la sfârșitul lui iunie 1953, a plecat într-un turneu oficial prin noua federație africană, formată din Rhodesia de Nord și de Sud și Nyasaland.[1] Doar în cazul lui Margaret, stăpânirea de sine a rămas o aspirație îndepărtată. Cu inima grea, a însoțit-o pe mama sa spre Africa meridională, nutrind un tineresc spirit de aventură, sortit a fi curmat: un dor copleșitor după un erou de război transformat în curtean și exilat, chiar înaintea întoarcerii ei, cu aprobarea Elisabetei, la o sinecură în Bruxelles.

Din cultul antologic al regelui pentru „noi patru“ a rezultat același beneficiar pe termen scurt și aceeași victimă pe termen lung: Margaret. Cea mai tânără din acest cvartet, Margaret s-a bucurat pe când era copil de părinți care au adorat-o, la fel ca sora ei. Educația ei era mai superficială chiar decât a Elisabetei, fără cerințele constituționale complexe dezvăluite de Henry Marten și fără vreuna dintre așteptările împovărătoare cu care regina Mary o copleșea pe sora ei mai mare. Ca rezultat, instruirii sale îi lipsea și acel țel ghidat care, până la urmă, i-a format viziunea Elisabetei și i-a definit caracterul. Margaret era, deopotrivă, binecuvântată și blestemată, cu frumusețea aceea miraculoasă ce nu părea a fi moștenită de la niciunul dintre părinții ei plăcuți la vedere. Ea era fermecător de decorativă – și antrenată să nu fie nimic mai mult. Dar, spre deosebire de Elisabeta, era și capricioasă și îndărătnică, și nimeni din familia apropiată nu căuta să-i stăvilească aceste metehne. Fetița pe care mama ei o scăpase de la „amuzamentele instructive“ atât de dificile ale reginei Mary a crescut pusă pe distracții după pofta inimii: așa cum consemna una dintre viitoarele ei amfitrioane, „nu e pregătită să se supună regulilor, dacă acestea o plictisesc sau o

supără“[2]. Se bucura de încântarea uimită a regelui, fiind apărată de scuzele pe care Elisabeta le găsea pentru ea în copilărie. Apoi Elisabeta s-a căsătorit, iar ceea ce Lisa Sheridan numise „armonia dintre surorile regale“ s-a schimbat, firesc, lăsând-o pe Margaret, care avea șaptesprezece ani, singură la palat. O scrisoare pe care i-a scris-o soției ambasadorului american, în octombrie 1950, dezvăluie plăcerea pe care membrii familiei regale o aflau unul în altul chiar și după căsătoria Elisabetei și raritatea, pe atunci, a acestui gen de momente: „Ce plăcut a fost să fim doar în compania familiei tale și a familiei mele! Te asigur că ne-am simțit bine cu toții și a fost atât de frumos să ne putem petrece o seară liniștită, discutând“.[3] Apoi a murit regele. Elisabeta a ieșit în al nouălea cer de la încoronare; Margaret a plâns. I-a explicat domnișoarei de onoare, lady Anne Coke: „Mi-am pierdut tatăl și mi-am pierdut sora. Va fi atât de ocupată! Viețile noastre se vor schimba“.[4]

Rămasă în derivă după naufragiul familiei, cauzat de moartea tatălui său, Margaret s-a agățat de obișnuințele din vechea ei viață. Cu timpul, s-a agățat în special de fostul ofițer de palat al tatălui său și șef adjunct al personalului, căpitanul Peter Townsend, un as al aviației de război, pe care îl cunoscuse, la fel cum o făcuse Elisabeta cu Philip, la treisprezece ani. Tot atunci, Margaret o cunoscuse și pe romanciera Rebecca West. Din scurta întâlnire cu prințesa, West a tras concluzia că aceasta posedă un „egocentrism viclean“: „Când se va face mare, oamenii se vor îndrăgosti de ea, de parcă n-ar fi de neam regal“.[5]

Acest lucru s-a adeverit în cazul lui Peter Townsend, care s-a îndrăgostit de Margaret fără să-i pese de complicații, aparent. Protejata și nefericita Margaret a răspuns sentimentelor lui. În primăvara anului 1953, Margaret i-a mărturisit Elisabetei. Townsend i-a spus secretarului particular al Elisabetei, Tommy Lascelles, al cărui răspuns, încărcat de furie rece, a fost că era „fie nebun, fie de rea credință“. În seara destăinuirii lui Margaret, Elisabeta și Philip i-au invitat pe sora ei și pe Townsend la cină. Philip le-a prezentat obiecțiile sale privind legătura lor; Elisabeta, înțelegătoare, îl asocia pe Townsend cu ultimii ani fericiți ai ideii de „noi patru“ și a părut să se abțină de la orice comentariu. Total împotrivă, Lascelles era la fel de opac. Townsend era cu cincisprezece ani mai în vârstă decât Margaret. Mai era și divorțat. Nici Margaret, crescută în umbra abdicării, nici profund religiosul Townsend nu păreau să conștientizeze măsura dificultăților cu care se confruntau. Regina Mary, disperată, a discutat relația cu Elisabeta și s-a declarat „foarte zdruncinată de toată treaba asta“, dar, pe de altă parte, s-a prefăcut că nu vede, „completamente inabordabilă și distantă“, după cum spunea una dintre prietenele lui Margaret.[6] Luată prin surprindere, ca o măsură în sine a vieților separate ale surorilor cândva inseparabile, Elisabeta le-a cerul lui Margaret și lui Townsend să aștepte un an. Regina-mamă considera că Elisabeta „se temea de ce s-ar întâmpla cu *poporul*“, însă orice speranță că timpul avea să ușureze lucrurile s-a dovedit zadarnică.[7] Un rezultat pozitiv al generozității Elisabetei a fost reaprinderea, pentru moment, a apropierii dintre surori.

Totuși, în cazul acesta, Elisabeta nu putea conta pe toanele lui Margaret. Cei doi au prins curaj din eșecul tuturor celor părtași la secretul lor, care le vorbiseră limpede despre imposibilitatea acestei relații, având în vedere apropierea lui

Margaret de tron și poziția Elisabetei ca șef al unei biserici care se împotrivea recăsătoririi celor divorțați. Când plecase de la Westminster Abbey după încoronare, nefericirea lui Margaret fusese, pentru o clipă, dată uitării. „O mulțime uriașă de capete încoronate, de nobili și de oameni obișnuiți – și de jurnaliști, britanici și străini – se adunase în Great Hall", își amintea Townsend. „Prințesa Margaret s-a apropiat de mine; arăta superb, strălucitoare, seducătoare. În vreme ce discutam, mi-a luat o scamă de pe uniformă. Am râs și nu ne-am mai gândit la asta."[8] Dar Margaret fusese observată făcând gestul acela firesc și intim. Taina lor fusese descoperită mult prea ușor, așa că, în curând, s-au văzut nevoiți să fie mult mai atenți. Peste 11 zile, au apărut pentru prima oară „zvonurile" în ziarele britanice. *People* era de părere că „era de neconceput" sugestia „ca o prințesă, a treia în linia de succesiune la tron, ar putea, fie și în gând, să aspire la căsătoria cu un bărbat care a trecut prin sălile tribunalului pentru un divorț" și și-a încurajat cititorii să reflecteze asupra acestei nepotriviri.[9] În acest climat de efervescență regală, povestea a produs o senzație ce refuza să se disipeze, până s-a ajuns, după cum nota Noël Coward în jurnalul său în luna ce-a urmat, ca „toți să clevetească despre asta, de la nord la sud".[10]

Impresarul de teatru Emile Littler a comandat un portret al noii regine pentru Palace Theatre, de pe bulevardul Shaftsbury. Pictura fantezist-aglomerată a lui Grace Wheatley, realizată în 1959 și ulterior familiară unei întregi generații de spectatori de teatru, înfățișează o Elisabetă sărutată de soare, înconjurată de oameni, plante și animale din Commonwealth. Exprimă o viziune a rolului Elisabetei dincolo de hotare, pe care ea însăși o împărtășea.

În noiembrie 1953, Elisabeta și Philip au plecat într-un turneu de cinci luni și jumătate în Commonwealth. Pentru a exprima spiritul acelui moment, poetul laureat le-a imortalizat începutul călătoriei printr-o rugăciune: „La plecarea reginei noastre spre popoarele ei"; se ruga să se întoarcă sănătoasă și să aibă „zile senine și fericite".[11] Au zburat spre Bermude, în Caraibe; în Jamaica, s-au îmbarcat pe SS *Gothic.* Au navigat prin Canalul Panama până în Fiji și Tonga, apoi, mai departe, în Noua Zeelandă, Tasmania, Australia, Insulele Cocos, după care, înapoi spre casă, prin Ceylon, Aden, Uganda, Malta, Gibraltar și, pe noul iaht regal, *Britannia,* în sfârșit, spre Londra. Ca prim ocol al pământului făcut de un monarh, această remarcabilă odisee regală i-a consolidat Elisabetei simțământul de suveran și a demonstrat fără tăgadă rolul pe care îl avea, dacă-și dorea, ca pivot simbolic al întinsei aglomerări globale în tranziție de la Imperiu la Commonwealth. În ajunul plecării, lordul Salisbury a spus în Camera Lorzilor: „Fără liantul puternic al loialității față de Coroană, ar trece, cred eu, puțină vreme până când Commonwealth-ul britanic s-ar dizolva în părțile lui componente". În Camera Comunelor, liderul laburist Clement Attlee o prezenta pe Elisabeta ca fiind „simbolul unității" Commonwealth-ului. Ziarele au luat exemplu de la parlamentul loial. „S-ar putea", comenta cineva, „ca acest turneu regal să cimenteze legăturile de credință printre vasalii reginei de peste mări și țări".[12] „Să recunoaștem ce responsabilitate incomensurabilă se află pe umerii tinerei noastre regine", conchidea Salisbury, „pentru că întregul viitor al unei lumi libere s-ar

putea să depindă de loialitățile personale ale popoarelor sale“.[13]

După cum susținea arhiepiscopul Fisher cu ocazia încoronării, Elisabetei i se impunea o povară considerabilă. Zelul celor mai în vârstă de a prezice, la începutul domniei ei, renașterea națională, regenerarea spirituală și unitatea Commonwealth-ului ca pe un bastion împotriva Războiului Rece reflecta și, în aceeași măsură, promova un optimism amețitor generalizat. Asemenea ambiții extravagante, himera „noului elisabetanism“, au susținut reacția exagerată și hagiografică pentru Elisabeta, propunând pentru domnia ei un program aproape imposibil de împlinit. Nicio dovadă nu sugerează că modesta și pragmatica Elisabeta ar fi încercat asta, deși dăruirea ei în ceea ce privește unitatea Commonwealth-ului avea să dăinuie variabilității entuziasmului guvernelor de acasă și din străinătate, iar propria ei credință religioasă a fost esențială în a-și înțelege rolul. Vreme de peste un an, cu un „curajos spirit de aventură“, Elisabeta așteptase cu nerăbdare călătoria ei de mai bine de 68.000 km, o versiune a turneului planificat de două ori pentru părinții ei și o dată pentru ea însăși, izolându-se la Balmoral cu atlase și hărți marine, în trista vară a anului 1952. Comportamentul ei din timpul turneului sugerează că laudele exagerate ale guvernului n-au descurajat-o și nici n-au oprit-o din drum: în discursul ei de Crăciun, transmis de la Casa Ministerială din Auckland, s-a delimitat de „speranța că domnia mea s-ar putea să marcheze o nouă epocă elisabetană“, insistând că nu se simțea nicidecum ca înaintașa ei măreață din Dinastia Tudor, „care nu era binecuvântată nici cu un soț, nici cu copii și care a domnit ca un despot, fără să fie capabilă vreodată să-și părăsească tărâmul natal“. Henry Marten îi subliniase limitele autorității; știa de multă vreme că tronul pe care îl moștenea se întindea pe mai multe continente – din emisiunile de Crăciun ale bunicului său și din cuburile de lemn pe care i le dăruise bunica de ziua ei; din scrisorile mamei sale din Canada, scrise chiar înainte de război, în care îi descria coloniile îndepărtate, urșii negri și elanii, precum și din atașamentul supușilor din dominion față de suveranul lor aflat la distanță; din explicațiile lui Marten despre Statutul Westminster-ului, din 1931; din turneul familiei regale în Africa de Sud, când Elisabeta se pusese în slujba unei „familii imperiale mărețe“; din propriile-i vizite în Canada și, pentru scurtă vreme, în Kenya.

Mama Elisabetei i-a scris în ziua plecării: „Trebuie să fie o zi îngrozitoare pentru tine, draga mea“.[14] La fel ca mama ei, ducesă de York în 1927, Elisabeta i-a lăsat acasă pe Charles și pe Anne. Pentru al treilea Crăciun, avea să fie separată de fiul ei de cinci ani. Ea și Philip rămăseseră la Sandringham, finalizându-și planurile, în timp ce Charles și-a sărbătorit împlinirea celor cinci ani cu regina-mamă, la Windsor, însă despărțirea lor s-a dovedit a fi grea. Pe 22 noiembrie, Elisabeta a izbucnit în lacrimi după ce și-a dus copiii la culcare pentru ultima oară, înainte de cele aproape șase luni cât avea să fie plecată; tot înlăcrimată a rămas și a doua zi, când a trecut în revistă mulțimile ce așteptau la aeroportul din Londra. Aproape sigur, Elisabeta a pus pe seama datoriei perspectiva acestei separări; faptul că mama ei anticipase în scrisoare cât de îngrozitoare avea să fie despărțirea sugerează oarecum sentimentele Elisabetei. În timpul absenței

părinților lor, Charles și Anne au pozat pentru Marcus Adams de două ori; lui Philip și Elisabetei le-au fost trimise fotografii în străinătate, inclusiv cu copiii de o parte și de alta a unui instrument de măsurare, ca să vadă cât de mult au crescut. Din când în când, părinții și copiii comunicau prin „radio-telefon"; Elisabeta vorbea și cu mama ei. Cât de dor le era lui Charles și lui Anne de părinți se poate judeca din spusele reginei-mame: stăteau gata-gata „să înșface receptorul" ori de câte ori aceasta voia să stea de vorbă cu fiica ei.[15] Elisabeta îi trimitea scrisori „de familie" mamei sale, ca să le citească cu glas tare. La fel ca scrisorile ei de vacanță adresate lui Crawfie cu douăzeci de ani în urmă, acestea aveau să devină parte din rutina turneului; regina-mamă le numea „scrisori «de jurnal» minunate".[16] Ea le răspundea cu anecdote spumoase și vesele despre băiețelul de cinci ani curios și despre surioara lui robustă și gălăgioasă. La Sandringham, împreună cu bunica lor, cu Margaret și cu cei din familia Gloucester, copiii au ascultat emisiunea de Crăciun a Elisabetei, însă turneul a fost un test de rezistență pe care nu l-au trecut cu ușurință. *Daily Telegraph* prezenta separarea părinților de copiii lor ca pe o „adevărată privațiune": o idee despre Elisabeta ca mamă tânjind după copii reieșea și din discursurile publice din timpul turneului.[17] La Wanganui, pe Insula de Nord a Noii Zeelande, primarul Edward Millward s-a referit la „marele sacrificiu pe care îl faceți prin absența prelungită de lângă copiii dumneavoastră, impusă de această vizită".[18] Elisabeta le-a spus celor 600 de oaspeți, la un prânz al femeilor din Melbourne, că ea și Philip abia așteptau „să-și revadă copiii".[19] A doua zi, i-a povestit mamei sale cât de mult se bucura că avea să-și revadă copiii cu trei săptămâni mai devreme decât era planificat: urmau să se întâlnească la Tobruk, în Libia.[20] „Reginei i s-a părut o idee minunată, ochii îi străluceau", scria o prietenă.[19] În ultimul album în pregătire al fotografei Lisa Sheridan, *Playtime at Royal Lodge*, relația copiilor cu bunica lor ocupa primul loc. De dorul părinților, povestea Sheridan, Charles o tot îndemna pe regina-mamă: „Spune-ne o poveste, bunica, despre cum se jucau mami și Margot [Margaret] în grădina aceasta când erau mici". Era, scria fotografa, într-un text aprobat de mama Elisabetei, „povestea de care copiii nu se săturau niciodată"[22] .

Succesele echilibrau greutățile turneului, la fel ca zilele liniștite de la bordul pachebotului SS *Gothic* ce compensau cele 102 discursuri și, după unele estimări, 13.213 de strângeri de mână, lăsându-i pe cei doi soți să-și mai tragă sufletul și reaprinzând intimitatea relaxată a zilelor din Malta, dispărute acum.[23] Încoronarea transmisă global stârnise interesul popular la o scară ce nu avea să se mai repete; conducerea televiziunii a ținut morțiș s-o vadă pe Elisabeta în carne și oase. Auditoriul din Australia și din Noua Zeelandă a fost imens. Dintre cei un milion de oameni care s-au aliniat de-a lungul drumului de 15 kilometri parcurși de Elisabeta în automobil prin Sydney, cam jumătate dormiseră afară peste noapte. Un milion de oameni au ovaționat la sosirea regală în Melbourne. Prin localitățile mai mici s-a întâmplat același lucru. La Wollongong, pe coasta de sud, mulțimea de 120.000 de persoane era aproape dublul populației orașului, în vreme ce de-a lungul drumului de optzeci de kilometri s-au înghesuit 250.000 de

oameni la trecerea Elisabetei pe acolo, inclusiv un fermier care și-a legat vaca la marginea șoselei cu o funie colorată în roșu, alb, albastru (un gest similar a făcut și un fermier din Noua Zeelandă, care și-a adus la vedere oile vopsite în roșu, alb, albastru). Peste tot au fost întâmpinați cu o afecțiune zgomotoasă, dovadă a loialității personale intense față de figura suveranului în aceste zile de restriște ale Imperiului. Înaltul comisar al Noii Zeelande s-a referit la „adulația" față de Elisabeta;[24] o povestire comemorativă a vizitei, publicată în Australia, descria „un parcurs răsunător de mii de kilometri, luminat până la incandescență de afecțiunea și entuziasmul a nouă milioane de supuși devotați".[25] Cu toată experiența din anul încoronării, Elisabeta și Philip au rămas uimiți. „Nici nu-ți poți imagina nivelul adulației ", comenta Philip mai târziu.[26] Un fotograf descria sosirea Elisabetei în Noua Zeelandă ca pe „A Doua Venire".[27] Orice detaliu, oricât de mic, era folosit pentru a provoca extazul: *Sydney Morning Herald* descria rochia obișnuită pe care Elisabeta a purtat-o când a vizitat Blue Mountains ca fiind „albastră ca Jamieson Valley [...], albastră ca ochii ei"[28].

Nimic din toate acestea nu i s-a urcat la cap Elisabetei. „Ar fi fost foarte ușor să mă las purtat de val, dar am luat decizia lucidă să n-o fac", a zis Philip.[29] Pentru Elisabeta, nu era nevoie de decizii lucide. Interesul acordat publicului, rapace și binevoitor, o însoțise de când se născuse. Nu avea decât șase ani când *Tatler* le spunea cititorilor săi că, dacă ar fi destul de mare ca să i se urce la cap atâta adulare națională, lucrul acesta „s-ar fi întâmplat de mult". Expunerea timpurie la privirile insistente ale străinilor a protejat-o de egocentrism: așa cum era de așteptat, nu vedea lucrul acesta ca și cum i s-ar cuveni și nici ca pe o laudă. Cu siguranță nu uitase un moment din copilărie, petrecut alături de regina Mary, la un concert din Queen's Hall. Bunica ei îi oferise Elisabetei, care se tot foia, opțiunea de a pleca mai devreme. Într-adevăr, o plecare precipitată era rezultatul reacției nefericite a Elisabetei: „Ooo, nu, bunico, nu putem pleca înainte de sfârșit. Gândește-te la oamenii care vor aștepta să ne vadă afară". Bucuria vulgară la vederea mulțimilor mirosea a teatru. Mustrarea severă a bunicii ei o învăța pe Elisabeta despre indecența, după cum vedea ea lucrurile, de a le face pe plac mulțimilor. Față de public, regina Mary exersa rezerva, Elisabeta, umilința. La cererea ei, automobilele și trenurile înaintau încet, ca să le permită celor care veniseră de departe sau așteptaseră mult s-o vadă cât mai bine posibil: doar teama că motorul avea să se supraîncălzească l-a împiedicat pe șoferul ei să meargă cu mai puțin de 16 km/h printr-un Sydney supraaglomerat. Faptul că se făcea vizibilă în felul acesta, fără să țină cont de disconfortul temperaturilor ridicate și de stresul de a surâde continuu, era, în concepția Elisabetei, cheia menirii sale. „Ce rost ar mai avea să vină dacă nu m-ar vedea?" nu contenea ea să zică.[30]

În discursul său din fața parlamentului neozeelandez din Wellington, a repetat tema familiară a servituții, adesea strâns legată de fidelitatea față de memoria tatălui său: „Mă rog neîncetat să pot duce mai departe, într-o oarecare măsură, acel ideal de slujire pentru care el a fost un exemplu"; într-un discurs echivalent de la Camberra, ea și-a anunțat „hotărârea ca, mânată de Dumnezeu, să nu conduc, ci să slujesc".[31] În asemenea momente, Elisabeta conferea convingere și

sinceritate sentimentelor exprimate în scris pentru ea de curtenii pe care, la fel ca însăși coroana, îi moștenise de la tatăl său, inclusiv pe noul ei secretar particular, Michael Adeane, înlocuitorul lui Tommy Lascelles. Iar apropiații casei îi aduceau mereu aminte, cu blândețe, că omagiile publice extatice erau adresate monarhului, nu persoanei. Asupra suveranului se canalizau simțămintele poporului, după cum i-a scris mama ei, în martie: „Ce mult te impresionează și te smerește faptul că poți fi vehiculul prin care această dragoste de țară se poate exprima!“[32]

În schimb, din turneele în străinătate, Elisabeta a învățat lecții importante despre cerințele fizice și emoționale. Era aceeași tânără femeie care găsise scuze să evite folosirea cortului alături de colegele ei ghide sau de cercetașii marini de la Frogmore și pe care Margery Roberts o văzuse cum se zburlește la atingerea primarului din Brighton, în 1945. Totuși, vreme de aproape șase luni, cu excepția intervalelor pe mare, a fost în văzul tuturor, solicitată continuu să satisfacă așteptările acelora care, o știa prea bine, aveau să-și amintească această întâlnire tot restul vieții lor. La întrunirea copiilor din Brisbane, o fetiță de patru ani a trecut hotărâtă de cordonul de securitate și i-a sărit în poală. Cu această ocazie, Elisabeta, surprinsă, a stat de vorbă cu ea până când a îndepărtat-o un gardian. Mai puțin efemere au fost nesfârșitele primiri de la primărie și discuțiile bombastice și invariabilele recepții: cerându-i-se să inițieze toate conversațiile, Elisabeta s-a trezit confruntată cu o problemă familiară stră-stră-stră-străbunicii ei, regina Charlotte, care „nu numai că trebuia să înceapă un subiect, ci, de cele mai multe ori, să-l întrețină în întregime“.[33] Cel puțin o dată și-a pierdut cumpătul. „De ce e lumea atât de plictisitoare, plictisitoare, plictisitoare?“ l-a întrebat ea pe Philip cu ochii în lacrimi.[34] Probabil că Elisabeta s-a simțit bine la un spectacol oferit, pe la începutul turneului, în Fiji. Școlărițele de acolo au pus în scenă „un basm în care [Elisabeta] e Crăiasa Zânelor, iar ducele de Edinburgh, Făt-Frumos“.[35] Includea o odă de loialitate cântată pentru „Elisipeti, regina noastră“ și pentru ducele de „Edinibara“. Cântecul, a aflat Elisabeta, era inspirat dintr-o melodie tradițională; mișcările acelui dans, la fel ca modul ei de viață, fuseseră transmise din generație în generație.

Ca și în Africa de Sud, au fost aluzii în legătură cu excluziunile din imperiu: în Australia și în Noua Zeelandă, organizatorii turneului au făcut puține eforturi ca să-i satisfacă dorința Elisabetei de a se întâlni cu comunitățile aborigene și maure. Și existau prevestiri ale unei lumi noi, în care sensibilitățile locale nu puteau fi ignorate, inclusiv cerința călugărului tibetan Thalpawila Seelawansa ca tovarășii lui „să stea în fața templelor, la Kandy, în timpul vizitei reginei în Ceylon, să-i arate că nu doreau ca ea să pătrundă în octogonul lăcașului de cult, decât dacă aduce un omagiu dintelui lui Buddha“.[36] (Până la urmă, Elisabeta a vizitat Altarul Sacru al Templului Dintelui de la Kandy, fără să se simtă stânjenită de boicotul călugărilor, descălțându-se la intrare.) Așa cum avea să facă de-a lungul întregii sale domnii, Elisabeta folosea veșminte care să trezească simpatia și să flateze gazdele. Printre cele opt tone de bagaje pentru turneu era și o rochie Hartnell din voal galben-auriu, brodat cu flori scânteietoare de acacia, floarea

națională a Australiei. Elisabeta a purtat-o în prima și în ultima seară în Australia. După cum dezvăluia Bobo, era una dintre preferatele ei. De asemenea, una dintre preferatele australienilor, așa că Elisabeta a purtat-o din nou când i-a pozat, la Palatul Buckingham, pictorului australian William Dargie. „Portretul cu acacia" al lui Dargie, unul dintre cele mai de succes din domnia ei, a devenit un simbol al culturii australiene. A fost reprodus pe documentele de naturalizare a unei generații de imigranți australieni și expus ca gravură în școli, biblioteci, spitale, lăcașuri de cult și birouri guvernamentale locale, statale și federale în toată țara; tabloul propriu-zis a fost expus în magazinul universal David Jones din Sydney. Australia i-a întors complimentul, dăruindu-i Elisabetei o broșă din diamante galbene și albe, înfățișând o floare de acacia.

Fervoarea cu care a fost întâmpinată Elisabeta la întoarcerea acasă, scria corespondenta la Londra a ziarului *New Yorker*, Mollie Panter Downes, s-ar putea să-l fi încurajat pe un observator neinformat să conchidă că „ea se întorsese dintr-o călătorie de șase ani, nu de șase luni și că, în absența ei, țara fusese sub ocupație străină".[37] Un buletin de știri Pathé intitulat „Regina se întoarce acasă" înfățișează malurile Tamisei înțesate de mulțimi și fluviul întunecat potopit de mici ambarcațiuni, ca un peisaj de Canaletto, pentru prima apariție în apele britanice a noului iaht regal, *Britannia*, purtând familia regală. Părinții se reuniseră cu copiii în Libia, după o solicitare curtenitoare către regele Idris; cu toții au vizitat Malta și Gibraltarul. „Copiii sunt încântați și ce minunat că suntem iar cu ei!" îi scria Elisabeta, ușurată, mamei sale; și, asemenea propriei mame cu mult timp în urmă, și ea se temuse că n-au s-o recunoască.[38] În largul insulei Wight, Churchill s-a alăturat alaiului regal: apropiindu-se de casă, el le-a descris Tamisa ca fiind „firul de argint care trece prin istoria Marii Britanii". Elisabeta a considerat că „unii se raportau la el prea mundan", văzându-l ca pe un „fluviu murdar, comercial".[39] Nu era nici visătoare, nici plină de imaginație și, o știa prea bine, nu vedea lumea ca fiind „romantică și strălucitoare", cum o făcea bătrânul ei premier. Felul ei de a fi „mundană" era util, dar și limitativ – una dintre modalitățile de a se apăra împotriva adulației și a lingușirii. În timp ce saluta mulțimea de la balconul palatului, la sfârșitul unei procesiuni de-a lungul străzilor împodobite ale Londrei, într-un landou tras de șase cai de Windsor cenușii, Elisabeta părea relaxată și fericită. Criticile fuseseră zadarnice în fața extraordinarului succes pe care îl avusese stimulând legăturile sentimentale de loialitate și arătându-le supușilor îndepărtați ce înseamnă regalitatea în carne și oase, în rochiile ei de seară somptuoase Hartnell, cu panglica Ordinului Jartierei și cu bijuteriile magnifice – ceea ce Charles avea să numească mai târziu „găteală și reginăreală". În decembrie, parlamentarul laburist Cyril Bence făcuse o interpelare, în legătură cu cheltuielile de echipare a vasului SS *Gothic*; inevitabil, ziariștii au criticat costul noului iaht. Pentru majoritatea, turneul Elisabetei fusese un triumf, relatările pe larg de acasă făcând aluzie la cât de departe se întinde încă influența britanică pe glob, iar panegiricul dizgrațios al revistei tabloide *The Queen* n-a provocat ridicări de sprânceană: „Milioane de supuși ai săi din

toată lumea au descoperit recent [...] cu câtă sinceritate a fost făcută acea minunată declarație de la aniversarea vârstei de douăzeci și unu de ani, la Cape Town, în 1947, atât de altruist pusă în aplicare pe parcursul domniei sale“[40]. Pentru Elisabeta, cele 173 de zile petrecute în străinătate îi oferiseră, „dovada vizuală și sonoră“ că monarhia „sălășluia în inimile oamenilor“, după cum ea însăși mărturisea.[41] Regina-mamă și Margaret, cea de-a doua niciodată despărțită de sora ei atât de multă vreme, au găzduit o petrecere de bun venit, la Royal Lodge.

Afecțiunea intensă, idolatră, din vara încoronării a mai durat o vreme. Pe lângă tabloul de încoronare al lui Terence Cuneo, la Expoziția de Vară a Academiei Regale din mai 1955 au fost prezentate noi portrete ale Elisabetei, de Pietro Annigoni și de Simon Elwes. Opinia publică și cea a criticilor l-au favorizat pe primul. Acesta a fost și verdictul posterității, având în vedere combinația aceea de „demnitate regească cu prospețimea tinereții și a sincerității“, ce înfățișa subiectul în dimensiunea sa „regală, naturală, esența demnității tinerești“.[42]

Deși Annigoni dezvăluise prea puțin din viața interioară a Elisabetei – dincolo de dezinvoltura față de poziția sa și de curiozitatea față de lumea zărită de la ferestrele palatului, despre care artistul și modelul au discutat în franceză, la fel cum o făcuse cu Laura Knight –, lucrul acesta nu a provocat comentarii. Opacitatea Elisabetei, faptul că nu dezvăluia nimic din ea însăși, nu-i fusese încă recunoscută drept caracteristică; pentru o societate încă diferențiată, trufia era parte a condiției regale. Elisabeta însăși a admirat tabloul lui Annigoni, mulțumită că acesta juca un rol în modelarea percepției publice. În anul de după întoarcere, detașarea și stăpânirea de sine puse în evidență de portretistul florentin i-au dublat conturul comportamental.

Pe Elisabeta o cuprinsese nesiguranța, în dimineața aceea rece de mai din 1954, când *Britannia* trecea pe sub Tower Bridge, steagurile fluturau pe barje, iar mătușile regale o așteptau aliniate, gata s-o întâmpine. Rămâneau nerezolvate dilema romantică a lui Margaret și o îndoială asupra viitorului lui Churchill, care era suferind și bătrân – probleme ce trebuiau dezbătute în cadrul restrâns al familiei Elisabetei și al guvernului. Elisabeta nu a inițiat rezolvarea niciuneia dintre ele; se invoca binele ei, în fiecare caz. Churchill s-a retras în aprilie 1955; la sfârșitul lui octombrie, Margaret a renunțat la Peter Townsend. Ambele decizii au venit cu întârziere. E posibil ca, în fiecare caz, Elisabeta să fi putut acționa în mod decisiv sau mai devreme pentru a grăbi încheierea necesară.

Churchill suferise un atac cerebral în iunie 1953, la trei săptămâni de la încoronare. Jock Colville, cândva secretarul particular al Elisabetei, acum al lui Churchill, informase Palatul. Dacă, așa cum era de așteptat, Churchill ar fi murit, Elisabeta avea dreptul să aleagă candidatul care să-i urmeze, ca să asigure continuitatea guvernului. Însă, contrar așteptărilor, Churchill și-a revenit. Elisabeta i-a invitat pe soții Churchill să-și petreacă cea de-a patruzeci și cincea aniversare a nunții lor împreună cu ea, la cursele de la Doncaster; după aceea, i-a poftit la Balmoral. Deschiderea aceasta binevoitoare nu constituia o confirmare a

încrederii că el putea să-și continue activitatea, deși s-ar fi putut să fie interpretat astfel; la fel de mult ca doctorii și cabinetul lui, Elisabeta aștepta demisia lui Churchill, chiar dacă, la nivel personal, nu-și dorea asta. Nu se întrevedea nicio demisie. Odată cu plecarea Elisabetei în noiembrie, Churchill a amânat orice renunțare la putere, până la întoarcerea ei. Ea s-a întors, dar el n-a demisionat. Pe la începutul anului 1955, ostilitatea cabinetului părea să-i forțeze mâna; s-a hotărât, a șovăit, apoi, pe 5 aprilie, a demisionat. „Mi-am făcut datoria – mi-am făcut datoria bine. Nu mai pot să-i fac pe alții să aștepte la nesfârșit", i-a spus el lui Violet Bonham Carter, cu jumătate de gură.[43] Elisabeta i-a transmis sincer „cele mai mari regrete personale"; Michael Adeane i-a scris în numele ei că „îi vor lipsi mai ales audiențele săptămânale, pe care le găsea atât de instructive și, dacă se poate spune asta despre chestiunile de stat, atât de distractive"[44]. Odată acceptată demisia, Churchill a refuzat să recomande un succesor, ținând cont de prevederile constituționale și de dreptul prerogativ de a nominaliza noul lider, care îi aparținea Elisabetei, nu prim-ministrului plecat din funcție. Elisabeta l-a „ales" pe ministrul de Externe, Anthony Eden, în concordanță cu presupunerile celor din Partidul Conservator, precum și cu cele ale lui Eden și, desigur, ale lui Churchill. (Eden se autodesemna drept „prințul moștenitor" al partidului, în vreme ce Churchill l-a etichetat „prințesa Elisabeta" a lui.) Era un alt exemplu de conformare a Elisabetei în fața așteptărilor. Politica regală era neutră și, în previzibilitatea ei, neintervenționistă. În ceea ce-o privea pe Elisabeta, părea să nu-și exprime nicio părere: în schimb, a legitimat așteptările celor mai implicați. Elisabeta își exercitase prerogativele de putere cu aceeași detașare cu care te privește din tabloul lui Annigoni, o atingere de fluture a cărei lejeritate ar putea, în viitor, să stârnească întrebări asupra necesității implicării ei. Un curtean al timpului o descria ca fiind „o persoană care acceptă ceea ce trebuie făcut, fără să pună prea multe întrebări"[45]. Ideală pentru limitările unei monarhii constituționale care funcționează fără probleme, este o abordare care poate eșua în caz de criză.

În ultima lui noapte la serviciu, Churchill a oferit o cină pentru suverană, de care, pretindea Colville, era „îndrăgostit nebunește". Fotografiile făcute la sfârșitul serii arată un premier genial, conducând-o pe Elisabeta la automobilul care o aștepta. Are o expresie de unchi binevoitor, de admirație plină de afecțiune. Îi spusese: „Niciodată augustele îndatoriri ce cad pe umerii monarhiei britanice n-au fost îndeplinite cu mai multă devoțiune decât în strălucitoarea deschidere a domniei Maiestății Voastre"[46]. Încă de la început, Elisabeta îmbrățișase vizibil „augustele [sale] îndatoriri": nici ea, nici apropiații ei nu toleraseră alternativele. Era cărarea pe care avea s-o bătătorească vreme de șapte decenii. Felul în care își înțelegea îndatoririle se trăgea din jena plină de teamă care, în urma abdicării, zguduise deopotrivă pe tatăl său și pe cei din aparatul regal de stat.

Să fi fost amintirile abdicării aflate în prim-planul minții Elisabetei cauza soluționării cu întârziere a relației dintre Margaret și Peter Townsend? Cu siguranță, apropiații ei care se opuneau mariajului, începând cu Tommy Lascelles,

invocau, cu mare grijă, totuși, acest spectru înspăimântător; Lascelles le scria și Elisabetei, și lui Margaret despre posibilitatea ostilității din partea guvernelor din Commonwealth. Margaret putea fi iertată pentru că nu reușea să ia foarte în serios avertismentele opozanților. Toată viața ei abordase lucrurile neplăcute cu farmec și cu ceea ce regina Mary numea *espièglerie* sau „șiretenie"; inevitabil, la douăzeci și trei de ani, e târziu să înveți să te opui. Dacă Elisabeta nădăjduise că trimiterea în străinătate a lui Townsend avea să domolească atașamentul lui Margaret sau fascinația presei, se înșelase. Atenția s-a îndreptat spre momentul aniversării vârstei de douăzeci și cinci de ani a lui Margaret, în 1955. Era vârsta la care se putea căsători fără aprobarea Elisabetei, conform prevederilor Documentului Căsătoriilor Regale, din 1772. Pe măsură ce se apropia aniversarea, regina-mamă și-a luat inima-n dinți să discute chestiunea cu încăpățânata sa fiică. „Simt că am o mare responsabilitate, ca singurul tău părinte în viață", i-a scris ea lui Margaret. Fiica cea mică mai că și-a cerut scuze pentru că „mi-am pierdut cumpătul, uneori, când am discutat despre această situație".[47] I-a spus lui Anthony Eden că va finaliza orice decizie numai după întoarcerea lui Townsend de la Bruxelles, în octombrie, și că, între timp, avea să rămână la Balmoral-ul atât de prețuit de familia regală pentru „calitatea sa revigorantă", unde o ceată zgomotoasă de până la 300 de jurnaliști nu contenea să vegheze melodramatic și, uneori, dând dovadă de pioșenie ipocrită.[48] Eden și soția lui, Clarisa – în mod ironic, cea de-a doua, în urma unui divorț în care, la fel ca Townsend, fusese cel nevinovat –, au venit în octombrie la Balmoral. Elisabeta și Philip au analizat cu prim-ministrul situația neplăcută a prințesei, discuții care aveau să fie evocate într-o convorbire ulterioară dintre Elisabeta, Philip și Margaret, care au lăsat-o pe cea din urmă „foarte disperată" și aproape sigur au avut un impact asupra deciziei ei finale.[49] Disperarea Elisabetei a fost, probabil, la fel de mare ca a lui Margaret. I-a rămas devotată surorii sale, hotărâtă ca „nimeni să nu influențeze decizia lui Margaret, ar trebui să fie liberă să aleagă"[50]. Pe măsură ce opoziția Establishment-ului față de căsătorie s-a consolidat, se pare că Elisabeta a fost din ce în ce mai convinsă că Margaret va rezolva de una singură, în unicul mod permis, conflictul dintre împlinirea personală și dictatele datoriei. Era o presupunere bazată pe apropierea dintre surorile care crescuseră împreună și pe încrederea Elisabetei că asimilaseră amândouă aceleași lecții din exemplul părinților lor.

Margaret și Peter Townsend s-au reunit la Clarence House, pe 24 octombrie. Ea era încă zguduită de conversația cu Elisabeta și cu Philip, de la Windsor, din ziua precedentă. Știau acum că guvernul nu avea să susțină căsătoria lor: singura opțiune a lui Margaret era să renunțe la statutul ei regal, inclusiv la locul din linia de succesiune și la alocația de pe Lista Civilă. După aceea, au reușit cu greu să sublinieze faptul că hotărârea lor a fost mutuală; au scris amândoi declarația pe care Margaret a dat-o presei pe 31 octombrie. Intervalul dintre scrierea acesteia și publicare confirma siguranța că decizia lor era cea corectă; Margaret i-a scris înțelegătoarei Toni de Bellaigue că așa a vrut Dumnezeu.[51] Public, ea și-a explicat astfel hotărârea: o „preocupau învățăturile Bisericii, care spuneau că mariajul

creștin e indisolubil, precum și îndatoririle față de Commonwealth".

Pentru Elisabeta, rezultatul nu putea să fie decât o ușurare. La nivel personal, hotărând să pună datoria mai întâi de toate, Margaret părea să valideze principiile fundamentale ale Elisabetei. Decizia ei, care a câștigat o vastă aprobare, a avut și o dimensiune publică. Pe măsură ce criza se întețea, un *Times* tunător o prezentase pe Elisabeta ca fiind „reprezentantul universal în care poporul ei își vede reflectată cea mai bună parte a sa"; insistase că familia Elisabetei avea de jucat un rol în idealul popular al Vieții de familie. Era, zicea *Daily Mirror,* un „ultimatum intimidant", dintr-o „epocă prăfuită și uitată", dar Margaret și-a jucat rolul ei, prizonieră a moștenirii copilăriei fericite a surorilor regale, permanent sub ochii publicului: viziunea *sfumato* a lui Marcus Adams asupra devoțiunii sintagmei „noi patru", adorabilul caracter domestic al fotografiilor Lisei Sheridan de la Royal Lodge și *Y Bwthyn Bach*. Elisabetei i s-a dat posibilitatea să continue să reflecteze la „un sine mai bun" al poporului său.[52] Margaret a plătit un preț greu al apropierii ei de tron: până la urmă, au trecut cinci ani de ceea ce ea numea „călătorii nefericite, de colo-colo", până când s-a căsătorit, în 1960.[53] Elisabeta nu avea să fie mereu slujită atât de bine de familia ei. Între timp, Margaret s-a asigurat că sora ei nu va uita sacrificiul pe care l-a făcut pentru ea: insolențele usturătoare, omisiunile interpretabile ca reproș. Inamicul ei, Tommy Lascelles, pretindea că a devenit „egoistă, dură și sălbatică".[54]

La o săptămână după anunțul lui Margaret, Elisabeta era la Birmingham, într-un palton verde-smarald, cu guler de astrahan negru. Orașul era *en fête.* Străzile de-a lungul cărora trecea procesiunea regală „erau decorate vesel cu steaguri, fanioane și ghirlande". Ca detalii speciale, „pe stâlpii de iluminat erau așezate modele de galioane și de avioane cu reacție, pentru a descrie cele două epoci elisabetane".[55] În aprilie următor, la Bristol, Elisabeta a inaugurat noile birouri publice și un lac de acumulare, planurile oficialilor locali oglindind vizita Elisabetei I, cu patru secole în urmă. „Urmând exemplul ilustrei ei omonime", scria *Illustrated London News*, „Maiestatea Sa [...] a sosit în centrul Bristolului pe apă. [...] Alaiul regal a acostat la Narrow Quay, unde prima regină Elisabeta debarcase în timpul vizitei în cetate, în 1574."[56]

Realizările noilor elisabetani mai aveau de așteptat ca să le egaleze pe cele ale Angliei din epoca de aur. Veștile cum că o expediție a Commonwealth-ului escaladase cu succes Everestul, cel mai înalt munte din lume, au fost publicate în dimineața încoronării, și Elisabeta însăși cucerise inimile acasă și pe tot globul. Ultimul mandat de premier al lui Churchill sugera legăturile superficiale cu gloriile Imperiului, dar puterea britanică globală era iluzorie, și economia internă rămânea fragilă, pe punctul de a colapsa. Totuși, în Birmingham, într-o dimineață umedă de noiembrie și în soarele primăvăratic din sud-vest, persista iluzia acestei a doua epoci de progres. Nu conta că Elisabeta negase orice conexiune personală în discursul de Crăciun din 1953; în alte privințe, își juca rolul. Noul ei secretar particular, Martin Charteris, prezenta fotografiile făcute de Cecil Beaton în noiembrie ca fiind „tocmai ce dorim pentru Nigeria". Beaton

fusese pesimist în legătură cu ședința foto. Era o zi friguroasă, mohorâtă. „Nu numai că nu exista nicio rază de soare care să se strecoare pe fereastră, ca să mai înviorezе scena, dar apăruse și un lințoliu de ceață urâtă ce se răspândea prin încăperile palatului“, nota el în jurnal. „Regina nu aducea soarele cu ea. [...] În lumina rece a după-amiezii, regina părea și ea rece. Tenul ei era extrem de alb – mâinile rozalii. Nu arăta în cea mai bună formă.“[57] A fotografiat-o pe Elisabeta din semiprofil, purtând colierul și cerceii de la încoronare, coroana cu diamante a lui George al IV-lea, panglica Ordinului Jartierei și ordinele familiei, într-un jilț oficial din sala de bal a palatului. Fotografia a fost publicată în ziua plecării Elisabetei și a lui Philip în Nigeria, în ianuarie 1956. Era o imagine „regală“ potrivită pentru un turneu în care, după cum se anunțase, „la ceremoniile unde regina va participa mergând pe jos [...], un stegar va păși imediat după ea, purtând un stindard de mătase“[58]. Exista o anumită înrudire vizuală între portretul lui Beaton și imaginea unei regine Victoria mai în vârstă, în prezența unui stegar în uniformă, care purta stindardul regal, aducând la petrecerile din grădinile nigeriene atmosfera strălucitoare a încoronării. Dar lumea se schimbase de la domnia Victoriei încoace. La Leprozeria Oji River, unde, la fel ca Victoria, Elisabeta a fost întâmpinată cu tradiționalul bun venit: „Vine mama noastră“, a dat mâna cu leproșii nigerieni care fuseseră vindecați.[59] „Nu ne putem exprima îndeajuns bucuria și fericirea de a vă vedea aici“, i-a spus unul dintre ei, John Aguh. Elisabeta strângând mâinile leproșilor reprezenta un gest progresist, modern, care a contribuit la schimbarea atitudinii față de această boală contagioasă și înfricoșătoare; în plus, ea și Philip au adoptat financiar câte un copil cu lepră. Dar nu s-a făcut nicio aluzie, ca pe vremuri, cum că atingerea Elisabetei ar putea vindeca. Tot așa, nici domnia sa nominală, în ciuda calităților ei de dăruire și de grație personală, nu avea să oprească declinul prosperității britanice acasă sau în străinătate. *Daily Mail* sugerase, la vremea încoronării, că, „având-o pe Elisabeta drept stea călăuzitoare [...], există toate șansele ca această insulă și țările ei surori să pornească spre un viitor mai bun decât orice trecut“, însă, din instinct, precum și prin antrenament, Elisabeta nu era înclinată să călăuzească, ci să urmeze.[60]

Elisabeta a zburat în Corsica imediat după întoarcerea din Africa de Vest. S-a dus să i se alăture lui Philip, ocupat cu exercițiile navale din Mediterană, pentru o croazieră de o săptămână, pe *Britannia*, pe o vreme înspăimântătoare. La fel ca în zilele petrecute în Malta, nu i-a luat cu ea pe Charles și pe Anne. În locul lor era verișoara ei de nouăsprezece ani și, deopotrivă, verișoară primară cândva îndepărtată a lui Philip, prințesa Alexandra de Kent. Alexandra avea să devină una dintre prietenele cele mai bune ale Elisabetei din familia regală. Gurile rele pretindeau, fără dovezi, că a jucat un rol și în viața lui Philip, în cea de-a doua jumătate a anilor ’50.

CAPITOLUL XI

„E, oare, încă epoca miracolului betelii de Crăciun?"

„Mai degrabă solitară, melancolică și foarte solemnă, și asta fără îndoială din cauza situației mondiale" – așa a descris-o „Jennifer" de la *Tatler* pe Elisabeta la deschiderea oficială a parlamentului, în noiembrie 1956.[1]

Elisabeta avea, cu siguranță, motive de solemnitate, pe măsură ce toamna înainta spre iarnă; de asemenea, avea de ce să se simtă singură. Pe 15 octombrie, Philip plecase fără ea într-un turneu de patru luni prin Commonwealth. A doua zi, într-o scurtă slujbă de mulțumire ce-a urmat inaugurării unui nou lac de acumulare în Lowther Hills, ea s-a alăturat unei noi rugăciuni pentru Philip, „care străbate lumea".[2] La deschiderea oficială, a fost însoțită de Margaret. După tensiunile din anul precedent, părea o etalare a armoniei dintre surori, care i-a făcut pe unii să lăcrimeze. Niciodată până atunci nu avusese atâta nevoie de soțul ei în calitate de sfătuitor de încredere. Deciziile luate de Anthony Eden, cu multe dintre ele familiarizând-o pe Elisabeta dinainte, au atras o condamnare internațională răsunătoare a Marii Britanii. Criza Canalului Suez a forțat Marea Britanie să facă stânga-mprejur, ceea ce a însemnat un act de umilință națională, un cântec de jale pentru imperiu și un salt spre satisfacția luminoasă din zorii celei de-a doua epoci elisabetane. La curent cu telegramele Ministerului de Externe și ale serviciilor secrete, Elisabeta știa mai multe decât majoritatea celorlalți despre cât era de puternică opoziția în Commonwealth și cât de severă era ostilitatea sovietică amenințătoare. Ea a ținut piept singură, în familie, propriei sale anxietăți.

Fusese de acord cu turneul prelungit al Vasului *Britannia*, pe care Philip avea să-l justifice ca fiind „contribuția lui personală la idealul Commonwealth-ului".[3] În cadrul căsniciei sale, consimțământul a fost o condiție implicită, stabilită prin jurământul de supunere de la nuntă și prin faptul că le-a reamintit tinerelor femei de la Universitatea Durham care este locul femeii în familie; dacă avea îndoieli, nu le împărtășea decât cu Philip, și probabil nici măcar cu el foarte insistent. Observatorii au remarcat seriozitatea ei la aeroport, împreună cu Charles și Anne, la plecarea lui Philip. Ulterior, încercarea ei nereușită de a zâmbi avea să-i fie interpretată ca o dovadă a nefericirii maritale. Philip a deschis Jocurile Olimpice de la Melbourne, în noiembrie; a călătorit în Noua Zeelandă, în insula Norfolk și în Antarctica, unde a vizitat stațiile științifice britanice. În discursul de Crăciun,

ea i-a prezentat călătoria spunând că includea „unele dintre cele mai puțin accesibile părți ale lumii, acele insule din Atlanticul de Sud [...] cu care ne unesc legături de frăție și încredere“, referindu-se aici și la insulele Falkland, insulele Canare și la Gibraltar. La cea de-a noua aniversare a nunții lor, în noiembrie, el i-a trimis Elisabetei trandafiri albi și o fotografie cu două iguane îmbrățișându-se, dar înainte de reîntâlnirea lor la Lisabona, în februarie, Elisabeta îl autorizase pe antediluvianul ei secretar de presă, comandantul Richard Colville, să emită un comunicat scurt și la obiect despre căsătoria lor: „Nu e deloc adevărat că ar fi vreo fisură între regină și duce“. Turneul a fost țesut cu speculații despre motivul aventurii singuratice a lui Philip și cu presupuneri sinistre despre activitățile lui pe uscat. Veștile cum că soția lui Marker Parker, Eileen, inițiase primii pași spre o separare a electrificat presa, căsătoria omului ce era mâna dreaptă a lui Philip fiind prezentată ca o reflexie a mariajului regal. Parker și-a prezentat demisia, ca să nu-l pună pe Philip în încurcătură. Philip a șovăit, dar Parker și-a dat totuși demisia. În 1982, Eileen Parker susținea: „Am început să mă întreb dacă demisia lui nu era decât un paravan pentru altceva sau altcineva“[4]. Ziarele din străinătate au tras concluzia că înlăturarea lui Parker fusese forțată pentru a-l împiedica pe acesta să-l influențeze pe Philip s-o ia pe căi greșite.[5]

Disensiunile domestice reale sau imaginare au contribuit la neliniștea intensă a Elisabetei, la începutul Crizei Suezului. În vara anului 1956, mânia provocată de naționalizarea Companiei Canalului Suez, cu capital anglo-francez, de către noul președinte egiptean, Gamal Abdel Nasser, și preocupările legate de impactul acesteia asupra transportului maritim și petrolier britanic au determinat în cele din urmă un răspuns din partea guvernului Eden, care a fost atât lipsit de viziune, cât și ilegal. În secret, Marea Britanie, Franța și Israelul au complotat o acțiune comună: un atac al Israelului asupra Egiptului și, ulterior, ocupația militară a Zonei Canalului de către forțele britanice și franceze pentru a prelua controlul în chip de poliție internațională. Eden nu i-a consultat și nici nu i-a informat pe aliații Marii Britanii, mai ales pe liderii Statelor Unite și ai Commonwealth-ului. Condamnarea acestora a fost rapidă, oglindită de cea a Uniunii Sovietice și de statele din lumea arabă, față de acțiunile Marii Britanii, ce au inclus bombardarea aeroporturilor egiptene. Eden a susținut după aceea că Elisabeta fusese informată în legătură cu planurile sale, deși a confirmat că ea nu a susținut activ lucrul acesta; probabil că el nu-i dezvăluise întreaga duplicitate a Protocolului britanico-francezo-israelian de la Sèvres, care ar fi putut-o tulbura, având în vedere lipsa de onestitate a acestuia – apropiații Elisabetei având întotdeauna o mare stimă pentru cinstea ei.[6] Cu siguranță, știa mai multe despre scopul prim-ministrului decât mulți membri ai guvernului. Reacțiile britanice la naționalizarea lui Nasser din iulie fuseseră amestecate: cele la acțiunile lui Eden, trei luni mai târziu, au fost mult mai rele. Noël Coward consemna o opinie populară conform căreia „Anthony Eden a luat-o razna“.[7] Martin Charteris era de părere că Elisabeta simțea același lucru; o sursă de la palat sugera că ea considera demersul ca fiind „idiot“.[8] Rolul ei, o știa, nu era să dea glas dezaprobării și nici să-l îndrume pe prim-ministru: dreptul constituțional al suveranului este de a fi consultat, de a

încuraja și de a avertiza. În al patrulea an al domniei sale, școlită pentru neasumare politică, era puțin probabil ca Elisabeta să se fi considerat în stare să țină în frâu un prim-ministru de două ori mai în vârstă decât ea, a cărui carieră parlamentară includea ocuparea de trei ori a postului de ministru de externe. Pe măsură ce criza de-o săptămână se târa spre un final umilitor, ea zicea că „a trecut printr-o perioadă cum nu se poate mai cumplită“.[9] Lui Philip, sugera ea, i-ar fi fost „imposibil să suporte așa ceva“ dacă ar fi fost acasă. Poate că a vrut să se împace cu absența lui dintr-o țară și o Curte divizate. A consemnat că lăptarul ei susținea puternic politica lui Eden.

În ianuarie, Elisabeta a reacționat plină de tact la demisia lui Eden, la începutul crizei, consolându-l că palmaresul lui politic „scris în timpuri intempestive e foarte apreciat și nu va fi niciodată uitat de suverana domniei voastre“.[10] Era o dovadă a spuselor Cynthiei Gladwyn, în legătură cu „caracterul foarte frumos, simplu, cumsecade și bun al Elisabetei [...], o persoană care n-ar dezamăgi niciodată pe nimeni“.[11] La rândul lui, Eden i-a mulțumit pentru amabilitate. El i-a mărturisit că întotdeauna abia aștepta „audiențele săptămânale, știind că voi primi de la Maiestatea Voastră o reacție înțeleaptă și imparțială la evenimente – pur și simplu, glasul patriei noastre“.[12]

În public, reacția Elisabetei era diferită. Discursul ei difuzat de Crăciun, scris în absența lui Philip și fără ajutorul pe care el i-l dăduse anterior, slăvea Commonwealth-ul ca pe „o familie a națiunilor“ și confirma o inevitabilă dispută familială. „Între membrii unei familii pot apărea [...] diferențe profunde și acute“, le-a spus ea radioascultătorilor din toată lumea, în număr de 150 de milioane. „Totuși, în toate aceste diferende, se ajunge la un moment în care, de dragul armoniei supreme, puterea tămăduitoare a toleranței, a camaraderiei și a dragostei trebuie să fie lăsată să-și joace rolul său“; a vorbit despre „o iubire ce se poate ridica deasupra mâniei, gata să ierte“. Aluzia ei clară era sesizarea Commonwealth-ului cu privire la Marea Britanie, legat de situația din Canalul de Suez. Probabil că Elisabeta nu se gândise la politica externă când recomandase toleranța și iertarea prin iubire. Dar ea era, după cum avea să scrie Cynthia Gladwyn, „destul de perspicace și se prindea repede de tot ce se petrecea“.[13]

*

Elisabeta își sugerase rolul de reprezentant al „tineretului din familia britanică a națiunilor“ încă din discursul de la împlinirea vârstei de douăzeci și unu de ani. Glasul ei nu fusese niciodată acela al „patriei noastre“ de care vorbea Eden. Cu excepția figurii regale, abia dacă era reprezentant al propriei generații, în ciuda bunelor intenții și a hotărârii sale de a întrupa la superlativ valorile britanice atemporale și posibilitățile din vremea de pace de după război. În lumea plină de păcate de după Suez, Elisabeta nu va scăpa de scepticismul față de autoritatea care era o urmare a calculului eronat și cu efecte devastatoare al lui Eden și a minciunii sale ulterioare în fața parlamentului. Adulația intensă nu s-a evaporat peste noapte. Peste trei ani, un ziar cu înclinații de stânga descria „reverența față de regalitate“ ca fiind „religie națională“, dar, de-a lungul timpului, afirmațiile

făcute în numele Elisabetei aveau să confişte o parte din triumfalismul lor precedent.[14]

Elisabeta era vulnerabilă la schimbare. Educaţia şi instruirea ei pentru accederea la tron subliniaseră importanţa continuităţii. La fel cum tatăl său perpetuase conştient modelul de suveranitate al propriului tată, Elisabeta căuta şi ea să facă acelaşi lucru. A fost încurajată în acest sens de asumările din cadrul familiei, precum şi de intervenţiile oficialilor de la Curte şi de o atitudine (caracteristică) de acceptare a părţii ceremoniale a monarhiei, discretă, dar convingătoare – fostul editor de la *Punch* Malcolm Muggeridge vorbea despre „o anumită calitate somnambulă a gesturilor, mişcărilor şi ceremonialului“[15] –, care prevenea orice necesitate presantă de reevaluare. Pe termen scurt, nu părea să pună la îndoială compatibilitatea conservatorismului cumpănit al Elisabetei cu aspiraţiile noului elisabetanism, care promova începuturi noi şi revigorante. În septembrie 1956, chiar înainte de momentul hotărâtor al Crizei Suezului, o serie de articole de Keith Waterhouse, publicate de-a lungul a trei zile în tabloidul cel mai vândut din ţară, *Daily Mirror*, semnala apariţia unei dezamăgiri. „În patru ani şi jumătate, a fost distrusă speranţa că domnia tânără a unei regine de douăzeci şi ceva de ani avea să marcheze o nouă eră pentru Familia Regală“, conchidea Waterhouse.[16] Agentul ei distrugător era grupul de prieteni şi de curteni care o înconjurau pe Elisabeta, pe Philip şi pe Margaret, ale căror titluri nobiliare (şi încrengături de familie şi clan) ziaristul le-a enumerat în oarecare detaliu. Elisabeta trecuse de cea de-a treizecea aniversare în aprilie; momentul semnala sfârşitul domniei sale de „tinereţe“, oferindu-i lui Waterhouse prilejul de a face un bilanţ. Din nefericire, el a concluzionat că era „încă epoca miracolului betelii de Crăciun“15; i-a descris pe sfetnicii şi pe prietenii Elisabetei ca fiind „foarte asemănători cu aceia [...] din zilele înfloritoare ale reginei Victoria“.[17] Important e că s-a abţinut de la a o critica direct pe Elisabeta.

Discreditarea curtenilor şi a lingăilor de la palat avea să devină o constrângere. Elisabeta făcuse câţiva paşi nesiguri spre inovaţie; numirea pe termen scurt a unui ofiţer de palat nigerian, maiorul Aguiyi-Ironsi, cu două luni înainte de vizita ei şi, în mai, la sugestia lui Philip, primul dintr-o serie de prânzuri oficiale, la care bărbaţi şi femei de marcă din diverse domenii, indiferent de provenienţă, s-au alăturat cuplului regal (o perspectivă potenţial provocatoare pentru femeia care îşi recunoscuse teroarea de a sta alături de persoane care ar putea aborda subiecte ce nu ţineau de competenţa ei). Waterhouse sugera că „aceasta ar fi trebuit să fie era în care regii se amestecau cu oamenii simpli“. În principiu, Elisabeta chiar asta făcea, deşi explicaţia dată de un curtean cu privire la prânzuri ca oferind oportunităţi pentru „a simţi pulsul naţiunii prin contactul cu oameni obişnuiţi, din toate straturile sociale ale comunităţii“ era înşelătoare: nimeni dintre cei invitaţi nu era „obişnuit“ şi au mai trecut opt luni până când s-a extins prima invitaţie şi la o femeie. Cu o floare nu se face primăvară. În 1954, când s-a ivit un loc liber de adjunct al şefului de la personal, Elisabeta a nominalizat un tânăr. Patrick Plunket, de treizeci şi unu de ani, era educat la Eton, fost gardian irlandez şi nobil anglo-irlandez – un prieten din copilărie, membru al clasei de dans a

Elisabetei și fost ofițer de palat al tatălui său, despre care regina-mamă zicea că: „l-am cunoscut și l-am iubit încă de când l-am ținut în brațe, curând după ce s-a născut“[18]. Angajamentele publice i-au pus pe Elisabeta și pe Philip în contact cu supuși din diverse pături sociale, dar cercul apropiat reginei a rămas categoric patrician, precum compania ghidelor de la palat; peste un deceniu, avertismentul reginei Mary în legătură cu îngustimea cercului Elisabetei nu condusese la nicio reacție palpabilă. În 1954, în discursul ei de Crăciun, Elisabeta a adus un omagiu maselor nevăzute a căror muncă era esențială pentru bunăstarea economică a țării. Tonul olimpian cu care s-a adresat „acelora dintre voi a căror soartă v-a azvârlit în condiții dezolante și nedorite“, ale căror vieți „monotone“ constau în „muncă anevoioasă, repetitivă și [...] în tot felul de piedici fără sfârșit“, sugera prăpastia dintre propria-i existență și a lor, un exemplu de „condescendență canonică de exprimare“ care avea să dea apă la moară unui radical conservator să se dezlănțuie într-o critică devastatoare.[19] După vizita Elisabetei la Paris, în aprilie 1957, Cynthia Gladwin avea să concluzioneze că „e așchia care nu sare departe de trunchi, în sensul că seamănă mult cu regina Mary și cu o prințesă regală, pentru că e realmente regală“.[20] *Daily Mirror* și-ar fi dorit să nu fie aceasta noua manieră pe care Elisabeta s-o îmbrățișeze. „Oamenii de știință, scriitorii, designerii, exploratorii. Aceștia sunt adevărații noi elisabetani. Ei sunt oamenii care aparțin Curții moderne a unei regine moderne“, scria Waterhouse.[21] N-a fost să fie. Vărul Elisabetei, contele de Harewood, responsabil pentru o operă nouă de Benjamin Britten, pusă în scenă la șase zile de la încoronare, a atribuit eșecul acesteia publicului „lipsit de valoare“, incluzându-i aici și pe cei de la Curte. „Oare miniștrii, diplomații reginei și curtenii din zilele *Glorianei* s-ar fi dovedit la fel de nereceptivi față de o nouă creație grandioasă precum omologii lor din a doua epocă elisabetană?“ s-a întrebat el.[22] Pentru viitorul previzibil, aspectul „modern“ al Curții Elisabetei era o chestiune de stil și a fost inițiat de Philip, care era prezentat ca fiind „chipeș și neprotocolar, creator al unei atmosfere democratice, în urma reginei. Îi place să abordeze oamenii la petreceri; să-i întrebe cine sunt, să afle câte ceva despre ei direct, să facă glume, să se piardă în mulțime. [...] Iese în evidență ca un marinar nonșalant, care știe ce înseamnă să nu fii o persoană regală“[23].

Ca urmare a criticilor din *Mirror* – ecouri ale comentariilor scrise de Malcolm Muggeridge în *New Statesman*, mai puțin răspândite către public –, Elisabeta n-a prea fost avantajată de procedura conducerii Partidului Conservator. La fel ca în cazul retragerii lui Churchill, demisia precipitată a lui Eden necesita alegerea unui nou prim-ministru. La fel ca înainte, explica *The Times*, „responsabilitatea ultimă [...] e doar a reginei. E o sarcină dificilă, greu de îndeplinit“.[24] Faptul că această responsabilitate nu i-ar fi revenit Elisabetei în circumstanțe similare, în cazul unui guvern laburist, dat fiind diferențele de procedură ale Partidului Laburist în asemenea situații, a întărit convingerea celor ce gândeau astfel că Elisabeta era mână-n mână cu cercurile guvernamentale demodate (conservatorii). Elisabeta a ascultat opinia unui membru senior al partidului: prietenul părinților ei, lordul Salisbury, același potentat aristocrat care se îndoise de oportunitatea căsătoriei cu

Philip și amenințase cu demisia din guvern în cazul în care Margaret s-ar fi măritat cu Townsend; el îi fusese recomandat lui Michael Adeane chiar de Eden. Ea l-a consultat și pe Churchill. Împreună cu lordul cancelar Kilmuir, Salisbury le-a oferit miniștrilor cabinetului două variante: Harold Macmillan și R.A. „Rab“ Butler. Majoritatea l-au ales pe Macmillan, părere împărtășită și de Churchill. Ca urmare, Macmillan a fost alegerea Elisabetei. Nu fuseseră consultați nici membrii simpli ai parlamentului, nici membrii de partid. Partidul era de partea lui Butler; la fel și presa. „Alegerea“ Elisabetei, care nu implicase o judecată independentă, sugera că nu era decât o marionetă a marii (și bătrânei) cabale, în dezacord cu opinia populară.

Liderii laburiști, susținea *Daily Herald*, considerau că membrii Partidului Conservator „atrăseseră Coroana în politica de partid, obligând-o pe regină să aleagă nu numai un nou prim-ministru, ci și un nou conducător al Partidului Conservator“.[25] Criticile s-au axat mai degrabă asupra procesului de alegere a conducerii decât asupra Elisabetei. Ea acționase corect, asistată de insistentul Salisbury, deși modul ei de a lua decizii a pus ștampila pe prerogativele regale. Împreună, monarhul și miniștrii aleseseră favoritul vechii gărzi, pe ginerele ducelui de Devonshire, un bărbat cu înclinații patriciene, să nu mai punem la socoteală faptul că trecutul lui era mai puțin ilustru decât lăsa să se înțeleagă. Un *Times* afabil afirma că Elisabeta se achitase corespunzător de responsabilitatea sa.

*

Ca totdeauna, cameramanii de la Pathé erau pe poziție, gata să consemneze plecarea Elisabetei la Lisabona. Avea să se întâlnească cu Philip înainte de sosirea lor împreună în capitala portugheză, pentru o vizită oficială de patru zile. În comentariul lor, cei de la Pathé i-au urat Elisabetei: „Drum bun [...] în dubla ei misiune de reunire privată cu soțul ei și în obținerea bunăvoinței internaționale“[27]. Elisabeta avea să reușească în ambele întreprinderi. Soțul și soția strălucind zâmbitori de pe barja oficială portugheză, condusă de 40 de vâslași în livrea, purtându-i peste fluviul Tajo, pe 16 februarie 1957. Se întâlniseră cu două zile mai devreme, dincolo de privirile mulțimilor, la aeroportul militar Montijo, Elisabeta împreună cu doamna ei de onoare purtând în glumă bărbi false, după modelul numeroaselor fotografii ale unui Philip bărbos în călătoria lui singuratică (el, în schimb, apărând cu totul amuzat, dar proaspăt bărbierit la această întîlnire). Vizita lor a fost remarcabilă pentru a stârni entuziasmul mulțimilor și reacția plină de căldură a Elisabetei. Oriunde călătoreau cei doi soți, coloana de automobile era încetinită și, adesea, oprită de privitorii care rupeau cordoanele poliției; în Lisabona, jumătate din populația orașului „s-a înghesuit pe trotuare, ca să privească parada regală. Mulți au leșinat în îmbulzeală“, alții au căzut în genunchi pe malurile de pământ de-a lungul fluviului.[28] Bucuria evidentă a Elisabetei și a lui Philip dezmințea orice aluzie de conflict. Din nou acasă, Elisabeta și-a onorat soțul în mod public. Mountbatten îi scrisese surorii lui, regina Louise a Suediei: „Lilibet l-a pus pe noul ei prim-ministru – consultându-se cu colegii din Commonwealth – să-l facă pe Philip „Prinț“ la

întoarcerea din turneu".[29] Numit duce de Edinburgh și alteță regală de socrul său, în 1947, Philip devenea acum prinț al Regatului Unit, titlu atribuit pe 22 februarie. Patru zile mai târziu, Elisabeta i-a formalizat titulatura printr-un vers întreg din Imnul Național – onoare pe care el a împărtășit-o doar cu soția și cu soacra lui. La un deceniu după căsătoria lor, numirea făcută de Elisabeta și acceptul lui Philip îi prezentau public pe cei doi soți în armonie. „Acțiunea contrazice zvonurile despre existența unei fisuri", recunoștea *Daily Mirror*.[30] „În ochii noștri, ea era, mai întâi de toate, soția soțului său și mama copiilor ei", concluzionase Nikita Hrușciov, după ce se întâlnise cu Elisabeta în aprilie precedent.[31] Vizita lor în Portugalia și ce a urmat apoi le-a dat posibilitatea Elisabetei și lui Philip să ofere substanță doar pe jumătate spuselor liderului sovietic.

Bineînțeles, zvonurile nu au dispărut imediat. Fidelitatea lui Philip a rămas un subiect preferat de speculații, alimentate de separările din viața cuplului, de absența manifestărilor tandre și de comportamentul respectuos al lui Philip față de Elisabeta în public. (Chiar și în privat, existau unele anomalii: iritația țâfnoasă, vădită uneori, a lui Philip; sticluțele de parfum Chanel dăruite Elisabetei ca dar de ziua ei, nu de către Philip, ci la sugestia lui, de revizorul lui, Boy Browning: „Ai descoperit exact lucrul pe care mi-l doream [...], îl folosesc deja și sper că miros cum nu se poate mai frumos!" Așa îi mulțumea ea lui Browning, în aprilie 1955.[32]) În scurt timp, poveștile despre legăturile imaginare ale lui Philip cu actrițe și cu animatoare s-au domolit. La asta au ajutat și moartea, în septembrie, a fotografului Baron, precum și demisia lui Parker. Baron fusese forța motrice din spatele unui club din Soho, Clubul de Joi, frecventat la prânz de Philip și Parker. În parte din cauza localului neconvențional, Clubul de Joi a dat naștere bârfelor colorate. Însă poveștile cum că Philip folosea un apartament închiriat pentru el de Baron ca să pună la cale întâlniri de taină cu o „fată veselă" anonimă au fost greu de tolerat odată cu moartea lui Baron.

Când a vizitat-o pe Elisabeta în mai, Eleanor Roosevelt o descria ca fiind „mai serioasă, după cum te-ai putea aștepta să și fie sub povara îndatoririlor sale".[33] Motivele seriozității Elisabetei nu se limitau la viața publică: un observator se referea cu tact la „suișurile și coborâșurile" cuplului regal.[34] Revista franțuzească *Point de Vue* intitula o fotografie mohorâtă a Elisabetei de pe copertă, în 1959: „Bolnavă? Soție dezamăgită?" Peste doi ani, altă revistă franțuzească, *Noir et blanc*, reproducea o imagine și mai nefericită, sub titlul „Elisabeta geloasă…". O asemenea situație l-a determinat pe Mountbatten să se vâre în conflict. Sub masca unui „prieten de-o viață" anonim, el i-a spus jurnalistei Audrey Whiting, în decembrie 1962, că, pentru Elisabeta, viața fără Philip era de neimaginat, că era mai îndrăgostită ca oricând, iar fără el „s-ar retrage la țară pentru multă vreme".[35]

*

În august 1957, un monarhist italian, Commendatore Renato Marmirol, a solicitat o viză de călătorie de la ambasadorul britanic din Roma, pentru Regatul Unit. Scopul, zicea el, era să lupte într-un duel.[36] Victima vizată era un oarecare

ticălos, un pair de treizeci și trei de ani, conservator, cu opinii neconvenționale, John Grigg, baronul de Altrincham.

Forumul unde Altrincham își promova acele opinii era o revistă de mică circulație, *National and English Review*, pe care o edita el însuși, și un eseu cu care contribuise la o chestiune pe tema monarhiei, în care relua protestele lui Waterhouse la adresa exclusivității Curții Elisabetei și a cercului ei apropiat de prieteni. Altrincham pleda pentru o instituție regală mai puțin părtinitoare din punct de vedere social, pentru o „Curte fără diferență de clasă, în armonie cu Commonwealth-ul"; el respingea versiunea lui Dermont Morrah cu privire la rolul Elisabetei, sugerând în schimb ca ea să performeze „sarcina ce pare imposibilă de a fi o persoană obișnuită și, totodată, extraordinară"; și, spre deosebire de Waterhouse, el o critica și pe Elisabeta, ca fiind responsabilă, în ultimă instanță, pentru că angajase consilieri care au făcut din ea un personaj public formal, distant și rece. Altrincham s-a concentrat asupra stilului Elisabetei de a vorbi în public și asupra aparentei sale perspective înguste. Semnificativ, în lumina propriei ei viziuni asupra îndatoririi sale, a comparat-o nefavorabil cu bunicul ei. În discursurile și emisiunile în formă scrisă ale lui George al V-lea, el identifica o calitate „autentică", personală. Despre Elisabeta, scria: „Personalitatea transmisă prin rostirile ce-i sunt puse în gură e aceea a unei școlărițe pedante, a unui căpitan de echipă de hockey, a unui prefect și a unei proaspete candidate la Confirmare". Mai târziu, avea să argumenteze că „avusese tendința [...] de a-și livra discursurile monoton, mecanic și fără expresie", o reacție ce putea să fi făcut aluzie la avertismentul reginei-mamă pentru Elisabeta, aflată în Canada, în 1951, de a-și ține discursurile la radio cu mai multe „inflexiuni".[37]

Teza lui Altrincham era echilibrată. Elisabeta, scria el, poseda „demnitate, simț al datoriei și (din câte îți poți da seama până acum) bunătate a inimii". Totuși, modul de a se comporta în public ca regină o izola de majoritatea supușilor săi, distanțând-o de grijile curente – dramaturgul John Osborne avea să sugereze că, sub Elisabeta, monarhia devenise „o trivialitate splendidă". Criticile lui Altrincham oglindeau anxietățile lui Jock Colville și chiar pe cele ale reginei Mary, cu un deceniu în urmă; când a întâlnit-o pe Elisabeta în august, James Pope-Hennessy îi consemna „manierele perfecte de debutantă".[38] Părerea lui Altrincham despre curtenii apretați era, probabil, și a lui Philip.

În climatul post-Suez de umilință națională crenelată, atacul intern asupra Elisabetei din partea unui pair absolvent de Eton a stârnit furie. Chiar în Altrincham, consiliul local a convocat o adunare extraordinară și, pe 7 august, a emis o declarație care „deplângea cum nu se poate mai hotărât articolul scris de lordul Altrincham". Consiliul voia „să disocieze acest târgușor de comentariile din respectivul articol. În același timp, dorim ca Maiestatea Sa regina să știe că nu există oraș mai loial și mai devotat Coroanei ca burgul Altrincham".[39] Arhiepiscopul de Canterbury s-a alăturat cauzei suveranului său, insistând că „supușii simt că regina le împlinește cele mai înalte idealuri, prin combinația, pe de o parte, a unui formalism și a unei rezerve așa cum se cuvine și, pe de altă parte, a unei relații plenare inteligente și fericite cu cât mai mulți supuși

posibil".[40] Altrincham însuși a fost fizic atacat de un membru al aripii de dreapta a Ligii Loialiștilor Imperiali; scrisorile care i s-au trimis conțineau lame de ras și fecale. Dar nici publicul cititor de jurnale, nici toți cei apropiați Elisabetei nu au împărtășit această indignare pompoasă. Ambii asistenți ai secretarului particular al Elisabetei, Martin Charteris și Edward Ford, au confirmat în secret temeiurile comentariilor lui Altrincham, considerându-le „lucrul cel mai bun ce i se întâmplase Palatului în ultimii ani".[41] Marchiza de Londonderry, în vârstă de douăzeci și trei de ani, a mai făcut un pas, printr-o scrisoare în apărarea lui Altrincham, publicată în *New Statement*. Lordul Londonderry, nepotul prietenei din copilărie a Elisabetei, lady Mairi Vane-Tempest-Stewart, a respins ideea ca fiind „caraghioasă și grețos de grotescă, într-o democrație modernă, conform căreia Monarhia e o căpetenie sacrosanctă a familiei [naționale]".[42]

Altrincham nu s-a căit deloc. Într-un interviu acordat celor de la Pathé, el și-a continuat atacul, reiterând că „necazul în ceea ce privește Curtea e că totul se trage dintr-o mică secțiune a acestei țări. Ar trebui să se tragă din fiecare țară a Commonwealth-ului și din fiecare comunitate".[43] La sfârșitul lunii, a insistat că „alegerea consilierilor oficiali de către regină trebuie să fie deschisă la comentarii și critici", fără să deranjeze faptul că asemenea argumente ar putea fi direcționate spre însăși Elisabeta, pentru încrederea ei în slujbași de mâna a doua.[44] Într-un al doilea eseu, „Tărăboiul și ce-a urmat", Altrincham își subliniază poziția de critic constructiv și de monarhist devotat. Elisabeta, scria el, „trebuie să știe că e iubită, dar, dacă are caracterul pe care cred eu că îl are, nu va confunda adulația cu loialitatea care rezistă oricărui test".

La Balmoral, Elisabeta a reacționat furioasă la evaluarea lui Altrincham; n-ar fi avut nicio legătură cu provocarea lui Londonderry în ceea ce privește rolul ei simbolic ca șef al familiei naționale. Descrierea pe care i-a făcut-o James Pope-Hennessy în luna august, „măcinată de griji, cu chipul mohorât", reflecta stresul prin care trece. „E limpede că trăiește în tensiune și nu dă impresia c-ar fi fericită", a concluzionat el. „Mâinile îi sunt subțiri și neliniștite. [...] Se simte o mare încordare."[45] N-aveai cum să te aștepți ca Elisabeta să fie de acord cu critica ei plauzibilă și blândă. Ea își modelase comportamentul după exemplul unui tată a cărui amintire îi era de mare preț; printre curtenii pe care Altrincham îi deplângea erau cei care îi slujiseră pe părinții ei înainte de ea. Mama ei trăia încă și apăra cu înverșunare amintirea lui George al VI-lea. Elisabeta nu era imaginativă. După cum o descria ducesa văduvă de Devonshire, „era *foarte* practică".[46] Silitoare și fără ostentație, ea a abordat treburile monarhiei așa cum au fost înțelese de predecesorii ei imediați, o întreprindere conturată de modestie personală, care o făcea să nu-și asume un rol politic, și de demnitate regală, care nu ținea cont de galerie. Câtă vreme a durat tot tărăboiul, n-a făcut absolut nimic. În schimb, a amânat o decizie pe care ea și Philip o luaseră, de a întrerupe prezentările debutantelor în favoarea petrecerilor în grădină, mult mai incluzive din punct de vedere social; anunțul lordului șambelan a clarificat faptul că „o vreme – de fapt, din 1954 –, regina reflectase la modelul general al distracției oficiale de la Palatul Buckingham, inclusiv la problema Balurilor de prezentare".[47]

Prezentările la Curte au mai continuat un an – „doar să se arate“, explica un curtean, „că nu avea de gând să se plece în fața lui Altricham“.[48] Era mantra de încăpățânare a stră-străbunicii ei, versiunea Elisabeta. „Reginei nu i se va dicta nimic“, în acord cu părerea lui Macmillan conform căreia „ea intenționa să fie regină, nu marionetă“.[49] Deloc surprinzător, își amintea Martin Charteris, curtenilor criticați de Altrincham „le displăcea lucrul acesta foarte mult“.[50] Elisabeta a tolerat o inovație adusă de Philip; a fost de acord ca slujba din Joia Mare să aibă loc în ani alternativi în catedrale din afara Londrei.

Altrincham întrebase dacă Elisabeta va „avea înțelepciunea să le dea propriilor copii o educație foarte diferită de a ei“. Charles își petrecuse deja un an la Hill House, o școală privată din Knightsbridge. Era o evadare din sala de clasă regală, foarte diferită de instrucția între patru pereți pe care Elisabeta o primise de la Crawfie, deși vizitele lui la muzee și la monumentele londoneze semănau cu ieșirile mamei sale alături de regina Mary (chiar dacă pe Charles nu îl însoțea bunica). Părerea lui Altrincham era că Charles ar trebui să se amestece „cu copiii care vor fi, într-o zi, șoferi de autobuz, doctori, ingineri etc.“; faptul că o treime dintre școlarii de la Hill House erau de origine străină era un alt fel de diversitate. La câteva săptămâni de la atacul lui Altrincham, Elisabeta și Philip l-au mutat pe Charles la Cheam, în Surrey, aceeași școală preparatorie la care studiase și Philip. Fusese odinioară cunoscută sub numele de „Căsuța Lorzilor“. Philip a zis că speranța lor era ca Charles „să meargă la școală cu alți băieți din generația lui și să învețe să trăiască împreună cu alți copiii, să deprindă de la o vârstă fragedă disciplina impusă de educație, în rând cu ceilalți“ – o decizie aparent rațională, dar care nu prea stătea în picioare și, mai mult, părea să ignore unicitatea poziției lui Charles și disciplina Elisabetei, ea nedatorând nimic instruirii sale alături de cei asemenea ei.[51] Era o alegere care nici nu-i contracara pe Altrincham și pe ai lui, și nici nu i se potrivea timidului și sensibilului Charles.

Dar „Moucher“ Devonshire avusese dreptate când o evaluase pe Elisabeta ca fiind practică. A făcut progrese în privința vorbitului în public, inclusiv prin îndrumarea prim-ministrului, precum și în a lăsa măcar impresia că există o legătură mai strânsă între monarh și supuși, prin intermediul televiziunii. În martie, înainte de controversă, lăsând la o parte disconfortul, acceptase să transmită la televiziune discursul de Crăciun; la începutul lui octombrie, și-a făcut cunoscută disponibilitatea, prin comandantul Colville, ca și discursul din cadrul deschiderii oficiale a parlamentului să fie filmat; în aceeași lună, inserată în programul vizitei sale în Canada, a fost o emisiune televizată în direct, urmărită de 14 milioane de canadieni. În același timp, curtenii ridiculizați pentru discursurile lor de Altrincham au profitat de ocazie să le reamintească ascultătorilor Elisabetei de natura iubitoare a relației dintre supuși și tânăra lor suverană. La deschiderea parlamentului canadian la Ottawa, în octombrie, în rochia de la încoronare și cu diadema înaltă, în stilul rusesc kokoshnik, cu franjuri, ce aparținuse cândva străbunicii ei, regina Alexandra, Elisabeta a citat-o pe Elisabeta I: „Pun gloria coroanei mele pe seama unei domnii aflate sub semnul dragostei voastre“. A adăugat: „Acum, în Lumea Nouă, vă spun că dorința mea e

ca, în anii ce-mi stau în față, să domnesc în Canada, și-așa să rămân în amintire". Din partea Elisabetei, era și o aluzie la ceea ce se aștepta de la ea, deși făcută în limbajul de servitute și de smerenie publică pe care îl îmbrățișase de-o viață; săptămâna ce-a urmat, a povestit ea mai târziu, a fost surprinsă în vizita din Statele Unite de ceea ce ea a interpretat ca fiind nevoia americanilor de a fi iubiți și de aparenta lipsă de încredere în sine a președintelui Eisenhower. Nealeasă și confortabilă în poziția ei, în ciuda criticii din vară larg difuzate, Elisabeta știa că putea conta pe baze mai solide decât loialitatea pe termen scurt a votanților. Soția unui slujbaș din personalul lui Eisenhower din Washington a descris-o ca fiind „foarte sigură și foarte confortabilă în rolul ei".[53] Pope-Hennessy observase „că e limpede că nu *se simte* nepotrivită".[53]

Emisiunea de Crăciun a Elisabetei, filmată în Long Library, la Sandringham, oferea o ripostă atentă la recentul scrutin. „Nu sunt actriță", i-a tot repetat Elisabeta producătorului BBC Peter Dimmock și, la sfârșitul unui an provocator, textul emisiunii de șapte minute, deși pus în cuvinte de Philip, era o reflecție sinceră a simțămintelor ei, fără vreo dovadă de fățărnicie.[54] Emoționată, Elisabeta se uita fix la telespectatori. A recunoscut că trebuia să pară „o figură destul de distantă". În esență, a vorbit de „opoziția corupției subtile a cinicilor, ca să arătăm lumii că nu ne temem de viitor"; a criticat sever „oamenii necugetați care dau la o parte idealurile nemuritoare" și a recomandat cinstea și valoarea autocontrolului, în raport cu interesul personal. În locul promisiunilor de a-și face datoria și de a se dedica, tipice discursurilor anterioare, ea le-a oferit celor din public „inima și devoțiunea mea", o legătură mai intimă decât cea spre care avea o înclinație naturală, pe care Pope-Hennessy a evaluat-o ca fiind „un fel de angajament negustoresc și oarecum impersonal".[55] Ea le-a reamintit telespectatorilor de afecțiunea pe care o inspira de-a lungul globului ca regină a lor: întâmpinarea tumultuoasă pe care o primise în vizitele din Portugalia, Franța, Danemarca și Statele Unite; „loialitatea și entuziasmul poporului meu canadian", de care fusese „copleșită". A terminat cu un citat din *Călătoria pelerinului* a lui Bunyan: „Îmi port cu mine rănile și cicatricile, chezășie să-mi fie că am luptat în bătăliile sale fără răsplată". Prestația ei a fost mai vioaie decât multe altele din trecut. Cu demnitate și aparentă candoare, Elisabeta rostise un manifest direct care, pentru mulți dintre spectatorii ei, a fost profund emoționant, dăruindu-se „religiei, moralității vieții personale și publice [...], onestității". Mai puțin discret decât în cazul omologilor lor britanici, cei din presa americană l-au interpretat ca pe o reacție directă și încununată de succes la critici. Cum era de așteptat, verdictul din *New York Herald Tribune* a fost: „Pe fondul recentelor comentarii și discuții critice cu privire la modul în care a condus monarhia, regina în vârstă de 31 de ani s-a ridicat cu seninătate la înălțimea ocaziei".[56] Încurajate de această emisiune, mulțimile din fața bisericii Sf. Maria Magdalena din Sandringham s-au adunat în prima duminică de după Crăciun într-un număr record de 10.000 de oameni.

Desigur, dezbaterile nu au fost ținute în frâu la nesfârșit. Înaintea vizitei de stat a Elisabetei în Olanda, din primăvara anului 1958, revista *People* a revenit la luptă. A subliniat în mare parte contrastul dintre formalismul regal britanic și

viața banală a reginei Juliana, cu bucuriile sale de a face cumpărături de dragul târguielilor, de a-și privi fetele plimbându-se cu bicicleta, cu vacanțele la malul mării și cu decizia ei de a renunța la curtoazie. Pentru revista *People*, turneul i-a oferit Elisabetei ocazia pentru „o privire mai atentă spre o monarhie cu adevărat democratică". „Un lucru e cert", li se spunea cititorilor. „Când regina se va întoarce din Olanda, își va da seama că, spre deosebire de regina Juliana, viața ei la Palatul Buckingham și la Castelul Windsor e înconjurată de pompa și de ceremonialul victorian."[57] Era ceea ce regina-mamă avea să catalogheze ca fiind „modul editorialist, bârfitor și fals de scriitură" și a exclus orice posibilitate ca pompa și ceremonialul victorian să o fi preocupat nejustificat pe Elisabeta: făcând parte din viața ei încă din copilărie, ea le menținea bucuroasă, câtă vreme acestea contribuiau la demnitatea regală și nu erau excesiv de lipsite de pragmatism.[58] Totuși, în 1958, au existat câteva solicitări serioase de a reforma monarhia, în conformitate cu olandezii amatori de biciclete. În schimb, mai târziu în anul acela, comentatorul semioficial Dermont Morrah a publicat cartea *The Queen at Work* („Regina la lucru"), în care era prezentată „regina ca femeie instruită și dedicată unei sarcini unice, singuratice și solemne, a cărei activitate zilnică e la fel de intensă ca a oricăruia dintre supușii ei truditori". Lucrul acesta a reiterat importanța rolului ei peste hotare, ca „simbol al unității" față de „fiecare națiune independentă și, desigur, față de fiecare colonie dependentă" a Commonwealth-ului.[59] Serialul din *Daily Express* sugerează că teza lui Morrah era una populară. Aceasta respingea unele aspecte din atacul lui Altrincham, însă nici Morrah, nici Elisabeta de pe ecranele televizoarelor nu risipeau comentariile adversarilor care atacaseră filistinismul regal și nu dădeau semne de domolire. Pentru viitorul previzibil, interesul principal al Elisabetei se îndrepta spre cursele de cai, spre navigație și spre meciurile de polo ale lui Philip. „N-am cum să nu regret că nu are preocupări mai interesante", se lamentase Cynthia Gladwyn la Paris, în primăvara precedentă. „În afară de cai și de curse, n-am putut descoperi nimic care s-o intereseze, cum ar fi arta, grădinăritul sau cărțile. Se pare că lucrul acesta e valabil și pentru prințul Philip."[60] Ochiul atent al unui telespectator de acasă putea să observe reacția Elisabetei la tablourile de la Louvre, în timpul vizitei sale la Paris. „Pe lângă acele picturi, regina spusese că-și dorește să vadă vreo câteva de-ale lui Degas înfățișând cai! Regina [...] a părut încântată de acesta. Le-a trecut pe celelalte în revistă destul de posomorâtă [...] și, ajungând la sfârșit, președintele, Monsieur Coty, s-a apropiat de ea și, brusc, regina s-a luminat – vioaie, locvace și plină de entuziasm."[61] Harold Nicolson a ajuns la concluzia că era adevărat „că regina era indiferentă, înconjurată de oameni indiferenți și nu era interesată decât de cai".[62] Mai puțin răutăcios decât Nicolson, Macmillan considera această meteahnă în mare parte irelevantă față de dorința Elisabetei de a sluji: „Nu-i place «societatea». Îi plac caii ei. Însă își iubește îndatoririle".

În ianuarie, Elisabeta a consimțit să fie fotografiată lucrând la biroul ei din Palatul Buckingham. La lumina unei lămpi, printre fotografii înrămate și o vază cu crizanteme ruginii, ea deschide o cutie de corespondență din piele – una dintre activitățile sale aplaudate de Morrah. Cutiile soseau zilnic. Zilnic, Elisabeta

cea zeloasă le citea conținutul, adnotând și comentând acolo unde era necesar. Macmillan îi admira consecvența și asiduitatea; îi admira acumularea de experiență politică însușită atât de repede din atâtea documente citite, adnotate, reținute; îi admira nivelul de cunoștințe, care avea să-i forțeze pe prim-miniștrii succesivi să țină cont de audiențele lor săptămânale – așa cum avea să concluzioneze președintele francez de Gaule, peste un an: „Era bine informată în legătură cu toate".[63] Macmillan îi admira „ochii strălucitori și luminoși care constituie frumusețea ei" și o trata cu galanterie binevoitoare, savurându-i simpatia, nefiind nici primul, nici ultimul dintre miniștrii Elisabetei fascinați de stăpâna lor regală.[64]

„Ce bine-ar fi să te gândești să ai mai mulți copii", îi scrisese regina-mamă fiicei sale, pe 12 aprilie 1956.[65] Ca aproape întotdeauna, Elisabeta avea să fie de acord cu mama ei, în ciuda spuselor lui Philip cum că el prefera o familie mai mică. A rămas însărcinată pe la sfârșitul primăverii anului 1959, la zece ani după ultima sarcină, și a dat naștere celui de-al treilea copil al său, Andrew Albert Christian Edward, în februarie următor. Nu era, după cum presupusese o anumită parte a publicului, un accident. Elisabeta i-a mărturisit lui Martin Charteris: „Voi avea un copil, ceea ce am tot încercat în ultima vreme", probabil de la întoarcerea lui Philip din turneul lui din emisfera sudică, pe la începutul lui 1957.[66] I-a împărtășit vestea lui Macmillan, la audiența din 15 iunie, apoi, în ciuda răului matinal, și-a dus la bun sfârșit, așa cum își planificase, o vizită de șase săptămâni în Canada. Totuși, și-a anulat o vizită în Ghana, în octombrie. În schimb, l-a invitat pe liderul de acolo, Kwame Nkrumah, la Balmoral.

Era o invitație neobișnuită din partea Elisabetei, prima pe care o lansase unui conducător din Commonwealth. Cu doi ani înainte, Ghana, fostă Coasta de Aur, devenise prima dintre coloniile africane tropicale britanice care își obținuse independența. La cârma ei se afla Nkrumah, prim-ministrul său încă din 1951, acuzat de lordul Salisbury de „un naționalism crud, barbar".[67] Instinctele lui Nkrumah erau republicane – mai târziu, el a ținut o serie de discursuri prin care denunța imperialismul –, însă simțea un atașament personal puternic față de Elisabeta, așa cum se exprimase față de secretarul său privat. „Ar fi tare rău pentru fetiță dacă am părăsi Commonwealth-ul."[68] „Fetița" însăși îi împărtășea, cu siguranță, vederile. Ea l-a făcut pe Nkrumah consilier privat. Acest dublu compliment al unei invitații personale la una dintre casele private ale Elisabetei, precum și numirea ca membru al Consiliului Privat și-a arătat roadele: în ianuarie 1960, Macmillan i-a spus Elisabetei că Nkrumah își exprimase disponibilitatea ca Ghana s-o recunoască drept șef al Commonwealth-ului, chiar dacă urma să devină, așa cum s-a și întâmplat la scurtă vreme, republică – precedent deja stabilit de India.[69] Șederea lui la Balmoral amintea de vizitele de la Windsor din domnia precedentă: Charles în kilt, împreună cu Anne, i-au însoțit pe părinții lor și pe Nkrumah la plimbare, pe terasă. Contextul familial a împiedicat ca propunerile oficiale venite din partea Elisabetei să pară coercitive.

Pe măsură ce se pregătea de întâmpinarea noului bebeluș, Elisabeta era tot mai

preocupată de familie. Cu o săptămână înainte de a naște, vizitatorii ei la Palatul Buckingham l-au inclus și pe „zâmbitorul lord Mountbatten". „Există multe speculații în legătură cu vizitele", scriau ziarele.[70] Motivul viza problema controversată a numelui de familie regal. În cei șapte ani de când Churchill și regina Mary îi dejucaseră lui Mountbatten planurile în legătură cu Philip, resentimentele lui Philip rămăseseră o sursă de tensiune între soț și soție, iar Mountbatten nu contenea să comploteze și să facă presiuni. În urma vizitării familiei regale la Sandringham după Crăciun, Macmillan s-a referit în jurnalul său la „atitudinea aproape brutală [a lui Philip] față de regină în legătură cu această problemă"; a savurat o anecdotă a colonelului Blimpish, în care ducele de Gloucester, amețit, îi spusese că Elisabeta era „într-o stare cumplită", pentru că „prințul Philip, în bibliotecă, voia să schimbe numele de familie în Mountbatten".[71] În tratarea acestei răni, Elisabeta s-a străduit ca toți cei implicați să înțeleagă nu numai că această decizie fusese intenția ei de ceva timp și că îi aparținea în totalitate (în ciuda explicațiilor ducelui de Gloucester), ci și că îi va face o deosebită plăcere. Pe la sfârșitul lui ianuarie, Rab Butler îi raportase lui Macmillan că exista o schimbare „în care ea a pus tot sufletul". Lucrul acesta a fost o justificare pentru prim-ministrul care a consemnat cu o atitudine de modă veche asupra căsătoriei: „Regina nu dorește decât (pe bună dreptate) să facă ceva pe placul soțului ei – de care e îndrăgostită nebunește".[72]

Ceea ce a făcut Elisabeta pentru soțul ei – evident, la instigarea lui, dacă părerea lui Macmillan despre „brutalitatea" lui Philip e plauzibilă – a fost să încorporeze numele de „Mountbatten" printre numele familiei sale, fără să schimbe numele dinastiei de Windsor. Era un compromis plin de tact, prin care Elisabeta a satisfăcut pretențiile ambelor familii și i-a ușurat, prin moartea bunicii ei și prin suspiciunea lui James Pope-Hennessy, în vara anului 1957, depărtarea de regina Mary.[73] Discursul Elisabetei în Consiliul Privat a clarificat imparțialitatea ei și dubla natură a presiunilor exercitate asupra ei: „Regina și-a dorit totdeauna, fără să schimbe numele Casei Regale stabilite de bunicul ei, să asocieze numele soțului cu al ei înseși și cu al descendenților lui". Că Philip o fi simțit plăcere în urma unei hotărâri care a pus-o pe Elisabeta sub o presiune considerabilă, ca să perpetueze *ad aeternum* un nume pe care îl deținuse vreme de nouă luni înainte de căsătorie, spune multe despre iritarea lui la palat sau, poate, despre puterea de persuasiune fanatică a unchiului său. Butler a dezvăluit că Elisabeta era înlăcrimată în timpul discuțiilor; cabinetul lui Macmillan a reacționat confuz. Totuși, pe 8 februarie, hotărârea Elisabetei a stabilit numele de „Mountbatten-Windsor" pentru acei descendenți non-regali fără apelativul de „Alteță Regală" și pentru „descendenții feminini ce se vor căsători, precum și pentru urmașii lor". Reacția publicului a fost amestecată. Ferm anti-Mountbatten, *Daily Express* sugera că, la presiunea familiei, Elisabeta nu avusese de ales: „Ea împărtășește sentimentele soțului său, dar, mai ales, empatizează cu pledoariile unchiului acestuia".[74]

11 zile mai târziu, după cursurile particulare prenatale cu fosta asistentă Betty Parsons și cu mulțimile așteptând în fața Palatului Buckingham, Elisabeta a dat

naștere celui de-al treilea copil al său, la treizeci și trei de ani, asupra căruia, fiind băiat, nu aveau să se aplice schimbările. L-a numit Andrew, anglicizarea numelui tatălui lui Philip, Andrea, precum și ca omagiu adus Scoției. Reacția a fost pozitivă și acasă, și în străinătate. Pentru regina Commonwealth-ului, premierul din Queensland, Frank Nicklin, a ales orhidee cultivate local, care au fost trimise cu avionul la Londra și livrate la Palat.[75] Elisabeta și-a descris bebelușul ca fiind „adorabil [...], foarte cuminte și ia bine în greutate. Cei doi copii mai mari sunt cu totul fermecați de el și, în general, noi toți îl vom răsfăța, sunt sigură!". Încântarea față de Andrew și fericirea alături de Philip se văd limpede de pe foile de contact16 din arhivele de la Muzeul Victoria & Albert, de la o ședință foto pentru Cecil Beaton, câteva săptămâni mai târziu. Anne, Elisabeta, Charles și Philip stau în jurul pătuțului lui Andrew. Într-o poză nedată publicității, Elisabeta radiază uitându-se la soțul ei, care zâmbește.[76] Dintr-un punct de vedere viciat de faptul că nu-i plăcea nici pe Philip („marinarul acesta zdravăn") și nici pe Anne, cu glasul ei „de claxon", „gâlcevitoare" și „cu piciorușe de șoricel", arțăgosul Beaton consemna că Elisabeta „arăta destul de afabilă, însă nu părea s-o intereseze ceva. [...] N-a rostit un cuvânt"[77]. Din nou, era vorba de lamentarea Cynthiei Gladwyn în legătură cu scurta listă de interese ale Elisabetei, lucru care avea să se perpetueze de-a lungul deceniilor.

Elisabeta l-a cunoscut pe viitorul soț al lui Margaret cu cel puțin un an înainte de sora ei. În octombrie 1957, Antony Armstrong-Jones, care fusese înainte unul dintre asistenții lui Baron, a fotografiat-o pe Elisabeta și pe familia ei în grădina Palatului Buckingham. Imaginea cea mai cunoscută de la acea ședință e, deopotrivă, idilică și tulburătoare – familia formată din patru persoane, poziționată în jurul unui pod de piatră, cu soarele autumnal printre ramurile rare ale arborilor. Charles și Anne stau pe un bolovan plat, urmărind ceva într-o carte, iar părinții lor îi privesc de pe pod. Elisabeta poartă o rochie elegantă și patru șiraguri de perle. Philip surâde ușor; expresia Elisabetei e mai greu de descifrat. Doar Anne pare cu totul relaxată și fericită. În altă poză făcută tot atunci, Elisabeta și Anne ignoră cartea deschisă din poala mamei și se uită adorator la Philip. Fără convingere, izolat în centrul fotografiei, Charles mângâie un corgi. Amândouă sunt imagini pitorești ale separării. În prima, deși părinții se concentrează indubitabil asupra copiilor, distanța dintre cele două perechi nu poate fi evaluată de niciunul dintre ei. Greu de sesizat valul de afecțiune cândva palpabil, în cazul Elisabetei și al lui Margaret, împreună cu părinții lor: între mamă și tată, între frați, între părinți și copii. E o imagine formală stranie, în ciuda peisajului natural și a domesticității elegante. Postura înghețată a lui Philip transmite totuși o energie formidabilă. Fără îndoială, există un spirit călăuzitor al familiei.

Prin anunțul logodnei sale cu Margaret, pe 26 februarie 1960, rolul de observator extern al lui Armstrong-Jones s-a schimbat. Fusese invitat la Balmoral în vară și, sub pretextul proiectării unei pergole, la Sandringham, în ianuarie. Acolo, în ciuda faptului că făcuse cererea în căsătorie și i se acceptase cu o lună

înainte, i-a cerut oficial permisiunea Elisabetei să se căsătorească cu sora ei. Anunțul public a fost amânat până după nașterea lui Andrew. Atunci, comandorul Colville a anunțat, în numele Elisabetei, că „atât regina, cât și prințul Philip s-au declarat încântați, pentru că e o uniune evident fericită". Încântarea lor era foarte diferită de reacția tatălui lui Tony și a câtorva dintre prietenii lui, care și-au pus întrebări în legătură cu adaptarea lui la viața regală și la constrângerile acesteia. Elisabeta era la fel de conștientă ca și ceilalți de prăpastia dintre sora ei și fotograf, dar fie a îngropat, fie n-a luat în considerare din capul locului reținerile similare, ușurată c-o vede fericită pe Margaret, convinsă de iubirea celor doi față de artă, fermecată de Tony însuși, hotărâtă să nu-i creeze o a doua dezamăgire surorii sale. Reacția ei o seconda pe cea a mamei sale. Descriind-o pe Margaret ca fiind „atât de senină și fericită", regina-mamă nu căuta nod în papură.[78] Răsplata ei a fost o relație mai apropiată și mai bună cu fiica ei mai mică decât în ultima vreme, mai târziu, Margaret mulțumindu-i „că ai fost absolut superbă toată logodna noastră, încurajatoare și angelică".[79] Căsătoria a fost fixată la începutul lui mai și s-a luat decizia ca, la fel ca încoronarea, să fie televizată. Philip a condus-o pe Margaret, în locul tatălui, la biserică.

Spre deosebire de oricare alt membru apropiat al familiei, Margaret s-a căsătorit în afara cercului regal. Alegând un fotograf profesionist, fie el și fiul absolvent de Eton al unui avocat de succes și, prin a doua căsătorie a mamei sale, fiul vitreg al unui pair irlandez, Margaret a pus Coroana în contact cu meritocrația creatoare, identificată de Keith Waterhouse cu patru ani înainte ca fiind curtea potrivită a noii epoci elisabetane. Lucrul acesta nu a condus – nu că ar fi anticipat cineva una ca asta – la o înflorire a culturii de curte sau la plasarea acesteia în centrul cultural al națiunii. Dintr-odată, căsătoria surorii suveranei a oferit un posibil răspuns detractorilor Elisabetei, contrastul dintre Curtea Elisabetei și cea în miniatură, centrată după aceea asupra lui Margaret și Tony la Palatul Kensington, părea să sublinieze libertatea de spirit a uneia și închistarea tradiționalistă a celeilalte. Trufaș, sau pur și simplu fără imaginație, Palatul Buckingham anunțase prima ieșire publică a Elisabetei după nașterea lui Andrew: împreună cu Philip, cu regina-mamă, cu Margaret și cu Tony, urma să fie oaspetele ducelui de Beaufort la concursurile de echitație care începeau chiar de ziua ei. Totuși, înainte să sosească ziua aceea, au ieșit la iveală planuri „de a expune capodopere din colecțiile regale particulare, într-o galerie improvizată în capela bombardată de la Palatul Buckingham". Acțiunea era descrisă drept „o despărțire de tradiție".[80] Faptul că făcuse accesibile publicului comorile din colecția cea mai frumoasă a lumii, într-un program sofisticat de expoziții care au început în 1962, a devenit una dintre marile inovații ale domniei Elisabetei cea iubitoare de cai.

15 Trimitere la o legendă germană despre transformarea pânzei de păianjen în frumoasa beteală de Crăciun (n. red.).

16 Foaie de contact – operațiune fotografică prin care se obține o versiune pozitivă a unui negativ pe hârtie fotosensibilă, imaginile aranjate în ordinea realizării lor pe film având exact aceleași dimensiuni ca negativul (n. red.).

CAPITOLUL XII

„Timpul și energia ei s-au împărțit la trei: datoria față de țară, față de soț și față de copii“

„Deja oamenii simt că Maiestatea Sa e în rezonanță cu aspirațiile și cu speranțele lor“, le spunea un buletin de știri de la Pathé spectatorilor de cinema, prezentând primele întâlniri din timpul vizitei reprogramate, de 12 zile, din Ghana, în noiembrie 1961. Comentariile nu explicau natura aspirației ghanezilor, nici motivele care au făcut-o pe Elisabeta să rezoneze cu oamenii.

Reacția exuberantă a ghanezilor la vizita reginei, inclusiv faptul că 350.000 de oameni s-au aliniat de-a lungul drumului de la aeroport, a făcut ca afirmațiile să fie plauzibile. A fost o vizită gata-gata să fie anulată. Cu o săptămână înainte, exploziile unor bombe la Accra au stârnit temeri pentru siguranța Elisabetei; în cadrul Parlamentului, un puternic curent de opoziție la autoritarismul lui Nkrumah a pus la îndoială oportunitatea apariției ei ca o recunoaștere a regimului lui nedemocratic. Macmillan era îngrijorat în legătură cu călătoria, la fel și Elisabeta. Discursurile ținute de Nkrumah, în septembrie, în țările din estul Europei și în China, au dat naștere îngrijorării că președintele întărit se simțea mai aproape de blocul estic decât de Commonwealth. Posibilitatea ca regimurile comuniste să pună piciorul în Africa îi alarma pe Macmillan și pe noul președinte american, John F. Kennedy, și în aceeași măsură pe Elisabeta.

Simțămintele Elisabetei, așa cum sunt descrise în sursele disponibile, dezvăluie importanța pe care o acorda ea vizitelor și părerea ei despre scopul acestora. Îi mărturisise limpede lui Macmillan despre frustrarea pe care o simțea față de hotărârea parlamentarilor de a o ține acasă. Prim-ministrul i-a spus secretarului său de presă că reacția Elisabetei la ideea de a anula vizita a fost indignarea. „Camera Comunelor, era ea de părere, n-ar trebui să demonstreze atâta lipsă de fibră morală, în felul acesta. Își lua foarte în serios responsabilitățile față de Commonwealth“; nu dorea să fie considerată o mascotă, îi displăceau deciziile luate pe bază de sex și, probabil, de fragilitate feminină.[1] Pe 10 noiembrie, regina-mamă îi scria Elisabetei: „Sunt sigură că ai dreptate să te duci și sunt sigură că, dacă ne-am asculta slăbiciunea inimii, nu ne-am mai duce niciunde“.[2] În jurnalul său, Macmillan o descria pe Elisabeta – „fata splendidă“ – ca fiind „absolut hotărâtă“. Evaluându-i cu acuratețe încrederea în rolul pe care îl avea, el consemna: „Are mare încredere în munca pe care o poate face, mai ales în

Commonwealth"[3].

La întâmpinarea Elisabetei la Washington în 1957, Eisenhower îi spusese: „Chiar mai mult decât plăcerea pe care ne-o produce vizita domniei voastre, suntem conștienți de importanța acesteia, datorită efectului ei în a întări legăturile de prietenie care țin țările noastre unite". Aceasta era lumina în care Elisabeta fusese încurajată să privească turneele regale, încă de la vizitele de dinainte de război ale părinților ei în Franța și în Canada. La Paris și la Washington, ca urmare a Crizei Suezului, văzuse cu ochii ei puterea prezenței regale de consolidare a relațiilor internaționale nesigure. Pentru Elisabeta, călătoria în Ghana a reprezentat împlinirea unei promisiuni făcute lui Nkrumah la Balmoral, cu doi ani în urmă, și propria-i oportunitate de a dobândi simpatia unui politician sensibil la lingușirea venită din partea comuniștilor. „Ce caraghioasă aș părea dacă mi-ar fi frică să vizitez Ghana, după care Hrușciov s-ar duce acolo și-ar fi bine primit", i-a spus ea lui Macmillan. La fel ca prim-ministrul ei, Elisabeta a înțeles că dezertarea lui Nkrumah putea slăbi Commonwealth-ul, mai ales după ce Africa de Sud îl părăsise în primăvară, confruntată cu oroarea colegilor membri față de politica de apartheid. Prim-ministrul australian, Robert Menzies, susținuse în 1954 că prezența ei în țară stârnise „cele mai profunde și mai pasionale simțăminte de loialitate și de devoțiune". În Ghana, în ciuda declarării republicii de către Nkrumah, cu un an înainte, Elisabeta, întristată de evenimentele din această țară, unde își sărbătorise cea de-a douăzeci și una aniversare, intenționa să inspire loialitate și devoțiune față de idealul Commonwealth-ului.

Încrederea în capacitatea ei de a-și îndeplini scopul nu izvora din egocentrism. Câștigase laude și prestigiu de-a lungul întregului glob pământesc. În primăvară, un milion de indieni o întâmpinaseră la New Delhi; la sfârșitul aceleiași luni, ca regină a proaspăt independentei Sierra Leone, avea să fie primită frenetic în Freetown, *Gardian* prezentând sosirea vasului *Britannia* „urmată de un soi de dezlănțuire plutitoare. Zeci de bărcuțe de pescuit vâslite cu sârg în siajul iahtului [...] s-au adunat la pupă, unele într-un adevărat pericol de a fi zdrobite, ciocnindu-se una de alta, iar ceremoniile de pe chei se desfășurau pe un fundal de urale stridente și de cântec festiv".[4] Experiența trecută a încurajat-o pe Elisabeta să aibă încredere în primirea celor din Ghana și era hotărâtă să îl convingă pe Nkrumah, ceea ce s-a și întâmplat. Fotografiile cu regina plină de bijuterii dansând cu un președinte cu gura până la urechi au potopit ziarele de pe întregul mapamond. Finanțarea americană ulterioară a proiectului barajului de pe Volta Superioară din Ghana a dejucat cu succes tratativele cu Uniunea Sovietică.

Puterea de dăruire a Elisabetei față de Commonwealth, evidențiată de încăpățânarea sa privind vizita în Ghana, în ciuda îngrijorărilor legate de siguranță, a fost interpretată în fel și chip. Macmillan însuși susținea că „responsabilitățile monarhiei britanice s-au redus atât de mult, încât, dacă te limitezi la asta, pare o stea de cinema". În schimb, Commonwealth-ul a menținut globalismul Elisabetei, chiar dacă tendința din anii '60 a noilor colonii independente de a deveni republici, fără a o mai recunoaște pe regină ca șef de

stat, a pus în discuție ideea centralității Coroanei în cadrul proaspetei asocieri. Elisabeta moștenise monarhia cea mai importantă din Europa, prin însemne, prin retorică și prin aclamarea populară, într-o concepție încă victoriană. Atașamentul ei față de Commonwealth-ul care a înlocuit imperiul tatălui și al bunicului ei, precum și decizia ei de a îmbrățișa un rol central ca mediator și ca lider o învesteau personal cu vestigiile unei grandori similare, chiar dacă monarhia în sine pălea în splendoare odată cu eclipsarea Marii Britanii ca putere a lumii, în a doua jumătate a secolului XX. Faptul că acesta ar fi trebuit să fie totuși principalul ei scop ar fi atipic. Mai mult decât alți copii ai generației sale, Elisabeta crescuse simțind o legătură personală cu Imperiul: pe vremea accederii tatălui său la tron, un ziar o considera deja, „la o vârstă atât de fragedă", dedicată slujirii acestuia. Simțea loialitate față de moștenirea sa; înțelegerea Commonwealth-ului ca pe o familie mondială de națiuni conectate prin loialitatea față de monarh era parte din testamentul ideologic al tatălui său. Inevitabil, avea să caute să-l păstreze ca parte a îndatoririlor pe care le avea. În 1954, în Australia, își exprimase speranța că vizita ei „a demonstrat că prin Coroană se realizează legătura umană dintre toate popoarele care îmi datorează supunerea – o supunere bazată pe iubire și respect reciproc, și niciodată pe constrângere".

Elisabeta și-a evaluat cu perspicacitate gazda ghaneză. După cum îi scria lui Henry Porchester, ceea ce a surprins-o la Nkrumah a fost combinația de vanitate și naivitate. Părerea punctuală despre perspectiva lui pe termen scurt revela înreaga ei opinie generală. Către corespondentul ei aristocratic, el însuși moștenitor de sorginte nobilă, cel de-al patruzeci și unulea monarh al Angliei de la Alfred încoace nota – cu surprindere, cu dispreț sau cu invidie? – că Nkrumah nu privea dincolo de perioada vieții sale.[5]

Pentru că suveranismul nu putea fi împărțit, Elisabeta și-a încredințat un aspect esențial al planului ei pe termen lung soțului său. În deciziile ce afectau viața de familie, Philip deținea votul hotărâtor. Alegerile sale, mai mult decât cele ale Elisabetei, au conturat educația moștenitorului lor la tron, Charles. Nu toate s-au dovedit de bun augur.

E discutabil dacă înțelepciunea monarhiei dobândită post-abdicare a continuat să azvârle umbra acestui cataclism asupra gândirii regale. Poate că faptul că Edward al VIII-lea a făcut o alegere personală în detrimentul slujirii țării a sanctificat doctrina datoriei îmbrățișate reticent de George al VI-lea și zelos de către fiica sa. Dacă da, succesorii lui s-au aplecat mai puțin asupra cauzelor implicite ale lipsei de loialitate a lui Edward. Slujitori publici exemplari, aceștia au trecut peste urmele lăsate de el. Sprijinit de regina Mary, George al VI-lea a făcut demersuri pentru a se asigura că propria lui moștenitoare nu va alege calea plăcerilor, ca unchiul ei; la rândul său, Elisabeta s-a dovedit mai puțin asiduă în a-i oferi lui Charles temelia solidă a fericirii netulburate ce fusese sursa încrederii ei timpurii în propria-i poziție sau relația evident apropiată și iubitoare dintre părinți și copil care, spre deosebire de cazul lui Edward, a jucat un rol în dorința

ei de a merge pe urmele tatălui său. În discursul de abdicare de la radio, Edward vorbise de „binecuvântarea de neegalat a unui cămin fericit“ cu Bertie; în același timp, un ziar de duminică sărbătorea „bucuria pe care“ membrii noii familii domnitoare „o regăseau unii în alții“, iar în provincii, un jurnalist i-a dedicat un gând Elisabetei, fetița de zece ani: și anume că, în ciuda vieții sobre ce îi aștepta, ea „va avea o copilărie veselă“. Martin Charteris sugera că Elisabeta, ca tânără mamă, își făcea „mereu datoria“.[6] Datoria, în acest caz, nefiind în primul rând domestică sau maternă, ci dincolo de camera de joacă a lui Charles – în Villa Guardamangia din Malta și în îndatoririle sale publice; după accederea la tron, în cutiile roșii cu documente de la Whitehall, în audiențe, în investituri și în vizitele prelungite de peste mări și țări, care îl privau pe Charles de săptămâni și de luni întregi de copilărie. Ca regină, Elisabeta era prea ocupată ca să mai facă o prioritate din „bucuria“ copiilor, mai preocupată decât fuseseră părinții ei în propria-i copilărie. Petrecea timp cu Charles ori de câte ori putea; alteori, chiar caii săi de curse îi atrăgeau atenția mai intens. Peste ani, regina-mamă avea să-i scrie Elisabetei despre fotografiile mânjilor din grajdurile regale: „Îmi place să mă gândesc la tine cum îi cercetezi și cum visezi!“; n-a făcut niciun comentariu similar în legătură cu fotografiile cu Charles sau cu Anne.[7] „Îl trata pe Charles foarte frumos“, își amintea un membru al personalului regal în 2002, „însă ea n-a fost niciodată caldă. Nu întindea brațele, nu îmbrățișa. Abia-mi amintesc să-l fi sărutat vreodată“.[8] Neafișarea emoțiilor față de un copil îi poate părea acestuia ca o remarcabilă absență a afecțiunii. Anne avea să sugereze că toți copiii Elisabetei înțelegeau și acceptau circumstanțele neobișnuite ale educației lor: „Înțelegeam care erau constrângerile temporale și responsabilitățile care îi reveneau în calitate de monarh, în ceea ce privea lucrurile pe care trebuia să le facă și călătoriile pe care trebuia să le întreprindă, dar nu cred că vreunul dintre noi, nici măcar pentru o secundă, s-a îndoit de iubirea ei, o iubire exact ca a oricărei mame“.[9] „Mi-e dor de ei când sunt plecată mai mult timp“, îi spunea Elisabeta savantului Niels Bohr în timpul vizitei ei de stat din Danemarca, în mai 1957, „însă ei înțeleg de ce trebuie să plec“.[10]

Elisabeta fusese sinceră în speranța pe care și-o exprimase față de părinții ei despre căsătorie, despre creșterea copiilor într-o atmosferă fericită, de dragoste și onestitate. Onestitatea era o calitate pe care o poseda din abundență; cei care o cunoșteau foarte bine îi confirmau iubirea pentru Philip și plăcerea de a fi în preajma copiilor. De cele mai multe ori, ea se străduia să dea glas simțămintelor, marcată definitiv de o concepție care o făcea să fie reținută la orice efuziune spontană. Fetița „strălucitoare ca un atom de radium“ devenise femeia care își controla emoția, ca să se comporte cât mai reținut posibil. Era o trăsătură de familie de care nu avea să se despartă niciodată. Lordul Harewood detecta aceeași autodisciplină rigidă și la mama lui, mătușa Elisabetei, prințesa regală, pe care o descria ca fiind „condiționată să comunice doar la niveluri cât mai lipsite de controversă posibil [...], rezultat al unei educații care descurajează discuția directă sau exprimarea vreunei emoții“.[11] La început, obiceiul Elisabetei de a se detașa de latura sa pasională a fost întâmpinat cu laude: în 1954, secretarul colonial, lordul

Chandos, declara că „regina își împlinește [responsabilitățile] cum nu se poate mai bine, pentru o ființă muritoare“.[12] Același obicei părea să-i descalifice prezența plenară în căsătorie sau în familie. Ea „își împărțea timpul și energia între trei îndatoriri – față de țară, față de soț și față de copiii ei“, scria lady Peacock în 1955, organizând obligațiile Elisabetei așa cum ar fi făcut-o, poate, ea însăși.[13] „Toți avem o responsabilitate primară și personală față de propriii noștri copii“, avea să le spună Elisabeta telespectatorilor discursului ei de Crăciun, peste mulți ani.[14] Pe atunci, responsabilitatea ei primară rareori părea a fi Charles sau Anne. Printre rezultatele predictibile, după cum își amintea Martin Charteris, era că „ea chiar avea puțin de-a face cu Charles“, o părere aparent inspirată dintr-o scrisoare pe care Elisabeta i-a scris-o uneia dintre doamnele de onoare ale mamei sale, în care ea recunoștea că „a fost o mare ușurare pentru mine când s-a terminat la biserică, deoarece nu l-am luat niciodată pe Charles cu mine la slujbă până acum; a fost doar cu bunica lui!“[15].

Era un lucru evident atât pentru contemporani, cât și pentru generațiile următoare, consemnat de biografii regali (și de supușii lor). Pe același ton, *People* consemna, în octombrie 1961: „Fără doar și poate, regina le e devotată copiilor și și-ar dori să le fie alături, ca o mamă obișnuită, împreună cu familia ei. Însă cele o sută și una de îndatoriri care-i ocupă ziua de lucru nu-i lasă timp să le pregătească masa, să se îngrijească de îmbrăcămintea lor – și să verifice dacă se spală pe dinți și după urechi“.[16] Era o interpretare greșită bine intenționată a ceea ce Charteris estima ca fiind „o educație a claselor superioare teribil de demodată“ pe care Elisabeta le-o dădea lui Charles și lui Anne.[17] Însăși educația de dinainte de război a Elisabetei fusese dospită de plăcuta insularitate a părinților ei: zbenguielile matinale, jocurile de familie, cântecele de acțiune, precum „La umbra generoasă a castanului“, picnicurile de la Balmoral și călătoriile cu bicicleta de la Sandringham, afecțiunea sinceră dintre „noi patru“ ce dăinuia în încăperile pline de flori de la Royal Lodge. Mama Elisabetei a reținut acest aspect. Mulțumindu-i pentru o vizită la Balmoral în vara anului 1960, regina-mamă trecea în revistă bucuriile vieții de familie, în condițiile bine-cunoscute de acolo: „Mirosurile prietenoase de piatră și lemne, pașii în fugă ai copiilor și copilul acesta adorabil (Andrew), deschiderea ușii, tu intrând în camera mea șovăielnic, cu făptura aceea divină în brațe [...], și picnicul, și jocurile de cărți, și filmele, și mai ales faptul de a fi împreună cu copiii mei. Asta înseamnă totdeauna adevărata fericire“.[18] Elisabeta împărtășea aceste simțăminte fără rezervă: mai târziu, ea vorbea de „iubirea dăruită de Dumnezeu care ține o familie laolaltă“.[19] Hugh Casson consemna o scenă plăcută de familie, la Balmoral, în 1952: Elisabeta „într-o rochie albastră, de lână, stând pe un taburet lângă șemineu, în salonul ei privat, în vreme ce prințul Charles „îi taie“ părul cu o foarfecă albă, din plastic“; el povestea despre weekendurile familiei la Windsor, când Elisabeta, Philip, Charles și Anne se uitau la *Muffin the Mule*, la ora ceaiului, când Philip organiza vânători de comori, cu indicii mai degrabă desenate decât scrise, având în vedere că cei doi erau prea mici ca să le citească.[20] Doamna de onoare a lui Margaret, lady Elizabeth Cavendish, vedea limpede că Elisabeta îl „adora“ pe Charles.[21] Dar

„regina nu știe să-și arate afecțiunea", comenta Charteris, iar Charles nu era mereu sigur că era adorat. În 1954, la câțiva ani după ultima lor întâlnire, Crawfie o numea „Elisabeta cea gospodină". Ea sugera că regina era conștientă de „lumea cu valori schimbătoare, unde unele lucruri rămân totuși constante; și cel mai măreț dintre ele e căminul".[22] Cu toate acestea, Elisabeta îi încredința mare parte din sarcinile casei soțului ei, care, deși fusese apropiat de surorile lui, nu prea avea experiența unei copilării convenționale. Regimul de îngrijire al dădacei Lightbody, asistată de Mabel Anderson, a contribuit și el la tensiuni, având în vedere concepțiile diferite ale celor două femei. Doar Mabel Anderson, mai puțin rigidă în vederi, avea să rămână pe poziție pe termen lung.

Alegerea școlii preparatorii Cheam, în toamna anului 1957, urmată de Gordonstoun, a fost a lui Philip; el le frecventase pe amândouă, cu un succes remarcabil. Tot ale lui au fost sloganurile care i-au conturat lui Charles copilăria. Diferențele de temperament dintre tată și fiu, mai târziu identificate de Philip ca pragmatism versus romantism, subliniază dificultatea unei relații în care Charles îl admira totuși pe intimidantul, adesea hărțuitorul, Philip; obligându-l pe Charles să-i urmeze pașii, Philip părea să garanteze disconfortul fiului său. Neconflictuală și nepregătită să se confrunte cu autoritatea soțului ei în această privință, Elisabeta n-a arbitrat efectiv o cale de mijloc. Reziliența de fier a lui Philip era unul dintre rezultatele propriei sale copilării lipsite de elementul emoțional, cu separările îndelungi de părinții lui înstrăinați; Elisabeta era la fel de neputincioasă precum Charles în a se opune soțului ei (se spune că a zis: „Părerea mea trebuie verificată".[23]) Aproape încă de la nașterea lui Charles, ziarele au vorbit despre speranța tatălui său că va ajunge un adevărat bărbat, tare, energic și descurcăreț. Numai că fiul care, la început, n-a prea fost în preajma lui Philip era timid, sensibil și extrem de politicos, stângaci, cu tendință de îngrășare. Anne era cea „îndrăzneață, aventuroasă și agilă", o încântare pentru tatăl ei.[24] „Ori de câte ori văd întreaga familie pe ecran", scria Frances Woodsford, o secretară de la Biroul pentru băi publice al Consiliul Orășenesc Bournemouth, „ducele de Edinburgh se preocupă invariabil de fiica lui, lăsându-l vădit pe Charles la o parte".[25] „Charles stă deoparte", consemna un ziar de duminică, pe când acesta avea doisprezece ani, „în vreme ce sora lui se repede acolo unde n-ar călca îngerii".[26] Anne ar fi înflorit la Cheam și la Gordonstoun (care erau școli de băieți); Charles nu era potrivit pentru niciuna, fiind, predictibil, nefericit. Nu încerca deloc să-și ascundă nefericirea față de părinții lui; Philip nu și-a revizuit planurile. „Charles începe, pur și simplu, să fie înspăimântat la gândul întoarcerii la școală săptămâna viitoare – cum nu se poate mai rău, începând acum semestrul al doilea", scria Elisabeta, care nu fusese niciodată la școală, nu suferise din cauza dorului de casă și nici nu fusese hărțuită de colegi – ea nici măcar nu dormise în același cort cu vreo colegă de la Sea Rangers sau într-un dormitor cu alte cursante de la Serviciul Teritorial Auxiliar.[27] Propoziția suna de parcă repeta ceea ce îi spusese o prietenă, acceptând cu o lejeritate nepăsătoare inevitabila nefericire a lui Charles. Părerea lui Philip, exprimată în 1974, și anume că „numai acasă trebuie răsfățați copiii", conducea spre o convingere care respingea orice obiecție.[28]

„Școala trebuie să fie o experiență spartană și riguroasă în procesul de dezvoltare a autocontrolului, a politeții și a independenței adulților“, scria el. Ambii părinți puneau accent pe autocontrol și pe politețe. O parte din instruirea lui Charles în ceea ce privește independența includea absența părinților dintr-o serie de mici neplăceri ale copilăriei. În 1959, când s-a îmbolnăvit de varicelă, doctorii nu i-au permis Elisabetei să-l vadă, având în vedere că ea nu trecuse prin această boală. Peste trei ani, când a făcut o criză acută de apendicită, Charles a fost dus târziu, în noapte, cu ambulanța de la Cheam la Great Ormond Street Hospital. Elisabeta a rămas la Windsor, ducându-se în vizită abia a doua zi; Philip era în Venezuela. Conflictul din viața Elisabetei, ivit din multiplele sale roluri, părea să fie simbolizat de hotărârea ei, în vara anului 1958, de a-i conferi lui Charles titlul de prinț de Wales, fără să-l prevină în vreun fel pe acesta. Charles a aflat în cabinetul directorului de la Cheam, împreună cu niște colegi, pe când se uitau la televizor la ceremonia de încheiere a Jocurilor Imperiului și ale Commonwealth-ului, din Cardiff. Mesajul înregistrat dinainte al Elisabetei a fost larg aplaudat în Țara Galilor și mai departe. Charles s-a simțit foarte jenat.

Când l-a întâlnit pe Charles, care avea unsprezece ani, în februarie 1960, Cecil Beaton declara că era cel mai politicos membru al familiei. De asemenea, suspecta o hărțuire parentală. „Bietul prinț Charles [...] stă mereu cu umerii lăsați și are fruntea îngândurată, iar privirea îi e îndurerată, de parcă s-ar aștepta la o palmă peste ceafă sau să fie tras de urechi sau de păr de tatăl său [...]; după scurtă vreme mi-am dat seama că era blând, cuminte și sensibil, dar că trebuia să fie mereu zelos, ca să se ridice la înălțimea așteptărilor tatălui său.“[29] Jurnaliștii de la tabloide simțeau același lucru. În vara ce-a urmat, *Sunday Mirror* scria că părinții lui Charles îi spuseseră „să tragă mai tare“: Îl „dezamăgise până acum pe tatăl său atât de mult, arătându-se mai interesat de sporturi cum ar fi vânătoarea și pescuitul de păstrăvi decât de activitățile atletice la care excelează prințul Philip“.[30]

Charles nu avea decât trei ani când bunica lui a avertizat-o pe Elisabeta: „E un băiețel curajos, dar cred că e sensibil & și va trebui să ai grijă să nu se lase înspăimântat de oameni proști“.[31] Încă din copilărie, regina-mamă l-a ferit de „oameni proști“. Pentru Elisabeta, prăpastia dintre părerea mamei sale și cea a soțului său despre ceea ce era mai bine pentru Charles a fost mereu prilej de jenă și de tensiune. Degeaba s-a tot străduit ca nepotul ei să se ducă la Eton; Philip i s-a opus ferm, insistând ca Charles să-i urmeze pașii la Gordonstoun. În favoarea părerii ei, a vorbit despre apropierea colegiului Eton față de Castelul Windsor, despre prezența acolo a „tuturor prietenilor fiului tău“ și despre capela „protestantă de nădejde“.[32] Elisabeta rezolvase vechea supărare a lui Philip, în ceea ce privește numele de familie, cu un an în urmă. Deși era în natura ei, nu se putea aștepta ca ea să i se opună din nou atât de curând, mai ales cu o alegere care l-ar fi asmuțit pe Philip împotriva vechilor gărzi ale palatului, majoritatea fiind absolvenți de Eton. Reapariția lordului Altrincham, care a scris cu această ocazie în *Sunday Mirror News Pictorial* din Sydney, nu a contribuit la consensul familiei. Altrincham a respins Gordonstoun – „Mă îndoiesc c-ar fi alegerea corectă“ – și

argumenta că „n-ar fi cinstit […] să-l azvârle [pe Charles] într-un mediu cu totul nefamiliar și descurajant“.[33]

Totuși, lucrul acesta e exact ce s-a întâmplat pe 1 mai 1962. Așa cum era de așteptat, Gordonstoun s-a dovedit o experiență înspăimântătoare pentru Charles, cu atmosfera aceea de cruzime hărțuitoare și de intimidare fizică mai lipsită de înțelegere decât orice școală posibilă. După două semestre, Charles i-a implorat pe părinții lui să-l ia de acolo. Un fost tutore de la palat a concluzionat că „nu era, pur și simplu, genul de băiat dur și nărăvaș“ și că i s-ar fi potrivit mai mult Eton sau Westminster.[34] Scrisorile trimise de Charles acasă nu-i scuteau pe părinți de niciuna dintre nefericirile sale. Probabil că Philip o convinsese pe Elisabeta că provocarea unui asemenea mediu necruțător avea să-l transforme în viitorul rege, așa cum își doreau. Puțin probabil ca ea să fi fost convinsă de asta și, cu siguranță, scrisorile lui Charles au afectat-o profund. Totuși, în absența fiului său, deși își menținuse obiceiul început demult de a-i scrie regulat, nu i-a putut rezista soțului ei refractar. Spre disperarea ei la perspectiva pe termen scurt în legătură cu Nkrumah, în noiembrie 1961, înțelegând nefericirea lui Charles, Elisabeta a riscat, fără să-și dea seama, viitorul dinastiei, aparent nețināând cont că destinul ei regal apăruse, măcar în parte, din apropierea relației cu tatăl său și din încrederea pe care acesta i-o acordase. Regina-mamă și-a menținut sfatul. La o întrunire de prânz din 1968, după ce Charles plecase de la Gordonstoun, gazda ei a remarcat „poate doar o aluzie critică față de faptul că tatăl lui îl trimisese la o școală dură. «Acum nu mai e nevoie să fie călit»“[35].

Fără ironie intenționată, *A Day with Prince Andrew* a Lisei Sheridan, „publicată sub autoritatea M.S. Regina“, apăruse în timp ce Charles o pornise spre nord, pentru primul semestru în Scoția. Puținele fotografii ale copilului în vârstă de doi ani surprind o relație caldă și plăcută între Elisabeta și fiul ei cel mai mic. Elisabeta hotărâse să petreacă mai mult timp cu Andrew decât o făcuse cu Charles și cu Anne. Dar ea și Philip erau aceiași părinți ca totdeauna. „Prințul Andrew are noroc cu părinți care nu-i pun piedici zburdălniciei entuziaste“, zicea Sheridan. „Când se cațără, e încurajat s-o facă pe cont propriu; când cade, nu aleargă iute să caute alinare sau să i se examineze rănile.“[36] Timpul va confirma veridicitatea aprecierilor lui Sheridan, care caracterizează aspecte ale relațiilor Elisabetei și ale lui Philip cu copiii lor.

„Nesigură, tristă, confuză și melancolică“ – iată una dintre părerile criticilor după expunerea noului portret al Elisabetei de la Royal Academy, în 1965. *Studiu pentru un portret al Maiestății Sale Regina*, de doi metri și jumătate înălțime, pictat de academicianul regal Peter Greenham cu un an înainte, o prezenta pe Elisabeta într-o rochie de seară simplă, în culoarea ei preferată, verde-limetă, cu panglica Ordinului Jartierei și cu diadema reginei Alexandra. De factură impresionistă și voalată, este o imagine incertă. A primit recenzii mixte din partea unui public resentimentar față de concluziile sale privind neliniștile corozive ale suveranității; a provocat ceea ce ziarele au numit o „controversă regală“.

Evident, viziunea lui Greenham nu era cea a Elisabetei despre ea însăși. În

anul ce-a urmat, a fost de acord cu reluarea studiilor din 1955, de la Beaton, ale fotografului canadian Yousuf Karsh, așezată în jilțul oficial din sala de bal a palatului. Imagini de o grandoare severă și fără compromis, acestea contrazic orice sugestie potrivit căreia subiectul lor și-ar pune la îndoială rolul sau scopul. Totuși, prima jumătate a noului deceniu deviase, fără îndoială, grijile Elisabetei de la optimismul însorit cu care își începuse domnia. Amintirea criticilor personale dăinuia – primele salve fiind trase de Malcolm Muggeridge și de Keith Waterhouse, escaladate apoi de lordul Altrincham; Muggeridge citase păreri sarcastice despre Elisabeta, făcând-o „demodată" și „banală". Existau diferențe de opinie între liderii Commonwealth-ului și cei de la Westminster în ceea ce privește propunerea de intrare a Marii Britanii pe Piața Comună. În 1963, în timpul unei vizite de stat a nepopularilor rege și regină ai Greciei, însăși Elisabeta a fost huiduită, lucru de neconceput cu un deceniu în urmă. Scandalul politic a accelerat demisia lui Macmillan, în vreme ce dezbaterea politică din jurul nominalizării succesorului său nu a cruțat-o pe Elisabeta. Aceasta își făcea griji pentru nefericitul Charles. În 1964, și-a făcut prima apariție într-o caricatură dintr-un ziar – cu capul pe un timbru poștal care comemora 400 de ani de la nașterea lui Shakespeare, căscând de plictiseală – vechea critică a filistinismului.[37] În discursul ei de Crăciun din 1961, monarhul de treizeci și cinci de ani – atât de curând asociată cu reînnoirea și cu renașterea – se distanțase de „tânăra generație". La urma urmei, portretul lui Greenham era o imagine a unei Elisabete mai în vârstă.

Steaua personală a Elisabetei nu pierduse din strălucire. Acasă și în străinătate, mulțimile se buluceau să privească, să facă semne cu mâna și să aclame. „Un milion de zâmbete au salutat regina astăzi, în cea mai memorabilă călătorie pe care a făcut-o de la Încoronare încoace", consemna *Sunday Express* în legătură cu sosirea Elisabetei la Delhi, în ianuarie 1961. „Și ținând pasul cu ea de-a lungul acestor primi kilometri din turneul ei indian, un cuvânt zbura prin mulțimea înghesuită: *Khubsurat* – ceea ce în hindi înseamnă «frumos»."[38] Deși magistratul care îl amendase pe atacatorul lui Altrincham greșise în ceea ce pretindea, în august 1957, cum că „nouăzeci și cinci la sută din populația acestei țări era dezgustată și jignită de ceea ce se scria" – o treime dintre respondenții unui sondaj făcut de *Daily Mail* fiind de acord cu Altrincham –, respectul pentru Elisabeta a rămas ridicat, toate criticile fiind îndreptate mai ales spre Curte.[39] Stima avea să dureze încă, în ciuda refluxului reverenței de odinioară – ceea ce Cecil Beaton a caracterizat ca fiind „torentul de la *Woman's Own* despre mica doamnă a tronului, plină de glorie".[40] În 1964, un sondaj de la Mass Observation a concluzionat că „în anii '60, există susținere largă în această țară pentru sistemul regal și monarhic. [...] Ideea regală apare ca fiind vitală și necesară, în sensul că oferă o puternică siguranță psihologică. [...] Este un simbol important – poate din ce în ce mai important – al prestigiului național". Procentul de 30% dintre cei chestionați pentru care Elisabeta a fost „special aleasă de Dumnezeu" nu s-a schimbat de la încoronare încoace.[41] Dovada copleșitoare a popularității sale și importanța continuă în viața națiunii nu au îndemnat-o pe Elisabeta să facă

schimbări radicale în conducerea monarhiei. Un secretar al unui politician în vizită la Palatul Buckingham observa rigiditatea prevalentă a ofițerilor regali: „Conversația axată pe cai. Probabil se asuma ideea că toată lumea era interesată de cai".[42] Una dintre binefacerile personale ale Elisabetei din 1962 a fost achiziționarea unuia dintre cei patru armăsari rămași la Cleveland Bay din Marea Britanie, ca să promoveze rasa în pericol de dispariție. Mama Elisabetei continua să exercite o influență puternică. Regina-mamă reflecta asupra propriului său dezgust față de aspecte ale modernității, vorbind despre „romanele moderne [...], atât de scârboase și complet oribile, încât mi se face greață. [...] Cred că trăim o perioadă a prostului gust în multe forme ale artei"[43]. În 1993, Charles avea să se refere la „frontierele din ce în ce mai grotești ale anilor '60 în ceea ce privește educația, arhitectura, arta, muzica și literatura", o reacție aproape sigur conturată de părerile bunicii lui și de cele relevante din jurul Elisabetei, din respectiva epocă.[44] Despre hotelul Hilton construit din beton pe locul ocupat cândva de Londonderry House, Elisabeta le-a spus lui John Betjeman și lui Ted Hughes: „Sper să-i coste la fel de mult dărâmarea acestuia pe cât i-a costat construcția", deși obiecția ei viza, în aceeași măsură, amplasamentul ce dădea spre colțul nordic al palatului și aspectul inestetic.[45] Schimbările culturale ale anilor '60 erau, cu precădere, inițiative ale tinerilor. Nerăbdarea și iritarea acestora erau direcționate spre generația mai în vârstă, mai ales împotriva potentaților zilei. Într-un moment de iconoclasm, provocările Elisabetei au inclus păstrarea loialității și afecțiunii acestei generații revoltate împotriva unei lumi ce se confunda atât de mult cu a ei.

În toamna anului 1962, Elisabeta s-a confruntat cu dilema loialităților divizate. Macmillan inițiase mai devreme o ofertă ca Marea Britanie să devină membru al Pieței Comune. În aprilie 1960, Elisabeta găzduise o vizită de stat a președintelui francez Charles de Gaulle; pentru guvernul lui Macmillan, scopul principal era să-l convingă pe de Gaulle de dorința absolută a britanicilor de a se angaja într-o zonă comercială europeană. Fostul lider al Francezilor Liberi a fost întâmpinat cu toate lingușirile diplomatice posibile în ceea ce Pathé numea „cea mai populară și cea mai de succes vizită de stat în Marea Britanie din acest secol". Cu toate acestea, vizita s-a dovedit curând a fi orice altceva, dar nu un succes. Rezervele lui de Gaulle vizau legăturile apropiate ale Marii Britanii cu Statele Unite, precum și atașamentul țării față de Commonwealth; la începutul anului 1963, el s-a opus cererii britanice. Între timp, liderii nemulțumiți ai Commonwealth-ului și-au dat seama de negocierile Marii Britanii cu Europa și, înainte de conferința din septembrie 1962, au discutat despre nemulțumirile lor în privința Elisabetei, unul dintre primele exemple ale rolului ei de placă de rezonanță, atât de important în funcționarea optimă a organizației. Elisabeta i-a spus franc lui Macmillan că era „îngrijorată în legătură cu starea emoțională a Commonwealth-ului".[46] Era, cu siguranță, neliniștită în ceea ce privea divizările dintr-o organizație pe care ea era hotărâtă s-o dezvolte. Macmillan i-a cerut iertare Elisabetei, dar răul fusese făcut. În ciuda vetoului lui de Gaulle, „lipsa de loialitate" a Marii Britanii față de partenerii comerciali din Commonwealth a

semănat semințele neîncrederii. În discursul ei de Crăciun, printr-un apel optimist la unitate, Elisabeta a pledat peste capetele politicienilor: „În ciuda tuturor schimbărilor lumii moderne și a numeroaselor tensiuni și încordări implicate, sentimentul relației speciale dintre oamenii simpli din vechile țări ale Commonwealth-ului nu va ieși niciodată slăbit". La câteva săptămâni de la decizia lui de Gaulle, Elisabeta și Philip s-au îmbarcat pentru un al doilea turneu în Australia și Noua Zeelandă. Cei 100.000 de oameni care s-au înghesuit pe Cheiul Circular din Sydney pentru sosirea fețelor regale, după cum raporta *Canberra Times*, formau „cea mai mare mulțime văzută vreodată de la inaugurarea Podului Sydney Harbour, în 1932"; în orașul Geraldton de pe coasta de vest, au venit să aplaude toți cei 12.000 de locuitori, plus încă 4.000 din împrejurimi. Pathé a raportat cu loialitate: „Dintre toate turneele Maiestății Sale, niciunul n-a avut un asemenea succes strălucitor".[47] Dar atmosfera nu era la fel ca aceea din timpul vizitei anterioare a Elisabetei. Participarea tot mai mare a televiziunilor a micșorat nevoia de a o vedea pe Elisabeta în carne și oase și a erodat mistica regală; evidenta perfidie britanică în ceea ce privea Europa a mai potolit și ea entuziasmul. În relatări, se strecura o nuanță critică. Scriind despre o petrecere regală în grădină pe timp de ploaie, din Sydney, Shirley Stott de la *Adelaide Advertiser* descria efectul jilav al stângăciei consilierilor ce dădeau „lecții de etichetă elementară" transmise prin difuzoare, instruindu-i pe oaspeți să facă plecăciuni, să fie curtenitori și să nu se holbeze. Lucrul acesta s-a dovedit, scria Stott, „ultima picătură care a părut să-i tuflească de tot pe oaspeții care înfruntaseră ploaia și frigul ca s-o vadă pe regină. [...] Când aceasta a sosit, oaspeții păreau niște școlari terorizați să se supună unui director responsabil cu disciplina".[48] Lucrul acesta, susținea Stott, a creat „o atmosferă cum nu se poate mai mohorâtă".

Acasă, lumea nu se prea plictisea. Un scandal legat de sex și spionaj a copleșit guvernul Macmillan cu dezvăluirea că ministrul de război John Profumo mințise Camera Comunelor în legătură cu aventura lui cu starleta Christine Keeler, care îl avea, printre alți iubiți, și pe atașatul militar rus. „Toată lumea discută incitată despre marele scandal Profumo, care ar putea duce la răsturnarea Partidului Conservator", consemna jurnalista cu înclinații laburiste Frances Partrige.[49] Macmillan și-a reformat cabinetul și i-a scris Elisabetei cerându-și iertare pentru necazul provocat de „comportamentul cumplit" al unui ministru din guvern; *Daily Mirror* a anunțat că Profumo „sfârșise într-un marasm de minciună și dezonoare fără pereche în secolul acesta".[50] Reacția Elisabetei a fost de susținere. Poziția ei nu avea putere, deși înțelegea pericolul pentru Coroană de a se asocia cu politicieni nepopulari sau rău famați. Macmillan s-a temut ca nu cumva scandalul să atingă și familia Elisabetei. Stephen Ward, un osteopat și artist la modă, care făcea schițe de portret pentru *Illustrated London News* și pentru *Daily Telegraph*, a fost găsit vinovat pentru deținerea unui bordel; printre cei invitați la cabana lui de weekend de pe domeniul Cliveden fusese și Keeler, iar Profumo acolo o cunoscuse. Printre subiecții schițelor lui Stephen Ward se numărau și câteva rude ale Elisabetei; Ward fusese printre amicii lui Philip la Clubul de Joi.

Frecându-și mâinile, *Mirror* le-a spus cititorilor: „Familia Regală a fost târâtă în toată tărășenia [...] prin faptul că fostul prieten [al lui Profumo], osteopatul Stephen Ward, e bine cunoscut Regalității, având în vedere că i-a pictat pe prințesa Margaret, pe prințul Philip, pe Tony Armstrong-Jones, pe ducele de Gloucester, pe prințesa Marina și pe prințesa Alexandra".[51] Peste două săptămâni, ziarul raporta pe un ton macabru: „Zvonul murdar care circulă despre scandalul Profumo implică Familia Regală. Numele menționat în zvonul acesta este cel al prințului Philip", cu titlul: „Zvonul este cu totul nefondat".[52] S-a încercat vânzarea schițelor lui Ward, pentru ca acesta să-și poată plăti taxele legale. Custodele tablourilor reginei a achiziționat discret desenele în chestiune și, cu toate eforturile ziarului *Mirror,* zvonurile implicării lui Philip au încetat.[53]

Dar ceea ce l-a forțat pe Macmillan să demisioneze, la vârsta de șaizeci și nouă de ani, în octombrie 1963, cu trei luni mai devreme de data deja stabilită cu Elisabeta, a fost nu Afacerea Profumo, ci o prostatectomie și ipohondria. Confruntată cu această perspectivă, Elisabeta – mai matură și mai experimentată – a reacționat precaut. De două ori fusese nevoie de implicarea ei, la plecarea unui prim-ministru conservator, în procesul de numire a unui succesor. A clarificat, prin Adeane, reținerea pe care o avea față de ceva mai mult decât rolul ei în nominalizare; indicase deja, scria Macmillan mai târziu, „marea importanță" pe care o dădea „menținerii intacte a prerogativelor". Regulile partidului, nereformat, în ciuda criticilor din 1957, nu-i ofereau nicio scăpare. Prorectorul de la Cambridge, sir Ivor Jennings, a explicat: „Grija ei e să găsească pe cineva care va fi un bun prim-ministru și acceptabil pentru membrii conservatori ai parlamentului".[54] Contesa de Longford sugera că „oricui i-ar încredința această sarcină avea să reușească, pur și simplu pentru că e nominalizatul ei";[55] Elisabetei nu-i stătea în fire să gândească astfel, și nici alegerea ei nu era atât de liberă pe cât ar putea indica această evaluare (retrospectivă). Problema avea două aspecte: nu numai că s-au prezentat o groază de potențiali succesori (spre deosebire de anii 1955 și 1957), ci și faptul că însuși Macmillan avea o preferință clară pe care intenționa să i-o impună Elisabetei.

A putut-o face, odată ce, în ciuda incapacității, nu și-a prezentat imediat demisia: câtă vreme rămânea prim-ministru, era consilierul cel mai important al Elisabetei. Așa că, din patul lui de spital, a inițiat un sondaj de partid, ca să identifice un nou lider. După interpretarea lui Macmillan, sondajul conducea spre rezultatul preferat de el: susținerea cea mai mare pentru ministrul afacerilor externe, lordul Home, pe care a hotărât să-l recomande Elisabetei. A făcut-o într-o întrunire în sala de consiliu de la King Edward VII Hospital, încă la pat, la scurtă vreme după ce scrisoarea lui de demisie fusese trimisă la Palatul Buckingham, în dimineața zilei de 18 octombrie. Știa că Elisabeta avea să-i ceară sfatul. În acest scop, pregătise un memoriu, pe care l-a citit cu voce tare la o ședință pe care a caracterizat-o după aceea ca fiind imposibil de romantică, atât monarhul, cât și ministrul fiind profund mișcați. Era fantezia personală Melbourne/Victoria a lui Macmillan, în care omul de stat mai în vârstă își abandona suverana tânără, spre regretul amândurora.

De fapt, exista prea puțin romantism în manipularea lui Macmillan în ceea ce privește dorința puternică a Elisabetei de a evita orice declarație a vreunei preferințe. Palatul Buckingham anunțase demisia lui imediat după primirea scrisorii. După cum i-a comunicat Adeane Elisabetei, ea nu era obligată constituțional să accepte sfatul unui prim-ministru care, cu o oră mai devreme, demisionase din funcție: singura ei obligație era să găsească un înlocuitor capabil să adune o majoritate în Camera Comunelor. În ochii Elisabetei, consimțirea la ceea ce poate că nu bănuia că era un joc de prestidigitație al lui Macmillan a fost cea mai rapidă modalitate de a se sustrage din politica internă a Partidului Conservator. Cu atât mai bine cu cât candidatul în chestiune era foarte plăcut: un conte scoțian iubitor de natură. „Ea îl îndrăgea pe Alec“, își amintea Martin Charteris. „Îi era vechi prieten. Discutau despre câini și despre vânătoare. Erau amândoi latifundiari scoțieni, același gen de oameni, ca niște vechi prieteni din școală.“[56] „Există multe dubii în Partidul Conservator dacă ar fi înțelept să fie numit un pair care, numai pentru că e nobil, i-ar putea livra Partidului Laburist o țintă ușoară în alegeri“, spunea un ziar.[57] Predictibil, dar nu justificat, liderul laburist Harold Wilson s-a referit la manevrele unei „cabale aristocrate“. Elisabeta pare să fi fost o victimă ușor de învins. Într-o măsură mult mai mare decât în 1957, s-a trezit neputincioasă în a satisface ceea ce deveniseră impulsurile contradictorii de a-și exercita prerogativele fără să „aleagă“. Până la urmă, promptitudinea cu care a acceptat sfatul lui Macmillan a fost o alegere în sine, cu toate că s-a confruntat cu o presiune considerabilă de a acționa repede, chiar *Mirror* acceptând că „nu poate permite guvernului unei națiuni să bâjbâie la nesfârșit, în vreme ce conservatorii se luptă între ei“.[58] Invitația ei la a forma o administrație, adresată către un prieten de familie, cel de-al XIV-lea conte de Home, avea să confirme opinia din ce în ce mai răspândită că Elisabeta și Curtea sa nu erau în concordanță cu spiritul democratic al deceniului.

Elisabeta le-a permis, de Paște, în 1965, accesul cameramanilor de la Pathé. Scurtul jurnal filmat, intitulat „Familia Regală la Windsor“, îi arăta pe Elisabeta, pe Philip, pe Charles, pe Anne și pe Andrew plimbându-se prin grădinile de la Frogmore. Elisabeta împingea un cărucior. În el se afla cel de-al patrulea și ultimul ei copil, Edward Antony Richard Louis, născut la câteva săptămâni după împlinirea vârstei de treizeci și opt de ani, pe 10 martie 1964, pentru prima oară cu Philip prezent în sala de nașteri. Comentariile reluau temele familiare. Pe un ton încă elogios, se confirma cvasiimposibilitatea de a combina maternitatea cu suveranitatea. Cu această ocazie, „Maiestatea Sa era văzută în rolul de mamă“ numai pentru că era capabilă să se bucure de „câteva zile de respiro de la toate grijile statului“. „Părinții bebelușului se bucură de plăcerile vieții de familie mai rar decât părinții obișnuiți“, li se spunea telespectatorilor. „A fi șeful Commonwealth-ului implică absențe lungi, în străinătate. [...] Cât sunt de neprețuite aceste zile, atât de puține, când sunt cu toții împreună.“ Momentele de „respiro de la toate grijile statului“ erau în mod necesar rare și scurte, dar Elisabeta se căznea să-și joace „rolul de mamă“ mai viguros decât cu un deceniu

în urmă. „Doamne, ce amuzant e să ai din nou un bebeluș în casă!“ îi spunea ea unei prietene după nașterea lui Edward.[59] Încântarea față de noul ei copilaș transpare dintr-o scrisoare către moașa ei, Helen Rowe, când Edward a împlinit șase luni: „Bebelușul e minunat – o comoară, care încearcă să stea în fund și cântărește 8 kilograme. Zâmbește și gângurește la toată lumea și ne face fericiți pe toți!“[60] Într-o agendă legată în piele, ea și-a notat cu creionul orele pe care și le petrecea cu Andrew, program ferit de orice intruziune; a decalat audiențele de marți cu prim-ministrul pentru a fi liberă pentru ora de baie a lui Edward, și amândoi băieții mai mici – așa cum sugera sora lor, Anne, mai târziu – erau răsfățați de părinții lor, comparativ cu frații mai mari. Timothy Knatchbull, unul dintre nepoții lui Mountbatten, povestea „cât de repede au adoptat [Elisabeta și Philip] câteva dintre noile idei ale mișcării Swinging Sixties[17], inclusiv pe cele de parenting, care înseamnă să-ți petreci foarte mult timp cu copilul. Lucru de care s-a bucurat prințul Edward“[61]. În discursul ei de Crăciun, Elisabeta a descris o familie tânără ca fiind o binecuvântare; a hotărât să-i ferească pe Andrew și pe Edward de intruziunile presei din copilăria lui Charles și a lui Anne și s-a opus să facă publice fotografiile de la botezul lui Andrew. „Din ce în ce mai mult“, susținea un articol elogios publicat după aceea, „regina insistă să ridice un zid mai solid și mai puternic de intimitate în jurul vieții ei particulare“.[62]

Însă cea care a făcut o breșă în acest zid a fost însăși Elisabeta, încurajată de Philip și de oamenii noi de la Palat.

17 Perioadă de transformări culturale în Marea Britanie, cuprinsă între 1964 și 1970, în care tinerii s-au rupt de trecutul închistat și au promovat cultura Pop, amestecul claselor sociale, schimbări ale normelor și valorilor sociale, libertatea de expresie și sexuală; printre figurile reprezentative ale acestei mișcări se numără membrii trupelor The Beatles și The Rolling Stones, Cliff Richard etc. (n. red.).

CAPITOLUL XIII

„Nimeni nu-și dorește să ajungă un brontozaur“

„După ce-și va pierde floarea tinereții, reputația reginei va depinde, mult mai mult decât acum, de personalitatea ei. Atunci nu va mai fi de ajuns să facă totul din rutină“, sugerase lordul Altrincham. După o ședință foto din septembrie 1968, Cecil Beaton consemna că floarea tinereții ei era întunecată de „semne de suferință, de temeri ale trecutului. Regina are ochii injectați – albaștri, limpezi, ca ai tatălui său“.[1]

Semnele de îngrijorare de la sfârșitul anilor ’50 nu pieriseră. În locul criticilor de dinainte existau semne mai îngrijorătoare de indiferență și chiar de nemulțumire. În 1967, *Sunday Telegraph* a anunțat că „majorității oamenilor“ îi păsa mai puțin de monarhie decât înainte; într-un moment de schimbare culturală stârnită de noua generație, era explicabil ca ea să se poziționeze „mai ales printre tinerii care o vedeau pe regină ca pe arcul lor de triumf“[2]. Istoricul regal Sir Charles Petrie a informat cititorii revistei *Illustrated London News* că „monarhia britanică nu mai e atât de ancorată în inimile oamenilor, nici măcar cât era în generația precedentă“, în vreme ce biograful reginei Mary, James Pope-Hennesey, i-a uluit pe participanții la o cină, în ianuarie, anunțând „bineînțeles, ceea ce trebuie să facem e să scăpăm de familia regală“; „nu e benefică nici oamenilor, nici altor făpturi“.[3] Unii dintre curteni au fost cuprinși de o anxietate firească, inclusiv secretarul particular, care reflecta după aceea: „Noi trebuie să ne schimbăm, pentru că devenim atât de plicticoși“ – prin „noi“ desemnând, după toate aparențele, familia regală, nu slujitorii ei. Însă natura oricărei schimbări nu era simplă. În 1964, Philip subliniase faptul că „monarhia [...] trebuie să fie totul pentru toată lumea. Desigur, nu poate face acest lucru atunci când este vorba de a fi totul pentru cei tradiționaliști și totul pentru cei iconoclaști“.[4] Peste trei ani, poziția lui s-a schimbat: „Nimeni nu-și dorește să ajungă un brontozaur care să nu se poată adapta și să sfârșească împăiat, într-un muzeu“, a declarat el la o conferință de presă din Canberra.[5] Răspunsul pe care i l-a dat Elisabeta dirijorului Sir John Barbirolli, care i-a spus că a reacționat la critici nefăcând nimic, a fost unul melancolic: „Mă întreb dacă e posibil așa ceva…“ Mai târziu, informată de un ministru prietenos că „au existat momente când ceea ce se întâmpla (din punct de vedere politic) mă neliniștea“, Elisabeta l-a întrebat dacă s-a simțit atât de neliniștit încât să-i vină să renunțe la toate.[6] Ei nu i se permitea

o asemenea opțiune.

Decizia ei din 1968 de a lua parte la filmarea unui documentar de tip reality-show nu a fost motivată de panică. Departe de ideea de a se da bine pe lângă o generație rebelă, așteptările Elisabetei de la tineri, așa cum a subliniat în discursul ei de Ziua Commonwealth-ului din 1969, au rămas cele pe care ea însăși le susținuse: „În Commonwealth, avem la îndemână oportunitatea de a da glas grijii față de ceilalți, acelei dorințe de a servi și de a ajuta, pe care eu o văd ca pe una dintre caracteristicile tinerilor din toate țările noastre". Era conștientă de sentimentul profund pe care toată țara îl nutrea încă pentru ea. „Dacă te duci în East End, oamenii flutură stegulețe și sunt foarte legați de monarhie", i-a spus Philip unui politician laburist.[7] Mulțimile nenumărate de la inaugurarea Podului Severn, din septembrie 1966, stăteau mărturie reacției pe care Elisabeta continua s-o inspire. A fost întâmpinată cu entuziasm; nu s-au materializat demonstrațiile cu care amenințaseră naționaliștii galezi. „De-a lungul autostrăzii Londra M4-South Wales ce ducea spre pod, erau șiruri lungi de automobile și mii de spectatori care încălcau veseli interdicția ca pietonii să pătrundă pe carosabil, fluturând steaguri, în urale, la trecerea alaiului reginei."[8] Nu-și pierduse încă aura de basm. În mai 1965, la o recepție de la Schloss Augustusburg, din Brühl, Germania, Elisabeta a purtat o rochie brodată, alb cu albastru, inspirată din decorațiile rococo ale castelului. „Regina i-a lăsat cu gura căscată", trâmbița prima pagină a ziarului *Daily Express*, a doua zi de dimineață, referindu-se la fotografia „unui veșmânt care a uluit o națiune".[9] În străinătate, lumea îi lăuda modernismul și angajamentul cultural. La începutul aceluiași an, o consecință particulară a vizitei sale oficiale în Etiopia, la invitația împăratului Haile Selassie, a fost cu totul neașteptată. *Guardian* a consemnat că „sosirea reginei a inspirat singura publicație cotidiană din capitală să inaugureze o pagină a femeilor, în care regina e preamărită ca un monarh care a arătat interes față de industrie și s-a dovedit ocrotitoare a artelor".[10] Nici măcar reacția ei la îngrozitoarea surpare a unei halde de la mina de cărbuni din cătunul Glamorgan din Aberfan18, unde au murit 116 copii și 28 de adulți, în octombrie 1966, nu a fost percepută ca fiind lamentabilă, așa cum a ajuns s-o considere Elisabeta. Ea n-a vizitat satul până ce nu s-au terminat activitățile de salvare, la opt zile după dezastru. Consilierii au presat-o s-o facă mai devreme. Îngrijorată ca nu cumva vizita ei să interfereze cu operațiunile de salvare, Elisabeta a șovăit. Margaret a lansat un apel pentru colectarea de jucării pentru copiii care scăpaseră de la dezastru; Elisabeta a insistat ca jucăriile din camera de joacă a lui Andrew și a lui Edward să fie trimise anonim, Palatul explicând că ea „prefera să nu fie date indicații despre proveniența acestora".[11] Reacția sugerează o aversiune față de gesturile superficiale, pe care le respingea ca fiind „trucuri", promovând smerenia sinceră; lucrul acesta demonstrează faptul că nu înțelegea ce ajutor putea să furnizeze prezența ei acolo – idee la fel de veche precum regatul însuși, despre puterea vindecătoare a suveranului binecuvântat. Poate a fost îngrijorată de reacția ei la o asemenea suferință cumplită; cu siguranță și-a dat seama că ar fi fost posibil să tulbure cercul intim al suferinței din acel loc. După cum s-a văzut până la urmă,

după o întârziere de o săptămână, a făcut o vizită de două ore și jumătate, care a lăsat-o, după cum povestea cineva, „palidă de emoție, cu ochii întunecați de disperare, adesea gata-gata să izbucnească în lacrimi".[12] Ziarele au consemnat prezența ei în Aberfan ca pe aceea a unei mame „legate printr-o înțelegere comună de mamele îndoliate [din sat]";[13] în timp ce local, amintirile sugerează catharsisul apărut în urma vizitei. Era genul de vizite pe care regele și regina le făcuseră adesea în timpul războiului, însă Elisabeta știa că ei îi lipsește ușurința mamei sale de a interacționa cu persoane a căror viață era diferită de a lor, precum și faptul că se putea detașa la modul teatral în public; ambii factori au încurajat-o să dea înapoi. De fapt, cei cu care s-a întâlnit s-au aliniat ferm la durerea manifestată de Elisabeta în numele lor, vizibilă, dincolo de control; n-a vociferat nimeni, așa cum ar fi făcut-o generația de mai târziu, ca fiind o mascaradă a durerii publice. În deceniile ce-au urmat, Elisabeta avea să se întoarcă în patru asemenea ocazii, având remușcări pentru ceea ce ei i se părea o eroare de judecată, însă Aberfan n-a fost un punct de cotitură în viața ei publică. Avea să continue să reacționeze în fața provocărilor neprevăzute cu mare băgare de seamă.

Cu mai bine de un an de pregătire și de muncă, *Familia Regală* e un film conceput pe măsură ce amintirile vechiului triumf se diminuau. La fel ca Elisabetei însăși, îi lipsea bombasticul sau bravura. Scenariul era lipsa de pompă și, așa cum și-ar fi dorit, poate, Altrincham, una dintre realizările sale era să dezvăluie anumite fațete ale personalității Elisabetei. Ea a apărut, în cuvintele unui critic de televiziune, ca „o persoană caldă, prietenoasă, cu un simț al umorului absolut molipsitor"[14], deși a oferit discret un colier de schimb unui membru al echipei de filmare căruia, în timpul filmărilor, îi fusese furat un colier cu valoare sentimentală. Păstrând spiritul timpurilor, filmul căuta să o prezinte pe Elisabeta dintr-o perspectivă umană, mai degrabă în ideea de firesc solemn a lui Morrah decât în ceea ce Jock Colville catalogase ca fiind „o interpretare semidivină a monarhiei". Așa cum indica titlul, se punea accentul asupra familiei. Materialul publicitar vorbea despre „o familie foarte unită și caldă, cu un simț al umorului la fel de puternic ca acela al datoriei". Comentariul a fost scris de Antony Jay, care avea să mai facă textul și pentru alt documentar de televiziune despre Elisabeta, în 1992; regizorul producției mixte BBC-ITV a fost Richard Cawston. Contribuția lui Jay a adăugat ceva în plus. La prima prezentare, pe 21 iunie 1969, cele 22 de milioane de telespectatori se poate să fi fost mai interesate de ingredientele dressingului din salata regală sau de talentul Elisabetei de a nu clipi în prezența limbuției ambasadorului american, însă s-au aflat chestiuni-cheie despre poziția și despre activitatea ei: „Odată ce regina ocupă cea mai mare funcție în stat, nimeni altcineva n-o mai poate face. Odată ce e șeful legii, niciun politician nu poate pune stăpânire pe tribunal. Odată ce e șeful statului, niciun general nu poate pune stăpânire pe guvern. [...] Monarhia nu constă în puterea pe care ea o dă suveranului, ci în puterea de a o nega oricui altcuiva". Această pavăză negativă a monarhiei, care era ecoul negațiilor din primul discurs televizat

de Crăciun al Elisabetei – „Nu vă pot conduce în bătălie. Nu vă ofer legi și nici nu administrez justiția“ –, se potrivea unui deceniu rebel. În Swinging Sixties ai Războiului Rece, amenințată de posibilitatea unui conflict nuclear cu Uniunea Sovietică, Elisabeta „triumfală“, în calitatea ei de barieră în fața extremismului politic, era un argument mai persuasiv pentru mulți decât elogiile dezgustătoare din deceniul precedent. Cecil Beaton – susținător al cauzei regale – considera lucrul acesta unul dintre succesele filmului: „S-a subliniat atât de bine că regina, cu însărcinarea ei extraordinară, era de fapt lipsită de putere, dar constituia bastionul împotriva dictatorilor ori a altei puteri uzurpatoare sau ostile“.[15]

Filmul n-a fost ideea Elisabetei. Ea era reticentă la inovație. Aversiunea ei față de televiziune era de notorietate. Inițial, s-a opus camerelor de televiziune la încoronare. Până în 1957, s-a opus la transmiterea televizată a discursurilor de Crăciun și a stat departe de filmul color încă un deceniu. *Familia Regală* presupunea să-și ducă existența în fața camerelor de filmat vreme de șaptezeci și cinci de zile. Lucrul acesta însemna acceptarea pe scară largă a unui mediu pe care mulți dintre cei din cercurile de la Curte continuau să-l privească prudent, ca fiind deopotrivă periculos și înjositor. Toate astea nu ar fi putut avea loc fără pensionarea, cu un an înainte, a unui ofițer de presă veteran necooperant, comandantul Colville, cunoscut pe bună dreptate ca „Abominabilul negaționist“, un om cu vederi demodate, hotărât să reziste intruziunilor presei pe toate fronturile, inspirație pentru critica lui Malcolm Muggeridge față de ofițerii de presă regali, pe care îi numea „excepțional de incompetenți“. Proiectul a fost ideea originală a înlocuitorului lui Colville, asistentul ofițerului de presă al Elisabetei, un australian pe nume William Heseltine, și a ginerelui lui Mountbatten, lordul Brabourne, regizor de cinema. Martin Charteris a afirmat că filmul a apărut din sentimentul lor comun „că Familia Regală era aproape prea plictisitoare și că ar trebui să se ridice cortina de obscuritate“.[16] Un asemenea raționament n-ar fi putut da roade fără acceptul entuziast al lui Philip și fără susținerea lui Mountbatten însuși. S-a întâmplat într-un moment când „cortina obscurității“ începuse deja să fie îndepărtată. La începutul lui octombrie 1968, revista franceză *Paris Match* a publicat opt fotografii furate, făcute de Philip cu patru ani în urmă, cu Elisabeta în pat cu micul Edward; peste două zile, fotografiile au apărut în *Daily Express*, inclusiv pe prima pagină. „Din moment ce fotografiile sunt atât de personale, cu siguranță regina ar fi preferat să nu fie publicate“, comenta un purtător de cuvânt de la Palat, cu un subînțeles caracteristic și cu o neputință de prost gust care aveau să caracterizeze din ce în ce mai mult relațiile regale cu presa care își încorda mușchii.

Totuși, acceptul Elisabetei nu trebuia să fie luat ca atare. Ea s-a implicat mult în aspectele controlate ale imaginii ei publice. Fotografiile adnotate ale Elisabetei, făcute de John Hedgecoe la 22 iunie 1966 pentru uzul sculptorului Arnold Machin în vederea realizării unui nou portret bust pentru timbre poștale: „Bun“, în cazul studiului ei preferat, și, cu litere mari, „NU“, pe o imagine care nu-i plăcea; a adăugat schițe transmise ei de croitori, cu sugestii pentru diverse modificări. Alteori se pleca grațios în fața inevitabilului, cum, de altfel, continuă

s-o facă, mai ales atunci când lucrul acesta aducea beneficii clare pentru monarhie: de exemplu, faptul că a acceptat să i se filmeze discursul de Crăciun; ea a fost cea care a inițiat și filmarea discursului la deschiderea oficială a parlamentului; iar în 1969, a acceptat să fie filmat un banchet de la palat în timpul vizitei de stat a președintelui Saragat al Italiei. Dar *Familia Regală* nu semăna cu niciuna dintre aceste inițiative: nu avea scenariu scris și nu era nici exercițiul unui spectacol public grandios. Mai degrabă decât să satisfacă anumite așteptări, căuta să creeze impresii noi. „Familia Regală la Windsor" din 1965 reiterase tipul de filmare pentru jurnale pe care părinții Elisabetei o sancționaseră cu trei decenii în urmă – fețele regale tăcute, filmate de la o distanță respectuoasă, expresiile și acțiunile lor fiind interpretate cu grijă pentru privitor, printr-un comentariu plin de reverență; filmarea scenelor pe viu era cu totul altceva. Cârcoteala supărătoare a unui documentar de televiziune pe teme regale – o emisiune despre palatele regale, scrisă de ex-custodele tablourilor regale, Kenneth Clark – a scos-o atât de mult din sărite pe Elisabeta, încât, după o vizionare privată, „regina s-a ridicat în picioare cu chipul împietrit. K. Clark s-a apropiat cu mâna întinsă, așteptând felicitări, dar a fost admonestat cu iritare: «Chiar trebuia să fii atât de sarcastic?»"[17] Unda verde dată de Elisabeta pentru *Familia Regală* a fost un act de încredere; participanții au stabilit un oarecare control printr-un comitet editorial condus de Philip și cu implicarea, ca intermediar, a lui William Heseltine, care păstra un echilibru. O dovadă a siguranței de sine, într-un fel, acceptul Elisabetei arăta și progresul propriilor ei idei. După standardele bunicilor săi, această deznudare publică a Palatului părea să producă deliberat plăcere mulțimii, cunoscută de unii din familie ca „mountbattenism"; punctul de vedere aparent nefiltrat și stilul de *cinéma vérité* au dat deoparte artificiul atent al Viziunilor concepute pentru părinții Elisabetei de Marcus Adams și de Lisa Sheridan. Doar laudele Elisabetei în legătură cu autocontrolul de fier al reginei Victoria, la masa de prânz împreună cu Philip, cu Charles și cu Anne, mai aminteau de atmosfera din copilăria ei. Chiar și după o viață ca obiect al cercetării și curiozității, experiența de a fi filmată continuu i se părea enervantă, deși se relaxa uneori.

Curajul ei – și acordul tacit – i-au fost răsplătite cu o reacție majoritar pozitivă în ceea ce privește filmul. Un ziar îl prezenta ca pe un triumf personal al Elisabetei.[18] Părerea lui Cecil Beaton nu a fost ieșită din comun. „Regina s-a dovedit a fi un caracter mare, destul de severă, foarte sigură pe ea, un pic cam autoritară, serioasă, cam încruntată. [...] Frazele ei sunt șovăielnice. Ezită la mijlocul cuvintelor, de zici că s-a pierdut, dar continuă cu încăpățânare. A ieșit așa cum e ea, o persoană cumsecade."[19] Pentru prima oară, supușii Elisabetei au văzut-o foarte aproape de felul în care era în privat, după cum o descria Noël Coward, „firească și veselă, gata să chicotească".[20] Dacă imaginea populară despre Elisabeta ar fi fost în pericol să oglindească litografia *Elisabeta I*, făcută în 1966 de artistul german Gerhard Richter, în care acesta reproduce în alb-negru o fotografie a Elisabetei disipată până ce-și pierde contururile, *Familia Regală* nu face decât să restabilească contururile precise ale Elisabetei și realitatea ei. „Ne

îndreptăm către vârsta a doua“, îi spusese Philip unui jurnalist în anul în care fusese conceput acest plan. „M-aș fi gândit că intrăm în cea mai puțin interesantă perioadă, în ceea ce privește strălucirea. [...] Odinioară, exista mai mult interes în această privință.“[21] *Familia Regală* a resuscitat interesul public față de Elisabeta și de familia ei. A jucat rolul său în a disipa predicția întunecată a celor de la *Sunday Telegraph* – „Monarhia britanică [...] ar putea fi înghițită de un căscat măreț și tot mai evident“ – și în conturarea rezultatelor de la Gallup, care, în 1969, au relevat o susținere a monarhiei de 69%, cu mai puțin de 20% în favoarea republicii.

Filmul a prezentat-o pe Elisabeta în rolurile ei publice și private: regal, matrimonial, matern. Prin îmbinarea rolurilor Elisabetei ca suveran și ca mamă, în scene în care, însoțită de copiii ei mai mari, întâmpină oameni de stat și slujbași publici, întrupând ambele roluri simultan, s-a pornit o bombă cu ceas. Nu numai că publicul se putea aștepta, în mod rezonabil, să aibă succes în ambele aspecte ale vieții sale, dacă aveau să fie la fel de proeminente, dar mulți dintre spectatori simțeau că filmul le oferea tocmai acest lucru. Ajutată de Cynthia Asquith, Beryl Poignand, Marcus Adams, Lisa Sheridan și Cecil Beaton, mama Elisabetei popularizase o imagine a armoniei familiale idealizate, centrată pe mariajul puternic și iubitor al regelui și al reginei. *Familia Regală* părea să facă același lucru. Diferența consta în mediul ales, televiziunea fiind mai îndrăzneață în promisiunea de a prezenta „realitatea“ și veridicitatea. Chiar și telespectatorul abil, precum editorialistul Milton Shulman de la *Evening Standard*, avea să remarce: „E un noroc că, în acest moment, avem o familie regală care se potrivește splendid cu visul omenesc a ceea ce înseamnă relațiile publice“, perspectivă cu care familista Elisabeta fusese convinsă să fie de acord.[22] Pericolul consta în cât de mult avea să dezvăluie *Familia Regală*. Viziunea părinților Elisabetei se axase doar pe noțiunea de „noi patru“, cvartetul pe care insistaseră fotografiile, jurnalele filmate și scriitorii de Curte ai reginei-mamă. Filmul lui Cawston includea trei generații, soți, soții, extinzându-se până la veri. Pe acest tărâm domestic suprapopulat, divorțul era lupul de la ușă, ultima negare a armoniei, înnegurată de asocierea cu abdicarea. Cu doi ani înainte, divorțul vărului Elisabetei, lordul Harewood, prefigurase imposibilitatea grupului împovărător al lui Cawston, care susținea asemenea iluzii pretențioase. Ruinarea căsătoriei lui Harewood a fost prezentată senzațional ca fiind „a treia oară din istoria cunoscută în care divorțul zguduie Familia Regală“ (Wallis Simpson și Peter Townsend erau trecuți la înaintași).[23] Ar fi fost nerealist să nu se anticipeze și o a patra oară.

Dragostea dintre Elisabeta și Charles reieșea dintr-o scurtă privire de la mamă la fiu, din schimbul de zâmbete, înduioșător de blânde din partea lui Charles, imposibil să fie falsificate de camera de filmat. Ei pregătesc salata, în vreme ce Philip face grătar. Lucrul acesta sugerează că încredințarea lui Violet Bonham Carter cum că exista o prăpastie între prinț și părinții săi, observându-i pe când stătuse la Castelul Windsor în aprilie 1968 – o convingere împărtășită în mod repetat și de Charles –, era supraestimată. „Prințul Charles [...] nu prea seamănă

cu niciunul dintre părinți. [...] E *atât* de diferit de părinții lui, încât te întrebi de unde-a apărut“, scria ea. I se spusese că Elisabetei și lui Philip „le-ar fi plăcut să fie foarte diferit – pasionat de polo și de navigație, precum prințesa Anne –, mai tare și mai dur. [...] Nu-l înțeleg și sunt adesea critici cu privire la el. A trimite un asemenea băiat la Gordonstoun înseamnă să-l anihilezi – într-o școală a durității, a brutalității, unde oamenii caută «spiritul de aventură»“. A fi «aventuros» ca datorie, și nu din impuls, ar fi un coșmar. Îmi imaginez că ar fi mult mai fericit într-una dintre școlile tradiționale precum Eton sau Winchester“.[24] Charles a fost subiectul principal al filmului, după Elisabeta: ceea ce-l făcea atractiv era și perspectiva învestiturii lui ca prinț de Wales, precum și împlinirea a douăzeci și unu de ani, în noiembrie 1969. Prezentarea lui în fața poporului galez, așa cum promisese Elisabeta în 1958, a avut loc în primele două săptămâni de la premiera *Familiei Regale* – urmărit de atât de multă lume, încât o întrerupere de mers la toaletă a cauzat oprirea temporară a apei la Londra – printr-o ceremonie pseudomedievală concepută teatral, la Castelul Caernarvon, completată cu „tronuri“ de ardezie și o coroană princiară modernă.

La fel ca *Familia Regală*, învestitura lui Charles, concepută și supravegheată de Tony Armstrong-Jones, a fost ticluită special ca o mică extravaganță cinematografică: audiența de 500 de milioane de telespectatori confirma faptul că a fost mai importantă decât adunarea din interiorul zidurilor castelului sau decât principalii participanți la ceremonie. Cu succes, chiar dacă surprinzător, i-a convins pe mulți dintre spectatori că nou-pecetluitele „ritualuri ceremoniale [...] s-au schimbat prea puțin de-a lungul a șase secole și jumătate“.[25] Elisabeta solicitase o rochie și o haină simplă, de mătase, de la Norman Hartnell, cu o pălărie impresionantă, căreia creatorul i-a zis „coif medieval“; puțin înainte de începerea procesiunii, ea s-a plâns de un ac cu gămălie uitat de croitori, care a trebuit degrabă înlăturat.[26] Aducând din nou monarhia în atenția telespectatorilor din întreaga lume, Elisabeta se întorsese la croitorul descoperit de mama ei cu mult timp înainte, care creașe veșminte pentru mai bine de 30 de vizite oficiale, pentru turneele de peste mări și țări și pentru fiecare ceremonie importantă din viața publică a reginei. La fel ca în cazul încoronării, și-a repetat rolul dinainte. La repetiția cu costume, își amintea ea, coroana lui Charles – prea mare pentru capul prințului – „părea că-l stinge precum un capac pus pe o lumânare“.[27] Jurământul lui de credință amintea de cel al lui Philip făcut la încoronare. Spre deosebire de filmul lui Cawston, cu accentul pe care-l pusese pe „caracterul comun“ al regalității, jurământul lui Charles era un avertisment pentru a aminti că, până și în sânul familiei, Elisabeta era și avea să fie mereu regina, iar familia în chestiune era o dinastie menită să supraviețuiască. Marchiza de Anglesey a observat „o mică ciondăneală“ între Elisabeta și Philip înainte să înceapă ceremonia. Ca răspuns ce evidențiază percepția asupra mariajului regal, lady Gladwyn l-a învinuit pe Philip: „De ciudă, probabil, pentru că nu era el în lumina reflectoarelor“.[28]

Multe aspecte prezentate în *Familia Regală* le erau familiare cititorilor

Circularei Curții sau revistelor ilustrate precum *Sphere* sau *Illustrated London News*: Elisabeta în procesiune cu cavalerii Ordinului Jartierei, primind salutul la parada Trooping the Colour, dezvelirea unei statui, călătoria cu caleașca, vizitarea unei fabrici, întâlnirea cu sportivi, acordarea Medaliei Reginei pentru Poezie. Au fost și scurte momente despre activitatea executivă a Elisabetei, până atunci imortalizate doar în fotografiile ce-o prezentau așezată la biroul ei de lucru: livrarea zilnică a cutiilor roșii, chiar și la Balmoral; expedierea telegramelor de la Ministerul Afacerilor Externe; audiențele cu prim-ministrul și cu ambasadorii străini. Faptul că femeia care parcurgea această neiertătoare rutină zilnică părea, în același timp, amuzantă și pe deplin convinsă de importanța ei a atins scopul împărtășit de Philip și William Heseltine de a contracara argumentele conform cărora Elisabeta și familia ei erau „de neatins"; impresia transmisă, scria Milton Shulman, era aceea de „simplitate îmbietoare, hărnicie și relaxare". Totuși, filmul nu ascundea splendoarea din cea mai mare parte a existenței Elisabetei, strălucirea interioarelor de la Palatul Buckingham și de la Windsor, un du-te-vino plutitor cu iahtul regal, desfășurarea lină a unei rutine îndeplinite cu ajutorul servitorilor, la un nivel care, de la copilăria Elisabetei încoace, dispăruse, practic, din alte părți: morcovi pentru caii regali furnizați de un valet pe o tipsie de argint; însoțitoarea Elisabetei, Bobo, la îndemână, pentru a discuta posibilitatea purtării unui colier magnific de rubine. Dacă, după cum argumentau criticii atunci și de atunci încolo, *Familia Regală* a permis ieșirea la lumina zilei a magiei regale, telespectatorilor li s-a reamintit, totodată, de existența acestei vrăji și de statutul Elisabetei ca moștenitoare a unei tradiții milenare – o confirmare puternică a legitimității sale. Filmul era o etalare publică atentă a continuității regale și a activității dăruite a Elisabetei, susținută de familie; dădea substanță afirmației sale cum că a supraviețuit „bucurându-mă de fiecare clipă a zilei". Nu era vorba despre crearea unei noi imagini, asemănătoare monarhiilor care mergeau ca pe roate din Scandinavia și din Țările de Jos – ceea ce nu fusese niciodată scopul Elisabetei.

Familia Regală arăta ceva din măsura în care, în cel de-al doilea deceniu al domniei sale, viața Elisabetei a aderat unui calendar care ar fi fost recognoscibil pentru bunicii și părinții ei. Nici schimbările sociale din anii '60, nici primul guvern socialist al Elisabetei, sub Harold Wilson, ales în 1964, nu întrerupseseră curgerea firească a anului regal: călătoria anuală a Curții din hibernalul Sandringham la Windsor, de Paște, și vacanțele de la sfârșitul verii, cu familia, la Balmoral, inclusiv vizita anuală, cu *Britannia*, la regina-mamă, la Castelul Mey. Înlănțuirea evenimentelor era bătută în cuie: împărțirea bănuților din Joia Mare, Parada de Aniversarea Oficială a Elisabetei, în iunie (singura ocazie când călărea pe-o parte a șeii, ceea ce nu-i plăcea deloc), Ceremonia Jartierei, Deschiderea oficială a Parlamentului și Actul de Comemorare de la Cenotaf. Recepția ținută pentru membrii corpului diplomatic, acreditat la Curtea de la St James, a fost cea mai grandioasă petrecere din calendarul regal; au fost și petreceri în grădină, la Palatul Buckingham și la Palatul de la Holyroodhouse, din Edinburgh; Elisabeta și Philip au continuat să invite supuși distinși la prânzuri „informale" – bărbile,

hipnoza și orbii fuseseră printre subiectele de discuție necontroversate la masa de prânz la care participase actrița Flora Robson, în primăvara anului 1958.[29] În calendarul curselor de cai, era nenegociabilă săptămâna derby-ului de la Ascot. În fiecare an, la începuturile domniei sale, la Ascot, Elisabeta, membrii familiei și un grup de oaspeți de-ai casei se bucurau de o cursă doar pentru ei, ceva mai târziu, dimineața, pe pista goală, Elisabeta afișându-se la fel ca pe plajele din Africa de Sud, cu Margaret, fără pălărie și exaltată. Vizitele lungi prin Commonwealth aveau loc iarna; mai erau călătorii oficiale în străinătate și vizitele găzduite la Palatul Buckingham și, cu timpul, la Castelul Windsor. Doar printr-un scenariu ce o prezenta pe Elisabeta, într-o varietate de amplasamente domestice, *Familia Regală* și-a convins spectatorii de conexiunea ei cu locul și cu timpurile moderne; un sondaj de după difuzare a arătat o creștere de la 69% la 81% a celor care o considerau „la curent cu ceea ce se petrece".[30] Cu dihotomia ciudată dintre confortul material abundent și îngrijorarea generalizată inevitabilă, care era o potențială reacție la accesul ei privilegiat la rapoartele guvernamentale, inclusiv la documentele Ministerului Afacerilor de Externe, viața Elisabetei avea prea puțin în comun cu aceea a majorității supușilor ei, dincolo de relațiile familiale. Cu excepția mijloacelor de transport, a unei mass-media mai zgomotoase și a temerilor specifice Războiului Rece, afinitățile existenței sale de zi cu zi au fost covârșitoare cu cele ale predecesorilor săi imediați. În 1947, a fost dezamăgită de reacția unui negustor de antichități snob din Edinburgh la fotografiile Familiei Regale din Africa de Sud: „Numele pe care îl dau eu, de «familia Smith», e cum nu se poate mai potrivit acum. [...] Regele și cele două prințese sunt exact persoanele de nivel mediu pe care le vezi pe stradă, în orice zi, la orice oră, într-un orășel din Marea Britanie".[31] În 1969, reacțiile de felul acesta, încurajate de serialul *Familia Regală*, au fost parte din scopul urmărit de Heseltine.

Pentru moment, puțini dintre cei care au văzut filmul au luat în seamă avertismentul lui Milton Shulman potrivit căruia „orice instituție care a încercat până acum să folosească televiziunea pentru a-și face reclamă sau pentru a se pune în evidență a fost trivializată".[32]

„Nu e deșteaptă, dar are o inteligență rezonabilă și experiență: s-au împlinit 18 ani de când e implicată în guvernare", scria parlamentarul laburist Tony Benn, în iulie 1969, după ce o însoțise pe Elisabeta la Reactorul de Apă Grea de la Winfrith, în Dorset.[33] Ranchiunos, antimonarhistul Benn a confirmat pregătirea temeinică a Elisabetei pentru vizită, lucru pe care l-a atribuit meticulozității ei de a citi documentele cabinetului sau meticulozității secretarului ei privat de a o informa.

Elisabeta își perfecționase o metodă de lucru; a început observându-și tatăl, când fiecare își juca rolul său: ea se baza pe secretarii săi particulari, era scrupuloasă în timpul pe care îl dedica documentelor guvernamentale. În intervalul scurs de la accederea la tron, încrederea ei în acest *modus operandi* crescuse. A descoperit că *era* interesată de politică, inclusiv de bârfa politică. Ministrul laburist Roy Hattersley avea s-o descrie ca fiind „interesată de mașinăria

guvernului".[34] Era cu pasiune interesată de Commonwealth, de unde primea informații prin guvernatorii generali, informații pe care aceștia nu le împărtășeau prim-ministrului sau membrilor cabinetului și secretarului general al acestuia; avea încredere în cei mai apropiați consilieri ai săi și în servitori, în majoritate numiți de ea; era ajutată de fermitatea și inteligența lui Philip. Până în 1969, se înconjurase de o echipă de nădejde. Michael Adeane și Martin Charteris fuseseră secretarul ei particular și adjunctul, încă de la începutul domniei; din 1954, Patrick Plunket adusese stil și spirit rolului de maestru-adjunct al personalului; Bobo MacDonald, tiranică față de membrii personalului și de servitorii palatului, a rămas cu pasiune devotată „domniței" pe care o slujise și o protejase încă de când era bebeluș. „Totdeauna când e acasă, Maiestatea Sa îndeplinește rolul de stăpână a casei, luând decizii privind detaliile treburilor domestice, a schimbării mobilierului și a aranjamentelor, a alegerii meniului", scria brigadierul Stanley Clarke, în 1958.[35] De fapt, multe dintre toate acestea îi reveneau lui Plunket, ale cărui aranjamente încântătoare de la masă, iluminatul, banchetele, florile, devotamentul și amprenta lui ce se făcea simțită în orice întreprindea adăugau strălucire Curții Elisabetei. Printre doamnele ei se aflau și asociate pe termen lung, precum fosta doamnă de onoare Jean Elphinstone, acum una dintre însoțitoarele ei intime. În 1960, Elisabeta mai numise două însoțitoare intime, Mary Morrison și lady Susan Hussey, descrisă de Joyce Grenfell ca „înaltă, brunetă, elegantă, casnică… o făptură spirituală și înțelegătoare".[36] Peste șapte ani, la pensionarea ducesei de Northumberland din funcția de maestră a garderobei, Elisabeta a invitat-o pe contesa de Euston, apoi pe ducesa de Grafton, căsătorită cu fostul gardian de la Windsor, Hugh Euston, s-o succeadă. Toate cele trei femei aveau să rămână pe post mai bine de jumătate de secol. Îndelungata lor slujire demonstrează loialitatea pe care o inspira Elisabeta și nivelul ridicat de armonie din căminul ei. Nimeni n-a dat curs presiunilor mai vechi de a lărgi baza socială a Curții Elisabetei: originea lor aristocrată a contribuit la bunul mers al lucrurilor. Potrivit lui Gallup, la un deceniu după Altrincham, Elisabeta, care își dusese întreaga viață în sânul păturii aristocrate, nu a reformat acest aspect particular al mașinăriei regale. Doamnele sale erau alese din clasa curtenilor tradiționali. „Dacă duci o astfel de viață", explica Elisabeta în 1992, „trăiești foarte mult în tradiție și continuitate". Instinctul Elisabetei era să privească înapoi. Era un aspect al pietății familiei sale, al loialității față de amintirea regelui și, aproape cu siguranță, toate acestea erau determinate de aversiunea mamei ei la schimbare. La fel ca tatăl său, Elisabeta a dat sens monarhiei raportându-se la trecut. În mai 1955, i-a conferit lui Aga Khan medalia de Cavaler al Înalte Cruci, din Ordinul Sf. Mihail și Sf. Gheorghe. „Maiestatea Sa", preciza Aga Khan al IV-lea, „și-a dat seama că, odată ce eram eu însumi prinț și descendent regal, nu mi-a cerut să îngenunchez, ca să-mi primesc distincția [...], ci mi-a înmânat, pur și simplu, medalia". A fost, consemna el, ca și cum Elisabeta era în cunoștință de cauză, aceeași curtoazie ce se trăgea de la regina Victoria, care i-ar fi conferit lui Aga Khan al III-lea prima înnobilare cu aproape șaizeci de ani în urmă.[37]

Când a apărut *Familia Regală*, încrederea Elisabetei s-a extins la relația ei cu

mulți dintre membrii guvernului laburist, care, în octombrie 1964, înlocuiseră ministeriatul scurt al lui Home. Născut în 1916, Harold Wilson a fost primul prim-ministru prea apropiat de vârsta ei ca să joace rolul de om de stat mai în vârstă sau de *preux chevalier*. În schimb, el și-a permis să se îndrăgostească de ideea de Elisabeta; în timp, apropiații lui au început să se îngrijoreze de proporțiile acestei afecțiuni. Elisabeta a păstrat pentru sine reacția la victoria electorală a lui Wilson. Înfrângerea celui de-al XIV-lea conte de Home de către omul pe care acesta îl numea „al XIV-lea Domn Wilson" era tipică atmosferei schimbate din țară. Cabinetul lui Wilson era cunoscut că includea și republicani, deși el însuși nu prea le împărtășea radicalismul – un suporter laburist vorbea de părerea partidului conform căreia „Wilson e prea conservator".[38] Dacă părerile Elisabetei erau apolitice, cele ale mamei sale, care a rămas influența decisivă din viața ei, nu prea erau așa; ambele doamne regale înțelegeau cât de important era ca Elisabeta să stabilească relații de lucru eficiente și armonioase cu recentul ei premier. Spre surprinderea curtenilor Elisabetei, Wilson a venit la prima întâlnire formală împreună cu un „batalion" de rude. Elisabeta l-a primit doar pe el. L-a chestionat asupra minutelor cabinetului referitoare la proiectul Milton Keynes New Town și l-a găsit nepregătit: oarecum jenat, a aflat de declarația predecesorului său, și anume că „regina [...] e totdeauna la curent și foarte versată în rafinamentele tuturor problemelor naționale și internaționale", și, revenindu-și repede, și-a recunoscut și și-a corectat greșeala, ministrul și monarhul reușind să stabilească o relație degajată, chiar plăcută.[39] La suprafață, Wilson i-a acordat Elisabetei o oarecare paritate flatantă. Relația lor a mers mai departe. Faptul că erau conștienți de prăpastia dintre ei le-a stimulat curiozitatea. Wilson reprezenta o clasă pe care Elisabeta n-o prea cunoștea – modest ca origine, mândru provincial, cu studii liceale, dar la fel de tradiționalist ca Elisabeta în gustul pentru spectacolul măreț și pentru patriotismul demodat. Una dintre doamnele de onoare ale Elisabetei își amintea de ce-a zis aceasta după prima audiență: „Trebuie să lucrăm mult cu el".[40] Curând, a reușit să obțină rezultatul dorit. Printre surprizele Elisabetei pentru noul ei prim-ministru a fost interesul pe care l-a arătat față de casele înșiruite din Leeds, unde ea a inaugurat un nou cartier rezidențial.[41] Wilson a descoperit că putea sta de vorbă cu Elisabeta mai liber decât cu mulți dintre colegii săi; a descris-o ca fiind „foarte lipsită de formalism, foarte bine informată și mereu foarte *interesată*".[42] La rândul ei, a reacționat la locvacitatea lui, flatată, susținea Edward Ford, pentru faptul „că părea să-și dorească s-o informeze despre ce intenționa el să facă".[43] Durata audiențelor lor s-a lungit; Wilson își fuma pipa; Elisabeta a făcut un neobișnuit pas înainte, invitându-l să stea la un păhărel.

Fără doar și poate, sfidarea membrilor guvernului său a zădărnicit partizanatul lui Wilson față de Elisabeta: ministrul dezvoltării, Richard Crossman, directorul general al Poștelor, Anthony Wedgwood Benn, ministrul de stat al economiei, Anthony Crosland, și parlamentarul Emrys Hughes, a căror abolire a Legii Titlurilor a purtat-o pe Elisabeta în culisele protestului din 1967. Mai ales Crossman a fost fascinat de monarh, chiar în timpul protestului său împotriva

monarhiei; el și Benn se amuzau cu mici înțepături la adresa Elisabetei, care, înțelegând, prefera să nu reacționeze. Socialistă convinsă, Barbara Castle – ministrul dezvoltării externe, și mai apoi ministru al transporturilor – a descoperit puncte comune cu Elisabeta și cu Margaret, ca femei în centrul atenției publice. Ea admira ceea ce considera a fi profesionalismul și conștiinciozitatea Elisabetei, care îl impresionaseră pe Wilson de la început; îngrijorarea ei cum că Elisabeta „nu se relaxa niciun moment“ era empatică și plină de regret.[44] Ea a interpretat reacția de „evidentă plăcere“ a Elisabetei ca fiind foarte umană, atunci când i s-a făcut un compliment cu privire la rochia ei;[45] a fost amuzată de acuratețea cu care Margaret îl imita pe Crosland, precum și de susținerea pe care o arăta abolirii pedepsei cu moartea. Opoziția ideologică din inima guvernului a crescut nevoia Elisabetei și a consilierilor săi de a stabili o relație de încredere cu Wilson. Față de succesul său, Richard Crossman avea să se plângă de guvern: „Socialiștii clasei muncitoare nu sunt decât niște monarhiști de nădejde. Cu cât sunt mai aproape de regină, cu atât membrii clasei muncitoare ai cabinetului o iubesc mai mult“.[46] Era un efect de care Elisabeta era profund conștientă, o variantă a „fluturării steguletelor “ de către eastender-ii lui Philip, cu atât mai marcant, având în vedere sexul Elisabetei. Pe pagina de scrisori din *Illustrated London News* pâlpâia o ciondăneală tipic britanică în legătură cu versul final al Imnului Național: „Dumnezeu s-o mântuiască pe regina *noastră*“. Un cititor din Shropshire sugera că lucrul acesta survenea din „dorința naturală de a proteja, pe care supușii bărbați o simțeau față de o regină. [...] Mai multă căldură și mai puțină austeritate ar părea să coloreze mai firesc simțămintele oamenilor pentru o «doamnă suveran» și să trezească un sentiment de posesiune blândă [...], sugerat de cuvântul «noastră»“[47]. Aceeași idee de protecție avea să nuanțeze atitudinile din cabinetul lui Wilson.

Totuși, opoziția nu s-a stins, exemplificată de campania bine-cunoscută a lui Wedgwood Benn de a înlătura capul Elisabetei de pe timbrele comemorative. În ianuarie 1965, artistul David Gentleman i-a scris lui Wedgwood Benn: „Sunt convins că principalul dezavantaj în realizarea modelelor moderne unificate este capul monarhului, nu doar unghiul nesatisfăcător al fotografiei actuale, ci însăși includerea tradițională a capului“[48]. Lucrul acesta suna ca o melodie în urechile politicianului. El l-a încurajat pe Gentleman să reproducă modele fără capul Elisabetei și, în martie, i-a prezentat reginei o selecție. Politicoasă, dar jenată, Elisabeta și-a exprimat interesul. După cum povestea Wedgwood Benn, ea „a subliniat că nu are nicio opinie personală privitor la acest lucru“.[49] El a concluzionat că fusese de acord cu planul lui, pe care și l-a catalogat drept o „cerință populară de schimbare“.[50] Spre deosebire de Elisabeta lui Wedgwood Benn, Michael Adeane avea sentimente personale puternice în această chestiune. Și, potrivit lui Margaret, la fel reacționase și regina-mamă atunci când Elisabeta i-a arătat propunerile lui Gentleman. Sublinierea emfatică a reginei-mamă: „Tu ești șeful *statului*!“ a exclus posibilitatea unei ambivalențe din partea Elisabetei.[51] Regina a vorbit cu Wilson; ei au discutat despre noile timbre mai bine de o oră. Wilson i-a spus lui Wedgwood Benn că ea nu voia să i se înlăture capul de pe

timbre. „E o femeie cumsecade“, mi-a spus el, „iar tu n-ai făcut decât s-o vrăjești ca să zică da, când, de fapt, ea nu voia asta“, nota Wedgwood în jurnalul său. „A continuat: «Nu cred că se cuvine să te întorci la ea, să discutați asupra acestui lucru din nou, pentru că sunt sigur că ai câștiga, iar ea n-ar fi deloc bucuroasă».“[52] Ministrul și-a acceptat înfrângerea, alegând să-i blameze pe „Adeane și pe toți lacheii de la Palatul Buckingham“.[53] Capul Elisabetei a rămas pe timbrele comemorative. În plus, a fost comandat un nou portret al ei, pentru timbrele definitive (relieful sculptat al lui Machin, bazat pe fotografiile lui Hedgecoe, pe care le autorizase Elisabeta). Primele exemplare au apărut sub succesorul lui Wedgewood Benn, Edward Short, în iunie 1967. Ca și cum ar fi vrut să stopeze spectrul unei insurecții filatelice, Short a fost generos în a lăuda atât imaginea lui Machin, cât și pe cea a Elisabetei: „Acest timbru va intra în rândul clasicului Penny Black ca unul dintre cele mai frumoase timbre pe care le-am avut vreodată – dar, desigur, avem una dintre cele mai frumoase regine“.[54] Fără să mai fie actualizat vreodată, portretul lui Machin a devenit, de atunci, cea mai reprodusă operă de artă din istorie, precum și un aspect omniprezent al iconografiei Elisabetei.

Caz unic, în 1969: nu avea să existe un discurs de Crăciun. După *Familia Regală* și după ceremonia de învestitură televizată, Elisabeta a publicat un mesaj scris cu această ocazie: „Gândurile mele“, scria ea, „sunt alături de copiii mei mai mari, care își încep slujirea față de poporul acestei țări și de Commonwealth“.[55] În momentele-cheie din viețile copiilor ei, chiar la multă vreme după ce ajunseseră la maturitate, Elisabeta, al cărei prestigiu îl întrecuse totdeauna pe al lor, îi recomanda supușilor. În ultima adresare publică din anii ’60, ea a depus în numele lor angajamentul de slujire care formase miezul propriului discurs cu mai bine de douăzeci de ani în urmă, la majorat. Slujirea era justificarea de necontestat pentru imensul privilegiu și pentru poziția ce le era dăruită fără niciun efort din partea lor. În 1969, părea un ideal mai demodat decât în 1947; va continua să servească drept un *raison d’être* al bunăstării monarhiei Elisabetei. Respectul său față de îndatoririle pe care le avea era larg recunoscut și prezentat cu succes în *Familia Regală*. A presupus același lucru și pentru copiii ei și și-a încurajat supușii de pe tot globul să i se alăture în acest demers. Decizia de a nu transmite un discurs de Crăciun pe calea undelor, ca urmare a atâtor spectacole televizate în anul acela, sugerează o evaluare exactă a dispoziției publice: un sondaj Gallup publicat pe 2 noiembrie a dezvăluit că 52% dintre respondenți „nu erau dezamăgiți“ de prestația Elisabetei.

Nu exista nimic fals în descrierea vieții Elisabetei în *Familia Regală* atunci când era prezentată ca fiind preocupată de familie. Secretarul lui Mountbatten observa că ei îi este „foarte dificil să se relaxeze dacă nu e înconjurată de cei cu care se simte acasă“;[56] cu douăzeci și cinci de ani în urmă, Alathea Fitzalan Howard o descrisese ca fiind „mereu fericită în sânul propriei familii“.[57] De la mama ei, la fel ca de la regina Mary, asimilase simțământul familial încă din prima copilărie; „Am fost totdeauna o persoană familistă“, îi scria regina-mamă

Elisabetei. Presiunile distincte ale vieții regale i-au încurajat pe cei din familia Elisabetei să aibă încredere unii în alții, mai degrabă decât în străini: trădarea lui Crawfie o bântuia încă. Numai în mijlocul familiei apropiate era tratată normal. Daphne du Maurier, gazda Elisabetei cu câteva ocazii, ca soție a curteanului Boy Browning, și-a consemnat surpriza în 1962 legată de propria-i incapacitate de a vorbi normal și de a se comporta rezonabil în prezența Elisabetei: „Nu știu despre ce se vorbea, auzeam sunetele ieșindu-mi din gură, fără să le recunosc!“[58] Compozitorul Benjamin Britten își amintea vizitele de la Sandringham ca fiind potențial „dezastruoase [...], cu toată lumea ținându-și gura închisă, de teamă să nu spună ceva care să ofenseze, să pară contradictoriu sau să nu fie cu adevărat interesant“.[59] În mai 1968, la o întrunire a Oxford Union Society, 800 de studenți s-au simțit emasculați în prezența Elisabetei. „Când s-au oprit uralele“, scria unul dintre ei în jurnal, „atmosfera s-a răcit brusc. S-a făcut liniște, toată sala s-a crispat dintr-odată [...] din cauza prezenței reginei, niciunul dintre noi nu mai putea fi «normal»“.[60] Scriitorul Jonathan Gathorne-Hardy a consemnat o reacție alternativă, dar nu mai puțin firească: aceea de a fi fost „înghițit de un val, de un tsunami de lingușire și de ostentație“.[61] Chiar înainte de încoronarea ei, Elisabeta se obișnuise cu întâlnirile incomode cu cei copleșiți de emoție, de incitare, care deveneau împietriți, slugarnici – reacții absolut universale. Expunerea socială încă de când era copil fusese dominată de membrii familiei: mătușa ei regală și verișorii Lascelles, la zilele de naștere organizate pentru ea, la Castelul Windsor, de către George al V-lea și de regina Mary; partidele de călărie cu unchiul său Harry, ducele de Gloucester, din Great Park; nenumărații veri Bowes-Lyon din Scoția. Pe termen scurt, Elisabeta rămăsese apropiată de ducele de Gloucester și de soția lui, Alice – Elisabeta și Philip și-au serbat cea de-a șaptea aniversare a nunții în casa lor, în Northamptonshire; printre prietenii adulți apropiați ai Elisabetei erau și verișoarele ei Elphinstone, Margaret și Jean, cu soții lor, Denys Rhodes și John Wills. Familia i-a inspirat Elisabetei metafora dominantă a discursurilor ei: imaginea recurentă a Commonwealth-ului, „o familie foarte specială – aceea a națiunilor“, după cum spunea ea în 1971, aceeași imagine pe care o aleseseră tatăl și bunicul ei pentru Imperiu. Pentru Elisabeta – care trecuse convenabil peste actuala dușmănie cu ducele și ducesa de Windsor, una dintre nenumăratele zone în care nu avea nicio poftă să se confrunte cu ceea ce-și imagina ea ca fiind implacabilul mamei sale – „familia“ era sinonimă cu unitatea, fericirea și, atât cât îi permitea viața ei, cu normalitatea.

Mare parte din timpul Elisabetei în afara îndatoririlor și-l petrecea cu rudele. În mica sufragerie privată de la Castelul Windsor, s-a uitat la *Familia Regală*, împreună cu Philip, cu Anne și cu sora cea mai mică a lui Philip, Sophie, prințesa George de Hanovra, zisă „Micuța“. Sophie era una dintre cumnatele ei preferate și îi vizita des: ea împreună cu George de Hanovra, cel de-al doilea soț al său, fuseseră invitați să stea la Elisabeta și la Philip, la Birkhall, în 1948. Sentimentele antigermane de după război cereau o oarecare discreție a primelor lor vizite; când Elisabeta a fost de acord să fie nașa fiicei celei mai mici a cuplului, Friederike, în 1954, iar trei ani mai târziu, Philip a devenit nașul prințesei Maria Tatiana a

Iugoslaviei, nepoata Sophiei, cu primul ei soț nazist, Christoph de Hesse, lucrul acesta s-a desfășurat cât se poate de discret. Chiar peste ani, un ziar se întreba retoric „Cine au fost oaspeții care însoțeau Familia Regală în vacanța de la Deeside la slujba de dimineață, ieri, la Biserica Crathie?“, înainte să-i informeze pe cititori despre identitatea lor: Sophie, fiul ei, Welf, și nepotul Albrecht de Hohenlohe-Langenburg, cel mai mic fiu al lui Sophie și sora cea mare a lui Philip, Margarita.[62] Din mai 1967, mama lui Philip și a Sophiei, prințesa Andrew al Greciei, locuia la Palatul Buckingham. Agitația politică din Atena, care avea să-l forțeze curând pe noul rege Constantin la exil, a determinat-o pe Elisabeta s-o invite la ei pe prințesa suferindă, singuratică și săracă. Îmbrăcată în veșmântul lung, cenușiu, de călugăriță, obicei pe care îl adoptase de la fondarea unei comunități religioase în 1948, fumând țigară de la țigară, tușind horcăit, Alice era un oaspete exotic al casei. Înainte, Elisabeta contribuise la operele ei de caritate religioase; acum o trata cu mare bunăvoință și se delecta cu amintirile ei despre regina Victoria. Andrew și Edward jucau halma cu bunica lor răgușită; cu o perie de curățat hornul în loc de crosă de crichet, Andrew încerca să returneze mingile pe care Alice le azvârlea de-a lungul coridoarelor palatului. Toate acestea au contribuit la confortul ultimilor ani ai lui Alice. Cu un deceniu în urmă, același instinct compasional o făcuse pe Elisabeta să-și invite vărul cel mai tânăr, prințul Michael de Kent, al cărui tată murise pe când acesta avea șapte săptămâni. În august 1955, Michael, care avea treisprezece ani, s-a îmbarcat pe *Britannia* ca să navigheze împreună cu Elisabeta și cu Philip, cu Charles, de șase ani, cu Anne, de cinci, și cu mama lui Philip de la Portsmouth la Weymouth, Milford Haven, Insula Man și, în final, în Scoția, ca să-și petreacă vacanța de vară la Balmoral; înainte de plecare, navigase o săptămână cu Philip, la Cowes.

În noiembrie 1969, sentimentele familiei Elisabetei au devenit o chestiune de dezbatere publică, odată cu anunțul lui Philip, la o televiziune americană, despre precaritatea finanțelor regale. De la încoronare, plata de pe Lista Civilă a Elisabetei – banii pe care îi primea de la guvern pentru cheltuielile oficiale, în schimbul cedării Domeniilor Coroanei – rămăsese fixă. Inflația de-a lungul anilor ’60, prețurile de consum în creștere și salariile au atras, inevitabil, după ele un deficit. Philip le-a spus telespectatorilor americani că fusese obligat să-și vândă iahtul oceanic, *Bloodhound*, „și va trebui, probabil, să renunț și la polo“; Familia Regală, a explicat el, va intra pe roșu în scurt timp. Frivole sau pur și simplu greșit înțelese, comentariile sale au atras atenția asupra unei zone de mare sensibilitate: costurile monarhiei. Cu mai multă circumspecție, Elisabeta inițiase deja un dialog cu Harold Wilson despre finanțele regale. Nu putea fi de acord cu comentariile soțului ei, ceea ce l-a discreditat pe Philip, aducându-i porecla de „băiatul de cumpărături regale“ dată de un fost lider neoficial al docherilor londonezi, Jack Dash, și a plasat ceea ce Wilson numea „această chestiune importantă și [...] delicată“ pe prima pagină a ziarelor, unde avea să rămână, cu intermitențe, în următorii trei ani. Reputația de frugalitate a Elisabetei conta prea puțin față de propriul scop al lui Philip în legătură cu iahtul și cu poneii lui de polo. Printre cerințele Listei Civile erau alocațiile pentru acei membri ai familiei

neremunerați de subvenția guvernului, dar care erau angajați în îndatoririle publice, a căror susținere ajungea până la demersurile Elisabetei și care ajutau monarhia ei să mențină o muncă formidabilă acasă și în străinătate: verișoara ei, Alexandra, Edward, duce de Kent, și soția lui, Katharine. Subvenția reginei, a explicat Wilson în Camera Comunelor, inclusese o alocație de 95.000 de lire, din care erau utilizabile 25.000 „pentru punerea la dispoziție, de către suveran, membrilor Familiei Regale nespecificați de parlament". „Balanța de nu mai puțin de 70.000", a zis Wilson, „era să furnizeze un surplus de investire, în vederea deficitelor ce se așteaptă să apară mai târziu, de-a lungul domniei". Deficitele s-au mărit începând cu 1962, iar cele 25.000 de lire n-au mai subvenționat încă trei membri ai Familiei Regale. Nu era vina Elisabetei și nici măcar republicanul laburist, membru al parlamentului, William Hamilton, nu a acuzat-o de vreo extravaganță personală (a preferat s-o acuze de impertinența de a solicita ceea ce el numea hotărât o mărire a plății, într-o perioadă de cădere economică).

Wilson a solicitat alegeri pentru anul următor. Între timp, a făcut aranjamente ca un Comitet Restrâns bipartit să înceapă munca la subvențiile regale. Deși a pierdut alegerile în fața conservatorilor conduși de Edward Heath, Wilson a condus comitetul laburist din parlament și a luat parte la scrutinul finanțelor regale, ceea ce s-a dovedit mai mult decât o formalitate. Având în vedere atașamentul lui profund față de Elisabeta, ex-prim-ministrul n-a gustat deloc comentariile vituperante ale lui Hamilton despre Margaret și despre regina-mamă – *Times* îi caracteriza atitudinea ca „protectoare" – și nici examinarea foarte atentă din partea comitetului a celor două aspecte ale poziției financiare a Elisabetei, cu siguranță discutabilă atunci și după aceea: scutirea de taxe a monarhului și mărimea averii personale. Comitetul Restrâns a făcut recomandări jenante, inclusiv un salariu anual pentru Elisabeta, înjumătățind porția lui Philip; refuzul Elisabetei de a dezvălui detalii în legătură cu averea ei personală, susținut de președintele conservator al comitetului, a stârnit speculații fetide. În mare, datorită abținerii laburiștilor, parlamentul a trecut un document în anul următor, prin care aproape că se dubla alocația anuală a Elisabetei, la 980.000 de lire. Această sumă a fost fixată pentru următorul deceniu și le-au fost mărite alocațiile și altor membri ai Familiei Regale, inclusiv lui Philip, lui Margaret și reginei-mamă. De asemenea, s-a stabilit principiul reviziei regulate.

Pentru Palat, succesul acesta a avut costul lui. A fost un proces surprinzător de conflictual, iar neliniștea pe care i-a provocat-o Elisabetei a făcut-o, probabil, să comenteze cam frivol față de lordul Cottesloe, că s-a „îndoit foarte mult" că va mai fi regină încă cinci ani.[63] Obligând monarhia să-și justifice contribuția la viața națiunii, Comitetul Restrâns a condus mai mult decât *Familia Regală* la demitizarea ei. Nu exista nicio mistică în valoarea pecuniară regală. Dar Elisabeta se dovedise încăpățânată, cu momente de spleen hanovrian. Nu avea nicio intenție de a-și dezvălui averea personală, refuz care a stârnit, inevitabil, estimări extrem de exagerate. Numai intervenția intempestivă a lui Mountbatten, într-o pledoarie față de Philip în iunie 1971, a înăbușit estimările sălbatice ale presei: la instrucțiunile Palatului, Jock Colville, acum la banca Coutts, le-a spus celor de la

The Times că averea Elisabetei se ridica la aproximativ 12 milioane de lire. Față de Comitetul Restrâns, Michael Adeane a propus imunitate regală la impozit. Era o scutire pe care tatăl său pusese mare preț. Elisabeta intenționa să-și mențină poziția privilegiată cât mai mult timp posibil.

Împuternicirea pe care i-au dat-o Elisabeta și Philip arhitectului Sir Hugh Casson, profesor de design interior la Royal College of Art, să remodeleze încăperile din Turnul Edward al III-lea de la Windsor „arăta foarte limpede că-și doreau să vadă la castel un set de camere tipice timpurilor prezente, așa cum altele reprezentau trecutul".[64] Mai degrabă Philip, și nu Elisabeta, a instigat acest demers modernizator: Casson fusese responsabil cu reproiectarea anterioară a biroului lui Philip de la Palatul Buckingham și, înainte de asta, cu interioarele de pe *Britannia*. Totuși, Elisabeta și-a dat cu părerea în legătură ca tablourile din noile încăperi, să fie plasate pe tapet de Edward Bawden. Din selecția de opere de artiști contemporani, adunate de Patrick Plunket și, cu o oarecare desconsiderare, de custodele tablourilor reginei, Anthony Blunt (încă nedemascat ca spion sovietic), alegerile Elisabetei includeau desene extrem de precise ale Barbarei Hepworth și opt peisaje golite de siluete umane. „Elisabeta a adus soarele înăuntru și a alungat tenebrele", a fost verdictul reginei Ena a Spaniei.[65]

Tatăl ei se temuse ca nu cumva regalitatea să-i impună Elisabetei o viață întreagă de poveri și de singurătate. Din când în când, ea își dorea cu ardoare solitudinea unui peisaj gol, fără chipuri zâmbitoare și fără strângeri de mână. În anul apariției *Familiei Regale* și al învestiturii lui Charles, Elisabeta i-a pozat din nou lui Annigoni – o comandă pentru National Portrait Gallery. În portretul lui Annigoni din 1954, izolarea poziției ei apăruse romantică, chiar poetică. În 18 ședințe, a reluat aceeași temă. „Am văzut-o ca monarh, singură în mijlocul problemelor ridicate de responsabilitățile sale", a zis el. Într-un interviu dintr-o revistă, și-a explicat părerea conform căreia „de-a lungul a 15 ani, devotamentul ei față de datorie și față de slujire a condus-o, după cum văd eu, spre o mare însingurare"; pe un ton mai lejer, el sugera că „franchețea ei dezarmantă m-a surprins și m-a fascinat dintotdeauna".[66] Cel de-al doilea portret făcut Elisabetei de Annigoni a continuat ideea: în locul unei persoane, silueta rigidă, cu mantie roșie, are monumentalitatea unei instituții. După o îndelungă publicitate de presă – dovada în sine a succesului inițiativelor recente de a reaprinde interesul față de Elisabeta și de familia ei –, mulți dintre vizitatorii galeriei au reacționat furios. La curent cu franchețea Elisabetei sau cu ceea ce considera el ca fiind așa, Annigoni pictase o femeie care-și accepta singurătatea suveranului fără să protesteze, așa cum o făcea față de toate poverile sale. Înainte de învestitură, într-un interviu televizat, Charles o ridicase în slăvi pe mama lui ca fiind „teribil de practică și de înțeleaptă".[67] În portretul lui Annigoni dezvăluit trei luni mai târziu, bunul-simț și înțelepciunea domină asupra altor impulsuri mai însuflețitoare. Viziunea întunecată, susținea artistul, era aceea a unei femei care „e conștientă de limitele sale". Adevărul este că Elisabeta a fost totdeauna modestă, smerenia ei fiind parte din lecțiile pe care le asimilase de la părinții și bunicii ei,

consolidată, cu timpul, prin credința religioasă. Unui american de douăzeci și trei de ani, venit cu o bursă la Oxford, pe nume Bill Clinton, Elisabeta i-a părut, de la distanță, „elegantă și stoică“.[68]

Din fericire, deceniul următor avea să conteste în mod convingător concluzia unui tabloid că ultimul portret al lui Annigoni dovedea că lumea Elisabetei „nu mai este un loc de joacă regal plin de farmec“.[69] A început cu altă inovație, din partea lui William Heseltine: prima baie de mulțime a Elisabetei, în Wellington, în martie 1970, în timpul unui turneu de șapte săptămâni, în profund loiala Nouă Zeelandă și, după aceea, în Australia. Spre deosebire de eșecul din 1963, aceasta a fost o vizită cu atmosferă înălțătoare. „Există un spirit de dorință ce lipsea înainte de [ultima] vizită“, susținea un ziar.[70] Era, în parte, efectul *Familiei Regale*, inclusiv revelația modernității Elisabetei. Ea i-a comandat lui Norman Hartnell o rochie și o haină galbene, potrivite cu broșa în forma florii specifice Australiei, *Acacia pycnantha*: până la genunchi, a fost considerată provocator de scurtă pentru un monarh de patruzeci și patru de ani. Entuziasmul a fost generat și de hotărârea Elisabetei ca Charles și Anne, de douăzeci și unu, respectiv nouăsprezece ani, să-și însoțească părinții. Joyce Grenfell a sugerat că Alexandra a fost adevăratul inițiator al unei plimbări pe jos, în turneul din 1959.[71] În cazul Elisabetei, faptul că a consimțit să pășească, fie și pentru câteva clipe, peste linia invizibilă ce separa suveranul de supuși era foarte important. Nici tatăl său, nici bunicul nu pășiseră printre oameni și nu le vorbiseră direct în felul acesta. Adesea pompoase, asemenea interacțiuni sugerau interes din partea Elisabetei față de lumea și de oamenii din jur.

În vară, Elisabeta a făcut primele băi de mulțime acasă, la Coventry și la Manchester. Un ministru al cabinetului i-a spus Elisabetei: „Sunteți mai apropiată de oameni decât noi, știți ce simt ei“, o declarație lingușitoare, care a dat naștere unor noi băi de mulțime.[72] *Familia Regală* îi învestise pe Elisabeta și pe cei din familie cu „firesc“; în 1971, Comitetul Restrâns a atașat acțiunilor lor un preț. Transformarea de durată a venit odată cu băile de mulțime. Schimburile de replici întâmplătoare, niciodată uitate de interlocutori, o făceau pe Elisabeta reală.

18 La 21 octombrie 1966, deșeurile provenite în urma mineritului, depozitate pe un versant deasupra satului galez Aberfan, au luat-o la vale, înghițind școala și un rând de case (n. red.).

CAPITOLUL XIV

„O poveste de dragoste cu țara“

Vârsta a doua și colapsul economic sunt surprinzătoarea rețetă pentru apoteoză. În serbările din preajma Jubileului de Argint, din vara anului 1977, o națiune cum nu se poate mai recunoscătoare a răsplătit cei 25 de ani de domnie ai Elisabetei cu o demonstrație entuziastă de afecțiune și de admirație. Ca un ecou la reacția bunicului ei cu patru decenii în urmă, Elisabeta a fost deopotrivă uimită și mișcată. Îi tot repeta unui curtean: „Sunt pur și simplu uluită, nu mi-am putut închipui așa ceva“. „De ce mi se întâmplă mie“, și-a întrebat o prietenă, fără prefăcătorie. „Sunt doar o persoană obișnuită.“[1]

Fără să dispară cu totul, iconoclasmul din deceniul precedent se diminuase. În 1975, un corespondent din nordul Angliei îi scrisese pacostei regale William Hamilton: „Cred că iubita noastră regină face o treabă minunată și nu există cuvinte de laudă îndeajuns de frumoase pentru asta“.[2] Cu trei ani înainte, în noiembrie 1972, comentariile unei filmări de televiziune a procesiunii de la Westminster Abbey, cu ocazia aniversării nunții de argint a Elisabetei și a lui Philip, afirmau că regina era și iubită, și stimată, în aceeași măsură. În contrast cu spiritul rebel al anilor ’60, care o critica aspru pe Elisabeta ca fiind demodată și „înțepenită“, tocmai caracterul ei imuabil era identificat ca fiind demn de laudă: „Într-o epocă de schimbări rapide în care multe dintre instituțiile străvechi, inclusiv căsătoria, au fost puse sub semnul întrebării“, telespectatorii au aflat că „Familia Regală a stabilit un exemplu de stabilitate și de respect pentru valorile umane simple, de bază, care i-au inspirat până și pe sceptici“.[3] Era un sentiment apărat de comentariul din *Daily Telegraph* încă din 1969, când ziarul susținea că „nu e, realmente, necesară o schimbare continuă în toate [...], deoarece în epoca noastră de disoluție și de transformare învolburată, oamenii simpli au nevoie disperată de constanță și de rezistență în timp. Oare asta nu face parte din menirea superioară a monarhului?“[4] Lozincile de pe pancartele ce au întâmpinat-o pe Elisabeta cu ocazia unei vizite la University of East Anglia, cu un an înainte, includeau și sintagma: „Nu anarhiei, da monarhiei!“ S-ar putea ca ambele să-i fi servit ca slogan al misiunii sale, iar pledoaria pentru constanță din *Telegraph* să fi devenit unul dintre ele. Pentru moment, nici William Heseltine, nici Martin Charteris, desemnat secretar particular al Elisabetei la pensionarea lui Adeane, în aprilie 1972, n-au intenționat să piardă dreptul greu câștigat de a fi mereu

prezenți – unul dintre rezultatele *Familiei Regale*. Și astfel, o Elisabeta prevăzătoare, descriindu-se pe sine și pe Philip, le-a spus invitaților la prânzul de la Guildhall prilejuit de aniversarea nunții lor de argint: „Niciunul dintre noi nu prea privim spre trecut“. Nu era adevărat în ceea ce privea atitudinea ei față de monarhie; exprima însă cu acuratețe felul ei pragmatic de a accepta o viață plină de restricții și planificarea tiranică de zi cu zi. Doamnelor ei de onoare le încredințase sarcina de a confirma cadourile de aniversare: tufele de trandafiri roșii de la Consiliul comitatului Lancashire, un pui de elefant de la președintele Camerunului.

Discursul Elisabetei din Guildhall includea o afirmație care trebuie să-l fi surprins pe soțul ei: „Am avut norocul să creștem în familii fericite și unite“. Aceasta fusese propria-i experiență de viață, cu sintagma „noi patru“; era fals însă în ceea ce privea copilăria fragmentată a lui Philip. De-a lungul anilor ’70, Elisabeta a continuat să promoveze o viziune a monarhiei britanice ca pe o familie fericită, unită, exemplu de probitate domestică, menită să încurajeze și să inspire. „Dacă sunt întrebată astăzi ce cred eu despre viața de familie, după 25 de ani“, le-a spus ea oaspeților de la Guildhall, „vă pot răspunde [...] simplu și cu convingere. Sunt cu totul în favoarea ei“. A doua zi de Crăciun, împreună cu 19 membri ai familiei, inclusiv cei patru copii ai săi, mama, sora, verișorii Kent cu copiii lor, ea și Philip îi pozaseră lui Patrick Lichfield, el însuși văr din partea mamei, pentru fotografiile nunții de argint. Multe dintre ele sunt imagini ciudat de dezordonate. Elisabeta e în centru, cei din familie stând jos sau în picioare, în jurul jilțului ei de lemn aurit, într-o atmosferă informală, nepotrivită cu fundalul aurit și pictat cu falnicele portrete ale lui George al III-lea și Charlotte de Mecklenburg-Strelitz. Mesajul fotografiilor era aparent simplu, plasând-o pe Elisabeta zâmbitoare în mijlocul cercului ei familial; portretele aminteau de o căsătorie regală fericită – George și Charlotte, părinții a cincisprezece copii. Însă fotografiile lui Lichfield aveau o calitate nostalgică și, în același timp, sărbătorească. Margaret și Tony Armstrong-Jones se angajaseră deja într-o serie de aventuri care nu făceau decât să evidențieze incompatibilitatea lor pe termen lung. Elisabetei nu-i plăcea bârfa și era înclinată să ignore dificultățile familiei, însă diferendele celor doi Snowdon nu mai erau de mult secrete la Palat. O carte publicată în 1970 îi informase pe cititori că circulă „nesfârșite zvonuri despre Tony și Meg. [...] Când are de gând Tony să plece? Sau viceversa“; printre cei intervievați de autor erau și Margaret și Tony.[5] Faptul că părinții sunt stimulați de copiii lor, care rămân fideli modelelor din familie, era piatra de temelie a credinței Elisabetei și adevărul, în cazul ei. În discursul ei de Crăciun din 1971, și-a exprimat viziunea în legătură cu responsabilitatea părinților față de copii: „Noi [...] le furnizăm un set de valori pe care ei le iau din viețile și exemplele noastre“. Nu prea avea să se adeverească nici în cazul propriilor săi copii și numai optimismul hotărât al Elisabetei o putea face să spere că loialitatea față de idealurile părinților lor și amintirea sintagmei „noi patru“ aveau să continue s-o întărească pe Margaret în mariajul ei care semăna din ce în ce mai mult cu o șaradă.

În primăvara anului 1972, în timpul unui turneu în Franța, Elisabeta l-a vizitat pe ducele de Windsor. Întâlnirea lor a mișcat-o până la lacrimi. Cu zece zile înainte să moară, mistuit de cancer și secătuit de dureri, ducele trecuse prin emoții mari. Interesul față de familia pe care el o dăduse deoparte, care îi pedepsise dezertarea învinuindu-se reciproc în privat, și indiferența rece a publicului au fost date uitării. Elisabeta își dăduse deja consimțământul ca el și ducesa să fie înmormântați la Frogmore; întâlnirea lor atât de aproape de sfârșit a fost benefică pentru Elisabeta, nu pentru el, o încheiere a unei despărțiri ce dura de patru decenii, într-un moment în care tot ce-i mai rămânea ducelui erau îngrijorările pentru soția pe care o lăsa în urmă. Deși avea perfuzii, era îmbrăcat; a plecat din dormitorul lui într-un salon de la etaj, însoțit îndeaproape de un doctor. Cumva a găsit putere ca, la intrarea Elisabetei, nu numai să se ridice în picioare, dar să și facă o plecăciune. Pe chipul lui numai piele și os se distingeau trăsături ale tatălui ei care au zdruncinat-o profund pe Elisabeta. Pentru cei care interpretau această vizită ca atare, era un semn de unitate a familiei la care comentatori precum istoricul Sir Charles Petrie făcuseră referire ani întregi. Ca urmare a morții ducelui peste numai zece zile, sicriul lui a fost așezat la vedere, în St George's Chapel de la Windsor. La funeralii, comportamentul Elisabetei față de ducesă a fost plin de solicitudine, chiar, după cum povestea cineva, impresionant de matern; a doua zi, i-a dat instrucțiuni lordului șambelan Maclean s-o însoțească pe ducesă la aeroportul Heathrow, ca să se întoarcă la Paris. Nimeni din familia regală nu s-a alăturat lui Maclean – absență consemnată de ziare. Era o modalitate aridă de reconciliere, dovadă că, într-un fel, Elisabeta realmente nu avea niciun chef, așa cum le spusese oaspeților de la Guildhall, să privească înapoi.

Neînțelegerile din cadrul „familiei“ lărgite a Commonwealth-ului s-au dovedit la fel de provocatoare. În 1947, Elisabeta s-a dedicat pe viață „familiei imperiale“ a Marii Britanii; și-a folosit discursurile de Crăciun să promoveze un ideal de unitate în Commonwealth. Commonwealth-ul era integrat în identitatea sa regală. Îl considera piatra de temelie a moștenirii sale. În 1970, într-un discurs din Hobart, ea s-a referit – cu sentimentul proprietății sau cu un paternalism demodat – la „poporul *meu* tasmanian“ (sublinierea autorului). Era regina Regatului Unit și a fostelor teritorii imperiale mari sau mici; pe 16 septembrie 1975, obținuse un ținut adițional, când proaspăt independenta Papua Noua Guinee a invitat-o să le devină regină. În Marea Britanie, trecerea timpului erodase imperialismul popular, lăsând un gol pe care, pentru majoritatea supușilor Elisabetei de acasă, Commonwealth-ul nu-l putea umple. În aprilie 1962, secretarul de cabinet Norman Brook întrebase: „Ce semnificație și ce scop va avea Commonwealth-ul în anii ce vor veni? Ce funcție și ce valoare va avea acest nou Commonwealth în lumea modernă?“; în 1964, scriind în *The Times*, parlamentarul conservator Enoch Powell a descris fără echivoc gruparea ca fiind o „farsă uriașă“.[6] Înlocuirea lui Wilson în vara anului 1970 cu prim-ministrul conservator Edward Heath i-a arătat limpede Elisabetei statutul periferic al familiei mult prețuite a națiunilor în fața multora dintre compatrioții săi. Heath

era un eurofil ardent și depunea toate eforturile ca Marea Britanie să intre în Piața Comună; el acorda o prioritate mult mai mică Commonwealth-ului. Martin Charteris susținea că Elisabeta îl considera greu de suportat. Lipsa lui de interes față de Commonwealth, absența discuțiilor amabile, a umorului sau a vreunui semn de comportament cavaleresc față de Elisabeta, interesul lui pentru navigație și pentru muzica clasică, pe care ea nu i le împărtășea, toate acestea au făcut ca relația dintre ei să fie oarecum sterilă din punct de vedere social, spre deosebire de cele cu mult mai plăcute pe care le avusese cu predecesorii lui Heath. La rândul lui, Heath își descria pedanteria din timpul întâlnirii cu Elisabeta, agenda audiențelor lor săptămânale fiind stabilită dinainte și împărtășită secretarului ei particular, cam la fel cum făcea și Wilson, hotărât să nu-i ascundă nimic. Cu toate acestea, nu au fost dialogurile lejere de care se bucurase Elisabeta cu Wilson sau Churchill, ori disertațiile ample ale lui Macmillan, deși o Elisabeta experimentată a stabilit rapid o relație de încredere între ei, iar Heath, care nu era căsătorit, aprecia posibilitatea de a se destăinui în cadrul unor întâlniri care erau în mod sigur confidențiale. A descoperit imparțialitatea absolută a Elisabetei, nimic care să demonstreze vreo opoziție la politica guvernului: metoda ei era să-l testeze în legătură cu meritele unei decizii, abținându-se de la orice indicație personală. Nu o trata pe Elisabeta cu lipsă de curtoazie și nici nu s-a dat în lături de la a o susține. Stabilirea Listei Civile din 1970 i-a fost la fel de favorabilă, cum și-ar fi dorit și Wilson sau cei de la Palat. O scrisoare dezvăluită nu se știe cum, din decembrie 1973, arăta că, la fel ca Elisabeta, Heath acorda „mare importanță măsurilor care protejau acțiunile private ale reginei de la a fi date publicității“.[7]

Totuși, mai mult decât oricare dintre prim-miniștrii anteriori, Heath a clarificat distincția pe care o făcea între prioritățile guvernului și cele ale Elisabetei. Putea fiecare să argumenteze că îngrijorarea lui sau a ei reprezenta interesele cele mai mari ale națiunii, însă Heath, nu Elisabeta, era cel care avea ultimul cuvânt. Decizia lui de a vinde armament Africii de Sud, desființând embargoul lui Wilson în semn de protest la apartheidul sud-african, a mâniat Africa Neagră: printre cei care au amenințat că vor părăsi Commonwealth-ul au fost Tanzania și Zambia. Elisabeta nu-și putea face publice simpatiile mai mult decât ignorarea poveței lui Heath, ce se ridicase la rangul de instrucțiune, ca ea să nu participe la prima Întrunire a Șefilor Guvernamentali din Commonwealth, la Singapore, în ianuarie 1971, unde era de așteptat ca opoziția vizavi de politica lui să fie vocală și energică. Elisabeta le-a comunicat consilierilor lui Heath profunda ei nefericire și simțămintele ei față de „lipsa lui vădită de respect“ în legătură cu sensibilitățile din Commonwealth și ale liderilor acestuia; a fost mai precaută cu părerile ei despre viziunea lui de ignorare a oricărui rol pe care l-ar fi putut avea la întrunire.[8] Nu era surprinzător că administrația lui Heath nu rezolvase chestiunea Rhodesiei, care, în 1965, se declarase independentă sub guvernare albă, încercând s-o păstreze pe Elisabeta ca șef al statului. Pe prim-ministru nu îl preocupa destul această problemă. Neliniștea Elisabetei că excluderea politică fără sfârșit a majorității negre din Rhodesia va stârni mânia altor națiuni africane până într-atât încât să fragmenteze Commonwealth-ul părea că nu era împărtășită de

premier. Crizele economice de acasă erau mai presante; se cerea redresarea imediată, având în vedere escaladarea violenței în Irlanda de Nord. În ianuarie 1972, în Duminica Sângeroasă, au fost uciși 13 demonstranți civili neînarmați de către parașutiștii militari britanici în Londonderry, fapt care a condus la un an de violențe confesionale înspăimântătoare, în urma cărora aveau să fie omorâte 479 de persoane și rănite alte 4.876. În primă instanță, efectul posibil asupra Commonwealth-ului, mai degrabă decât amenințările la suveranitatea națională, care nu au apărut imediat, a fost nuanțarea atitudinii Elisabetei față de aderarea Marii Britanii la Comunitatea Economică Europeană, care s-a produs pe 1 ianuarie 1973. Aceasta a fost rațiunea ce a stat la baza discursului ei de Crăciun din săptămâna precedentă: conciliant, ținând cont de reacțiile celor din Commonwealth la tentativa de aderare a lui Macmillan din 1960. Elisabeta a sugerat că „noile legături cu Europa nu le vor înlocui pe cele cu Commonwealth-ul"; s-a rugat pentru pace în Irlanda de Nord. S-a opus în ambele cazuri. În decembrie, acceptase o invitație de la prim-ministrul canadian Pierre Trudeau să participe la Întrunirea Guvernamentală a Șefilor Commonwealth-ului, în Ottawa. A răspuns invitației ca regină a Canadei, fără să-l consulte pe Heath, ocolind posibilitatea unui al doilea refuz. S-au făcut planuri pentru vizite de curtoazie în Australia, în octombrie, și, la începutul anului 1974, în Noua Zeelandă. Pe 3 ianuarie, Elisabeta și Philip l-au însoțit pe Edward Heath la Opera Regală, la concertul de gală „Fanfare for Europe". Prim-ministrul și-a descris inima ca fiind „plină de bucurie [...] datorită recunoașterii pe care o arătase Maiestatea Sa față de marea realizare a țării noastre", dar un sondaj Gallup a descoperit că doar 38% dintre respondenți erau în favoarea aderării la CEE, iar protestatarii agitați au interpelat fețele regale la sosire.[9] Cu trei luni înainte, în octombrie, la Universitatea Stirling, Elisabeta suportase aceleași „obscenități batjocoritoare [...] și cântece triviale", din partea studenților care protestau la adresa costurilor vizitei ei acolo.[10] La Covent Garden, calmă și plină de tact, a ajutat-o ceea ce ea numise cândva felul ei „cam lumesc" de a privi lucrurile. I s-a rupt diadema în drum spre gală. Patrick Plunket i-a venit în ajutor și, în locul bijuteriei stricate, Elisabeta a purtat diadema familiei lui Plunket, pe care el se grăbise s-o aducă din casa lui de la Londra, din apropiere. Cineva cu imaginație ar fi fost tentat, poate, să considere lucrul acesta un semn rău.

Reacția publică din mai 1973 la logodna lui Anne cu Mark Phillips, un ofițer al reginei din Gărzile Dragonului, și, la fel ca Anne, campion internațional de călărie, s-a concentrat pe faptul că Phillips nu avea titlu, la fel ca în cazul lui Tony Armstrong-Jones. Totuși, mai mult decât căsătoria lui Margaret, viitorul soț al lui Anne părea, la prima vedere, genul de bărbat pe care l-ar fi ales ea însăși, având în vedere ambiția ei din copilărie pe care i-o mărturisise lui Horace Smith de a trăi la țară, cu o mulțime de câini și de cai. Tatăl și bunicul lui Phillips slujiseră ca ofițeri în același regiment de gardă. Din 1947 în 1950, bunicul lui din partea mamei, colonelul John Tiarks din Corpul Regal al Blindatelor, îl servise pe George al VI-lea ca aghiotant. Într-un instantaneu din grădina de la Palatul Buckingham, proaspăt logoditul cuplu era însoțit de labradorii lor negri. Debrett

a calculat că Anne și Mark erau veri de gradul XIII, care se trăgeau dintr-un strămoș din secolul XVI, detaliu care trebuie s-o fi amuzat, mai degrabă decât s-o impresioneze, pe Elisabeta cea lipsită de snobism. Serviciul colonelului Tiark s-a suprapus primilor ani ai căsătoriei Elisabetei, iar mutarea la Clarence House și conexiunea personală dintre familii a fost neînsemnată. Elisabeta era sceptică în legătură cu această căsătorie, în ciuda dibăciei lui Mark Phillips la călărie și a intereselor față de cai și de armată. Familia ei, inclusiv Charles, îi împărtășea rezerva, dar Elisabeta nu a intervenit. Nu se erijase niciodată în șef al familiei, cu excepția simplului ei exemplu personal, în care, dedicându-se rolului ei nonfamilial de suveran, trecea peste impulsurile sale materne. Anne avea o voință de fier; se aștepta să-și croiască drumul singură. Timpul avea să arate cu o claritate devastatoare că tendința Elisabetei de a aproba autonomia încăpățânată a copiilor ei era o lipsă de intuiție și înțelepciune pe care Charles o lăudase la vremea învestiturii sale.

În ciuda văditei nepotriviri de rol a durei și directei Anne – prima prințesă din Marea Britanie aflată la comanda unui tanc Centurion –, jurnaliștii erau determinați s-o transforme într-o eroină romantică de basm. Doar cu un an în urmă, Cecil Beaton o descrisese pe Elisabeta, la patruzeci și șase de ani, „strălucitoare de-ți lua ochii, la modul pozitiv, cu un zâmbet radios [...], în culmea frumuseții, [...] o operă de artă“; în vara anului 1971, contele de Longford susținuse că era „minunat de frumoasă“.[11] Odată cu logodna lui Anne, Elisabeta din imaginația scriitorilor și a jurnaliștilor a încetat, până la urmă, să joace rolul de prințesă de poveste pe care i-l impuseseră de-atâta vreme; ștafeta trecea la o generație mai tânără. Palatul conspira la neverosimila iluzie. În 1971, Norman Parkinson o fotografiase pe Anne pentru *Vogue*, ca să-i marcheze împlinirea a douăzeci și unu de ani. În 1973, a fost din nou solicitat. A creat cu succes o viziune trandafirie, pe fundal luminos, a unei prințese pline de bijuterii, cu o ținută vaporoasă, împreună cu gardianul ei frumos, lucru care a ajutat considerabil la stârnirea interesului public pentru nunta lor din noiembrie, de ziua lui Charles, la Westminster Abbey. La ceremonie a participat un grup de fețe regale europene, toate rude de-ale miresei, în afară de Beatrix și Claus ai Olandei și de prințul și prințesa de Monaco. Însă atitudinile se schimbaseră de-a lungul celor 20 de ani de domnie a Elisabetei. Un film prezentat după ceremonie, *Prințesa Anne – o poveste de iubire regală*, îi informa pe spectatori, așa cum se întâmplase, poate, și pe vremea propriei sale nunți: „În toate basmele cele mai frumoase, prințesa se căsătorește cu bărbatul pe care îl iubește“. Era adăugată, conform ocaziei respective, o notă fără echivoc de asigurare lingușitoare fără margini: „Să sperăm că și în această poveste ei vor trăi fericiți până la adânci bătrâneți“. Era și speranța Elisabetei. După un model care avea să caracterizeze relația cu copiii ei adulți, această speranță avea să se dovedească sterilă.

Bârfa de la Curte sugera că speranțele Elisabetei legate de mariajul lui Margaret se risipeau. La balul de la Palatul Buckingham, în ajunul nunții lui Anne, Cecil Beaton nu l-a văzut pe soțul lui Margaret. În jurnalul său, Beaton, căruia îi displăcea Tony Armstrong-Jones, reflecta cu oarecare plăcere: „Se spune

că regina și-ar dori s-o lase pe P[rințesa] M[argaret] să se descotorosească de el, dar Tony se încăpățânează să rămână“; ca întotdeauna, sentimentele Elisabetei față de sora ei presupuneau și o latură protectivă.[12] Cei doi trăiau separat. La începutul acelui an, Margaret îi fusese prezentată lui Roddy Llewellyn, un tânăr delicat, mai mic cu 17 ani decât ea; relația lor avea să pună la încercare toleranța Elisabetei și să precipite sfârșitul căsătoriei lui Margaret. Temperamentul lui Margaret contrasta cu viața domestică așezată a Elisabetei, lucru de care aceasta era, cu siguranță, conștientă. Zvonurile în legătură cu ochii alunecoși ai lui Philip, care fuseseră preocuparea jurnaliștilor de scandal în anii ’50, nu se stinseseră niciodată cu totul. Flirta vioi, acordând atenție câtorva doamne frumoase, de familie bună, însă reacția Elisabetei era senină. Philip aducea un pic de sare și piper în viața de familie a cuplului; trăinicia afecțiunii lor reciproce era recunoscută de prietenii lor cei mai apropiați. Dar în ceea ce-i privește pe Margaret și pe Tony, iubirea încetase să mai asezoneze antagonismul. Transformarea bruscă a lui Anne în prințesa de basm a familiei și îndărătnicia de vârstă mijlocie a lui Margaret păreau să dea mai multă legitimitate înțelepciunii mature a Elisabetei: reflectoarele fiind îndreptate în altă parte, Elisabeta nu mai avea nevoie să se preocupe de criticile de tip Altrincham la adresa stilului ei vestimentar, dacă într-adevăr a avut vreodată. După un spectacol de la Castelul Windsor al artistei Joyce Grenfell, în vara logodnei lui Anne, Elisabeta, care alesese programul lui Grenfell – „Toate numerele au fost de comedie; a fost dorința expresă a reginei“[13] –, i-a scris ca să-i mulțumească. Elisabeta spera „că nu fuseseră un public foarte «scorțos»“[14]. De consemnat, nu exista nicio scuză, nicio justificare în acest mesaj.

Pentru Joyce Grenfell a fost o seară de aur, „de o glorie măreață“. A fost uluită de frumusețea din jurul ei, ca și poetul Ted Hughes, care a vizitat-o pe Elisabeta cu un an mai târziu la Palatul Buckingham, pe care l-a găsit „mai somptuos decât orice mi-aș fi imaginat că e posibil. [...] Totul strălucea și sclipea în lumina candelabrelor“.[15] Grenfell a descris lucrurile ca fiind „gestionate cu acea ordine superbă pe care numai britanicii par acum capabili să o realizeze [...], un eveniment de un stil desăvârșit care să-ți înalțe inima, să-ți bucure ochii și să-ți hrănească spiritul“.[16] Ordinea superbă a distracției formale a Elisabetei era, în cea mai mare parte, opera lui Patrick Plunket. Grenfell s-a minunat de „plăcerile vizuale“, pe care ea le-a numit „nesfârșite“: „Cerceluși de un metru jumătate [...], flori perfecte după orice standard“, „un aranjament floral exuberant de-ți tăia răsuflarea“, procesiunea spre cină, ca un balet. Ea nu a observat amprenta lui Plunket asupra diversității oaspeților Elisabetei, includerea celor din afara cercului restrâns al aristocraților tradiționali de la Curte sau grija sa pentru propria desfătare a Elisabetei; nu știa că Plunket, mai mult decât regina Mary, fusese cel care îi stârnise entuziasmul față de uluitoarele comori ale artei de care era înconjurată. Necăsătorit și fermecător, plin de imaginație și abil, Plunket își adusese cu armonie și stil contribuția la Curtea Elisabetei. Combinația lui de admirație intensă pentru femeia pe care o cunoștea încă din copilărie, de talente administrative remarcabile de a controla o sferă largă de competențe și

disponibilitatea de a avea cu ea conversații dificile pe care alții le evitau îl făceau neprețuit și de neînlocuit, așa cum bine știa Elisabeta. *Daily Mirror* sugera că Plunket avea să reiasă din biografia oficială a Elisabetei ca fiind „ochii și urechile ei către o lume care i se refuza adesea"; descria vizitele lor discrete la ABC Cinema, de pe Fulham Road din Londra, urmate de o cină în apropiere, la San Frediano sau la Spot 3, precum și cinele intime la televizor, în absența lui Philip, când se uitau la concursul *Mastermind* sau la serialul de comedie *Till Death Us Do Part.*[17] Plunket călătorea cu Elisabeta, îl însoțea la tir pe Philip, pescuia cu regina-mamă și cu Charles, cânta la pian cu Margaret. Diagnosticul de cancer la ficat, urmat de moartea lui, de Paște, în 1975, au zguduit-o pe Elisabeta; un „prieten apropiat" nenumit zicea că, două luni mai târziu, ea era tot „foarte amărâtă".[18] Moartea lui a lipsit Curtea de un oficial senior al cărui respect pentru tradiție nu era nici pompos, nici inflexibil; el a plămădit cumpătarea care era de neocolit într-un mediu modelat de circumspecție și precedent. Lucru neobișnuit, Elisabeta a participat atât la funeralii, cât și la slujba memorială. Familia lui credea că ea contribuise la necrologul din *The Times*; a fost de acord ca înhumarea să se facă la Frogmore, unde a contribuit și ea la un memorial sub forma unui pavilion. O doamnă de onoare îl descria pe Patrick Plunket ca fiind „unica persoană care putea sta de vorbă [cu Elisabeta] de la egal la egal"[19]. A devenit un loc biografic comun să compari relația monarh-curtean cu aceea dintre frați, dar, chiar într-una dintre ultimele scrisori ale Elisabetei către el, păstra distanța, semnându-se formal: „Cu sinceritate, Elisabeta R.".[20] Cu această ocazie, ea și-a acompaniat biletul, livrat lui Plunket pe tava de mic-dejun, cu un buchețel de flori de primăvară.

Faptul că Plunket i-a lăsat moștenire Elisabetei micul tablou marin al peisagistului de la începutul secolului XIX Richard Parkis Bonington, care se aflase înainte deasupra șemineului din salonul lui de la țară, stă mărturie afecțiunii pe care i-o purta. Imaginea coastei engleze și cerul erau și o aluzie la solitudinea spațiilor larg deschise, departe de vacarm.

Un an mai târziu, planul conceput de London Transport în vara lui 1976 pentru a marca Jubileul de Argint al Elisabetei cu 25 de autobuze vopsite în argintiu includea speranța de a găsi sponsori pentru noul aspect al Vehiculelor. Situația economică a țării rămânea dificilă. La o lună după nunta lui Anne, ca urmare a împuținării alimentării cu combustibil, a militantismul sindicatelor și a creșterii extreme a costului vieții, inclusiv o mărire de 70% a prețului petrolului, Edward Heath impusese săptămâna de trei zile și întreruperi ale curentului electric. Un al doilea premierat al lui Wilson, ca urmare a două sesiuni de alegeri în 1974, n-a reușit să stopeze valul. Într-un an, inflația a crescut la 25%. S-au înmulțit grevele, lucru care a divizat susținerea publică. Existau, scria Philip, „mulți viermi în fructe".[21] Angajamentele Elisabetei s-au adaptat la grijile presante. Printre imaginile celebre de la mijlocul anilor '70 erau și fotografiile vizitei regale la minele de cărbuni de la Silverwood, din South Yorkshire: cu o salopetă albă ca zăpada, cu o cască peste batic, Elisabeta zâmbește fermecător în

timp ce stă de vorbă cu minerii. În 1976, Marea Britanie a făcut o cerere la Fondul Monetar Internațional pentru un împrumut de 2,3 miliarde de lire. Cu doi ani înainte, însăși Elisabeta fusese nevoită să solicite ceva similar: o a doua mărire în Lista Civilă, de 1,4 milioane de lire anual. Aprobată de un parlament nemulțumit, o asemenea solicitare nu a garantat obținerea susținerii populare nici pentru Elisabeta, nici pentru monarhie, în general. Într-o atmosferă de nemulțumire învrăjbită, filipica republicană a lui William Hamilton, *Regina mea și cu mine*, a fost larg difuzată; țintele lui o vizau și pe Margaret, iernând pe insula Mustique din Indiile de Vest, ridiculizându-i „irelevanța scumpă și extravagantă".[22] Despre economiile personale ale Elisabetei nu s-a vorbit foarte mult, deși decizia ei din 1975 îi explica incontestabil croitorului Hardy Amies că garderoba pentru turneele în Mexic și în Japonia va trebui să includă „ultimele mele rochii", ca să se mai taie din costuri. Criticile lui Hamilton erau bine informate, având în vedere că îi asiguraseră un loc în Comitetul Restrâns, în 1971.[23] Anul 1974 fusese unul de succes pentru Elisabeta ca proprietară de cai de curse. Mânzul ei Highclere a câștigat 1.000 de guinee la Newmarket, *Prix de Diane* de la Chantilly și *King George VI and Queen Elizabeth Diamond Stakes*, de la Ascot. Era pentru prima oară în aproape două decenii când unul dintre caii Elisabetei câștiga un titlu clasic, iar profiturile ei, în anul celei de-a doua solicitări de creștere a Listei Civile, au ajuns la 140.000 de lire.[24] Peste doi ani, spre marea ei bucurie, alt cal ce-i aparținea, Goodwill, a fost cel pe care l-a călărit Anne la Olimpiada de la Montreal, ca membru al echipei ecvestre britanice.

Planurile pentru sărbătorirea la nivel local a Jubileului de Argint al Elisabetei, al doilea din istoria britanică, au mobilizat comunitățile din Marea Britanie pe parcursul unui an de pregătire. Așa cum era de așteptat, au existat și divergențe: consilierii laburiști din Knowlesley, de exemplu, au făcut presiuni pentru sărbătorirea Zile Muncii, la 1 mai. „Indiferent cât de mult s-ar bucura copiii de sărbătorile dedicate reginei, cred că ar fi mai potrivit să participe la Ziua Muncii. Ar fi mai bine decât să sărbătorească instituții demodate", a susținut consilierul George Howarth, în decembrie.[25] În aceeași lună, Charles a renunțat la comanda distrugătorului de mine HMS *Bronington*, părăsind marina pentru a conduce comitetul de organizare a festivităților oficiale ale jubileului. El și-a donat salariul compensatoriu noii societăți de caritate, Prince's Trust, pe care o lansase în iunie. Elisabeta a cerut un sistem propus pentru jubileu, „ajutați tinerii să-i ajute pe ceilalți", încurajând serviciul voluntar al tinerilor în cadrul propriilor comunități.

Nu era în natura Elisabetei să anticipeze apropiatele sărbătoriri ca pe o confirmare personală, deși, în cea mai mare parte, echipa ei, condusă de Martin Charteris, era hotărâtă și încrezătoare. Cu excepția tăcerii din partea poetului laureat John Betjeman, care s-a scuzat ca fiind în pană de inspirație, reacțiile la cea de-a cincizecea aniversare a Elisabetei, în aprilie 1976, au oferit prilej de optimism. „Într-un moment în care țara are nevoie de toată încurajarea posibilă", *The Times* le spusese cititorilor că „sănătatea monarhiei e o dovadă de putere și de reconfirmare".[26] Cu Marea Britanie aproape de faliment și forțată să taie cheltuielile publice conform condițiilor puse de FMI, structurile guvernului erau

chiar mai apatice decât palatul sau decât trupele provinciale de cercetași și decât filialele Institutului Femeilor, ale căror planuri umpleau paginile ziarelor locale. Spre deosebire de anticiparea prelungită a încoronării, interesul față de Jubileul de Argint se contura cu greu. În condițiile acestea, Charles i-a forțat mâna lui Betjeman. Prinosul lipsit de strălucire al poetului a stârnit ironii, deși referința lui la „Privirea aceea de dăruire/În ochii ei albaștri“ se apropia de felul în care și-ar fi dorit Elisabeta să fie sărbătorită și amintea de portretul enigmatic al lui Michael Noakes, pictat în momentul aniversării nunții ei de argint, achiziționat de Charles și pe care el l-a inclus într-o expoziție cu operele lui de artă favorite.

Din rugăciunile episcopului Londrei de la slujba de recunoștință oficiată la St Paul's Cathedral în 7 iunie 1977, la care Elisabeta părea foarte fericită, se întrevedea speranța că ea „va avea totdeauna inimile oamenilor“. Vara jubileului a fost dominată de demonstrații ale marii și sincerei afecțiuni populare față de ea. Vizitele Elisabetei în 36 de districte ale Regatului Unit au fost întâmpinate de mulțimi uriașe: în centrul orașului Bristol s-au înghesuit un sfert de milion de oameni ca s-o vadă; vreo 40.000 de copii au umplut stadionul din Leeds. Omagiile erau calde și excentrice în egală măsură – o adunătură britanică tipică. În Cricklewood, pompierilor li s-a cerut să asambleze 25 de etaje ale tortului jubiliar copt și glazurat timp de șase luni de un electrician local; o jumătate de milion de petale de trandafiri culese din grădinile orașului au fost aruncate în ploaie la trecerea Elisabetei prin Bath; în Fulham-ul clasei muncitoare, bordurile au fost vopsite în roșu, alb, albastru, iar fațadele caselor, împodobite extravagant cu steaguri. Un milion de oameni s-au îmbulzit pe The Mall, ca să urmărească procesiunea regală, care a culminat cu momentul apariției caleștii oficiale aurite, în care Elisabeta și Philip se urcaseră ultima oară în 1953; amploarea mulțimilor o egala pe cea de la încoronare. Arhiepiscopul de Canterbury a preamărit „slujirea ei neobosită, cu simțul datoriei împlinite și [...] viața privată stabilă și plină de o fericire minunată“. Elisabeta era îmbrăcată într-o rochie și un pardesiu asortate, de un roz-aprins, aceeași culoare pe care o purtase cu 42 de ani în urmă la Jubileul de Argint al bunicului ei. Chiar și designerul Hardy Amies a recunoscut prețul ridicat, pardesiul fiind „căptușit cu același material ca rochia. A fost un lucru extravagant, deoarece crepdeșinul era foarte scump“.[27] Ca o aluzie la vremurile dificile, nu era o ținută nouă: o purtase cu un an înainte la deschiderea Jocurilor Olimpice de la Montreal.

Comentatorii au ridicat în slăvi „ovațiile extatice“ care au însoțit caleașca aurită în drumul său. Martin Charteris a detectat o reacție similară de-a lungul tuturor călătoriilor lungi ale Elisabetei, care au cuprins întreaga Mare Britanie, în ciuda pericolelor din Irlanda de Nord, unde 30.000 de polițiști și de soldați au fost în alertă pe parcursul vizitei ei de două zile, precum și cei 90.000 de kilometri prin țările Commonwealth-ului. „Avea o poveste de dragoste cu țara“, a zis Charteris; Philip Ziegler consemna că, în vreme ce trecea printre oameni, aceștia „întindeau mâinile spre ea, de parcă ar fi fost un monarh medieval a cărui atingere te lecuiește“.[28] Era un triumf foarte personal într-un moment de nefericire a națiunii, dovadă a teoriei expuse cu 30 de ani mai devreme în poemul

lui John Masefield, scris la comemorarea nunții Elisabetei: „O coroană strălucește“, declamase poetul, „când nădejdea se stinge, și norocul ne părăsește, [...] Acolo duhul pământului reazem își găsește“.[29] Expresiile fervente, pasagere, ale afecțiunii maselor sunt tipice pentru sărbătorile regale. În vara anului 1977, o veșnic zâmbitoare Elisabeta părea să returneze căldura simțămintelor cu care fusese întâmpinată în călătoriile ei de-a lungul și de-a latul țării. Robert Lacey a consemnat o scurtă conversație, în care o tânără i-a spus Elisabetei: „Am venit aici pentru că vă iubim“. Nu era tocmai genul de afirmație la care Elisabeta să reacționeze, dar i-a răspuns cu căldură, dezvăluindu-i: „Simt și eu asta și înseamnă mult pentru mine“.[30] Spre sfârșitul domniei sale, asemenea declarații își pierduseră din valoare, până la punctul în care s-au golit cu totul de conținut. Nu la fel s-a întâmplat în 1977, iar Elisabeta nu și-a ascuns sentimentele. Faptul că și-a permis o asemenea candoare sugerează cât de mișcată era. De-a lungul întregii sale vieți, mulțimile pătimaș entuziaste avuseseră rolul lor: la jubileul bunicului ei, la încoronarea părinților și la a sa, în vizitele peste mări și țări, atât în Commonwealth, cât și în afara lui. Elisabeta nu punea la îndoială emoția care făcuse mulțimile să iasă pe străzi în vara jubileului; cea mai reținută dintre femei, s-a simțit ea însăși înduioșată de manifestările care, la fel ca în cazul bunicului ei, au devenit un prilej intens de exprimare a mulțumirii pentru cei 25 de ani de slujire. În 8 iunie, *Daily Mail* o cita pe Elisabeta pe prima pagină: „E, oare, toată lumea fericită? Eu, una, sunt!“[31] Fericirea ei iradia și încălzea ovațiile publicului. Peste două zile, a luat parte la ultimele manifestări sărbătorești de la Londra, o procesiune-fluviu; și-a făcut ultima apariție după miezul nopții. Într-o relatare dintr-un jurnal personal a fost, pur și simplu, împinsă pe balconul palatului de Margaret, care ea însăși „se agăța de fervoarea mulțimii“.[32] Soția vărului ei, ducesa de Kent, o descria ca fiind „cu totul tulburată și copleșită de această revărsare uriașă de afecțiune îndreptată către ea“.[33] „Vuietul [mulțimii] era asurzitor. Regina nu trebuia decât să ridice ușor mâna, ca valul fervorii să se împrăștie printre nenumăratele chipuri cu privirile ridicate.“[34] Așa cum recunoscuse mereu, Elisabeta nu poseda abilitatea mamei sale de a reacționa cu spontaneitate în prezența publicului. Margaret, care era mai puțin rezervată, nefiind constrânsă de experiența regalității, înțelegea instinctiv ce solicita dispoziția mulțimii și o îmboldea cu fermitate.

În fiecare dintre cele două discursuri-cheie ale jubileului, Elisabeta a avut o notă personală care nu-i era caracteristică. Reacția ei la mesajele loiale ale parlamentului din Westminster Hall, în mai, a fost notabilă prin opoziția față de degenerarea situației, într-o vreme a naționalismului regional strident, mai ales în Scoția: „Nu pot uita“, a rostit ea, „că am fost regina încoronată a unui Regat Unit“. Doar un diplomatic „poate“ a mai îndulcit forța cuvintelor sale: „Poate acest Jubileu e o perioadă în care să ne reamintim de beneficiile conferite de uniune [...] tuturor locuitorilor din toate părțile Regatului Unit“. Nimeni dintre cei prezenți nu se îndoia de seriozitatea ei. În discursul de Crăciun, la sfârșitul anului, a revenit asupra conflictului, opunându-se la orice micșorare a regatului ei: a sugerat că mulțimile adunate cu ocazia jubileului „dezvăluiseră lumii că

putem fi un popor unit". În discursul din Guildhall, la prânzul ce-a urmat slujbei de mulțumire, Elisabeta a reluat legământul ei de a se dărui, făcut la Cape Town, în 1947. „Deși acel jurământ a fost rostit pe vremea tinereții mele inocente, când judecata mi-era abia la început, nu regret și nu retractez nimic din ce-am spus", a anunțat ea absolut convingător. Cei mai apropiați au fost martori la efectul pe care l-au produs asupra ei propriile-i cuvinte. În timp ce se așeza, după discurs, gura ei părea să zâmbească, dar se străduia să-și înăbușe surâsul. Adesea, când e extrem de emoționată, își ascunde forța emoției îndărătul unei expresii impetuoase. În ziua jubileului, nu i-a reușit. Ce-o fi mișcat-o atât de mult? Succesul discursului? Succesul băii de mulțime în drum spre Guildhall? Amintirile, ca niște imagini ale lanternei magice, ale sfertului de veac intrat de acum în istorie? Sau plăcerea pe care și-a găsit-o în propriile-i cuvinte, prin care își reafirma puternicul legământ de credință, fidelitatea față de promisiunile făcute propriei coroane? Era emoționată de forța propriei convingeri – femeia aceasta a cărei dăruire față de menirea ei de-o viață a întrecut orice hotar?

La fel ca încoronarea și ca turneul din Commonwealth ce-a urmat, Jubileul de Argint al Elisabetei a reprezentat un important reper personal. Era un omagiu adus ei înseși: deși Philip îi era mereu alături, nu părea o sărbătoare a realizărilor lor împreună. A reprezentat un moment decisiv în percepția publică a monarhului care, spre deosebire de bunicul ei în 1935, se presupunea (corect) că mai are mulți ani de domnie de acum încolo. De-a lungul și de-a latul țării, Elisabeta întruchipa competența regală pe care Michael Adeane încercase s-o explice Comitetului Restrâns din 1971: „Are un interes real pentru tot ce o înconjoară, spune o vorbă bună aici, pune o întrebare acolo, mereu cu zâmbetul pe buze".[35] Mulțimile uriașe care își făceau apariția pentru ea îi aplaudau reziliența; într-o vară zâmbitoare, plină de petreceri în stradă și de serbări pentru copii, se bucurau cu toții de supraviețuirea unei Marii Britanii pe ducă, de lumea încrezătoare, decentă, mai apropiată de cea a părinților Elisabetei. O cunoșteau mai bine decât pe predecesorii săi, datorită televiziunii și *Familiei Regale*. Un sezon întreg, entuziasmul lor a adus-o în centrul vieții națiunii. Cărțile poștale, cărțile de colorat pentru copii, cutiile de biscuiți și cănile purtau imaginea Elisabetei și a lui Philip, așa cum jubileele reginei Victoria fuseseră marcate cu un secol în urmă. Britanicii știau că Elisabeta nu era ca ei, cu manierele formale și cu stilul ei prețios de a vorbi și de a se îmbrăca (pălăriile și mănușile care începuseră să apară în garderobele obișnuite). În ciuda băilor de mulțime, a imaginilor cu „Liz conduce OK" de pe pancarte, tricouri și graffiti din centrele orașelor anilor '70, formalismul ei păstra distanța dintre suveran și supuși. Înălțimea și măreția vieții ei erau inimaginabile pentru multă lume. În anul aniversării nunții ei de argint, a cumpărat Herghelia Polhampton Lodge din Berkshire, ca să extindă programul de creștere și de antrenament al cailor ei de curse ce se desfășura la Sandringham și la Hampton Court; și-a mărit colecția de diademe, în 1973, cu o diademă nouă de rubine și de diamante, de la Garrard; în 1974, îi scria lui Hugh Casson: „Sper ca Sandringham să nu ne pună la pământ", deoarece colegul acestuia, David Roberts, începuse o remodelare ambițioasă a conacului victorian

solid, care consta în dărâmarea unei aripi, construcția unor spații noi și modernizarea clădirii principale, care o costau pe Elisabeta 200.000 de lire.[36] După furtuna din anii ’60, formalismul „scorțos“, dar somptuos al Elisabetei putea fi celebrat ca demnitate. Erau de mult uitate jenantele previziuni de nou elisabetanism, singurul lor ecou rămânând în decizia lui Benjamin Britten de a-și întemeia comanda făcută lui cu ocazia jubileului, *Oda Întâmpinării*, pe câteva versuri elisabetane. În anul Jubileului de Argint, Elisabeta a fost sărbătorită, în schimb, pentru statornicie – calitate care avea să-i definească domnia – și pentru înțelegerea instinctivă a ceea ce așteptau compatrioții de la ea. „Anii care au trecut“, își informa privitorii un comentator, „de când și-a început domnia, au cunoscut fericirea și tragedia [...] și în tot acest timp ea a ținut sufletul Marii Britanii și al Commonwealth-ului împreună, cu o demnitate modestă, dar regală“. Decizia BBC-ului de a interzice de la difuzare „God Save the Queen“ a formației Sex Pistols, care o asocia pe Elisabeta cu „un regim fascist“, sugera supraviețuirea unui instinct protector mai vechi față de ea. Până și fostul lord Altrincham, acum John Grigg, era mișcat. Grigg identifica drept calitatea cea mai importantă a Elisabetei „caracterul ei excepțional de statornic“.[37]

O regină cu prea puțin apetit pentru schimbare era ridicată în slăvi pentru statornicie. „Într-o perioadă fluctuantă și de dezintegrare morală considerabilă, ea trăiește la standardele sale proprii, stabilind astfel un exemplu pentru care a fost admirată cu ciudă până și de cei potrivnici“, scria Grigg.[38] Poetul Philip Larkin prețuia calități similare la Elisabeta. Conceput retrospectiv, poemul lui era mai scurt, dar mai distins decât prinosul oficial a lui Betjeman: caracterul neschimbător într-o vreme când totul în jurul ei „se înrăutățește sau devine ciudat“.[39]

Trecuseră 20 de ani de la atacul lui Altrincham din *National and English Review*. După cataclismele din anii ’60, a patra putere în stat părea s-o accepte pe Elisabeta așa cum era ea. În cele mai multe cazuri, verdictul lor era: „În vreme ce totul se schimbă, ea rămâne la fel“, consemna un ziar, la a 30-a aniversare de la urcarea pe tron, în 1982.[40] Succesorul lui Wilson, James Callaghan, atribuia prestigiul continuu al monarhiei eforturilor deliberate ale Elisabetei.[41]

Elisabeta a sărbătorit mai liniștit o a doua aniversare, mai puțin publică: Bobo MacDonald împlinea 50 de ani în serviciul personal al reginei. I-a comandat de la Garrard o broșă în formă de floare, cu 20 de stamine de aur, bătute cu tot atâtea diamante.[42] Legătura dintre cele două femei era printre cele mai strânse din viața Elisabetei, o relație bazată pe încredere nestrămutată, o familiaritate pe care Elisabeta n-o mai împărtășea decât cu soțul, cu mama și cu sora ei. Ajunsă la șaptezeci și ceva de ani, Bobo nu intenționa s-o părăsească încă pe „domniță“. În ciuda comportamentului ei cu mână de fier față de alți servitori și membri ai personalului, Elisabeta nu i-a grăbit pensionarea, mai ales imediat după moartea lui Patrick Plunket și a anunțului de retragere a lui Martin Charteris, din noiembrie. N-a existat moment în care Bobo să nu fi contribuit la mersul ca pe roate al vieții Elisabetei. La fel ca părinții ei, Elisabeta aprecia statornicia celor ce

o slujeau pe termen lung. Așa cum îi spunea politicianului laburist Richard Crossman, nu-i plăcea, în niciun context, să cunoască mulți oameni noi.

Totuși, a fost neputincioasă în a preveni diaspora de la sfârșitul anilor ’70, inclusiv schimbările din activitatea ei și din viața de familie, cu trei dintre copiii ei ajunși la maturitate. Faptul că anticipa pierderea lui Martin Charteris atât personal, cât și profesional explică de ce a luat-o pe Anne s-o însoțească la audiența lor de rămas-bun. Elisabeta i-a dăruit lui Charteris o tavă gravată din argint; i-a mulțumit simplu „pentru o viață". Întâlnirea s-a terminat rapid. Charteris a plâns, așa cum se și aștepta s-o facă: încă de la început recunoscuse că se îndrăgostise de femeia pe care o slujise 27 de ani. Prezența lui Anne cea lipsită de sentimentalisme i-a ținut în frâu emoțiile mamei. Charteris fusese arhitectul multora dintre succesele jubileului, iar plecarea lui a contribuit la un sentiment inevitabil de dezamăgire care a urmat unui an chinuitor; Elisabeta s-a liniștit la gândul că „va rămâne prin preajmă, dacă am de întrebat ceva dificil".[43] La fel ca moartea lui Patrick Plunket, plecarea lui a diminuat frivolitatea la curtea Elisabetei și însuflețirea din discursurile ei publice. Succesorul lui, Philip Moore, nu avea nici ghidușie și nici devoțiune romantică față de ea. Sarcina de a presăra viața publică a Elisabetei cu tente de umor a rămas doar pe umerii lui William Heseltine, secretarul particular adjunct din 1972. La instrucțiunile ei, Heseltine i-a scris primarului din Reading, mulțumindu-i pentru vizita regală: „Facilitățile noii Curți a Magistraților s-ar putea să nu fie apreciate de toți cei care le folosesc, dar acestea [...] sunt clar o adăugire minunată la clădirile civice din Reading".[44]

În februarie 1976, expunerea legăturii lui Margaret cu Roddy Llewellyn în ziare și, înainte de asta, anunțul formal al deciziei celor doi Snowdon de a se separa aduseseră acea „dezintegrare morală", identificată de John Grigg în inima familiei Elisabetei. În ziua anunțului regal, după mai puțin de doi ani în serviciu, Harold Wilson își depusese demisia din al doilea lui mandat de prim-ministru, îngrijorat de starea sa precară de sănătate, inclusiv de teama unei „senilități premature" de care, zicea el, suferise și mama lui (ulterior, a făcut Alzheimer). Loialul Wilson sperase, poate, ca demisia lui să distragă atenția de la sora nărăvașă a Elisabetei. Nu s-a întâmplat așa, iar noul statut al lui Margaret de oaie neagră a familiei nu avea să dispară niciodată cu totul. „Articolele hidoase din presă te murdăresc efectiv", nota directorul de la National Portrait Gallery, Roy Strong, în jurnalul său.[45] Elisabeta știa și se temea de asta de mai multă vreme. Fericită în căsătoria ei, în parte constrânsă de politicile sexuale de după război, care se așteptaseră de la ea să combine rolul de regină cu idealul domestic, la fel ca părinții ei, ea a promovat o viziune a monarhiei post-abdicare centrată pe valorile familiei; cu 20 de ani înainte, Margaret însăși alesese datoria regală înaintea iubirii pentru Peter Townsend. În aprilie, regina-mamă îi scrisese Elisabetei că „cele trei luni de după Crăciun fuseseră foarte dificile, cu una, cu alta".[46] Răspunsul Elisabetei era mai puțin discret: ea i-a spus lui Tony că e devastată de ruperea mariajului. Din nou, Elisabeta experimenta loialități divizate, ca soră și ca suveran, dar n-a abandonat-o pe Margaret. În iunie, la un banchet oficial pentru

noul președinte francez, Valéry Giscard d'Estaing, Elisabeta l-a plasat pe omul de stat între ea și sora ei. Margaret i-a fost alături la inaugurarea noului Teatru Național, în octombrie, precum și la serbările jubileului din vara următoare. Observația istoricului Jack Plumb la cina regală de la familia Brook, cum că „drumul către «stăpână» trece pe la sora ei", sugerează o înțelegere a celor de la periferia Curții a continuării relațiilor apropiate cu Margaret.[47] Totuși, susținerea Elisabetei nici nu a ameliorat temperamentul dificil al lui Margaret, care n-o menaja totdeauna pe sora ei mai mare, nici nu a rezolvat dezordinea din viața ei, pe care tabloidele o devorau. Relația lui Margaret cu Llewellyn continua, în ciuda dezaprobării Elisabetei. Ambele surori erau deranjate de implicațiile spirituale ale divorțului, în mai 1978, deși ea nu regreta plecarea lui Tony. Multe o nelinișteau pe Elisabeta: sora ei, pe care o iubea peste măsură, răul făcut monarhiei și copiilor lui Margaret. „Nimeni nu contenește să se gândească la efectul pe care îl va avea toată această publicitate despre aventura prințesei Margaret Rose cu «Roddy» Llewelyn asupra copiilor ei, vicontele Linley, de 16 ani, și lady Sarah Armstrong-Jones, care împlinea 14 de Ziua Muncii", scria Auberon Waugh în jurnalul lui *Private Eye*.[48] Un editorial *Times* din 20 mai 1978, ce afirma că „divorțul este acum privit din ce în ce mai mult ca o chestiune de compasiune, mai degrabă decât ca o critică, cu excepția cazului în care este însoțit de o paradă publică de amărăciune privată", i-a oferit o ușoară alinare Elisabetei, precum și un avertisment premonitoriu de care nu toți copiii ei vor ține cont. Tony Snowdon a rămas în relații bune atât cu cumnata sa, cât și cu soacra, asta și pentru faptul că n-a făcut paradă de amărăciunea personală. În schimb, s-a recăsătorit la trei luni după divorț și a fost invitat de Elisabeta s-o fotografieze cu primul ei nepot, Peter Philip, născut în 15 noiembrie 1977. Fotografiile relaxate ale lui Snowdon contrastează cu cele ale lui Beaton, cu Elisabeta și copiii ei și, chiar mai izbitor, cu primele ei imagini cu bunica, regina Mary. Intime, fără pretenții, acestea arată cât de mult s-au schimbat monarhia și națiunea, în general. Faptul că primul nepot netitrat al Elisabetei era plăcut de public a echilibrat oarecum comentariile potrivnice asupra ultimei măriri de pe Lista Civilă, la 1.905.000, care fusese anunțată în Camera Comunelor, chiar cu o săptămână înainte de naștere.[49]

Dacă mariajul Elisabetei cu Philip deschisese drum și vieții romantice a lui Margaret pe primele pagini ale ziarelor, aparenta așezare la casa ei a lui Anne contrasta cu statutul de holtei al fratelui său, Charles. Chiar dacă Elisabeta se bucura că va fi bunică, plăcerea ei nu-i micșora îngrijorarea privind această prelungire a celibatului până în apropierea vârstei de treizeci de ani. Fără îndoială, Charles resimțise o apropiere specială față de mama sa în momentul învestiturii sale. Această intimitate între monarh și moștenitorul său, de care Elisabeta însăși se bucurase în relația cu tatăl ei, începuse să scadă de-a lungul ultimului deceniu, odată cu slujba regală cu normă întreagă a lui Charles și, inevitabil, cu separarea vieții active a familiei. Elisabeta a rămas plină de afecțiune, însă preocupată și, dacă îi trecuse vreodată prin minte că tatăl ei murise la cincizeci și ceva de ani, n-a făcut niciun efort ca să-l pregătească pe Charles pentru o situație similară. „Marea mea problemă e că nu prea știu care e rolul meu în viață", le-a spus

Charles unor studenți în noiembrie 1978, o afirmație oarecum nesinceră.[50] Spre deosebire de el, părinții lui aveau idei clare în legătură cu rolul lui.

La fel și străunchiul său, lordul Mountbatten. Faptul că acesta își luase singur rolul de *éminence grise* a Elisabetei și a familiei ei îl făcea mai disponibil în relația cu Charles, decât necomunicativa Elisabeta sau decât atât de tranșantul Philip. De la bunica lui, Charles se aștepta la afecțiunea pe care, credea el, Elisabeta i-o refuza; Mountbatten îi oferea îndrumarea pe care ți-o dau, de obicei părinții. Acesta era un sfătuitor aprig, dar sensibil și, la aniversarea lui Charles, în 1978, la fel de îngrijorat ca și Elisabeta în privința celibatului său prelungit, bântuit fiind de spectrul altui bărbat necăsătorit, afemeiatul prinț de Wales. La fel ca străunchiul său David, Charles descoperise avantajele sexuale pe care i le conferea poziția. Presimțirile lui Mountbatten se concentrau asupra efectelor vieții romantice dezordonate a lui Charles, pe care bărbatul mai în vârstă le respingea ca fiind „o trecere dintr-un pat în altul", precum și asupra impactului rangului său.[51] El l-a avertizat pe Charles despre „panta care i-a ruinat viața unchiului tău, David, și care a condus la rușinoasa abdicare, urmată de o viață inutilă".[52] Nu foarte exact, Martin Charteris descria viața prințului ca fiind compusă din „vânătoare, tir, polo și preacurvie".[53]

La fel ca părinții și străunchiul său, Charles însuși era foarte preocupat de necesitatea de a-și găsi o soție. Îi scria unui prieten: „Mi se spune că mariajul e singurul meu leac – și, poate, chiar este!", dar, se pare, nu discuta impasul în care se afla nici cu Elisabeta, nici cu Philip.[54] Soluția lui Mountbatten a fost specifică acestuia: a susținut cauza nepoatei sale, Amanda Knatchbull, care, ulterior, a refuzat cererea în căsătorie a lui Charles. După câte se spunea, Elisabeta era în favoarea lui lady Leonora Grosvenor, una dintre fiicele ducelui de Westminster. Anumite părți ale publicului preferau romantismul unei căsătorii regale de modă veche; ziarele își informau cititorii că Elisabeta susținea alegerea lor pentru prințesa Marie Astrid de Luxemburg, fiica cea mai mare a fostei prințese Josephine-Charlotte a Belgiei, acum mare ducesă de Luxemburg, care, în primăvara anului 1937, se zvonise că o însoțea pe Elisabeta în sala de clasă de la Palatul Buckingham. „Frumoasă, distinsă, modestă, «plăcută» de regină, părea nora ideală", sugera cineva, deși era o idee trăsnită.[55] La balul organizat de Elisabeta la Palatul Buckingham cu ocazia celei de-a treizecea aniversări a lui Charles, în noiembrie 1978, au fost invitate câteva domnișoare despre care se auzise că ar avea legătură cu prințul, printre care lady Jane Wellesley și lady Sarah Spencer, o nepoată de-ale uneia dintre fostele doamne de onoare ale reginei-mame, Cynthia, contesă de Spencer, precum și doamna ei de onoare, Ruth, lady Fermoy. De asemenea, a fost prezentă și sora mai mică a lui Sarah Spencer, Diana, care avea șaptesprezece ani. La instrucțiunile Elisabetei, fusese exclusă soția chipeșului ofițer gardian de care, cu șase ani în urmă, se îndrăgostise Charles. Pe vremea aceea, era necăsătorită. În ciuda faptului că era măritată, Charles reluase, în ultima vreme, relația, după cum o informaseră câțiva ofițeri pe Elisabeta. Fosta Camilla Shand era acum doamna Andrew Parker Bowles. Elisabeta n-a discutat cu Charles nici despre povestea lor de dragoste, nici despre

omisiunea de pe lista regală a oaspeților.

În iunie 1972, Mountbatten îi trimisese lordului șambelan Maclean „marea lui scrisoare funerară“, care includea „sugestii“ pentru serviciul funerar, care, dacă aveau să fie urmate, aveau să garanteze un eveniment magnific și costisitor deopotrivă. Își făcuse planurile la invitația lui Maclean, deși, în ultima vreme, nu puteau fi considerați foarte apropiați. A fost corect din acest punct de vedere. După cum s-a văzut, împrejurările în care s-au petrecut funeraliile lui Mountbatten, șapte ani mai târziu, au fost neașteptate și tragice, în aceeași măsură.

Încă din 1972, Mountbatten interpelase Departamentul pentru coordonarea activității guvernului cu privire la siguranța vizitelor sale din august, alături de fiicele și nepoții săi, la castelul Classiebawn din comitatul Sligo; își reînnoia anual întrebările. Din 1961, polițiști în haine civile le păzeau discret pe rudele Elisabetei și ale lui Philip în timpul vacanțelor din Irlanda; în 1974, în jurul castelului stăteau de gardă 28 de polițiști. La sfârșitul lui august 1979, acest lucru nu a fost de ajuns ca să prevină plantarea unei bombe de către IRA în barca de pescuit a lui Mountbatten, *Shadow V*. A explodat pe când ambarcațiunea se apropia de o capcană pentru homari, ucigându-i pe loc pe Mountbatten, pe unul dintre membrii irlandezi ai echipajului și pe unul dintre nepoți, rănindu-i pe fiica lui mai mare, Patricia Brabourne, pe soțul și pe soacra ei, precum și pe fiul ei, Timothy. Scopul teroriștilor fusese transmiterea unui „mesaj foarte clar și emoțional către cei din clasa conducătoare engleză [...] că războiul guvernului lor împotriva noastră îi va costa și pe ei“.[56] Le-a reușit, din acest punct de vedere.

Nimeni n-a resimțit șocul mai puternic decât Elisabeta, în fortăreața îndepărtată de la Balmoral, unde o vizită împreună cu nepoata ei Sarah Armstrong-Jones la târgul de caritate al bisericii Crathie, pentru care donase un set de pahare de whisky Stuart Crystal, constituia unul dintre evenimentele liniștite din împrejurimi. Pentru Elisabeta și familia ei, moartea lui Mountbatten, exasperant de băgăcios, dar înțelept, dedicat trup și suflet, ca un *pater familias*, cum era el, a însemnat pierderea unui sfătuitor-cheie – pentru regină, dispariția unei legături vii cu trecutul recent al familiei, iar în cazul lui Philip și al lui Charles, a unui părinte surogat, o sursă, după cum spunea Charles, de „sfaturi și îndemnuri dintre cele mai înțelepte“.[57] În octombrie, în vreme ce mama lui, Patricia Brabourne, una dintre cele mai vechi prietene de-ale Elisabetei, era în spital, regina l-a invitat pe Timothy Knatchbull, care avea paisprezece ani, împreună cu sora lui, Amanda, la Balmoral, ca să se refacă. Mai târziu, acesta își amintea cum i-a întâmpinat, când au sosit la castel în miez de noapte, cu „sentimentul unei rățuște-mamă care își adună bobocii… plină de dragoste și de grijă, întrebându-ne despre familie, răsfățându-ne cu supă și cu sendvișuri și învăluindu-ne cu afecțiune maternă“. Își amintea „aura ciudată, caldă, care nu m-a părăsit niciodată cu totul [...], grija, atenția tandră și plină de iubire pe care regina o posedă ca mamă“.[58] Era o profunzime tipică a grijii și afecțiunii de care

era capabilă Elisabeta față de cei din afara cercului apropiat al familiei, mai ales față de cei de care se lega trecutul ei. Aceleași emoții marcau și corespondența ei sporadică cu soția lui Hubert Tanner, directorul Școlii Regale de la Windsor, cel care regizase pantomimele prințeselor din timpul războiului. „Sper că vă merge bine și că vă descurcați cu toate, pentru că știu ce oribil v-a fost anul trecut. Nădăjduiesc că-mi veți spune oricând [...] dacă aveți nevoie de ceva“, îi scria Elisabeta doamnei Tanner, mulțumindu-i pentru cadoul de ziua ei.[59]

Odată cu uciderea lui Mountbatten, n-a mai rămas decât regina-mamă ca jucător principal în cercul regal restrâns în care crescuse Elisabeta. Sfaturilor ei, adânc înrădăcinate în tradiție, precum și în atașamentul sincer față de demnitatea regală, le lipsea energia și imaginația. Plunket, Charteris și Mountbatten nu exercitaseră niciodată asupra ei o influență la fel de puternică precum mama ei, însă acești apropiați de încredere îi oferiseră o conexiune cu lumea de dincolo de zidurile Curții și îi intermediaseră relațiile cu copiii ei. Tatăl Elisabetei se temuse de republicanism. Pentru Elisabeta, așa cum se exprimaseră limpede cei de la IRA, amenințarea nu era doar față de tron, ci și față de siguranța ei personală.

CAPITOLUL XV

Moderație în toate

Nu glorificarea Elisabetei era principalul scop al ziarului *Zambia Daily Mail* când, în august 1979, vorbea de „extraordinara inimă iubitoare a reginei“.[1] Ținta era îndreptată către prim-ministrul în funcție, Margaret Thatcher, căreia oamenii de stat africani au concluzionat că îi lipsea în mod evident afecțiunea pe care monarhul o afișa față de continentul și de cauza lor.

După Jubileul de Argint, ministrul Mediului, Peter Shore, a detectat acasă „un puternic sentiment naționalist, o emoție profundă față de poporul englez și față de cum se raportează englezii la propria lor istorie“. El a precizat că politicianul care reflecta acest simțământ era liderul opoziției.[2] La 15 luni de la avertismentul lui Shore, Partidul Laburist al lui Callaghan a fost înfrânt la alegeri, ca urmare a unui vot de neîncredere al conservatorilor conduși de Margaret Thatcher, „guvernul și conducătorul cel mai conservator al dreptei, de 50 de ani încoace“, după cum nota Tony Benn în jurnalul său.[3]

În cel de-al treilea deceniu pe tron, Elisabeta se simțea în largul ei în această poziție. Un producător de televiziune care lucra la Palatul Buckingham în 1976 a fost martor la întoarcerea ei, după deschiderea oficială a Parlamentului. Elisabeta era luminoasă și plină de viață; rigorile ceremoniei și lungimea discursului scris pentru ea de guvern nu lăsaseră nicio urmă. Mintea îi stătea numai la cai. „Ai văzut calul acela?“ a întrebat ea. „S-a oprit brusc, la 20 de metri de locul unde trebuia s-o facă de fapt. Trăsura s-a zguduit înspăimântător. Vizitiul a încercat să-l facă să pornească, dar el n-a vrut nicicum să se miște. A trebuit să fie tras de ceilalți cai. N-a făcut decât să alunece, cu toate patru picioarele pe pământ.“[4] Pe parcursul deceniului următor, Elisabeta avea să descopere că trebuia să se gândească la mai multe, nu doar la cai. Experiența ei din anii ’80 a fost influențată de proximitatea a două femei cu care nu se potrivea nicicum, nici caracterial, nici ca viziune. Una a fost prim-ministrul ei. Cealaltă, adolescenta drăgălașă, îmbujorată, aleasă pentru a fi soția lui Charles.

„Atitudine prietenoasă, nu prietenie“ fusese verdictul lui James Callaghan, referindu-se la contactele sale cu Elisabeta. Nu prea avea să fie la fel în cazul asocierii ei cu Margaret Thatcher. În momentul acela și de atunci încolo, relația lor a stârnit speculații ample. În decursul anului ce-a urmat învestirii lui

Thatcher, stilul ei a provocat o ripostă limpede din partea unui tabloid: „Există, încă, o singură femeie care poartă coroana în țara asta, indiferent de ceea ce gândește cealaltă femeie“.[5] În ciuda asocierii de lungă durată, niciuna dintre ele n-a reușit s-o înțeleagă pe cealaltă. La fel ca în cazul relației cu Edward Heath, contactelor Elisabetei cu Margaret Thatcher le lipsea intimitatea; Heath trăda un interes limitat față de Elisabeta dincolo de rolul ei în mașinăria guvernului, în vreme ce profunzimea reverenței lui Thatcher față de monarhie o împiedica să se apropie în vreun fel de ea la nivel personal. „Venerând regalitatea aproape ca pe Dumnezeu“, conform secretarului ei de presă, exagerat, dar sincer cu deferență, făcând plecăciuni până la pământ, Thatcher o trata pe Elisabeta ca pe întruparea unui ideal moștenit.[6] Șase din cei șapte prim-miniștri ai săi de până atunci o trataseră pe Elisabeta în calitatea ei de suveran cu o galanterie protectoare sau cu licăriri de umor. După propriile-i cuvinte, „o provincială ștearsă, directă“, lui Thatcher îi lipsea spiritul rece și nu exista loc pentru galanterie în relația de la femeie la femeie. S-ar putea să fie adevărate și sugestiile că Elisabetei îi displăcea tendința lui Thatcher de a-i da lecții: pare mai puțin plauzibil că o deranja, așa cum se pretindea uneori, că premierul ei stătea pe marginea scaunului, în timpul întâlnirilor lor, sau că trecea de la una la alta, limitându-i orice posibilitate să exclame ceva, odată ce Elisabeta era mai înclinată mai degrabă să asculte decât să vorbească – după cum explica ea mai târziu: „E un fel de burete“[7]. În vara anului 1985, viitoarea baroneasă lady Trumpington povestea că Elisabeta comenta audiențele ei cu doamna Thatcher: „Stă aici și vorbește peste măsură. A trăit prea multă vreme în preajma bărbaților“.[8] Înregistrat la a doua mână, comentariul a fost văduvit de intonația care ar fi putut limpezi insinuările sale: ambiguitate, exasperare sau uluială. Având în vedere forța convingerii prim-ministrului ei, în legătură cu poziția lor relativă, numai Elisabeta ar fi putut să întindă o punte peste prăpastia dintre ele, dar, de cele mai multe ori, nu reușea s-o facă. Într-un fel, era reluarea poveștii prințesei și a evacuaților din Glasgow, la Craigowan. Elisabeta nu e nicidecum absentă din autobiografia lui Thatcher. Comportamentul celor două femei una față de alta era absolut corect. Thatcher o respecta pe Elisabeta ca pe suveranul său, dar, evident, în cele mai ascunse cotloane ale imaginației sale, nu-i acorda prea mult credit.

Patriotismul le unea pe monarh și pe premier: amândouă tânjeau după revigorarea bunăstării pe plan intern și a prestigiului pe plan extern, iar marca puternică de patriotism a lui Thatcher, „naționalismul britanic“ pe care i-l detectase Peter Shore, avea să contribuie la importanța familiei regale câtă vreme era prim-ministru. Viețile ambelor femei erau subjugate unor cariere ce nu țineau cont de legăturile domestice convenționale, specifice teritoriului dominat de bărbați, numai că le abordau în manieră diferită. Apolitică, de centru și studiat neconflictuală, Elisabeta vedea tronul ca pe o forță unificatoare; avea o viziune pragmatică și aborda lucrurile cu blândețe. Thatcher avea intenția să smulgă o Mare Britanie greoaie din ghearele sindicatelor și să oprească subvențiile din banii statului. Deși, cu timpul, propriu-i comportament avea să devină din ce în ce mai regal, nu avea încredere în vechea instituție al cărei conducător era Elisabeta și, în

aceeași măsură, detesta colectivismul socialist; admira vigoarea penetrantă, caracteristică ei însăși. În inima filozofiei sale stăteau inițiativa privată și munca acerbă și își trăgea seva din duritatea confruntării, care, pentru Elisabeta, era o anatemă. Elisabeta se concentra asupra unității țării, spiritului civic și al bunei vecinătăți, viziunea ei era conservatoare, cu un atașament firesc față de statu-quo. „Ceea ce-o interesează“, reflecta un apropiat al prim-ministrului, „era ca lucrurile să continue așa cum sunt – toleranță, bune maniere, comportament creștin, comportament corect“.[9] Radicalismul lui Thatcher și aparentul ei caracter dificil aveau să agraveze fisurile dintr-o națiune deja divizată. Primii ei ani în fruntea guvernului au fost marcați de răzmerițe la Bristol, Brixton și Toxteth, de greve ale foamei la Belfast și de creșteri bruște ale ratei șomajului și ale numărului de persoane fără adăpost. După cum observa Alvilde Lees-Milne față de ducesa de Beaufort, Elisabeta părea adesea tristă. Chiar *era* tristă, „din cauza vremurilor“, explica ducesa, fosta lady Mary Cambridge, verișoara Elisabetei și, ocazional, gazda ei.[10] Dar Elisabeta continua să-și savureze dublul rol, acela de suveran și de șef al Commonwealth-ului; afacerile Commonwealth-ului jucau un rol important în viața ei profesională. Dimpotrivă, Thatcher înclina să nu ia în seamă Commonwealth-ul, punând la îndoială beneficiile economice pentru Marea Britanie, și îi privea pe liderii săi cu dispreț; agenda ei era cu precădere britanică și nu țintea atribuțiile internaționale ale Elisabetei. După începuturile cam scorțoase, așa cum a observat toată lumea, relația dintre cele două femei a fost marcată de simpatie, din partea Elisabetei, și de admirație, din partea lui Thatcher, dar până acolo, drumul a fost plin de hârtoape.

Evenimentele din timpul lunilor în care Margaret Thatcher a preluat cabinetul au arătat care dintre cele două femei era mai nešovăielnică în calitate de om de stat. „Pasul neobișnuit“ făcut de Palat la începutul lui iulie 1979, prin care era anunțată „intenția fermă“ a Elisabetei de a participa la Conferința Șefilor de Guvern ai Commonwealth-ului, la Lusaka, stătea mărturie a ceea ce avea să devină una dintre intervențiile sale cheie. Scopul anunțului era de a dejuca repetarea votului împotrivă din partea guvernului conservator în ceea ce privește participarea Elisabetei, având în vedere lipsa de apetit a prim-ministrului față de conferință și scuza că, în regiune, violența de gherilă escaladase și punea în pericol siguranța reginei. Ziarele au reacționat în favoarea Palatului: „Regina pare acum pornită să-și ducă la bun sfârșit «misiunea ei periculoasă» – participarea la deschiderea conferinței Commonwealth-ului în Zambia, de luna viitoare“, afirma *Daily Mirror*.[11] Elisabeta era hotărâtă să-și exercite influența asupra acelor lideri africani ale căror vociferări furioase la opoziția lui Thatcher de a impune sancțiuni asupra Rhodesiei amenința să tulbure conferința. Intenționa cu toată forța să încurajeze cooperarea dintre vecinii Rhodesiei și noul prim-ministru britanic cu privire la independența acestei țări și la guvernul ei viitor, ca să prevină astfel orice intenție de fragmentare a organizației în sine.

„Când a ajuns acolo, a găsit o situație foarte tensionată“, își amintea președintele Zambiei, Kenneth Kaunda. „Dar, datorită implicării ei personale, spiritele s-au calmat.“[12] Elisabeta și-a îndeplinit sarcina pe locul din spate al unei

limuzine prezidențiale și, după cum spuneau ziarele, dintr-o incredibilă „vilă micuță, suburbană“ din complexul Mulungushi Village, nr. 3, de lângă Lusaka. Mai întâi, a călătorit de la aeroport cu gazda ei, Kaunda. În timpul călătoriei, l-a convins să-și modifice discursul pentru seara banchetului oficial și să scoată pasajele potrivnice doamnei Thatcher și minorității albe din Rhodesia, ca preliminarii esențiale pentru discuțiile constructive de mai târziu. În al doilea rând, a avut întâlniri informale cu șefii guvernului. „În vreme ce lumea agitată a politicii Commonwealth-ului zbârnâia în jurul ei, regina lucra liniștită în culise, întâlnindu-se [...] cu șefii delegațiilor. [...] A acționat ca arbitru între facțiuni rivale [...], încurajând gândirea pozitivă.“[13]

Era o definire a rolului ei în Commonwealth, care era deopotrivă protector și discret. Elisabeta n-a participat la discuțiile întrunirii și n-a jucat niciun rol în dezbaterile oficiale care au condus la acordul de loialitate unanimă „față de legea majorității negrilor autentici“ pentru Rhodesia. N-a dat sfaturi și nici nu le-a oferit direct sugestii. Contribuția ei, în timpul recepției și banchetului pe care le-a găzduit pentru șefii de guvern, precum și în timpul întrunirilor cu fiecare în parte, de-a lungul a trei zile, a fost să creeze un climat de bunăvoință. Cele mai bune rezultate, atât pentru ea, cât și pentru liderii înșiși, au fost obținute din întâlnirile tête-à-tête în vila de la periferie – „doar ei și cu mine, cu nimeni altcineva care să asculte, ceea ce a fost foarte util“[14] – după cum spunea ea despre întrunirile similare din 1985. Unanimitatea a condus spre o grăbire a independenței statului Zimbabwe în mai puțin de un an, fără să bănuiască nimeni, pe atunci, nenorocirea ce-avea să urmeze. Semnificația diplomației Elisabetei din culise, inclusiv intervenția ei pe lângă Kenneth Kaunda, nu apărea doar în rezultatul la care a contribuit, ci și în convingerea jucătorilor-cheie, care, fără ea, nu ar fi ajuns la o înțelegere. „Chiar faptul de a duce o viață decentă și corectă e, în sine, un factor pozitiv în menținerea standardelor civilizate“, afirma Elisabeta peste un an.[15] Sinceritatea și decența erau printre darurile pe care le-a luat cu ea la Lusaka; spre deosebire de alți membri ai familiei, susținerea pe care ea a acordat-o regulii majorității de culoare nu s-a clătinat niciodată. În ajunul sosirii ei, președintele Botswanei, Sir Seretse Khama, i-a lăudat „marele curaj personal și dăruirea“.[16] Kenneth Kaunda a glorificat-o după aceea ca pe o „persoană măreață [...], un lider printre lideri. [...] Pentru că îi vedem cu toții dăruirea față de Commonwealth, la rândul nostru îi întoarcem mesajul de reconciliere“.[17]

Din Zambia, Elisabeta s-a retras în rutina ei familiară de la Balmoral: vânătoare de potârnichi, pândă, călărie, picnicuri și grătare mâncate în aer liber sau în cabanele de lemn de pe domeniu; „frumusețea colinelor și gândurile liniștite pe care le ai străbătându-le – fără urletul sirenelor de poliție, fără graba aceea nesfârșită“; vreme de lectură, ca în toamna când i-a spus lui Ted Hughes că îi citise poemul „O vidră“[18]. Secretarul ei particular, Philip Moore, a trimis o scrisoare Ministerului de Externe, subliniind natura contribuției sale la Acordul de la Lusaka.[19] Dacă asta putea fi o dovadă a mândriei regale, atunci nu era un

lucru obișnuit din partea Elisabetei și ilustrează semnificația pe care ea o dă rolului ei în Commonwealth și, în cazul acesta, plăcerea de a fi ajuns la rezultatul pe care și l-a dorit. Mai tipică a fost atitudinea ei față de sărbătorirea celei de-a optzecea aniversări a mamei sale, în vara următoare. Elisabeta și Margaret se implicaseră împreună în planificarea unui program care a culminat cu o gală la Royal Opera House. Cele trei doamne au pozat pentru Norman Parkinson, la Royal Lodge, într-una dintre fotografii îmbrăcate identic, regina-mamă flancată de fiicele ei, o reeditare a celor făcute de Marcus Adams înainte de război. La fiecare sărbătorire, Elisabeta îi ceda cu bucurie locul de onoare reginei-mamă. La Covent Garden, Roy Strong a observat „sclipirile de plăcere" ale Elisabetei de-a lungul serii. „Dificil să intre în competiție cu mama ei, dar era genială în a face un pas în spate cu această ocazie."[20] Surorile i-au cumpărat mamei lor o haină de blană, „cea mai mare și cea mai incitantă surpriză a vieții mele", după cum spunea în scrisoarea de mulțumire către Margaret. Cea trimisă Elisabetei a declanșat o reacție caracteristică. Întreaga familie – i-a răspuns Elisabeta – „s-a bucurat de simțământul uriaș și plin de iubire pe care l-a încercat mulțumindu-ți pentru tot ceea ce reprezintă viața ta – recunoștință ce vine din toate straturile sociale care formează această țară și Commonwealth-ul, dar mai ales propria-ți familie. Sper că ai fost încântată știind ce simt oamenii"[22]. Nimeni n-a simțit bucurie mai mare decât Elisabeta, o fiică devotată și tolerantă, care-i împărtășea, fără doar și poate, emoția plină de iubire a dăruirii.

Avea să fie un deceniu de cedare a luminilor rampei. Anii '80 au fost martorii celei de-a 30-a aniversări de la urcarea pe tron a Elisabetei, împlinirea a șaizeci de ani și a 40-a aniversare a nunții sale. Pentru un public atras de senzaționalul tabloidelor și de reportajele din ce în ce mai vulgare despre regalitate, doar prezența ei de spirit de a reacționa la un atac cu armă, din timpul ceremoniei Trooping the Colour, în 1981, și, peste un an, la asaltul de la Palat, rivaliza cu bufoneriile romantice și neromantice ale copiilor ei adulți și cu un prim-ministru aparent hotărât să încalece ca un Colos lumea politică.

Rolul prințesei din basme nu i se potrivise niciodată lui Anne, care, după nuntă, devenise în mod evident unul dintre cei mai puțin populari membri ai familiei (lucrul acesta avea să se schimbe mai târziu). În toamna anului 1980, jurnaliștii au avut plăcerea și ușurarea de a descoperi material ceva mai promițător, sub forma unei ingenue aristocrate, lady Diana Spencer. Sora cea mai mică a lui Sarah Spencer, o fată de nouăsprezece ani, despre care mama ei vitregă zicea: „N-are nimic de spus! După ce termini de vorbit cu ea despre Duran Duran, nu mai ai ce discuta!" Diana era, incredibil, noua iubită a urmașului la tron. Charles era cu 12 ani mai mare decât ea, un bărbat introvertit, contemplativ, cu o educație de modă veche, iute la mânie și ușor rătăcit emoțional. Afectată încă din copilărie de divorțul părinților, Diana visa să-și găsească scăparea într-o căsătorie cu un duce; bunica ei vitregă, scriitoarea de romane de dragoste Barbara Cartland, i-a spus secretarului particular al familiei Mountbatten că „îi rămăsese inima la Charles încă din copilărie".[23] Drăgălășenia

ei ascundea o undă de egoism; avea voință, dar era fragilă emoțional. Charles părea copleșit de faptul că trebuia să-și facă datoria prin această căsătorie; Diana era de familie bună, fără vreo umbră de trecut amoros. Charles era îndrăgostit de Camilla Parker Bowles, iar Mountbatten, care l-ar fi putut sfătui, murise. Nici el, nici părinții lui n-au discutat în particular despre provocarea de a-și găsi o soție care să fie potrivită și pentru o viitoare regină. Erau culpabili în aceeași măsură. „Ți-e dor, cu siguranță [...] să ai posibilitatea să vorbești liber despre lucruri care contează cu adevărat, dar ești prea inhibat să le discuți", reflecta Charles în 1987 și își încredința chiar și subiectele relativ neutre, cum ar fi părerile lui despre Australia, scrisorilor trimise mai degrabă bunicii sale decât mamei.[24] În discursul ei de Crăciun din anul anterior, Elisabeta sugerase: „Hai să [...] nu ne mai gândim dacă facem destule eforturi ca să transmitem experiența noastră de viață copiilor". Chiar și într-o conjunctură atât de critică, femeia căreia nu-i plăcea să dea glas sentimentelor nu i-a transmis fiului, care-i era și moștenitor, experiența propriei vieți emoționale sau a mariajului său, care rezistase cu succes cercetării atente și presiunilor extraordinare, de genul celor la care ar fi putut fi expusă și căsătoria lui. „E încurajat să fie independent", scrisese Lisa Sheridan, în 1962, despre comportamentul lui Philip și al Elisabetei ca părinți ai micuțului Andrew, care avea doi ani. La fel a fost și cu Charles, două decenii mai târziu, iar presa, mirosind lucrurile, prin dedicarea unui spațiu larg acestui eveniment, părea că-i forțează mâna. Pe la mijlocul lui noiembrie, jurnalista regală Audrey Whiting a prezentat-o cu convingere pe Diana ca fiind „o imagine fidelă a tot ceea ce [Familia Regală] dorește de la o viitoare prințesă de Wales".[25]

Pentru Whiting, eligibilitatea Dianei consta în originea sa aristocrată și în conexiunile familiei Spencer cu aceea a Elisabetei. Tatăl Dianei, al VIII-lea conte Spencer, fusese atât în slujba Elisabetei, cât și în cea a tatălui ei, ca ofițer al Palatului; ambele bunici ale Dianei și patru dintre strămătușile ei erau membre ale suitei reginei-mamă, în timp ce sora ei mijlocie, Jane, era căsătorită cu Robert Fellowes, secretarul particular al Elisabetei din 1977, și singurul ei frate, Charles, era finul Elisabetei. Diana îi cunoștea pe Andrew și pe Edward din copilărie; când era mică, locuise la Park House, de pe domeniul Sandringham. Căsătoria a fost susținută de bunica ei supraviețuitoare, Ruth, lady Fermoy, care a contribuit la obținerea aprobării reginei-mamă, un aspect important atât pentru Elisabeta, cât și pentru Charles. Elisabeta îi scria unei prietene: „E una de-ale noastre. Îmi plac tare mult toate cele trei fete Spencer".[26] Așa cum remarcaseră bunica ei și Jock Colville cu 40 de ani înainte, Elisabeta se mișca într-o clică aristocrată restrânsă. Nu e de mirare că, în îngrijorarea ei față de situația neplăcută a lui Charles, și-a găsit alinare în originea Dianei. Alegând-o pe ea, Charles propunea exact genul de căsătorie pe care, suspectau mulți, și-ar fi dorit-o regina-mamă pentru Elisabeta în zilele când membrii „corpului de gardă" păreau să-i placă mai mult decât energicul și liber-cugetătorul Philip. Originea Dianei semăna cu a reginei-mamă, iar Elisabeta stătea mărturie a succesului mariajului fostei lady Elizabeth Bowes-Lyon cu alt viitor rege. La fel ca toți cei interesați, Elisabeta *își dorea* ca Charles să facă alegerea corectă. Mai târziu, Diana sugera că Elisabeta era

exasperată de șovăielile fiului său.

Pentru că speculațiile începuseră să se înmulțească – „pe măsură ce se înrăutățesc lucrurile, cultul regalist accelerează“, scria Roy Strong, observând legătura ce se tot repeta în viața Elisabetei dintre perspectiva economică periculoasă și fanteziile escapiste centrate pe Familia Regală –, Philip i-a scris lui Charles, în parte impulsionat de iritarea față de obrăznicia presei. Intenția lui Philip era să-i clarifice fiului său pericolul unei asemenea relații publice pentru reputația Dianei, în cazul în care căsătoria nu era scopul lui; Charles a interpretat scrisoarea tatălui său ca pe un ultimatum. Fără ca jurnaliști precum Whiting să bănuiască, Charles și Diana erau de fapt străini unul față de celălalt. Charles era asaltat de îndoieli, dar Philip l-a încurajat să acționeze decisiv. În conversațiile cu mama lui, Charles nu i-a expus direct îngrijorările sale, deși un zvon consemnat în jurnalul lui Hugo Vickers, cum că Charles îi „spusese furios reginei: «Căsătoria și viața mea sexuală n-au nimic de-a face una cu alta»“, dacă era adevărat, sugerează un schimb de replici, oricât de voalat, despre Camilla Parker Bowles.[27] Charles a cerut-o pe Diana în căsătorie, iar ea a acceptat. Logodna lor a fost anunțată pe 24 februarie 1981. Reacția publică a fost, în cea mai mare parte, extatică. În contrast, o Margaret laconică a spus că membrii Familiei Regale „au fost cu toții ușurați“; tot ea le-a dezvăluit prietenilor că iubita lui, Camilla, „nu avea nicio intenție să renunțe la el“.[28] N-a menționat cuvântul fericire, nici în legătură cu cei doi, nici cu familia. Charles și Diana au fost fotografiați cu Elisabeta. Au dat un interviu televizat din care lumea și-a amintit ulterior de răspunsul nefericit al lui Charles la o întrebare legată de sentimentele sale: „Indiferent ce-o însemna «îndrăgostit»“. „Există ceva trist în faptul că fata de nouăsprezece ani e condusă spre captivitatea regală“, observa istoricul și jurnalistul Kenneth Rose.[29] N-a comentat nimic despre întrebarea reporterului în legătură cu starea emoțională a lui Charles, care implica noi niveluri de indiscreție, ce nu puteau fi concepute pe vremea căsătoriei Elisabetei, în 1947. Regina-mamă a fost gazda unei cine la care i-a dăruit Dianei o broșă mare cu safir, pe care aceasta a plasat-o ulterior ca piesă centrală într-un colier. Elisabeta i-a cumpărat, la suma considerabilă de 28.000 de lire, un inel de logodnă cu un safir oval, înconjurat de diamante. Publicarea, după câteva săptămâni, a cărții *The Churchillians* a lui Jock Colville le reamintea cititorilor că și Elisabeta fusese, cândva, o eroină romantică. Într-un pasaj citat în mai multe ziare, Colville scria: „Exista o doamnă care l-a uluit pe Churchill, începând cu 1952. Și aceasta era noua regină. [...] De la o distanță respectabilă, el s-a îndrăgostit de regină“.[30] Într-un viitor previzibil, Diana, nu Elisabeta, avea să-i țină ocupați pe cititorii presei cârcotașe.

De la încoronare, nimic din viața Elisabetei n-a abătut-o de la treburile statului: se părea că nici logodna lui Charles cu Diana Spencer. În mai, așa cum fusese planificat, ea și Philip au făcut o vizită oficială în Norvegia, unde au fost întâmpinați de pancarte împotriva tratamentelor aplicate de Thatcher asupra greviștilor foamei din Irlanda de Nord; aveau să viziteze Tunisia în toamnă, odată stinsă zarva cu nunta. În timpul liber, Elisabeta se preocupa de familie. În martie,

ea împreună cu Philip au zburat la Gordonstoun, ca să-l vadă pe Edward într-un spectacol de la școală. Așa cum o făcea din copilărie, și-a sărbătorit cea de-a cincizeci și cincea aniversare, în aprilie, printr-o petrecere de familie, la Windsor. Cu două zile înainte de nuntă, pe 27 iulie, la recepția de după botezul celui de-al doilea copil al lui Anne, Zara, cea care a dus fetița în brațe a fost Elisabeta; cu această ocazie, printre alți nași, era și Andrew Parker Bowles. În același an, Denys Rhodes a fost diagnosticat cu cancer pulmonar inoperabil. Elisabeta le-a oferit lui Rhodes și soției sale, fostă Margaret Elphinstone, o casă în Windsor Great Park, unde o vizita frecvent, duminica dimineața, după ce venea de la biserică, fericită și relaxată în compania unei verișoare pe care o cunoștea atât de bine. Tot aproape de Windsor, la Adelaide Cottage, era Libby Hardinge, o altă conexiune cu copilăria Elisabetei. Într-o scrisoare pe care i-a trimis-o unei prietene după ce Diana s-a mutat la Palatul Buckingham, Elisabeta îi dădea de înțeles că era conștientă de emoțiile amestecate, dar tardive ale tinerei: „Am nădejdea că Diana va găsi cât mai puțin împovărător să trăiască aici".[31] Nu e limpede cât de mult empatiza necomplicata Elisabeta cu viitoarea sa noră. Dacă era la fel de neliniștită precum Charles, ascundea asta foarte bine. Angajații lui Charles, surprinși de stările de dispoziție fluctuante ale Dianei, precum și de interesul obsesiv pentru Camilla Parker Bowles, care s-au manifestat curând după logodnă, își țineau părerile pentru ei. Elisabeta a pus agitația Dianei pe seama emoțiilor dinainte de nuntă.

În ziua nunții propriu-zise, la St Paul's Cathedral, fericirea Elisabetei părea să fie în acord cu aceea a audienței globale televizate, ce se ridica la 750 de milioane de telespectatori. În buchetul său, Diana a inclus și câteva fire de trandafir de un galben strălucitor, dintr-o specie nouă, numit după Mountbatten – un gest simbolic, pe placul familiei regale. „Am privit-o pe regină întorcându-se de la nunta regală [...] într-un landou deschis, în uralele unei mulțimi în delir" – scria Alan Benett despre Elisabeta, care traversa o experiență privată și publică deopotrivă, o enigmă regală specifică – „încercând, pe de o parte, să facă față sporovăielii fericite a contelui Spencer, pe de alta, să ia aminte la frenezia mulțimii".[32] Oamenii au fost încântați de sărutul din balcon al proaspăt căsătoriților, iar Elisabeta și Philip au savurat cum nu se poate mai mult petrecerea de la hotelul Claridge, care a urmat plecării în prima etapă a lunii lor de miere. Însă în fotografiile făcute de Patrick Lichfield în culise, cu Diana și cu domnișoarele ei de onoare, după ceremonie, Elisabeta apare obosită și palidă, exclusă din rândul celor tineri, chiar marginalizată, iar Philip nu se vede pe niciunde. Cu consecințe devastatoare, aceasta avea să fie imaginea preluată de o mână de reporteri de scandal hotărâți, intruzivi și agresivi, în următorul deceniu și chiar mai mult de-atât. Concentrarea lor neobosită asupra Dianei și a altor membri tineri ai familiei, care a devenit narativul regal dominant, avea să conducă la cele mai nefericite consecințe.

A doua zi, Elisabeta și-a petrecut câteva ore la probat cu croitorul său, Hardy Amies. Acesta i-a mulțumit că și-a făcut timp să se vadă cu el atât de curând după agitația nunții. Replica Elisabetei a fost aceea a nenumăratelor mame după

evenimentele importante din familie; ea i-a spus lui Amies că „se bucura că s-a terminat“.[33] Și, mai surprinzător, a amintit amuzată de imensa mulțime adunată de-a lungul arterei The Mall și din fața Palatului Buckingham, dovadă – dacă n-o fi fost decât un fel de-a zice – că nu prea avea încredere în astfel de manifestări ale afecțiunii publice.[34]

Poate că exista o tentă de idolatrie dusă la extrem în venerarea regalității din vara anului 1981, când prelații și jurnaliștii se întreceau care mai de care să ridice în slăvi virtuțile familiei Elisabetei. Dacă-i așa, Elisabeta contribuise la euforia sentimentală într-o manieră de care și-ar fi dorit bucuroasă să scape. În dimineața duminicii de 13 iunie, la 10:57, pe The Mall și-a făcut apariția iapa ei neagră, Burmese. După câțiva pași, Elisabeta a reușit să preia controlul și să calmeze calul înfricoșat. S-a aplecat și a bătut ușor cu palma pe gâtul lui Burmese. Posibil să-i fi și adresat câteva cuvinte. Chipul Elisabetei era foarte palid. Supraviețuise celor șase gloanțe oarbe ce-o vizaseră direct pe când se ducea spre clădirea pentru parada Trooping the Colour, călărind pe o parte iapa ce-i fusese dăruită de Poliția Călare Canadiană. Vinovatul era Marcus Serjeant, de șaptesprezece ani, cunoscut de „prieteni și de vecini [...] ca fiind un singuratic liniștit ce-și petrece cea mai mare parte a timpului cu hobbyurile lui – pescuitul și colecționarea de fluturi“.[35] Împușcăturile au speriat calul Elisabetei, dar se pare că nu și pe suverană; ecoul lor s-a auzit în consternarea furioasă a mulțimii. Conform unei relatări, „au izbucnit strigăte de: „Linșați-l pe ticălos!“, în vreme ce tânărul a fost târât în cortul de prim-ajutor de pe The Mall“. *Sunday Mirror* consemna că „dispoziția festivă a mulțimii s-a transformat în furie, după împușcături“.[36] Elisabeta a devenit erou național. După ce l-a condamnat pe Serjeant la cinci ani de închisoare, conform Actului de trădare din 1842, judecătorul lord Lane a explicat: „Trebuie să se țină cont de indignarea publicului“.

Laudele vizau, mai presus de toate, sângele rece al Elisabetei. În zilele ce-au urmat, ea nu și-a schimbat angajamentele planificate sau stilul acestora. După cum o venerau editorialele, a fost „neclintită“ . Observând-o îndeaproape la Windsor în săptămâna aceea, Elizabeth Longford a tras concluzia că era dură atât mental, cât și moral; uitându-se la filmarea neplăcutului eveniment, câțiva ani mai târziu, Charles și-a descris mama ca fiind „de esență tare“.[37] Ziarele au citat o sursă identificată, după caz, de la Palat sau de la poliție: „Regina consideră că, dacă are de gând să îndeplinească un angajament, atunci publicului trebuie să i se dea posibilitatea s-o vadă“.[38] Era propria-i versiune a spiritului atribuit părinților săi în timpul războiului și venea în sprijinul devizei ei cum că, pentru a fi crezută, trebuia să fie văzută. În săptămâna ce-a urmat, Thames Valley Police le-a cerut alergătorilor de curse de la Royal Ascot să fie „în alertă la orice suspiciune“, ca să „acționeze ca gărzi de pază și să ajute la protecția reginei“.[39]

Deși nimeni n-avea cum să știe pe vremea aceea, era o vară a părerilor convergente. O tânără cu înfățișare inocentă, dar egocentrică, a devenit o icoană internațională, în vreme ce neînfricata ei viitoare soacră inspira preamărirea unanimă, pentru curajul ei firesc și pentru rezistența stoică. Elisabeta acționase

instinctiv. Ulterior a ținut să disculpe șovăiala iepei Burmese. Dar instinctul ei de bună purtare, pe care îl echivala cu stăpânirea de sine și lipsa de ostentație, nu a câștigat întotdeauna aplauze din partea unui public cu privirile ațintite spre ea.

În 5 noiembrie, oficialii au făcut anunțul public că Diana era însărcinată. Inevitabil, lucrul acesta a crescut interesul pentru noua prințesă de Wales, deși ea însăși se lupta cu diferitele aspecte ale poziției sale, printre care pierderea vieții intime; bunica ei, Ruth Fermoy, a subliniat că „mai avea multe de învățat“.[40] Pentru Elisabeta, care fusese de acord, cu o lună în urmă, ca Diana să primească consiliere psihiatrică la Londra, perspectiva unui copil oferea speranță căsătoriei lui Charles și fericirii Dianei, precum și garanții viitoare pentru dinastie. Ca să îndulcească tranziția Dianei la viața regală, Elisabeta îi ceruse celei mai tinere doamne de companie, Susan Hussey, s-o ajute. Ca vârstă, lady Susan era mai apropiată de Charles decât de Diana; atașamentul lui față de aceasta data de mai bine de două decenii și îi trimisese scrisori în timpul anilor deplorabili de la Gordonstoun. Bunele intenții ale Elisabetei sugerau cât de departe era ea de a înțelege situația Dianei. Serioasă, scrupuloasă, loială și abilă, Susan Hussey era prea „corectă“ pentru volatila și fragila Diana și, ca multe alte relații ale acesteia de la Palat, cu timpul, s-a răcit. La începutul lui decembrie, Elisabeta a ținut un cocktail pentru editorii de știri din presa scrisă, radio și televiziune, la care secretarul ei de presă, Michael Shea, a subliniat efectul coroziv al punerii neîncetat sub lupă a Dianei – o pledoarie regală pentru calm și clemență. Elisabeta i-a sugerat Dianei să nu pregete să vină la ea oricând dorește. Nici nu i-a trecut prin minte că nurorii sale i-ar fi frică de ea. Cei ce le vedeau pe cele două doamne împreună se îndoiau că părerea Dianei despre Elisabeta semăna cu aceea a lui Roy Strong, exprimată în anul următor, după o întâlnire la Royal Lodge: „Descopăr că regina e mereu formidabilă și inspiră teamă, așa că e imposibil s-o induci în eroare“.[41] Elisabeta făcuse pași ca s-o ajute pe Diana, însă nevoile acesteia erau dincolo de experiența reginei. Neputința atât de caracteristică Elisabetei de a discuta cu Diana despre nefericirea ei a fost interpretată în mod greșit de Diana ca o dovadă de indiferență.

Regalitatea poate fi o îndeletnicire periculoasă. În octombrie 1982, Elisabeta a fost din nou ținta unor împușcături, la Dunedin, în Noua Zeelandă. Temându-se că veștile despre un nou atentat la viața ei, deși nereușit, aveau să pună capăt vizitelor regale, guvernul neozeelandez a conspirat la mușamalizarea acestui eveniment vreme de patru decenii; țintașul de șaptesprezece ani Christopher Lewis s-a sinucis în 1997, în timpul unui proces ulterior de omor. E posibil ca nici măcar Elisabeta să nu fi știut ce se întâmplase: oficialii neozeelandezi i-au explicat împușcăturile îndepărtate ca fiind provocate de căderea unui semn de circulație. Explorând tema curajului în discursul de Crăciun, cu câteva luni mai târziu, Elisabeta s-a concentrat nu asupra ei înseși, ci a celor cu dizabilități, ca să marcheze Anul Internațional ONU al Persoanelor cu Dizabilități.

Anul care a urmat a testat totuși curajul Elisabetei. Cea de-a treizecea aniversare a încoronării a generat prețuirea calităților sale personale, precum și a

rolului său în funcționarea ireproșabilă a monarhiei ca instituție. Într-o serie de interviuri, Harold Wilson a atribuit succesul monarhiei „felului de a fi al reginei și consecvenței sale". În stilul prevestitor de dezastru al tragediilor grecești, el a decretat că, datorită trecutului ei exemplar, Elisabeta era „într-o poziție invincibilă".[42] Pentru Elisabeta, aniversarea era, așa cum se întâmpla mereu, și cea a morții tatălui său, și și-a petrecut-o, în pace , la Sandringham. Totuși, nu avea să fie o primăvară de reflecții liniștite. La începutul lui aprilie, Tony Benn descria Camera Comunelor ca aflându-se „în ghearele șovinismului"[43]. Timp de 74 de zile, Marea Britanie a purtat un război la 8.000 de mile depărtare de acasă, ca urmare a ocupării de către Argentina a Insulelor Falkland și a Georgiei de Sud – o colonie a Coroanei britanice din 1841. Decizia de a reacționa la agresiunea Argentinei a fost a lui Margaret Thatcher; în calitatea ei de regină a insulelor, de șef al Commonwealth-ului și al forțelor armate, Elisabeta a prezentat conflictul ca „venind în apărarea libertăților de bază ale locuitorilor din Insulele Falkland".[44] În mijlocul trupelor se afla fiul cel mijlociu și preferatul ei, Andrew, pe-atunci pilot de elicopter, în vârstă de douăzeci și doi de ani, pe portavionul HMS *Invincible*. Anunțul Palatului că Elisabeta l-a susținut pe Andrew să se implice în conflict a fost echivalentul mult-trâmbițatei rezidențe a părinților săi la Londra, în timpul războiului, ceea ce a făcut-o să-și câștige simpatia ca mamă. Thatcher a profitat de ocazie ca să se prezinte în dublul rol de Boudicca[19] și de Britannia[20], și să stârnească sentimentul de patriotism, ceea ce i-a crescut popularitatea până la cer. Beligeranța ei amintea de atitudinea reginei Victoria în asemenea momente. Spre deosebire de ea, Elisabeta era mult mai puțin entuziastă, „poate [...] un pic grijulie față de rolul pe care și-l asuma doamna Thatcher", conform colegului și susținătorului prim-ministrului, Alan Clark.[45] David Cannadine a descris-o pe Elisabeta de-a lungul conflictului ca fiind „curios de discretă, o absentă".[46] E greu de precizat ce alternativă i-a dat prim-ministrul său, dar Elisabeta a inspectat pierderile după întoarcerea trupelor, apoi a condus omagiile națiunii la slujbele de la memorialul Falkland, ținute anual la St. Paul's Cathedral. Conflictul dăduse deoparte întrebările în legătură cu posibila ei abdicare în favoarea lui Charles, puse în circulație cu doar câteva luni înainte, la cea de-a treizecea aniversare a urcării ei pe tron. Atunci Harold Wilson oferise ceea ce avea să devină explicația acceptată de toată lumea: Elisabeta, zicea el, era „conștientă de datoria ei, în sens religios" și de promisiunile de-o viață pe care i le făcuse lui Dumnezeu.[47]

La câteva săptămâni după capitularea Argentinei, pe 14 iunie, Elisabeta s-a confruntat cu un invadator de altă factură. E vorba de un incident prezentat în *Illustrated London News* ca pe „o saga frizând farsa, care putea foarte bine să se transforme în tragedie".[48] O vară a violențelor teroriste, cu două atacuri IRA asupra trupelor din centrul Londrei într-un interval de două săptămâni avea să stârnească proteste legate de faptul că securitatea regală devenise o criză națională. Michael Fagan era șomer, vagabond, nefericit după ce-l părăsise soția, un pierde-vară neîngrijit și fără rost. A dat buzna în Palatul Buckingham, cățărându-se peste unul dintre zidurile grădinii, fără vreun motiv anume, afară de faptul că știa că poate s-o facă, fiindcă o mai făcuse și înainte, fără să fie detectat. Declarațiile lui

în legătură cu acțiunile sale din dimineața aceea de iulie au variat de-a lungul timpului. A zis ba că intenționa să descopere camera Elisabetei, ba că a găsit drumul din întâmplare. Oricare ar fi adevărul, omul s-a oprit lângă patul Elisabetei, în ciuda protestelor ei, cu o mână însângerată, de la o scrumieră spartă. Degeaba a cerut ajutor, nici butonul de alarmă, nici telefonul Palatului n-au avut niciun efect. Philip lipsea, pentru că plecase din palat devreme, pentru un angajament în afara orașului. Apariția cameristei Elisabetei, Elizabeth Andrew, exclamând fără perdea: „La naiba, doamnă, ce caută ăsta aici?“, a mai detensionat atmosfera. În ajutorul Elisabetei au venit, mai întâi, un valet, apoi un polițist. Se pare că Fagan nu intenționa să-i facă niciun rău. Felul în care i-a descris cămașa de noapte înflorată și „picioroușele“ goale sugera că era fermecat de ea. Elisabeta a negat că i-ar fi fost frică; așa cum avea în plan, a participat, câteva ore mai târziu, la o ceremonie de învestitură. A fost, fără îndoială, șocată. Mulți ani mai târziu, Fagan avea să susțină că întâlnirea lor nu durase mai mult de câteva secunde; la vremea respectivă, însă, toată lumea zicea că monarhul și ticălosul au fost singuri vreo zece minute. Echilibrată, Elisabeta punea preț pe intimitatea sa, dar nu avusese niciun motiv înainte de asta să-și suspecteze vulnerabilitatea când era singură. După atacul lui Serjeant și după uciderea lui Mountbatten, pătrunderea prin efracție a lui Fagan era neliniștitoare.

Incidentul i-a șocat pe mulți, din toată țara, dar și pe ea. Totuși, au fost indicații pentru schimbări radicale în atitudine. Cu 30 de ani înainte, o breșă similară ar fi dus la o furtună de proteste de susținere. În 1982, până și atât de politicoasa *Illustrated London News* a părut nesigură în reacția ei, în sensul că nu știa dacă să caracterizeze evenimentele ca fiind o farsă sau o tragedie. Din nou, curajul Elisabetei a câștigat toate laudele, dar înflăcărarea adulației de demult se stinsese, iar torța aceea trecuse acum la Charles și, mai ales, la Diana. La fel ca laudele față de statornicia Elisabetei, și acestea erau sincere, dar mai mult pline de respect decât pasionale, deși un sondaj făcut în toamnă de Market Research Enterprises i-a confirmat Elisabetei locul de „cel mai iubit“ membru al Familiei Regale, cu 37% din voturi.

În 21 iulie, nașterea primului copil al lui Charles și al Dianei, un băiat botezat, cu două săptămâni mai târziu, William Philip Arthur Louis, i-a oferit Elisabetei cel de-al doilea nepot și, după propriile cuvinte, „încă un moștenitor“.[49] Ca suveran, nu putea să ignore semnificația dinastică a nașterii; această dublă plăcere de bunică și de monarh i-a amintit de consternarea ei, cu 20 de ani în urmă, în fața imperiului de scurtă durată al lui Kwame Nkrumah. Elisabeta nu s-a amăgit cu ideea că William era un panaceu necesar mariajului tulburat dintre Charles și Diana, deși era departe de a cunoaște adevărata dimensiune a dificultăților acestui cuplu, la doar un an după nuntă, dar nașterea lui i-a distras pentru scurt timp atenția de la nefericirea pe care i-o provocase moartea, cu două zile mai devreme, a lui Rupert Nevill. Acesta îl servise până de curând pe Philip ca secretar particular; a fost unul dintre nașii fiului lui Margaret, David. La fel ca Patrick Plunket, era unul dintre prietenii din copilărie ai Elisabetei: de încredere, discret, asemănător cu ea în gândire. Iar Charles și Diana

nu erau singura sursă de anxietate în familie. Publicarea oficială, în toamnă, a fotografiilor lui Anne cu Mark Phillips, chiar când acesta a împlinit treizeci și patru de ani, a fost interpretată ca o încercare din partea Palatului de a pune capăt zvonurilor legate de situația lor familială; Elisabeta știa de relația lui Anne cu ofițerul ei protector, Peter Cross.[50] Între timp, transformarea lui Andrew, după propria-i apreciere, din băiat în bărbat, ca urmare a experienței Falkland, n-a constituit un plus către un rol constructiv pentru fiul mijlociu al reginei. Andrew s-a angajat într-o serie de relații mult-trâmbițate, pe termen scurt, care, cu toată susținerea publică – „aproape toți cei chestionați cred că ar trebui să i se permită câte o «hârjoneală»“ –, erau în dezacord cu ideile și cu modelul Familiei Regale și, pe deasupra, lipsite de romantism și demnitate.[51] O mică biografie a prințului, publicată în anul următor, sugera că inițialele HRH „însemnau His Royal Heart-throb“ („Feblețea Sa Regală“).[52] Turneul din toamnă al Elisabetei prin Commonwealth, care a inclus și o vizită în insulele depărtate din Pacificul de Sud, a fost prezentată cititorilor presei ca fiind o „mare aventură“.[53] Aceasta i-a oferit Elisabetei ocazia binevenită de a-și trage sufletul și o oportunitate să-și lase îngrijorările deoparte. Cu patru ani înainte, fusese numită regină a insulelor Tuvalu, care-și obținuseră de curând independența și deveniseră cel mai mic teritoriu al său. Sosirea ei în mica insulă a fost fără seamăn în întreaga ei domnie: a stat într-o canoe de aur cu turcoaze, decorată cu frunze și flori tropicale și purtată de 26 de „războinici“ îmbrăcați în fuste de iarbă. După aceea, la un ospăț tradițional care includea în meniu și liliac la grătar, Elisabeta a purtat un colier de perle și o simplă coroniță de flori dăruită de localnicii de pe insulă. Înfățișarea ei sugera un grad de încăpățânare pe care și-o permitea rareori acasă și contrasta cu semnele de epuizare arătate, imediat după întoarcerea sa, la deschiderea sesiunii parlamentare la Westminster.

Bucuria turneelor ei în Commonwealth nu scăzuse niciun pic. Atașamentul ei față de acest aspect al moștenirii sale era neclintit, cu toate că mișcările de independență din Africa din anii ’50 și ’60, republicanismul sporadic din Canada și din Australia, precum și inițiativele paneuropene din anii ’70 slăbiseră imaginea Commonwealth-ului în rândul supușilor Elisabetei. În 1953, rolul simbolic de unificator al Elisabetei în Commonwealth era larg acceptat în Marea Britanie; vreme de 30 de ani de-atunci încolo, scepticii au început să-și pună întrebări în legătură cu valoarea călătoriilor ei în jurul lumii, precum și cu valoarea Commonwealth-ului în sine. Despre vizita Elisabetei în Canada în martie 1983, corespondenta puțin convingătoare a Curții la BBC, Kate Adie, reflecta că „nu a existat nicio dovadă că un turneu a făcut rău; dimpotrivă, majoritatea evenimentelor au adus plăcere participanților, satisfacție orașelor mici și emoții celor care au dat mâna, și au confirmat faptul că un comportament civilizat sprijină o mie de cauze, acțiuni caritabile și întreprinderi“.[54] Adie s-a arătat neinteresată de lipsa de gust pe care o văzuse la Elisabeta; ea a conchis că „a fost un spectacol de demnitate și datorie“.[55] A fost o reafirmare a prăpastiei care se deschisese între Elisabeta și o parte a opiniei publice încă de la mijlocul anilor ’50. Elisabeta îmbrățișa cu mândrie demnitatea și datoria; de asemenea, admira

aceste calități și la alții, după cum a clarificat chiar ea lucrurile în discursurile de Crăciun și în conversațiile sale cu lucrătorii din sectorul voluntar recunoscuți la învestiturile de la Palat. Idealurile civismului au avut un farmec limitat pentru jurnaliștii care căutau subiecte de presă într-un moment în care reportajele regale erau din ce în ce mai mult axate pe personalitate și din ce în ce mai puțin preocupate de rutina zilnică a monarhiei. Reacția de acasă față de vizita de trei zile în Columbia Britanică a Elisabetei și a lui Philip a fost, în cea mai mare parte, plină de afecțiune. Contrar lui Adie, un articol din revista canadiană o ridica în slăvi pe Elisabeta, ca fiind „un *adevărat* superstar“, cu o „putere legendară de a risipi tristețea“.[56] Având încă de la naștere o faimă mondială, Elisabeta nu avea nevoie să fie un superstar; eminența sa era de altă natură. Chiar se aștepta ca rolul ei să fie luat în serios și să i se acorde respectul cuvenit. Ceea ce a înfuriat-o foarte mult, printre altele, la invazia condusă de americani a Grenadei, în 25 octombrie 1983, a fost punerea ei pe linie moartă de către președintele Statelor Unite, Ronald Reagan. Administrația lui Reagan nu a informat-o pe Elisabeta de intențiile sale, în baza temerii americanilor în legătură cu comunismul în zonă, și nici n-a discutat aceste lucruri cu consilierii săi. Aluzia Elisabetei cu doi ani mai târziu, într-un discurs din insula învecinată, Barbados, la „vulnerabilitatea micilor state [din Caraibe]“, dovedea intensitatea indignării sale.

În 1985, una dintre fotografiile lui Peter Grugeon, făcută la Castelul Windsor, cu zece ani în urmă, și care fusese folosită la portretul Elisabetei pentru Jubileul de Argint, a fost reinterpretată de pictorul Andy Warhol, însetat de glorie. „Vreau să fiu la fel de faimos ca regina Angliei“, zicea el. Pentru iubitorul de celebritate Warhol, Elisabeta era un sinonim al celebrității. Cele patru serigrafii au redus portretul reginei făcut de Grugeon la o mască de păpușă. Au preamărit-o ca pe un brand global, la fel de ușor de recunoscut precum supa Campbell; serigrafiile sugerau artificialul din iconografia regală.

Intenționat sau nu, Warhol a captat cu succes interesul arătat de Elisabeta față de ceea ce Charles numea „găteală și reginăreală“. De la încoronare, ea a tot fost pictată și fotografiată în ținută regală completă, cu toate ordinele și bijuteriile. În felul acesta, proiecta o anumită versiune a regalității. Nu renunța la nimic din ea însăși, propria-i personalitate devenind secundară lucrurilor semnificative ale statutului regal, imaginea publică – o mască neutră. Romancierul Anthony Powell era uimit de instantaneele private ale Elisabetei, făcute de portretistul Rodrigo Moynihan în noiembrie. Powell le-a descris ca fiind „deosebite de orice alte fotografii de-ale ei pe care le-am văzut eu. Mult mai convingătoare decât sugera caracterul ei“.[57] În imaginile lui Warhol, Moynihan și Powell nu zăreau absolut nimic din Elisabeta cea „reală“: el o reduce la un șablon gol, ca pe o actriță ce pozează în fața aparatului de fotografiat.

Viziunea lui Warhol nu era și cea a Elisabetei. Pentru ea, monarhia era o datorie sacră de onoare, cu tot arsenalul în serviciul public. Susținută de mama ei, ea se opusese planurilor lui Tony Benn de a-i retrage portretul de pe timbrele poștale, conștientă fiind că ubicuitatea iconografiei regale era cheia ce susținea

subliminal ideea de monarhie în imaginația populară. Warhol se concentra asupra faimei Elisabetei: „portretele“ lui pline de culoare, realizate fără ca regina să-i pozeze, o înfățișau ca pe un „star“ regal, într-o cultură în curs de a deveni celebră și care avea să domine cea de-a doua jumătate a domniei sale. Acest lucru s-a întâmplat în mai multe etape și a reprezentat o provocare pentru Elisabeta și familia ei. Monarhia ereditară nu poate exista ca aspect al culturii celebrității, odată ce membrilor săi li se cere să solicite aprobarea publică o viață întreagă, în vreme ce faima e aproape mereu temporară, bazată mai mult pe curiozitatea publică decât pe respect. „Celebritatea“ nu i-a conturat Elisabetei niciodată imaginea poziției sale: ea a asimilat de la regina Mary o înțelegere a regalității mai puternică și mai rarefiată. Membrii mai tineri ai familiei Elisabetei unelteau să estompeze granițele între regalitate și celebritate stând de vorbă cu jurnaliștii, lăsându-se intervievați în talk-show-uri. O presă înfometată le răsplătea eforturile, minimalizându-i la dimensiunile unor actori în ceea ce Malcolm Muggeridge numise, luându-i peste picior, „telenovelele“ regale. Inevitabil, Elisabeta s-a opus să intervină pentru a corecta comportamentul copiilor săi. Pentru moment, singuratică precum fata vulgară din posterul lui Warhol, ea a scăpat declasării din presă.

Elisabeta evita să provoace dispute în familie, iar aceasta era o slăbiciune moștenită. În august 1985, întreaga lume a salutat cea de-a optzeci și cincea aniversare a reginei-mamă. Programele de știri ale televiziunilor au inclus un interviu cu biograful Christopher Warwick. El s-a referit evaziv la „problemele din viața fiicelor sale, problemele din grupurile ei familiale“, înainte să conchidă: „Nu acceptă problemele, dacă te duci la ea cu probleme [...], se va preface, pur și simplu, că problemele nu există“. În dimineața zilei aniversare, familia regală a fost întâmpinată de o mare mulțime în fața bisericii de la Sandringham. A început să plouă, iar Margaret i-a pus mamei sale o pelerină pe umeri. Atentă ca de obicei, Elisabeta a ajutat-o pe mama sa cu nenumăratele buchete oferite de copii. „O dată în viață, regina a jucat rolul asistentului care se ocupă de flori“, observa un jurnalist de televiziune. Un concert aniversar, în seara aceea, la Radio 4, s-a intitulat după scrisorile lui Tennyson către regina Victoria: „Dragă și Onorată Doamnă“. La cererea ei expresă, includea un mic dialog din *Private Lives* a lui Noël Coward, ce părea să rezume toată eschivarea de la probleme a reginei-mamă: „Hai să fim superficiali și să-i compătimim pe bieții filozofi! Să sunăm în surle și trâmbițe și să ne bucurăm cât putem de mult de petrecere. [...] Să savurăm plăcerile momentului“. Imposibil să spunem dacă Elisabeta a ales să reflecteze asupra preferinței mamei sale. Serioasă și ascultătoare încă din copilărie, nu-și permisese niciodată să se bucure de o petrecere în detrimentul datoriei.

Și-a marcat împlinirea a șaizeci de ani, în aprilie 1986, cu publicarea unei noi fotografii, făcute de Andrew la Sandringham: o imagine surprinzător de relaxată a unei Elisabete fericite, surâzătoare, cu brațele încrucișate, îmbrăcate confortabil cu o bluză tricotată și un jerseu în aceeași culoare, mai degrabă maternă decât regală. Evenimentul important a fost comemorat de timbre poștale și de

documentare de televiziune; Elisabeta a pozat pentru însuși fotograful intern al Băncii Angliei, ca portret reactualizat, de pe bancnote, să-l înlocuiască pe cel realizat de Harry Ecclestone, ce circula tocmai din 1971. Comentariile asupra evenimentului au fost peste măsură de favorabile. Părerea fostului ministru al artelor, Norman St John Stevas, cum că Elisabeta reușise să facă o monarhie „mai puternică, mai statornică, mai populară", „mai apreciată decât oricând în istoria noastră", era împărtășită de toată lumea.[58] La cererea lui Edward, Andrew Lloyd Webber și Tim Rice au scris un scurt spectacol muzical, numit *Cricket*; unul dintre roluri era chiar al lui Edward și a fost jucat la Castelul Windsor în iunie. Plăcerea cu care Elisabeta a urmărit totul sugerează că nu a făcut nicio paralelă cu situația dificilă a eroului și a eroinei, jucătorul de crichet Donald și iubita sa, Emma, fiica contelui, a căror relație amenință să se destrame din cauza convingerii Emmei că Donald este mai atașat de echipa sa de crichet decât de ea. Cadoul personalului regal de ziua ei de naștere, constând în două picturi cu perușii din aviarul de la Windsor, descendenți ai păsărelelor pe care le primise Elisabeta pe când era copil, făcea legătura dintre trecut și prezent; Elisabeta descria tablourile ca fiind o „alegere inspirată pentru o aniversare specială".[59] În 21 aprilie, printre piesele cele mai alese ale unei gale de la Operă a fost interpretarea *Suitei micii copilării* a lui Elgar, dedicată în 1930 ducesei de York și fiicelor sale. Cu această ocazie, suita a fost prezentată sub forma unui balet de opt minute, în coregrafia favoritului Curții, Frederick Ashton. Ashton s-a inspirat din amintirea casei de pe Piccadilly, nr. 145. La fel ca spălătoreasa Mollie Moran, el le văzuse pe Elisabeta și pe sora ei pe când erau fetițe, în grădina lor de la Londra, și n-a uitat niciodată imaginea aceea. „Mă aflam în autobuzul 19 spre casă și, când ne-am oprit, le-am văzut pe cele două copile jucându-se."[60] *Suita micii copilării* le prezenta pe Elisabeta și pe Margaret îmbrăcate în rochițe cu volănașe, de pe vremea lui Marcus Adams, încinse cu cordoane colorate, jucându-se împreună cu mingea, cu cercul și cu coarda pe care o foloseau ca frâu într-unul dintre jocurile preferate ale Elisabetei, de-a poneiul. Ashton discutase în legătură cu această idee cu Margaret. Ea i-a povestit despre genul de jocuri pe care surorile le jucau împreună și i-a dat niște fotografii; cunoscându-și sora, voia ca el să nu facă spectacolul „prea năstrușnic". Prima parte le prezenta pe surori absorbite una de alta, în lumea izolată a Alei și a lui Crawfie; în ultima, dansatoarea ce-o reprezenta pe Elisabeta își pune o mantie dată de Margaret, îmbrățișându-și simbolic destinul, la sfârșitul copilăriei. Ulterior, Margaret i-a spus lui Ashton că se temuse de cum avea să iasă. „Am crezut că o să-i vină rău atât reginei, cât și mamei mele", scria ea, „dar, la sfârșit, am izbucnit toate trei în lacrimi".[61] I-a mulțumit lui Ashton pentru „rememorarea miraculoasă" a copilăriei sale, sentiment pe care îl împărtășise și Elisabeta, după cum reieșea din entuziasmul ce răzbătea din scrisoarea sa. „Felul în care ai făcut-o pe copilă să interpreteze ultima scenă cu mantia [...] a fost minunat, iar mama a plâns cum n-a mai făcut-o vreodată." Nu era nimeni mai familiarizat cu romanțarea vieții sale ca Elisabeta. Încă din copilărie constituise un model pentru tot felul de scriitori, condeieri și panegiriști. Ashton procedase diferit. Reaprinsese iute magia deosebită a copilăriei

Elisabetei. Faptul că avea să fie impresionată, șezând acolo, în loja regală, alături de Margaret și de mama ei, era doar măsura afecțiunii ei față de cele două doamne care, împreună cu Philip, i-au rămas cele mai apropiate. Rememorarea aceea trebuie să fi fost dulce-amară – casa din Piccadilly, nr. 145 fusese distrusă de bombe; nu numai că lumea căreia îi aparținea sucombase în mâinile adversarilor secreți, ci era, de asemenea, irecuperabilă – deși nu există nicio dovadă că Elisabeta era de această părere. În perioada aniversării nunții de argint, a negat orice impuls de a trăi în trecut. După un deceniu, ea a sugerat, într-o conversație privată, că nu mai era chiar așa. La o petrecere găzduită de grupul editorial Hatchards, a recunoscut că păstrase „o groază" de scrisori de la cei din familie și de la prieteni și că le recitea. „Nu mi se pare trist", a declarat ea.[62] Aprecia relațiile pe termen lung; trecutul era inteligibil, coerent în moduri care nu erau valabile pentru prezent, iar propriul ei trecut includea o mare fericire.

Pentru seara aceea, clădirea Operei fusese împodobită cu ghirlande de flori, o evocare, după o iarnă crâncen de friguroasă, a rolului din vechime al Elisabetei, de vestitor al primăverii. Primăvara era dublu reprezentată în loja regală. La capătul opus al rândului din față, alături de Andrew, stătea o tânără apetisantă, acoperită de diamante. Cu câteva săptămâni în urmă, ea îi însoțise pe cei din Familia Regală la Windsor, în vacanța de Paște. „Mi s-a părut că Sarah s-a adaptat foarte bine, nu-i așa?" îi scrisese regina-mamă Elisabetei, în 10 aprilie. „E o persoană atât de veselă și pare atât de recunoscătoare și de fericită că e parte a unei familii unite; și îi e cu adevărat devotată dragului de Andrew. Situația pare cum nu se poate mai plină de speranță, ceea ce e o ușurare."[63] Palatul anunțase logodna celui de-al doilea fiu al său, cel cu ochi alunecoși, cu Sarah Ferguson la 17 martie, la aproape o lună de la cererea în căsătorie pe care Andrew i-o făcuse acesteia. Elisabeta era mulțumită de alegerea lui. Trecuseră doi ani de când prințesa Michael de Kent, căsătorită cu vărul cel mai tânăr al Elisabetei, o descrisese pe aceasta ca fiind „retrasă" din tulburările căsniciei lui Charles cu Diana; în cazul lui Andrew, Elisabeta îi împărtășea speranța mamei sale.[64] La fel ca Diana Spencer, Sarah Ferguson avea și ea legături familiale la Curte: verișoară a lui Robert Fellowes, tatăl ei fiind un partener de polo al lui Philip și-al lui Charles; fata împărtășea pasiunea reginei pentru viața la țară. Cei doi erau zgomotoși și veseli, iar o presă prietenoasă a poreclit-o pe Sarah „Fergie". La fel ca Diana, copilăria îi fusese marcată de o destrămare dureroasă a familiei, mama ei abandonându-și căsnicia și copiii. Nu era un aspect asupra căruia să se insiste. Elisabeta era deopotrivă suficient de smerită și de senină ca să treacă peste critica implicită cum că, în cel de-al patrulea deceniu al domniei sale, o femeie tânără, ca o tigroaică, fără demnitate sau fără un strop de simț al datoriei, era „gura de aer proaspăt" de care avea nevoie monarhia.

Elisabeta și-a reîncărcat bateriile, în mai, printr-o vizită particulară în Statele Unite. A stat, pentru a doua oară, cu William și cu Sarah Farish, la Lane's End Farm, lângă Versailles, Kentucky. În timpul vizitei sale anterioare, un curtean rămas anonim, citat de *New York Times*, explicase hotărârea ei de a sta la familia Farish în termeni vădit snobi: „Sunt «bani vechi», nu noi, și nu sunt ceea ce voi,

americanii, ați numi «personalități marcante»“.[65] Aranjamentul fusese sugerat de crescătorul de cai de rasă anglofil Paul Mellon, al cărui armăsar Mill Reef a fost prezent în programele de selecție ale Elisabetei încă din 1974. William Farish era vicepreședinte la America's Jockey Club; conversația se învârtea în jurul cailor și a câinilor. Tot ca în precedenta sa vizită din octombrie 1984, scopul Elisabetei era să vadă fermele de cai din Kentucky, unde, după cum explica un purtător de cuvânt cu viclenie, ea „însăși avea iepe care îi vizitau pe armăsarii americani“; țelul ei era să obțină și să antreneze un câștigător la Derby.[66] În ciuda planificării minuțioase, ambele vizite au fost marcant informale. Sarah Farish descrisese prima ei experiență de gazdă a monarhului celui mai important din lume ca fiind „cea mai minunată săptămână pe care am trăit-o amândoi [...] a fost aproape fără cuvinte“. Cei doi Farish au văzut la prima mână cât era Elisabeta de dornică să se distreze, pasiunea ei pentru cai, pe care i-o împărtășeau, lipsa ei de manierisme. În iarna de după prima ei vizită, Elisabeta răspunsese la întrebarea unui membru al familiei despre cadoul ei de Crăciun, cerându-i, practic, un halat care să se poată spăla la mașină. A fost făcut cum se cuvine de Emmanuels, designerii rochiei de nuntă a Dianei, cu niște nasturi practici, îmbrăcați în pânză.

Andrew și Sarah Ferguson s-au căsătorit la Westminster Abbey la 23 iulie 1986. Elisabeta i-a conferit titlul de duce de York, în calitate de al doilea fiu, care aparținuse atât tatălui, cât și bunicului său. Purta un pardesiu și o rochie albastre, creație a lui Ian Thomas, școlit de Hartnell, care începuse să-i facă hainele din 1969. Thomas a reținut un compliment din partea lui Philip, care intrase în dressingul Elisabetei în timpul unei probe, lucru care o făcuse să roșească de plăcere. În timpul nunții propriu-zise, William de Wales, care avea patru ani, se tot fâțâia pe-acolo, iritând-o pe bunica sa; atât de diferit de comportamentul ei impecabil pe vremea când fusese domnișoară de onoare pentru lady May Cambridge, în octombrie 1931, la vârsta de numai cinci ani! Faptul că lucrul acesta nu i-a tulburat bucuria într-o asemenea ocazie exuberantă a fost confirmat în discursul de Crăciun ce-a urmat. Înflăcărată așa cum nu era ea de obicei, Elisabeta a sugerat că „până și caii în grajdul lor“ își dăduseră seama „că se întâmpla ceva special în ziua aceea fericită din iulie când s-au căsătorit fiul și nora mea și s-au perindat prin mulțimea ce potopea străzile Londrei“.[67] Uitându-se la nuntă la televizor, romancierul veteran Anthony Powell a caracterizat evenimentul ceva mai simplu: „Un spectacol neobișnuit de bun“.[68]

Jurnaliștii din fața catedralei căutau în mulțime și cea mai mică fărâmă de opinie care să aducă ceva nou față de ce scriau primele pagini exuberante ale altor publicații. *Sunday Tribune* a găsit un trio de prieteni din Cheshire. Amabilă, Winifried Mould și-a împărtășit părerea că „ea, personal, n-a crezut niciodată că regina și doamna Thatcher s-au înțeles vreodată“.[69] Nu era o remarcă la întâmplare din partea doamnei Mould. Cu câteva zile înainte de nuntă, citând „surse apropiate reginei“, *Sunday Times* își informase cititorii despre părerea Elisabetei în legătură cu stilul de guvernare al lui Thatcher, ca fiind „nepăsător, conflictual și dezbinator“.[70] Reacția inițială a consilierilor Elisabetei, care nu

păreau, la început, să fie sursa poveștii, a fost de uluire oripilată. De la Castelul Windsor, Elisabeta a fost de acord să-i telefoneze unei Thatcher supărate; a compătimit-o, probabil din cauza perfidiei presei, și a asigurat-o că „povestea nu avea nicio legătură cu realitatea“.[71] Într-o săptămână, „sursele apropiate reginei“ au fost identificate în secretarul de presă al Elisabetei, Michael Shea, care a negat c-ar fi făcut afirmațiile acelea ofensatoare așa cum fuseseră publicate; răspunsese la un interviu telefonic, pretindea el, absolut anodin. Cititorii au fost destul de sceptici că Elisabeta, după 34 de ani de discreție politică remarcabilă, s-ar fi putut exprima cu atâta ușurință – argument expus de William Heseltine într-o scrisoare către *The Times*, în care acesta i-a apărat dreptul Elisabetei de a-și formula opinii asupra politicii guvernului. Thatcher a scutit-o pe Elisabeta de blam; se temea că zvonurile în legătură cu dezavuarea regală aveau să-i submineze susținerea la firul ierbii. Pericolul pentru Elisabeta era semnificativ. Părtinirea nu era permisă Coroanei, care se poziționa mai presus de politică. Oricum se suspectau deja diferențe de opinie între Elisabeta și prim-ministrul ei, în ceea ce privește chestiunile legate de Commonwealth. Cu trei zile mai devreme, fuseseră deschise Jocurile Commonwealth-ului, la Edinburgh, într-o lipsă totală de organizare. 32 de națiuni negre au boicotat competiția, furioase pentru că Thatcher se opunea sancționării regimului de apartheid din Africa de Sud. La fel ca la Lusaka, Elisabeta era dispusă să faciliteze compromisul, în interesul continuității organizației. Înțelegea capcanele oricărei sugestii referitoare la faptul că rolurile ei de șef al statului și al Commonwealth-ului ar intra în conflict. Prin consens, s-a hotărât că a fost vorba despre opiniile proprii ale lui Michael Shea; câteva luni mai târziu, acesta a părăsit postul de la Palat. Totuși, a persistat părerea că, într-o chestiune atât de serioasă ca aceea a relației dintre Elisabeta și prim-ministrul ei, nu exista fum fără foc. Winifred Mould nu era singura care ajunsese la această concluzie.

Încă din decembrie 1937, *Spectator* scria despre Familia Regală: „Publicul e destul de familiarizat cu tot ceea ce trebuie cunoscut despre viața lor particulară. Urzelile unor trivialități despre ce-a zis șoferul Prințului Cutare sau coafeza Prințesei Cutare nu prea le fac niciun serviciu în ceea ce privește reputația“. Ziaristul concluziona că „cel mai grozav compliment“ pe care îl putea face publicul britanic Familiei Regale era „evident, să-i trateze așa cum și-ar dori-o ei“.[72]

În vara anului 1987, tocmai felul în care își dorea familia Elisabetei să fie tratată a devenit irelevant. În iunie, i-a conferit lui Anne titlul de prințesă regală. Trecuseră 22 de ani de la moartea ultimei prințese regale, mătușa Elisabetei, prințesa Mary. Deși titlul era rezervat fiicei celei mai mari a suveranului, darul acesta pentru Anne a fost justificat ca fiind o recunoaștere a serviciilor ei publice, mai ales a muncii depuse la Salvați Copiii. Era un gest regal de modă veche, care le-a făcut mare plăcere atât Elisabetei, cât și lui Philip, considerat potrivit pentru meritocrații anilor ’80. Totuși, în aceeași lună, împotriva tuturor sfaturilor înalților ei consilieri, Elisabeta a permis o inițiativă televizată de strângere de

fonduri care, în ultimă instanță, a dat cu tifla conceptului de statut regal. A fost ideea celui mai mic fiu al său, Edward, care, ceva mai devreme în anul acela, părăsise Marina Regală la jumătatea perioadei de instrucție, spre dezamăgirea mamei sale. Scopul lui era să strângă un milion de lire care să fie împărțit între patru instituții de caritate, fiecare fiind beneficiara unei echipe conduse de câte un membru al familiei sale, într-o versiune regală a unui joc popular numit *It's a Knockout.* Anne, Andrew și Sarah aveau să-i fie alături, ca lideri de echipă; Charles refuzase să participe și s-a opus ca Diana să ia parte la competiție. Într-un interviu dinainte de eveniment, Edward a declarat: „Sper că n-am forțat pe nimeni. Ei au venit cu ideea să participe și, din fericire, ideea li s-a părut foarte bună".[73] Era limpede că nu era o idee bună să amesteci regalitatea cu leapșa jucată în aer liber, într-un decor medieval, ori să încurajezi personalitățile sportive sau oamenii de televiziune să se implice într-o versiune de pantomimă a unui turnir cavaleresc presărat de gesturi exagerate, ce imitau deferența în bătaie de joc față de liderii regali ai echipelor. Deferența nu e un subiect garantat pentru satira publică, având la cârmă chiar fețe regale; mârlănia nu se împacă cu ideile moștenite de demnitate regală. „Monarhia e manipularea iluziei. [...] Fețele regale de viță veche considerau ca fiind datoria lor să prezinte o imagine a bunei cuviințe", le-a reamintit pufnind dezaprobator un ziar din provincie cititorilor săi.[74] *It's a Royal Knockout* le-a îngrădit participanților regali posibilitatea de a inspira iluzii. Doar Anne, vădit jenată, a ieșit basma curată. Proaspăta sa cumnată a abandonat cu voioșie buna-cuviință. O conferință de presă la fața locului s-a terminat nefericit, cu plecarea în trombă a lui Edward, după ce jurnaliștii au omis să laude evenimentele din ziua aceea. După cum spera toată lumea, s-a strâns o sumă semnificativă pentru un cvartet de instituții caritabile, dar acest lucru a fost trecut cu vederea în urma reacțiilor ulterioare. Un răspuns negativ răsunător la această acțiune a fost un avertisment tardiv al faptului că așteptările publicului față de familia regală erau conservatoare: un romancier bine cotat avea să afirme că „în schimbul privilegiilor, al bogăției și al adorării, ei trebuie [...] să arate, din când în când, că sunt supuși poverii datoriei".[75] De data aceasta, copiii Elisabetei nu aveau de ce să blameze presa pentru lipsa lor de discernământ și pentru comportamentul nechibzuit pe care îl avuseseră cu toții. Un oficial regal spunea despre acest program că a fost „un pas pe o pantă alunecoasă. A adus ridicolul la rang de organizație".[76] Reticența Elisabetei de a-i zădărnici planurile lui Edward au făcut-o pe progenitura ei îndărătnică să provoace, fără să știe, mult rău inutil instituției căreia ea își dedicase viața. Doar cu un an înainte, biograful John Pearson afirmase că Elisabeta „nu abandonase nimic din esența mitului regal pe care îl acceptase ca pe o îndatorire din partea acelui rege dedicat – tatăl său", însă mitul regal era fragil în fața atitudinilor rapid schimbătoare și a nechibzuinței copiilor ei.[77] Elisabeta avea să se compare cu „regina Victoria [...], o partizană a vechii maxime «moderație în toate»", o afirmație susținută de autocontrolul de fier și de frugalitatea ei: capacele sticlelor cu apă fierbinte folosite până se uzau de tot, grija permanentă de a stinge becurile; dar nici ea, nici Philip, pe care Andrew îl identifica drept instigatorul datoriei și disciplinei în educația lui și a fraților săi,

nu le-au impus moderație copiilor lor.[78] Într-o carte publicată cu cinci ani mai devreme, Philip și-a expus credința cu privire la importanța pe care o dădea „responsabilității pe care și-o asumă [individul] pentru atitudinile și acțiunile sale".[79] În practică, era o doctrină *laissez-faire* și, secondat de Elisabeta, le permitea tuturor celor patru copii regali o considerabilă libertate de eroare.

În săptămâna evenimentului *It's a Royal Knockout*, telespectatorii au avut la dispoziție o sumedenie de povești cu tematică regală. Fără entuziasm, *Daily Mirror* remarca „13 programe majore, doar pe BBC".[80] Dacă a existat cumva vreun avertisment în legătură cu supraexpunerea, atunci atât ziarul, cât și membrii familiei Elisabetei au ignorat-o.

Pe 30 august 1987, la Balmoral, Elisabeta și Philip pozau pentru un fotograf canadian de origine armeană, Yousuf Karsh – pentru care regina mai pozase și în 1943 –, înconjurați de nepoții lor. La câteva luni, publicarea fotografiilor oficiale de către Tim Graham a marcat aniversarea a 40 de ani de la nunta lor. După grozăviile din vară, Elisabeta și Philip au apărut cum nu se poate mai formal, în Salonul Verde de la Castelul Windsor. De la aceeași ședință, au mai apărut fotografii cu Elisabeta singură. Ea are o înfățișare austeră, cu trăsături severe și formidabilă, echipată împotriva imprevizibilității prezentului cu accesorii din trecut: ordinele Familiei Regale George al V-lea și George al VI-lea purtate pe panglica Jartierei și, în mod corespunzător pentru această ocazie, diadema Fetelor Marii Britanii și Irlandei, un cadou de nuntă de la bunica ei. Fotografiile păstrau amprenta părerii lui lady Selina Hastings despre Elisabeta, exprimată cu un an în urmă: „Regina nu dorește deloc să participe la viața obișnuită. [...] Iat-o sus pe norul ei și, după cum o știe foarte bine, e esențial să rămână acolo".[81] În discursul ei de Crăciun, Elisabeta s-a referit la sutele de scrisori pe care le-a primit zilnic, inclusiv, a recunoscut ea, la cele „pline de sfaturi directe pentru mine și pentru familia mea". „Unele dintre ele nu ezită să ne aducă critici", a recunoscut ea cinstit.

19 Soția regelui celt Prasutagus, care în secolul I e.n. a condus o rebeliune împotriva romanilor cuceritori (n. red.).
20 Personificarea Britaniei sub chipul unei femei luptătoare, purtând coif, trident și scut (n. red.).

CAPITOLUL XVI

„Câtă vreme ne va mai păstori?"

Decizia Elisabetei, anunțată în ultima săptămână a lunii noiembrie 1987, de a aboli o restricție istorică împotriva dreptului femeilor de a fi membre ale Ordinului Jartierei și al Ciulinului, a fost parte a unui proces de modernizare treptată. Presa mai puțin frivolă a aplaudat acest lucru, ca fiind o renunțare la discriminarea în funcție de sex, deși ea nu-i afecta pe mulți dintre cititorii lor; tabloidele s-au cramponat în a le urmări pe nurorile Elisabetei. La un prânz privat, Martin Charteris s-a declarat „îngrijorat în legătură cu tineretul". Roy Strong și-a mărturisit „strădania de a resuscita misterul, deoarece au fost efectiv «lăsați în pielea goală»".[1] Însă nu era momentul pentru mistica regală: contrasta amărăciunea crescândă a Dianei, care avea s-o conducă spre o alianță nefastă cu presa împotriva soțului ei; plus inepțiile ușuratice ale lui Sarah.

Totuși, Elisabeta fusese încurajată să recunoască necesitatea presantă de a demitiza felul în care funcționa propria sa familie. Cu mai bine de 30 de ani în urmă, Philip se luptase cu inerția încăpățânată a mașinăriei de la Palat și de la Curte; loială memoriei tatălui său și grijulie să n-o tulbure pe propria mamă, Elisabeta consimțise doar la schimbări parțiale. La mijlocul anilor '80, arhitectul unor modernizări mai serioase a fost un prieten din copilărie cu atestări impecabile la Curte, David Ogilvy, al treisprezecelea conte de Airlie. Lordul Airlie era nepotul cel mare al doamnei de onoare a reginei Mary, tatăl lui fiind fostul lord șambelan al reginei Mary; soția lui a fost singura doamnă de onoare americancă a Elisabetei, iar fratele mai mic, Angus, se căsătorise cu verișoara ei, Alexandra. Președintele pensionat al băncii comerciale, Schroders, considerat ca fiind „atât administrator pe Wall Street, cât și șef în Highland", Airlie a fost invitat să-i urmeze lui Chips Maclean ca lord șambelan al Elisabetei la vânătorile de la Sandringham.[2]

Secretarii ei particulari observaseră, încă de la început, o tendință meticuloasă către ordine în ceea ce făcea Elisabeta: fata care își aranja cu grijă căluții de jucărie pe palier, în Piccadilly, nr. 145, și care urma ca la carte instrucțiunile guvernului referitoare la folosirea și curățirea zilnică a măștii ei de gaz se transformase într-un monarh sârguincios în mânuirea documentelor oficiale. După cum a descoperit repede David Airlie, Elisabeta era un om practic și, dacă era nevoie, pragmatic;

așa cum știa deja, era o inovatoare precaută. El a observat mecanismul activităților zilnice ale Elisabetei, nimic din munca lină din birourile secretarilor particulari și din siguranța configurației ceremoniale ale vieții regale. În altă parte, Airlie a detectat terenul pentru reinterpretare internă generalizată, în concordanță cu tipul de procese de restructurare specifice atâtor organizații; el a observat dependența de guvern și de serviciul public în ceea ce privește întreținerea și transportul. Elisabeta i-a acceptat sugestia unei revizuiri a eficienței de către un consultant extern: „externul" în cauză, absolventul de Eton Michael Peat, a devenit „intern", ca partener la firma de contabilitate Peat Marwick McLintock, auditorii regali. Primul raport al lui Peat, de 399 de pagini, a durat un an; includea aproape 200 de sugestii de schimbare, pe care Elisabeta le-a acceptat în întregime, majoritatea dintre ele fiind implementate în următorii trei ani. Airlie a implicat-o pe Elisabeta atât cât a simțit el că era necesar. Puțin probabil ca ea să fi savurat procesul acesta, care a cauzat consternare printre experți și nefericire considerabilă. Reformele lui Peat au dat peste cap aserțiunile și practicile de lucru ce supraviețuiseră încă din secolul XIX fără provocări din partea tatălui, bunicului Elisabetei și, până acum, ale ei înseși. Principala lor recomandare era cea care ducea la o modalitate de eficiență crescută a costurilor, un zăgaz necesar împotriva detractorilor monarhiei: Comisia Specială din 1971 a relevat litigiile din finanțele regale. În restul deceniului, confruntarea dintre monarhie și media a devenit tot mai aprinsă, inflamată de comportamentul – interpretat ca fiind extravagant, hedonist sau expansiv – din partea copiilor Elisabetei și a partenerilor lor, precum și escaladarea zvonurilor despre discordia maritală; încercările de a struni cheltuielile promiteau o protecție împotriva criticii în creștere; în același timp, ele au conferit autoritate față de Trezorerie. Dovada capacității Palatului de a-și gestiona finanțele, inclusiv cea referitoare la costul anual de 92.000 de lire pentru schimbarea becurilor de iluminat, identificată de Peat, a contribuit la disponibilitatea guvernului de a negocia un plan de finanțare a monarhiei pe termen lung.[3] În 1990, rezultatul a fost o creștere a alocației de pe Lista Oficială la 7,9 milioane de lire, fixate pe zece ani. Deși s-ar fi putut să nu știe atunci, Elisabeta avea să fie scutită de solicitările anuale jenante și controversate pentru finanțări adiționale în timpul celei mai dificile și mai periculoase decade a domniei sale.

Aceasta a fost ultima ofrandă semnificativă a lui Thatcher adusă instituției pe care o venera și suveranei pe care o admira. În noiembrie, o provocare la vârf din cadrul Partidului Conservator a forțat-o să demisioneze la 11 ani și jumătate după ce devenise primul prim-ministru femeie din istoria țării; a fost înlocuită de John Major. Umilirea publică a lui Thatcher din cauza propriului ei partid i-a produs suferință Elisabetei, care, într-o izbucnire de simpatie, a adresat o invitație la cursele de cai premierului surghiunit, așa cum, odinioară, îl invitase pe bătăiosul Winston Churchill. Thatcher a refuzat, dar a rămas totuși impresionată, în parte și pentru că Elisabeta îi acordase Ordinul Jartierei și Ordinul de Merit – ambele nominalizări fiind propuse de regina însăși –, ceea ce implica respingerea zvonurilor apărute cu patru ani în urmă, cum că între cele două femei ar exista o

fisură. Din moment ce tradiția nu implica plecarea automată a prim-miniștrilor cărora li se acorda Ordinul de Merit, decizia putea fi interpretată ca fiind măgulitoare.

În decembrie 1989, la un concert al copiilor de la Royal Albert Hall, Elisabeta a descris coroana, ca răspuns la întrebarea unui puști, ca fiind „destul de grea: nu-ți vine să umbli prea mult cu ea pe cap". După care a făcut o pauză. „Cred că e intenționat grea", a adăugat apoi.

Nu considerase niciodată regalitatea altceva decât o povară grea, dar în cele patru decenii pe tron, comportamentul ei sugerase că simțea o plăcere copleșitoare în a-și îndeplini sarcinile. Un capitol care începuse atât de promițător, cu petrecerea carnavalescă a căsătoriei lui Charles cu Diana, a generat ani de tensiuni fără precedent, inclusiv atacuri de presă asupra Elisabetei, precum și demolarea idealului victorian al unei familii domnitoare. Pe la începutul anilor '90, o anumită parte a presei și publicul explicau eșecul căsătoriilor lui Anne, a lui Charles și a lui Andrew ca fiind consecința directă a atitudinii distante a Elisabetei, iar suferința ei n-a fost diminuată de ironia că tocmai aceia care îi condamnau reținerea, catalogând-o drept indiferență, erau tot aceia care îi criticau copiii și pe partenerii lor, cu aceeași vehemență, acuzându-i de lipsă de autocontrol. Când lucrurile s-au ameliorat, Elisabeta și-a pus serios una dintre case în ordine, dând cale liberă reformelor Airlie/Peat, care, între 1991 și 2000 aveau să scadă 30 de milioane de lire din costurile anuale de întreținere ale monarhiei.[4] Comportamentul membrilor tineri ai familiei sale era mai greu de gestionat, mai ales pentru o femeie care moștenise aversiunea mamei sale față de confruntări. Abordarea tot mai dură a unei prese rău-voitoare i-a făcut pe Elisabeta și pe consilierii ei să înțeleagă furtuna care o amenința: în ianuarie 1987, Philip a dat în judecată, pentru încălcarea dreptului de autor, ziarul the *Sun*, după ce acesta a publicat o scrisoare divulgată cumva pe care el o trimisese comandantului lui Edward din Marina Regală. Acest fel de reacții ale regalității au fost sporadice, iar tabloidele erau de nestăvilit. Centrul atenției feroce, adesea crudă, frecvent invazivă a unei Fleet Street disprețuitoare și lipsite de reverență nu era ușor de anihilat. Critica față de Elisabeta însăși a fost, la început, izolată, deși observația uluitoare cum că „regina nu vizitează niciodată, dar niciodată, scenele dezastrului", citându-se faptul că nu își schimbase programul după catastrofa aeriană de la Lockerbie din decembrie 1988, dezastrul mai vechi, Piper Alpha, și scufundarea feribotului Zeebrugge sugera dezamăgirea că se schimbase prea puțin de la tragedia de la Aberfan.[5] Pe termen scurt, într-un sondaj condus de Centrul Britanic Barbican de atracții turistice, Elisabeta și mama ei s-au poziționat ca fiind cei mai populari membri ai familiei regale. În mai, vizita ei de trei zile, împreună cu Philip, în Insulele Canalului, s-a remarcat prin mulțimile care s-au adunat peste tot. Plimbările rămâneau formale, provocând în cei selectați să participe ceea ce Alan Bennett descria ca fiind „zâmbete prostești, orice stânjeneală socială voalată în râs nervos, astfel încât regina se mișca printre oamenii ei susținută de valuri de ilaritate servile".[6] În

ciuda reputației sale de gafeur lipsit de tact – după propriile-i spuse, stăpânea „dontopedalogia [...], știința de a-ți deschide gura și de a-ți pune piciorul în ea“ –, Philip era priceput în a-i observa pe cei pe care Elisabeta îi trecea cu vederea; din când în când, îi ridica pe copiii dezamăgiți peste bariera de siguranță, ca să-și ofere buchețelele lor ofilite.

În același sondaj, Anne a obținut mai multe voturi decât Diana sau Sarah, în ciuda anunțului din acel an al separării sale de Mark Philips, ca urmare a dezvăluirii tabloidelor că unul dintre ofițerii de palat ai Elisabetei, comandantul Timothy Laurence, îi scria scrisori de dragoste de peste 18 luni prințesei măritate. Într-un scheci de pe vremea aceea dintr-un spectacol de televiziune cu marionete, *Spitting Image*, Diana îl întreabă pe Edward: „Cu ce te ocupi?“ După deziluzia creată de *It's a Royal Knockout*, răspunsul lui Edward, „Cu nimic. Nimeni nu se ocupă cu nimic. Totul ne e pus pe tavă“, conținea în sine părerea tot mai pregnantă despre fețele regale mai tinere. Era ușor s-o acuzi pe Diana cea ahtiată după modă de extravaganță. Sarah era prea puțin vicleană ca să-și ascundă bucuria de a trăi pe picior mare, cu multe vacanțe în străinătate. Împreună cu Andrew, își construise o casă nouă, Sunninghill Park. Uluitor de urâtă, înghițise totuși până la 3,5 milioane de lire, bani furnizați, se pare, fără să crâcnească, de Elisabeta. Ideea despre iresponsabilitatea financiară a lui Sarah era atât de adânc înrădăcinată, încât *Guardian* pretindea că noua casă a familiei York costa de fapt 5 milioane de lire.[7] Și, în ciuda nașterii lui William, apoi, după doi ani, a lui Harry, și a fiicelor lui Andrew și Sarah, Beatrice și Eugenie, în 1988 și în 1990, ambele mariaje intraseră în impas.

În mod repetat, în viața Elisabetei, crizele economice determinaseră publicul demoralizat să aștepte încurajare de la monarhie; așa se întâmplase și când se căsătorise Elisabeta, iar apoi din nou cu ocazia Jubileului ei de Argint. În cea de-a doua jumătate a anilor '90, rata șomajului a crescut și economia s-a contractat; în ianuarie 1991, guvernul lui John Major a declarat oficial recesiunea. În august, aniversarea a nouăzeci de ani a reginei-mamă constituise ocazia unor omagieri pline de afecțiune, dar nu avea să se compare cu ralierea publică din spatele familiei regale în anul ce-a urmat. Ziariștii au continuat să savureze viețile private chinuite ale celor trei copii mai mari ai Elisabetei; senzațional a fost colapsul amar al căsătoriei lui Charles cu Diana. Ciorovăiala conjugală nu făcea cinste monarhiei. Elisabeta și soțul ei i-au înțeles potențialul de subminare a propriului lor record de 40 de ani, Philip comentând în particular: „Tot ce m-am străduit să fac vreme de 40 de ani a fost în zadar“.[8] Moartea iepei sale Burmese, de care era foarte atașată, a sporit nefericirea Elisabetei. Pe 2 august 1990, Irakul a invadat Kuweitul; forțele aliate au reacționat cinci luni mai târziu. Marea Britanie a jucat un rol mult mai mic în eliberarea Kuweitului decât în Războiul din Insulele Falkland, iar Andrew, deși era încă ofițer în funcție în forțele navale, n-a participat activ în conflict. Primejdiile cu care se confruntau trupele britanice ofereau ziarelor o bâtă cu care să lovească în familia egocentrică, după toate aparențele, a Elisabetei, ai cărei membri, în cea mai mare parte, erau în vacanță. Editorialiștii au criticat aspru „comportamentul apatic al Familiei Regale“; un

sondaj făcut la televiziune arăta că 83% dintre respondenți erau „dezgustați de atitudinea lor“.[9] Pe 7 februarie, un atac cu mortiere la Downing Street, nr. 10 al Armatei Republicane Irlandeze Provizorii (IRA) a determinat rescrierea în grabă a discursului ținut de Elisabeta la The Royal Brompton National Heart and Lung Hospital ceva mai târziu, în aceeași zi: „În această dimineață, ni s-a reamintit în propria noastră casă că există persoane care caută să submineze sistemul democratic și felul nostru de viață. Aș dori să profit de această ocazie să le reamintesc că n-au să reușească“. Peste două săptămâni, Elisabeta s-a adresat națiunii la televiziune, fiind primul discurs de felul acesta. A fost unul moderat, plin de speranță, ca o rugăciune pentru succes rapid, cu cât mai puține pierderi de vieți și, având în vedere că războiul nu era o inițiativă britanică, a fost lipsit de orice fel de notă mobilizatoare. În condițiile date, în insipiditatea sa exista o calitate decadentă care contrasta oarecum cu vigoarea mai puțin dată publicității a discursului ei de la Royal Brompton. Două zile mai târziu, surprinzător de justificativ, secretarul particular al Elisabetei a anunțat consultarea apropiată a monarhului cu miniștrii seniori din guvern, în legătură cu continuarea războiului.[10]

Elisabetei i se puteau acorda circumstanțe atenuante. La fel cum procedase încă de la accederea la tron, ea, la fel ca Philip, își menținuse o agendă plină și încărcată de evenimente, aproape 600 în anul precedent; în evidența rapoartelor media, națiunea era indiferentă la eforturile depuse de cuplu. În spiritul antagonic al timpului, comentariile publicului se axau pe vechiul baubau – averea personală a Elisabetei și scutirea ei de taxe. Cu 20 de ani în urmă, Mountbatten îi avertizase pe Elisabeta și pe Philip că disimularea avea să se dovedească inflamatorie, ceea ce s-a și întâmplat. Revista ilustrată *Harpers & Queen* susținea că Elisabeta era cea mai bogată femeie din lume, cu o avere evaluată la suma colosală de 6 miliarde de lire. Un public lovit de recesiune citea că averea Elisabetei se mărise cu un sfert în anul precedent și că, în 1991 chiar, printr-un portofoliu uriaș de investiții în companii de top, câștiga o dobândă de un milion de lire pe zi. Alte surse veneau cu cifre mult mai mici. De fiecare dată, se sugera că Elisabeta avea posibilitatea să-și plătească impozitul pentru averea personală de care fusese scutită din 1952. O campanie zgomotoasă de asemenea anvergură distrăgea atenția de la a mai observa vigilent și rece viețile separate ale lui Charles și Dianei, inclusiv zvonurile cum că Charles reluase relația sa cu Camilla Parker Bowles.

În vara anului 1976, Elisabeta vizitase Statele Unite, ca parte a programului de sărbătorire a bicentenarului țării. Într-un discurs ținut la Philadelphia, le-a spus spectatorilor ei americani că Marea Britanie a „pierdut coloniile americane, pentru că n-am avut flerul politic de a percepe momentul potrivit și modul de a ceda ceea ce e imposibil de păstrat“. Totuși, cârcoteala presei nu a avut efectul imediat de a o convinge pe Elisabeta că era momentul să renunțe la scutirea de taxe. Palatul n-a abordat acest subiect cu Trezoreria până în februarie 1992. Chiar și atunci, nu s-a făcut public nimic. Secretizarea averii Elisabetei era un obicei

încetățenit de multă vreme. În cazul acesta, tăcerea face posibilă o paralelă cu reacția regală la criticile lui Altrincham din 1957, când Elisabeta a refuzat să anuleze prezentările debutantelor pentru încă un an pentru a înăbuși sugestiile de slugărnicie regală. Dacă-i așa, abordarea s-a dovedit contraproductivă.

Margaret Rhodes sugera că Elisabeta moștenise abilitatea mamei sale de a face abstracție de lucrurile neavenite sau de ceea ce nu era conform cu regulile Palatului. „Are marele noroc că deține o minte compartimentată, ceea ce înseamnă că poate să se deconecteze de la o anumită grijă, să închidă ușa și să meargă mai departe cu inima ușoară și fericită".[11] Începând din octombrie 1990, având în vedere un anumit scop, Elisabeta și-a făcut timp să se detașeze de nemulțumirea protestatară și de grijile legate de viețile private ale copiilor săi. A fost ajutată în acest demers de informațiile precare pe care le avea în legătură cu mariajul dintre Charles și Diana, deși ciorovăiala cuplului asupra petrecerii cu ocazia celei de-a treizecea aniversări a prințesei, în iulie 1991, divulgate de aceasta celor de la *Daily Mail*, îi erau la îndemână. Desigur, Elisabeta îi putea aborda, separat sau împreună, dar nu era genul ei. Ea a rămas mai aproape de mama și de sora ei decât de copii, iar vizitele înlăcrimate, în particular, ale Dianei au lăsat-o sleită pe Elisabeta, incapabilă să reacționeze. Charles respingea orice abordare din partea părinților săi. „Necazul e de fapt că regina, prințul Philip și P. de W. [prințul de Wales] cu toții consideră dificil să stea de vorbă unii cu alții", le-a explicat prietena lui Charles, ducesa de Davonshire, oaspeților de la Chatsworth.[12] Asemenea lui Charles, Elisabeta habar n-avea că Diana era pe punctul de a face praf orice cod al lumii sale politicoase și cuviincioase: în înregistrările audio încredințate printr-un intermediar unui jurnalist de la un tabloid, în vara anului 1991, nora Elisabetei demarase dezvăluirea suferințelor sale secrete, dezvăluire a cărei victimă avea să fie și Elisabeta – reținerea și purtarea decentă a reginei fiind caracterizată de Diana ca lipsită de empatie. În schimb, în vreme ce ea și Philip își urmau rutina de-o viață, Elisabeta se gândea și la anul care urma, 1992, și la a patruzecea aniversare a accederii sale la tron. Evenimentul avea să fie marcat, *inter alia*, de o cronică documentară a unui an din viața ei. Titlul acesteia, *Elisabeta R*, clarifica scopul și centrul atenției. Realizatorilor li s-a acordat acces mai ușor ca oricând la subiectul lor de la *Royal Family* încoace. În atmosfera sumbră a dezaprobării publice, obiectivele aparatelor de filmat o urmăreau numai pe Elisabeta.

Dintre cei 12 producători trimiși de BBC la Palatul Buckingham, în cea de-a doua jumătate a anului 1990, Edward Mirzoeff, mai apropiat de vârstă cu Elisabeta, a câștigat împuternicirea. Mirzoeff realizase o trilogie cu fostul poet laureat John Betjeman și, zece ani mai devreme, un documentar ce i-a mers la inimă Elisabetei, *The Englishwoman and the Horse: A Kind of Love Story*. Cu această ocazie, realizatorul avea să descopere că sarcina lui însemna mai mult decât un documentar. În 1969, Elisabeta descoperise că experiența cu *Royal Family* fusese una plăcută. Mai bine de 20 de ani mai târziu, deferența jurnalistică nu pierise cu totul, iar Elisabeta își avea părerile ei despre primejdiile accesului presei. „Impresia mea", își amintea Mirzoeff, „a fost că avea nevoie să fie convinsă

că era o idee bună“. Încă de la început, nu și-a precupețit forțele: Mirzoeff a dorit să acompanieze filmările din culise cu un comentariu oferit de Elisabeta însăși. Negocierile asupra comentariilor au durat șase luni. „Regina pur și simplu nu face asemenea lucruri, de aceea a durat atât de mult [procesul de convingere]. Iar ea a fost foarte neliniștită în acest sens.“ Elisabeta nu e introspectivă, nu vorbește despre ea însăși și nu s-a simțit niciodată confortabil să vorbească liber, fără un scenariu. În 1957, James Pope-Henessy caracterizase conversația ei ca nefiind „memorabilă, interesantă sau demnă de a fi tipărită pe hârtie“.[13] Pentru majoritatea telespectatorilor, comentariile ei s-au dovedit punctul forte al filmului, descrise de James Lees-Milne în jurnalul său ca fiind „micile ei digresiuni timide [...], din care reieșea că e plină de umor, sensibilă și înțeleaptă“.[14]

La fel ca în cazul documentarului *Royal Family*, Elisabeta a fost de acord să filmeze în diferite locuri, vreme de 12 luni; Palatul Buckingham, Castelul Windsor, Sandringham, Holyrood și Balmoral, loja ei privată de la cursele de la Epsom, trenul regal. A fost filmată atât la datorie, cât și în timpul liber, deși Mirzoeff avea să conchidă că atitudinea ei față de regalitate dovedea că nu era, de fapt, niciodată liberă. Declarația lui cum că „nu există o clipă în care ea să spună: «Ei, gata! Acum nu mă simt regină și pot să mă distrez!»“ se potrivea cu părerea prietenilor și a familiei; soția lui Harold Wilson, Mary, a ajuns la aceeași concluzie. Într-un poem cu titlul „Deschiderea Parlamentului“, Mary Wilson și-o amintea pe Elisabeta la Balmoral, „plimbându-se liberă pe propriu-i domeniu“. „Chiar și în solitudinea ei, rămâne regină“, scria ea.[15] Cu toate că Mirzoeff n-a permis niciunuia dintre membrii familiei să pătrundă mai mult de-o clipă în conștiința telespectatorului, Elisabeta văzută de el e concentrată asupra lor; e înconjurată de o juntă întreagă de oficiali, doamne de companie, secretari particulari și de presă, invariabil mai flegmatici decât monarhul însuși. Necazurile din familie nu tulbură narativul fără cusur. Mirzoeff a reușit să surprindă exigența Elisabetei, efortul din spatele fiecărei apariții în public, entuziasmul, curajul senin. Elisabeta, în viziunea lui, „are un pregnant simț al umorului și o mare poftă de viață. [...] Aproape ca o fetiță – extraordinar de atrăgătoare“.[16] Copleșitor – au conchis telespectatorii.

Creșterea bruscă raportată de companiile de electricitate și apă ce-a urmat prezentării filmului, pe 6 februarie 1992, cu ocazia împlinirii a 40 de ani de la încoronarea Elisabetei, a fost dovada unei audiențe uriașe – pe vremea aceea, cea mai mare înregistrată în cazul unui documentar –, iar statornicia Elisabetei a rămas în atenția publicului. Apoi a devenit cel mai vândut video al națiunii. Ca atare, a reprezentat o culme în anul acela, pe care regina-mamă l-a descris ulterior față de Elisabeta, fără nicio exagerare, ca fiind plin de „întâmplări oribile“:[17] fotografia Dianei, atent regizată, singură în fața Taj Mahalului, așa cum intenționa de fapt, a făcut vâlvă; anunțul separării lui Andrew de Sarah, în martie, infirmând afirmațiile Elisabetei din *Elisabeta R* cum că soțiile ofițerilor navali „au o putere în plus, care le ajută să reziste“; divorțul lui Anne, în aprilie. În discursul ei difuzat de Crăciun, Elisabeta s-a referit la aniversare în termeni

caracteristici, explicând că, vreme de 40 de ani, „am încercat să urmez exemplul tatălui meu și să-mi dau toată silința în a vă sluji cu toate puterile mele". În atmosfera mohorâtă a anului 1992, ecoul glasului ei părea să vină din altă lume. Învăluită în propria-i încăpățânare și în voința de fier constantă a mamei sale, amintirea statorniciei și a dăruirii regelui nu se estompase deloc. Referirea Elisabetei la evlavia familiei părea să sublinieze neputința ei față de viețile fragmentate ale copiilor săi. Probabil că ascultătorii au fost surprinși că, după cea mai lungă domnie a secolului, ea continua să-și găsească inspirație în tatăl său. Să fi fost siguranța după care tânjea pentru „noi patru" sau încurajarea că tatăl său, nepregătit pentru provocările cu care s-a confruntat, reușise prin fixarea unui scop? La o primă vedere, era un discurs de o sinceritate nedisimulată, o dovadă a modestiei Elisabetei și o mărturie a unui moment dificil pentru rădăcinile istorice ale monarhiei. În același timp, a început planificarea pentru *Elisabeta R*, iar ea l-a invitat pe Cyril Woods, care luase parte, împreună cu prințesele, la spectacolul de pantomimă de la Windsor, să facă un memoriu scris despre producțiile din timpul războiului. Era în firea Elisabetei să se asigure că asemenea înregistrări personale nu se vor pierde, atentă la valoarea istorică a vieților regale; pe lângă asta, era o mângâiere în a-și aminti clipele fericite din trecut. În ianuarie 1991, Woods le-a trimis Elisabetei și lui Margaret 18 pagini de „Amintiri despre pantomimele regale".

Ca de obicei, Elisabeta a început anul 1992 la Sandringham. La petrecerea de familie a participat și mama ei. S-au plimbat împreună prin grădină; au cules ramuri de hamamelis înmugurit, pe care regina-mamă le-a dus cu ea la Clarence House. N-a rămas cu fiica ei la comemorarea morții regelui și la aniversarea urcării pe tron a Elisabetei; aceasta s-a dus la biserică fără ea, dimineața devreme, iar apoi a vizitat pacienții bolnavi de cancer la spitalul local. Regina-mamă a caracterizat șederea ei în Norfolk ca fiind „mai bună decât 10-20 de sticluțe cu întăritor sau arnică".[18] Pentru ambele femei, acest sentiment avea să dispară pe măsură ce anul își desfășura inventarul de nenorociri, începând cu o serie de articole aniversare înțepătoare, în dezacord cu răspunsurile pline de entuziasm la Jubileul de Argint sau la a treizecea aniversare a domniei Elisabetei, cu zece ani în urmă. The *Daily Telegraph* a publicat darul aniversar oficial făcut de poetul laureat Ted Hughes, un poem în cinci părți intitulat „The Unicorn", ce includea în viziunea sa „urletul tabloid care sare în topul clasamentelor". Planul de a ridica o fântână comemorativă cu un unicorn de bronz de aproape opt metri în Piața Parlamentului fusese amânat la nesfârșit. „M-am gândit să umplu golul, provizoriu, cu un unicorn în versuri", a comentat Hughes.[19]

Răzbunarea Dianei față de Charles era publică și foarte pernicioasă. Primele fragmente din *Diana: Povestea ei adevărată* au apărut în *Sunday Times*, pe 7 iunie; o săptămână mai târziu, a urmat încă o serie. Philip nu era singurul care suspecta rolul Dianei în cartea lui Andrew Morton; Diana a negat orice implicare față de cumnatul său, Robert Fellowes, secretarul particular al Elisabetei. Pentru regină, dezvăluirile lui Morton erau fără precedent, iar reacția ei a fost mai complexă decât furia pe care i-o provocaseră relatările lui Crawfie de pe vremuri. Și-a făcut

griji pentru nepoții ei; și-a făcut griji pentru efectele devastatoare asupra monarhiei. Îngrijorarea ei, precum și insistența lui Philip au condus la o întâlnire între Charles și părinții lui, la care Elisabeta, precaută ca întotdeauna, și-a sfătuit fiul să aștepte, înainte să ia hotărârea separării. După cea de-a doua apariție în ziar, Elisabeta și Philip s-au întâlnit cu ambii parteneri în salonul privat al reginei, de la Castelul Windsor. Curtenii au sugerat că o anumită pasivitate a Elisabetei îl exaspera pe soțul ei: „E mult mai bună în a-și da seama când e momentul să zică nu decât în a lua inițiativa să zică da. Iată cum se exprima el: «Hai, Lilibet! Hai! Fă-ți curaj și acționează!»“[20] Cu această ocazie, Philip a scutit-o pe soția lui, sfătuindu-i ferm, atât pe Charles, cât și pe Diana, să se gândească la copiii lor și la monarhie, nu la nefericirea personală. Abnegația în interesul datoriei fusese principiul de bază în viața de cuplu a Elisabetei și a lui Philip: fiului și nurorii lor nu le cereau decât să îmbrățișeze compromisul pe care ei înșiși îl făcuseră. Cu toate că Diana n-a mai participat la o a doua întâlnire convenită, Elisabeta a ales să creadă că atât ea, cât și Charles intenționau să urmeze sfatul de a reflecta o vreme, înainte să meargă mai departe. Philip i-a scris nurorii sale, corespondență pe care ei au continuat-o vreme de patru luni – că și el, ca și Diana, a fost un străin la Windsor, care s-a căsătorit cu moștenitoarea tronului și a fost nevoit să se adapteze. Uneori, simțămintele sale erau, evident, aceleași cu ale Elisabetei, fiind semnalate de pluralul pronumelor; Diana a înțeles foarte bine acest lucru și a răspuns cu „multă dragoste amândurora“. Avertismentul lui Philip că nu trebuia să se mulțumească să fie „pur și simplu o eroină a poporului britanic“ n-a avut niciun ecou în urechile ei: ea nu avea niciun chef de sfaturi paterne de genul acesta și nu dorea să i se reamintească de datoria față de familia regală sau de rolul ei „cuvenit“ față de țară, în general. Atitudinea Dianei vizavi de socrul ei s-a înăsprit, ceea ce a îndepărtat-o de Elisabeta. Dezvăluirea faptului că Diana a colaborat într-adevăr cu Morton și a mințit în legătură cu implicarea în *Diana: Her True Story* a învrăjbit familia Elisabetei împotriva ei. Mai ales reacția lui Margaret a fost tranșantă, după cum a înțeles repede sora ei. Fără vreo alternativă și fără vreo alinare, Elisabeta și-a menținut programul de vară: a inaugurat sistemul de „supertramvaie“ Metrolink, de 130 de milioane de lire, din Manchester; a plantat o tisă în North Wales, ca să sărbătorească 700 de ani de la acordarea unei carte regale satului Overton-on-Dee. Pe dinafară, era netulburată, dând credibilitate părerii de curând pensionatului ei arhiepiscop de Canterbury, Robert Runcie, cum că „ea e singură în liga ei, în sensul de a se ridica deasupra calamității sau de a schimba norocul. Are un mare control asupra emoțiilor sale privitor la astfel de lucruri, așa cum face cu toate. La ea, datoria e pe primul loc, chiar și înaintea problemelor de familie“.[21] Într-o vizită de trei zile în Canada, prim-ministrul Brian Mulroney a asigurat-o că poporul canadian „vă privește cu loialitate și afecțiune și e alături de dumneavoastră și de Coroană“, ceea ce a fost o alinare într-o perioadă lipsită de confort.

„Ca ființă umană, cred că trebuie să-ți păstrezi speranța“, spunea ea în *Elisabeta R*, însă nu prea avea motive de optimism, pe măsură ce vara își urma cursul nefast. Temerile lui Martin Charteris cu privire la „expunerea nudă“ a

membrilor mai tineri ai Familiei Regale de către o presă absurdă și caustică au fost observate în toată splendoarea lor în august, când primele pagini au fost invadate de fotografii cu Sarah întinsă topless lângă o piscină din sudul Franței. Un milionar texan, despre care ducesa insista că era consilierul ei financiar, îi lingea degetele de la picioare.

În dimineața aceea, Sarah era la Balmoral, cu familia soțului ei. Demoralizată deja de Charles și de Diana, Elisabeta a reacționat cu o furie mult prea mare, imposibil de controlat în tăcere. La câteva zile, *Sun* a publicat stenograma unei convorbiri telefonice între Diana și un iubit de-ai ei, James Gilbey. Nu ajungea că mariajele copiilor Elisabetei se duceau de râpă. O presă rapace, asemenea cititorilor ei, a făcut dezvăluiri, cu detalii obscene și meschine, iar familia care, în concursul *It's a Royal knockout*, și-a asumat statutul de celebritate televizată, a fost tratată cu o lipsă de respect indecentă, despre care Robert Runcie avertizase: „Se abate asupra personalităților la modă, care, după vreo zece ani, cad în dizgrația publicului".[22] La fel ca jucăriile aruncate, promisiunile reconfortante ale Cynthiei Asquith și ale Lisei Sheridan, precum și caracterul domestic al căsuței *Y Bwathyn Bach* au devenit istorie. A.N. Wilson a etichetat destinele din vara aceea ale lui Andrew, Sarah și Charles ca fiind „timpuri ciudate [...], cu tendința lor, ineluctabilă de a transforma evenimentele în farsă și personajele lor în clovni".[23] Nu și în cazul Dianei însă, care lucra din greu să se plaseze în mintea publicului ca victimă. Nici în cazul Elisabetei, de neclintit în sinceritatea propriei sale vieți private. Cei mai apropiați de ea au văzut și i-au admirat fermitatea în fața necruțătoarelor provocări publice ale familiei sale, în mare parte, după cum știa ea, provocate chiar de familie; și-au exprimat regretele față de suferința ei. „Regina era pământie și complet lipsită de vlagă", își amintea un membru mai vechi al Curții. „Arăta atât de rău, încât mi-a venit să plâng."[24] Impactul documentarului *Elisabeta R* a fost trecător precum o ploaie de vară. James Lee-Milne l-a înregistrat pe contele de Westmorland vorbind, încă din aprilie, „despre statutul periculos al monarhiei. Dacă ar avea loc acum un referendum, ar ieși totul la iveală; mă îndoiesc să mai existe încă o generație".[25] Din nou, a apărut scutirea de taxe a Elisabetei. De fapt, planurile ca Elisabeta să le plătească în mod voluntar, din venitul ei personal, erau aproape gata. În același timp, în discuțiile cu prim-ministrul, în timpul vacanței de vară la Balmoral, palatul a aruncat publicului ostil o ciozvârtă: amendamente la Lista Civilă, astfel încât Elisabeta să finanțeze personal activitățile publice ale întregii sale familii, cu excepția soțului și a mamei sale. O parte a presei, intransigentă în cinismul său, a luat în derâdere știrile despre probabilitatea ca Elisabeta să-și plătească taxele. Palatul n-a menționat Lista Civilă.

Împăciuitoare, firească, Elisabeta a răspuns unei scrisori de sprijin despre un incendiu care, în 20 noiembrie, a cuprins mai bine de 100 de încăperi de la Castelul Windsor, distrugând St George's Hall și câteva săli oficiale, acoperind cerul rece, de toamnă târzie, pe distanțe de kilometri în jur, cu o strălucire portocalie furioasă, care le-a părut celor mai mulți dintre martori un simbol

puternic al anului dezastruos al Casei Windsor. Corespondenții Elisabetei erau Cyril Woods și sora lui, Iris. Scrisoarea Elisabetei era prietenoasă; nu se autovictimiza. „Din anumite puncte de vedere, am fost foarte norocoși, pentru că, în ciuda prejudiciului structural serios, partea care a ars era practic goală de orice mobilier și de tablouri, din cauza programului de recablare", a explicat ea. Le-a mulțumit celor doi Woods pentru ajutorul lor la operațiunea făcută în grabă, improvizată, organizată de cei ce au dat o mână de ajutor, printre aceștia și Andrew, care a umplut curtea interioară cu picturi de Rubens, Van Dyck și Gainsborough, cu mobilier din secolul XVIII și cu porțelanuri de Sevres. „Sper că amintirile despre aspectul încăperilor din trecut vor fi transpuse în realitate în scurtă vreme", scria Elisabeta; și-a exprimat speranța că restaurarea „va face acest loc special ceva mai bun decât înainte". Și-a spus punctul de vedere surorii ei, Margaret, cum că existaseră trei „miracole" în legătură cu incendiul: nu murise nimeni; nu bătuse vântul; și multe dintre lucrurile din încăperi fuseseră deja scoase, datorită procesului de recablare.[27]

Trecuse aproape o lună până când Elisabeta le-a scris fraților Woods. Totuși, își revenise neașteptat de bine. Credința ei în posibilitatea renașterii precum pasărea Phoenix era sinceră: dădea formă gândurilor sale în legătură cu locuința pe care o iubea și, cu siguranță, rugăciunilor pentru monarhia rănită ce-i purta numele. Reacția la incendiu dezvăluise că afecțiunea pentru Elisabeta continua, dar și amărăciunea deziluziei curente. Și, lăsând deoparte măcar o dată, pasivitatea pe care i-o reproșa Philip, Elisabeta acționase decisiv ca să încline balanța în mod favorabil.

În imaginile prezentate la știri, părea o persoană disperată, singuratică, ce a supravegheat incendiul uriaș vreme de 15 ore, îmbrăcată într-un impermeabil cu glugă, cu o expresie de oboseală teribilă, în vreme ce, în momentul celei de-a 45-a aniversări a nunții lor, Philip se afla peste mări și țări. La televiziune, Andrew a descris-o ca fiind „șocată și devastată". Mai târziu, cei ce se aflaseră la Windsor în ziua aceea și-ar fi dorit să-i fi spus cât de rău le părea, văzând-o învăluită în fumul apocaliptic, dar n-au făcut-o, bariera regalității împiedicându-i atunci, la fel ca și în alte ocazii mai fericite. Durata convorbirilor telefonice cu Philip, în vreme ce focul ardea în noapte, dădea măsura disperării Elisabetei. Britanicii urmăriseră înspăimântați și uluiți, însă acuzațiile pripite făcute de un guvern nepopular, cum că aveau să se confrunte cu costuri de restaurare enorme din buzunarul public, au transformat simpatia în revoltă, iar tamtamul tobelor a început să răsune din nou cu mânie, din cauza poziției Elisabetei față de taxe. Elisabeta a răcit, iar starea i s-a agravat din cauza inhalării de fum. Patru zile mai târziu, la un prânz în Guildhall, cu o temperatură de 38,3 °C, abia mai putea să vorbească. „Ieri, regina a rupt-o cu tradiția, recunoscând public fragilitatea omenească a membrilor Familiei Regale și solicitând moderație din partea criticilor", scria *Daily Telegraph*, alături de o fotografie ce înfățișa o Elisabeta nespus de tristă.[28] Peste două zile, John Major a anunțat decizia ei de a plăti taxe, prima care viza zile mai fericite – în estimarea ziarului *The Times*, „o reacție la o prăpastie de neîncredere ce fusese săpată între popor și Palat de tânăra generație a familiei și de ziarele

competitive"[29] –, și sfârșitul indemnizațiilor separate de pe Lista Civilă pentru Margaret și pentru toți cei patru copii ai ei. Ambele păreau concesii impuse de panică. Dar cuvintele Elisabetei la Guildhall aveau să rezoneze mai multă vreme decât meschinăria relatărilor din presă. După incendiu, fostul ei secretar particular, Sir Edward Ford, îi scrisese căinând-o și spunându-i că, deși merita un *annus mirabilis*, s-a trezit înnămolită într-un *annus horribilis*. Acest simțământ a atins o coardă sensibilă, lucru ce avea să se strecoare în discursul Elisabetei, alături de o pledoarie pentru o atitudine mai binevoitoare. Elisabeta a confirmat responsabilitatea monarhiei, cu un avertisment: „Suntem cu toții parte a aceleiași țesături a societății noastre naționale și [...] veghea atentă din partea celorlalți poate fi la fel de eficientă și dacă e făcută cu un dram de gentilețe, de bunăvoință și de înțelegere". Printre oaspeții la prânzul acela era și parlamentarul conservator Gyles Brandreth, care a spus că a fost „cel mai minunat discurs – inteligent, personal și foarte mișcător", o reacție care s-a răspândit imediat.[30] Autoritatea Elisabetei era moștenită; autoritatea morală și-a făurit-o ea însăși. „Chiar cred că ai fost minunată", îi scria mama ei câteva luni mai târziu, reflectând la anul acela tumultuos.[31] Printre majoritarii tăcuți existau mulți care împărtășeau aceste păreri. Un romancier republican și-a imaginat crearea unei republici britanice, cu Familia Regală retrasă în niște duplexuri de stat, în Hellebore Close, însă portretul Elisabetei în centrul revistei lui Sue Townsend, *The Queen and I,* era unul plin de afecțiune – o femeie care „vorbea de medicina homeopată, de câini și de problemele adolescenților", prefera sendvișurile cu gem ciorbei și rămânea credincioasă maximelor lui Crawfie.

Pe 9 decembrie, Elisabeta se afla în afara Londrei, la Wood Farm, pe domeniul de la Sandringham, casa cu cinci dormitoare și vedere la mare pe care membrii familiei o folosiseră de pe la sfârșitul anilor '60 pentru vizite informale și pentru distracție. Prim-ministrul a anunțat separarea dintre Charles și Diana în fața unei Camere a Comunelor sumbre. Reflectând îngrijorarea regală cu privire la implicațiile constituționale ale căsătoriei lor eșuate, el a adăugat cu nedumerire: „Nu există niciun motiv pentru care prințesa de Wales să nu fie încoronată ca regină, la timpul potrivit". Cu discreția regală demodată, ce lipsise în ultimele 12 luni, Elisabeta și Philip au fost caracterizați ca fiind „mâhniți". În cazul Elisabetei era mai mult decât mâhnire, și nu s-a uitat la televizor ca să vadă anunțul; și-a dus câinii la plimbare, semn al neliniștii sale. Casa de pariuri William Hill a schimbat previziunile în ceea ce privea renunțarea lui Charles la tron, de la 10 – 1 la 6 – 1. „Nu-l văd pe prințul Charles devenind regele Charles", le spunea un oarecare deputat laburist jurnaliștilor americani.[32] Alții au ajuns să împărtășească aceeași opinie șase săptămâni mai târziu, după publicarea stenogramelor unei conversații telefonice compromițătoare și rușinoase dintre Charles și Camilla, înregistrată în 1989. Conform spuselor cuiva, când a aflat de decizia tabloidelor de a o publica, reacția Elisabetei a fost: „Când credeam și noi că nu se putea întâmpla ceva mai rău!"[33] Era îngrijorată în legătură cu mama ei, care o îmbărbătase după incendiul de la Windsor, regina-mamă și Margaret abia așteptând ca Elisabeta și, mai târziu, Philip, să le însoțească la Royal Lodge; prietenii aveau să semnaleze

sănătatea fragilă a reginei-mamă în vara apariției cărții lui Morton despre Diana.[34] Cu un oarecare succes, atât Elisabeta, cât și Margaret au îndemnat-o pe mama lor să folosească bastonul pe care i-l oferiseră: „Are un mâner fermecat, ce se potrivește în palmă ca o mănușă și îți conferă siguranță, mai ales când te simți amețit! Chiar în momentul acesta, aș fi tare [...] fericită și ușurată dacă te-ai sprijini pe el!" îi scria Elisabeta în vara anului 1993, cu îngrijorare și cu o exasperare amuzată.[35] Cartul de golf pe care i l-a dăruit anul următor s-a dovedit mai bine primit. În același timp, la Palatul Buckingham, în camerele sale de deasupra celor ale Elisabetei, eliberată de multă vreme de sarcinile sale și îngrijită acum de infirmiere, se stingea Bobo MacDonald. Aceasta a murit pe 23 septembrie 1993, la vârsta de optzeci și nouă de ani. La fel ca pentru un membru al familiei, Elisabeta și-a întrerupt vacanța de la Balmoral ca să participe la funeraliile de la Capela Reginei, de la Palatul St. James. Moartea ei a însemnat pierderea celei dintâi confidente a Elisabetei și a unuia dintre apărătorii cei mai de nădejde, loialitatea neclintită a lui Bobo egalând-o pe cea a lui Philip și a mamei sale.

Felul „cam prea lumesc" de a privi lucrurile pe care îl observase la ea însăși cu 40 de ani înainte a susținut-o pe Elisabeta în perioada de tensiune și de incertitudine a separării dintre Charles și Diana și a morții prințesei, cinci ani mai târziu. Elisabeta n-a reacționat la dezvăluirile Dianei, făcute publice de Morton, și nici n-a răspuns criticilor îndreptate asupra sa, dincolo de recomandările de moderație din discursul său de la Guildhall. N-a făcut decât să-și ducă la bun sfârșit sarcinile implicate de regalitate: angajamente, audiențe și învestituri, pe care le-a considerat ca fiind aspectul cel mai important al vieții sale publice și pentru care și-a pregătit liste de informații biografice ale celor cărora li se adresa, asupra cărora se aplica sârguincioasă la sfârșit de săptămână, la Windsor. „Regina trebuie să fi fost disperat de îngrijorată și de nefericită", reflecta lady Kennard, o prietenă din copilărie, care fusese împreună cu Elisabeta la orele de înot de la Bath Club, „însă n-ai cum să-ți dai seama, pentru că are o autodisciplină de fier".[36] În centrul mesajului ei de Crăciun din 1992 se afla grija față de necazurile altora, după modelul filantropului Leonard, care murise de curând. Referirile Elisabetei la „unele zile dificile de anul acesta" au umbrit alt element al emisiunii ei. Înregistrarea se făcuse la Sandringham. Era casa, le-a reamintit Elisabeta telespectatorilor, cumpărată de Edward al VII-lea cu mai bine de un secol în urmă; era locul de unde tatăl și bunicul ei își făcuseră propriile lor transmisiuni. Așa cum clarificase cu un an în urmă, Elisabeta se considera un monarh făurit în imaginea înaintașilor săi. După un an, le-a reamintit spectatorilor de rădăcinile adânci ale monarhiei, ce se întindeau în urmă, de-a lungul generațiilor, în vremuri imemoriale. În casa unde ea însăși fusese nepoată și unde făcea oameni de zăpadă împreună cu Margaret în ultimele zile ale regelui George al V-lea, acum, zicea ea, își distra propriii nepoți. „Pentru mine, această continuitate e o sursă nemaipomenită de alinare, într-o lume schimbătoare, tensionată și violentă." În discursul său public anual care reflecta cel mai fidel

gândurile sale, Elisabeta și-a început noua retorică personală. Se baza pe ideile vestitei ei statornicii, la fel de îndelungate ca sărbătorirea nunții sale de argint, dar care a continuat neîntrerupt, apărând-o împotriva schimbării și a violenței. Elisabeta n-a putut îndrepta căsnicia lui Charles și a Dianei și s-a temut, pe bună dreptate, de capacitatea acestora de a-i afecta standardul propriei sale familii, însă a putut, la fel ca totdeauna, să întrupeze tradiția vie, un punct de sprijin într-un vârtej care, odată cu progresul tehnologic, avea să se rotească și mai amețitor în anii următori. În practică, acest lucru însemna să continue într-o modalitate familiară, dar runda ei de devotament avea o calitate discretă, iar o mare parte din ceea ce făcea rămânea consemnată doar în ziare locale. Smerenia lipsită de ostentație a Elisabetei a fost eclipsată de entuziasmul presei la scorul meciului dintre Charles și Diana și de disputele mai puternice legate de monarhie, atât acasă, cât și în străinătate, mai ales în Australia, unde un guvern laburist, sub prim-ministrul Paul Keating, plănuia să reteze legăturile cu Coroana până în 2001. În iunie 1993, cea de-a 40-a aniversare de la încoronarea sa nu i-a oferit niciun răgaz. Intervievată într-un reportaj televizat, la știri, o femeie de vârstă mijlocie își amintea emoția trăită când fusese dusă să vadă procesiunea de încoronare, la vârsta de nouă ani, „pentru că, pe vremea aceea, regina era o figură magică și foarte adulată". Pe prima pagină, *Mirror* punea o întrebare percutantă: „Câtă vreme ne va mai păstori?" Regina-mamă i-a descris poetului laureat Ted Hughes familia ei ca fiind „zdrobită de întâmplări tragice".[37] Regina-mamă n-a susținut decizia Elisabetei de a deschide Palatul Buckingham publicului în vara aceea, deși inițiativa a fost de succes din punct de vedere economic și a contribuit semnificativ la costurile de restaurare de la Windsor. A avut importanță și pe plan simbolic, sugerând accesibilitate din partea Familiei Regale. Elisabeta a resimțit câteva pâlpâiri de alinare văzând numărul mare de vizitatori, o dovadă, în ciuda clevetirilor, a interesului față de monarhie, care lăsa în urmă lascivitatea tabloidelor.

În mai 1993, Elisabeta a făcut prima ei vizită oficială în fostul bloc estic, când ea și Philip și-au petrecut patru zile în Ungaria. A fost un preambul de succes pentru a vizita Rusia, în octombrie următor, timp în care i-a spus președintelui rus Boris Elțîn că „amândoi ne-am petrecut viețile crezând că o astfel de vizită nu era cu putință vreodată". Împreună cu președintele Franței, Mitterrand, Elisabeta a inaugurat Tunelul Canalului Mânecii, în mai 1994; peste o lună, s-a întors în Franța, pentru a cincizecea aniversare a Debarcării din Ziua Victoriei. Pe plaja de la Arromanches, a primit salutul din partea a 7.000 de veterani. Căldura primirii Elisabetei de către supraviețuitorii propriei generații din timpul războiului, care i-a emoționat și pe ei, și pe ea deopotrivă, n-a făcut-o să uite provocarea imensă cu care se confrunta familia ei. Elisabeta îi invitase pe președintele american Bill Clinton și pe soția lui, Hillary, să-și petreacă ziua dinaintea ceremoniei pe vasul *Britannia*. Clinton a fost impresionat de farmecul diplomatic al Elisabetei, precum și de dragostea ei față de țară și de istoria acesteia. Era în aceeași lună în care, după discuții îndelungi, Elisabeta a acceptat, fără tragere de inimă, planurile guvernului de a scoate din uz iahtul regal.

Faptul că familia îi ocupa atât de mult gândurile era inevitabil într-un moment de criză fără sfârșit. Instinctiv conciliantă, Elisabeta respinsese obiecțiunile lui Philip ca Diana să participe la petrecerea de familie de la Sandringham cu ocazia Crăciunului din 1992 și, spre furia mamei, a surorii și a fiicei sale, a continuat să-i permită Dianei, la cererea ei, să ia parte la mai multe ocazii oficiale, cum a fost banchetul dat în aprilie 1993 în onoarea președintelui Soares al Portugaliei.[38] Însă Charles, nu Diana, a fost cel care a marcat întâi lovituri neașteptate. În 29 iunie 1994, cu câteva zile înaintea celei de-a cincea aniversări a învestiturii lui Charles ca prinț de Wales, a fost prezentat un documentar televizat despre activitățile sale extinse în acte de binefacere. Programul era de fapt un interviu amplu luat de jurnalistul Jonathan Dimbleby, al cărui tată asigurase comentariile la ceremoniile regale, inclusiv la încoronarea Elisabetei, cu o generație în urmă. Pentru ascultători și telespectatori, Richard Dimbleby îi învestise pe Elisabeta și pe familia ei cu o aură aproape divină, născută din propria-i reverență romantică față de monarhie; fiul său i-a facilitat moștenitorului Elisabetei recunoașterea adulterului în fața unei audiențe de 14 milioane de oameni. A testat și opiniile spirituale ale lui Charles, oferindu-i prințului ocazia de a se distanța de anglicanism, cu o declarație potrivit căreia prefera să fie „apărător al *Credinței*, nu al *unei* Credințe anume“.

Programul a fost fructul unei colaborări de doi ani, iar Charles își informase părinții în legătură cu acest proiect. Răspunsul lor fusese să păstreze o discreție precaută în legătură cu viața lui particulară. Charles i-a ignorat, nerăbdător să combată sugestiile făcute de Diana/Morton, și anume că o fostă iubită i-a distrus căsnicia încă de la început. Avertismentul părinților s-a dovedit perspicace. Documentarul lui Dimbleby le-a reamintit într-adevăr, telespectatorilor de serviciul public al lui Charles, dar ideea de bază reținută a fost o confesiune fără precedent despre infidelitate din partea moștenitorului tronului. La fel ca mama lui, Charles prețuia onestitatea, dar în vechea antiteză dintre pragmatism și romantism a lui Philip, pragmatismul părinților, făurit de un cod al tăcerii antebelic, era mai potrivit pentru a înăbuși flacăra. Politicos, Charles i-a scris unui slujitor regal pensionat: „Presupun că se numește «a trăi periculos»“[39]. Comportamentul fiului său a uluit-o pe Elisabeta. La fel și șocurile ce-au urmat, sub forma unei biografii a lui Charles, scrisă de Dimbleby, care se baza pe surse cum ar fi jurnalele și scrisorile intime ale prințului. La fel ca multe dintre criticile la adresa familiei Elisabetei, a apărut întâi în paginile publicației *Sunday Times*, pe la mijlocul lunii octombrie, cu o zi înainte de sosirea reginei la Moscova. Cartea se referea la educația lui Charles, precum și la căsătorie. Prezenta „dragostea profundă, oarecum incoerentă, față de fiul lor“ a Elisabetei și a lui Philip și „inexplicabil de dură“ a tatălui său, după ce Charles s-a maturizat; Elisabeta lui Dimbleby „nu e indiferentă, ci mai degrabă detașată“, iar el subliniază, în momentele-cheie, absența „unui cuvânt sau a unui gest protector“[40] al unei mame. Editorii cărții s-au lăudat cu „o poveste autoritară unică a omului născut să fie rege“, iar acordul tacit al lui Charles față de portretele reci ale părinților lui făcute de biograful său a întrecut orice așteptări. Abia după moartea lui Philip, cu

aproape 30 de ani mai târziu, avea să apară o corecție tardivă a relației părinte–copil.

Elisabeta n-ar fi vrut să meargă cu surle și trâmbițe într-o vizită importantă peste mări și țări, și lucrul acesta a dovedit o înrăutățire puternică a relației ei cu Charles, la un sfert de veac de la învestitura lui. Anne, Andrew și Edward au sărit mânioși în apărarea părinților lor. „Ne-am dat toată silința“, li s-a alăturat și Philip răspicat; ca de obicei, Elisabeta s-a abținut.[41] Nu avea de ales, așa că s-a complăcut în politeți diplomatice. A stabilit o legătură rapidă cu Elțîn; la Moscova și la Sankt Petersburg, ea și Philip au fost salutați de mulțimi însuflețite, „mai puțin interesate de tărăboiul de la Palat și mai mult fascinate de a avea fețele regale din nou aici“.[42] La banchetul oficial de la Kremlin, Elțîn a ridicat-o în slăvi pe Elisabeta pentru că „vă purtați misiunea cu demnitate“; i-a spus: „Confirmați o idee importantă: monarhia poate fi parte integrantă a sistemului democratic de guvernământ, o întrupare a unității spirituale și istorice a unei națiuni“. Sfătuită în avans că rușii aveau să se aștepte din partea ei să arate somptuos, Elisabeta s-a conformat purtând bijuterii grele la angajamentele de seară, chiar dacă Philip și Elțîn erau îmbrăcați cu costume obișnuite. Au fost lăsate acasă bijuteriile pe care regina Mary le achiziționase de la Romanovii exilați, în zorii Revoluției Bolșevice. Singurul ei giuvaier rusesc era o broșă mare, cu safir și perle, din colecția mamei lui Nicolae al II-lea, împărăteasa Maria Feodorovna; fusese un cadou de nuntă dăruit fostei prințese daneze de către strănunicul Elisabetei, Edward al VII-lea. Elțîn le-a spus vizitatorilor britanici: „În Rusia, regina e văzută ca fiind personificarea înțelepciunii oficiale, a continuității istorice, a măreției națiunii“. O Elisabeta căzută pe gânduri, din când în când, în timpul vizitei, nu trebuie să fi fost vreo surpriză.

Printre contradicțiile deceniului era succesul semnificativ al călătoriilor în străinătate, care, la rândul lor, au jucat rolul de a le reaminti compatrioților Elisabetei de stima și de afecțiunea cu care aceasta era privită pe plan internațional. Acasă, cărarea ei era plină de spini. În martie 1995, la șase luni după IRA și grupurile loialiste paramilitare, Elisabeta a vizitat Irlanda de Nord. Securitatea i-a fost asigurată cu strictețe la prima ei ieșire prin Belfast. Jurnalele publicate la Londra i-au aplaudat „misiunea curajoasă de credință în vederea progresului spre pace în Ulster“, precum și îndrăzneala ei: „A spus-o limpede că nu se va lăsa intimidată de amenințări“.[45] Opinia republicană nu era ușor de clintit. Într-o provincie divizată, Elisabeta nu avea cum să întrupeze „unitatea spirituală și istorică“ a lui Elțîn, istoria Irlandei Britanice fiind prea des prilej de lipsă de unitate. Prezentând vizita ei la Armagh, republicanul *Sunday Tribune* a descris formalitatea Elisabetei ca fiind răceală, iar neliniștea tăcută, de școlăriță, ca fiind indiferență. Portretul din ziar al Elisabetei, lipsit de farmec, prezenta „o femeie îndesată, ușor dată cu fard, pudră și ruj [cu] șănțulețe sub ochii mici, întunecați, și cu o rețea de riduri fine pe piele“.[44] Era o sinteză exactă, neatrăgătoare, a unui monarh bătrân, de șaizeci și nouă de ani, fără nimic magic, mistic și lipsit de căldură.

Două luni mai târziu, în Africa de Sud, Elisabeta nu părea preocupată de

chestiunea securității sale. Într-adevăr, fericirea de a se fi întors acolo părea să surclaseze îngrijorarea și îi ignora pe consilierii de securitate care au avertizat alaiul regal să nu viziteze cartierele de negri. Exact cu un an în urmă, Nelson Mandela fusese ales președinte al unei noi Africi de Sud, democratice; spre marea bucurie a Elisabetei, țara s-a alăturat Commonwealth-ului. Elisabeta zicea despre noua Africă de Sud că era „un mic miracol". Lucru mai puțin obișnuit, ea a jucat un rol central în inițierea acestei vizite. I-a explicat ministrului de externe, Douglas Hurd: „Domnul Mandela primește sfaturi de la o mulțime de oameni, dar de fapt niciunul nu-i oferă vreun ajutor. Are nevoie de ceva practic și de spectacol".[45] Vizita ei avea să fie spectacolul necesar acestui nou regim. Nu era un raționalism fanfaron, ci doar o recunoaștere bazată pe experiența faptului că prezența ei în Africa de Sud avea să servească la recunoașterea internațională și la consolidarea susținerii interne. Îngrijorată de opinia publică de acasă, și-a planificat să plece cu avionul în Africa de Sud, ca să prevină criticile asupra cheltuielilor necesare unei călătorii cu *Britannia*. În această situație, temerile ei au fost anulate de organizatorii deplasării, care au organizat evenimente comerciale pe *Britannia*, menite să compenseze costurile de călătorie. Elisabeta și Philip au zburat spre Africa de Sud, apoi au fost transferați pe iahtul regal pentru sosirea lor oficială la Cape Town. Cu Nelson Mandela, Elisabeta a legat una dintre cele mai puternice prietenii din Commonwealth; ea l-a decorat cu Ordinul de Merit, după care l-a decretat „cel mai elegant dintre bărbați". Unul dintre curteni a explicat această afecțiune reciprocă prin faptul că împărtășeau aceeași viziune: amândoi își duseseră viața privați de libertate – „Nu-i așa, amândoi și-au petrecut multă vreme în închisoare"[46]. Era o explicație prea exactă, iar Elisabeta n-a făcut lumină în ceea ce privește încarcerarea lui Mandela pe Insula Robben, și nici n-a comparat regalitatea cu închisoarea. Ea îi admira lui Mandela speranța, absența amărăciunii față de vechii oponenți. La un banchet oficial, a purtat colierul de diamante pe care îl primise cadou din partea dominionului la cea de-a douăzeci și una aniversare, în vizita sa anterioară. Un rege zulus i-a dăruit o leoaică de pluș și, oriunde se ducea, sudafricanii negri și albi îi mulțumeau că s-a întors acolo. Înalt comisarul britanic Sir Antony Reeve i-a scris lui Douglas Hurd: „Pentru majoritatea oamenilor de culoare, regina trebuie să fi fost cvasinecunoscută, dar și-au făcut apariția exuberant, cu miile. Au fost înveseliți și de ploaia puternică și atât de mult dorită, ceea ce l-a făcut pe vicepreședintele Mbeki să-i dea Maiestății Sale titlul de «Motlalepula, cea care aduce ploaia»".[47] Reeve descria vizita ca fiind „o tușă a splendorii uitate". În discursurile ținute peste tot, Elisabeta a lăudat transformarea țării, despre care se îndoiseră atâția că ar fi fost posibilă. „Lumea are partea ei de cinici și de pesimiști", a spus ea auditoriului, în ajunul plecării. Ca întotdeauna, atitudinea ei a fost studiat lipsită de emoție, prin absența inflexiunilor.

Desigur, succesul extern n-a umbrit problema mai presantă dintre Charles și Diana, pentru care nici Elisabeta, nici Philip nu aveau soluții. Elisabeta înțelegea doar probabila povară asupra nepoților ei și continua eroziune a respectului și a afecțiunii față de monarhie. Relația ei cu Charles era inevitabil tensionată după

dezvăluirile lui Dimbleby: Pamela Hicks a vorbit despre o conversație în care Alexandra pretindea că Charles „n-a consultat-o niciodată pe regină. «S-a produs o ruptură completă.»“[48] Cei din afară au tras propriile concluzii, Robert Runcie fiind convins, pe la sfârșitul lui mai, „că prințul de Wales trebuie să divorțeze, ca să evite și mai multe consecințe catastrofale“.[49] Elisabeta era sprijinită de mama și de sora ei. Pe 8 mai, toate trei au refăcut ieșirea lor în balcon, de Ziua Victoriei, așa cum o făcuseră cu 50 de ani în urmă. Îngrijorarea Elisabetei că lumea va rămâne acasă s-a dovedit nefondată, așa că mulțimi nesfârșite s-au adunat în fața palatului, în parte datorită popularității nestrămutate a reginei-mamă, pe care scandalurile recente n-o diminuaseră. Una dintre doamnele ei de companie nota că ochii Elisabetei s-au umplut de lacrimi când cele trei femei au intrat în palat.[50] Pe de o parte, lucrul acesta dovedea măsura ușurării pe care a simțit-o, dar și a mândriei față de mama ei. Chiar și în relativa intimitate a unei mici întruniri, a reușit să-și ascundă repede trăirile. Pe parcursul dimineții, Elisabeta n-a încetat să tot arunce priviri pe fereastră, să vadă dacă se adunau mulțimile. Cât se schimbase viața ei și cât de departe era libertatea trecătoare când evadase pe străzile pline de cântec și de bucurie ale Londrei, cu 50 de ani în urmă, și dansase cu străinii în uniformă, alergând spre Ritz!

Dar într-o chestiune anume avea să-și arate limpede sentimentele. Diana le dăduse consilierilor soacrei sale un termen de șase zile pentru următorul și, după cum s-a dovedit, cel din urmă act deliberat de răzbunare împotriva soțului ei înstrăinat. Acesta a fost un interviu de o oră pentru programul BBC de evenimente curente, *Panorama*, în fața a 23 de milioane de oameni, în 20 noiembrie 1995, în seara celei de-a patruzeci și opta aniversări a nunții Elisabetei, în vreme ce ea și Philip au îndurat cu stoicism spectacolul regal de varietăți. Din diferite relatări, filmarea din 5 noiembrie de la Palatul Kensington, făcută în cel mai mare secret, folosindu-se un singur operator, durase undeva între trei și 17 ore. „A reluat fiecare scenă de nenumărate ori, până a obținut nuanța potrivită de aparentă sinceritate“, nota Kenneth Rose caustic.[51] Spectacolul de bravură al Dianei a plasat deliberat blamul pentru căsătoria ei eșuată asupra lui Charles și asupra amantei sale; ea a denunțat Casa Regală și percepția membrilor săi în ceea ce-o privea, „ca pe un fel de amenințare“; și, criticând angajamentul Familiei Regale cu națiunea, a lansat primul ei atac implicit la Elisabeta însăși. „Cineva trebuie să-și ia inima-n dinți, să iubească oamenii și s-o arate“, le-a spus prințesa renegată telespectatorilor. Acuzase și înainte familia Elisabetei de răceală. Viitoarea „regină a inimilor“ și-a pus inima pe tavă în fața posturii mândre a Elisabetei și a mănușilor ei albe.

Elisabeta a lăsat să se știe că ea nu se uita *niciodată* la *Panorama*; consilierii au luat aminte la reacția publicului. Deși mulți telespectatori și-au exprimat susținerea față de Diana, îngrijorarea cea mai mare a Elisabetei nu mai era fiul sau nora sa, căreia ea, singura din familie, îi rămăsese loială. „Ce joc joacă monarhia acum? După faptă și răsplată – acesta e jocul pe care îl joacă ei acum?“ se întreba o persoană din public într-o transmisiune în direct din ziua următoare; a fost un moment în care lumea și-a pierdut răbdarea.[52] Tony Benn remarca fără nicio

plăcere că, în 55 de minute, Diana făcuse un rău imens monarhiei.[53] Într-adevăr, antipatia dintre Charles și Diana devenise o campanie pentru sufletul monarhiei pe care Elisabeta nu o putea tolera. Peste trei săptămâni, după discuții separate cu Philip și cu prim-ministrul, și la îndemnul secretarului său particular, Robert Fellowes, Elisabeta le-a scris celor doi parteneri, cerându-le aprobarea pentru „un divorț cât mai rapid [...] în interesul țării".[54] De asemenea, a acordat pentru prima oară transmisiunea ei de Crăciun canalului ITV. Unii membri ai Parlamentului solicitaseră anularea Cartei Regale pentru BBC; o fostă realizatoare BBC, scriitoarea de romane polițiste P.D. James, a protestat, spunând că înțelegerea dintre corporație și Palat fusese deliberat întreruptă. Opinia bunicii vitrege a Dianei, autoarea de romane de dragoste Barbara Cartland, cum că scopul ei era „să aducă iubirea înapoi" era un spectacol pitoresc secundar.

Elisabeta se întâlnise deja cu Diana pe cont propriu ca să discute pretențiile ei în legătură cu o înțelegere de divorț, când, pe 13 martie 1996, un pistolar a intrat într-o școală primară din orașul scoțian Dunblane și a deschis focul, omorând 16 copii și pe învățătoarea lor. Elisabeta a ales Ziua Mamei pentru a se duce acolo, fiind însoțită de Anne. Vizita ei a inclus depunerea de coroane de flori, întâlnirea rudelor îndoliate în Catedrala din Dunblane și, în Stirling Royal Infirmery, s-a dus să-i vadă pe copiii răniți în atac. Pediatrul dr. Jack Beattie compara întâlnirea Elisabetei cu micuții din spital cu a unei bunici cu nepoții ei; cei din catedrală au spus că era vizibil mișcată.[55] Atunci s-a apropiat cel mai mult de rolul de „regină a inimilor" cu care era adulată Diana, deși n-a făcut-o ostentativ, scopul ei fiind să fie alături de Dunblane în suferință și să exprime înțelegerea întregii națiuni. Prezența Elisabetei demonstra că lecția fusese învățată. Deși cu întârziere, lecția cea mai importantă a fost mai degrabă cea de la Aberfan, nu carismatica lecuire în public a Dianei.

Peste cinci luni, pe 28 august, a fost finalizat divorțul dintre Charles și Diana. La fel ca în 1992, în anul celei de-a șaptezecea aniversări a Elisabetei, i s-a refuzat din nou un *annus mirabilis*. Chiar dacă *Daily Telegraph*, unul dintre cele mai loiale ziare importante, prezenta apologetic, în culori, sărbătorirea aniversării regale, despre care ziarul scria fără entuziasm că era „o șansă de a plasa o viață întreagă de slujire într-un context mai larg, ca să resusciteze timpurile fericite de odinioară".[56] În jurnalul său, Alan Bennett zicea despre sine: „Simt, uneori, că sunt ultima persoană din țară care mai crede în monarhie".[57] Nu chiar ultima. Determinarea regală de a supraviețui dusese la formarea unui grup intern concentrat, Way Ahead Group: Elisabeta, Philip, cei patru copii ai lor și consilierii superiori. La întâlnirile de la Sandringham, de la Balmoral sau de la Palatul Buckingham, de două sau trei ori pe an, grupul discuta politică – de la aspectul geografic al angajamentelor familiei la incluziunea socială în cazul petrecerilor regale în grădină. Se discutau viitoare schimbări, cum ar fi modificări ale legilor de succesiune în favoarea primului născut regal feminin și poziția față de taxele regale; cea dintâi a devenit lege în 2013, Succesiunea la Actul Coroanei, care permitea și căsătoria cu o persoană romano-catolică. Scopul grupului era limpede: conform secretarului de presă al Elisabetei, Charles Anson, „să se asigure

că monarhia va rămâne relevantă într-o societate modernă“. În forumul acesta de bărbați încăpățânați – Philip, Charles, Andrew, Edward – Elisabeta asculta și lua aminte. Își formulase propriile opinii, expuse anterior. Multe dintre cele discutate, își amintea Anson, „fuseseră ticluite dinainte“: regina ar fi fost consultată cu mult înainte de o întrunire a Way Ahead Group.[58] Gândurile ei se îndreptau spre viitor.

Elisabeta era la Balmoral duminică, 31 august 1997, când Diana a decedat într-un spital din Paris, în primele ore ale dimineții. A murit în urma unui accident de automobil, într-un pasaj de sub Place d'Alma, în vreme ce fugea de paparazzi cu noul ei iubit, Dodi Fayed, fiul playboy al lui Mohammed al-Fayed, patronul magazinului Harrods. Diana avea treizeci și șase de ani. Fiii ei de cincisprezece și de treisprezece ani, William și Harry, erau și ei în Scoția, cu tatăl și cu bunicii lor. Cei cinci aveau să rămână acolo șase zile, spre consternarea din ce în ce mai mare a multora dintre supușii Elisabetei, pe care o presă gălăgioasă îi întărâta la ură. A fost o decizie ce-a dus-o pe Elisabeta pe marginea prăpastiei.

Elisabeta își datora tronul divorțului, încoronarea tatălui său fiind urmarea alegerii greșite a unei consoarte. Ramificațiile separării lui Charles de Diana amenințaseră să divizeze națiunea în două tabere și s-o murdărească pe Elisabeta cu criticile aduse lui Charles de nora ei. Reacția publicului față de Elisabeta și de atitudinea familiei sale la tragedia de la Paris a dezvăluit natura consensuală a monarhiei moderne și cât de ușor putea fi pusă în pericol securitatea tronului de o familie în dezacord cu dispoziția predominantă a publicului. „De la abdicarea lui Edward nu se mai făcuse un asemenea rău poporului de pe The Mall“, afirma un ziar de pe vremea Războiului din Golf, criticând aparenta indiferență regală la suferința trupelor britanice.[59] O exagerare din 1991, șase ani mai târziu, s-a dovedit minoră. O națiune cândva stoică a fost zguduită de un potop de tristețe. Mai apropiat ca vârstă de regina Mary, James Lees-Milne exprima opinia celor ce priveau cu uimire nefericirea colectivă: „Tristețea provocată de moartea prințesei Diana e dincolo de orice închipuire“.[60] Poporul îndoliat s-a strâns în fața Palatului Kensington; oamenii s-au bulucit în fața grilajului de la Palatul Buckingham. Și și-au dat repede seama că erau singurii care veniseră în inima Londrei ca să jelească: Elisabeta și familia ei erau absenți.

Cu un an în urmă, în Dunblane, și în Aberfan înainte de asta, Elisabeta întrupase reacția unei națiuni la tragedie: datorită vizitelor ei, cei îndurerați și-au aflat alinarea. Faptul că le recunoștea suferința – din punct de vedere oficial, ca regină, și din cel personal, ca mamă și bunică – a fost un act de empatie și, în felul său, de ostoire a durerii. În ambele cazuri, Elisabeta participase la tristețea supușilor săi: durerea ei era în numele lor, o expresie a empatiei. Pe 31 august 1997, durerea a fost numai a ei și a familiei sale. N-a simțit nevoia să și-o împărtășească cu aceia care nu o cunoscuseră pe Diana, mai mult decât în cazul altor pierderi dureroase din familie. Declarația Palatului că „regina și prințul de Wales sunt profund șocați și afectați de vestea cumplită“, emisă în dimineața morții Dianei, era expresia fidelă a reacțiilor Elisabetei și ale lui Charles. Nu se

menționa nimic în legătură cu sentimentele lor față de Diana și nu se ținea cont de milioanele de reacții anonime, oameni care se considerau la fel de șocați și de afectați. Elisabeta se concentra asupra lui William și a lui Harry. Deși consilierii pretindeau că ea și Philip prefigurau durerea publică, odată ce ei înșiși treceau prin asta, nu au anticipat totuși nivelul reacției oamenilor la moartea Dianei, care se putea compara doar cu suferința stârnită de dispariția fiicei lui George al IV-lea, prințesa Charlotte, cu aproape două secole în urmă. Elisabeta a adâncit eroarea ei de judecată, în ceea ce privește dispoziția națională, prin eșecul de a schimba tactica de îndată ce s-a înțeles limpede ce urma să se întâmple. Vreme de cinci decenii, se supusese cerințelor prioritare ale țării: regină-soție, regină-mamă, regină-soră. De data aceasta, și-a pus familia pe primul loc. A aprobat planurile de repatriere a trupului Dianei și depunerea ei cu onoruri regale depline la Capela Regală de la Palatul St James. Și a fost de acord ca familia Dianei să organizeze apoi funeralii familiale private, ceea ce era dorința expresă a contelui Spencer și a mamei sale, doamna Shand Kydd. Pentru William și Harry avea să fie o perioadă de stat afară, în aer curat, fără să fie asaltați de camere sau de jurnaliști curioși.

În dimineața aceea, Elisabeta a mai aprobat și un discurs public din partea prim-ministrului ei, Tony Blair. Alocuțiunea acestuia a ridicat-o în slăvi pe Diana, numind-o „Prințesa Poporului“, etichetă ce fusese aplicată mai demult străbunicii Elisabetei, prințesa Mary Adelaide de Teck; el a explicat că „oamenii de pretutindeni [...] o priveau ca pe cineva din popor“. La un nivel profund derutant, ambele aserțiuni oglindeau starea de spirit populară. Mai mult decât atât, Blair sublinia opinia Dianei despre ea însăși. În ultimii ani ai vieții, această fiică aristocrată a unei familii de curteni apropiați se poziționase împotriva familiei regale, despre care credea că o respinsese. Acum, prim-ministrul diviza țara în neregaliști – „poporul“, inclusiv Diana – și regaliști. Era un cuvânt galant de rămas-bun pentru Diana, pe care cei mai puțin temperați o plângeau deja ca pe o martiră și ca pe o sfântă. Dar acest discurs pe gustul mulțimii n-a favorizat-o deloc pe Elisabeta. În această ecuație, regaliștii erau, fără speranță, depășiți ca număr. Elisabeta și cei din familie, schimbându-și cu toții planurile de a rămâne la Balmoral cu William și cu Harry, s-au dus la biserica Crathie. Nu s-a ținut o slujbă de rugăciuni pentru Diana, ca să nu-i întristeze pe fiii săi, după cum a explicat preotul mai târziu, și nici n-au fost manifestări vădite de durere, familia reacționând la fel ca la moartea regelui sau, mai recent, a lui Mountbatten. Astfel, involuntar, familia regală s-a conformat stereotipului atât de detestat de Diana. Până la sfârșitul zilei, Elisabeta ajunsese la concluzia că intensitatea mâhnirii necesita imperativ să respingă dorința Spencerilor de a organiza funeralii familiale private. Luni dimineața, la ora nouă, ea aprobase deja planurile lui David Airlie pentru funeralii ca la carte, la Westminster Abbey.

Cu 40 de ani în urmă, Elisabeta inspirase adulare. Nu-i vorbă, cărțile poștale și mesajele dintr-o mare de flori învelite în celofan din fața Palatului Kensington or fi adus Dianei un omagiu sanctificând-o, dar, în 1954, sosirea Elisabetei în Noua Zeelandă fusese prezentată în termeni mesianici precum A Doua Venire. Nici Elisabeta, nici Philip nu puseseră mare preț pe asemenea reacții, pe care ei le

interpretaseră mai degrabă ca fiind adiacente poziției lor remarcabile decât omagii personale. Despre bunica lui stoic discretă, William se exprimase astfel: „Cu siguranță nu-i pasă de celebritate“.[61] Reacția la moartea Dianei, atât de diferită de tristețea tăcută asociată de obicei cu decesele regale, era dincolo de capacitatea de înțelegere a Elisabetei, de parcă era un semnal venit de pe o planetă îndepărtată: nu i-a atenuat convingerea că datoria ei era starea emoțională a nepoților săi. Așa cum s-au simțit membrii Curții și prim-ministrul obligați s-o sfătuiască, nu aceasta era părerea mulțimilor din capitală. Zilele treceau, iar dispoziția acestora oscila între durere și mânie mohorâtă față de continua absență a monarhului. Charles Spencer blamase media pentru moartea surorii sale; media și-a aflat un țap ispășitor la îndemână în regina lor de șaptezeci și unu de ani. Catargul fără drapel de la Palatul Buckingham a devenit un obiect de îngrijorare supralicitată. În absența Elisabetei de acolo, nu flutura niciun steag; drapelul nu fluturase în bernă pentru tatăl ei și nu intenționa altceva nici pentru ea însăși. Deși nu simțea acest lucru, Elisabeta a fost obligată să autorizeze înălțarea unui drapel al Uniunii. „Lumea și-a pierdut noima“, scria Gyles Brandreth. „Chestiunea momentului pare a fi drapelul de la Palatul Buckingham. [...] Tabloidele [...] urlă după sânge. [Regina] s-a plecat în fața opiniei publice, iar acum drapelul unionist flutură în bernă la Palatul Buckingham.“[62] De asemenea, Elisabeta a consimțit să plece de la Balmoral mai devreme decât planificase și, odată ajunsă la Londra, să se adreseze special mulțimii. Fusese hărțuită de presa tabloidă, prin editoriale emoționale ce-i solicitau să-și exprime durerea și, la știri, de femei cu chipuri ascuțite, racolate din mulțime de reporteri, care își blamau rușinos monarhul; mai convingătoare erau argumentele propriilor curteni de la Londra. Stătuse prea multă vreme departe. Tony Blair o apărase și, cu ajutorul lui Charles, s-a alăturat celor care o sfătuiau să facă concesii, dar decizia, susținută de Philip, de a-și apăra nepoții o împiedicase să-și îndeplinească datoria de primă necesitate de a se concentra și de a-și adapta conduita la emoția națiunii. Secretarul ei particular adjunct, Robin Janvrin, o descria ca fiind „reținută, dar disperată de felul în care națiunea presupunea că ei nu-i pasă“[63]. Alt membru al personalului vorbea despre ea în termeni mai puțin oficiali, descriind-o ca pe un „pește împietrit“.[64] Un sondaj de opinie MORI, comandat de rețeaua de televiziune ABC, a scos în evidență că aproape unul din patru britanici era convins că țării i-ar merge mai bine fără monarhie.

Totuși, întoarcerea Elisabetei la Palatul Buckingham, în după-amiaza de vineri, 5 septembrie, a dovedit că și ea, la fel ca Diana, inspiră emoții puternice în rândul compatrioților săi. Automobilul regal s-a oprit pentru puțin timp în fața porților palatului. Cu o expresie nesigură pe chip, Elisabeta a coborât împreună cu Philip. În locul „valurilor de bună dispoziție îndatoritoare“ ale lui Alen Benett, a fost întâmpinată de o undă de aplauze politicoase, dar modeste. A cercetat cu privirea mormanele de flori din fața grilajelor vopsite în negru, apoi și-a croit drum spre mulțime. Oamenii nu se așteptau ca automobilul să se oprească și nici ca Elisabeta să le vorbească. De notat că întreaga după-amiază fusese surprinzător de tăcută în rândul celor care așteptau și priveau. Această liniște deconcertantă, încărcată de incriminare, a fost întreruptă mai întâi de aplauze, apoi de

conversațiile inițiate de monarh și de consortul ei. Această detensionare s-a desăvârșit prin transmisiunea în direct din Sufrageria în stil chinezesc de la Palat. Elisabeta a vorbit cu spatele la o fereastră deschisă, cu Memorialul Victoria vizibil în fundal, iar în jurul acestuia, o parte din mulțimile pe care le întâlnise mai devreme. Poate îi mai venise inima la loc; nu era la fel de împietrită ca de obicei atunci când făcea emisiuni, dar era mai sigură pe ea și a vorbit cu autoritatea-i obișnuită, aparent netulburată, în ciuda stării sale de spirit. A lăudat-o pe Diana ca fiind „o ființă umană excepțională și dăruită"; și-a exprimat admirația și respectul față de ea. N-a menționat iubirea. A sugerat că sunt lecții de învățat. Unii privitori au interpretat asta ca pe o promisiune de a o imita pe Diana; Elisabeta a avut poate în minte pe detractorii ei din săptămâna precedentă sau media în general. Și a sugerat că funeraliile Dianei, ce aveau loc a doua zi, ofereau o oportunitate pentru unitate națională. Reacția la această transmisiune a fost copleșitor pozitivă. Printre loviturile decisive s-a numărat și sugestia secretarului de presă al lui Tony Blair, Alistair Campbell, cum că Elisabeta însăși se considera atât regină, cât și bunică. Elisabeta a fost lăudată pentru sinceritate. A doua zi de dimineață, a fost la fel de sinceră într-un ultim omagiu public față de Diana. Ea a condus un alai de familie spre porțile palatului, pentru a întâmpina trecerea afetului de tun. La apariția sicriului Dianei, drapat în stindardul personal și încununat cu flori, Elisabeta și-a plecat capul.

După funeralii, în mijlocul cărora nici Elisabeta, nici Philip n-au schițat vreo reacție la critica tăioasă din elogiul contelui Spencer, ea s-a întors la Balmoral, îngândurată, dar, în același timp, ușurată. Experiența din Highlands a fost reconstructivă. Aprobase tipărirea unui răspuns standard la toate scrisorile de condoleanțe primite pentru moartea Dianei. Pe una dintre aceste scrisori de răspuns, adresată doamnei de companie Henriette Abel Smith, a făcut o scurtă addenda: „Emoțiile sunt încă atât de amestecate, însă am trecut printr-o experiență foarte rea!"[65] Era un adevăr simplu, însă semnul exclamării era grăitor – însemna că își permitea să-și mărturisească întreaga oroare a zilelor recente; de asemenea, era un semn al speranței că răul cel mai mare al crizei trecuse. Primit în audiență, prim-ministrul, încă încercând să se apropie de Elisabeta, după doar patru luni în funcție, nota „o oarecare distanță" ca reacție la sugestia lui cum că evenimentele au oferit o lecție ce trebuie învățată: el a confirmat mai târziu că Elisabeta începuse deja să reflecteze și să privească spre viitor. Cu timpul, avea să descopere, la fel ca alții înaintea lui, seriozitatea cu care își aborda ea chemarea: era imposibil ca Elisabeta să nu reflecteze asupra celei mai periculoase săptămâni din domnia ei. O scrisoare de la Margaret, ce exprima „admirația mea plină de dragoste pentru tine", era un imbold: „Cum ai aranjat tu cu grație viețile *tuturor* după accident și ai făcut viața tolerabilă pentru cei doi bieți băieți [...], ai fost mereu la datorie, ascultând pe toată lumea și luând decizii [...], te-am simțit pur și simplu minunată".[66] Loialitatea lui Margaret era importantă pentru Elisabeta. Nimeni, afară de Philip și de mama ei, nu era atât de apropiat de ea, nimeni nu era atât de implicat în ceea ce simțea și atât de capabil – atunci când dorea – să înțeleagă la fel de bine convingerile ce își aflau

rădăcinile în experiența comună a copilăriei. În poșeta pe care o avea mereu cu ea era o cutiuță de aur pe care i-o dăduse Margaret; înăuntru erau îndulcitorii ei.

Margaret refuzase să participe la ceremonia de dezafectare a iahtului regal *Britannia*, în decembrie. Pentru Elisabeta a fost un moment de extraordinară tristețe, într-o zi însorită, dar rece, pe South Railway Jetty, de la baza Marinei Regale, din portul Portsmouth. Acceptând decizia guvernului de a retrage *Britannia*, în defavoarea aprobării unei renovări costisitoare, această femeie practică acceptase să pună limite alegerilor sale. Lacrimile ei au stat mărturie că dăduse aprobarea cu strângere de inimă; a rostit rece, după cum îi era obiceiul: „Cu tristețe, trebuie să ne luăm rămas-bun de la *Britannia*“. Cu toate eforturile sale, lacrimile i s-au rostogolit pe obraji. A încercat să se retragă veselă alături de Charles, dar nu i-a prea reușit decât pentru o clipă. Curtenii credeau că a plâns după libertatea pierdută pe care și-o găsea în refugiul ei de pe mare, după singura casă care îi aparținuse cu adevărat, după amintirile ce sălășluiseră vreme de 43 de ani la bordul acestui vas (cea mai mare parte a căsătoriei sale și a vieții copiilor ei), pentru rolul *Britanniei* peste mări și țări, în misiunile Elisabetei prin Commonwealth; pentru croazierele în jurul Insulelor Vestice din verile de la Balmoral. Fusese un parteneriat între monarh și iaht – embleme ale țării pe care Elisabeta a fost crescută s-o iubească profund, cu o intensitate trainică. Acum, atât Marea Britanie, cât și Elisabeta se simțeau minimalizate din cauza pierderii acestui simbol al mândriei naționale.

Cu doi ani înainte, într-o scrisoare către cabinetul prim-ministrului, secretarul particular adjunct al Elisabetei, Sir Kenneth Scott, lămurise importanța unui iaht regal pentru Elisabeta: „Am lăsat această problemă deliberat pe locul doi în corespondența recentă, odată ce întrebarea dacă ar trebui să existe o înlocuire a iahtului se adresează guvernului și odată ce ultimul lucru pe care mi-aș dori să-l văd într-un ziar ar fi titlul: «Regina solicită un iaht nou». În același timp, nădăjduiesc că e limpede pentru toată lumea avizată că această reticență din partea Palatului nu implică faptul că Maiestatea Sa n-ar fi profund interesată de subiectul acesta; dimpotrivă, regina ar saluta, în mod firesc, găsirea unei modalități de a pune la dispoziția națiunii, în secolul XXI, un serviciu similar celui pe care l-a oferit *Britannia* în ultimii 43 de ani“.[67]

„Profundul interes“ al Elisabetei n-a dus niciunde. Din multe puncte de vedere, a fost un deceniu fără nicio răsplată.

CAPITOLUL XVII

„Atașamentul oamenilor față de regină pare nepieritor“

Balul de la Castelul Windsor, din 20 noiembrie 1997, a avut loc în sălile distruse de incendiul din urmă cu cinci ani, acum splendid restaurate. Era aniversarea nunții de aur a Elisabetei cu Philip. Evenimentul istoric a fost marcat și de un concert de gală la Royal Festival Hall, de un prânz la Guildhall cu o zi înainte și de o slujbă de mulțumire, la Westminster Abbey, urmată de un „banchet popular“ organizat de guvern. Philip a preamărit toleranța nesfârșită a Elisabetei, Blair a aplaudat-o pentru „demnitatea esențială [...], lipsa de pedanterie, de afectare, curajul în fața oricărei situații, simțul ascuțit al umorului și abilitatea de a imita teatral la perfecție“. Despre soțul ei de o jumătate de veac, Elisabeta le-a spus oaspeților de la prânz că i-a fost „putere și statornicie toți acești ani“; cu altă ocazie, ea a apelat la metafora curselor și a asemuit căsătoria fericită cu „țarcul învingătorului“. Philip nu s-a clătinat în ceea ce Michael Parker numea „sarcina lui constantă de a veghea asupra reginei – în primul, în al doilea și în al treilea rând“.[1] Sărbătoarea a reunit alaiul cel mai mare de fețe regale din Europa la Londra, incluzându-i pe sora lui Philip, „Micuța“, pe regele și regina Spaniei, ai Norvegiei, ai Suediei, ai Greciei, ai Bulgariei și ai României, reginele domnitoare, la fel ca ea, Beatrix a Olandei și Margrethe a Danemarcei cu consorții lor, și pe regele și regina Iordaniei. În lunile care au urmat, au pozat cu toții pentru portretistul Andrew Festing, în Salonul Verde de la Windsor, proaspăt restaurat, lucrarea urmând să includă o listă întreagă a verilor regali ai Elisabetei. Inspirată din tabloul regal de grup comandat de regina Victoria pictorului danez Laurits Tuxen, pictura a fost cadoul de nuntă al întregii familii pentru Elisabeta și Philip. Aceasta e expusă vizibil în holul de la intrare, la Sandringham. Elisabeta se află în centru, la fel ca stră-străbunica sa, „decana suveranilor“. Alături se află sora ei, Margaret. Portretul acesteia din urmă e cel mai mare dintre cele 17 figuri feminine din pictura lui Festing și singurul pe care artistul l-a pictat într-o foarte pronunțată umbră.

S-a dovedit prevestitor, pentru că, la câteva luni de la aniversare, Margaret, care avea șaizeci și șapte de ani, a suferit un atac cerebral ușor. „Să fie vorba de cei 40 de ani de fumat și de whisky, care și-au pus amprenta?“ întreba Roy Strong cu lipsă de empatie.[2] Sănătatea lui Margaret începuse să se clatine încă din anii ’70, spre deosebire de sora ei, despre care se spunea că are o sănătate de fier. Cu

excepția unor episoade trecătoare de amnezie, s-a recuperat suficient de bine ca s-o ia de la capăt, după un an întorcându-se chiar în Caraibe, pe insula Mustique. Totuși, atacul ei cerebral apăruse exact după ce regina-mamă căzuse și își fracturase șoldul drept, pe când vizita grajdurile de la Sandringham. Și ea s-a refăcut foarte bine și, în condițiile date, și-a reluat angajamentele publice, la sfârșitul lui martie, însă Elisabeta nu și-a făcut iluzii că mama ei de nouăzeci și opt de ani putea continua să oprească timpul sau că sora ei cu probleme, adesea însingurată, și-ar fi dorit să aibă longevitatea mamei lor. Având în vedere legătura puternică dintre aceste femei, începutul acelui an a fost plin de neliniști.

Schimbarea necesară a stilului regal ca reacție la moartea Dianei a fost remarcată în schimbarea de accent din jurnalul Elisabetei. Angajamentele și evenimentele vizau apropierea monarhului de supușii săi sau, în terminologia guvernului Blair, „de oameni". Pe 27 martie, Elisabeta a vizitat o cârciumioară din Devon, the Bridge Inn din Topsham, care sărbătorea 101 ani de când aparținea aceleiași familii. Un ziar local semnalase aniversarea. A urmat un telefon de la Palatul Buckingham, iar după aceea, pentru a desăvârși detaliile vizitei, „în adormitul Topsham au descins tot felul de persoane cu pantofi lustruiți și cu clipboarduri". Printre decorațiunile localului se aflau steaguri cumpărate la încoronarea lui George al VI-lea, din 1937. Elisabeta a vorbit despre steaguri și a acceptat o lădiță de bere comemorativă pentru Philip. În septembrie, în timpul vizitei sale de stat în Malaysia, a semnat pe o minge de fotbal pentru copii. A călătorit la Harrogate, unde s-a întâlnit cu trupa de pantomimă de Crăciun *Aladdin*; presa a inclus fotografii cu Elisabeta și Margaret de pe vremea războiului, când ele însele făceau parte din trupa *Aladdin*. A precizat că nu va lua parte la ceea ce ea a numit „cascadorii" – „Nu sunt un politician" –, dar o serie de situații au sugerat un „rebranding" deliberat, post-Diana, atribuit personalului Elisabetei. Alteori, putea stabili cu ușurință legături cu ceilalți. Cu câteva zile înainte de moartea lui, ea i-a acordat poetului laureat Ted Hughes Ordinul de Merit, la Palatul Buckingham. Hughes i-a dăruit un exemplar din *Birthday Letters*, poemul său adresat primei sale soții, Sylvia Plath, „iar ea a fost fascinată. I-am povestit cum am ajuns să-l scriu și, mai mult, cum am ajuns să-l public. Am simțit mai mult ca oricând nevoia să intru în contact cu ea. Era extrem de vivace și de fericită – mai mult ca niciodată. Presupun, dacă vine vorba de poemele acestea, că mi-am putut deschide inima mai mult ca oricând – iar reacția ei a fost pe măsură"[3].

Lui Hughes i s-a părut „extrem de ușor să-i vorbești apropiat". Din acest punct de vedere, el a asemuit-o cu regina-mamă și cu Charles. Spre tristețea amândurora, nici Elisabeta, nici Charles n-au putut vorbi deschis unul cu celălalt. Moartea Dianei nu-i apropiase. Evenimentele sugerau o lipsă de încredere, urmarea firească a acuzațiilor lui Dimbleby și intervenției dubioase a lui Mark Bolland, numit secretar particular adjunct în toamna anului 1996, care l-a promovat pe Charles în defavoarea Palatului Buckingham și, implicit, a Elisabetei; în săptămâna de după moartea Dianei, Bolland a destăinuit contactelor lui de presă detalii în legătură cu noile planuri ale funeraliilor,

atribuind consilierilor lui Charles, nu ai Elisabetei, introducerea unor elemente edulcorat-emoționale menite să câștige inimile. Încercarea Elisabetei de apropiere a inclus vizita pe care au făcut-o ea și Philip, în mai 1998, în noul oraș-model Pundbury, construit de Charles în Dorset. Reacția entuziastă a Elisabetei nu l-a satisfăcut pe Charles, pentru care vizita de 20 de minute a părinților lui a fost o recunoaștere insuficientă a „proiectului vieții mele".[4] Au survenit dificultăți ulterioare, în noiembrie, la sărbătoririle celei de-a cincizecea aniversări a lui Charles. Realizatorii unui documentar, *Charles at Fifty*, susțineau: „Ni s-a spus de către un consilier senior că Charles e de părere că monarhia are nevoie de modernizare radicală. E nerăbdător să continue treaba. Și, din acest motiv, a spus consilierul, prințul ar fi «încântat în sinea lui» dacă regina ar abdica". Palatul Buckingham și Palatul St James s-au grăbit să formuleze o declarație conform căreia Charles îi telefonase Elisabetei ca să-și exprime disperarea; de fapt, o Elisabeta furioasă îi luase urma într-o vizită peste ocean, ca să descopere că el habar n-avea de toate acestea. Respectuos, Charles a reacționat prin a numi public speculația aceasta ca fiind „profund ofensatoare", „dureroasă" și „complet greșită". Elisabeta a fost realmente rănită: rumorile din palat sugerau că subiectul abdicării sale se iscase la cinele private. După câteva zile, și-a recăpătat calmul la petrecerea pe care a dat-o de ziua de naștere a lui Charles, în sala de bal de la Buckingham, unde au participat și regina-mamă cu familiile Gloucester și Kent, împreună cu reprezentanții nenumăratelor lui societăți de caritate; i-a lăudat „viziunea, compasiunea și autoritatea". Replica lui Charles – cum că a „prețuit enorm" toleranța de peste 50 de ani a părinților săi – adăugase picanterie săptămânii precedente. În seara ce-a urmat, nici Elisabeta, nici Philip n-au acompaniat-o pe Margaret la o petrecere de la Highgrove[5], la care participau fețe regale europene și chiar membri din cercul Elisabetei, inclusiv Susan Hussey, familia Airlie și familia Brabourne. Charles așteptase foarte mult acest eveniment și îi trimisese invitația mamei sale printr-un intermediar.[6] Amfitrioana petrecerii a fost Camilla Parker Bowles, divorțată încă din 1995, acum „nenegociabilă" în viața lui Charles. Fusese exclusă de pe lista de invitați ai Elisabetei vreme de 20 de ani. Elisabeta nu va fi de acord s-o întâlnească încă optsprezece luni de atunci încolo.

La deschiderea sesiunii parlamentare, două săptămâni mai târziu, Elisabeta și-a ținut discursul regal, scris ca întotdeauna de guvern în numele ei. Pentru prima oară, alocuțiunea ei n-a fost primită în liniște plină de respect. Membrii laburiști ai Parlamentului i-au întâmpinat anunțul în legătură cu „prima etapă într-un proces de reformă prin care Camera Lorzilor să devină mai democratică și mai reprezentativă" cu strigăte de aprobare: pentru majoritatea membrilor ereditari însemna pierderea dreptului moștenit de a activa în camera superioară a parlamentului. Pe Elisabeta n-a tulburat-o această întrerupere. Nimic din comportamentul ei nu indica vreo schimbare provocată de acest atac asupra principiului eredității, căruia ea îi datora tronul; puțini dintre cei prezenți – dacă o fi fost vreunul – își aminteau reacția ei hotărâtă din culise față de abolirea de către Emrys Hughes a Legii titlurilor nobiliare, în 1967. Cu un an în urmă,

deschidea un nou consiliu legislativ galez la Cardiff și un parlament scoțian, la Edinburgh, cu puteri descentralizate. Propria poziție a rămas constituțional inviolabilă.

Un nou portret al Elisabetei, realizat de pictorul Justin Mortimer, de numai douăzeci și șapte de ani, dezvăluit în 1998, a provocat reacții puternic negative din partea clasei mijlocii din Anglia. Finalizată, pictura lui Mortimer prezenta capul Elisabetei separat de trup. Regina lui „ghilotinată" a fost privită de toată lumea cu aversiune și lipsă de înțelegere.

Mai mult decât populismul vizitei Elisabetei la cârciumioară, al autografului de pe mingea de fotbal sau al PR-ului consilierilor lui Charles de la Palatul St James, nunta lui Edward cu Sophie Rhys-Jones la St. George's Chapel, de la Windsor, în iunie 1999, a părut să reprezinte monarhia post-Diana, care perpetua o atitudine mai simplă. Sophie era iubita lui Edward de șapte ani. De origine modestă, aceasta nu avusese nicio legătură cu viața de la Curtea Elisabetei. L-a cunoscut pe Edward în 1993; o parte din lunga lor relație, ea locuise în apartamentul lui de la Buckingham Palace. The *Sun* le-a salutat logodna printr-un supliment intitulat „Sophie", de opt pagini, și cu avertismente clare că logodnica lui Edward era întâmpinată ca o nouă Diana, cu care și semăna, oarecum. Era un impuls pentru o uniune de durată între Sophie, Edward și cei de la Palat. Edward le-a spus reporterilor: „Suntem prieteni cum nu se poate mai buni, ceea ce e esențial, și ne ajută și faptul că se întâmplă să ne iubim foarte mult". Comentatorii au făcut observația că relația cuplului durase deja mai mult decât căsătoria dintre Andrew și Sarah sau decât „scurta perioadă fericită de care se bucuraseră Charles și Diana".[7] Cei doi și-au făurit planuri de a-și continua viața activă non-regală – Edward, ca producător de televiziune, Sophie, în relații cu publicul, decizie la care, în urma judecății profesionale modeste, au fost nevoiți să renunțe.

Elisabeta i-a acordat lui Edward titlul de Conte de Wessex; în ziua nunții, ea a anunțat că, la momentul potrivit, el va moșteni titlul lui Philip, Duce de Edinburgh, ca urmare a apropierii dintre el și fiul său mai tânăr. Consimțiseră să se stabilească, după căsătorie, la Bagshot Park – un conac în stil „Tudor gotic", cu 50 de încăperi, la 20 de kilometri de Castelul Windsor, descris plin de tact de către editorul regal de la *The Times* ca „O casă mult mai modestă decât Palatul Buckingham".[8] Construit pentru cel de-al treilea fiu al reginei Victoria, care fusese și preferatul ei, nașul Elisabetei, Arthur, Duce de Connaught, Bagshot era considerat de sfetnicii Elisabetei prea mare și prea scump de întreținut pentru cel mai mic fiu al reginei. Elisabeta cumpărase cu bani mulți Gatcombe Park[9] pentru Anne, la fel și clădirea de la Sunninghill Park, pentru Andrew și Sarah. Lui Edward i-a revenit Bagshot. El a contribuit semnificativ la costurile de renovare, iar mai târziu a prelungit concesiunea la 5 milioane de lire, pentru încă 150 de ani.

Nunta lui Edward a fost un prilej de sărbătoare pentru Elisabeta: încă de la început, relația ei cu cea mai nouă dintre nurori a fost mai directă decât cu Diana

sau cu Sarah. Le-a fost alături și le-a servit cu plăcere pe mama sa de nouăzeci și opt de ani și pe sora ei. În februarie, Margaret se opărise atât de rău pe picioare, în casa ei de pe insula Mustique, încât, patru luni mai târziu, și în ciuda faptului că urmase tratament medical mai bine de o lună, după ce Elisabeta i-a facilitat întoarcerea de urgență în Marea Britanie, arsurile tot nu se vindecaseră. Margaret s-a dovedit capricioasă în convalescență: spre exasperarea familiei, vădea prea puțină dorință de vindecare. Cu câteva săptămâni înainte de nunta lui Edward, nu era încă limpede dacă va putea să participe. Îngrijorată din cauza bolii, dar devotată surorii ei, Elisabeta s-a mai liniștit, într-o oarecare măsură, la revenirea lui Margaret la un soi de normalitate și, în toamnă, reluându-și un program limitat de angajamente publice.

Pentru Elisabeta, care devenise indiferentă la presiunea impusă de propria poziție, existau mai multe motive de temere decât înainte. Tony Blair era cel dintâi dintre prim-miniștrii săi care se născuse după încoronarea ei și cel dintâi premier laburist din clasa de mijloc căruia îi lipsea deferența instinctivă a lui Wilson sau a lui Callaghan. Guvernul lui nu avea răbdare cu obișnuitele formalități moștenite, incluzând aici și curtoazia cuvenită monarhului, dizolvând, spre exemplu, Parlamentul în 2001, fără să ceară aprobarea Elisabetei, ca să convoace alegerile generale. Cu timpul, Blair a învățat să prețuiască relația sa cu Elisabeta, până într-atât încât consilierii lui îl tachinau ca fiind suspect de o anumită tandrețe față de ea. La un an de la accederea în funcție, audiențele lor durau mai mult decât cele ale Elisabetei cu Margaret Thatcher sau cu John Major, deși, spre deosebire de acesta din urmă, pe Blair nu îl invita la un păhărel la sfârșit. Însă viziunile lor erau semnificativ diferite. La fel ca Heath și Thatcher, pe Blair îl interesa prea puțin Commonwealth-ul. Sutele de ore dedicate interzicerii vânătorii, în Parlament, sugerau o lipsă a apropierii de sat și de viața la țară; explicațiile Elisabetei în legătură cu amploarea demografică a celor implicați în vânătoare l-au surprins. Preocuparea guvernului Blair pentru nou, precum și iluzia conceptului de „Cool Britannia“ amenințau să o marginalizeze pe femeia care reprezenta vechea Britannia. Chiar și pentru apologeții ei, Elisabeta părea, pe fundalul înnoirii blairiene, „din ce în ce mai mult ca aparținând altei ere“.[10] Degradarea regională amenința să slăbească legăturile Regatului Unit pe care, în 1977, Elisabeta îl decretase ca fiind moștenirea ei. Reforma Camerei Lorzilor, cu renunțarea ei explicită la principiul eredității, a slăbit capul unei familii al cărei drept de domnie consta în succesiune. Un funcționar public caracteriza atitudinea guvernului Blair față de monarhie ca fiind vesel-arogantă. La palat existau suspiciuni de aspirații prezidențiale nutrite de Blair, precum și asupra dorinței lui în legătură cu o monarhie modernizată, în acord cu reacțiile față de moartea Dianei. Elisabeta era prea prudentă ca să reacționeze instinctiv; ceea ce știa despre Diana nu o încuraja să creadă că palmaresul fostei sale nurori ar fi oferit toate răspunsurile. Blair se grăbea să facă schimbări, însă perspectiva Elisabetei era pe termen lung. Povestea cu Kwame Nkrumah se repeta. Philip descria modernizarea blairiană ca pe un „talmeș-balmeș“.[11] Întâlnirile dintre familiile Blair și Windsor nu erau confortabile. „Am găsit experiența vizitei și

șederii noastre (la Balmoral) la sfârșit de săptămână o combinație intensă de neliniște, de suprarealism și ciudățenie absolută", scria Blair într-o relatare lipsită de respectul ce colorează de obicei amintirile prim-miniștrilor despre Elisabeta și familia ei.[12] Pentru Anne Glenconner, desemnată să se ocupe de soția prim-ministrului în Highlands, Cherie Blair „n-a lăsat impresia că ar fi fost prea bucuroasă să se afle acolo".[13] Elisabeta, evident, îi considera pe oaspeți la fel de derutanți: biograful William Shawcross explica invitația lui la Balmoral, în septembrie 2003, ca fiind menită „să contribuie la crearea unei atmosfere mai puțin formale, în care oamenii să-i faciliteze comunicarea cu familia Blair".[14] Și era imposibil să pretinzi că, în noaptea de Revelion din 1999, când Elisabeta a inaugurat fără succes Millenium Dome și a întâmpinat veacul și mileniul cel nou pe acordurile cântecului „Auld Lang Syne", interpretat fără vreo bucurie vizibilă, ținându-l de mână pe prim-ministrul ei, fără să miște buzele, ar fi fost altfel decât jalnic. A fost una dintre puținele ocazii în care Elisabeta a renunțat la orice mască în public. În miezul mesajului ei de Crăciun existase această rugăminte de a nu fi lepădat trecutul, al cărei reprezentat în viață era ea însăși. A făcut referire la Churchill, ca să-și susțină cauza, spunându-le telespectatorilor: „Winston Churchill, primul meu premier, avea obiceiul să afirme că «privind cât mai departe în trecut, vezi și mai departe în viitor»". Nu era o atitudine blairiană.

În noiembrie 1999, un referendum australian stabilise prin vot ca Elisabeta să rămână șeful statului. Prim-ministrul monarhist John Howard a oferit electoratului, în locul Elisabetei, un șef de stat nevotat, neregal, ales de Parlamentul australian. Inițial o respingere a propunerii lui Howard (așa cum și intenționase), votul a schimbat profilul vizitei Elisabetei și a lui Philip în Australia, pe care mulți o anticipaseră ca fiind un turneu de rămas-bun. Elisabeta n-a tresăltat de bucurie la aflarea rezultatului referendumului. Într-un discurs prudent moderat, la Opera din Sydney, și-a reafirmat dăruirea neprecupețită ca regină a Australiei, ca de obicei, pe termen lung. Și-a reatestat convingerea că „viitorul monarhiei în Australia depinde de [...] poporul australian". A făcut referire la îndelungata ei legătură cu ținutul acesta îndepărtat. „De când am pășit pentru prima dată pe țărm, aici, în Sydney, în februarie 1954, m-am simțit parte a acestui pământ aspru, cinstit, creator. I-am împărtășit bucuriile și tristețile, provocările și schimbările care au conturat istoria acestei țări de-a lungul a 50 de ani". Și a făcut referire la tatăl ei: „Nu pot să uit că eram în drum spre Australia când a murit tatăl meu".

Elisabeta ajunsese la un moment de retrospecție. Urmările nefaste ale verii anului 1997 se estompaseră, domolită era și toxicitatea acelui *annus horribilis*, și aici menționăm: scutirea de taxe a Elisabetei; reconstrucția Castelului Windsor, excluderea lui Sarah din familia regală; amintirea pregnantă a Dianei se disipase, odată cu trecerea timpului. În birourile lui Charles de la St James's Palace prindea contur o campanie de reconstrucție a reputației lui ajunse la un nivel foarte scăzut, precum și un efort de a câștiga acceptul public pentru Camilla Parker Boweles. Pe bună dreptate, statutul Elisabetei a beneficiat din comparația cu

țelurile mărunte și, în unele cazuri, egoiste ale politicienilor. „Niciun șef de stat din lume nu întruchipează decența publică incoruptibilă mai mult decât Elisabeta a II-a“, scria *Tablet* pentru cititorii săi în octombrie 2000.[15] Planurile pentru un memorial costisitor, închinat Dianei, la Kensington Gardens progresau rapid; la inaugurare, Elisabeta avea să-și găsească puterea să le spună celor prezenți: „Desigur, au fost vremuri grele, dar amintirile se îndulcesc odată cu trecerea anilor.“ Elisabeta avea șaptezeci și patru de ani, dar părea mai tânără, activă și sprintenă, dând iluzia prelungirii vârstei de mijloc și prin faptul că mama ei centenară încă trăia. Într-un an al aniversărilor – împlinirea a optsprezece, patruzeci, cincizeci și șaptezeci de ani a lui William, Andrew, Anne și Margaret – centenarul mamei sale în august le-a pus în umbră pe toate celelalte; din nou, Elisabeta și Margaret, au însoțit-o pe balconul palatului. Peste doi ani, Elisabeta avea să fi domnit vreme de o jumătate de veac. Au început planurile din vara aceea pentru serbările Jubileului ei de Aur, sub supravegherea lui Robin Janvrin, secretarul ei particular de la pensionarea lui Robert Fellowes, cu un an înainte. În același timp, Elisabeta i-a pozat pentru prima oară lui Lucian Freud, pentru un portret care avea să devină printre cele mai cunoscute imagini ale reginei la o vârstă ceva mai înaintată. Artistul și modelul împărtășeau pasiunea pentru cursele de cai, dar programul Elisabetei a limitat numărul ședințelor. În decembrie 2001, Freud a prezentat tabloul în Colecția Regală – un dar în onoarea Jubileului de Aur, deși nu era un portret flatant, cu privirea aceea goală, cu buzele strânse ferm, fals lipsite de bunătate, cu umbre albăstrii pe bărbie.

La puțină vreme după darul lui Freud, a avut loc o sărbătoare familială dulce-amăruie pentru Elisabeta: aniversarea a o sută de ani a mătușii sale prin căsătorie, prințesa Alice, ducesă de Gloucester. Elisabeta și Margaret și-au însoțit mătușa scoțiană la Palatul Kensington, ca să urmărească o scurtă paradă militară, cu cimpoieri ce interpretau un marș special compus pentru aniversare. Cu 70 de ani în urmă, cele două surori fuseseră domnișoare de onoare la nunta lui Alice, în capela privată de la Palatul Buckingham, îmbrăcate în mătăsuri roz-pal și cu rochițe de tul pe care un Norman Hartnell iritat fusese obligat să le scurteze până mai sus de genunchi. Acum, Margaret era țintuită într-un scaun cu rotile, cu niște ochelari negri ce-i ascundeau jumătate din fața buhăită de medicamente; doar părul ei încă intens colorat rezistase trecerii timpului. Pe locul fostei capele bombardate se afla o galerie publică. Pentru Elisabeta, amintirea a fost tulburătoare.

Ceea ce era mai rău abia acum urma. Peste o săptămână, Elisabeta era singură la Sandringham când, din elicopterul ce aterizase spulberând zăpada, și-au făcut apariția mama și sora ei, amândouă în scaune cu rotile, amândouă petrecându-și cea mai mare parte a Crăciunului în camerele lor. Margaret nu prea putea mânca și era orice, mai puțin oarbă; abia vorbea, cu mintea aiurea, apatică, lipsită de interes față de Charles sau de doamna de onoare care-i citea cu glas tare, uitându-se absentă la televizor. Starea mamei sale era mai puțin melancolică, dar un virus și surmenarea au țintuit-o la Sandringham după plecarea lui Margaret la Londra, urmată de Elisabeta. A fost un Crăciun sumbru, a cărui nesiguranță nu se disipase

încă nici la celebrarea Zilei Încoronorării Elisabetei, care coincidea și cu aniversarea morții tatălui său. Trei zile mai târziu, Margaret s-a stins. Din cauza unor probleme cardiace, ca urmare a unui atac cerebral. Pe 9 februarie, la ora două noaptea, a fost dusă la spital de la Palatul Kensington. Elisabeta a fost anunțată imediat. De-a lungul unei nopți în care nu a închis un ochi, a fost informată tot timpul de evoluția bolii – și, patru ore mai târziu, de moartea lui Margaret, vegheată de copiii săi.

Anunțul conform căruia „mult iubita soră [a Elisabetei], prințesa Margaret, a murit, în această dimineață, în pace, în somn“ nu a produs mare tristețe în public. Presa a acoperit subiectul în toate felurile. BBC le-a reamintit telespectatorilor că, în tinerețe, „statutul regal al lui Margaret, precum și farmecul ei considerabil au făcut din ea un star de primă mărime, cu nimic mai prejos, în ceea ce privește interesul public, de acela pe care l-a avut, o generație mai târziu, Diana, prințesă de Wales“. „Dacă murea la mijlocul anilor ’60“, scria un jurnalist, „reacția ar fi fost asemănătoare cu cea de la moartea Dianei“[16]. Așa însă, reacția a fost slabă, iar comentatorii au subestimat impactul morții surorii sale asupra Elisabetei, concentrându-se doar asupra aroganței și trufiei acesteia, pe care Elisabeta i le-a acceptat și suportat, modestă și conciliantă. Ea și-a îndeplinit angajamentele stabilite anterior, înainte de funeraliile private de la St George's Chapel, Windsor, pe 15 februarie – a cincizecea comemorare a înmormântării regelui. Pe treptele capelei, în vreme ce se uita cum era urcat sicriul în dricul care aștepta, a cedat: și-a șters lacrimile cu mănușa ei neagră. În public, a ținut pasul cu activitățile în desfășurare ale anului jubiliar; în particular, gândurile i se îndreptau mereu spre Margaret. Un poem publicat chiar în ziua funeraliilor, scris de poetul laureat Andrew Motion, atrăgea atenția asupra nefericirii lui Margaret; printre amintirile Elisabetei nu existau decât bucurie și bună dispoziție și, uneori, intimitatea dintre ele. După trei zile, ea și Philip au plecat în Jamaica, în prima vizită în Commonwealth cu prilejul Jubileului de Aur. Elisabeta i-a telefonat zilnic mamei sale. Temându-se de alte vești proaste, a observat că angajații ei răspundeau la telefoanele mobile tot mai lipsiți de vlagă; i-a fost mai greu decât de obicei să separe latura publică de cea privată, în numele datoriei. De data aceasta, turneul a generat mai puțin interes decât vizitele ei din urmă cu 50 de ani, având în vedere dezbaterile republicane serioase din toate cele trei țări, deși un sondaj jamaican făcut după plecarea ei a dezvăluit că 57% dintre cei chestionați au considerat importantă vizita regală, iar comentariile jurnalistice din Australia au conchis că „atașamentul oamenilor față de regină [...] pare nepieritor“. Comportamentul Elisabetei a fost firesc, fără vreun semn de suferință. Guvernatorului general australian, controversat în legătură cu atitudinea sa abjectă față de scandalurile sexuale de pedofilie din biserică, Elisabeta i-a vorbit public despre catedrala de la Wellington; a fost predictibil tulburată de fetița care i-a dat un suc de struguri în timpul unei plimbări; în Adelaide, s-a relaxat întâlnindu-se cu membrii Clubului Welsh Corgi, din Australia de Sud.

Regina-mamă a murit în sâmbăta Paștelui, la o lună de la întoarcerea

Elisabetei și la șapte săptămâni de la moartea lui Margaret. Doctorii o informaseră pe Elisabeta despre înrăutățirea stării de sănătate a mamei sale; aceasta s-a întors în haine de călărie la Royal Lodge. I-a vorbit mamei sale câtă vreme a fost trează, apoi a plecat, și-a schimbat hainele și s-a întors. I-a fost alături când a murit, la trei și un sfert după-amiaza. Verișoara ei, Margaret Rhodes, era și ea la Royal Lodge; la fel și copiii lui Margaret, David Linley și Sarah Chatto. Elisabeta i-a transmis vestea lui Charles, care era la schi, împreună cu fiii lui, la Klosters; a invitat-o pe Margaret Rhodes să-și petreacă noaptea la castel. Mai târziu, capelanul reginei-mamă, Canon John Ovenden, a ținut slujba de seară pentru Elisabeta și pentru familia ei în capela din apropiere, unde regina a participat la slujba din dimineața de Paști, a doua zi, și unde sicriul mamei sale a mai rămas încă două zile. Puține funeralii regale au fost pregătite mai minuțios decât acestea: începând cu mutarea sicriului la Londra, cu procesiunea în sala de la Westminster, cu expunerea pe catafalc la Westminster Abbey, până la depunerea în St George's Chapel, totul a fost făcut cu o măreție fără cusur. Deasupra palatului flutura drapelul în bernă. În ajunul funeraliilor, Elisabeta a ținut un discurs televizat de la Windsor. În mod semnificativ, a folosit pronumele „Eu“, în loc de „Noi“. Discursul ei a combinat celebrarea lungii vieți a reginei-mamă cu mulțumirile pentru susținerea și înțelegerea ce îi fuseseră arătate în cele nouă zile de la moartea ei. Puterea impresionantă a discursului consta în simplitate: „Vă mulțumesc [...] din inimă pentru iubirea pe care i-ați arătat-o în timpul vieții și pentru onorarea pe care i-o dăruiți acum, la moarte“. Asta pentru că Elisabeta, încă în doliu după Margaret, fusese mișcată de reacția tuturor la moartea mamei sale. În sala de la Westminster, ea și familia ei s-au adunat pentru rugăciunile rostite de arhiepiscopul de Canterbury. A plecat împreună cu Philip, parcurgând scurta distanță până la Palatul Buckingham cu automobilul. Acesta s-a întors din Piața Parlamentului în Whitehall, sub privirile mulțimilor tăcute; apoi oamenii au început să aplaude spontan și din inimă, ca un memento al scurtei sale călătorii. A fost, a zis ea, unul dintre lucrurile cele mai emoționante care i se întâmplaseră în viață.[17] Era dovada afecțiunii personale pe care o trezea Elisabeta, la fel ca aceea simțită față de mama ei și de Diana. Mulțimile îndoliate îi glorificau stoicismul și suferința; îi aplaudau umanitatea – o fiică fără mamă, o soră fără soră, singura supraviețuitoare a acelui cvartet iubitor desemnat prin „noi patru“. Aplauzele oamenilor consfințeau inscripția de pe o monedă comemorativă emisă cu prilejul Jubileului de Aur: *amor populi praesidium reginae*, „iubirea poporului e pavăza reginei“. „Tristețea e prețul pe care îl plătim pentru iubire“, le transmisese Elisabeta oamenilor la New York, cu șapte luni înainte, într-un mesaj deseori citat, scris de Robin Janvrin și citit în absența ei de ambasadorul britanic, la o slujbă memorială pentru victimele atacului terorist de la 11 septembrie. În aceeași zi, fusese devastată de moartea managerului ei de curse de cai, prieten apropiat încă din anii '40, Henry Carnarvon. Dacă vorbele erau ale lui Janvrin, simțămintele aparțineau Elisabetei. A fost nevoie să moară mama ei ca mulți dintre supuși să-și dea seama că suferința sa era reală.

„Oamenii își ziceau, Doamne, e pe tron de 50 de ani și nu mi-am dat seama c-a trecut atâta vreme“, își amintea secretarul de presă al Elisabetei, Charles Anson, despre reacția publicului la Jubileul de Aur. La un deceniu după ce *Mirror* scria „Cât ne va mai păstori?“, *Daily Mail* a înlocuit întrebarea cu o urare: „Fie să ne păstorească vreme îndelungată“.[18] În ceea ce Elisabeta numea „un an mai plin decât tot ce-mi amintesc“, ea a cutreierat Regatul Unit, de la insulele Lewis și Skye la Anglesey, de la Portsmouth, pe coasta de sud, la Scunthrope, la est, vizitând 70 de orașe și orășele. A inaugurat muzee noi, a participat la slujbe de sărbătoare la catedralele din Glasgow, Belfast, Bangor și Manchester; a fost gazda unei petreceri în grădină pentru oaspeți născuți în ziua încoronării sale, și a unor concerte de muzică pop și de muzică clasică, în grădinile Palatului Buckingham. Cu ocazia slujbei de la catedrala St Paul, dedicată Zilei naționale a Recunoștinței, Elisabeta a privit mulțimea formată, după toate estimările, dintr-un milion de oameni de la un balcon al palatului împodobit tematic. „Cei de la Palat se tem că Jubileul va eșua“, îi informase *Times* pe cititorii săi în ianuarie. Societatea de transport londoneză a mers pe modelul Jubileului de Argint, vopsind autobuzele supraetajate, de data aceasta cu auriu, iar membrii cabinetului au contribuit fiecare cu câte 200 de lire pentru un platou gravat, din argint aurit. 28 de cupluri din țară și-au botezat bebelușii „Jubilee“.

La Castelul Windsor, la fel ca la aniversarea nunții de aur, Elisabeta și-a marcat jubileul printr-o petrecere la care i-a invitat pe suveranii din Europa: pe cei din Belgia, Olanda, Spania, Danemarca, Norvegia, Suedia și Luxemburg. Cinci dintre ei se trăgeau, la fel ca Elisabeta și ca Philip, din regina Victoria: era o întrunire care ar fi emoționat-o pe bunica Elisabetei, regina Mary. La cină, în Sala Waterloo, plutea spiritul bunicii ei aproape tangibil: Elisabeta purta, peste corsajul rochiei sale brodate cu simboluri florale ale Uniunii, un pieptar uriaș cu diamante, cadou de nuntă de la regina Mary, prea mare ca să-l poarte mai des. Dar triumful jubileului nu consta în afirmarea poziției Elisabetei în fraternitatea regală. Serbările erau mult-așteptate în interiorul și în afara Commonwealth-ului, ce se extindea acum la 54 de membri. După decada cea mai dificilă din domnia Elisabetei, evenimentele din țară au refăcut legăturile afective dintre Coroană și popor, pe care unchiul lui Philip, prințul Christopher al Greciei, le descrisese pe vremea încoronării lui George al VI-lea ca fiind „o iubire personală față de suveran [...] adânc înrădăcinată în inimile oamenilor“.[19] În discursul ei de la Guildhall, Elisabeta își exprimase sentimentele pentru țara în care domnea de o jumătate de secol: „Gratitudine, respect și mândrie – aceste cuvinte sintetizează ceea ce simt eu față de oamenii acestei țări și ai Commonwealth-ului; asta înseamnă Jubileul pentru mine“. Plină de zel, cu un singur scop în minte, ea a urmat exemplul tatălui său, făcând din datorie o vocație: la Guildhall, a mulțumit pentru șansa de a-și sluji poporul. Cu câteva luni înainte, Andrew Motion o descrisese pe Margaret ca pe „o femeie în care datoria și iubirea vorbesc limbi diferite“. Nu și în cazul Elisabetei. Datoria a rămas, pentru ea, pasiunea definitorie. După tristețea devastatoare din primăvară, strălucirea caldă a jubileului a acționat ca un tonic, revigorându-i atât pe Philip, cât și pe Elisabeta.

„Jubileul a fost cea mai interesantă experiență“, îi scria Philip unui prieten; „Imposibil să nu fii stimulat de entuziasmul mulțimilor“.[20]

Doar într-o singură ocazie, pe 4 iunie 2002, strigătele de bucurie asurzitoare de sub balconul palatului s-au înălțat într-un crescendo, la apariția în spatele Elisabetei a nepotului ei mai mare, William. La douăzeci de ani, avea înfățișarea de gazelă a frumoasei lui mame. Prin aranjamentele cu presa, ca urmare a morții Dianei, fusese ferit mult mai mult decât oricare dintre copiii Elisabetei sau chiar decât ea, când era mică, de intruziuni și de expunere în exces. Faimos în toată lumea, William era, cu toate acestea, centrul unei fascinații totale. Elisabeta nu a reacționat la izbucnirea uralelor prin care era întâmpinat. Într-o epocă mai decentă, trezise aceeași reacție și ea, ca tânără femeie. A acordat toată atenția mulțimii, formațiunii sărbătorești de avioane, umbrelelor colorate ce se roteau deasupra mării de chipuri și steagurilor ce se înșiruiau de-a lungul Mall-ului.

William fusese în atenția bunicii lui de mai mulți ani. Elisabeta și Philip resimțiseră mai profund decât se credea impactul devastator pe care îl avusese asupra lui separarea acrimonioasă a părinților lui. Philip a îndemnat-o pe Elisabeta să intervină; aceasta a organizat întâlniri regulate la prânzul de duminică, atunci când William nu se întâlnea cu Charles sau cu Diana; străbătea pe jos distanța scurtă, peste fluviu, de la Eton la castel. Mesele de prânz aveau loc în Oak Room, unde Elisabeta obișnuia să-și deschidă cadourile în copilărie și, în fiecare an, sărbătorea împreună cu unchii și mătușile ei regale, cu băieții Lascelles și cu bunicii, cu torturi glazurate cu roz, făcute pentru ea de bucătarul lui George al V-lea. După terminarea prânzului, stătea de vorbă cu William în aceeași încăpere. Mai târziu, acesta își amintea seninătatea ei. Probabil că și el căpăta încredere, după cum sugerase Elisabeta, prin continuitate, în locul în care și ea absorbise o mulțime de idei în legătură cu regalitatea, de la bunici. Pentru că William îi era nepot, dar și viitor suveran. Elisabeta, a explicat el când a împlinit douăzeci și unu de ani, i-a arătat că rolul monarhului constă „în a-i ajuta pe oameni, în dăruire și loialitate“ și că trebuie să se concentreze mai insistent – și mai consistent – asupra acestora decât asupra frământărilor personale.[21]

La sărbătorirea a 50 de ani de la încoronare, la Westminster Abbey, pe 2 iunie 2003, a stat aproape de Elisabeta tot timpul slujbei. Elisabeta ceruse o sărbătorire „mai liniștită, mai ponderată“ decât sindrofiile din vara de dinainte. Îmbrăcat într-unul dintre sfitele albastre dăruite de Elisabeta Abației Westminster în 1953, vicarul de Westminster a ținut o slujbă care invita congregația să împărtășească ideile cărora li s-a dedicat Elisabeta însăși – Roy Strong, care era prezent, observa că lucrurile merg „cum nu se poate mai bine“.[22] „Nu-i vom pune pe umeri noi responsabilități față de națiune“, îi informa vicarul pe cei dintr-o congregație ce includea mai bine de 200 de veterani ai încoronării, foști coriști, 34 de „bebeluși ai încoronării“ și cuceritorul Everestului, Sir Edmund Hillary, care, spre încântarea Elisabetei, venise cu o cursă specială tocmai de la Kathmandu. „La această aniversare semnificativă, am stat alături de suveranul nostru cu afecțiune și respect tăcut, dar profund, și fiecare dintre noi s-a dăruit din nou datoriei și

servituții ce sunt deopotrivă ale ei și ale noastre." După aceea, Elisabeta a dezvelit o placă, pentru a marca prelungirea Jubileului de Aur pe Aleea Jubileului de-a lungul arterei The Mall. Louisa Harrington, de nouă ani, i-a dăruit un buchet în formă de coroană. Printr-o organizație de caritate pentru copii cu maladii grave, Louisa, care suferea de cardiomiopatie restrictivă, scrisese la Palatul Buckingham, întrebând dacă ar putea s-o întâlnească pe Elisabeta și „să fie prințesa zilei". „Vreau s-o cunosc pe fetița aceasta în timpul serbărilor aniversare", i-a spus Elisabeta lui Robin Javrin.[23] Nu era un discurs de tip Diana sau trucuri politicianiste, nici nu avea formalismul rece de care nora ei îi acuzase pe cei din familia soțului ei; nici respectarea rigidă a precedentului prin care, cu cinci ani înainte, Elisabeta s-a opus înălțării steagului, la palat, pentru Diana.

Pe 2 iunie, în balconul abației destinat corului, separat de familia regală, stătea Camilla Parker Bowles. Trecuseră cinci ani de când Elisabeta îi recunoscuse poziția de iubită a fiului ei, la a șaizecea aniversare a fostului rege Constantin al Greciei, găzduită de Charles la Highgrove. Elisabeta le-a facilitat deliberat întâlnirea. Charles rămăsese ferm pe poziții, insistând că femeia era un element esențial în viața lui; sârguincios, Mark Bolland depusese multă energie să obțină acceptul public al relației lor, inclusiv lăsând să scape în presă anumite lucruri. Prin întâlnirea cu Camilla, Elisabeta a recunoscut oficial relația; ea a fost încurajată de membrii personalului și ai familiei sale, inclusiv de nepoata ei, Sarah Chatto. Nu a mers mai departe. Angajații Palatului i-au caracterizat atitudinea față de Camilla ca pe una de recunoaștere, nu de acceptare. Un curtean a etichetat interacțiunea lor de la Highgrove ca fiind „foarte scurtă, foarte formală"; un angajat al lui Charles a caracterizat-o ca fiind „doar o fisură, nu o spargere a gheții".[24] Ca de obicei, motivele Elisabetei pendulau între îngrijorările publice și private: îi păsa de fericirea lui Charles, cu toate că nu înțelegea decizia lui de a periclita stabilitatea monarhiei numai pentru propria-i satisfacție. Concepția ei purta amprenta abdicării, mai ales în timpul domniei mamei sale; succesul propriei căsătorii conferea puține motive de empatie. Deliberat necontradictorie, a recunoscut măsura în care viața particulară a lui Charles continua să polarizeze opiniile. Pe termen scurt, întâlnirea de la Highgrove dintre monarh și amantă a facilitat rolul public al Camillei în viața lui Charles. Ca de obicei, Elisabeta a acționat precaut.

Palatul a respins cu aroganță speculația susținută în *Spectator*, în august 2001, cum că Elisabeta ar fi consimțit la căsătoria dintre Charles și Camilla. Revista cita „un observator bine informat de la Palat", care a zis că Elisabeta „a acceptat că ultimul lucru măreț pe care îl are de făcut în timpul domniei sale e să lămurească relația dintre Charles și Camilla, iar aceasta însemna în practică să zâmbească la ideea unui mariaj".[25] Desigur, Elisabeta și-a dat seama că era nevoie de o soluție, spre binele monarhiei, în ceea ce privește relația aceasta care îi provocase deja atât de multe necazuri; nu avea să se grăbească cu acceptul la căsătorie. Numirea lui Michael Peat ca secretar particular al lui Charles, la începutul anului 2002, o mișcare sugerată Elisabetei de David Airlie, precum și plecarea lui Mark Bolland, în luna ce-a urmat, de la cabinetul lui Charles, au ameliorat relațiile dintre Palatul

Buckingham și Palatul St James. Elisabetei nu-i displăcea Camilla, care îi împărtășea interesele față de țară și spiritul vioi și amuzant mai mult decât o făcea Diana. În iunie, a înlesnit prima apariție publică a Camillei alături de Familia Regală, când aceasta a fost invitată la ambele concerte ale Jubileului de Aur; a invitat-o și la cina în familie, ținută la Ritz, după succesul jubileului. Elisabeta era conștientă de opinii ca acelea exprimate în documentarul *Panorama*, în octombrie, care a descoperit că doar 42% dintre cetățeni erau în favoarea căsătoriei cuplului și 52% împotriva Camillei ca viitoare regină. Spre dezamăgirea Elisabetei, recent pensionatul vicar de Tetbury, nu departe de Highgrove, i-a prezentat situația proastă a lui Charles ca pe o reluare a dilemei nefericite a unchiului David: „Cred că Charles trebuie să se decidă care îi sunt îndatoririle. Oare acestea se concentrează asupra femeii pe care o iubește? Sau asupra poziției sale ca viitor monarh?“[26] Ca guvernator suprem al Bisericii Anglicane și ca femeie profund evlavioasă care împărtășea credința părinților săi în sfințenia căsătoriei, Elisabetei nu-i era ușor să nesocotească opinia clericilor. Dar putea să caute îndrumare. Atât George Carey, cât și succesorul lui ca arhiepiscop de Canterbury, Rowan Williams, au susținut căsătoria dintre Charles și Camilla; William a fost împotriva unei cununii religioase, considerând-o controversată în rândul clericilor anglicani. Elisabeta a consimțit la recăsătorirea lui Charles, la Sandringham, de Crăciun, în 2004. Cu câteva luni înainte, pe un mesaj agățat de grilajul de la Palatul Kensington, cu ocazia celei de-a șaptea comemorări a morții Dianei, scria: „Un NU hotărât pentru regina Camilla“.[27]

Pe 9 aprilie 2005, Elisabeta nu a participat la ceremonia căsătoriei civile la Guildhall de la Windsor. Ea și Philip se aflau în mijlocul congregației de mai bine de 700 de persoane de la St George's Chapel, la slujba ce-a urmat, de rugăciune și devoțiune. La fel ca în alte ocazii, hotărârea ei era în concordanță cu pretențiile tradiționaliștilor și cu poziția, nu numai ca mamă, pur și simplu, ci și ca șef suprem al Bisericii. În spatele ușilor închise, în apartamentele oficiale ale castelului, Elisabeta a fost foarte veselă la recepția pe care a dat-o pentru Charles și noua lui ducesă de Cornwall, iar în iunie, ea împreună cu Philip i-au însoțit pe cei doi la festivitatea de absolvire a lui William, la St. Andrews, cu toate că nu participase la asemenea ceremonii în cazul lui Charles sau al lui Edward. În sfârșit, era o ocazie să-și ia un răgaz de la necazurile familiale. Dovezi ale armoniei dintre ei au presărat toate serbările în cinstea celei de-a optzecea aniversări a Elisabetei, începând cu primăvara următoare. Înnoirea Ordinii de preeminență „pe principiul sângelui“ a conferit importanță rudelor ei celor mai apropiate: nici fiicei sale, Anne, nici verișoarei Alexandra nu li s-a cerut să facă plecăciuni în fața Camillei dacă nu era însoțită de Charles; pe Alexandra, Elisabeta o recompensase deja pentru „minunata slujire a acestei țări [...] de către multiubita ei verișoară“ cu Ordinul Jartierei.[28] La un prânz de la Guildhall, Elisabeta le-a mulțumit lui Charles și lui Philip pentru „toată susținerea pe care mi-au oferit-o zi de zi“, în vreme ce în timpul unei emisiuni televizate închinate zilei de naștere a mamei sale, Charles a ridicat-o în slăvi pentru că dovedise „o consecvență și o tărie sufletească remarcabile, păstrându-și mereu calmul însuflețitor și temeinic, un

exemplu de dăruire, de împlinire a datoriei și de devoțiune, într-o lume uneori atât de uluitor de schimbătoare și de dezorientată“. La cei optzeci de ani ai mamei sale, Charles i-a atribuit acesteia calitățile tatălui său: consecvență și curaj; i-a lăudat reținerea în fața schimbării ca fiind o dovadă de forță, deși, cu 40 de ani în urmă, păruse o slăbiciune. Un poem dedicat zilei ei de naștere, scris de Andrew Motion, despre care acesta discutase în prealabil cu Elisabeta și Charles, avea cam aceeași conotație. Fiecare strofă se termina cu un fel de refren: „Regulă de aur, consecvența ta răzbate“. Pentru fotografiile aniversare oficiale, Elisabeta a ales-o pe octogenara Jane Bown, a cărei carieră, la fel ca a ei, începuse pe la sfârșitul anilor 1940: imagini favorabile, confortabile și senine, fără întunecimea portretului lui Freud. Sărbătorile s-au încheiat cu o cină la Ritz, seara târziu, în decembrie, la care Elisabeta nu și-a invitat numai doamnele de companie, ci și pe cele ale reginei-mamă și ale lui Margaret, atentă la cerințele trecutului. Înainte de asta, Elisabeta dăduse un prânz pentru 99 de persoane din toată țara care îi împărtășiseră ziua de naștere: într-un discurs de întâmpinare, ea i-a numit „gemeni leiți“. Când gemenii identici Keith și Jack Hurst i-au spus că speră să trăiască la fel de mult ca mama ei, replica a fost neașteptată: „Voi chiar v-ați dori să trăiți atât de mult?“[29]

Însăși moartea Elisabetei părea să fie anticipată de scrisorile trimise în octombrie consilierilor de stat, reamintindu-le că „la moartea suveranului, Consiliul de Succesiune se va întruni în 24 de ore, ca să proclame noul suveran“.[30]

În mai 1977, Philip i-a scris cu compasiune lui Daphne du Maurier, văduva fostului său revizor, Boy Browning, deplângând felul în care acesta fusese prezentat în filmul lui Richard Attenborough, *A Bridge Too Far*: „E chiar monstruos felul în care cineaștii rescriu istoria, de dragul spectacolului“.[31]

Însăși istoria Elisabetei avea să fie rescrisă de mai mulți cineaști, precum și de dramaturgi și de producători de televiziune. În 2006, un film intitulat *Regina* evoca zilele întunecate de după moartea Dianei. Avea să devină, după cum argumentau ziarele, un film menit „să schimbe percepțiile publice asupra femeii care a domnit timp de 50 de ani“.[32] Elisabeta era interpretată de actrița Helen Mirren. Elisabeta avea mici săli de cinema la Balmoral, la Sandringham și la Palatul Buckingham, dar nu era, după cum se exprimau prietenii, „o împătimită a filmului“. I-a spus lui Tony Blair că nu intenționa să se uite la această peliculă. Nu era o săptămână în care să-și facă gânduri negre, deși ar fi fost înclinată să vadă o actriță interpretând-o. Elisabeta e foarte mimetică. Într-o viață în care ești atât de des obligat să-ți stăpânești reacțiile față de oameni și întâmplări, imitarea – naivității, lingușirii sau a importanței – îți oferă o ușurare după evenimentul respectiv. Dar a respins totdeauna ideea că ar fi actriță, transformând teatrul monarhiei, prin sinceritate și prin seriozitate, în ceva mai mult decât un spectacol gol. Aceeași gravitate a scopului respingea ideea ca viața ei să fie subiect de ficțiune. Un purtător de cuvânt al Palatului a povestit că ea totuși s-a bucurat de succesul lui Helen Mirren la Oscar: în discursul de la gala de premiere, Mirren

„salutase curajul și perseverența Elisabetei". Mai târziu, regina a invitat-o pe Mirren la un ceai, în loja ei de la Ascot. Impactul filmului a fost cu totul și cu totul pozitiv. Afirmația din *Daily Telegraph* cum că „regina din filmul cu același nume e prezentată ca fiind grijulie, calmă și demnă" a fost împărtășită de toată lumea.[33] Într-adevăr, Elisabeta a fost grijulie, calmă și demnă în toți cei 54 de ani de până atunci.

CAPITOLUL XVIII

„Și-a făcut publicul fericit“

„De-a lungul anilor, cei care mi s-au părut a fi cei mai fericiți, mulțumiți și împliniți au fost întotdeauna oamenii care au trăit cea mai sociabilă și altruistă viață“, le-a spus ea, în 2008, telespectatorilor, în discursul de Crăciun. Era sfârșitul unui an în care, la vârsta de optzeci și doi de ani, îndeplinise peste 400 de angajamente în Marea Britanie și peste mări și țări. Mai activă decât a predecesorilor săi, viața publică îi satisfăcea simțul datoriei. La vârsta ei înaintată, la fel ca de-a lungul întregii domnii, mai avea și momente de relaxare. În martie, la un banchet în onoarea președintelui francez Nicolas Sarkozy, la întrebarea directă a acestuia dacă se plictisește vreodată, Elisabeta i-a răspuns: „Da, dar n-o spun niciodată“.[1]

Vreme de 20 de ani, forța autodisciplinei o deosebise pe Elisabeta de membrii mai tineri ai familiei sale. Fotografa americană Annie Leibovitz a plecat de la o ședință foto cu monarhul, în aprilie 2007, impresionată de „determinarea și de dăruirea [Elisabetei] față de datoria ei“. „Nu, sub nicio formă, nu există absolut niciun program de formare pentru așa ceva“, le-a spus Edward realizatorilor documentarului din 2007, când au discutat de „slujba“ regală.[2] Cu rezultate amestecate, Elisabeta și Philip au căutat mereu să conducă prin propriul exemplu: le ofereau copiilor lor „programul de formare“ , făcându-i să observe felul în care părinții lor și-au slujit poporul și, în cazul Elisabetei, smerenia în fața publicului. În noiembrie 2008, în discursul pe care Elisabeta l-a ținut la petrecerea împlinirii a șaizeci de ani ai lui Charles, i-a lăudat fidelitatea față de „principiile călăuzitoare ale cuplului regal în serviciul public și în datoria față de ceilalți“. Și după vârsta de optzeci de ani, Elisabeta a continuat să se dedice acelorași principii. Nu se gândea la abdicare, i-a spus ea verișoarei sale, Margaret Rhodes, „decât dacă mă îmbolnăvesc de Alzheimer sau dacă fac un atac cerebral“; în 2003, la pensionarea arhiepiscopului de Canterbury, i-a explicat lui George Carey că „acesta e un lucru pe care nu pot să-l fac. Voi continua până la sfârșit“. „Uneori cred că sfetnicii nu-și dau seama că ea are optzeci și trei de ani. Probabil că nu vrea ca ei s-o oprească“, reflecta Margaret Rhodes după întoarcerea dintr-un turneu în Caraibe, în 2009.[3] Într-adevăr, aceasta era viziunea împărtășită de consilieri. Elisabeta învățase de multă vreme să-și dozeze eforturile; nu-și irosea energia. În 2007, i-a pozat de două ori lui Chris Levine, pentru primul ei portret holografic

tridimensional, cu ocazia aniversării a 800 de ani de la jurământul de credință al insulei Jersey. Levine a făcut un al doilea portret fotografic, pe care l-a intitulat *Bucuria de a fi*. Acesta surprindea oboseala inevitabilă a vârstei. În vreme ce se odihnea, între două ședințe, Elisabeta închisese ochii pentru o clipă.

Cu timpul, a început s-o ia și ea mai ușor; Elisabeta și-a delegat o parte dintre îndeletniciri abia în 2016 către copiii și nepoții săi; acest lucru nu i-a afectat rolul în cadrul familiei. „Un control prietenesc, autoritar, asupra fiecăruia și a tuturor“ – așa caracteriza, în 2016, specialistul în psihologie animală dr. Roger Mugford relația Elisabetei cu câinii ei. Prietenoasă și autoritară aveau să fie, de cele mai multe ori, cuvintele de ordine în treburile familiale, cu ajutorul ferm, uneori combativ, al lui Philip. Elisabeta nu încerca să-i controleze, iar ei nu țineau totdeauna cont de sfatul ei înțelept. Totuși, în primii ani ai noului veac, s-a simțit o ameliorare a vieții de familie regale ca organizație. Moartea reginei-mamă o ridicase, în sfârșit, pe Elisabeta pe poziția matriarhatului. Cu toate că îi lipsea sfatul mamei sale, întâlnirile plăcute de la Royal Lodge după biserică, duminica, și convorbirile telefonice de dimineață, a avut de beneficiat prin renunțarea la obiceiul de a se conforma hotărârii fostei consoarte. După Jubileul de Aur, consilierii regali au dezvăluit că gândurile regale de la Palat se îndreptau deja către 2012 și către un jubileu de diamant, a cărui pregătire a început încă din 2009. Evenimentele din 2002 nu aveau să se dovedească cântecul de lebădă al Elisabetei. Având în vedere robustețea sănătății sale și nivelurile ridicate ale susținerii publice – în 2006, un sondaj MORI a relevat că 85% dintre respondenți erau satisfăcuți „cu felul în care regina își face treaba ca monarh“ –, puține erau șansele de adio în următorii zece ani. Atât Elisabeta, cât și Philip își mențineau un program de angajamente mai încărcat decât al oricui altcuiva din familie, cu excepția lui Charles și a lui Anne. Acesta includea vizite peste graniță – în Norvegia, Franța, Germania, Statele Unite, Belgia, Olanda, Turcia și Țările Baltice – și primiri, cum ar fi aceea din 2009 a noului președinte american, Barack Obama, și a soției lui, Michelle, cu care Elisabeta a stabilit repede o relație extrem de caldă și informală. Elisabeta a continuat să participe la bienala Conducătorilor Commonwealth-ului ale Adunărilor Guvernamentale: în Australia, în Nigeria, în Malta, în Uganda și în Trinidad și Tobago. Afecțiunea și grija ei față de Commonwealth nu au slăbit cu nimic: în 2008, în semn de protest față de corupția și brutalitatea regimului său, ea a fost de acord cu retragerea ordinului cavaleresc onorific pe care i-l acordase, în 1994, președintelui din Zimbabwe, Robert Mugabe.

Conștiincioasa Elisabeta, căreia simțământul dinastic îi fusese insuflat de bunica ei, privea către viitor. În vara lui 2008, l-a desemnat pe William pentru Ordinul Jartierei, cel de-al o mielea cavaler al ordinului în aproape 700 de ani de istorie. Desemnarea lui timpurie era asemănătoare cu a ei, în 1947, pe când avea douăzeci și unu de ani; peste patru ani, l-a învestit cu Ordinul Ciulinului. La fel cum a procedat cu Charles și cu Camilla, a consfințit și o relație-cheie din viața lui William. Pășind alături de tatăl său în procesiunea tradițională a Jartierei, de la Castle Hill, William era urmărit cu privirea de iubita lui vreme de șase ani,

Catherine Middleton. Fusese invitată să se alăture alaiului regal în ziua respectivă și, la prima ei apariție la evenimentul public regal oficial, a stat alături de Camilla și de Sophie Wessex, a cărei activitate publică nevăzută va fi curând răsplătită de Elisabeta cu cea mai înaltă distincție a sa, Marea Cruce a Ordinului Regal Victorian. În anul ce-a urmat, William și Harry și-au stabilit o reședință comună, independentă de a lui Charles. Elisabeta și-a manifestat interesul cu discreție. La sugestia ei, a fost angajat un consilier cu jumătate de normă, dar neplătit, fostul diplomat Sir David Manning. Un oficial regal a clarificat sursa autorității lui Manning: „Sir David se întâlnește cu prințesa din când în când. De asemenea, se întâlnește și cu personalul casei ceva mai des".[4] În ianuarie 2010, Manning l-a însoțit pe William în Noua Zeelandă și Australia, primul turneu în străinătate al acestuia reprezentând-o pe bunica lui. Rolul lui Manning era să-l călăuzească pe viitorul rege, după un plan ce urmărea, în viziunea lui, dorințele Elisabetei. La inaugurarea noii Curți Supreme de la Wellington, a participat și secretarul particular al Elisabetei, Sir Chrisopher Geidt, deși a insistat că prezența lui a fost neoficială. În cazul nepotului mai mare, Elisabeta a depus toate eforturile să-i pună la dispoziție „programul de formare" despre care Edward negase că ar exista.

Lista de onoare alcătuită pentru a marca ce-a de-a optzecea aniversare a Elisabetei includea primirea ca membru în Ordinul Regal Victorian a Angelei Kelly, o divorțată gureșă, irascibilă, născută în Liverpool în anul încoronării reginei. Ordinul reprezintă o recunoaștere a serviciului personal adus monarhului sau familiei acestuia; peste un an, la propria-i sugestie, lui Kelly i s-a acordat titlul de Asistent Personal, Consilier și Curator al Maiestății Sale Regina (Bijuterii, Insigne și Garderobă). Pentru mai bine de zece ani, ea a fost garderobiera principală a Elisabetei, ca urmare a pensionării după mai bine de 35 de ani (și la numai doi ani după moartea lui Bobo) a lui Peggy Hoath. Între cele două femei s-a creat o legătură afectivă puternică. Imagini cu Kelly ajutând-o pe Elisabeta cu roba ei pentru Ordinul Jartierei, în timpul unei ședințe foto pentru Annie Leibovitz, o înfățișează bătând-o ușor pe umăr pe regină, Kelly mărturisind adesea veselă că era mișcată până la lacrimi când o vedea pe Elisabeta purtând Coroana Imperială la Deschiderea Oficială a Parlamentului. Deși îi lipsea istoria lungă pe care Bobo o împărtășise cu Elisabeta, Kelly ajunsese să ocupe, la fel ca ea, o poziție mai de încredere și mai intimă decât alți servitori, stârnindu-le uneori gelozia. A negat faptul că relația ei cu Elisabeta ar fi devenit mai apropiată după moartea lui Margaret și a reginei-mamă, în 2002, susținând că: „Nu sunt acolo ca să-i înlocuiesc mama sau sora. Dacă dorește să discute chestiuni de suflet, o face cu familia ei. Nu e decât o relație de lucru – însă una apropiată".[5]

Elisabeta le-a acordat aceeași încredere vechilor sale doamne de onoare: în 2010, a consimțit la organizarea unei recepții pentru aniversarea a 50 de ani de la numirea lui Mary Morrison și a lui Susan Hussey, la Palatul Buckingham, sub numele de „Un veac de Slujire". Christopher Geidt, care, în 2007, l-a înlocuit pe Robin Janvrin ca secretar particular, i-a câștigat repede încrederea Elisabetei.

Geidt lucrase pentru ea din 2002. Când s-au împlinit zece ani în serviciul ei, ea făcea nouăzeci și unu de ani. Geidt a adus în discuție, cu delicatețe, chestiunea vârstei înaintate și viitorul monarhiei. Din 2008, a lucrat și cu Charles. Această legătură dintre mamă și fiu menită să implementeze o combinație de colaborare mai apropiată și de împărțire a sarcinilor între monarh și moștenitorul său urma să netezească tranziția de la o domnie la alta, cu toate că Elisabeta nu s-a dat înapoi de la îndatoririle sale publice. Faptul că Elisabeta însăși a autorizat acest proces, prin deciziile sale, a constituit o dovadă a naturii ei pragmatice, îndatoririle sale având un dublu aspect: față de națiune și față de Commonwealth, precum și față de monarhia al cărei custode era. Relațiile de muncă ale Elisabetei cu Geidt erau strânse: „Când vorbește Christopher, știi că exprimă gândurile Maiestății Sale", comenta secretarul de cabinet, Gus O'Donnell; un membru al personalului afirma că Geidt era pe măsura Elisabetei, exista o înțelegere instinctivă.[6] Modestia lui Geidt se potrivea cu a ei: lui îi făcea plăcere, afirma secretara particulară a lui Charles, Elizabeth Buchanan, să recunoască public munca „extraordinară" a Elisabetei. În ceea ce-o privește, Elisabeta îi aprecia claritatea viziunii, „aproape un soi de îndemânare chirurgicală de a risipi ceața detaliilor și de a ajunge la esența problemei" când evalua pe cineva; prietenul ei, William Shawcross, atribuia această capacitate „onestității, modestiei, intelectului, curtoaziei și perseverenței sale".[7] Geidt avea reputația de a formula cu grijă răspunsuri la probleme, într-un „format foarte scurt și concis", un stil care se potrivea cu abordarea pragmatică a Elisabetei.[8] Perseverența lui era necesară pentru a întări legăturile dintre Palatul Buckingham și reședința lui Charles de la Clarence House. La fel ca relația dintre Elisabeta și fiul ei, relația dintre cele două instituții regale nu era întotdeauna foarte cordială.

Rezultatul unor alegeri generale din 6 mai 2010 l-a lipsit pe succesorul lui Blair, Gordon Brown, de majoritate, fără a le oferi adversarilor săi conservatori numărul de locuri pe care îl solicitau, ca să guverneze singuri. Brown a fost obligat să rămână în funcție până la obținerea unei soluții potrivite. În Departamentul pentru coordonarea activității guvernului, Geidt a oferit consultanță cu privire la aspectele constituționale ale dilemei. Prezența lui în Downing Street era un memento că administrația avea nevoie de amprenta Elisabetei, deși decizia ei de a rămâne la Windsor pe parcursul perioadei de cinci zile de negocieri era un semnal limpede că ea nu participa la discuții și nu avea nicio legătură cu rezultatul. Brown a demisionat pe 10 mai, fiind înlocuit de o coaliție a conservatorilor cu liberal-democrații, sub David Cameron, la patruzeci și trei de ani, cel mai tânăr prim-ministru al Elisabetei; îl văzuse la început ca pe un iepuraș într-o piesă din școala primară. Palatul a salutat această rezoluție cu ușurare. Eliminând orice nevoie de implicare a Elisabetei, a diminuat potențialele controverse de genul celor care au urmat după ce a „ales" prim-miniștrii în 1957 și 1963.

Printre îngrijorările inițiale ale noului guvern erau finanțele regale. După expirarea înțelegerii de zece ani a lui Thatcher din 2000, Blair menținuse același aranjament și pentru deceniul ce a urmat. În 2010, într-o perioadă de măsuri

austere impuse de guvern, plata Listei Civile anuale de 7,9 milioane de lire a scăzut la 6 milioane pentru costuri curente, cu reparațiile esențiale de la Palatul Buckingham deja mult întârziate. Prin Legea de acordare de subvenții suverane din decembrie 2011, s-a renunțat la modelul de finanțare regală introdus în 1760, la începutul domniei stră-stră-stră-stră-străbunicului Elisabetei, George al III-lea. În locul finanțării Listei Civile de la Trezorerie, al unui grant pentru călătorii de la Departamentul Transporturilor și al unui grant pentru comunicații de la Departamentul Cultură, Media și Sport, Elisabeta avea dreptul la 15% din profiturile Domeniilor Coroanei. Noul aranjament avea să intre în vigoare din 2013, cu o posibilitate de revizuire peste șapte ani și, ceva ce tatăl ei ar fi respins cu siguranță, sub supravegherea conturilor Grantului Suveran, făcută de Oficiul Național de Audit. Plin de tact, un comunicat de la Palatul Buckingham, autorizat de monarhul care cunoștea foarte bine pericolele evaziunii fiscale, a caracterizat schimbarea ca fiind „o metodă modernă, transparentă și mai simplă de a finanța conducătorul statului".

William s-a căsătorit cu Catherine Middleton la 29 aprilie 2011, la câteva zile de la aniversarea a optzeci și cinci de ani a Elisabetei. Slujba de la Westminster Abbey a fost urmărită de o audiență globală estimată la trei miliarde de telespectatori. Elisabeta i-a conferit nepotului său titlul de duce de Cambridge și gradul de colonel al Gărzilor Irlandeze; într-un fel de intervenție tipică stră-străbunicii ei, regina Victoria, a insistat ca el să poarte la nuntă uniforma de ceremonie a regimentului. În esență, comentariile asupra acestui mariaj dintre un prinț și o persoană din clasa mijlocie, după o legătură îndelungată, n-au fost mult diferite de cele făcute pe vremea căsătoriei Elisabetei, în ciuda diferențelor marcante de situație. „Vor purta pe umeri speranțele unei națiuni", scria *Country Life;* aceleași comentarii fuseseră făcute despre prințesa Elisabeta și locotenentul Philip Mountbatten în 1947 – o căsătorie, sugera revista, care, după 64 de ani, „rezistase atât de ferm și atât de mult, încât pentru cei în cauză ajunsese să pară parte integrantă a principiilor neschimbătoare ale universului".[9]

Cu doi ani înainte, Philip devenise cel mai longeviv consort din istoria monarhiei, depășind recordul de 57 de ani și 17 zile, deținut înainte de soția lui George al III-lea, Charlotte de Mecklenburg-Strelitz. Cu câteva zile înainte de nunta lui William, tatăl său a atins și el un record. Pe 20 aprilie, așteptarea lui Charles pentru succesiunea mamei sale a întrecut-o pe cea a stră-stră-străbunicului său, Edward al VII-lea. Nu era genul de socoteli cărora Elisabeta să le țină seama, odată ce, pe 9 septembrie 2015, ea însăși a stabilit un record similar, ca monarhul cu cea mai lungă domnie din Marea Britanie. În ziua aceea, Elisabeta a inaugurat Scottish Borders Railway, împreună cu Philip. Într-un discurs concis, ea s-a referit la recordul acela ca la ceva la care „n-am aspirat niciodată", și i-a diminuat semnificația, în ciuda mesajelor de felicitare din partea Parlamentului, adăugând că „inevitabil, o viață lungă poate trece prin multe momente de cumpănă. Nici a mea nu face excepție". Însă avea să recunoască tot mai mult disconfortul și provocările, reale sau imaginare, în ceea ce-l privește pe

Charles, plătind tribut public realizărilor lui caritabile de anvergură, delegându-și mare parte dintre sarcini pe umerii fiului său, inclusiv, după 2013, turneele lungi și, prin Christopher Geidt, facilitându-i să se familiarizeze cu treburile administrative ale suveranului, documentele guvernului fiind trimise în casete verzi, nu roșii, ca ale Elisabetei. Frustrările lui Philip erau și ele la fel de greu de domolit. În 2011, la a nouăzecea sa aniversare, a sugerat că era gata să se retragă. „Socotesc că mi-am făcut partea mea de datorie", a zis el. „Vreau să mă distrez și eu un pic acum, cu ceva mai puține responsabilități, mai puțină agitație, mai puține pregătiri, să mă gândesc mai puțin la ceea ce am a spune. [...] E bine să te retragi înainte să dai în primire".[10] Elisabeta a recunoscut cinstit că Philip nu se afla sub jurământul încoronării, ca ea, ca să slujească până la moarte. Printre cadourile făcute soțului ei la a nouăzecea aniversare era și o numire finală surpriză: poziția de Mare Amiral, conducătorul Marinei Regale, un compliment special păstrat pentru prânzul luat în doi cu această ocazie. Philip a fost impresionat de gest; de fapt, a mai amânat retragerea cu încă șase ani. În portretul oficial cu ocazia Jubileului de Diamant, făcut la Palatul Buckingham în decembrie, Elisabeta a purtat cadoul de nuntă al lui Philip, brățara de diamant pe care bijutierul Philip Antrobus o făurise, după designul lui, folosind nestematele din diadema prințesei Andrew. Un portret fotografic comandat de la Thomas Struth de National Portrait Gallery îi înfățișa pe cei doi soți unul lângă altul, pe o sofa aurită, în splendoarea umbrită a Castelului Windsor, o imagine hibernală a bătrâneții stoice.

Fotografia lui Struth reușea, într-o oarecare măsură, să sugereze că Elisabeta era deopotrivă parte a lumii active și dincolo de ea. La fel ca în cazul reginei Victoria, Jubileul de Diamant al Elisabetei a devenit un moment apoteotic, marcat de numeroase onoruri. Sentimentul acesta a apărut înainte de jubileul în sine, consolidat de succesul nunții lui William și anticipând Jocurile Olimpice ce aveau să fie găzduite la Londra. În iulie 2011, *Daily Mail* remarca faptul că atitudinea publicului față de Elisabeta era reverențioasă; venerarea afectuoasă avea să caracterizeze multe dintre serbările de pe tot cuprinsul Commonwealth-ului.[11] Keneth Rose atribuia succesul ei celor peste 60 de ani de „tărie și de caracter remarcabil"; directorul muzical al reginei, Sir Peter Maxwell Davies, o descria pe Elisabeta ca pe „un model minunat și adevărat"; compozitorul susținea că ea a fost cea care l-a convertit de la republicanism, prin „dedicația și exemplaritatea ei generoasă".[12] Hagiografia nu era doar o reacție la vitalitatea și la longevitatea Elisabetei, deși amândouă au jucat rolul lor. O vizită oficială în Republica Irlanda, în mai 2011, a făcut-o să câștige o apreciere aproape unanimă. La cererea Elisabetei, vizita a fost prelungită de la o zi și jumătate la patru zile, succesul datorându-se, în mare parte, talentului său diplomatic și hotărârii sale clare ca prezența ei să consolideze prietenia anglo-irlandeză, ca urmare a Acordului de la Belfast, din 1998. Elisabeta a făcut un tur al locurilor de importanță majoră pentru naționaliștii irlandezi. La un banchet oficial de la Castelul Dublin, îmbrăcată cu o rochie brodată manual cu mai bine de 2.000 de trifoi cu patru foi și purtând diadema bunicii ei, „Fetele Marii Britanii și ale

Irlandei“, a ținut un discurs în care, fără să-și ceară iertare pentru ocupația britanică din Irlanda, se pare că a oferit catharsis, alinare și, de asemenea, un compliment, adresându-se, la început, în gaelică: „Domnule președinte și dragi prieteni“; s-a referit, în treacăt, și la uciderea lui Mountbatten. Un discurs menit să inaugureze un capitol nou în relațiile dintre Marea Britanie și vecinul ei cel mai apropiat a fost primit ca atare de majoritatea celor care l-au ascultat. În schimb, discursul Elisabetei către șefii Commonwealth-ului de la Adunarea Guvernamentală de la Perth, într-un turneu de zece zile în Australia, în octombrie, suna ca unul de adio. La optzeci și cinci și la nouăzeci și unu de ani, Elisabeta și Philip au considerat scurtele lor incursiuni în Australia și Noua Zeelandă prea obositoare; nu aveau să se mai întoarcă acolo. La sugestia lui Philip, Elisabeta a citat un proverb aborigen: „Suntem cu toții vizitatori ai acestui timp, ai acestui loc. Noi nu facem decât să trecem pe aici. Scopul nostru este să observăm, să învățăm, să creștem, să iubim [...], după care, să ne întoarcem acasă“. Prim-ministrul republican, Julia Gillard, a asigurat-o pe Elisabeta de „afecțiunea durabilă a țării și de respectul nostru profund“. De la referendumul din 1999, presiunea pentru un șef de stat ales, care s-o înlocuiască pe Elisabeta, a scăzut.

În 1977, Martin Charteris își exprimase îngrijorarea că Elisabeta avea să fie atât de obosită din cauza jubileului, încât nu va mai fi „sănătoasă și viguroasă“ pentru serbările din capitală. În 2012, Elisabeta și Philip și-au limitat vizitele la Regatul Unit. După câteva săptămâni de la întoarcerea lor din Australia, Philip a fost dus cu elicopterul la Spitalul Papworth din Cambridgeshire, pentru a i se trata o arteră blocată. Comunicatele oficiale emise de Palat au minimalizat îngrijorarea în legătură cu sănătatea lui, însă ele au speriat-o pe Elisabeta, întunecându-i Crăciunul și perioada ce-a urmat. Copiii și nepoții cuplului au făcut turneul în Commonwealth, în numele lor. Însă lumea a venit spre Elisabeta și spre soțul ei, după câte se pare revitalizat, sub forma unui prânz al „suveranilor“ la Windsor, la mijlocul lui mai, ce implica 550 de cai și de două ori mai mulți călăreți, dându-și toată silința s-o înveselească pe Elisabeta. Rebotezarea temporară, în onoarea ei, a tuturor celor 17 localuri din orășelul Otley cu numele de „Regina Elisabeta“ și vânzarea a 30.000 de castraveți înregistrați de Morrisons în Bradford pentru sendvișurile cu castravete destinate petrecerilor regale ale ceaiului erau detalii menite s-o amuze și ele. Experiența ei cu procesiunea de pe fluviu, cu Tamisa biciuită de ploaia care n-a contenit să cadă tot sfârșitul de săptămână dedicat jubileului, s-ar putea să nu fi fost prea plăcută, mai ales pentru Philip, nevoit să se interneze după aceea cu o infecție la vezică; Margaret Rhodes a zis că Elisabeta a fost tare speriată doar gândindu-se la asta. Totuși, Elisabeta a fost impresionată de dârzenia și de vastitatea mulțimii, despre care i s-a spus că era omniprezentă „pe barje, pe poduri și pe malurile fluviului [...], nestăvilită de ploaie“; din când în când, fericirea ei deplină se traducea prin zâmbete adresate soțului ei.[13] Absența ulterioară a lui Philip de la un concert în aer liber și de la slujba de mulțumire oficiată la St Paul’s Cathedral, unde Elisabeta a fost însoțită de doamna ei de onoare, lady Farnham, a atras atenția asupra poziției sale

solitare. Dar fotografiile făcute la recepția de la Guildhall, după slujbă, o înfățișează fericită și relaxată. În ton cu Jubileul de Diamant, purta broșa de diamante enormă, Cullian III și IV, pe care o moștenise de la regina Mary, căreia ea îi zicea „Chipsurile lui Buni". Și, cu modestia-i obișnuită, a rămas uluită de mulțimea care umplea artera The Mall, ce se întindea până la Arcul Amiralității, pentru apariția ei finală în balcon. William a fost cel care i-a spus bunicii sale: „Mulțimile acelea sunt adunate să te vadă", ca răspuns la vorbele ei tremurate, „O, Doamne! Extraordinar! N-am crezut că va fi atâta lume."[14] Într-o emisiune de mulțumire, difuzată în seara aceea, Elisabeta și-a descris percepția asupra evenimentelor jubileului ca fiind o „experiență ce te conduce la smerenie".

„Și-a făcut publicul fericit, și toate semnele arată că ea însăși este fericită, împlinită și în largul ei la aceste întâlniri", afirmase arhiepiscopul de Canterbury despre viața publică a Elisabetei în cadrul slujbei de mulțumire. Așa că avea să continue. A fost susținută de dragostea ei pentru familie și, fără să țină seama de recentele temeri legate de sănătate, de o căsătorie menită s-o sprijine timp de 65 de ani, de propriile-i rugăciuni zilnice și credința profund înrădăcinată, de personalul atent, plin de afecțiune și de plăcerea pe care a continuat să o resimtă din conștiința datoriei asumate de bunăvoie și în deplinătatea potențialului său. Elisabeta a abordat viitorul cu stăpânire de sine. Într-un mesaj de Ziua Încoronării, își reînnoise promisiunea de a se dedica serviciului în slujba regatului și a Commonwealth-ului; reacțiile la jubileu i-au întărit hotărârea. Nu s-a culcat pe lauri. După doar câteva săptămâni, „și-a făcut publicul fericit" din nou, cu o apariție extrem de neobișnuită, la deschiderea Jocurilor Olimpice. Fusese filmat în primăvară, în împrejurări oarecum secrete – un scheci cu James Bond, în care Daniel Craig s-a dus la Palatul Buckingham ca s-o ia pe Elisabeta cu elicopterul spre stadionul olimpic. Angela Kelly fusese cea care făcuse legătura cu cineastul Danny Boyle; Elisabeta a cerut să i se atribuie replica „Bună seara, domnule Bond!". Un cascador cu perucă a sărit cu parașuta din elicopter în plină ceremonie: „O spărtură în nori/ Și regina a sărit din cer/ Spre mulțimea în delir", după cum își amintea poeta Carol Ann Duffy. Elisabeta și-a luat locul în loja ei, îmbrăcată în hainele pe care le purtase la filmare. Scurta secvență sugerează că s-a distrat. *Daily Express* a publicat o bandă desenată de Paul Thomas: Elisabeta dă instrucțiuni unui valet cu un ceainic: „Un cub de zahăr – agitat, nu amestecat". Refuzul de a „juca" în fața camerelor, obiceiul ei de-o viață, i-a salvat demnitatea; lucrul acesta sugera, după cum scrisese Mary Wilson, cu 25 de ani în urmă, și că ea va rămâne întotdeauna „Regina". Așa a prezentat-o Duffy pe Elisabeta, în vara ce-a urmat, într-un poem menit să aniverseze 60 de ani de la încoronare. În „Coroana" lui Duffy, suverana poartă mereu cu ea amintirea poverii coroanei, la propriu și la figurat: „O simte până și în spațiul privat, când și-o dă jos". Monarhia, a concluzionat Duffy, care nu era regalist, după ce și-a petrecut ceva timp în compania Elisabetei, seamănă cu poezia prin faptul că posedă „capacitatea de a transforma obișnuitul în magie".[15] În discursul ei de Crăciun din 2013, Elisabeta a amintit de încoronarea ei, precum și de botezul primului copil al lui William și al lui Catherine, George. A prezentat ambele evenimente în

termenii datoriei: „Angajamentul pe care mi l-am asumat în acea biserică măreață, în ziua Încoronării, cu 60 de ani în urmă“ și botezul bebelușului prințului „într-o credință plină de bucurie față de datoria și de slujba creștină“. Era o viziune fără compromis, ce izvora din încrederea ei puternică în regalitate și în menirea acesteia. Viitorului George al VII-lea i-a lăsat testament doctrina de a-ți face datoria (cu bucurie) căreia i s-a dedicat întreaga viață și a atras atenția asupra valorii a ceea ce numise în discursul cu ocazia Jubileului „ritmul obișnuit în care merită să trăiești“.

Indiferent de simțămintele sale, în vara Jubileului de Diamant, Elisabeta nu putea, așa cum făcuse în 1977, să apere deschis Uniunea. Cedarea regională politizase și mai mult naționalismul celt. Totuși, la cererea prim-ministrului, a făcut o intervenție discretă, dar semnificativă, în toamna anului 2014. Elisabeta era la Balmoral în campanie pentru un referendum asupra independenței Scoției, ajuns la final. Sondajele păreau să arate sprijinul în creștere pentru cauza naționalistă. David Cameron a intrat în panică. În conversațiile dintre secretarul său privat și al Elisabetei, precum și între el și regină, Cameron i-a cerut ajutorul. Mai târziu, a susținut că nu solicitase „nimic nepotrivit sau neconstituțional, însă doar o ridicare de sprânceană, știți dumneavoastră, fie ea cât de mică, ne-am gândit că ar face diferența“. Elisabeta i-a venit în ajutor prim-ministrului în fața bisericii Crathie, în sâmbăta de dinaintea votului. După slujba ce inclusese și o rugăciune pentru a fi apărați de „alegerile false“, Elisabeta a stat de vorbă cu grupurile de bună credință. Remarcile ei au ajuns la urechile jurnaliștilor și ale fotografilor: lucru neobișnuit, aceștia fuseseră invitați să asiste la schimburile de idei. La o glumă în legătură cu referendumul ce urma, Elisabeta a atras atenția: „Sper că oamenii se vor gândi foarte atent la viitor“. După aceea, Cameron a pretins că „ea a ajutat discret la schimbarea percepției asupra lucrurilor“, iar comentariul ei, larg răspândit, a fost interpretat ca fiind împotriva separatismului. Era o interpretare plauzibilă, având în vedere opoziția ei la naționalismul galez și scoțian la Jubileul de Argint. Cei care o cunoșteau mai bine i-au înțeles dorința de a păstra intactă moștenirea de la tatăl ei: un regat unit, cu părțile componente îngemănate prin loialitatea lor față de Coroană. Simțământul Elisabetei de înrudire cu Scoția era profund. Aici își petrecuse aproape fiecare vară a vieții sale, de multe ori în compania mamei sale scoțiene, a guvernantei sale scoțiene și a garderobierei sale scoțiene, Bobo. Soțul ei și toți fiii săi erau educați în Scoția, unde se născuse și sora ei; Elisabeta spusese că ar putea „hiberna“ în Scoția. Balmoral a fost scena unor amintiri atât de fericite: verile copilăriei alături de Margaret, de verii ei Bowes Lyon și Elphinstone; cererea în căsătorie a lui Philip; picnicurile și grătarele, vânătorile, pândele și partidele de călărie împreună cu prietenii preferați, copiii, nepoții și familia apropiată. David Cameron a declarat că nu mai „auzise pe cineva atât de fericit“ ca Elisabeta când i-a spus despre alegerea votanților de a rămâne în cadrul Regatului Unit; „a tors ca o pisică la telefon“. Pe bună dreptate, indiscreția lui i-a provocat mâhnire.

Criticile disfuncționalităților regale din anii ’90 au început să se estompeze

când s-a născut Charlotte Elizabeth Diana, cel de-al doilea copil al lui William și al lui Catherine, în 2 mai 2015. Familia Cambridge și interesul intens ce li se arăta semănau foarte bine cu ale Elisabetei, pe vremea încoronării. Cu o lună înainte de nașterea copilei, Clarence House a publicat o fotografie, la împlinirea a zece ani de la nunta lui Charles cu Camilla. Căsătoria dintre Edward și Sophie se dovedise, de asemenea, de succes. Apropierea Castelului Windsor de Bagshot facilita întâlnirea regulată a Elisabetei cu nepoții ei Wessex, lady Louise Mountbatten-Windsor și James, vicontele Severn. Ea le-a înlesnit amândurora lecțiile de călărie. Decizia lui Louise de a se apuca de condus trăsura i-a făcut mare bucurie bunicului ei, Philip, căruia continua să-i placă sportul acesta, chiar și la cei peste nouăzeci de ani ai săi. Sophie împărtășea interesul Elisabetei față de istoria militară a Marii Britanii. Nu i-a luat locul lui Anne în inima Elisabetei, dar, având în vedere sarcinile excepțional de grele de pe umerii fiicei sale, îi era deseori mai la îndemână – o înlocuitoare a companiei feminine pentru regină a lui Margaret și a reginei-mamă. „Satisfacția și mulțumirea sunt date de relațiile dintre indivizi“, scria Philip în 1982.[16] Ca în nenumărate rânduri, gândurile Elisabetei le oglindeau pe cele ale soțului ei. Ea spunea despre familie și despre prietenie că sunt o sursă constantă de confort personal și de liniște“; atribuia același efect și credinței sale.[17]

Dar aparența liniștii familiale inducea în eroare. Întâlnirea stânjenitoare cu fiul ei preferat, Andrew, în cea de-a doua săptămână din martie 2011, a ținut o oră. În cei zece ani de când se retrăsese din marină, în 2001, rolul lui Andrew ca reprezentant special pentru comerț și investiții adusese „foarte multe lucruri bune Regatului Unit“, susținea ministrul de externe, William Hague; de asemenea, iscase anumite întrebări în legătură cu călătoriile sale costisitoare și cu caracterul indezirabil al unor relații personale. Prietenia lui Andrew cu finanțistul din New York Jeffrey Epstein, nu s-ar fi cuvenit să supraviețuiască acuzației aduse acestuia că și-ar fi procurat un copil pentru prostituție, în 2008; în decembrie 2010, Andrew și Epstein au fost fotografiați împreună, în Central Park, la New York. Publicarea acestor fotografii a întărit impresia că prințul se scălda în mocirlă: printre prietenii și asociații săi se aflau și fiul conducătorului libian, colonelul Gaddafi, precum și ginerele unui dictator din Kazahstan. Jurnaliștii îl împroșcau cu noroi, ceea ce părea o încercare de a-l îndepărta pe Andrew de la rolul său special. Pentru Elisabeta, care își dovedise reticența de a se implica mai devreme, loialitățile ei au intrat din nou în conflict. Înțelegea prea bine pericolul acuzațiilor care combinau extravaganța cu indecența. Campania împotriva lui Andrew amenința să arunce în prăpastia scandalului sărbătorirea nunții lui William; se contura spectrul unui *annus horribilis*. Afecțiunea Elisabetei pentru cel de-al doilea său fiu – fanfaron și cu obrazul gros – nu a împiedicat-o să vadă potențialul unui scandal care să umbrească revigorarea șanselor regale, promisă de William și de mireasa lui, și fascinația lumii întregi față de cuplul de aur. Elisabeta a înțeles lucrul acesta chiar și fără să-l consulte pe Christopher Geidt. Acesta cunoștea dimensiunea cheltuielilor lui Andrew și era pregătit să-i abordeze activitățile cu o severitate fermă. Se zvonea că voia să se opună și oricărui rol

public al fiicelor lui Andrew, Beatrice și Eugenie. Pe termen scurt, miniștrii guvernului s-au raliat cauzei lui Andrew. Ministrul pentru afaceri și inovație, Vince Cable, a reiterat punctul de vedere al companiilor, conform cărora prințul le-a „susținut și ajutat“. Însă, în martie 2011, corespondentul la Palat al postului BBC, Peter Hunt, a catalogat ca „inevitabilă“ înlăturarea lui Andrew din rolul lui de reprezentant special, ca urmare a prieteniei sale cu Epstein. Lucrul acesta s-a întâmplat în iulie.

Apropierea Elisabetei de cel de-al doilea său fiu s-a reflectat în relația cu fiicele lui, pe care zvonurile scandalului nu au afectat-o cu nimic. În vara Jubileului de Diamant, ea le-a reînnoit Ordinul de Preeminență la Curte. Când William nu și-a însoțit soția, Catherine avea să fie nevoită să facă reverențe prințeselor de sânge: fiicei sale, Anne, verișoarei sale, Alexandra – și fiicelor lui Andrew, nepoatelor mult-iubite ale Elisabetei, Beatrice și Eugenie. Ca înaintașa ei, regina Victoria, care fusese adesea însoțită în public de o nepoată necăsătorită, Elisabeta le invita când pe una, când pe alta dintre fiicele lui Andrew să participe alături de ea la o serie de angajamente, inclusiv la ceremonia din Joia Mare și la petrecerile regale în aer liber. I-a încredințat lui Beatrice reînnoirea acelui simbol din propria-i copilărie fericită, *Y Bwthyn Bach*. Mai târziu, Beatrice avea să împrumute o rochie de-ale Elisabetei pentru nunta sa de taină. Ca dovadă de generozitate față de ea, i-a împrumutat și diadema cu franjuri de diamant pe care o purtase la propria nuntă.

Nu numai secretarul particular al Elisabetei era conștient de apropierea de capătul vieții. Jubileul de Diamant a stimulat o revărsare de afecțiune pentru Elisabeta, care s-a accentuat prin conștientizarea vârstei sale. Jubileul de Aur a avut drept consecință o atmosferă de optimism în cercurile regale; după 2012, pe măsură ce se instala pacea în următorul deceniu, percepțiile s-au colorat într-o tentă autumnală a domniei care intra, se pare, într-un amurg senin. Asistată de soțul ei nonagenar, Elisabeta își făcea treburile ca de obicei, cu toate că ritmul angajamentelor încetinise; în afara îndatoririlor, ea continua să călărească regulat, tot fără pălărie, cu toate că poneiul ei de încredere, din rasa Fell, pe nume Emma, îi înlocuise pe cei mai aprigi de dinainte. În 2014, monarhul de optzeci și opt de ani a dus la îndeplinire aproape 400 de angajamente. Agenda ei pentru anul ce urma cuprindea și cea de-a cincea vizită în Germania, iar în noiembrie, una oficială în Malta, din 1974 proclamată republică, pentru a o corela cu Adunarea Guvernamentală a Liderilor Commonwealth-ului. În Germania, emoția a fost considerabilă. Franz Joseph Wagner, care scria pentru *Bild*, a răsfoit presa din tinerețea Elisabetei, ca o divagație, pentru a medita asupra vârstei sale: a ridicat-o în slăvi, numind-o „mama poveștilor cu zâne“ și a sugerat că „toată lumea din Germania va fi încântată. Vom uita de iPhone-uri și de iPad-uri [...] Vom fi din noi copii“. Magazinul Lego din Berlin s-a aprovizionat cu o figurină de plastic comemorativă, în ediție limitată, care o reprezenta pe Elisabeta într-o rochie albă de gală, cu o panglică a Ordinului Jartierei. Elisabeta a profitat de discursul către

liderii Commonwealth-ului reuniți la Valletta ca să-și onoreze soțul de nouăzeci și patru de ani, pe Charles și, mai presus de toate, întregul Commonwealth, cei 60 de ani de existență, de progres și de (relativă) unitate. La fel ca în discursul său de la Perth, cu patru ani înainte, a fost, în parte, unul de adio, cu toate că atitudinea Elisabetei a fost, ca de obicei, neutră. Ea și-a caracterizat cele șase decenii de șef al Commonwealth-ului ca pe „o responsabilitate pe care am cinstit-o". Un reporter ITV a concluzionat: „Exista un simțământ ineluctabil că își ia rămas-bun". Hotărârea ei de a-și restricționa călătoriile a întărit posibilitatea ca aceasta să fie ultima ei ședință a șefilor Commonwealth-ului. Totuși, trei ani mai târziu, Elisabeta însăși a fost cea care a descris viitorul Commonwealth-ul fără ea. La Adunarea din 2018, de la Londra, și-a exprimat „dorința sinceră [...] ca, într-o zi, prințul de Wales să continue munca importantă începută de tatăl meu în 1949". Câteva zile mai târziu, spre încântarea ei considerabilă, liderii și statele membre i-au acceptat recomandarea și l-au numit pe Charles succesor și șef al Commonwealth-ului. Nu numai că și-a păstrat și și-a întreținut moștenirea de-a lungul domniei, dar a și facilitat posibilitatea ca rolul acesta non-ereditar să fie preluat de moștenitorul ei.

Pentru majoritatea supușilor săi britanici, renunțarea treptată a Elisabetei era imperceptibilă, cum intenționaseră atât ea, cât și Geidt și consilierii de la Palat; Margaret Rhodes s-a referit la felul ei „gradual, aproape neobservat de a-și delega atribuțiile", fără să arate „vreun semn de stagnare în îndeplinirea îndatoririlor sale". Cea de-a nouăzecea aniversare s-a sărbătorit de două ori, cu mult fast. În 21 aprilie, cei care doreau să o felicite s-au strâns în fața Castelului Windsor încă de la ora cinci dimineața: în ciuda distanței scurte, plimbarea Elisabetei de la castel la Guildhall a durat o jumătate de oră, atât de multă lume era acolo. Elisabeta și Philip au străbătut orașul într-un Range Rover decapotabil. „Extraordinar de fericită", Elisabeta a inaugurat Aleea Reginei. Seara, înaintea unei cine private în Sala Waterloo de la castel, a aprins prima dintr-un lanț de 1.200 de făclii răspândite pe tot cuprinsul țării. Într-un scurt discurs, Charles i-a spus mamei sale că făcliile ar reprezenta „dragostea și afecțiunea ce ți se poartă de-a lungul întregii țări și în Commonwealth"; până la ora ceaiului, Twitter înregistrase mai bine de un sfert de milion de mesaje care îi urau Elisabetei la mulți ani. Acest eveniment a fost marcat de un trio de noi fotografii stilizate, realizate de Annie Leibovitz: Elisabeta cu strănepoții și cu cei mai mici dintre nepoți, cu câinii și cu Anne. O a patra fotografie de la aceeași ședință, reprezentându-i pe Elisabeta și pe Philip, a fost emisă în iunie, cu ocazia oficială a sărbătoririi sale, chiar înainte ca soțul ei să împlinească nouăzeci și cinci de ani. La fel ca în fiecare an, sărbătorirea din vară includea parada aniversării, Trooping the Colour. Trecuseră mulți ani de când Elisabeta nu mai mergea călare pe-o parte a șeii, pe iapa ei Burmese; din 1987, participa la ceremonie într-un faeton, îmbrăcată într-o rochie civilă, nu într-o uniformă de ceremonie. Pentru a nouăzecea aniversare, a ales un pardesiu verde-prăzuliu, cu o pălărie în ton, creată de Stewart Parvin, care, cu nouă ani în urmă, fusese invitat să-i reînnoiască garderoba. Elisabeta nu-și subestimase niciodată importanța veșmintelor în viața publică. În iunie 2016, alegerea

nuanței „neon“ a electrizat rețelele sociale, inspirând hashtag-urile #neonat90 și #highvishighness. Elisabeta nu intenționase lucrul acesta, dar era dovada importanței celui de-al zecelea deceniu din viața ei.

Totuși, avea să fie un deceniu marcat de pierderi. În noiembrie 2016, a murit Margaret Rhodes, la vârsta de nouăzeci și unu de ani. După moartea mamei și a surorii sale, pierderea verișoarei și prietenei de-o viață a Elisabetei, care locuia aproape, în Windsor Great Park, a fost o altă ruptură nefericită cu copilăria. Reginei nu i s-a dat răgaz să-și plângă durerea. La câteva zile, așa cum fusese planificat, a găzduit o recepție în onoarea verișoarei sale, Alexandra, la împlinirea a optzeci de ani, și a muncii prințesei transpuse în aproape o sută de evenimente caritabile. În 4 mai 2017, Palatul Buckingham a anunțat retragerea lui Philip din viața publică. Decizia pe care cei doi o luaseră împreună reprezenta îndeplinirea dorinței pe care și-o exprimase cu șase ani în urmă. Pentru Elisabeta, consecințele au fost semnificative. Începând cu toamna aceea, și-a îndeplinit singură angajamentele, sau cu ajutorul altor membri ai familiei, inclusiv al lui Charles, al lui William, Harry, Alexandra, Anne și Sophie. Începând cu anul aniversării a 70 de ani de la nunta lor, cei doi au stat adesea separat, Philip, la Wood Farm de la Sandrigham, sub îngrijirea câtorva angajați, a pajilor săi, a valetului și a unei menajere; Elisabeta venea la el cu trenul, ori de câte ori era posibil; soțul și soția vorbeau zilnic la telefon. Când s-a stabilit la Norfolk, el i s-a alăturat în casa aceea mare, dar nu putea să-și joace rolul, pe termen lung, de *pater familias* și de pedagog care o despovărase mai demult pe Elisabeta de greutatea de a controla o familie mare, ambițioasă și, în cazul unora dintre membrii săi, trufașă. Philip suferea de inconvenientele fizice ale vârstei extrem de înaintate. Era mai puțin mobil decât Elisabeta, chiar și după operația de protezare a șoldului din aprilie 2018, iar auzul i se deteriorase considerabil. Nimic din comportamentul Elisabetei nu sugera însingurare. Margaret Rhodes identificase ca o caracteristică a existenței de monarh a verișoarei sale „sacrificiul de sine asumat în orice aspect al Vieții private“; autodisciplina îi era adânc înrădăcinată.

Totuși, în toamna anului 2017, Elisabeta ar fi avut motive întemeiate să se considere mai puțin susținută decât înainte. Nu numai Philip, dar nici Christopher Geidt nu-i mai era alături. Plecarea lui Geidt în vară a fost o decizie pe care Elisabeta a luat-o sub presiune; printre oponenți erau Charles și Andrew. Geidt a fost cel care a anunțat decizia lui Philip, în fața unui grup de 500 de curteni adunați în sala de bal de la Palatul Buckingham. Prin ceea ce ziarele au numit „un îndemn dinamic“, secretarul particular al reginei le-a cerut curtenilor din toate palatele regale să pună cu toții umărul la susținerea monarhului. Ca urmare, a doua zi, William a însoțit-o pe Elisabeta la întâmpinarea câștigătorului Premiului Nobel pentru Pace, Aung San Suu Kyi din Birmania; Charles a găzduit întâlnirile formale ale acestei vizite. Totuși, sugestia aceasta de concurență s-ar fi putut să fie prost înțeleasă. Anturajul lui Charles n-a agreat sugestia lui Geidt că plecarea lui Philip ar crea oportunități întregii familii a Elisabetei: ei ar fi preferat ca rolul de rege în așteptare al lui Charles să crească. În ciuda contestațiilor, Charles a părut să fie de acord. Demisia lui Geidt, la presiunile lordului șambelan

al Elisabetei, contele Peel, a fost atribuită intervenției lui Charles pe lângă mama lui, susținut de Andrew; acesta din urmă nu putea uita rolul lui Geidt în pierderea poziției sale speciale reprezentative. Vocea publică afirma că plecarea lui Geidt a fost amiabilă. E posibil ca Elisabeta să fi luat hotărârea fără tragere de inimă; curând, avea să regrete. Ziarele au scris că Geidt s-a simțit „rănit" că ea n-a reușit să-l susțină.

Pentru o femeie care trăia departe de soțul ei, pe care era obișnuită să se bizuiască, fără să aibă alături alte persoane de vârsta ei, nouăzeci și unu de ani era o vârstă cam înaintată ca să-și adune puterile pentru a rezista la presiunile concertate ale familiei. Instinctiv, Elisabeta evitase totdeauna confruntarea, preferând concilierea în locul unei confruntări directe, neutră atât în multele ei relații, cât și în îndeplinirea rolului regal. Geidt își îndeplinise bine sarcinile și se poate să fi anticipat că avea să rămână în postul lui până la moartea ei. Un comentator citat de Robert Lacey i-a blamat pe Charles și pe cei din anturajul lui de la Clarence House pentru decizia „rușinoasă [...], ticăloasă".[18] Fostul secretar particular adjunct, Edward Young, i-a luat locul lui Geidt cel genial, popular, drăguț și dedicat intereselor Elisabetei; prezența acestuia era mai puțin impresionantă, mai puțin imaginativă decât a lui Geidt. În ceea ce-o privește pe Elisabeta, într-o carte publicată în 2020, intitulată *101 Reasons Why We Love the Queen* („101 motive pentru care o iubim pe regină"), scria: „E capabilă să înfrunte furtunile, atât personale, cât și politice, cu o reziliență tăcută și cu nervi de oțel".[19] Nu era același lucru cu abilitatea de a găsi soluții adecvate, realizabile pe timp de criză. Anne și Edward și-au declarat nefericirea pentru ceea ce se întâmplase.

„Fiecare zi e un nou început", zisese Elisabeta în discursul său televizat de Crăciun, în 2002. „Știu că singura cale de a-mi trăi viața e să încerc să fac ceea ce e corect, să privesc pe termen lung, să-mi dau toată silința în tot ce-mi aduce prezentul și să-mi pun credința în Dumnezeu." Gândurile Elisabetei urmaseră aceleași rânduri încă înainte de încoronarea părinților ei, dornică de când era o copilă, tânără femeie și regină, să facă „tot ceea ce e corect" și să-și dea toată silința. La mai puțin de două săptămâni după sărbătoririle formale ale celei de-a nouăzecea aniversări, un referendum din Regatul Unit asupra calității de membru al Uniunii Europene s-a terminat la o diferență infimă în favoarea părăsirii organizației, ceea ce divizase consistent opinia publică britanică. Anunța o perioadă de nesiguranță politică neobișnuită și o incriminare în dezacord cu preferința Elisabetei pentru consens; ca totdeauna, avea să rămână imparțială, cu toate că unele surse au sugerat că a fost surprinsă de nereușita guvernului de a obține un vot de succes, iar poziționarea sa deasupra politicii a fost provocată de ciorovăiala constituțională, mai ales în toamna anului 2019, când Curtea Supremă a declarat în afara legii prorogarea parlamentului, pe care ea o făcuse la sfatul prim-ministrului Boris Johnson. Într-un climat de continuă schimbare și, pentru mulți, de anxietate în urma referendumului, o idilă regală oferea distragerea atenției și posibilitatea de a uni țara în jurul cuplului regal: în cazul de față, cel de-al treilea nepot al reginei, Harry. În 27 noiembrie 2017, Harry și-a

anunțat logodna cu o actriță americană, de rasă mixtă, pe nume Meghan Markle. Ei s-au căsătorit la St George's Chapel, Windsor, în 19 mai 2018, și au fost făcuți duce și ducesă de Sussex. În mai puțin de doi ani, cei doi soți au încetat să mai fie membri activi ai Familiei Regale și s-au mutat, împreună cu bebelușul lor, Archie, în America de Nord, într-un exil emoțional tensionat.

A fost o turnură rapidă și acrimonioasă, în care antipatia îndelungată a lui Harry față de presă, ce-și avea originea în moartea mamei sale, înrăutățirea relațiilor cu fratele său, William, și strădania lui Meghan de a se adapta, de voie, de nevoie, la ochiul scrutător, uneori răuvoitor, al vieții publice britanice și-au avut rolul lor. Au fost unii care au dat vina pe Edward Young. Noul secretar particular al Elisabetei nu a emis nicio strategie pentru Harry și Meghan: se făcuseră predicții că aceștia aveau să dea o lovitură regalității. La o lună după nunta lor, Elisabeta a invitat-o pe Meghan s-o însoțească la Chester, unde avea niște angajamente, însă succesul unei singure zile n-a fost de ajuns s-o liniștească pe proaspăta ducesă, a cărei viață se schimbase atât de dramatic. Erau tensiuni la Curte, iar antipatia dintre Edward Young și Meghan era reciprocă. În primăvara anului 2019, s-au făcut planuri pentru un rol peste ocean al cuplului, ticluite de vechiul consilier al reginei, Sir David Manning, și de Christopher Geidt, a cărui întoarcere la Curte fusese facilitată de Elisabeta, prin numirea sa în poziția ceremonioasă de domn de onoare permanent; Geidt era managerul organizației de caritate Queen's Commonwealth Trust, unde Harry era președinte, iar Meghan, vicepreședinte. În toamnă, cuplul a vizitat, într-adevăr, Africa de Sud, unde l-au luat și pe bebelușul Archie; nefericirea lor a ieșit limpede la iveală într-un interviu televizat, filmat pe la sfârșitul turneului. Până în decembrie, Harry îi spusese deja lui Charles despre dorința de a face un pas înapoi de la statutul lor de membri seniori ai Familiei Regale. După o perioadă de incertitudine, Elisabeta a descoperit, spre surprinderea ei, că soții nu intenționau să-și petreacă sărbătorile Crăciunului la Sandringham.

Pentru Elisabeta, a fost un Crăciun care nu i-a adus liniște. În 20 decembrie, Philip a fost dus cu elicopterul de la Sandringham la spital, în Londra, pentru „ținere sub observație și pentru tratamentul unei maladii preexistente", de unde nu s-a întors decât în ajunul Crăciunului.[20] Nici întoarcerea sa n-a putut disipa dispoziția năruită de hotărârea celor din familia Sussex de a-și petrece sărbătorile în Canada, ca o continuare a efectului negativ după un interviu televizat dezastruos dat de Andrew în noiembrie. O vreme, prințul fusese urmărit de prietenia sa blamată cu Jeffrey Epstein, care se sinucisese în anul acela, confruntându-se cu acuzații pentru delicte sexuale. Realizatorii interviului de la *Newsnight* și-au închipuit că Andrew avea să-și arate remușcarea sau regretul; bunul simț așa i-ar fi dictat când a răspuns la întrebarea despre victimele lui Epstein, dintre care una îl acuzase că făcuse dragoste cu ea pe când avea șaptesprezece ani. Însă Andrew, care a negat vehement alegațiile, n-a arătat nici regret, nici empatie, așa încât rezultatul a fost previzibil. Reacția furioasă stârnită de interviu l-a forțat să se retragă „temporar" din viața publică. De-a lungul anului, pe măsură ce se intensifica scandalul, Elisabeta și-a susținut fiul. În

august, au fost fotografiați împreună în timp ce erau duși cu automobilul spre biserica Crathie; ea și-a continuat obiceiul de a bea ceva duminica dimineața la Royal Lodge, reședința lui Andrew, după moartea reginei-mamă; la câteva zile după interviu, au fost văzuți călărind împreună la Windsor. Deși Elisabeta a avut rolul ei în retragerea lui din îndatoririle publice și în anularea planurilor pentru cea de-a șaizecea aniversare a lui Andrew, în februarie 2020, ea a fost criticată că n-a reușit să împiedice interviul. De două ori înainte se mai întâmplase ca membri seniori ai Familiei Regale să apeleze la televiziune ca să-și prezinte public atitudinea lor față de o dispută. Nici interviul lui Charles cu Jonathan Dimbleby, nici cel al Dianei cu Martin Bashir n-ar fi trebuit s-o încurajeze pe Elisabeta să aprobe planurile lui Andrew.

Însă cei ale căror acțiuni au sugerat mai puternic slăbirea controlului asupra familiei sale au fost Harry și Meghan. În 8 ianuarie 2020, cuplul și-a anunțat intenția „să facă un pas înapoi de la statutul de membri «seniori» ai Familiei Regale“ și să-și împartă timpul între Marea Britanie și America de Nord, „continuând să ne onorăm obligațiile față de regină, de Commonwealth și de protectorii noștri“: un aranjament conceput chiar de ei, care le oferea celor doi timp liber ca familie și câte o pauză de la intruziunile presei. Informată despre această decizie doar cu câteva minute înainte să se facă anunțul, în ciuda faptului că-i ceruse lui Harry să nu-și dezvăluie planurile înainte să le discute cu ea, Elisabeta s-a simțit jignită și dezamăgită. A organizat o întrunire la Sandringham în 13 ianuarie; a permis să se știe că ea insistase asupra unei rezoluții rapide. Aceasta a apărut peste cinci zile. În noua viață a familiei Sussex aveau să nu mai existe îndatoriri regale oficiale și nici finanțare publică; în aceste circumstanțe, aveau să nu mai uzeze de titlurile lor de Altețe Regale. Declarația oficială a Elisabetei exprima o concluzie duioasă: „E nădejdea întregii mele familii că înțelegerea de astăzi le permite să înceapă să-și clădească o nouă viață fericită și liniștită“. A fost o încercare de reafirmare a controlului în interesul limitării daunelor, precum și un început decisiv, dar întunecat, al unui nou deceniu. Elisabeta n-a fost niciodată o femeie sentimentală; nu acționa decât după propria înțelegere. La fel cum, de-a lungul întregii sale vieți, a onorat crezul tatălui său că „cea mai înaltă dintre distincții este să fii în serviciul celorlalți“, ea a pus monarhia pe primul loc, asigurându-i misiunea de a servi și de a-și face datoria, fiind absolut convinsă că nu putea să fie niciodată o îndatorire cu jumătate de normă. În cazul acesta, succesul ei a fost de scurtă durată. Într-un an, cuplul stabilit în Statele Unite a recurs și el la un interviu de televiziune, o metodă foarte publică de a duce mai departe pe calea undelor nedreptățile pe care ei le considerau nerezolvate.

Elisabeta s-a retras la Windsor odată cu lockdown național impus în martie 2020. Acolo, cu o administrație redusă de slujbași protejați de COVID, etichetată ca „HMS Bubble“, i s-a alăturat și Philip, venind de la Wood Farm. În sfârșit, cei doi soți s-au putut bucura de tihna firească, specifică cuplurilor mai în vârstă. Se plimbau amândoi prin grădinile private ale castelului; luau cina

împreună, își petreceau timpul – la fel ca pe vremuri, în Malta – fără atâtea întreruperi și obligații, un capitol final cum nu se poate mai liniștit al unei căsătorii ce rezistase până într-al optulea deceniu. Numai că, odată cu moartea lui Philip, în 9 aprilie 2021, a părut că pustietatea a ceea ce Elisabeta numea „golul imens" al pierderii sale amenința s-o devoreze. În primele zile de văduvie, cei din familie i-au lăudat grija față de ceilalți – o trăsătură definitorie a Elisabetei.

De-a lungul unui an nefast pentru națiune și pentru tot globul pământesc, Elisabeta a fost cea care a adus puțină lumină. În 11 aprilie 2020, după o domnie întinzându-se pe 68 de ani, ea a transmis un mesaj cu ocazia Sărbătorilor Pascale. Le-a reamintit ascultătorilor de speranța acestei sărbători; a încheiat cu convingerea că „oricât de întunecată ar fi moartea [...], lumina și viața sunt mai puternice". Telespectatorii n-au văzut-o pe Elisabeta, ci simbolul unei lumânări arzând, martor tăcut al speranței. Philip transmisese și el un mesaj de mulțumire tuturor celor din linia întâi.

Discursul ei televizat de Paște a fost unul dintre cele trei pe care le-a ținut în timpul acelei prime primăveri de pandemie. În timpul celei de-a doua săptămâni din aprilie, imaginea care domina o Piccadilly Circus goală nu era, ca de obicei, o reclamă la Coca-Cola sau la Samsung, ci Elisabeta. Cu părul nins, ea purta o rochie verde și broșa Richmond a reginei Mary, pe care, fiind atât de mare, și-o punea mai rar. Fotografia era un stop-cadru din transmisiunea ei despre coronavirus, filmată la Windsor de un singur cameraman în costum de protecție. Alături, curgeau în buclă citate din transmisiune, printre care: „Ar trebui să ne găsim liniștea în speranța că, deși mai avem de îndurat, zilele bune se vor întoarce". La fel ca în mesajul de Paște care a urmat, transmisiunea Elisabetei despre coronavirus oferea certitudinea speranței. A vorbit, în calitate de conducător al unei națiuni, unei populații de o diversitate inimaginabilă în 1952, disparată ca rasă, religie și cultură. În *Sunday Times,* în vara anului 1977, John Grigg scrisese despre Elisabeta: „Arată ca o regină și, bineînțeles, crede în acest drept al ei. Înfățișarea îi e, deopotrivă, simplă și maiestuoasă – nicio actriță n-ar putea-o imita. Oriunde ar fi în lumea aceasta, în orice companie sau în orice climat, pare că nu-și pierde niciodată echilibrul".[21] Cu mai bine de 40 de ani mai târziu – calmă, maiestuoasă și firească, așa cum o vedea Grigg –, Elisabeta s-a adresat, cu aceeași autoritate politicoasă, unei audiențe de 24 de milioane dintre supușii săi. Le-a mulțumit lucrătorilor din prima linie și telespectatorilor autoizolați în casele lor. I-a lăudat pe cei ce se expuneau prin munca lor la riscul infecției și pe cei din majoritatea tăcută, a căror îngăduință față de restricțiile de urgență le marca viețile de zi cu zi: „Britanicii din această generație [...] sunt la fel de puternici ca întotdeauna". Tuturor le-a oferit asigurarea „că, dacă rămânem uniți și hotărâți, vom trece și peste asta". Mesajul ei de speranță, elogiul adus altruismului și stăpânirii de sine nu aveau cum să surprindă. Vreme de 70 de ani toate acestea se aflaseră, fără încetare, în centrul remarcabilei sale misiuni.

NOTE

INTRODUCERE

1 *Sunderland Daily Echo and Shipping Gazette,* 15 iunie 1934.

2 *Observer,* 24 decembrie 2017.

3 *Daily Telegraph,* 13 septembrie 2019.

4 *Reading Evening Post,* 19 februarie 1991.

5 *Daily Mirror,* 5 februarie 1982.

6 Neil Ferrier, *The Queen Elizabeth Coronation Book*, Robinson, Londra, 1953, p. 37.

7 Elisabeta a II-lea, Mesaj de Crăciun, 1970.

8 Mary Smith către Elisabeta a II-a, nedatată (aprilie 1960), în *Coventry Evening Telegraph,* 13 aprilie 1960.

9 Philip Moore către domnișoara M.G.E. Giles, Palatul Buckingham, 23 noiembrie 1982, în *Guardian,* 8 februarie 2021.

10 *Hello,* 19 septembrie 2018; Jose Manser, *Hugh Casson: Hugh Casson: A Biography*, Viking, Londra, 2000, p. 302.

CAPITOLUL I

1 Ducesa de York către regina Mary, 12 aprilie 1926, în William Shawcross, ed., *Counting One's Blessings: The Selected Letters of Queen Elizabeth the Queen Mother*, Macmillan, Londra, 2012, p. 146.

2 *Scotsman,* 28 aprilie 1926.

3 Sarah Bradford, *George VI,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1989, p. 113.

4 William Shawcross, *Queen Elizabeth the Queen Mother: The Official Biography*, Macmillan, Londra, 2009, p. 248.

5 Ducesa de York către Dr. Varley, 17 decembrie 1930, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 184.

6 Penelope Mortimer, *Queen Elizabeth: A Life of Queen Mother,* Viking, Londra, 1986, p. 101.

7 Ben Pimlott, *The Queen*, HarperCollins, Londra, 1996, p. 4.

8 Philip Ziegler, *King Edward VIII: The Official Biography*, HarperCollins, Londra, 1991, p. 173.

9 Penelope Mortimer, *op. cit.*, p. 86, *Coventry Evening Telegraph,* 21 aprilie 1926.

10 Dermot Morrah, *Princess Elizabeth*, Oldhams, Londra, 1947, p. 23.

11 Virginia Woolf, 4 iunie 1926, *apud* Anne Oliver Bell, ed., *The Diary of Virginia Woolf,* vol. 3, Penguin, Londra, 1983, p. 78.

12 William Shawcross, *Official Biography,* p. 252.

13 *Morning Post,* 21 aprilie 1926.

14 Helen Catheart, *The Queen in Her Circle*, W.H. Allen, Londra, 1977, p. 36.

15 Sarah Bradford, *op. cit.*, p. 116.

16 George Harewood, *The Tongs and the Bones: The Memoirs of Lord Harewood*, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1981, p. 2.

17 William Shawcross, *Official Biography,* p. 252.

18 *Ibidem*.

19 *Spectator,* 24 aprilie 1926.

20 Sarah Bradford*, op. cit.*, p. 116.

21 Matthew Dennison, *Queen Victoria: A Life of Contradictions*, William Collins, Londra, 2013, p. 13.

22 *Sunderland Daily Echo of Shipping Gazette,* 14 mai 1926, *Brechin Adviser,* 25 mai 1926; *Belfast Telegraph,* 22 aprilie 1926.

23 *Wells Journal,* 21 mai 1926.

24 Regina Mary către Kate Rube, 24 aprilie 1926, colecție particulară.

25 Philip Ziegler, *op. cit.*, p. 172.

26 Rose Keneth, *George V*, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1983, p. 390.

27 *Coventry Evening Telegraph,* 22 august 1930.

28 Edward Owens, *The Family Firm: Monarchy, Mass Media and the British Public, 1932–1953*, University of London Press, 2019, publicată online, p. 127.

29 Harold Nicolson, *King George V*, Constable, Londra, 1950, p. 420.

30 HRH Prince Christopher of Greece, *Memoirs*, Hurst & Blackett, Londra, 1938, p. 161.

31 ASR ducele de Windsor, *A King's Story*, Cassel, Londra, 1951, p. 183; David Duff, *Queen Mary*, HarperCollins, Londra, 1985, p. 175.

32 Penelope Mortimer, *op. cit.*, p. 164.

33 *Morning Post,* 24 aprilie 1926.

34 Lady Cynthia Asquith, *The Family Life of Her Majesty Queen Elizabeth,* Hutchinson, Londra, 1937, p. 7.

35 *Yorkshire Post,* 22 august 1930.

36 *Graphic Graphic,* 27 octombrie 1928.

37 Mabell, contesă de Airlie, *Thatched with Gold*, Hudchinson, Londra, 1962, p. 177.

38 *The Diaries of Beatrice Webb,* abr. Lynn Knight, Virago, Londra, 2002, p. 447.

39 ASR ducele de Windsor, *op. cit.*, p. 218.

40 Anne Ring, *The story of Princess Elizabeth*, John Murray, Londra, 1930, p. 13.

41 Mabell, contesă de Airlie, *op. cit.*, p. 179.

42 Philip Ziegler, *op. cit.*, p. 195.

43 William Shawcross, *Official Biography,* p. 257.

44 Vezi, de exemplu, *Sketch,* 15 iunie 1927.

45 *Birmingham Daily Gazette,* 31 mai 1926.

46 Sarah Bradford, *op. cit.*, p. 5.

47 *Sketch,* 2 iunie 1926.

48 *Birmingham Daily Gazette,* 31 mai 1926.

49 Anne Ring, *op. cit.*, pp. 11 și 12.

50 William Shawcross, *Official Biography,* p. 258.

51 Mabell, contesă de Airlie, *op. cit.*, p. 179.

52 *The Times,* 23 aprilie 1926.

53 Lady Cynthia Asquith, *The King's Daughters*, Hutchinson, Londra, 1938, p. 10.

54 Anne Ring, *op. cit.* pp. 9 și 10.

55 Mabell, contesă de Airlie, *op. cit.*, p. 180.

56 Richard Speaight, *Memoirs of a Court Photographer*, Hurst & Blackett, Londra, 1926, p. 244.

57 *Spectator,* 15 aprilie 1943.

58 Vezi Ducesa de York către Rina Maria, 28 octombrie 1925, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 144.

59 *Lancashier Evening Post,* 31 august 1932.

60 *Ibidem*.

61 Penelope Mortimer, *op. cit.*, p. 103.

62 *Apud* Ingrid Sevard, *The Last Great Edwardian Lady*, Century, Londra, 1999, p. 82.

63 Penelope Mortimer, *op. cit.*, p. 83.

64 Anne Ring, *op. cit.*, p. 21.

65 William Shawcross, *Official Biography,* p. 263.

66 Anne Ring, *op. cit.*, p.21.

67 Sarah Bradford, *Elizabeth: A Biography of Her Majesty the Queen*, Heinemann, Londra, 1996, p. 216.

68 *Aberdeen Press of Journal,* 21 aprilie 1932.

69 Lady Cynthia Asquith, *The King's Daughters,* p. 14.

70 *Ibidem*.

71 Ducesa de York către regina Mary, 9 februarie 1927, *apud* William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 154.

72 *Ibidem*.

73 Anne Ring, *op. cit.*, p. 23.

74 *Tatler,* 13 aprilie 1927.

75 *Sketch,* 13 aprilie 1927.

76 Lisa Heighway, *Marcus Adams Royal Photographer*, Royal Collection Trust, Londra, 2010, p. 35.

77 William Shawcross, *Official Biography,* p. 274.

78 *Ibidem*, p. 286.

79 *Westminster Gazette,* 7 februarie 1927.

80 Ducesa de York către George al V-lea, 12 iunie 1927, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 161.

81 *Sketch,* 23 martie 1927.

82 Lady Cynthia Asquith, *The King's Daughters,* p. 15.

83 Sarah Bradford, *George VI,* p. 132.

84 *Illustrated London News,* 2 iulie 1927.

85 *Ibidem*.

86 Dermot Morrah, *op. cit.*, p. 23.

87 William Shawcross, *Official Biography,* p. 296.

88 *Ibidem*.

89 Vezi Colecția Regală, RCIN 2108345.

90 *Tatler,* 27 iulie 1927.

91 Marion Crawford, *The Little Princess*, Orion, Londra, 2002, p. 9.

92 Lady Cynthia Asquith, *The Family Life of Her Majesty Queen Elizabeth,* p. 42.

93 Lady Cynthia Asquith, *The King's Daughters,* p. 16.

94 Veronica Maclean, *Past Forgetting*, Headline, Londra, 2002, p. 53.

95 Lady Cynthia Asquith, *The Family Life of Her Majesty Queen Elizabeth,* p. 36.

96 Lady Cynthia Asquith, *The Dutchess of York*, John Murray, Londra, 1926, p. 217.

97 *Ibidem*.

98 William Shawcross, *Official Biography,* p. 298.

99 Ducesa de York către Regina Mary, 22 septembrie 1927, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 162.

100 William Shawcross, *Official Biography,* p. 130.

101 Mabell, contesă de Airlie, *op. cit.*, p. 180.

102 Sarah Bradford, *George VI,* p. 132.

103 *Sketch,* 14 decembrie 1927.

104 *Aberdeen Press & Journal,* 23 aprilie 1928.

105 *Illustrated London News,* 27 octombrie 1928.

106 *Sketch,* 28 august 1928.

107 Lady Cynthia Asquith, *The King's Daughters,* p. 18.

108 *Ibidem*, p. 20.

109 *Ibid.*, p. 24.

110 William Shawcross, *Official Biography,* p. 302.

111 *Ibidem*.

112 Kenneth Rose, *op. cit.*, p. 389.

113 Philip Ziegler, *op. cit.*, p. 243.

114 Kenneth Rose, *op. cit.*, pp. 355 și 356.

115 Ducesa de York către lady (Mary) Elphinstone, 24 decembrie 1928, *apud* William Shawcross, *Official Biography,* p. 165.

116 *Apud* Kate Williams, *Young Elizabeth: The Making of Our Queen*, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2013, p. 46.

117 *Sheffield Daily Telegraph,* 18 martie 1929.

118 *Dundee Courier,* 16 martie 1929.

119 *Portsmouth Evening News,* 15 martie 1929.

120 Kate Williams, *op. cit.*, p. 46.

121 *Portsmouth Evening News,* 27 martie 1929.

122 *Sheffield Daily Telegraph,* 18 martie 1929.

123 *Sketch,* 28 aprilie 1926.

124 William Shawcross, *Official Biography,* p. 307.

125 *Hartlepool Daily Mail,* 28 august 1931.

126 *Portsmouth Evening News,* 7 iunie 1929.

127 *Apud* Tim Heald, *Princess Margaret: A Life Unravelled* (Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2007), p. 7.
128 Anne Ring, *op. cit.*, p. 100.
129 *Ibidem*, p. 104.
130 ASR ducele de Windsor, *op. cit.*, p. 34.
131 *Tatler,* 11 mai 1932.
132 *Hartlepool Daily Mail,* 28 august 1931.
133 *Time,* 24 aprilie 1929.
134 *Yorkshire Post,* 3 mai 1932.
135 *Lancashire Evening Post,* 17 februarie 1930.
136 Lady Cynthia Asquith, *The King's Daughters,* p. 19.
137 *Idem*, *The Family Life of Her Majesty Queen Elizabeth,* p. 49.
138 *Yorkshire Post,* 19 mai 1930.
139 *Forfar Herald,* 18 iulie 1930.
140 *Nottingham Journal,* 19 iulie 1930.
141 *Yorkshire Post,* februarie 1931.

142 William Shawcross, *Official Biography,* p. 307.
143 *Aberdeen Press & Journal,* 21 aprilie 1932.
144 Anne Ring, *op. cit.*, pp. 97 și 98.
145 William Shawcross, *Official Biography,* p. 311.
146 *Ibidem*, p. 317.
147 Lady Cynthia Asquith, *The King's Daughters,* p. 51.
148 *Daily Mirror,* 11 august 1930.
149 *Western Gazette,* 8 august 1930.

CAPITOLUL II

1 *Western Morning News,* 22 august, 1930.
2 William Shawcross, *Official Biography,* p. 314.
3 *Ibidem*, p. 317.
4 *Ibid.*, p. 308.
5 *Morning Post,* 22 august 1930.
6 *Lancashire Evening Post,* 22 august, 1930.
7 *Sheffield Daily Telegraph,* 9 septembrie 1930.
8 William Shawcross, *Official Biography,* p. 316; *Sheffield Daily Telegraph,* 4 martie 1931.
9 *Sheffield Daily Telegraph,* 18 septembrie 1930.
10 Lady Cynthia Asquith, *The King's Daughters,* p. 24.
11 William Shawcross, *Official Biography,* p. 316.
12 *Ibidem*, p. 318.
13 *Ibid.*, p. 319.
14 *Lincolnshire Echo,* 23 septembrie 1930.
15 Jane Dismore, *Princess: The Early Life of Queen Elizabeth II*, The Lyons Press, Guilford, Connecticut, 2018, p. 72.
16 *Forfar Herald,* 21 octombrie 1932.
17 *Sheffield Daily Telegraph,* 18 septembrie 1930.

18 Vezi Colecția regală RCIN2943711.

19 Ducesa de York către lady Helen Grahame, 1 octombrie 1930, în William Shawcross, *Official Biography,* p. 183.

20 Ducesa de York către Ducele de York, memo nedatat (1930–1936), în *ibidem*, p. 200.

21 Ducesa de York către ducele de York, 9 septembrie 1930, *apud ibidem*, p. 181.

22 *Apud* Laura Thompson, *Take Six Girls*, Head of Zeus, Londra, 2018, p. 117.

23 *Rugby Advertiser,* 27 februarie 1931.

24 *Sheffield Daily Telegraph,* 13 martie 1931.

25 *Lancashier Evening Post,* 13 martie 1931.

26 *Ibidem*.

27 *Ibid*.

28 *Ibid*.

29 Jane Dismore, *op. cit.*, p. 71.

30 *Sheffield Daily Telegraph,* 13 martie 1931.

31 Marion Crawford, *op. cit.*, pp. 31 și 87.

32 *Dundee Courier,* 25 iulie 1932.

33 Lady Cynthia Asquith, *The Family Life of Her Majesty Queen Elizabeth,* p. 54.

34 Anne Ring, *op. cit.*, p. 124.

35 Vezi fotografia publicată în *Western Morning News,* 21 aprilie 1933.

36 Anne Ring, *op. cit.*, p. 124.

37 *Burnley News,* 21 februarie 1931.

38 *Western Mail,* 17 martie 1932.

39 Lady Cynthia Asquith, *The Family Life of Her Majesty Queen Elizabeth,* p. 66.

40 *Western Mail,* 17 martie 1932.

41 *Illustrated London News,* 16 aprilie 1932.

42 *Falkirk Herald,* 7 martie 1931.

43 *Western Mail,* 3 iunie 1932: *Sheffield Daily Telegraph,* 17 februarie 1931.

44 *Sheffield Daily Telegraph,* 4 mai 1932.

45 *Portsmouth Evening News,* 20 aprilie 1932.

46 *Ibidem*.

47 *Yorkshire Post,* 18 aprilie 1932.

48 Betty Spencer Shew, *Royal Wedding*, Macdonald & Company, Londra, 1947, p. 32.

49 Jane Dismore, *op. cit.*, p. 70.

50 *Dundee Courier,* 21 aprilie 1934.

51 Jane Dismore, *op. cit.*, p. 70.

52 *Dundee Courier,* 25 martie 1932.

53 ASR ducele de Windsor, *A King's Story,* p. 278.

54 Philip Ziegler, *Mountbatten: The Official Biography,* HarperCollins, Londra, 1985, p. 108.

55 *Sheffield Daily Telegraph,* 4 mai 1932.

56 Sarah Bradford, *George VI,* p. 133.

57 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 18; Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 25.

58 Lady Cynthia Asquith, *The Family Life of Her Majesty Queen Elizabeth,* p. 51.
59 *Belfast News Letter,* 4 iunie 1932.
60 *Dundee Courier,* 26 iulie 1932.
61 *Belfast Newsletter,* 4 iunie 1932.
62 *Morecombe Guardian,* 27 mai 1932.
63 Alathea Fitzalan Howard, *The Windsor Diaries,* Hodder & Stoughton, Londra, 2020, p. 18.
64 *Sheffield Daily Telegraph,* 15 iulie 1932.
65 *Scotsman,* 11 iulie 1932.
66 Lady Cynthia Asquith, *The King's Daughters,* p. 55.
67 Lady Cynthia Asquith, *The Family Life of Her Majesty Queen Elizabeth,* p. 50.
68 *Nottingham Journal,* 6 aprilie 1932.
69 *Thanet Advertiser,* 17 iunie 132.
70 *Gloucester Echo,* 18 iulie 1932.
71 William Shawcross, *Official Biography,* pp. 326 și 327.
72 *Ibidem*.
73 *Lincolnshire Echo,* 14 decembrie 1933.
74 Roy Strong, *Scenes and Apparitions: The Roy Strong Diaries, 1988–2003,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2016, p. 35.
75 *Gloucester Citizen,* 10 ianuarie 1933.
76 *Dundee Courier,* 1 septembrie 1932.
77 Lady Cynthia Asquith, *The King's Daughters*, p. 52.
78 *Belfast Newsletter,* 29 septembrie 1933.
79 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 3.
80 *Apud* Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 41.
81 *Daily Mail,* 12 septembrie 1932.
82 *Ibidem*, p. 20.
83 Marion Crawford, *op. cit.*, pp. 11 și 12.
84 *Ibidem*, p. 20.
85 Lady Cynthia Asquith, *The King's Daughters,* p. 53.
86 Duff Hart-Davis, *Philip de Laszlo: His Life and Art*, Yale University Press, Londra, 2010, p. 245.
87 *Brechin Adveriser,* 5 decembrie 1933.
88 *Dundee Courier,* 21 aprilie 1934; Betty Vacani, *Happy Birthday, Dear Ma'am,* BBC, 1986.
89 *Portsmouth News,* 6 martie 1935.
90 *Dundee Courier,* 21 aprilie 1934.
91 Marion Crawford, *op. cit.*, pp. 24 și 25.
92 *Shepton Mallet Journal,* 15 februarie 1935.
93 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 28.
94 *Daily Telegraph,* 8 noiembrie 1934.
95 *Hull Daily Mail,* 12 septembrie 1932; *Brechin Advertiser,* 5 decembrie 1933.
96 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 19.
97 *Ibid.*, p. 23.

98 Mabell, contesă de Airlie, *op. cit.*, p. 205.
99 *Ibidem*, p. 206.
100 *Ibid.*, p. 205.
101 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 19.
102 Helen Catheart, *op. cit.*, pp. 53 și 54.
103 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 43.
104 Prințesa Elisabeta către Regina Mary, 16 februarie 1934, Arhivele Regale.
105 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 23.
106 Lady Cynthia Asquith, *The King's Daughters,* p. 46.
107 *Scotsman,* 27 ianuarie 1933.
108 Osbert Sitwell *Queen Mary and Others* (Michael Joseph, Londra, 1974), p. 38.

109 *Hull Daily Mail,* 21 aprilie 1933.
110 *Dundee Evening Telegraph,* 20 aprilie 1933.

CAPITOLUL III

1 *Gloucester Citizen,* 17 septembrie 1934.
2 Philip Ziegler, *Edward VIII,* p. 175.
3 *Ibidem*, p. 202.
4 *Ibid.*, p. 229; Chips Channon, *The Diaries of Chips Channon,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1967, pp. 29 și 30.
5 *Illustrated London News,* 22 octombrie 1932.
6 *Western Mail,* 30 noiembrie 1934.
7 *Nottingham Evening Post,* 29 noiembrie 1934.
8 Michael Pick, *Norman Hartnell: The Biography*, Zuleika, Londra, 2019, p. 169.
9 *Essex Newsman,* 26 ianuarie 1935.
10 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 30; Moran, *Aprons and Silver* Spoons, Penguin, Londra, 2013.
11 George al V-lea, discursul de Crăciun, 1935.
12 *Western Mail,* 16 ianuarie 1935.

13 *Gloucester Citizen,* 9 februarie 1935; Chips Channon, *op. cit.*, p. 32.
14 *Dundee Evening Telegraph,* 1 martie 1935.
15 *Ibidem.*
16 *Belfast Newsletter,* 17 mai 1935; Chips Channon, *op. cit.*, p. 32.
17 *Ibidem.*
18 *Scotsman,* 13 mai 1935.
19 *Leeds Mercury,* 29 ianuarie 1936.
20 Nicolson, *op. cit.*, p. 516.
21 Mabell, contesă de Airlie, *op. cit.* p. 197.
22 *Aberdeen Press &Journal,* 25 septembrie 1935
23 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 39.
24 Ducesa de York către prințesa Elisabeta, 29 decembrie 1935, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 210.
25 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 32.
26 Mabell, contesă de Airlie, *op. cit.*, p. 197.
27 Robert Lacey, *Royal: Her Majesty Queen Elizabet II*, Little Brown, Londra, 2002, p. 91.
28 *Western Mail,* 20 ianuarie 1936.
29 *Ibidem.*
30 Hon. Lettice Bowlby către Kinara Kestyn, nedatat (februarie 1936), în *Derby Daily Telegraph,*

12 februarie 1936.
31 Ducesa de York către Regina Mary, 18 ianuarie 1936, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 215.
32 *Aberdeen Press & Journal,* 19 septembrie 1932.
33 Lady Cynthia Asquith, *The King's Daughters,* p. 95.
34 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 49.
35 *Ibidem.*
36 *Ibid.*
37 *Yorkshire Post,* 28 ianuarie 1936.
38 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 50.
39 *Ibidem*, p. 51.
40 *Tatler,* 29 ianuarie 1936.
41 *Sphere,* 22 februarie 1936.
42 *Dundee Courier,* 17 februarie 1936.
43 *Leeds Mercury,* 27 martie 1936.
44 *Dundee Evening Telegraph,* 10 februarie 1936.
45 *Eastbourne Gazette,* 11 martie 1936.
46 Ducesa de York către Regina Mary, 11 martie 1936, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 216.
47 *Eastbourne Gazette,* 11 martie 1936.
48 Mollie Moran, *op. cit.*
49 Joyce Grenfell, *Darling Ma: Letters to Her Mother 1932 – 44,* Coronet, Londra, 1989, pp. 47 și 48.
50 Ducesa de York către Regina Mary, 11 martie 1936, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 216.
51 Hugo Vickers, *Elizabeth the Queen Mother,* Hutchinson, Londra, 2005, p. 136.
52 *Western Morning News,* 26 mai 1936.
53 *Sheffield Independent,* 26 mai 1936.
54 Marion Crawford, *op. cit.* p. 52.
55 Vezi *Antiques Trade Gazette,* 19 aprilie 2005.
56 John van der Kiste, *George V's Children,* Alan Sutton, Stroud, 1991, p. 83.
57 Edward Owens, *op. cit.*, p. 128.
58 Virginia Woolf, în Bell Anne Oliver, ed. *The Diary of Virginia Woolf,* vol. 5: *1936–1941,* Penguin, Londra, 1985, p. 41.
59 Beaken, Robert, *Cosmo Lang, Archbishop in War and Crisi,* I.B. Tauris, Londra, 2012, p. 244.
60 Virginia Woolf, *op. cit.* vol. 5, p. 38.
61 Osbert Sitwell, *op. cit.*, p. 22.
62 *Yorkshire Evening Post,* 15 februarie 1936.
63 Ducesa de York către Regina Maria, 19 septembrie 1936, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p.220.
64 Sarah Bradford, *George VI,* p. 152.

65 Marion Crawford, *op. cit.*, p.58.
66 Christopher Warwick, *Princess Margaret,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1983, p. 18.
67 Citat din Kate Williams, *op. cit.*, p. 90.
68 Chips Channon, *op. cit.*, p. 60.
69 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 61.
70 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 33.
71 Chips Channon, *op. cit.* p. 100.
72 Marion Crawford, *op. cit.*, pp. 22 și 26.
73 *Aberdee Press & Journal,* 8 mai 1936.
74 Lady Cynthia Asquith, *The King's Daughters,* p. 91.
75 Margaret Rhodes, *The Final Curtsey: A Royal Memoir by Queen's Cousin,* Birlinn, Edinburgh,

2012, p. 46.
76 *Ibidem*, p. 176.7
77 *Western Morning News,* 5 noiembrie 1936.
78 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 35.
79 Ducesa de York către Regina Mary, 20 noiembrie 1936, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 225.
80 Marion Crawford, *op. cit.*, pp. 58-61.
81 Elizabeth Longford, *Elizabeth R,* Weidenfeld & Nicholson, Londra, 1983, p. 68.
82 Frances Campbell-Preston *The Rich Spoils of Time,* The Dovecote Press, Wimborne Minster, 2006, p. 62.
83 *Shepton Mallet Journal,* 27 noiembrie 1936.
84 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 59.
85 Elizabeth Longford, *op. cit.*, p. 66.

CAPITOLUL IV

1 *Gloucester Citizen,* 10 decembrie 1936.
2 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 57.
3 William Shawcross, *Biografie oficială,* p. 445.
4 *Daily Mirror,* 11 decembrie 1936.
5 Ducesa de York către Regina Mary, 21 octombrie 1936, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 222.
6 Philip Ziegler, *Mountbatten,* p. 95.
7 Edward Owens, *op. cit.*, p. 100.
8 *Aberdeen Press & Journal,* 16 ianuarie 1937.
9 Anne Ring, *op. cit.*, pp. 58, 125.
10 Edward Owens, *op. cit.*, p. 143.
11 *Sunderland Daily Echo,* 30 ianuarie 1937.
12 *Ibidem.*
13 *Dundee Courier,* 13 ianuarie 1937.
14 Virginia Woolf, *op. cit.*, vol. 5, p. 39.
15 *Birmingham Daily Gazette,* 11 decembrie 1936.
16 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 62.

17 Mabell, contesă de Airlie, *op. cit.*, p. 205.
18 Margaret Rhodes, citat din Jane Dismore, *op. cit.*, p. 105.
19 Vezi Edward Owens, *op. cit.*, p. 140.
20 William Shawcross, *Official Biography,* p. 389.
21 *Dundee Courier,* 27 februarie 1937.
22 Helen Cathcart, *op. cit.*, p. 49.
23 William Shawcross, *Official Biography,* p. 389.
24 *Scotsman,* 17 martie 1937.
25 ASR ducele de Windsor, *op. cit.*, p. 279.
26 Penelope Mortimer, *op. cit.*, p. 131.
27 Edward Owens, *op. cit.*, p. 131.
28 Sarah Bradford, *George VI,* p. 260.
29 Beckles, Gordon, *Coronation Souvenir Book,* Daily Express Books, Londra, 1937, p. 22.
30 William Shawcross, *Official Biography,* p. 397.
31 *Western Mail,* 11 mai 1937.
32 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 65.

33 *Ibidem.*
34 William Shawcross, *Official Biography,* p. 396.
35 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 67; Mabell, contesă de Airlie, *op. cit.*, p. 203.
36 Lady Cynthia Asquith, *The Family Life of Her Majesty Queen Elizabeth,* p. 96.
37 *Yorkshire Post,* 12 martie 1937.
38 *Ibidem.*
39 Christopher Hassall, *Devil's Dyke,* Heinemann, Londra, 1936.
40 Fitzalan Howard, *op. cit.*, p. 83.
41 *Buckinghamshire Examiner,* 30 aprilie 1937.
42 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 70.
43 Robert Lacey, *op. cit.*, p. 105.
44 *Aberdeen Press & Journal,* 7 aprilie 1937.
45 *Derby Daily Telegraph,* 21 aprilie 1937.
46 *Western Mail,* 11 mai 1937.
47 Joyce Grenfell, *op. cit.*, p. 47.
48 „The Coronation, 12 May 1937, To Mummy and Papa, In Memory of Their Coronation, From Lillibet, By Herself ", Royal Archives RA QEII/PRIV/PERS.
49 Chips Channon, *op. cit.*, p. 124.
50 *The Times,* 12 mai 1937.
51 *Western Mai,* 10 iulie 1947.
52 Ian Bradley, *God Save the Queen: The Spiritual Dimension of Monarchy,* Dartman, Longman & Todd, 2002, p. 132.
53 Robert Lacey, *op. cit.*, p. 107.
54 Helen Cathcart, *op. cit.*, p. 71.
55 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 75.
56 Helen Cathcart, *op. cit.*, p. 71.
57 Ducesa de York către Regina Mary, 26 octombrie 1937, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* 149.
58 Elizabeth Longford, *op. cit.*, p. 75.
59 Vezi Kavanagh, Julie, *Secret Muses: The Life of Frederick Ashton,* Faber & Faber, Londra, 1998, p. 595.
60 *Dundee Evening Telegraph,* 29 martie 1938.
61 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 91.
62 *Ibidem*, p. 74.
63 Kate Williams, *op. cit.*, p. 89.
64 În Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 62.
65 Marion Crawford, *op. cit.*, p.89.
66 Ducesa de York către prințesa Elisabeta, 27 mai 1939, în William Shawcross, C*ounting One's Blessings,* p. 268.
67 *Worthing Gazette,* 18 decembrie 1940.
68 Graham Turner, *Elizabeth: The Woman and the Queen,* Macmillan, Londra, 2002, p. 2.
69 Vezi, de exemplu, *Belfast Telegraph,* 23 martie 1937.
70 *Ibidem.*
71 Alan Lascelles către Geoffrey Dawson, 13 decembrie 1936, în Edward Owens, *op. cit.*, p. 146.
72 Hon. Mary Macdonald, în *Western Mail,* 17 decembrie 1937.
73 *Daily Telegraph,* 22 decembrie 1937.
74 *Dundee Courie,* 25 septembrie 1937.
75 *West Sussex Gazette,* 6 ianuarie 1938.
76 Ducesa de York către prințesa Elisabeta, 27 mai 1939, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 267.
77 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 82.
78 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 63.
79 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 117.

80 *Tatler,* 27 octombrie 1937.
81 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 64.
82 Chips Channon, *op. cit.*, p. 162.
83 Ducesa de York către Osbert Sitwell, 11 octombrie 1938, *apud* William Shawcross, *Counting One's Blessings,* 258.
84 *Northern Whig,* 28 septembrie 1938.
85 *Yorkshire Post,* 20 iunie 1938.
86 *Western Mail,* 9 decembrie 1938.
87 *Daily Mirror,* 15 noiembrie 1938.
88 Prințesa Elisabeta către Regina Mary, 15 noiembrie 1938, Arhivele Regale.

CAPITOLUL V

1 *Belfast Telegraph,* 10 martie 1939.
2 Joyce Grenfell, *op. cit.*, p. 47.
3 Ducesa de York către prințesa Elisabeta, 23 mai 1939, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 266; Ducesa de York către prințesa Elisabeta, 27 mai 1939, în *ibidem,* p. 267.
4 Ducesa de York către prințesa Elisabeta, 27 mai 1939, *apud ibidem*, p. 267.
5 Ducesa de York către prințesa Elisabeta, 5 iunie 1939, *apud ibidem*, p. 270.
6 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 53.
7 Vezi Douglas Hurd, *Elizabeth II: The Steadfast,* Allen Lane, Londra, 2015, p. 12; *Daily Express,* 25 noiembrie 1932; Bousfield, Arthur, *Fifty years the Queen: A Tribute to Elizabeth II on Her Golden Jubilee,* Dundurn, Toronto, 2001, p. 35.
8 Antoinette de Belaigue, în Elizabeth Longford, *op. cit.*, p. 94.
9 Ducesa de York către prințesa Elisabeta, 13 mai 1939, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 265.
10 Marion Crawford, *op. cit.*, pp. 96–97.
11 Hugo Vickers, *op. cit.*, p. 191.
12 Ducesa de York către prințesa Elisabeta, 13 mai 1939, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 264; *Birmingham Daily Post,* 23 iunie 1939.
13 *Coventry Evening Telegraph,* 20 aprilie 1939.
14 Andrew Marr, *The Diamond Queen: Elizabeth II and Her People,* Macmillan, Londra, 2011, p. 56.
15 Ducesa de York către lady Tweedsmuir, 28 iunie 1939, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 274.
16 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 101.
17 *Northern Whig,* 30 noiembrie 1934.
18 Citat din Ingrid Seward, *My Husband and I,* Simon & Schuster, Londra, 2017, p. 57.
19 Alexandra, regina Iugoslaviei, *Prince Philip: A Family Portrait,* Hodder & Stoughton, Londra, 1960, p. 73.
20 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 101.
21 *Ibidem.*
22 *Ibid.*, p. 102.
23 Philip Eade, *Young Prince Philip* (HarperPress, Londra, 2012), p. 153.
24 *Torbay Express and South Devon Echo,* 24 iulie 1939.
25 *West Moddlesex Gazette,* 26 martie 1932.
26 Chips Channon, *op. cit.*, p. 287.
27 Ingrid Seward, *My Husband and I,* p. 61.

28 Robert Lacey, *op. cit.*, p. 126.
29 Margaret Rhodes, *op. cit.*, p. 87.

30 Philip Ziegler, *Mountbatten,* p. 687.
31 Philip Eade, *op. cit.*, p. 189.
32 Philip Ziegler, *op. cit.,* p. 102.
33 Marion Crawford, *op. cit*.
34 ASP Marie Louise, *My Memories of Six Reigns,* Evans Brothers, Londra, 1957.
35 Sally Bedell Smith, *Elizabeth the Queen,* Penguin, Londra, 2012, p. 25.
36 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 586, nota 19.
37 John Parker, *Prince Philp. A Critical Biography,* Sidgwick & Jackson, Londra, 1990, p. 38.
38 Regina Elisabeta către ducele de Edinburgh, 1 decembrie 1947, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 406.

CAPITOLUL VI

1 *Aberdeen Weekly Journal,* 9 noiembrie 1939.
2 Gerald Noel, *Ena, Spain's English Queen,* Constable, Londra, 1999, p. 256.
3 Margaret Rhodes, *op. cit.*, pp. 50 și 51.
4 *Ibidem*, p. 50.
5 Marion Crawford, *op. cit.*, p.107.
6 Lady Granville către Regina Elisabeta, 6 septembrie 1939, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 277.
7 Marion Crawford, *op. cit.*, pp. 108 și 109, III.
8 William Shawcross, *Official Biography,* p. 495.
9 Regina Elizabeth către prințul Paul de Iugoslavia, 2 octombrie 1939, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 279.
10 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 106.
11 *Bristol Evening Post,* 23 septembrie 1939.
12 Mabell, contesă de Airlie, op. cit., p. 227.
13 *Liverpool Daily Post,* 24 februarie 1940.
14 *Coventry Evening Telegraph,* 28 martie 1940.
15 *Dundee Evening Telegraph,* 28 martie 1940.
16 William Shawcross, *Official Biography,* p. 503.
17 *Ibidem.*
18 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 115.
19 *Sunday Mirror,* 30 aprilie 1940.
20 Kate Williams, *op. cit.*, p. 161.
21 *Yorkshire Post,* 1 ianuarie 1940; *Evening Despatch*, 6 aprilie 1940; *Express and Echo,* 14 iunie 1940.
22 *Hull Daily Mail,* 18 iulie 1940; *Derby Daily Telegraph,* 18 iulie 1940.
23 *Sunday Mirror,* 30 aprilie 1940.
24 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 133.
25 *Ibidem.*
26 *The Times,* 12 iulie 1940.
27 Vezi Robert Lacey, *op. cit.*, p. 133.
28 Susannah Brown, *Queen Elizabeth II: Portraits by Cecil Beaton,* V&A Publishing Londra, 2011, p. 31.
29 Fitzalan Howard, *op. cit.*, p. 83.
30 *Sunday Mirror,* 30 iunie 1940.
31 *Aberdeen Press & Journal,* 7 noiembrie 1940.
32 *Dundee Evening Telegraph,* 23 aprilie 1940.
33 *Yorkshire Post,* 18 noiembrie 1940.
34 *Sunday Mirror,* 30 aprilie 1940.

35 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 91.
36 *Belfast Newsletter,* 27 august 1942.
37 Margaret Rhodes, *op. cit.*, p. 68.
38 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 57.
39 *Nottingham Evening Post,* 7 septembrie 1940.
40 William Shawcross, *Official Biography,* p. 527.
41 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 145.
42 *Ibidem*, p. 117.
43 *Daily Mirror,* 8 iulie 1940.
44 *Daily Herald,* 27 decembrie 1940.
45 Joyce Grenfell, *op. cit.*, p. 231.
46 Dermot Morrah, *op. cit.*, p. 82.
47 *International Women's Suffrage News,* 1 noiembrie 1940.
48 Joyce Grenfell, *op. cit.*, p. 231.
48 Regina Elizabeth către lady Violet Bonham Carter, 7 martie 1944, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 360.
49 Joyce Grenfell, *op. cit.*, p. 210.
50 *Daily Mirror,* 26 iunie 1941.
51 *Tatler,* 22 aprilie 1942.
52 *Ibidem*, 26 august 1942.
53 *Daily Record,* 20 aprilie 1940.
54 *Sketch,* 5 februarie 191.
55 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 101.
56 Mabell, contesă de Airlie, *op. cit.*, pp. 219 și 220.
57 *Scotsman,* 22 aprilie 1942.
58 *Daily Mail,* 21 aprilie 1942.
59 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 99.
60 *Sunday Post,* 17 februarie 1946.
61 Roy Strong, *Cecil Beaton: The Royal Portraits,* Thames & Hudson, Londra, 1988, p. 88.
62 *Evening Despatch,* martie 1942.
63 *Tatler,* 4 noiembrie 1942.
64 *Yorkshire Evening Post,* 26 octombrie 1942.
65 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 98.
66 William Shawcross, *Official Biography,* p. 576.
67 Regina Elizabeth către Regina Mary, 7 ianuarie 1941, *apud* William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 291.
68 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 135.
69 Regina Elizabeth către Eleanor Roosevelt, 11 iunie 1940, *apud* William Shawcross, *Counting Oneț's Blessings,* p. 291.
70 Regina Elizabeth către Regina Maria, 31 octombrie 1940, *apud ibidem*, p. 291.
71 Vezi Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 65; Bedell Smith, *op. cit.*, p. 18.
72 Penelope Middleboe, ed., *Edith Olivier: From Her Journals, 1924–1948,* Weidenfeld & Nicholson, Londra, 1989, p. 272.
73 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 68.
74 William Shawcross, *Official Biography,* p. 578.
75 *Portsmouth Evening News,* 4 februarie 1942.
76 Fitzalan Howard, *op. cit.*, p. 71.
77 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 101.
78 Marion Crawford, *op. cit.*, p.140.
79 *Ibidem*, p. 160.
80 Lisa Sheridan, *From Cabbages to Kings,* Odhams, Londra, 1955, p. 115.
81 William Shawcross, *Official Biography,* p. 578.
82 *Ibidem.*

83 Philip Eade, *op. cit.*, p. 155.
84 Edward Ford *apud* Ian Lloyd, *The Duke,* The History Press, Cheltenham, 2021, p. 80.

85 Mabell, contesă de Airlie, *op. cit.*, p. 227.
86 Penelope Middleboe, *op. cit.*, p. 272.
87 William Shawcross, *Official Biography,* p. 577; William Shawcross, *Counting One's Blessings,* note, p. 359.
88 Victoria Glendinning, *Rebecca West,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1987, p. 170.
89 William Shawcross, *Official Biography,* p. 579.
90 *Aberdeen Press & Journal,* 13 ianuarie 1944.
91 *Dermot Morrah*, *op. cit.*, pp. 73 și 74.
92 Elizabeth Longford, *op. cit.*, p. 93.
93 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 68.
94 *Aberdeen Press & Journal,* 13 ianuarie 1944.
95 Jose Manser, *op. cit.*, p. 397.
96 Tipărit în *Lichfield Mercury,* 7 aprilie 1944.
97 *Tatler,* 17 mai 1944.
98 William Shawcross, *Official Biography,* p. 581.
100 Regina Elizabeth către Regina Mary, 11 aprilie 1944, în William Shawcross, *Counting One's Blessings*, p. 361.
101 *Sketch,* 31 mai 1944.
102 De exemplu, vezi Mary Gibb, „The Girl Who Was Born to Be Queen", *Aberdeen Press & Journal,* 13 ianuarie 1944.
103 Regina Elizabeth către prințesa Elisabeta, 27 iunie 1944, *apud* William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 365.
104 Regina Elizabeth către Regina Mary, 17 iulie 1944, *apud ibidem*, p. 367
105 McDowell, Colin, *A Hundred Years of Royal Style,* Hutchinson, Londra, 1986, p. 23.
106 Vezi Simon Garfield, ed., *Our Hidden Lives: The Remarkable Diaries of Postwar Britain,* Ebury Press, Londra, 2005, p. 237.
107 *Perthshire Advertiser,* 18 octombrie 1944.
108 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 110.
109 Marion Crawford, *op. cit.*, pp. 157 și 158
110 *Ibidem*, p. 156.
111 Kate Williams, *op. cit.*, p. 119.
112 Elisabeta a II-a, 6 mai 1995, răspuns la discursul în Parlament (a cincizecea aniversare a Zilei Victoriei).
113 Robert Lacey, *op. cit.*, p. 137.
114 *Ibidem.*
115 *Yorkshire Post,* 4 martie 1950.
116 Clara „Ala" Knight către Ethel Taylor, nedatată, citat din *Daily Express,* 21 septembrie 2017.
117 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 108.
118 Regina Elizabeth către Regina Mary, 10 aprilie 1945, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 381.
119 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 157.
120 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 79; Ann Morrow, *The Queen* (Harper Collins, Londra, 1983), p. 93.
121 Margaret Rhodes, *op. cit.*, p. 84.
122 *Ibidem*, p. 84.
123 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 81.
124 Margaret Rhodes, *op. cit.*, pp. 84–85.
125 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 179.
126 Clara „Ala" Knight către Ethel Taylor, nedatat (vezi n. 116 mai sus).

CAPITOLUL VII

1 Alexandra, regina Iugoslaviei, *op. cit.*, p. 102.
2 Philip Eade, *op. cit.*, p. 178.
3 Simon Garfield, *op. cit.*, p. 320.
4 *Ibidem*, p. 237.
5 Hugo Vickers, *op. cit.*, p. 251.
6 Kate Williams, *op. cit.*, p.198.
7 Malcolm Roger, *Elizabeth II: Portraits of Sixty Years,* National Portrait Gallery Publications, Londra, 1986, p. 50.
8 *Shields Daily News,* 30 aprilie 1946.
9 Mark Pottle, ed., *Daring to Hope: The Diaries and Letters of Violet Bonham Carter, 1946–1969,* Orion, Londra, 2000, p. 16.
10 Dermot Morrah, *op. cit.*, p. 100.
11 John Parker, *op. cit.*, p. 114.
12 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 116.
13 Robert Lacey, *op. cit.*, p. 136.
14 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 116.
15 *Ibidem*, p. 418.
16 Sarah Bradford, *George VI,* p. 18.
17 Miles Jebb, ed., *The Diaries of Cynthia Gladwyn,* Constable, Londra, 1995, p. 92.
18 Graham Viney, *The Last Hurrah,* Robinson, Londra, 2019, p. 276.
19 Graham Turner, *op. cit.*, p. 21.
20 Regina Elizabeth către Alan Lascelles, în Showcross, *Official Biography,* p. 66; Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 121.
21 Mabell, contesă de Airlie, *op. cit.*, p. 224.
22 John Parker, *op. cit.*, p. 110.
23 William Shawcross, *Official Biography,* p. 630.
24 Graham Viney, *op. cit.*, p. 25.
25 *Ibidem*, p. 154.
26 *Hull Daily Mail,* 6 februarie 1947.
27 *Coventry Evening Telegraph,* 26 februarie 1947.
28 Graham Viney, *op. cit.*, p. 101.
29 Simon Garfield, *op. cit.*, p. 357.
30 Bedell Smith, *op. cit.*, p. 35.
31 *Leicester Chronicle,* 1 februarie 1947.
32 Hugh Robert, *The Queen's Diamonds,* Royal Collection Trust, Londra, 2012, p. 272.
33 *Ibidem.*
34 Graham Viney, *op. cit.*, p. 285.
35 Elizabeth Longford, *op. cit.*, pp. 103 și 104.
36 Spencer Shew, *op. cit.*, p. 65.
37 Nigel Nicolson, ed., *Vita and Harold: The Letters of Vita Sackville – West and Harold Nicolson, 1919 – 6,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2007, p. 372.
38 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 109; Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 110; Roy Strong, *Cecil Beaton: The Royal Portraits,* p. 123.
39 Campbell Preston, *op. cit.*, p. 217.
40 Spencer Shew, *op. cit.*, p. 71.
41 Graham Viney, *op. cit.* p. 265.
42 Alan Lascelles către Dermot Morrah, 10 martie 1947.
43 Graham Viney, *op. cit.*, p. 275.
44 *Belfast Telegraph,* 22 aprilie 1947.
45 Robert Hardman, *Queen of the World,* Pegasus, Londra, 2019, p. 119.
46 *Ibidem*, 120.

57 *Ibid.*

47 Mabell, contesă de Airlie, *op. cit.*, p. 228; Victoria Glendinning, *op. cit.*, p. 170.

48 Wellesley, Lady Jane, *Wellington: A Journey Through My Family* (Orion, Londra, 2008).

49 William Shawcross, *Official Biography,* p. 626.

50 Virginia Nicholson, *Millions Like Us: Women's Lives During the Second World War,* Penguin, Londra, 2012, p. 412.

51 *Spectator,* 10 iulie 1947.

52 *Gloucestershire Echo,* 31 octombrie 1947.

53 Simon Garfield, *op. cit.*, p. 408.

54 Prințesa Elisabeta către Betty Spencer Shew, nedatat (1947), Balmoral.

55 Elizabeth Longford, *op. cit.*, p. 114.

56 *Scotsman,* 10 iulie 1947.

57 *Coventry Evening Telegraph,* 10 iulie 1947.

58 Jane Dismore, *op. cit.*, p. 263.

59 *Belfast Telegraph,* 20 noiembrie 1947.

60 Simon Garfield, *op. cit.*, p. 424.

61 William Shawcross, *Official Biography,* p. 628.

62 *Manchester Evening News,* 30 octombrie 1947.

63 Dermot Morrah, *op. cit.*, p. 126.

64 Mark Pottle, *op. cit.*, p. 31.

65 *Daily Mail,* 22 iulie 1947.

66 *Cheltenham Chronicle,* 18 octombrie 1947.

67 *Yorkshire Post,* 29 octombrie 1947.

68 *Liverpool Echo,* 17 octombrie 1947; *Illustrated London News,* 1 aprilie 1950.

69 Vezi *Gloucester Echo,* 31 octombrie 1947.

70 James Lees-Milne, jurnal, 18 noiembrie 1947, în James Lees-Milne, *Caves of Ice and Midway on the Waves,* John Murray, Londra, 1996, p. 204.

71 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 135.

72 Nancy Mitford către Humphrey Hare, 23 noiembrie 1947, în Charlotte Mosley, ed., *Love from Nancy: The Letters of Nancy Mitford,* Hodder &Stoughton, Londra, 1993, p. 193.

73 Graham Payn și Sheridan Morley, ed., *The Noel Coward Diaries,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1982, p. 96.

74 Bedell Smith, *op. cit.*, p. 39.

75 Margery Roberts, *A Time Remembered,* Royal Pavilion Libraries and Museum, Brighton, 1998.

76 *Yorkshire Evening Post,* 20 noiembrie 1947.

77 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 204.

78 Regina Elizabeth către prințesa Elisabeta, 24 noiembrie 1947, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 404.

79 Ann Morrow, *op. cit.*, p. 36.

80 *Belfast Telegtaph,* 20 noiembrie 1947.

81 Payn and Morley, *op. cit.*, p. 96.

82 Regina Elizabeth către prințesa Elisabeta, 30 noiembrie 1947, în William Shawcross, *Counting One's Blessings*, p. 405.

83 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 130.

84 *Shields Daily News,* 20 noiembrie 1947.

85 ASP Marie Louise, *op. cit.*, p. 313.

86 Regina Elizabeth către prințesa Elisabeta, 24 noiembrie 1947, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 404.

87 Elizabeth Longford, *op. cit.*, p. 121.

88 William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 629.

89 *Ibidem*, p. 630.

90 *Yorkshire Post,* 28 mai 1948.

91 Simon Garfield, *op. cit.,* p. 467.
92 De exemplu, vezi *Nottingham Evening Post,* 28 februarie 1948.
93 William Shawcross, *Official Biography,* p. 630.
94 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 207.
95 Regina Elizabeth către prințesa Elisabeta, 24 noiembrie 1947, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* pp. 403 și 404.
96 *Nottingham Journal,* 27 noiembrie 1947.
97 *Manchester Evening News,* 23 octombrie 1947.

CAPITOLUL VIII

1 *Coventry Evening Standard,* 29 mai 1948.
2 Miles Jebb, *op. cit.*, p. 92.
3 *Coventry Evening Standard,* 29 mai 1948.
4 Scrisoare de la K.E. Pratt, Londra, nedatată, către *Sunday Mirror,* 7 martie 1948.
5 Ducele de Edinburgh către Regina Elizabeth, nedatat (noiembrie 1947), citat în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 403.
6 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 140.
7 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 121.
8 Dermot Morrah, *The Royal Family,* Odhams, Londra, 1950, p. 86.
9 *Western Daily Press,* 24 ianuarie 1948.
10 Vezi, de exemplu, *Aberdeen Press & Journal,* 24 ianuarie 1948.
11 *Liverpool Echo,* 17 februarie 1948.
12 *Spectator,* 26 decembrie 1947.
13 *Ibidem*, 21 noiembrie 1948.
14 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 150.
15 *Western Mail,* 15 mai 1948.
16 Anne Edwards, *Royal Sisters,* William Morrow & Co., New York 1990, p. 211.
17 Robert Hardman, *op. cit.*, p. 276.
18 William Shawcross, *Official Biography,* p. 631.
19 Chips Channon, *op. cit.*, 30 mai 1948, p. 425.
20 *Scotsman,* 7 ianuarie 1948.
21 *Western Morning News,* 1 martie 1949.
22 Graham Turner, *op. cit.*, p. 34.
23 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 221.
24 William Shawcross, *Official Biography,* pp. 630 și 631.
25 George al VI-lea, nedatat (1947), „Către episcopii și clericii provinciei de Canterbury, în adunarea convocată“ (cu ocazia logodnei Prințesei Elisabeta).
26 Philip Eade, *op. cit.*, p. 92.
27 Miles Jebb, op. cit., p. 92.
28 *Wells Journal,* 17 septembrie 1948.
29 Regina Louise a Suediei către Mountbatten, 14 decembrie 1948, citată în Hugo Vickers, *Alice: Prințesa Andrew a Greciei,* Penguin, Londra, 2001, p. 332.
30 Philip Eade, *op. cit.*, p. 224.
31 Bedell Smith, *op. cit.*, p. 49.
32 Philip Eade, *op. cit.*, p. 224.
33 Marion Crawford, *op. cit.*, p. 228.
34 Jonathan Dimbleby, *The Prince of Wales,* Little, Brown, Londra, 1994, p. 6.
35 *The Times,* 15 noiembrie 1948.
36 Hugo Vickers, *Alice,* p. 332.
37 *Illustrated London News,* 8 ianuarie 1949.

38 Jane Dismore, *op. cit.*, p. 250.
39 *Ibidem.*
40 Regina Elizabeth către Winston Churchill, 27 decembrie 1948, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 412.
41 Dermot Morrah, *Royal Family,* p. 95.
42 Kate Williams, *op. cit.*, p. 240.
43 Prințesa Elisabeta către lady Olivier, Palatul Buckingham, 22 aprilie 1949.
44 *Scotsman,* 22 decembrie 1949.
45 *Ibidem.*
46 Hugo Vickers, *Elizabeth the Queen Mother,* p. 309.
47 Miles Jebb, *op. cit.*, p. 88.
48 Nigel Nicolson, *Long Life Memoirs,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1997, p. 280.
49 Miles Jebb, *op. cit.*, p. 94.
50 Jonathan Dimbleby, *op. cit.*, note, p. 16.
51 Prințesa Elisabeta către „Mary“, 24 aprilie 1945.

52 Jane Dismore, *op. cit.*, p. 251.
53 *Banbury Gazette,* 28 aprilie 1949.
54 Chips Channon, *op. cit.*, pp. 438 și 439.
55 Susannah Brown, *op. cit.*, p. 33.
56 Knight, Laura, *The Magic of a Line: The Autobiography of Laura Knight,* William Kimber, Londra, 1965.
57 Dermot Morrah, *Royal Family,* p. 92.
58 *Western Morning News,* 31 octombrie 1949.
59 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 151.
60 Jane Dismore, *op. cit.*, p. 256.
61 *Illustrated London News,* 3 decembrie 1949.
62 Philip Ziegler, *Mountbatten,* p. 492.
63 *Ibidem.*
64 Regina Elizabeth către Prințul Pavel al Iugoslaviei, 5 ianuarie 1949, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 413; Regina Elizabeth către prințesa Elisabeta, 21 decembrie 1949, în *ibidem*, p. 420.
65 Philip Eade, *op. cit.*, p. 236.
66 Helen Cathcart, *op. cit.*, p. 125.
67 Philip Eade, *op. cit.*, p. 235.
68 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 162.
69 *Illustrated London News,* 11 octombrie 1947.
70 Jane Dismore, *op. cit.*, p. 260.
71 Hugo Vickers, *Elizabeth the Queen Mother,* p. 283.
72 *Ibidem*, p. 286.
73 *Nottingham Evening Post,* 10 martie 1950.
74 *Scotsman,* 16 august 1950.

75 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 159; Jane Dismore, *op. cit.*, p. 260.
76 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 159.
77 Jane Dismore, *op. cit.*, p. 260.
78 *Nottingham Evening Post,* 6 decembrie 1950.
79 Graham Turner, *op. cit.*, p. 37.
80 Regina Elizabeth către prințesa Elisabeta, 29 decembrie 1950, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 435.
81 *Sunday Mirror,* 4 februarie 1951.
82 Helen Cathcart, op. cit., p. 126.
83 Pathé Films, „God Save the Queen“, prezentat în 11 februarie 1952

84 *Western Mail,* 8 octombrie 1951.
85 *Belfast Telegraph,* 29 octombrie 1951.
86 *Aberdeen Evening Express,* 12 octombrie 1951.
87 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 368.
88 Philip Eader, *op. cit.*, p. 246; *Aberdeen Evening Express,* 12 octombrie 1951.

89 Regina Elizabeth către prințesa Elisabeta, 15 octombrie 1951, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 441.
90 *Belfast Telegraph,* 2 noiembrie 1951.
91 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 172.
92 *Rugby Adviser,* 23 noiembrie 1951.
93 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 170.
94 *Illustrated London News,* 2 februarie 1952.
95 Ingrid Seward, *My Husband and I,* p. 85.
96 Martin Charteris, citat din Sarah Bradford, *George VI,* p. 460.
97 Robert Lacey, *op. cit.*, p. 166.
98 *Daily Telegraph,* 2 iunie 2003.
99 Neil Ferrier, *op. cit.*, p. 133; William Shawcross, *Official Biography,* p. 666; *Daily Telegraph,* 2 iunie 2003.
100 Piers Brendon, Philip Whitehead, *The Windsors,* Pimlico, Londra, 2000, p. 130.
101 Sarah Bradford, *George VI,* p. 461.
102 Elizabeth Longford, *op. cit.*, p. 236.

CAPITOLUL IX

1 Frances Campbell-Preston, *op. cit.*, p. 219.

2 *Northern Whig,* 18 februarie 1952.

3 Elisabeta a II-a către Ethel Taylor, 5 aprilie 1952; Elisabeta a II-a către Tanner, 23 martie 1952.

4 Pathé Films, „God Save the Queen“, 11 februarie 1952.

5 John Mansfield, „Our Glorious Sovereign“.

6 Helen Cathcart, *op. cit.*, p. 131.

7 William Shawcross, William, *Queen and Country,* BBC Books, Londra, 2002, p. 16; William Shawcross, *Official Biography,* p. 665; Pimlott, *op. cit.*, pp. 187, 175.

8 *Northern Whig,* 18 februarie 1952.

9 Bedell Smith, *op. cit.*, p. 124.

10 *Ibidem*, p. 67.

11 *Daily Telegraph,* 5 martie 1952.

12 *Birmingham Daily Gazette,* 11 martie 1952.

13 *Ibidem*, 3 aprilie 1952.

14 Jose Manser, *op. cit.*, p. 294.

15 Elisabeta a II-a, în documentarul *Elizabeth R* (1992).

16 Marie Louise, Her Highness Princess, *op. cit.*, p. 313.

17 Jose Manser, *op. cit.*, p. 293.

18 *Portsmouth Evening News,* 11 octombrie 1950.

19 Christopher Fry, *A Queen is Crowned,* The Rank Organisation, 1953.

20 Elizabeth Longford, *op. cit.*, p. 147.

21 Christopher Warwick, *op. cit.*, p. 268.

22 Kate Williams, *op. cit.*, p. 268.

23 Ingrid Seward, *My Husband and I,* p. 89.

24 Hugo Vickers, *Alice,* p. 334.

25 Alexandra, regina Iugoslaviei, *op. cit.*, p. 167.

26 Margaret Rhodes, *op. cit.*, p. 151.

27 William Shawcross, *Official Biography,* p. 671.

28 Regina Elizabeth, regina-mamă, către prințesa Elisabeta, 14 decembrie 1953, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 476.

29 Ingrid Seward, *My Husband and I,* p. 90.

30 Gyles Brandreth, *Philip and Elizabeth. Portrait of a Marriage,* Century, Londra, 2004, p. 258.

31 Elizabeth Longford, *Royal Throne,* Hodder & Stoughton, Londra, 1993, p. 155.

32 Contesa Mountbatten de Burma: vezi Ingrid Seward, *My Husband and I,* p. 90.

33 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 184.

34 Philip Eade, *op. cit.*, p. 262.

35 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 285.

36 Citat din *Newcastle Journal,* 12 aprilie 1952.

37 *Lancet,* mai 1952.

38 Basil Boothroyd, *Philip: An Informal Biography of HRH the Duke of Edinburgh,* Longmans, Londra, 1971, p. 49.

39 *Lancet,* mai 1952.

40 Elizabeth Longford, *Elizabeth R.*, p. 157.

41 Margaret Forster, *Daphne du Maurier,* Chatto & Windus, Londra, 1993, p. 230.

42 Gyles Brandreth, *Something Sensational to Read in the Train: The Diary of a Lifetime,* John Murray, Londra, 2009, p. 217.

43 ASP Marie Louise, *op. cit.*, p. 315.

44 Graham Turner, *op. cit.*, p. 46.

45 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 181.

46 Nigel Nicolson, ed., *Harold Nicolson Diaries and Letters 1945-1962,* Collins, Londra, 1968, p. 220.

47 Graham Turner, *op. cit.*, p. 46.

48 Jane Dismore, *op. cit.*, p. 264.

49 *Dundee Courier,* 5 noiembrie 1952.

50 *Birmingham Daily Gazette,* 5 noiembrie 1952.

51 Anonim, „The Queen, God Bless Her“, *Hastings & St Leonards Observer,* 30 mai 1953.

52 Regina Mary către Ducele de Baena, citat din James Pope-Hennessy *Queen Mary,* George Allen and Unwin, Londra, 1959, p. 621.

53 Michael Bloch, ed., *James Lees-Milne Diaries 1943-1954* John Murray, Londra, 2006, p. 448.

54 Hugo Vickers, ed., *The Quest for Queen Mary,* Hodder & Stoughton, Londra, 2018, p. 21.

55 Vezi, de exemplu, *Falkirk Herald,* 30 mai 1953.

56 *Daily Express,* citat din Ruth P. Feingold, „Marketing the Modern Empire: Elizabeth II and the 1953-1954 World Tour“, *Antipodes,* vol. 23, nr. 2 (decembrie 2009), pp. 147–154.

57 Lloyd, Christopher, *Ceremony and Celebration: Coronation Day 1953,* Royal Collection Enterprises, Londra, 2003, p. 29; Philip Eade, *op. cit.*, p. 265.

58 *Yorkshire Post,* 9 februarie 1952.

59 HRH Princess Alice, *For My Grandchildren* (Evens, Londra, 1967), p. 287.

60 Philip Eade, *op. cit.*, p. 278.

61 The Order of Divine Service for Trinity Sunday, 31 mai 1953, p. 13.

62 Andrew Marr, *op. cit.*, p. 159.

63 Chips Channon, *op. cit.*, p. 477.

64 *Western Mail,* 11 noiembrie 1952.

65 Martin Longman of the Worshipful Company of Gardeners, citat din *Coventry Evening Telegraph,* 18 aprilie 1953.

66 De fapt, buchetul final includea flori crescute în patru țări ale Uniunii: Anglia, Scoția, Țara Galilor și Irlanda de Nord.

67 Elizabeth Taylor către „Dragă Robert“, 10 iunie 1953, citat din Spurling, Hilary, *Ivy: The Life of Ivy Compton-Burnett,* Knopf, New York, 1984, p. 474.

68 Kate Williams, *op. cit.*, p. 283.

69 *West Sussex County Times,* 5 iunie 1953.

70 Paul Gallico, în *Western Mail,* 2 iunie 1953.

71 Nigel Nicolson, *Vita and Harold,* p. 405.

72 *Nottingham Journal,* 22 mai 1953, *Coventry Evening Telegraph,* 26 mai 1953.

73 *Coventry Evening Telegraph,* 26 mai 1953.

74 Eileen Parker, *Step Aside for Royalty,* Bachman & Turner, Londra, 1983, p. 130

75 Roy Strong, *Coronation: A History of Kingship and the British Monarchy,* HarperCollins, Londra, 2005, p. 486.

76 Parker Eileen, *op. cit.*, p. 162.

77 Mark Pottle, *op. cit.*, p. 123.

78 Payn și Morley, *op. cit.*, p. 214.

79 Max Bloch, *op. cit.*, p. 454.

80 Michael Pick, *op. cit.*, p. 345.

81 John Parker, *op. cit.*, p. 129.

82 Edna Healey, *The Queenn's House: A Social History of Buckingham Palace* (Pegasus, Londra, 2012), p. 342; Lady Raine, citat din Brown, *op. cit.*, p. 92; Carol Ann Duffy „The Crown".

83 HRH Princess Alice, *op. cit.*, p. 219.

84 Max Bloch, *op. cit.*, p. 453.

85 Elizabeth Longford, *Royal Throne,* p. 22.

86 Frances Woodsford către Paul Bigelow, 6 iunie 1953, în Frances Woodsford, *Dear Mr. Bigelow,* Chatto & Windus, Londra, 2009, pp. 136 și 137.

87 John Parker, *op. cit.*, p. 127.

88 Nigel Nicolson, *The Queen and Us: The Second Elizabethan Age,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2003, p. 31.

89 *Daily Telegraph,* 2 iunie 2003.

90 William Shawcross, *Queen and Country,* p. 54.

CAPITOLUL X

1 William Shawcross, *Official Biography,* p. 686.

2 Cynthia Gladwyn, citat din Tim Heald, *op. cit.*, p. 155.

3 Prințesa Margaret către Domnul Douglas, 30 octombrie 1950.

4 Lady Anne Glenconner, *apud* Bedell Smith, *op. cit.*, p. 87.

5 Victoria Glendinning, *op. cit.*, p. 170.

6 Regina Elizabeth, regina-mamă, către Alen Lascelles, 12 iunie 1953, din William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 470; Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 205.

7 Regina Elizabeth, regina-mamă, către Elisabeta a II-a, 10 ianuarie 1954, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 480.

8 Christopher Warwick, *op. cit.*, p. 61.

9 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 204.

10 Payn and Morley, *op. cit.*, p. 215.

11 John Masenfield, „On Our Queen's Going to Her Peoples", *The Times,* 23 noiembrie 1953.

12 *Portsmouth Evening News,* 23 noiembrie 1953.

13 *Dundee Courier,* 20 noiembrie 1953.

14 Regina Elizabeth, regina-mamă, către Elisabeta a II-a, 23 noiembrie 1953, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 474.

15 William Shawcross, *Official Biography,* p. 691.

16 Regina Elizabeth, regina-mamă, către prințesa Margaret, 25 februarie 1979, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 573.

17 Jonathan Dimbleby, *op. cit.*, p. 23.

18 *Londonderry Sentinel,* 9 ianuarie 1954.

19 *Shields Daily News,* 2 martie 1954.

20 William Shawcross, *Official Biography,* p. 691.

21 Helen Cathcart, *op. cit.*, p. 143.

22 *Apud* Richard Tomlinson, *Divine Right: The Inglorious Survival of British Royalty,* Little, Brown, Londra, 1994, p. 224.

23 Elizabeth Longford, *Elizabeth R.,* p. 166.

24 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 216.

25 Ruth Feingold, *op. cit.*

26 Bedell Smith, *op. cit.*, p. 102.

27 William Shawcross, *Queen and Country,* p. 57.

28 *Sydney Morning Herald,* 18 februarie 1954.

29 Citat din Bedell Smith, *op. cit.*, p. 103.

30 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 225.

31 *Belfast Newsletter,* 13 ianuarie 1954; Elizabeth Longford, *Elizabeth R.,* p. 168.

32 Regina Elizabeth, regina-mamă, către Elisabeta a II-a, 10 martie 1954, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 481.

33 Nigel Nicolson, *The Queen and Us,* p. 36.

34 Ingrid Seward, *The Queen's Speech,* Simon & Schuster, Londra, 2016, p. 59.

35 *Coventry Evening Telegraph,* 11 decembrie 1953.

36 *Birmingham Daily Post,* 1 ianuarie 1954.

37 Anne Edwards, *op. cit.*, p. 282.

38 William Shawcross, *Official Biography,* p. 692.

39 Bedell Smith, *op. cit.*, p. 107.

40 A.C. Mann, „The Queen's Jewels", în *The Queen,* 17 noiembrie 1954.

41 William Shawcross, *Queen and the Country,* p. 63.

42 *Yorkshire Post,* 30 aprilie 1955; *Tatler,* 11 noiembrie 1955.

43 Mark Pottle, *op. cit.*, p. 147.

44 William Shawcross, *Queen and the Country,* p. 70.

45 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 244.

46 William Shawcross, *Queen and the Country,* p. 71; Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 228.

47 William Shawcross, *Official Biography,* p. 697.
48 Prințul de Wales, *apud* Jonathan Dimbleby, *op. cit.*, p. 138.
49 Christopher Warwick, *op. cit.*, p. 76.

50 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 235.
51 William Shawcross, *Official Biography,* p. 700.
52 *Daily Mirror,* 28 octombrie 1955.
53 William Shawcross, *Official Biography,* p. 726.
54 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 287.
55 *Coventry Evening Telegraph,* 3 noiembrie 1955.
56 *Illustrated London News,* 28 aprilie 1956.
57 Roy Strong, *Cecil Beaton: The Royal Portraits,* p. 124.

58 *Birmingham Daily Post,* 26 ianuarie 1956.
59 Elizabeth Longford, *Elizabeth R.,* p. 254.
60 Ingrid Seward, *My Husband and I,* p. 93.

CAPITOLUL XI

1 *Tatler,* 14 noiembrie 1956.
2 *Northern Whig,* 17 octombrie 1956.
3 John Parker, *op. cit.*, p. 174.
4 *Ibidem*, p. 181.
5 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 268.
6 *Ibidem*, p. 230.
7 Payn și Morley, *op. cit.* p. 337.
8 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 234.
9 *Ibidem*, p. 255.
10 *Ibid.*, p. 235.
11 Miles Jebb, *op. cit.*, p. 207.
12 *Ibidem.*
13 *Ibid.*
14 Piers Brendon & Phillip Whitehead, *op. cit.*, p. 152.
15 Bedell Smith, *op. cit.*, p. 130.
16 *Daily Mirror,* 26 septembrie 1956.
17 *Ibidem.*
18 Jose Manser, *op. cit.*, p. 319.
19 Piers Brendon & Phillip Whitehead, *op. cit.*, 153.
20 Miles Jebb, *op. cit.*, p. 207.
21 *Daily Mirror,* 28 septembrie 1956.
22 George Harewood, *op. cit.*, p. 138.

23 Miles Jebb, *op. cit.*, p. 207.
24 *The Times,* 11 ianuarie 1957.
25 *Daily Herald,* 12 ianuarie 1957.
26 *Times,* 11 ianuarie 1957.
27 Pathé, „The Queen Leaves for Portugal“, 1957.
28 *Lancashire Evening Post,* 18 februarie 1957.
29 Hugo Vickers, *Elizabeth the Queen Mother,* p. 368.
30 *Daily Mirror,* 22 februarie 1957.
31 Bendell Smith, *op. cit.*, p. 114.
32 Prințesa Elisabeta către Frederick „Boy“ Browning, 26 aprilie 1955.
33 Edna Healey, *op. cit.*, p. 343.
34 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 284.
35 *Daily Mirror,* 6 decembrie 1962.
36 *Liverpool Echo,* 8 august 1957.
37 *Birmingham Daily Post,* 2 noiembrie 1957.
38 Hugo Vickers, *Quest for Queen Mary,* p. 224.
39 *Daily Herald,* 7 august 1957.
40 *Coventry Evening Telegraph,* 7 august 1957.
41 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 246.
42 Alistair, 9th Marquess of Londonderry, *New Statesman,* 15 august 1957.
43 Pathé, „Peer Raises a Storm“, 1957.
44 *Lancashire Evening Post,* 31 august 1957.
45 Hugo Vickers, *Quest for Queen Mary,* p. 222.
46 Mark Pottle, *op. cit.*, p. 167.
47 Fiona MacCarthy, *The Last Curtsey: The End of the Debutantes,* Faber & Faber, Londra, 2006, p. 17.
48 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 243.
49 Matthew Dennison, *Queen Victoria,* p. 115.
50 Piers Brendon și Phillip Whitehead, *The Windsor,* p. 154.
51 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 280.
52 Bedell Smith, *op. cit.*, p. 133.
53 Hugo Vickers, *Quest for Queen Mary,* p. 222.
54 Ingrid Seward, *The Queen's Speech,* p. 67.
55 Hugo Vickers, *Quest for Queen Mary,* p. 224.
56 *New York Herald Tribune,* 26 decembrie 1957.
57 *People,* 23 martie 1958.
58 Regina Elizabeth, regina-mamă, către Elisabeta a II-a, 18 februarie 1958, în William Shawcross, *Counting One's Blessings*, p. 499.
59 *Sphere,* 22 noiembrie 1958; Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 310.
60 Miles Jebb, *op. cit.*, p. 207.
61 Frances Woodsford către Paul Bigelow, 13 aprilie 1957, în Woodsford, *op. cit.*, p. 245.
62 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 243.

63 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 302.

64 Bedell Smith, *op. cit.*, p. 163.

65 Regina Elizabeth, regina-mamă, către Elisabeta a II-a, 12 aprilie 1956, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 494.

66 William Shawcross, *Queen and Country,* p. 83.

67 Philip Murphy, *Monarchy and the End of Empire: The House of Windsor, the British Government and the Postwar Commonwealth,* Oxford University Press, Oxford, 2013, p. 70.

68 *Ibidem*, p. 71.

69 *Ibid.*, p. 74.

70 *Newcastle Evening Chronicle,* 10 februarie 1960.

71 *Macmillan, vezi Bedell Smith, op. cit., p. 146.*

72 *Ibidem.*

73 Hugo Vickers, *Quest for Queen Mary,* p. 225.

74 John Parker, *op. cit.*, p. 102.

75 *Coventry Evening Telegraph,* 27 februarie 1960.

76 Victoria & Albert Museum, PH.1708 – 1987.

77 Roy Strong, *Cecil Beaton: The Royal Portraits,* pp. 166 – 7.

78 Regina Elizabeth, regina-mamă, către marchiza de Salisbury, 23 martie 1960, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 509.

79 Prințesa Margaret către regina Elizabeth, regina-mamă, 16 mai 1960, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* note p. 510.

80 *Coventry Evening Telegraph,* 5 aprilie 1960.

CAPITOLUL XII

1 Philip Murphy, *op. cit.*, p. 77.

2 Regina Elizabeth, regina-mamă, către Elisabeta a II-a, 10 noiembrie 1961, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 520

3 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 298.

4 *Guardian,* 26 noiembrie 1961.

5 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 115.

6 Graham Turner, *op. cit.*, p. 115.

7 Regina Elizabeth, regina-mamă, către Elisabeta a II-a, 18 octombrie 1982, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 580.

8 Graham Turner, *op. cit.*, p. 115.

9 Bedell Smith, *op. cit.*, p. 210.

10 Helen Cathcart, *The Queen Herself,* Star, Londra, 1983, p. 179.

11 George Harewood, *op. cit.*, p. 27.

12 *The Court at Windsor. A Domestic History* (Longmans, Londra, 1964), p. 140.

13 Lady Peacock, *Their Royal Highnesses Prince Charles and Princess Anne,* Hutchinson, Londra, 1955, pp. 15–20.

14 Elisabeta a II-a, discursul televizat de Crăciun, 1979.

15 Graham Turner, *op. cit.*, p. 115; Elisabeta a II-a către lady Fermoy, 26 decembrie 1952.

16 *People,* 29 octombrie 1961.

17 Graham Turner, *op. cit.*, p. 117.

18 Regina Elizabeth, regina-mamă, către Elisabeta a II-a, 17 februarie 1961, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 513.

19 Elisabeta a II-a, discursul televizat de Crăciun, 2011.

20 Jose Manser, *op. cit.*, pp. 298, 308.

21 Graham Turner, *op. cit.*, p. 114.

22 Marion Crawford, *Our Queen Visits Australia and New Zealand,* Dymok's, Sydney, 1954, p. 55.

23 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 327.

24 *People,* 29 octombrie 1961.

25 Frances Woodsford către Paul Bigelow, 17 noiembrie 1952, în Woodsford, *op. cit.*, p. 102.

26 *Ibidem*

27 Sally Bedell Smith, *Charles: The Misunderstood Prince,* Penguin, Londra, 2017, p. 13.

28 Jonathan Dimbleby, *op. cit.*, p. 36.

29 Roy Strong, *Cecil Beaton: The Royal Portraits,* p. 167.

30 *Sunday Mirror,* 6 iulie 1961.

31 Regina Elizabeth către prințesa Elisabeta, 12 decembrie 1950, în Shadowcross, *Counting One's Blessings,* p. 433.

32 Regina Elizabeth, regina-mamă, către Elisabeta a II-a, 23 mai 1961, în *ibidem*, p. 516.

33 *Daily Herald,* 31 iulie 1961.

34 Graham Turner, *op. cit.*, p. 120.

35 Cecil Beaton, *Beaton in the Sixties. More Unexpurgated Diaries,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2003, p. 231.

36 Lisa Sheridan, *A Day with Prince Andrew,* Hodder & Stoughton, Londra, 1962, p. 1.

37 Peter Whittle, *Monarchy Matters,* Social Affairs Unit, Londra 2011, p. 19.

38 *Sunday Express,* 22 octombrie 1961.

39 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 282; Jonathan Dimbleby, *op. cit.*, p. 101.

40 Cecil Beaton, *op. cit.*, p. 101.

41 Frank Prochaska, *Royal Bounty: The Making of a Welfare Monarchy,* Yale University Press, Londra, 1995, p. 254.

42 Marcia William, *Inside Number 10,* Weinfeld & Nicholson, Londra, 1972, p. 17.

43 Regina Elizabeth, regina-mamă, către Cecil Beaton, 20 februarie 1964, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 527.

44 Jonathan Dimbleby, *op. cit.*, p. 494.

45 Ted Hughes către Frieda Hughes, 23 noiembrie 1974, în Christopher Reid, ed., *Letters of Ted Hughes,* Faber & Faber, Londra, 2009, p. 357.

46 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 317.

46 Pathe, „Royal Decade“, 1962.

47 *Birmingham Daily Post,* 4 martie 1963.

48 Frances Partridge, *Hanging On: Diaries 1960 – 1963,* William Collins, Londra, 1990, p. 171.
49 Bedell Smith, *Eliabeth,* p. 162; *Daily Mirror,* 10 iunie 1963.
50 *Daily Mirror,* 10 iunie 1963.
51 *Ibidem*, 24 iunie 1963.
52 Hugo Vickers, *The Crown: Truth and Fiction* (Zuleika, Londra, 2017), p. 49.
53 *Daily Mirror,* 14 octombrie 1963.
54 Elizabeth Longford, *Elizabeth R.,* p. 240.
55 Graham Turner, *op. cit.*, p. 89.
56 *Coventry Evening Telegraph,* 18 octombrie 1963.
57 *Daily Mirror,* 14 octombrie 1963.
58 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 324.
59 Elisabeta a II-a către Helen Rowe, 5 august 1964.
60 Catherine Mayer, *Charles: The Heart of a King,* W.H. Allen, Londra, 2015, p. 98.
61 Margaret Reynelle, *The 1973 Royal Family Yearbook,* Clipper Press, 1973, p. 9.

CAPITOLUL XIII

1 Cecil Beaton, *op. cit.*, p. 270.
2 *Sunday Telegraph,* 22 ianuarie 1967.
3 *Illustrated London News,* 10 iunie 1967; Frances Partridge, *Good Company: Diaries 1967-1970,* HarperCollins, Londra, 1994, p. 2.
4 Ingrid Seward, *My Husband and I,* p. 154.
5 John Pearson, *The Ultimate Family: The Making of the Royal House of Windsor,* Michael Joseph, Londra, 1986, p. 167.
6 Roy Hattersley, citat din William Shawcross, *Queen and the Country,* p. 113.
7 Ruth Winstone, ed., *The Benn Diaries* (Hutchinson, Londra, 1995), p. 181.
8 *Liverpool Echo,* 8 septembrie 1966.
9 *Daily Express,* 19 mai 1965.
10 *Guardian,* 2 februarie 1965.
11 *Daily Mirror,* 28 octombrie 1966.
12 *People,* 30 octombrie 1966.
13 *Ibidem.*

14 *Daily Mirror,* 20 iunie 1969.
15 Cecil Beaton, *op. cit.*, p. 343.
16 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 379.
17 Cecil Beaton, *op. cit.*, p. 346.
18 *Daily Mirror,* 20 iunie 1969.
19 Cecil Beaton, *op. cit.*, p. 342.
20 Graham Payn și Sheridan Morley, *op. cit.*, p. 634.
21 Peter Whittle, *op. cit.*, p. 18.

22 Richard Tomlinson, *op. cit.*, p. 18.

23 *Daily Mirror,* 3 ianuarie 1967.

24 Mark Pottle, *op. cit.*, pp. 341 și 342.

25 *Birmingham Daily Post,* 2 iulie 1969.

26 Michael Pick, *op. cit.*, p. 435; Miles Jebb, *op. cit.*, p. 678.

27 Graham Payn și Sheridan Morley, *op. cit.*, p. 678.

28 Miles Jebb, *op. cit.*, p. 346.

29 Brigadier Stanley Clark, *Palace Diary,* George G. Harrap & Co., Londra, 1958, p. 202.

30 John Pearson, *op. cit.*, p. 197.

31 Simon Garfield, *op. cit.*, p. 364.

32 John Pearson, *op. cit.*, p. 199.

33 Ruth Winstone, *op. cit.*, pp. 211 – 12.

34 William Shawcross, *Crown and Country,* p. 113.

35 Brigadier Stanley Clark, *op. cit.*, p. 5.

36 Joyce Grenfell, Joyce, *In Pleasant Places,* Macmillan, Londra, 1979, p. 275.

37 Brigadier Stanley Clark, *op. cit.*, p. 174.

38 Frances Partridge, *Other People: Diaries 1963 – 66,* HarperCollins, Londra, 1993, p. 100.

39 Christopher Hibbert, *The Court at Windsor,* Prentice Hall Press, Londra 1972, p. 149.

40 Bedell Smith, *Elizabeth,* p. 175.

41 Edna Healey, *op. cit.*, p. 357.

42 John Pearson, *op. cit.*, p. 186.

43 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 344.

44 Sarah Bradford, *Elizabeth,* 321.

45 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 358.

46 Sarah Bradford, *Elizabeth,* 322.

47 Monica Davies, *Illustrated London News,* 2 martie 1968.

48 David Gentleman către Antony Wedgwood Benn, nedatată (ianuarie 1965).

49 Ruth Winstone, *op. cit.*, p. 126.

50 *Ibidem*, p. 127.

51 A.N. Wilson, *The Queen,* Atlantic, Londra, 2016, p. 144.

52 Ruth Winstone, *op. cit.*, p. 142.

53 *Ibidem*, p. 140.

54 Citat din *Liverpool Echo,* 6 martie 1967.

55 Elisabeta a II-a, discursul televizat de Crăciun, 1969.

56 Sarah Bradford, *Elizabeth,* p. 409.

57 Fitzalan Howard, *The Windsor Diaries,* p. 108.

58 *Antiques Trade Gazette,* 19 martie 2019.

59 Humphrey Carpenter, *Benjamin Britten: A Biography,* Faber & Faber, Londra, 1992, p. 464.

60 Gyles Brandreth, *op. cit.*, p. 161.

61 Tim Heald, *op. cit.*, p. 195.

62 *Aberdeen Press & Journal,* 2 octombrie 1967.

63 Roy Strong, *The Roy Strong Diaries 1967–1987,* Weidenfeld & Nicholson, Londra, 1997, p.

179.

64 *Design* (noiembrie 1960), publicat de Council of Industrial Design.

65 Helen Cathcart, *The Queen Herself,* p. 196.

66 *Inside Page,* din *Daily Mirror,* 29 septembrie 1969; *apud* Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 251.

67 John Pearson, *op. cit.*, p. 190.

68 William Shawcross, *Crown and Country,* p. 230.

69 *Daily Mirror,* 29 septembrie 1969.

70 *Ibidem*, martie 1970.

71 Joyce Grenfell, *In Pleasant Places,* p. 213.

72 Ruth Winstone, *op. cit.*, p. 423.

CAPITOLUL XIV

1 William Shawcross, *Crown and Country,* p. 117.

2 Peter Whittle, *op. cit.*, p. 49.

3 British Movietone, 1972.

4 *Daily Telegraph,* 21 octombrie 1969.

5 Tim Heald, *op. cit.*, p. 174.

6 Philip Murphy, *op. cit.*, pp. 107 și 108.

7 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 425.

8 Citat din Robert Hardman, *op. cit.*, p. 146.

9 Edward Heath, *The Course of My Life,* Hodder & Stoughton, Londra, 1998, p. 391.

10 *Guardian,* 13 octombrie 1972.

11 Cecil Beaton, *The Unexpurgated Beaton,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2002, p. 244; Gyles Brandreth, *op. cit.*, p. 236.

12 Cecil Beaton, *The Unexpurgated Beaton,* p. 335.

13 Joyce Grenfell, *In Pleasant Places,* p. 277.

14 *Ibidem.*

15 Ted Hughes către Frieda Hughes, 23 noiembrie 1974, în Christopher Reid, *Letters of Ted Hughes,* p. 356.

16 Joyce Grenfell, *In Pleasant Places,* p. 279.

17 *Daily Mirror,* 31 iulie 1975.

18 *Ibidem.*

19 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 454.

20 Bedell Smith, *Elizabeth,* p. 259.

21 *Daily Mirror,* 8 februarie 1977.

22 Willie Hamilton, *My Queen and I,* Quartet Books, Londra, 1975, p. 182.

23 Elisabeta a II-a către Hardy Amies, *apud* Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 423.

24 Bedell Smith, *Elizabeth,* p. 258.

25 *Liverpool Echo,* 6 decembrie 1976.

26 Ingrid Sevard, *The Queen's Speech,* p. 107.

27 Hardy Amies, *Still Here: An Autobiography,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1984, p. 109.

28 Ben Pimlott, *op. cit.*, 450; Philip Ziegler, *Crown and People,* HarperCollins, Londra, 1978, p. 183.

29 John Masefield, „On the Coming Marriage of the Princess Elizabeth“, 1947.

30 Robert Lacey, *op. cit.*, p. 246.

31 *Daily Mail,* 8 iunie 1977.

32 Roy Strong, *The Roy Strong Diaries 1967–1987,* p. 194.

33 *Ibidem.*

34 *Ibid.*, p. 193.

35 Bedell Smith, *Elizabeth,* p. 245.

36 Jose Manser, *op. cit.*, p. 315.

37 John Grigg, *Sunday Times, apud* Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 452.

38 *Ibidem.*

39 Philip Larkin, *Selected Poems,* Faber & Faber, Londra, 2001, p. 210.

40 *Daily Mirror,* 5 februarie 1982.

41 Elizabeth Longford, *Elizabeth R.,* p. 279.

42 William Shawcross, *Official Biography,* p. 805.

43 Ingrid Seward, *My Husband and I,* p. 254.

44 William Heseltine, 17 martie 1978, citat din *Reading Evening Post,* 2 mai 1978.

45 Tim Heald, *op. cit.* p. 197.

46 Regina Elizabeth, regina-mamă, către Elisabeta a II-a, 25 aprilie 1976, *apud* William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 563.

47 Roy Strong, *The Roy Strong Diaries 1967–87,* p. 283.

48 Galli Pahlavi, Anna, ed., *The Diaries of Auberon Waugh: A Turbulent Decade 1976–1985,* Private Eye/Andre Deutsch, Londra, 1985, p. 49.

49 De exemplu, vezi *Birmingham Daily Post,* 10 noiembrie 1977.

50 Bedell Smith, *Charles,* p. 116.

51 *Ibidem*, p. 111.

52 Philip Ziegler, *Mountbatten,* p. 686.

53 William Shawcross, *Crown and Country,* p. 130.

54 Jonathan Dimbleby, *op. cit.*, p. 261.

55 *Leicester Chronicle,* 21 octombrie 1977.

56 Philip Ziegler, *Mountbatten,* p. 699.

57 Bedell Smith, *Charles,* p. 119.

58 Andrew Marr, *op. cit.* pp. 277 și 278.

59 Elisabeta a II-a către Mrs Tanner, 26 aprilie 1972.

CAPITOLUL XV

1 *Zambia Daily Mail,* 1 august 1979, *apud* Brendon și Whitehead, *op. cit.*, p. 195.

2 Ruth Winstone, *op. cit.*, p. 439.

3 *Ibidem*, p. 473.

4 Michael Gill, citat din J.H. Plumb și Huw Weldon, *Royal Heritage,* BBC Books, Londra, 1977, p. 331.

5 *Daily Mirror,* 14 septembrie 1982.

6 Brian Hoey, *Her Majesty: 60 Regal Years,* Robson Press, Londra, 2012, p. 20.

7 Elizabeth II, *Elizabeth R.,* 1992.

8 Richard Thrope, ed., *Who Loses, Who Wins: The Journals of Kenneth Rose Volume Two 1979–2012,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2019, p. 124.

9 Graham Turner, *op. cit.*, p. 179.

10 James Lees-Milne, *Deep Romantic Chasm, Diaries 1979–1981,* John Murray, Londra, 2000, p. 74.

11 *Daily Mirror,* 7 iulie 1979.

12 *Newcastle Journal,* 30 iulie 1986.

13 *Birmingham Daily Post,* 3 august 1979.

14 *The Queen and Commonwealth,* Thames Television, 1986.

15 Elisabeta a II-lea, discursul de Crăciun, 1980.

16 Ann Morrow, *op. cit.*, p. 149.

17 *Newcastle Journal,* 30 iulie 1986.

18 Regina Elizabeth, regina-mamă, către prințul de Wales, 6 august 1984, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 587; Ted Hughes către Frieda Hughes, 23 noiembrie 1974, *apud.* Christopher Reid, *Letters of Ted Hughes,* p. 357.

19 Robert Hardman, *op. cit.*, p. 336.

20 Roy Strong, *The Roy Strong Diaries 1967–87,* p. 264.

21 Regina Elizabeth, regina-mamă, către prințesa Margaret, 5 august 1980, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* pp. 575 și 576.

22 William Shawcross, *Official Biography,* p. 862.

23 John Barrat, *With the Greatest Respect: The Private Lives of Earl Mountbatten and Prince and Princess Michael of Kent,* Sidwick & Jackson, Londra, 1979, p. 79.

24 Citat din Catherine Mayer, *op. cit.*, p. 97; Regina Elizabeth, regina-mamă, către Prințesa de Wales, 19 aprilie 1983, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 584.

25 *Daily Mirror,* 18 noiembrie 1980.

26 Ingrid Seward, *My Husband and I,* p. 165.

27 Hugo Vickers, *Elizabeth, the Queen Mother,* p. 424.

28 *Ibidem.*

29 Richard Thorpe, *op. cit.*, 24 februarie 1981, p. 34.

30 *New Castle Journal,* 26 martie 1981.

31 Ingrid Seward, *The Queen and Di,* HarperCollins, Londra, 2000, p. 48.

32 Alan Bennett, *Writing Home: Diaries,* Faber & Faber, Londra, 1994, p. 310.

33 Hardy Amies, *op. cit.*, p. 112.

34 *Ibidem*, p. 159.

35 *Daily Mirror,* 14 iunie 1991.
36 *Sunday Mirror,* 14 iunie 1981.

37 *Elizabeth at 90: A Family Tribute,* BBC, 2016.
38 Vezi *Liverpool Echo,* 16 iunie 1981.
39 *Reading Evening Post,* 16 iunie 1981.
40 Ruth, Lady Fermoy, *apud* Roy Strong, *The Roy Strong Diaries 1967–1987,* p. 317.
41 *Ibidem*, p. 315.
42 Harold Wilson, citat în *Reading Evening Post,* 4 februarie 1982.
43 Ruth Winston, *op. cit.*, p. 532.
44 Elisabeta a II-a, discursul de Crăciun, 1982.
45 Piers Brendon și Phillip Whitehead, *op. cit.*, p. 3.
46 *Ibidem*, p. 204.
47 Harold Wilson, citat în *Reading Evening Post,* 4 februarie 1982.
48 *Illustrated London News,* 1 august 1982.
49 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 488.
50 Vezi *Daily Mirror,* 21 septembrie 1982.
51 *Aberdeen Evening Express,* 22 noiembrie 1982.
52 Andrew Morton, *apud* Catherine Mayer, *op. cit.*, p.116.
53 *Liverpool Echo,* 4 octombrie 1982.
54 Kate Adie, *The Autobiography: The Kindness of Strangers,* Headline, Londra, 2003, p. 221.
55 *Ibidem.*
56 *Maclean's*, 21 martie 1983.
57 Anthony Powell, *Journals 1982–1986,* Heinemann, Londra, 1995, p. 210.
58 *Illustrated London News,* 1 aprilie 1986.
59 Scrisoare, Elisabeta a II-lea, nedatată (aprilie 1986).
60 Julie Kavanagh, *op. cit.*, p. 587.
61 James Lees-Milne, *Holy Dread Diaries 1982-1984,* John Murray, Londra, 2001, p. 16.
62 *Ibidem.*
63 Regina Elizabeth, regina-mamă, către Elisabeta a II-a, 10 aprilie 1986, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 589.
64 Roy Strong, *The Roy Strong Diaries 1967-1987,* pp. 361 și 362.
65 *New York Times,* 5 octombrie 1984.
66 *Ibidem.*
67 Elisabeta a II-a, discursul de Crăciun, 1986.
68 Antony Powell, *op. cit.*, p. 254.
69 *Sunday Tribune,* 27 iulie 1986.
70 *Sunday Times,* 20 iulie 1986.
71 Graham Turner, *op. cit.*, p. 182.
72 *Spectator,* 3 decembrie 1937.
73 *Newcastle Journal,* 15 iunie 1987.
74 *Liverpool Echo,* 19 iunie 1987.

75 Julian Barnes, *Letters from London 1990–1995,* Jonathan Cape, Londra, 1998, p. 159.
76 Robert Hardman, *Our Queen,* Random House, Londra, 2011, p. 83.
77 John Pearson, *op. cit.*, p. 295.
78 Ingrid Seward, *Prince Philip Revealed,* Simon & Schuster, Londra, 2020, p. 186.
79 *Ibidem*, p. 243.
80 *Daily Mirror,* 13 iunie 1987.
81 Lady Selina Hastings, *apud* Tim Heald, *op. cit.*, p. 245.

CAPITOLUL XVI

1 Roy Strong, *The rRoyal Strong Diaries 1967–87,* p. 430.
2 Robert Lacey, *op. cit.*, p. 299.
3 Robert Hardman, *Our Queen,* p. 79.
4 *Ibidem*, p. 81.
5 *Irish Independent,* 6 ianuarie 1989.
6 Bennett, *op. cit.*, p. 233.
7 *Guardian,* 23 februarie 1991.
8 Ingrid Seward, *Prince Philip Revealed,* p. 333.
9 *Liverpool Echo,* 12 februarie 1991.
10 *The Times,* 26 februarie 1991.
11 William Shawcross, *Crown and Country,* 1986.
12 James Lees-Milne, *Milk of Paradise: Diaries 1993–1997,* John Murray, Londra, 2005, p. 47.
13 Hugo Vickers, *Quest for Queen Mary,* 224.
14 James Lees-Milne, *Ceaseless Turmoil: Diaries 1988–1992,* John Murray, Londra, 2004, p. 288.
15 Mary Wilson, *New Poems,* Hutchinson, Londra, 1979.
16 Interviu de Edward Mirzoeff, în *Christian Science Monitor,* 10 septembrie 1992.
17 Regina Elizabeth, regina-mamă, către Elisabeta a II-a, 3 februarie 1993, *apud* William Shawcross, *Counting One's Blessings*, p. 605.
18 Regina Elizabeth, regina-mamă, către Elisabeta a II-a, 5 februarie 1992, *apud ibidem*, p. 603.
19 Ted Hughes, *Rain Charm for the Duchy,* Faber & Faber, Londra, 1992, p. 61.
20 *Independent,* 13 decembrie 1992.

21 Brian Hoey, *op. cit.*, p. 139.
22 A.N. Wilson, *The Queen,* p. 53.
23 *Idem*, *Our Times: The Age of Elizabeth II,* Hutchinson, Londra, 2008, p. 321.
24 Graham Turner, *op. cit.*, p. 5.
25 James Lees-Milne, *Ceaseless Turmoil,* p. 296.
26 Elisabeta a II-a către Cyril și Iris Woods, 19 decembrie 1992.
27 Richard Thorpe, *op. cit.*, p. 322.
28 *Daily Telegraph,* 25 noiembrie 1992.
29 *The Times,* 26 noiembrie 1992.

30 Gyles Brandreth, *op. cit.*, p. 543.

31 Regina Elizabeth, regina-mamă, către Elisabeta a II-a, 3 februarie 1993, în William Shawcross, *Counting One's Blessings,* p. 605.

32 Tony Banks, citat din *Washington Post,* 10 decembrie 1992.

33 Piers Brendon și Phillip Whitehead, *op. cit.*, p. 240.

34 Hugo Vickers, *Elizabeth the Queen Mother,* p. 475.

35 William Shawcross, *Official Biography,* pp. 898 și 899.

36 Brian Hoey, *op. cit.*, p. 139.

37 William Shawcross, *Official Biography,* p. 896.

38 Ingrid Seward, *Prince Philip Revealed,* pp. 294 și 295.

39 Prințul de Wales către Marjorie Dawson, 25 iulie 1994.

40 Vezi Jonathan Dimbleby, *op. cit.*, p. 49.

41 Christopher Lloyd, *op. cit.*, p. 108.

42 *Washington Post,* 18 octombrie 1994.

43 *Daily Mirror,* 9 martie 1995.

44 *Sunday Tribune,* 12 martie 1995.

45 Robert Hardman, *Queen of the World,* p. 409.

46 Anthony Sampson, *Mandela: The Authorised Biography,* HarperCollins, Londra, 1999, p. xxiii.

47 Sir Antony Reeve către Douglas Hurd, 5 aprilie 1995.

48 Richard Thorpe, *op. cit.*, p. 272.

49 *Ibidem*, p. 271.

50 *Ibid.*, p. 283.

51 Ben Pimlott, *op. cit.*, p. 575.

52 *Kilroy,* BBC 1, 21 noiembrie 1997.

53 Ruth Winstone, ed., *Free at Last: Tony Benn Diaries 1991-2001,* Hutchinson, Londra, 2002, p. 341.

54 *Apud* Bedell Smith, *Elizabeth,* p. 386.

55 *Herald,* 18 martie 1996.

56 *Daily Telegraph,* „Elizabeth: A Life in Pictures“, aprilie 1996.

57 Peter Whittle, *op. cit.*, p. 21.

58 *Witness History,* BBC World Service.

59 *Liverpool Echo,* 12 februarie 1991.

60 James Lees-Milne, *The Milk of Paradise,* p. 288.

61 Robert Lacey, *Battle of Brothers,* Williams Collins, Londra, 2020, p. 19.

62 Gyles Brandreth, *op. cit.*, p. 269.

63 *Apud* Bedell Smith, *Elizabeth,* p. 401.

64 Robert Lacey, *Majesty,* p. 379.

65 Elisabeta a II-a către Henriette Abel Smith, 12 septembrie 1997.

66 *Apud* William Shawcross, *Official Biography,* p. 911.

67 Sir Kenneth Scott către Richard Williams, 5 mai 1995.

CAPITOLUL XVII

1 Ingrid Seward, *My Husband and I,* p. 283.
2 Roy Strong, *Scenes and Apparitions,* p. 249.
3 Ted Hughes către Hilda Farrar, 19 octombrie 1998, *apud.* Christopher Reid, *Letters of Ted Hughes,* p.738.
4 Bedell Smith, *Charles,* p. 327.
5 Domeniul Glocestershire, lângă Terbury, a fost achiziționat de Ducatul de Cornwall în 1980.
6 Graham Turner, *op. cit.*, p. 166.
7 *Sunday Tribune,* 10 ianuarie 1999.
8 *Illustrated London News,* 1 iunie 1999.
9 O altă casă din secolul al XVIII-lea, în Gloucestershire, în apropiere de Highgrove.
10 Roy Strong, *Scenes and Apparitions,* p. 300.
11 Andrew Marr, *op. cit.*, p. 348.
12 Ingrid Seward, *The Queen's Speech,* p. 172.
13 Anne Glenconner, *Lady in Waiting,* Hodder & Stughton, Londra, 2019, pp. 281-982.
14 Richard Thorpe, *op. cit.*, p. 377.
15 *Tablet,* 21 octombrie 2000.
16 Roy Strong, *Scenes and Apparitions,* p. 377.
17 William Shawcross, *Official Biography,* p. 935.
18 *Daily Mail,* 1 iunie 2002.
19 *Memoirs of HRH Prince Chrisptopher of Greece,* Hurst & Blackett, Londra, 1938, p 161.
20 Ingrid Seward, *Prince Philip Revealed,* p. 180.
21 Vezi Bedell Smith, Sally, *op. cit.*, *Charles,* p. 385.
22 Roy Strong, *Scenes and Apparitions,* p. 418.
23 *Daily Telegraph,* 1 iunie 2003.
24 Graham Turner, *op. cit.*, p.163; Bedell Smith, *Charles,* p. 360.
25 Vezi *Daily Telegraph,* 16 august 2001.
26 Citat din *Daily Telegraph*, 27 octombrie 2002.
27 Richard Thorpe, *op. cit.*, p. 386.
28 Lady Susan Hussey către Marjorie Dawson, 14 mai 2003.
29 *Daily Telegraph,* 20 aprilie 2006.
30 Ruth Winstone, ed., *More Time for Politics: Tony Benn Diaries 2001–2007,* Hutchinson, Londra, 2007), p. 336.
31 Prințul Philip, Duce de Edimburgh, către Daphne du Maurier, 26 mai 1977.
32 *Daily Telegraph,* 4 februarie 2007.
33 *Ibidem.*

CAPITOLUL XVIII

1 *Daily Telegraph,* 6 octombrie 2010.

2 *Monarchy: The Royal Family at Work,* BBC, 2007.
3 *Apud* Bendell Smith, *Elizabeth,* p. 497.
4 *Daily Telegraph,* 17 ianuarie 2010.
5 *Daily Express,* 12 octombrie 2012.
6 „Profile“, Christopher Geidt, 10 mai 2015, Radio 4; *Guardian,* 23 noiembrie 2019.
7 „Profile“, Christopher Geidt.

8 *Ibidem*, Dr. Jonathan Eyal.

9 *Country Life,* 20 aprilie 2011.

10 Ingrid Seward, *Prince Philip Revealed,* p. 325.

11 Bedell Smith, *Elizabeth,* p. 465.

12 Richard Thorpe, *op. cit.*, p. 430; *Daily Telegraph,* 22 noiembrie 2013.

13 Elisabeta a II-a, discursul de Crăciun, 2012.

14 *Daily Telegraph,* 6 iunie 2012.

15 Carol Ann Duffy, citat din *Irish Times,* 2 mai 2009.

16 Philip, HRH Prince, Duke of Edinburgh, *A question of Balance,* Michael Russell, Londra, 1982, vezi capitolul intitulat „Satisfaction and Contentment“.

17 Elisabeta a II-a, Emisiunea de Crăciun, 2018.

18 Robert Lacey, *Battle of Brothers,* p. 270.

19 E. Dunne și H. Sutcliffe, *101 Reasons Why We Love the the Queen,* Short Books, Londra, 2010, p. 93.

20 *Daily Telegraph,* 24 decembrie 2019.

21 *Apud* Sarah Bradford, *Queen Elizabeth II: Her Life in Our Times,* Viking, Londra, 2011.

BIBLIOGRAFIE

Iată mai jos lista principalelor surse secundare consultate în timpul cercetării, în vederea redactării acestei cărți; multe dintre ele, scrise în cursul domniei reginei Elisabeta, au devenit surse primare. Aceste relatări publicate au constituit un aspect al cercetării mele, alături de surse scrise nepublicate, de arhivele naționale și regionale ale ziarelor și revistelor, buletine de știri cinematografice și de la televiziune. Printre cei intervievați în timpul redactării cărții, unii au dorit să rămână necunoscuți; am extins această confidențialitate referitor la toți cei cărora le-am luat interviuri și care au dat contur acestei relatări.

Adie, Kate, *The Kindness of Strangers: An Autobiography*, Headline, Londra, 2002.

Alexandra, Queen of Yugoslavia, *Prince Philip: A Family Portrait*, Bobbs-Merrill, New York, 1959.

Alice, Princess, Countess of Athlone, *For My Grandchildren*, Evans Brother, Londra, 1966.

Alice, Princess, Duchess of Gloucester, *The Memoirs of Princess Alice, Duchess of Gloucester*, Collins, Londra, 1983.

Amies, Hardy, *Still Here. An Autobiography*, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1984.

Asquith, Lady Cynthia, *The Duchess of York*, Hudchinson & Co., Londra, 1926.

___ , *The King's Daughters*, Hudchinson & Co., Londra, 1937.

___ , *The Family Life of Queen Elizabeth*, Hutchinson & Co., Londra, 1937.

Barrat, John, *With the Greatest Respect: The Private Lives of Earl Mountbatten and Prince & Princess Michael of Kent,* Sidgwick & Jackson, Londra, 1991.

Basford, Elizabeth, *Princess Mary*, The History Press, Stroud, 2020.

Bath și Wells, Episcop de, et al., *The Coronation Book of Queen Elizabeth II,* Odhams, Londra, 1953.

Beckles, Gordon, *Coronation Souvenir Book 1937,* Daily Express Pubications, Londra, 1937.

Bedell Smith, Sally, *Elizabeth the Queen,* Penguin, Londra, 2012.

___ , *Charles: The Misunderstood Prince,* Pinguin, Londra, 2017.

Benett, Alan, *Writing Home,* Faber & Faber, Londra, 1995.

Blair, Tony, *A Journy,* Hutchinson, Londra 2010.

Bogdanor, Vernon, *The Monarchy and the Constitution,* OUP, Oxford, 1995.

Boothroyd, Basil, *Philip: An Informal Biography,* Longman, Londra, 1971.

Bradford, Sarah, *George VI,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1989.

___ , *Elizabeth,* William Heinemann, Londra, 1996.

___ , *Queen Elizabeth II: Her Life in Our Times,* Viking, Londra, 2011.

Bradley, Ian, *God Save the Queen: The Spiritual Dimension of Monarchy,* Darton, Longman & Todd, Londra, 2002.

Brandreth, Gyles, *Philip and Elizabeth: Portrait of a Marriage* Century, London, 2004.

___ , *Something Sensational to Read in the Train: The Diary of a Lifetime,* John Murray, Londra, 2009.

Brendon, Piers și Whitehead, Phillip, *The Windsors: A Dynasty Revealed 1917–2000,* Pimlico, londra, 2000.

Brooke-Little, John, *Royal Ceremonies of State,* Country Life Books, Londra, 1980.

Brown, Susanna, *Queen Elizabeth II: Portraits by Cecil Beaton,* V & A Publishing, Londra, 2011.

Burnet, Alistair, *In Private – In Public: The Prince and Princess of Wales,* ITN Books, Londra, 1986.

Campbell-Preston, Frances și Vickers, Hugo, ed., *The Rich Spoils of Time,* The Dovecote Press, Wimborne Minster, 2006.

Cannadine, David, *Margaret Thatcher: A Life & Legacy,* OUP, Oxford, 2017.

Carpenter, Humphrey, *Benjamin Britten: A Biography,* Faber & Faber, Londra, 1993.

Cathcart, Helen, *The Queen in Her Circle,* W.H. Allen, Londra, 1977.

___ , *The Queen Herself,* Star, Londra, 1983.

Clark, Brigadier Stanley, *Palace Diary,* George G. Harrap & Co., Londra, 1958.

Collville, John, *The Fringes of Power: Downing Street Diaries 1939 – 1955,* Hodder & Stoughton, Londra, 1989.

Cornforth, John, *Queen Elizabeth the Queen Mother at Clarence House,* Michael Joseph, Londra, 1996.

Cumming, Valerie, *Royal Dress,* B.T. Batsford, Londra, 1989.

d'Abo, Lady Ursula, *The Girl withthe Widow'ss Peak: The Memoirs,* d'Abo Publications, Londra, 2014.

de Courcy, Anne, *Snowdon,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2008.

Dimbleby, Jonathan, *The Prince of Wales: A Biography,* Little, Brown & Company, Londra, 1994.

Dismore, Jane, *Princess: The Early Life of Queen Elizabeth II,* LP, Guilford, Connecticut, 2018.

Donaldson, Frances, *King George VI and Queen Elizabeth,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1977.

Duff, David, *Queen Mary,* William Collins, Londra, 1983.

Duncan, Andrew, *The Reality of Monarchy,* William Heinemann, Londra, 1970.

Dunne, E. și Sutcliffe, H., *101 Reasons Why We Love the Queen,* Short Books, Londra, 2020.

Eastoe, Jane, *Elizabeth Reigning in Style,* Pavilion, Londra, 2012.

Edwards, Anne, *Matriarch Queen Mary & the House of Windsor,* Hodder & Stoughton, Londra, 1984.

___ , *The Queen's Clothes,* Elm Tree Books, Londra, 1977.

___ , *Royal Sisters,* William Morrow & Company, New York, 1990.

Elborn, Geoffrey, *Princess Alexandra,* Sheldon Press, Londra, 1982.

Ellis, Jennifer, ed., *Thatched with Gold: The Memoirs of Mabell, Countess of Airlie,* Hutchinson, Londra, 1962.

Ferrier, Neil, *The Queen Elizabeth Coronation Book,* L.T.A. Robinson, Londra, 1953.

Field, Leslie, *The Queen's Jewels,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1987.

Ford, Colin, ed., *Happy and Glorious: 130 Years of Royal Photographs,* National Portrait Gallery, Londra, 1977.

Galli – Phlavi, Anna, ed., *A Turbulent Decade. The Diaries of Auberon Waugh 1976–1985,* Private Eye/Andre Deutsch, Londra, 1985.

Garrett, Richard, *Royal Travel,* Blandford Press, Poole, 1982.

Glenconner, Anne, *Lady in Waiting. My Extraordinary Life in the Shadow of the Crown,* Hodder & Stounghton, Londra, 2019.

Girouard, Mark, *Windsor: The Most Romantic Castle,* Hodder & Stounghton, Londra, 1993.

Gordon, Sophie, *Noble Hounds and Dear Companions,* Royal Collection, 2007.

Graham, Tim, *The Royal Year 1994,* Michael O Mara Books, Londra, 1994.

Greig, Geordie, *Louis and the Prince,* Hodder & Stoughton, Londra, 1999.

Grenfell, Joyce, *In Pleasant Places,* Macmillan, Londra, 1979.

Hall, Philip, *Royal Fortune: Tax, Money & the Monarchy,* Blumsbury, Londra, 1992.

Hardman, Robert, *Our Queen,* Hutchinson, Londra, 2011.

___ , *Queen of the World,* Century, Londra, 2018.

Harewood, Lord, *The Tongs and the Bones,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1981.

Harris, Kenneth, *The Queen,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1994.

Hartnell, Norman, *Silver and Gold,* Evens Brothers, Londra, 1955.

Heald, Tim, *The Duke: A Portrait of Prince Philip,* Hodder & Stoughton, Londra, 1991.
___ , *Princess Margaret: A Life Unravelled,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2007.
Healey, Edna, *The Queen's House,* Pegasus, New York, 1998.
Heighway, Lisa, *Marcus Adams: Royal Photographer,* Royal Collection Publications, Londra, 2010.

Hibbert, Christopher, *The Court of St. James's,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1979.
Hoey, Brian, *At Home with the Queen,* HarperCollins, Londra, 2012.
___ , *Her Majesty: 60 Regal Years,* The Robson Press, Londra, 2012.
Howard, Anthony, ed., *The Crossman Diaries Selections from the Diaries of a Cabinet Minister 1964–1970*, Hamish Hamilton, Londra, 1979.
Hussey, Christopher, *Clarence House,* Country Life Books, Londra, 1949.
Jay, Anthony, *Elizabeth R.: The Role of the Monarchy Today,* BBC Books, Londra, 1992.
___ , *Confessions of a Reformed BBC Producer* (Centre for Policy Studies, Londra, 2007.
Jebb, Miles, ed., *The Diaries of Cynthia Gladwyn,* Constable, Londra, 1995.
Judd, Denis, *Prince Philip: A Biography,* Michael Joseph, Londra, 1980.
Junor, Penny, *The Firm: The Troubled Life of the House of Windsor,* HarperCollins, Londra, 2006.
Kelleway, Philip, *Highly Desirable: The Zinkeisen Sisters & their Legacy,* Leiston Press, 2016.
Kelly, Angela, *The Other Side of the Coin: The Queen, the Dresser and the Wardrobe,* HarperCollins, London, 2019.
Lacey, Robert, *God Bless Her! Queen Elizabeth the Queen Mother,* Century, Londra, 1987.
___ , *Royal,* Little, Brown, Londra, 2002.
___ , *Battle of Brothers,* William Collins, Londra, 2020.
Laredo, Rodney, *Informally Royal: Studio Lisa and the Royal Family 1936-1966,* The History Press, Stroud, 2019.
Laird, Dorothy, *Queen Elizabeth the Queen Mother,* Hodder & Stoughton, Londra, 1966.
___ , *Diaries 1942–1954,* John Murray, Londra, 2006.
___ , *Deep Romantic Chasm: Diaries 1979–1981,* John Murray, Londra, 2000.
___ , *Holy Dread: Diaries 1982–1984,* John Murray, Londra, 2001.
___ , *Beneath a Waning Moon: Diaries 1985–1987,* John Murray, Londra, 2003.
___ , *Ceaseless Turmoil Diaries 1988–1989,* John Murray, Londra, 2004.
___ , *The Milk of Paradise. Diaries 1993–1997,* John Murray, Londra, 2005.
Le Hardy, William, *The Coronation Book 1953,* Staples, Rochester, 1953.

Lloyd, Christopher, *Ceremony & Celebration: Coronation Day 1953,* Royal Collection, Londra, 2003.
Lloyd, Ian, *The Duke,* The History Press, Cheltenham, 2021.
Longford, Elizabeth, *The Queen Mother: A Biography,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1981.
___ , *Elizabeth R,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1983.
___ , *Royal Throne: The Future of the Monarchy,* Hodder & Stoughton, Londra, 1993.
MacCarthy, Fiona, *Last Curtsey: The End of the English Debutante,* Faber & Faber, Londra, 2006.
Machin, Arnold, *Artist of an Icon,* Frontier Publishing, Kirstead, 2002.
Maclean, Veronica, *Past Forgetting,* Headline Review, Londra, 2002.
Marie Louise, Prințesa, *My Memories of Six Reigns,* Evans Brothers, Londra, 1956.
Marr, Andrew, *The Diamond Queen,* Macmillan, Londra, 2011.

Matson, John, *Sandringham Days: The Domestic Life of the Royal Family in Norfolk 1862–1952,* History Press, Stroud, 2013.
Mayer, Catherine, *Charles: athe Heart of a King,* W.H. Allen, Londra, 2015.
McDowell, Colin, *A Hundred Years of Royal Style,* Muller, Blond & White, Londra, 1985.
Middleboe, Penelope, ed., *Edith Olivier: From her Journals 1924–1948,* Weienfeld &

Nicolson, Londra, 1989.
Moore, Charles, *Margaret Thatcher: The Authorised Biography. Volume One: Not For Turning,* Allen Lane, Londra, 2013.
___ , *Margaret Thatcher: The Authorised Biography. Volume Two: Everything She Wants,* Allen Lane, Londra, 2015.
Moorhouse, Paul, *The Queen: Art & Image,* National Portrait Gallery, Londra, 2012.
Morrah, Dermot, *Princess Elizabeth,* Odhams, Londra, 1947.
___ , *The Royal Family,* Odhams, Londra, 1950.
___ , *To Be a King,* Hutchinson, Londra, 1983.
Morrow, Ann, *The Queen,* Granada Publishing, Londra, 1983.
Mortimer, Penelope, *Queen Elizabeth: A Life of the Queen Mother,* Viking, Londra, 1986.
Mosley, Charlotte, ed., *The Letters of Nancy Mitford,* Hodder & Stoughton, Londra, 1993, *The Mitsfords: Letters Between Six Sisters,* Fourth Estate, Londra, 2007.
Narn, Tom, *The Enchanted Glass: Britain and its Monarchy,* Radius, Londra, 1988.
Nicolson, Harold, *King George V: His Life & Reign,* Constable, Londra, 1952.
Nicolson, Nigel, *Long Life Memoirs,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1997.
___ , *The Queen & Us,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2003.
___ , *Harold Nicolson: Diaries and Letters, 1939–1945,* Collins, Londra, 1967.
___ , *Vita & Harold: The Letters of Vita Sackville-West & Harold Nicolson* 1910–1962, Phoenix, Londra, 1993.
___ , *Harold Nicolson: The Later Years, 1945–1962,* Athenaeum, New York, 1968.
Owens, Susan, *Watercolours and Drawings from the Collection of Queen Elizabeth the Queen Mother,* Royal Collection Publications, Londra, 2005.
Parker, Eileen, *Step Aside for Royalty,* Bachman & Turner, Maidstone, 1982.
Parker, John, *Prince Philip: A Critical Biography,* Sidgwick & Jackson, Londra, 1990.
Paxman, Jeremy, *On Royalty,* Viking, Londra, 2006.
Payn, Graham și Morley, Sheridan, ed., *The Noel Coward Diaries,* Macmillan, Londra, 1982.
Peacock, Lady, *TRH Prince Charles & Princess Anne,* Hutchinson, Londra, 1955.
Pearson, John, *The Ultimate Family: The Making of the House of Windsor,* Michael Joseph, Londra, 1986.
Pick, Michael, *Norman Hartnell: The Biography,* Zuleika, Londra, 2019.
Pimlott, Ben, *The Queen,* HarperCollins, Londra, 1996.
Pope-Hennessy, James, *Queen Mary,* George Allen & Unwin, Londra, 1959.
___ , & Vickers, Hugo, ed., *The Quest for Queen Mary,* Zuleika, Londra, 2018.
Pottle, Mark, ed., *Daring to Hope: The Diaries and Letters of Violet Bonham Carter 1946–1969,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2000.
Powell, Anthony, *Journals 1982–1986,* Heinemann, Londra, 1995.
Prochaska, Frank, *Royal Bounty: The Making of a Welfare Monarchy,* Yale University Press, New Haven & Londra, 1995.
Quennell, Peter, ed., *A Lonely Business: A Self-Portrait of James Pope-Hennessy,* Weidenfeldd & Nicolson, Londra, 1981.
Reed, Freddie, *Freddie Reed's Royal Tours: 50 Years of Royal Photographs,* David & Charles, Newton Abbot, 1989.
Reynelle, Margaret, *The 1973 Royal Family Year Book,* Clipper Press, Farnham, 1973.
Rhodes James, Robert, ed., *Chips: The Diaries of Sir Henry Channon,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1967.
Ring, Anne, *The Story of Princess Elizabeth Brought up to date and including some Stories of Princess Margaret,* John Murray, Londra, 1932.
Rhodes, Margaret, *The Final Cursey,* Umbria Press/Berlin, Londra. 2012.
Robinson, John Martin, *Royal Palaces Windsor Castle,* Michael Joseph, Londra, 1996.
Roberts, Hugh, *The Queen's Diamonds,* Royal Collection Publications, Londra, 2012.
Rogers, Malcolm, *Elizabeth II: Portraits of Sixty Years,* National Portrait Gallery, Londra, 1986.

Roosevelt, Eleanor, *This I Remember,* Hutchinson, Londra, 1950.
Rose, Kenneth, *King George V,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1983.
Salisbury, F.G.H., *George V and Edward VIII,* Daily Express Publications, Londra, 1936.
Sebba, Anne, *That Woman: The Life of Wallis Simpson Duchess of Windsor,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2011.
Seward, Ingrid, *The Last Great Edwardian Lady,* Century, Londra, 1999.
___ , *The Queen & Di,* HarperCollins, Londra, 2000.
___ , *The Queen's Speech,* Simon & Schuster, Londra, 2016.
___ , *My Husband & I,* Simon & Schuster, Londra, 2017.
___ , *Prince Philip Revealed: A Man of His Century,* Simon & Schuster, Londra, 2020.
Shawcross, William, *Queen Elizabeth the Queen Mother: The Official Biography,* Macmillan, Londra, 2009.
___ , *Queen and Country,* BBC Books, Londra, 2002.
Shawcross, William, ed., *Counting One's Blessings: The Selected Letters of Queen Elizabeth the Queen Mother,* Macmillan, Londra, 1940.
___ , *Our Princess at Home,* John Murray, Londra, 1940.
___ , *Our Princess in 1942,* John Murray, Londra, 1942.
___ , *From Cabbages to Kings,* Odhams, Londra, 1955.
___ , *A Day with Prince Andrew,* Hodder & Stoughton, Londra, 1962.
Sitwell, Osbert, *Queen Mary and Others,* Michael Joseph, Londra, 1974.
Smith, Horace, *A Horseman Through Six Reigns,* Odhams, Londra, 1955.
Speaight, Richard N., *Memoirs of a Court Photographer,* Hurst & Blackett, Londra, 1926.
Strong Roy, *Cecil Beaton: The Royal Portraits,* Thames & Hudson, Londra, 2005.
___ , *The Roy Strong Diaries, 1967–1987,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1997.
___ , *Scenes and Apparitions: The Roy Strong Diaries 1988–2003,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2016.
Skies, Eric, *If I Don't Write It, Nobody Else Will,* Harper Perennial, Londra, 2006.
Tennant Emma, *The Autobiography of the Queen,* Arcadia, Londra, 2007.
___ , *Waiting for Princess Margaret,* Quartet Books, Londra, 2009.
Thatcher, Margaret, *The Downing Street Years,* HarperCollins, Londra, 1993.
Thomason, Malcolm, at al, *The Life and Times of King George VI,* Odhams, Londra, 1952.
Thorpe, D.R., ed., *Who Loses Who Wins: The Journals of Kenneth Rose, Volume Two 1979–2014,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2019.
Tomlinson, Richard, *Divine Right: The Inglorious Survival of British Royalty,* Little, Brown & Company, Londra, 1994.
Turner, Graham, *Elizabeth: The Woman and the Queen,* Macmillan, Londra, 2002.
Van der Kiste, John, *George V's Children,* Allan Sutton, Stroud, 1991.
Vickers, Hugo, intro., *The Unexpurgated Beaton: The Cecil Beaton Diaries as he wrote them,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2002.
___ , *Beaton in the Sixties: More Unexpugnated Diaries,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2003.
___ , *Alice, Princess Andrew of Greece,* Penguin, Londra, 2001.
___ , *Elizabeth, the Queen Mother,* Hutchinson, Londra, 2005.
___ , *The Crown: Truth & Fiction,* Zuleika, Londra, 2017.
___ , *The Crown Dissected: Seasons 1, 2, and 3,* Zuleika, Londra, 2019.
Viney, Graham, *The Last Hurrah,* Robinson, Londra, 2018.
Warwick, Christopher, *Princess Margaret,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1983.
___ , *George and Marina: The Duke and Duchess of Kent,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1988.
___ , *Her Majesty,* Taschen, Londra, 2013.
Warwick, Christopher, ed., *Queen Mary's Photograph Albums,* Sidgwick & Jackson, Londra, 1989.
Wheeler Benett, John, *King George VI: His Life & Reign,* Macmillan, Londra, 1958.

Whitelaw, William, *The Whitelaw Memoirs,* Aurum Press, Londra, 1989.
William, Kate, *Young Elizabeth: The Making of Our Queen,* Weidenfeld & Nicolson, londra, 2013.
Williams, Marcia, *Inside Number 10,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1973.
Wilson, A.N., *The Rise & Fall of the House of Windsor,* Sinclair Stevenson, Londra, 1993.
___ , *The Queen,* Atlantic, Londra, 2016.
___ , *Our Times: The Age of Elizabeth II*, Hutchinson, Londra, 2008.
Wilson, Mary, *New Poems,* Hutchinson, Londra, 1979.
Windsor, HRH The Duke of, *A King's Story,* Cassell & Company, Londra, 1951.
Winstone, Ruth, ed., *The Benn Diaries,* Hutchinson, Londra, 1995.
___ , *Tony Benn: Free at Last! Diaries 1991–2001,* Hutchinson, Londra, 2002.
___ , *Tony Benn: More Time for Politics, Diaries 2001–2007,* Hutchinson, Londra, 2007.
Ziegler, Philip, *Crown and People,* HarperCollins, Londra, 1978.
___ , *Mountbatten: The Official Biography,* William Collins, Londra, 1985.
___ , *King Edward VIII: The Official Biography,* Fontana, Londra, 1990.
___ , *Wilson: The Authorised Life,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1993.
___ , *Between the Wars,* Quercus, Londra, 2017.

Credite foto

Am făcut toate eforturile ca să identificăm deținătorii drepturilor și să obținem permisiunea de a reproduce imaginile. Ne cerem scuze dacă s-au strecurat erori sau omisiuni, iar dacă va fi necesar, vom face toate modificările de rigoare în edițiile viitoare.

p. 1 The Life Picture Collection / Getty Images; Popperfoto / Getty Images; fotografie de Marcus Adams / The Royal Collection, Camera Press, Londra; p. 2 Sueddeutsche Zeitung Photo / Alamy Stock Photo; Getty Images; p. 3 Magite Historic / Alamy Stock Photo; PA Images / Alamy Stock Photo; p. 4 PA / TopFoto; Hulton Archive / Getty Images; Hulton Archive / Getty Images; p. 5 fotografie de Marcus Adams / Camera Press, Londra; p. 6 © Cecil Beaton / Victoria and Albert Museum, Londra; Granger, NYC / TopFoto; Popperfoto / Getty Images; p. 7 Topical Press Agency / Getty Images; Popperfoto / Getty Images; p. 8 ANL / Shutterstock; PA Images / Alamy Stock Photo; p. 9 Hulton Archive / Getty Images; © Cecil Beaton / Victoria and Albert Museum, Londra; p. 10 Annigoni Portrait / Camera Press, Londra; p. 11 Hulton Archive / Getty Images; TopFoto; p. 12 Mirrorpix / Getty Images; PA Images / Alamy Stock Photo; p. 13 PA Images / Alamy Stock Photo; Wikimedia Commons; p. 14 © Estate of Kenneth Hughes / National Portrait Gallery, Londra; împrumutat de la American Friends of the National Portrait Gallery Foundation, Inc.; donație a domnului Ford Hill; p. 15 PA Images / Alamy Stock Photo; Ray Bellisario / Popperfoto / Getty Images; p. 16 Popperfoto / Getty Images; Lynn Pelham / The Life Picture Collection / Getty Images; p. 17 Hulton Archive / Getty Images; Lichfield Archive / Getty Images; p. 18 Anwar Hussein / Getty Images; Lichfield Archive / Getty Images; p. 19 Tim Graham / Getty Images; Trinity Mirror / Mirrorpix / Alamy Stock Photo; p. 20 Serge Lemoine / Getty Images; Mirrorpix / Getty Images; p. 21 © Norman Parkinson Archive / Iconic Images; Tim Graham / Getty Images; p. 22 Tim Graham / Getty Images; PA Photos / TopFoto; p. 23 Hulton Archive / Getty Images; Dan Kitwood / Getty Images; p. 24 Tim Graham / Getty Images; Palatul Kensington / Getty Images.

Sus: Ducesa de York alături de fiica sa, prințesa Elisabeta, mai 1926.

Dreapta sus: Un salut regal timpuriu – prințesa le face cu mâna trecătorilor dintr-o trăsură aparținând Grajdurilor Regale.

Jos: Îmbrăcată cu o rochie „delicată, ca de zână“, preferata mamei sale, Elisabeta stă în brațele bunicii ei, regina Mary – fotografie realizată de Marcus Adams la 31 martie 1927.

Sus: Purtând prima ei rochie lungă, Elisabeta, la vârsta de cinci ani, a fost una dintre cele douăsprezece domnișoare de onoare la nunta verișoarei sale de gradul al doilea, lady May Cambridge, cu căpitanul Henry Abel-Smith, la 24 octombrie 1931.

Jos: Elisabeta la *Y Bwthyn Bach*, căsuța miniaturală cu acoperiș de stuf dăruită de galezi cu ocazia împlinirii a șase ani și construită în grădinile de la Royal Lodge, Windsor Great Park, cca. 1933.

Deși portretistul Philip de László
a pictat-o pe Elisabeta, în vârstă
de șase ani, fără niciun
însemn al rangului său regal,
el mărturisea cu convingere
că aceasta era „viitoarea regină
a Marii Britanii".

De la C. Edmond Brock,
al cărui tată a construit
Memorialul Victoria din fața
Palatului Buckingham,
ducesa de York a comandat acest
„portret de familie cu mine
și cele două fiice ale noastre",
finalizat în 1936.
Cele câteva portrete ale
prințeselor realizate de Brock
erau preferatele tatălui lor.

Sus: Elisabeta pe o tricicletă, 1933.

Stânga: Elisabeta într-o trăsură împreună cu, de la stânga la dreapta, tatăl ei, ducele de York, regele George al V-lea și ducesa de York, în drum spre biserica din Crathie, Scoția, 26 august 1935.

Jos: Purtând rochii din „mătase albă cu dantelă crem și [...] mici fundițe aurii pe mijloc [...] și mantii de catifea purpurie tivite cu fir de aur“, Elisabeta și Margaret s-au alăturat părinților și bunicii lor la balconul Palatului Buckingham după încoronarea lui George al VI-lea, la 12 mai 1937.

Prima fotografie a lui Marcus Adams cu noua Familie Regală
la Palatul Buckingham, realizată la 20 decembrie 1938, s-a dovedit a fi
deosebit de populară. În anul următor, părinții Elisabetei
au folosit fotografia ca felicitare de Crăciun.

Sus: Elisabeta avea șaisprezece ani când Cecil Beaton a fotografiat-o în Bow Room de la Palatul Buckingham, purtând o rochie roz cu fundițe din perle albastre.

Stânga: Elisabeta la Sandringham, în 1944.

Jos: Sublocotenentul secund Elizabeth Alexandra Mary Windsor din Serviciul Teritorial Auxiliar, pe post de mecanic auto, 1945.

Margaret și Elisabeta fotografiate în locomotiva cu aburi care tracta trenul regal prin Africa de Sud, în februarie 1947. În dreapta se află F.C. Sturrock, ministrul sud-african al transporturilor.

Elisabeta s-a căsătorit cu locotenentul Philip Mountbatten, fostul prinț Philip al Greciei și Danemarcei, numit Duce de Edinburgh de către George al VI-lea, la 20 noiembrie 1947. A împrumutat diadema mamei sale, iar cerceii fuseseră primiți în dar la cea de-a douăzeci și una aniversare de la bunica sa, regina Mary.

Elisabeta și Philip urmărind un meci de crichet la Windsor, 1948.
Philip urmează să intre în teren pentru echipa Windsor Great Park.

Elisabeta și Philip radioși alături de prințul Charles Philip Arthur George,
în vârstă de șase luni, 27 aprilie 1949.

În Ziua Încoronării, 2 iunie 1953, Churchill a elogiat-o pe Elisabeta ca fiind „figura radioasă pe care ne-a oferit-o providența“. Aici, alături de Philip, la balconul palatului după ceremonie.

„Mami, *strălucea*“, a spus o fetiță după ce a văzut-o pe Elisabeta de aproape. Mai jos, Elisabeta este fotografiată de Cecil Beaton cu globul și sceptrul, având în spate ceea ce Beaton numea „fundalul de la Abație“.

În 1955, criticii de artă au aplaudat reprezentarea Elisabetei de către Pietro Annigoni
ca fiind „regală, naturală – esența demnității tinerești".
Un tablou pe care ea însăși îl admira și care a avut parte de o popularitate îndelungată.

Pe pontonul Suva din Fiji, Adi Kainona face o reverență după ce i-a oferit Elisabetei un buchet de flori autohtone, în timpul turneului istoric de 173 de zile al reginei în Commonwealth, 1953–1954.

Elisabeta a fost însoțită pe iahtul regal *Britannia* de Charles, lordul Mountbatten și Anne, pentru o inspecție a Flotei de Vest, 30 iulie 1969.

Elisabeta a încălcat vechea superstiție a minerilor, care nu permitea unei femei să viziteze o mină, atunci când a îmbrăcat un combinezon și o cască de protecție pentru a intra în mina Rothes Colliery din Fife, la 1 iulie 1958.

În 1956, Elisabeta i-a dus pe Charles și Anne, cu cei doi corgi ai lor, în Windsor Great Park ca să asiste la un meci de polo al lui Philip.

Elisabeta și Philip în vizită
la Schefferville, Quebec,
în cursul unui turneu în Canada,
în 1959.

Iubirea profundă a Elisabetei
pentru sora ei mai mică,
o persoană dificilă uneori,
este evidentă în această fotografie
a Elisabetei alături de Margaret
și Tony Armstrong-Jones
din anii 1960.

Un portret impresionant, realizat de Anthony Buckley în octombrie 1960, confirmă opinia unui jurnalist despre Elisabeta: „Arată ca o regină și, bineînțeles, crede în acest drept al ei. Înfățișarea îi e, deopotrivă, simplă și maiestuoasă – nicio actriță n-ar putea-o imita."

„Persoana care se află în centrul tuturor ritualurilor tradiționale“, după cum spunea soția unui membru al Curţii.

Sus: Elisabeta plecând de la deschiderea sesiunii parlamentare în 1964.

Jos: Doi ani mai târziu, în uniformă și călare, primind salutul în cadrul paradei Trooping the Colour.

Suverană, regină și mamă:
Elisabeta îl prezintă pe Charles
poporului galez după învestirea sa
ca prinț de Wales
la Castelul Caernarvon,
la 1 iulie 1969.

Elisabeta în calitate de șef
al Commonwealth-ului,
în vizită în Bahamas în primăvara
anului 1966. Șapte ani mai târziu,
Elisabeta a devenit regină
a regatului independent Bahamas,
unul dintre cele cincisprezece regate
ale Commonwealth-ului.

Familie nefericită? Observatorii au remarcat preocuparea Elisabetei față de ducesa de Windsor la înmormântarea ducelui de Windsor în iunie 1972.

O familie fericită: Elisabeta și Philip cu toți cei patru copii ai lor la Balmoral, în vara precedentă. De la stânga la dreapta: Anne, Charles, Edward, Andrew, Elisabeta și Philip.

Elisabeta la datorie, alături de președintele Gerald Ford și Betty Ford, la un banchet la Washington, D.C., în iulie 1976. „Regalitatea britanică încă își păstrează un farmec de poveste“, comenta *New York Times*.

Elisabeta în afara serviciului, călărind la Balmoral în septembrie 1971, una dintre cele câteva imagini publicate pentru a marca aniversarea nunții sale de argint în anul următor.

Cu un aer îngândurat, Elisabeta stă alături de Dickie Mountbatten – vărul ei de gradul al doilea și unchiul lui Philip –, în iulie 1979, cu o lună înainte de asasinarea lui Mountbatten de către IRA.

„O poveste de dragoste cu țara“, potrivit lui Martin Charteris: Elisabeta în anul Jubileului de Argint, alături de lordul primar al Londrei, după slujba de mulțumire de la Catedrala St Paul, 7 iunie 1977.

„Supraviețuiesc bucurându-mă de fiecare clipă a zilei", ar fi spus odată Elisabeta.
Sus: în timpul unei călătorii în Noua Zeelandă, în primăvara anului 1977,
purtând mantia maori primită în anii '50; *jos*: la Epsom Derby, în 1978,
cu lordul Porchester, managerul ei de curse din 1969.

O legătură de-o viață: Elisabeta cu mama și sora ei,
fotografiate de Norman Parkinson în 1980.

Cu membrii familiei sale apropiate și copiii verilor ei, la balconul Palatului Buckingham,
după încheierea paradei Trooping the Colour, la 15 iunie 1985.
De la stânga la dreapta: Philip, lordul Frederick Windsor (fiul prințului Michael de Kent),
Edward, Elisabeta, Anne, Charles (cu Harry în brațe), William, Diana, lady Rose
și lady Davina Windsor (fiicele ducelui de Gloucester) și fiica lui Anne, Zara Phillips.

„Cu adevărat îndrăgostiți încă de la început",
potrivit verișoarei Elisabetei, Margaret Rhodes, au rămas mereu la fel:
Elisabeta și Philip la Royal Windsor Horse Show, la 16 mai 1982.

Relația Elisabetei cu prima femeie prim-ministru, Margaret Thatcher – aici cu președintele american Ronald Reagan, în iunie 1984 – a provocat îndelungi speculații. Atașamentul Elisabetei față de „lucrurile care merg de la sine, față de toleranță, bunele maniere, atitudinea creștinească, comportamentul corect" nu a constituit întotdeauna o prioritate și pentru Thatcher.

Elisabeta admiră o parte din soldații
de la Muzeul Războinicilor și Cailor de Teracotă ai Regelui Qin Shi Huang,
în timpul unei vizite de stat în Republica Populară Chineză, 1986.

„O experiență emoționantă“, după cum s-a exprimat ea însăși,
Jubileul de Diamant al Elisabetei din 2012 a inclus un concert pop
în grădinile Palatului Buckingham. Unul dintre interpreți a elogiat-o ca fiind
„o mărturie vie a puterii devotamentului, bunăvoinței, toleranței și loialității“.

Într-o căsnicie
care a durat mai bine
de șaptezeci și trei de ani,
până la moartea sa
în aprilie 2021,
Philip s-a dovedit, așa
cum îl numea Elisabeta,
„forța și sprijinul meu,
o călăuză constantă".

Izolată
la Castelul Windsor
în timpul pandemiei,
audiența săptămânală
a Elisabetei cu premierul
Boris Johnson
a avut loc telefonic.

